



**T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI**

**ERKEN DÖNEM İSLAM TARİHİNDE
KADININ SAVAŞLARDAKİ ROLÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Ömer Faruk YALÇINKAYA
ORCID: 0000-0002-2148-9234**

BURSA – 2021



T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI

ERKEN DÖNEM İSLAM TARİHİNDE KADININ SAVAŞLARDAKİ ROLÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ömer Faruk YALÇINKAYA
ORCID: 0000-0002-2148-9234

Danışman:
Dr. Öğr. Üyesi İlhami ORUÇOĞLU

BURSA – 2021

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	:	Ömer Faruk Yalçınkaya
Üniversite	:	Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	:	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	:	İslâm Tarihi ve Sanatları
Bilim Dalı	:	İslâm Tarihi
Tezin Niteliği	:	Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	:	xiii + 300
Mezuniyet Tarihi	: / / 20.....
Tez Danışmanı	:	Dr. Öğr. Üyesi İlhami Oruçoğlu

ERKEN DÖNEM İSLAM TARİHİNDE KADININ SAVAŞLARDAKİ ROLÜ

Câhiliye ve Hz. Peygamber dönemi savaşlarında kadınların varlığını konu edinen çalışmamızda ilk olarak bu devrin kadınlarının sosyal, ekonomik, siyasi, etnik ve kültürel bağlamda durumlarının ortaya konulmasıyla birlikte İslâm'da savaş kavramının tanım ve niteliği ile Câhiliye savaşlarının mâhiyetine değinilmiştir.

Kadınların yaratılış itibâriyle bedenlen erkekler göre daha zayıf olmaları hasebiyle savaşların asıl taraflarının erkekler olduğu yaygın bir kabul olsa da çalışmamızda zikri geçen dönemlerde kadınların da savaşlarda göstermiş oldukları yararlılıkların azımsanamayacak boyutta olduğu anlaşılmaktadır.

Sistemantik ve kronolojik olarak târihî kavramlar, olaylar, kişiler ve dönemleri konu edinen çalışmamızda tümevarım metodu takip edilmiştir. Haberlerin tespitinde esas olarak ilk geçtikleri temel kaynaklardan âzamî ölçüde yararlanılırken, muahhar müelliflerin ve muâsır araştırmacıların eserlerinden de istifâde edilmiştir.

Savaşan askerlere tıbbî yardımlarda bulunma, su taşıma, yemek yapma gibi geri planda bir takım hizmetlerde bulunan kadınlar zarûriyet halinde bizzat çarpışmalara da dâhil olmuşlardır. Çalışmamızda müslümanlara savaşlar münâsebetiyle katkı sunan kadınların sayısı altmış dört iken, müşrikler bağlamında tespit ettiğimiz kadınların sayısı yirmi dokuzdur.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Savaş, Câhiliye, Hz. Muhammed, Geri hizmetler, Yaralıları tedavi

ABSTARCT

Name and Surname : Ömer Faruk Yalçinkaya
University : Bursa Uludag University
Institution : Social Science Institution
Field : Department of İslamic History and Arts
Branch : İslamic History and Arts
Degree Awarded : Master Thesis
Page Number : xiii + 300
Degree Date : / / 20.....
Supervisor : Dr. Öğr. Üyesi İlhami Oruçoğlu

THE ROLE OF THE WOMAN IN THE WAR IN EARLY ISLAMIC HISTORY

In our study, which focuses on the existence of women in the wars in the period of Jahiliyyah and the time of the Prophet, first of all, the social, economic, political, ethnic and cultural status of women in this period is revealed, and the concept of war in Islam and the nature of the wars of Jahiliyyah are mentioned.

Although it is widely accepted that men are the main parties of wars because of the fact that women are weaker physically than men, it is understood in our study that the usefulness of women in wars in the aforementioned periods cannot be underestimated.

The inductive method is followed in this study, which systematically and chronologically focuses on historical concepts, events, persons and periods. In the determination of the news, the basic sources that they first mentioned were used to a maximum extent, while the works of later authors and fellow researchers are also benefited.

Women, who performed some background services such as medical aid to the warriors, carrying water, cooking, etc. were also involved in the battles in case of necessity. In our study, the number of women who contributed to the wars on the side of Muslims was found to be sixty-four, and twenty-nine by the polytheists.

Keywords: Woman, War, Jahiliyyah, Prophet Muhammad (pbuh), Rear Service, Treatment of the wounded

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	II
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU	III
YEMİN METNİ	IV
ÖZET	V
ABSTARCT.....	VI
İÇİNDEKİLER.....	VII
ÖNSÖZ	X
KISALTMALAR	XII
TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ.....	XIII
GİRİŞ.....	1
1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE MUHTEVÂSİ.....	1
2. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	3
3. ARAŞTIRMANIN METODU.....	14

BİRİNCİ BÖLÜM

TOPLUMDA KADIN VE SAVAŞ

1. İSLÂM ÖNCESİ(CÂHİLİYE) DÖNEM.....	18
1.1 CÂHİLİYE TOPLUMUNDA KADININ GENEL DURUMU	18
1.2 SAVAŞA KATILMASI	29
1.3 SAVAŞ SONUCU ESİR DÜŞEN KADININ DURUMU.....	35
2. İSLÂM SONRASI DÖNEM	39
2.1 SAVAŞ-CİHÂD TANIM VE MÂHİYETİ	39
2.2 HZ. PEYGAMBER'İN KADINLARIN SAVAŞA KATILMASINDAKİ GENEL TAVRI	43
2.2.1 İzin Vermediği Dönem.....	43
2.2.2 İzin Verdiği Dönem	46
2.2.2.1 Hz. Peygamber'in Hanımlarının Savaşa Katılması.....	49
2.3 KADINLARIN SAVAŞA KATILMALARININ HUKÛKÎ DURUMU.....	51
2.4 SAVAŞTA MÜŞRİK KADINLARIN ÖLDÜRÜLMESİNİN YASAK OLUŞU	54

İKİNCİ BÖLÜM

KADINLARIN SAVAŞ ESNASINDAKİ ROLLERİ

1. CÂHİLİYE KADINININ ROLLERİ.....	60
1.1 TEŞVİK VE CESÂRETLENDİRME.....	60
1.1.1 Şiir ve Şarkı Okuma.....	60
1.1.2 Konuşmalar.....	64
1.2 MÜSLE(ÖLÜYE EZİYET) YAPMA.....	65
1.3 SÛİKAST GİRİŞİMLERİ.....	68
1.4 İNTİKAM(ÖÇ ALMA) DUYGUSUNU CANLI TUTMA.....	73
1.5 ÇARPIŞMAYA KATILMA.....	78
2. MÜSLÜMAN KADININ ROLLERİ	80
2.1 SAVAŞ ÖNCESİNDE.....	80
2.1.1 Savaşçı Oğul Yetiştirme.....	80
2.1.2 Bağış Yapma (Mâlî Destek Sağlama).....	85
2.1.3 İstihbarat.....	87
2.1.4 Savaş Bilgisi Saklama.....	93
2.2 SAVAŞ ESNASINDA.....	97
2.2.1 Yaralıları Tedâvi.....	97
2.2.1.1 Uhud Gazvesi (3/625).....	101
2.2.1.2 Hendek Gazvesi (5/627).....	116
2.2.1.3 Benî Kurayza Gazvesi (5/627).....	131
2.2.1.4 Hudeybiye Antlaşması (Bey' atürriydân) (6/628).....	136
2.2.1.5 Hayber Gazvesi (7/628).....	138
2.2.2 Su Çekme, Su Taşıma.....	166
2.2.3 Yemek Hazırlama.....	172
2.2.4 Harb ve Konaklama Meydanlarında Nezâret(Eşyaların Gözetimi).....	176
2.2.5 Geri Hizmetler.....	177
2.2.6 Askeri Teşvik ve Cesâretlendirme.....	178
2.2.7 Savaştan Kaçan Askeri Kinama.....	179
2.2.8 İstişâre.....	181
2.2.9 Bizzat Savaşma.....	182
2.3 SAVAŞ SONRASINDA.....	199
2.3.1 Ölü ve Yaralıların Taşınması.....	199
2.3.2 Esirlerin ve Savaşta Ele Geçirilen Malların Saklanması.....	208

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
SAVAŞ'IN KADINA ETKİSİ

1. GANÎMET.....	217
2. EMÂN VERME	232
3. YAKINI ÖLEN KADININ DURUMU	241
3.1 ÖLÜ ARKASINDAN AĞLAMA, AĞIT YAKMA	241
3.2 METÂNET VE SABIR GÖSTERME	249
SONUÇ	253
BİBLİYOGRAFYA	257
TABLolar.....	291
ÖZGEÇMİŞ	299
TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU.....	300

ÖNSÖZ

Küreselleşmenin insanlık tarihi içerisinde zirvede yaşandığı günümüz dünyasında tarihin belirli zaman dilimlerinde tesâdüf edilen ata erkil toplumların yerini, kadın merkezli bir hayata yâhut ikisinin toplumda eşit görüldüğü içtimâî bir düzene inkılâb ettiği söylenebilir. Buradan hareketle kadınların özellikle asrımızda kazandığı, sosyal, siyasal ve ekonomik haklar onların toplumda daha etkin olmalarına ve ön plana çıkmalarına sebebiyet vermiştir. Bu da hem kadınlar hakkında yapılan çalışmaların kemiyet ve keyfiyet açısından kıymetini arttırmış hem de okuyucuların bu eserlere olan ilgisinin artmasına zemin teşkil etmiştir.

Yüksek lisans ders döneminde Vâkîdî'nin Hz. Peygamber'in gazve ve seriyyelerini konu alan üç ciltlik Kitâbü'l-Megâzî adlı eserini okurken satır aralarında bazı hanım sahâbîlerin savaşlara dâhil olduklarını müşâhede ettim. İkinci cildin ortalarına geldiğimde bu bilgilerin sayısının artması konuya olan ilgi ve dikkatimi celbetti. Bunun üzerine konu hakkında yapılan bir çalışma olup-olmadığını incelediğimde konunun zihnimde oluşan yönüyle çalışılmış tez olmadığını tespit ettim. Daha sonra danışman hocamın onay vermesi ile birlikte tez konumuzu belirlemiş olduk.

Bu çalışma, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünün ilk kısmında tezimizin amacı ve muhtevâsı hakkında değerlendirmelerimiz sunulmuş, ikinci kısımda araştırmalarımız sırasında faydalandığımız kaynakların tanıtımını yapılmış, üçüncü kısımda çalışmada izlenilen usûl hakkında icmâlî mâlûmatlara yer verilmiş, son kısımda ise araştırmalarımız sırasında karşılaştığımız problemler dile getirilmiştir.

İslâm öncesi ve İslâm sonrası diye iki döneme ayırdığımız birinci bölümde, ilk olarak kadınların Câhiliye toplumunda genel durumu, savaşa katılmaları hakkında haberler ve savaş sonrası esir düşenlerin mâruz kaldıkları vaziyetler ele alınmıştır. İslâm sonrasında ise, savaşın tanımını ve İslâmî kaynaklarda niteliği ile başlayan ikinci kısım, Hz. Peygamber tarafından müslüman kadınların savaşlara katılmasında karşılaştıkları tavırlar, hukûkî açıdan bu konuya yaklaşımlar ve savaşın akabinde onlara uygulanacak muâmelelere temâs edilmiştir.

Konunun esas omurgasını teşkil eden kadınların savaş esnasındaki rollerinin aktarıldığı ikinci bölüm de “Câhiliye Kadının Rollerini” ve “Müslüman Kadının Rollerini” adında yine iki başlık altında işlenmiştir. Câhiliye kadınlarına nispeten daha yoğun haberlerine ve icrâ ettikleri görevlerine rastlanılan müslümanlar kendi içinde yine

sistematığı bozmadan kronolojik çerçevede “Savaş Öncesi”, “Savaş Esnasında” ve “Savaş Sonrası” şeklinde üçe ayrılarak üzerinde durulmuştur.

Tezin son bölümünde ise, savaşın kadına etkisi bağlamında ganîmet, emân verme ve yakınıni kaybeden kadının durumu hakkında rivâyet ve tahlillere yer verilmiştir.

Bu vesîle ile, gerek araştırma konusunun seçimi, gerek yürütülmesi esnasında bilgi, tecrübe, tenkit ve tavsiyelerinden istifade ettiğim, her daim destek ve teşvikleri ile moral bulduğum saygıdeğer danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi İlhami ORUÇOĞLU’na, yüksek lisans ders döneminde sunduğu dersleriyle yazı hayatıma katkı sağlayıp, dönem sonu hazırlanacak bir kitabın editörlük görevini üstlenmemi isteyip, teşvik ve cesâretlendirmeleriyle bu alanda tecrübe kazanmamı sağlayan muhterem hocam Prof. Dr. Bilal KEMİKLİ’ye, yine ders döneminde tez yazımı noktasında ekstradan husûsî tecrübelerini paylaşarak bilgi ve beceri elde etmemize gayret gösteren muhterem Prof. Dr. Âdem APAK’a, çalışmamızın iptidâî aşamasında kıymetli tavsiyelerde bulunan saygıdeğer hocam Prof. Dr. M. Asım YEDİYILDIZ’a, konu hakkında teşvik edici ve cesâretlendirici görüşlerini paylaşan Doç. Dr. Saadet MAYDAER hocama en içten şükranlarımı sunarım.

Araştırmalarım sırasında aradığım bir eseri temin etmemde attığım maile dönüş yapan ve husûsî kütüphanesinden yardımcı olan Dr. İlyas UÇAR beyfendiye, çeşitli kütüphanelerden baskısı tevâfuk edilemeyen ve yayın evlerinin de bu konuda yardımcı olamadığı bazı eserlerin adresime kadar gönderme hizmetinde bulunan İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM)’a ayrıca teşekkürü borç bilirim.

Uzun soluklu süren tez sürecinde her daim dua, gayret, teşvik ve temennileriyle yanımda olan aileme minnetlerimi ifade etmeyi bir vecîbe telakkî ediyorum. Bilhassa çalışmanın ekseriyetini okuyarak dilbilgisi, anlam akışı gibi konularda hata ve eksiklerimin tespit ve tashih edilmesi gibi son derece yoğun mesâiye tahammül edip, sabır ve titizlikte emek sarfeden kıymetli ablam Fatma Sevinç YALÇINKAYA’ya müteşekkirim.

Ömer Faruk YALÇINKAYA

Bursa, 2021

KISALTMALAR

a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.mlf.	:	Aynı müellif
A.Ü.İ.F.D.	:	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	:	bin, ibn
bkz. /bk.	:	Bakınız
bs.	:	Basım /Baskı
C.	:	Cilt
çev.	:	Çeviren
D.E.Ü.İ.F.D.	:	Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DCR	:	A Dictionary of Comparative Religion
DİA	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	:	Editör
F.Ü.İ.F.D.	:	Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
h.	:	Hicrî
H.Ü.İ.F.D.	:	Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Had. no:	:	Hadis numarası
haz.	:	Hazırlayan
H.z.	:	Hazreti
IDB	:	The Interpreter's Dictionary of the Bible
İ.B.B.	:	İstanbul Büyükşehir Belediyesi
İA	:	Millî Eğitim Basımevi İslam Ansiklopedisi
İFAV	:	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
İSAM	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi
km	:	Kilometre
krş.	:	Karşılaştırınız
md.	:	Madde
MEB	:	Millî Eğitim Bakanlığı
nşr.	:	Neşreden
ö.	:	Ölümü, Ölüm tarihi
s.	:	Sayfa
S.	:	Sayı
sad.	:	Sadeleştiren
ss.	:	Sayfalar
t.y.	:	Tarih yok
TDEA	:	Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi
terc.	:	Tercüme, Tercüme eden
thk.	:	Tahkik eden
tsh.	:	tashih eden
v.d.	:	ve diğerleri
vb.	:	ve benzeri
y.y.	:	Yayın yeri yok

TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ

˘	:	ء
˙	:	ع
Â, Ā	:	آ, ا
A, E	:	اَ
B	:	ب
C	:	ج
D	:	د
F	:	ف
Ġ	:	غ
H	:	ه
Ĥ	:	ح
Ħ	:	خ
I, İ	:	ي
Î	:	ي
K	:	ك
L	:	ل
M	:	م
N	:	ن
O, Ö, U, Ü	:	و
Ô, Û	:	و
R	:	ر
S	:	س
Ş	:	ص
Š	:	ث
Š	:	ث
Ş	:	ث
Ş	:	ث
T	:	ت
Ṭ	:	ط
Û, Ū	:	و
V	:	و
Y	:	ي
Z	:	ز
Z	:	ظ
Z	:	ذ
Ž, Đ	:	ض

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE MUHTEVÂSİ

Asırlardır üzerine pek çok eser verilen konulardan biri savaşlar bir diğeri kadınlardır. Genellikle yan yana anılmayan bu iki kelime esasen durumun tam tersine birbirine çok yakındır ve aralarında kuvvetli bağlar barındırmaktadır. Ancak bu bağlantı müellifler tarafından çoğu zaman ihmale uğramış, ortaya konulan çalışmalarında bu iki konu birbirinden bağımsız münferit olarak ele alınmıştır. Nitekim araştırmamızı konu edindiğimiz Câhiliye ve Hz. Peygamber dönemi de bu tabloya dâhildir.

İnsanlık savaş tarihini incelediğimizde savaşların asıl temsilcileri diğeri bir ifadesiyle başrol oyuncularını genellikle erkekler ola gelmiş, kadınlar bu vetîre içerisinde yan rolde dahi yer almamıştır. Savaşları bir sinemaya benzettiğimizde savaş meydanları filmin seyirciyle bulunduğu sinema sahnesini, savaşan erkekler filmin başrol aktörlerini, savaşa katılan kadınlar ise filmin figüran oyuncularını temsil etmektedir.

Her ne kadar kadınların isimleri savaş konusunda erkekler kadar zikredilmese de çeşitli hizmetlerde onlara son derece yardımcı oldukları görülmektedir. İşte bu açıdan İslâm tarihinin ilk dönemlerinde kısmî bilgilerle de olsa kadınların savaşlarda yardımcı bir kuvvet olarak erkeklere destek sağladıklarına tesâdüf edilmektedir.

Bu çalışma ile amacımız, kamerayı sürekli asıl oyunculara yönlendirmekten ziyade filmin birçok sahnesinde var olup ancak flu planda kalan kadın aktrisler de çevirmek ve onların varlığına işaret ederek izleyicilerin dikkatine sunmaktır. Zîra yalnız kadınlardan ibaret bir savaştan bahsetmek mümkün değildir. Nitekim savaşların asıl taraflarının erkeklerden müteşekkil olduğu kaynakların ortaya koyduğu haberler çerçevesinde her daim gözükmektedir. Buradan hareketle insanlık tarihinde Câhiliye devri ile başlattığımız müşrik kadınların, Hz. Peygamber ile başlattığımız ve onun vefatına kadar süren zaman zarfında müslümanların gerçekleştirmiş olduğu savaşlarda hanım sahâbîlerin varlığına dikkatleri çekmek, göstermiş oldukları gayretleri sistematik bir şekilde incelemek çalışmamızın gayesini oluşturmaktadır.

İlk olarak müslüman kadınlar bağlamında ele aldığımız araştırmalarımızı Hz. Peygamber dönemi savaşları ile sınırlayarak başladık. Ancak ilerleyen süreçte karşı cephede bulunan aynı toplum ve kültürün bireyleri müşrik kadınların varlığının

çalışmamıza tamamlayıcı ve zenginleştirici mâhiyet arz etmesi ile birlikte ortaya koydukları hizmetlerin mukâyese edilebilmesine sağlayacağı imkân dolayısıyla araştırmalarımıza yeni bir pencere daha açarak incelemelerimizi genişlettik. Müslüman kadınların haberlerini belirlediğimiz zaman dilimine âzamî ölçüde sâdık kalmakla birlikte Câhiliye müşrik kadınları hakkında bu dönemde bazı hususların yetersiz kalmasından mütevellit onlar hakkında İslâm öncesi dönemden de bilgiler topladık.

Târihî bir mefhum, hâdise, şahıs veya dönem tetkik edilirken konunun sistematik olarak ele alınması kadar kronolojik bağlamının da gözetilmesinin lüzumu izahtan varestedir. Bu iki cihetten herhangi birinde gözetilecek ihmal ortaya konulan çalışmanın eksik kalmasına neden olacaktır. Dolayısıyla bu çalışmamızı her iki boyutun birbiriyle bağlantısını dikkate alarak yapmaya çalıştık. Ayrıca sadece savaşlar münâsebetiyle elde edilen rivâyetlerin aktarımının konuyu dar bir alana sıkıştırarak bağlamlarından uzaklaştıracağı düşüncesiyle savaşların öncesi ve sonrası hakkında da kadınlar hakkında bazı haberlere yer verdik.

Buna göre konuya hazırlık mâhiyeti taşıyan birinci bölüme Câhiliye toplumunda kadının siyâsî, içtimâî, iktisâdî, etnik ve kültürel alanda bulunduğu durumu irdeleyerek başladık. Burada sunduğumuz bilgilerle müşrik kadınların içinde bulunduğu durumların ortaya konulmasıyla beraber ilerleyen dönemde İslâm'a girecek olan kadınların ahvâl-i istikbaline, değişen ve dönüşen bazı vaziyetlerine de ışık tutmaya gayret göstererek bazı yerlerde vurgularımızı buna göre yaptık. Bu sayede müslüman kadınlar için de ayrı bir başlık açmak yerine tercihimizi İslâm'da savaş kavramının tanım ve niteliği ile Câhiliye savaşlarının mâhiyetinin birlikte ele alındığı bir bölüme dönüştürdük. İki kısma ayırdığımız bu ilk bölümde Câhiliye kadınının savaşa iştirak etmesi ve savaş sonrası esir düşmesi kendi içerisinde ele alınırken; müslüman kadınların savaşa katılmasında Hz. Peygamber'in onlara göstermiş olduğu farklı yaklaşımlar, İslâm hukuk eserlerinde müslüman kadınların savaşa katılması üzerine yapılan değerlendirmeler ile savaşın içinde ve akabinde kadınlara uygulanacak muameleler de daha önce belirtilen esaslar gözetilerek kendi içinde ele alınmıştır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde Câhiliye kadınları hakkında elde edilen verilerin gayet sınırlı olması dolayısıyla onlar için zaman bakımından alt başlıklandırmalarda bulunmadık. Bunun yerine konunun içerisinde bu zaman dilimlerine temâslarda bulunarak olayları siyâk ve sibak çerçevesinde kaydettik. Müslüman kadınların bu

bölümde nakledeceğimiz haberlerinin nispeten daha fazla olması hasebiyle başlıklandırmalarda zamanı üçe ayırarak ele aldık. Müşrik kadınlar için gözettiğimiz hususların yanı sıra özellikle “Yaralıları Tedâvi” başlığı altında müslüman kadınların isimleri, nesepleri, eş ve çocukları, kendileri hakkında aktarılan bazı bilgilere de değindik. Ayrıca yine bu başlık altında beş savaş üzerinden tetkik ettiğimiz rivayetlerde savaşa katıldığına dair kani olduğumuz hanım sahâbîlerin zikri geçen savaşlar sonrası listelerini verdik.

Çalışmamızda sadece rivâyetlerin sunumundan ziyade, kavramların lügat anlamları, tarihi arka planları ve süreç içerisinde müşrik ve müslüman kadınlar bağlamında yaşadıkları değişim ve dönüşümleri de dile getirmeye çaba sarfettik. Gerek çalışmanın bazı bölümlerinin içerisinde gerek sonuç bölümünden sonra konu ile ilgili tablolar oluşturduk.

2. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Câhiliye ve Hz. Peygamber dönemini konu edinen çalışmamızın en esaslı kaynağı Kur’ân-ı Kerim’dir. Zira Hz. Peygamber’e 23 yıl süren zaman zarfında tadrîcen nâzil olan bu ilâhî vahiy, Câhiliye dönemine en yakın yazılı vesîka olarak kabul edilmektedir. İstifâde ettiğimiz ayetlerin mealleri için *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*¹ adlı çalışmayı tercih ettik. Kur’ân-ı Kerîm’de her ayetin konu hakkında yeterince ayrıntıya girmemesi, yer yer kısaca temâs edip geçmesi, zikri geçen olayların öncesi ve sonrası hakkında gelişmelerin takip edilmesine olanak sağlaması bakımından tefsir kitaplarına da mürâcaat ettik. Pek çok kaynaktan beslenerek ortaya konulan bu eserlerin hâdiselerin geri planına ışık tutmasının yanı sıra rivâyet zenginliği ile farklı haberlere ulaşmamıza olanak sağlaması yönüyle de ehemmiyet arz etmektedir. Bu açıdan en geniş târihî malzemeye yer veren et-Taberî’nin (ö. 310/923) *Câmi ‘u’l-beyân*² isimli eseri ile birlikte Mâverdi’nin (ö. 450/1058) *en-Nüket ve ‘l-Uyûn*’u,³ Ebü’l-Ferec İbnü’l-Cevzî’nin (ö. 597/1201) *Zâdü’l-*

¹ Heyet, *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, C. I-V, 4. bs., Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.

² Ebü Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân ‘an te vîli âyi’l-Ķur’ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, C. I-XXVI, Kahire, Dârü’l-hicr, 1422/2001.

³ Ebü’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdi, *en-Nüket ve ‘l-Uyûn: Tefsîru’l-Mâverdi*, nşr. Seyyîd b. Abdülmaksûd b. Abdürrahîm, C. I-VI, Beyrut, Dârü’l-kütübi’l-ilmiyye, t.y.

*mesîr fî 'ilmi't-tefsîr'*⁴ ve Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) *Mefâtîhu'l-ğayb'*⁵ çalışmamızda istifade edilen tefsirlerdir.

Kur'ân-ı Kerîm ve tefsirlerin ardından ana kaynaklarımızı hadis kitapları tâkip etmektedir. Kur'ân'dan sonra en güvenilir olma vasfına sahip bu kaynaklarda gerek bizzat râvî konumunda bulunarak ilk ağızdan kadınların kaydedilen haberleri gerek diğer rivâyet eden kimselerin nakillerinin muhtevâ bakımından zengin içeriğe sâhip oluşu, haberlerin sened ve metin üzerinde bağlantılar kurarak kapalı kalan noktaları tenvir ve tahlil etmemize olanak sağlamaktadır. Bu eserlerin bazılarının konu bağlamında bölüm başlıkları oluşturularak aynı melese etrâfında hadislerin bir arada sunumu şeklinde hazırlanması araştırmalarımıza ciddi katkılar sunmuştur. “Cihâd ve's-Siyer”, “Megâzî”, “Menâkıb”, “Menâkıbü'l-enşâr”, “Fezâ'ilü's-şahâbe”, “Fezâ'ilü aşhâbi'n-Nebî”, “Tıb”, “Şalât”, “Cenâ'iz” ve “Edeb” bölümleri bunlardan bazılarıdır. Buhârî (ö. 256/870)⁶, Müslim (ö. 261/875)⁷, Ebû Dâvûd (ö. 275/889)⁸, Nesâî (ö. 303/915)⁹, Tirmizî (ö. 279/892)¹⁰, İmam Mâlik (ö. 179/795)¹¹, Dârimî (ö. 255/869)¹² ve İbn Mâce (ö. 273/887)¹³ ilk tercih ettiğimiz müellifler olmakla birlikte Abdürrezzâk es-San'ânî'nin (ö. 211/826-27) *el-Musannef*'i,¹⁴ Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *el-Müsned*'i,¹⁵ Taberânî'nin (ö.

⁴ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, 1. bs., C. I, Beyrut, el-Mektebetü'l-İslâmî-Dâru İbn Hazm 1423/2002.

⁵ Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî Fahreddin Er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 1. bs., C. I-XXXII, Beyrut, Dârü'l-fikr, 1401/1981.

⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *Şahîh-i Buhârî*, nşr. Abdülmelik Mücâhid, C. I, Riyad, Dârü's-selâm li'n-neşr, 1417.

⁷ Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Şahîh-i Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî, C. I-V, Beyrut, Dâru ihyâi kütübi'l-Arabî, 1412/1991.

⁸ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût v.d., C. I-VII, Beyrut, Dârü'r-risâle el-âlemiye, 1430/2009.

⁹ Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *Kitâbü's-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Hasan Abdülmün'im Şelebî, C. I-XII, 1. bs., Beyrut, Müessesetü'r-risâle, 1421/2001.

¹⁰ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *el-Câmi'u'l-kebîr*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, C. I-VI, 1. bs., Beyrut, Dârü'l-garbi'l-İslâmî, 1996.

¹¹ Çalışmamızda İmam Mâlik'in Muhammed Fuâd Abdalbâkî tahkikli neşrini esas almakla birlikte bir yerde kullandığımız Muhammed Mustafa el-A'zamî'nin neşrinin farkını belirtmek için verdiğimiz dipnotta eserin yanında prantez açarak muhakkikin adını da belirttik. Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî İmam Mâlik, *el-Muvaţta'*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî, C. I-II, y.y., Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 1406/1985; a.mlf., *el-Muvaţta'*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, C. I-VIII, 1. bs., Abu Dabî, Müessesetü Zâyd b. Sultân, 1465/2004.

¹² Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *es-Sünen*, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî, C. I-IV, Riyad, Dârü'l-muğni li'n-neşr ve't-tevzi', 1421/2000.

¹³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût v.d., C. I-V, Beyrut, Dârü'r-risâle el-âlemiye, 1430/2009.

¹⁴ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî, *el-Musannef*, nşr. Habiburrahman el-A'zamî, C. I-XI, Beyrut, el-Meclisü'l-ilmî, 1970/1983.

¹⁵ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût v.d., C. I-L, 1. bs., Beyrut, Müessesetü'r-risâle, 1417/2001.

360/971) *el-Mu‘cemü’l-kebîr*’i,¹⁶ Beyhakî’nin (ö. 458/1066) *es-Sünenü’l-kebîr*’i¹⁷ en yoğun kullandığımız kaynaklar arasında yer almaktadır. Bu eserlerin haricinde rivâyetlerin ilk nakledildikleri kaynaklara ulaşma düşüncesinden hareketle Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778)¹⁸, Leys b. Sa‘d (ö. 175/791)¹⁹, Tayâlisî (ö. 204/819)²⁰, İmam Şâfi‘î (ö. 204/820)²¹, Humeydî (ö. 219/834)²², Saîd b. Mansûr (ö. 227/842)²³, Alî b. el-Ca‘d (ö. 230/844-45)²⁴ ve İbn Ebû Şeybe (ö. 235/849)²⁵ eserlerine başvurduğumuz muhaddislerdendir.

Hadislerde geçen sözcük ve terimleri açıklamak, zikri geçen meseleleri îzah etmek, rivâyetlerden ortaya çıkan hükümleri bildirmek gibi geniş literatür taramasını ihtivâ eden hadis şerhleri, hadis kitapları ile birlikte sık sık başvurduğumuz kaynaklar arasında yer almaktadır. Örneğin bir hadiste, ismi zikredilmeyen bir savaş münâsebetiyle müslümanların öldürülmüş bir kadın etrâfında toplandığını gören Hz. Peygamber’in durumu sorduğuktan sonra kadınların öldürülmesini yasakladığı bildirilmektedir. Rivâyeti ele alan hadis şerhlerine baktığımızda savaşın ismi veya muhtemel haberleri, eylemi gerçekleştiren sahâbînin kimliği, kadının teşhisi, Hz. Peygamber’in bu emrinin kimleri hangi durumlarda kapsayacağı gibi bir çok açıdan aydınlatıldığı, bu sayede hâdiselere daha derinlemesine baklamamıza olanak sağladığı söylenebilir. Hadislerde îzaha muhtaç meselelerin yanı sıra haberlerin kaynaklar bağlamında tetkik edilerek yapılan değerlendirmeler bu eserlerin kıymetini ve ehemmiyetini arttırmaktadır.

¹⁶ Ebü’l-Kâsım Müsnidü’l-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb et-Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-kebîr*, nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi, C. I-XXV, Kahire, Mektebetü İbn Teymiyye, t.y.

¹⁷ Ebü Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü’l-kebîr*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, C. I-XXIV, 1. bs., Kahire, Merkezü’l-hicr li’l-buhûs ve’d-dirâseti el-Arabiyye ve’l-İslâmiyye, 1432/2011.

¹⁸ Ebü Abdillâh Süfyân b. Saîd b. Mesrûk es-Sevrî el-Kûfi Süfyân es-Sevrî, *Min Hadîsi’l-İmâm Süfyân b. Sa‘d es-Sevrî: Rivâyetü’s-Serî b. Yahyâ ‘an şüyühih ‘ani’s-Sevrî ve rivâyetü Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî ‘ani’s-Sevrî*, thk. Âmir Hasan Sabrî, C. I, 1. bs., Beyrut, Dârü’l-beşâiri’l-İslâmiyye, 1425/2004.

¹⁹ Ebü’l-Hâris el-Leys b. Sa‘d b. Abdirrahmân el-Fehmî, *Cüz’ fihî meclis min fevâ’idi’l-Leys b. Sa‘d*, nşr. Muhammed b. Rızk b. Tarhûnî, C. I, 1. bs., Riyad, Dâru âlemi’l-kütüb li’n-neşr ve’t-tevzî‘, 1407/1987.

²⁰ Ebü Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, thk. Muhammed Abdulmuhsin et-Türkî, C. I-IV, y.y., Dârü’l-hicr, 1419-1420/1999.

²¹ Ebü Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfi‘î, *el-Müsned*, C. I, Beyrut, Dârü’l-kütübî’l-ilmîyye, 1400.

²² Ebü Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr b. İsâ el-Kureşî el-Humeydî, *el-Müsned*, thk. Hüseyin Selîm Esed, C. I-II, 1. bs., Dimaşk, Dârü’s-sakâ li’t-tibâ‘a ve’n-neşr ve’t-tevzî‘, 1996.

²³ Ebü Osmân Saîd b. Mansûr b. Şu‘be el-Horasânî, *Kitâbü’s-Sünen*, thk. Habîbürrahman el-A‘zamî, C. I-II, 1. bs., Bombay, Dârü’s-Selefiyye, 1403/1982.

²⁴ Ebü’l-Hasen Alî b. el-Ca‘d el-Cevherî, *Müsnedü İbni’l-Ca‘d*, thk. Âmir Ahmed Haydar, C. I, 2. bs., Beyrut, Dârü’l-kütübî’l-ilmîyye, 1417/1996.

²⁵ Ebü Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfi, *el-Muşannef*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, 1. bs., Beyrut, Dârü’t-tâc, 1409/1989.

Hattâbî'nin (ö. 388/998) *Me'âlimü's-Sünen*'i²⁶, Nevevî'nin (ö. 676/1277) *el-Minhâc fî şerhi Şahîhi Müslim b. Haccâc*'i²⁷, İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) *Fethü'l-bârî bi-şerhi Şahîhi'l-Buĥârî*²⁸ ve *Hedyü's-sârî muĥaddimetü Fethi'l-bârî*'si²⁹, Bedreddin Aynî'nin (ö. 855/1451) *Umdetü'l-kârî fî şerhi Şahîhi'l-Buĥârî*'si³⁰, Kastallânî'nin (ö. 923/1517) *İrşâdü's-sârî li-şerhi Şahîhi'l-Buĥârî*'si³¹, Azîmâbâdî'nin (1857-1911) *Avnü'l-mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*'u³² bu hususta kullandığımız belli başlı hadis şerhleridir.

Tezimizin diġer kaynakları Siyer ve Megâzî kitaplarıdır. Çalışmamız açısından en geniş malzemenin sunulduğu bu kaynaklar, en fazla yararlandığımız eserlerin başında gelmektedir. Sadece savaşlar bağlamında bilgilerin kaydedilmediği; savaşa katılan kadınların isimleri, yerine getirdikleri görevler, muĥârebe meydanlarında yaşadıkları olaylar, harb sonrası kendilerine gösterilen yaklaşımlar, savaşların kadınlar üzerindeki etkisi ve savaş sonrası yaşadıklarına verdikleri tepkiler gibi pek çok durum üzerinden haberlerin tespitine bu eserler doğrudan kaynaklık teşkil etmiştir. Araştırmalarımızda en çok kaynak gösterdiğimiz müellif Vâkıdî'nin (ö. 207/823) *Kitâbü'l-Megâzî*³³ adlı eseri, zikri geçen haberlerin yanında müslümanların ve müşriklerin savaş hazırlıkları, savaşta askeri sevk ve idâresiyle ilgili stratejileri, ordularının sayısı, yaralı ve ölülerinin sayısı ve durumları, savaş münâsebetiyle kadınların ve esirlerin yer aldığı listeleri, ele geçen ganîmetlerin taksimi ile birlikte özellikle savaşlarla ilgili nâzil olan âyetleri ve bazı fikhî meseleleri zikretmesi açısından eser çalışmamız için son derece önem arz etmektedir. Öte yandan siyer ve megâzî müellifi İbn İşhak'ın (ö. 151/768) *Kitâbü'l-Megâzî (Sîretü İbn*

²⁶ Ebü Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el- Hattâbî el-Büstî, *Me'âlimü's-Sünen*, nşr. Muhammed Râġib et-Tabbâh, C. I-IV, Halep, 1351/1932.

²⁷ Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Şahîhi Müslim b. Haccâc*, C. I-XVIII, y.y., Müessesetü Kurtuba, 1414-1412/1991-1994.

²⁸ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-bârî bi-şerhi Şahîhi'l-Buĥârî*, thk. Muhibbüddin el-Hatîb, Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Kusay Muhibbüddin el-Hatîb, C. I-XIII, Kahire, el-Mektebetü's-Selefiyye, t.y.

²⁹ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Hedyü's-sârî muĥaddimetü Fethi'l-bârî*, nşr. Muhibbüddin el-Hatîb, Kusay Muhibbüddin el-Hatîb, C. I, Kahire, el-Mektebetü's-Selefiyye, t.y.

³⁰ Ebü Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-kârî fî şerhi Şahîhi'l-Buĥârî*, C. I-XXV, Kahire, Dârü'l-fikr, t.y.

³¹ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî, *İrşâdü's-sârî li-şerhi Şahîhi'l-Buĥârî*, C. I-X, Mısır-Bulak, el-Matbaatü'l-kübrâ el-emîriyye, 1323.

³² Ebü't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî el-Azîmâbâdî, *Avnü'l-mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, C. I-XIII, 2. bs., Medine, el-Mektebetü's-Selefiyye, 1388/1968.

³³ Ebü Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî el-Eslemî el-Medenî, *Kitâbü'l-Megâzî*, nşr. Marsden Jones, C. I-III, Londra, 1966.

İshâk, el-Mübtede' ve 'l-meb'as ve 'l-megâzi)³⁴ isimleriyle zikredilen eseri en önde gelen kaynaklarımızdandır. Ancak bu eserin günümüze bütünüyle ulaşmaması, ondan faydalandığımız haberlerin azlığına sebebiyet vermiştir. Hz. Peygamber dönemi hakkında tam olarak günümüzde kadar ulaşan İbn Hişâm'ın (ö. 218/833) *es-Sîretü'n-nebeviyye*'si³⁵ gerek İbn İshâk'ın eksikliğinin giderilmesi gerek Vâkîdî'nin naklettiği haberlerin teyit ve mukâyese edilebilmesine sunduğu katkı göz ardı edilemeyecek kadar büyüktür. Nitekim kaynaklarda tarih, ahbâr, ensâb, şiir, nahiv ve lugat âlimi olarak tanıtılan İbn Hişâm'ın sâhip olduğu bu birikimi eserine yansıttığı görülmektedir ki, kadınların savaşlarda söylediği şiirleri nakletmesi, haberlerde geçen garip kelimelere açıklık getirmesi, bazı rivâyetlerin farklı yönlerini kaydetmesi, Vâkîdî'nin eksik bıraktığı listeleri tamamlamamıza olanak sağlaması gibi hususlar eserin farkını ortaya koymaktadır.

Araştırmalarımız sırasında edindiğimiz tecrübelerle göre Vâkîdî ve İbn İshâk bilgilerin bize kadar ulaşmasında en başta gelen iki kaynağı temsil etmektedir. Her ne kadar Vâkîdî'nin *Kitâbü't-Tabakât*'ının tamamı ve İbn İshâk'ın ismi geçen eserinin büyük bir kısmı günümüze intikal etmese de kendilerinden sonra yazılan eserlere kaynaklık teşkil etmeleri bazı konularda fikir sâhibi olmamıza olanak sağlamıştır. Zîra elimizde bugün var olan bu iki müellifin eserlerinden elde edemediğimiz bazı haberlere kendilerinden sonra yazılan kaynaklarda râvî konumunda bulduklarına şahit olunulmaktadır. Misalen Ümmü'd-Dahhâk bint Mes'ûd'un Hayber'de ganîmetten pay aldığı Vâkîdî'nin çalışmamıza kaynaklık eden eserinden tespiti mümkün değilken bu bilgiyi İbn Abdülber ve başkaları Vâkîdî'den naklen kaydetmektedir. Aynı şekilde İbn İshâk'tan da eserinde tesâdüf edilemeyen birçok haberin başta İbn Hişâm olmak üzere sâir kaynaklarda yer aldığı görülmektedir. Bu açıdan Vâkîdî ve İbn İshâk'ın çalışmamıza doğrudan bilgi sunmalarının haricinde dolaylı olarak da katkı sundukları ifade edilebilir.

³⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî, *Kitâbü's-Sîre ve 'l-Megâzi (Sîretü İbn İshâk)*, thk. Süheyl Zekkâr, C. I, Dımaşk, Dârü'l-fikr, 1398/1978.

³⁵ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî, *es-Sîretü'n-nebeviyye li'bni Hişâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, C. I-IV, Beyrut, Dârü'l-kitâbi'l-Arabî, 1410/1990.

Başta İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742)³⁶ olmakla birlikte İbn Hibbân (ö. 354/965)³⁷, İbn Hazm (ö. 456/1064)³⁸, Süheylî (ö. 581/1185)³⁹, Kelâî (ö. 634/1237)⁴⁰, İbn Seyyidünnâs (ö. 734/1334)⁴¹, Ebü'l-Fidâ' İbn Kesîr (ö. 774/1373)⁴², Makrîzî (ö. 845/1442)⁴³, Şemseddin Şâmî (ö. 942/1536)⁴⁴, Nüreddin Halebî (ö. 1044/1635)⁴⁵ ve ez-Zürkânî (ö. 1099/1688)⁴⁶ siyer-megâzî alanında eserlerine başvurduğumuz en meşhur kaynaklar bağlamında zikredilebilir.

Çalışmamızın birincil kaynakları arasında yer alan Tabakat kitapları, müslüman kadınların tam isimleri, künyeleri, bağlı oldukları kabîleleri, doğum ve vefat tarihleri, eşleri, çocukları, katıldıkları savaşlar, elde ettikleri ganîmetler, yaşadıkları husûsî olaylar, isim karışıklıklarına bağlı hataların tahkiki gibi konularda derli toplu bilgiler sunmaktadır. Bu yönüyle araştırmalarımıza derinlik kazandırma ve çok yönlü düşünmemize olanak sağlamalarının yanında rivâyetler arasında bağlantılar kurarak eksik ve noksan kalan kısımları tamamlamamız açısından büyük önemi hâizdir. Bu alanda en başta ve en fazla mürâcaat ettiğimiz kaynak İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *Kitâbü't-Tabakâti'l-*

³⁶ Ebü Bekr Muhammed b. Müslim b. Ubeydillâh İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Megâzi'n-nebeviyye*, thk. Süheyl Zekkâr, C. I, Dimaşk, Dârü'l-fikr, 1401/1981.

³⁷ Ebü Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve aḥbârü'l-ḥulefâ'*, tsh. Hâfiz Seyyid Azîz Bey v.d., C. I, 1. bs., Beyrut, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1417/1997.

³⁸ Ebü Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî İbn Hazm, *Cevâmi'u's-sîre ve ḥamsü resâ'ile uḥrâ*, thk. İhsân Abbâs, Nâsırüddin el-Esed, C. I, Mısır, Dârü'l-ma'ârif, t.y.

³⁹ Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî es-Süheylî, *er-Ravzü'l-ünüf fi şerḥi's-Sîreti'n-nebeviyye li'bni Hişâm*, thk. Abdurrahman el-Vekîl, C. I-VII, Kahire, Mektebetü İbn Teymiyye, 1410/1990.

⁴⁰ Ebü'r-Rebî' Süleymân b. Musâ b. Sâlim el-Kelâî, *el-İktifâ' fi (bimâ tedammehû min) megâzi Resûlillâh ve's-şelâseti'l-ḥulefâ'*, thk. Muhammed Kemâleddin İzzeddin Ali, C. I-IV, 1. bs., Beyrut, Âlemi'l-Kütüb, 1417/1997.

⁴¹ Ebü'l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser fi funûni'l-megâzi ve's-şemâil ve's-siyer*, nşr. Muhammed el-Îd el-Hatrâvî, Muhyiddîn Mestû, C. I-II, Medine/Beyrut, t.y.

⁴² Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfiî İbn Kesîr, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa Abdu'l-Vâhid, C. I-IV, Beyrut, Dârü'l-ma'rife, 1395/1976.

⁴³ Ebü Muhammed (Ebü'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed el-Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ' bimâ li'r-resûl mine'l-ebnâ'i (enbâ'i) ve'l-aḥvâl ve'l-ḥafede ve'l-metâ'*, nşr. Muhammed Abdühamîd en-Nemîsî, C. I-XV, Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1420/1999.

⁴⁴ Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf es-Sâlihî eş-Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fi sîreti ḥayri'l-ibâd*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Meûz, C. I-IV, Beyrut, 1414/1993.

⁴⁵ Ebü'l-Ferec Nûrüddîn Alî b. Burhâniddîn İbrâhîm b. Ahmed el-Halebî, *es-Sîretü'l-Halebiyye: İnsânü'l-uyûn fi sîreti'l-emîni'l-me'mûn*, C. I-III, Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1427.

⁴⁶ Ebü Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkî b. Yûsuf ez-Zürkânî, *Şerḥu'l-Allame ez-Zerkânî ale'l-Mevâhibi'l-ledünniyye*, nşr. Muhammed Abdülazîz el-Hâlidî, C. I-XII, 1. bs., Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye 1417/1996.

*kebîr*⁴⁷ isimli eseridir. Özellikle kadınlara ayırdığı kitabın son cildi ile Resûl-i Ekrem'e ayırdığı ilk cildi, Hz. Peygamber'in gazve ve seriyyelerini konu edindiği ikinci cildi ve Bedir Gazvesi'ne katılan ashâb-ı nebî ile başlattığı üçüncü cildi araştırmalarımızda kıymetli bilgiler ihtivâ etmektedir. Ayrıca bu kaynakların daha önce de Vâkıdî-İbn Abdülber bağlamında zikri geçtiği üzere birçok habere ulaşmamıza katkı sağlamaktadır. Bu açıdan bu kaynaklardan; İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) *eş-Sikât*'i⁴⁸, İbn Mende'nin (ö. 395/1005) *Ma'rifetü's-şahâbe*'si⁴⁹, Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin (ö. 430/1038) *Ma'rifetü's-şahâbe*'si⁵⁰, İbn Abdülber'in (ö. 463/1071) *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-aşhâb*'i⁵¹, İbn Asâkir'in (ö. 571/1176) *Târîhu medîneti Dimaşk*'i⁵², İbnü'l-Esîr'in (ö. 630/1233) *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-şahâbe*'si⁵³, Mizzî'nin (ö. 742/1341) *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*'i⁵⁴, Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Tecrîdü esmâ'i's-şahâbe*⁵⁵ ve *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*'sı⁵⁶, İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) özellikle *el-İşâbe fî temyîzi's-şahâbe*'si⁵⁷ araştırmalarımızda başucu niteliğinde istifâde ettiğimiz eserler olmuştur.

Arap kültürünün nesebe bağlı haberlerinin özel gayretlerle muhâfaza edilip kısmen yazıyla nakledilegeldiği ensâb kitapları, hem tabakat ve diğer eserlerden elde ettiğimiz rivâyetlerin teyidinde hem de farklı bilgilere ulaşmaya imkân tanınması açısından

-
- ⁴⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer, C. I-X, Kahire, Mektebetü'l-Hancî, 1421/2001.
- ⁴⁸ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *eş-Sikât*, nşr. Muhammed Abdürreşid, C. I-IX, 1. bs., Haydarâbâd, 1393/1973.
- ⁴⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-İsfahânî İbn Mende, *Ma'rifetü's-şahâbe*, nşr. Âmir Hasan Sabrî, C. I, 1. bs., y.y., Câmi'atü'l-İmâretü'l-Arabiyyetü'l-Müttehîde, 1426/2005.
- ⁵⁰ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-şahâbe*, thk. Âdil b. Yusuf el-Azâzî, C. I-VI, Riyad, Dârü'l-vatan, 1419/1998.
- ⁵¹ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-aşhâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, C. I-IV, Beyrut, Dârü'l-cil, 1412/1992.
- ⁵² Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dimaşkî İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, thk. Muhibuddîn Ebî Saîd Ömer b. Ğarâme el-Amravî, C. I-LXX, Beyrut, Dârü'l-fîkr, 1415/1995.
- ⁵³ Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-şahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavviz, Âdil Ahmed Abdülmevcûd, C. I-VIII, Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1417/1996.
- ⁵⁴ Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, C. I-XXXV, Beyrut, Müessesetü'r-risâle, 1402-1413/1982-1992.
- ⁵⁵ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkî Zehebî, *Tecrîdü esmâ'i's-şahâbe*, nşr. Dârü'l-ma'rife, C. I-II, Beyrut, t.y.
- ⁵⁶ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkî Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, nşr. Şuayb el-Arnaût v.d., C. I-XXV, 11. bs., Beyrut, Müessesetü'r-risâle, 1417/1996.
- ⁵⁷ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *el-İşâbe fî temyîzi's-şahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavviz, Âdil Ahmed Abdülmevcûd, C. I-VIII, Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1415/1995.

önemlidir. Belâzürî'nin (ö. 279/892-93) *Ensâbü'l-Eşrâf*⁵⁸ ile Zübeyrî'nin (ö. 236/851) *Kitâbü Nesebi Kureyş*'i⁵⁹ ve İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) *Cemheretü ensâbi'l-'Arab*'i⁶⁰ bu bağlamda faydalandığımız çalışmalardır.

Umûmî tarih içeriğine sâhip İslâm tarihi alanında şaheser kabul edilen Taberî'nin (ö. 310/923) *Târîhu't-Taberî*⁶¹ isimli eseriyle birlikte bu esere nispeten sıhhat değeri daha yüksek rivâyetleri barındıran İbnü'l-Esîr'in (ö. 630/1233) *el-Kâmil fi't-târîh*⁶² adlı eserini müslüman kadınların haberleri yanında İslâm öncesi müşrik kadınların bilgilerini tespit ederken sık sık kullandık. Bu iki eserden başka, Halîfe b. Hayyât (ö. 240/854-55)⁶³, Muhammed b. Habîb (ö. 245/860)⁶⁴, Mes'ûdî (ö. 345/956)⁶⁵, Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201)⁶⁶, Sıbt İbnü'l-Cevzî (ö. 654/1256)⁶⁷ ve İbn Kesîr (ö. 774/1373)⁶⁸ de araştırmalarımıza kaynaklık ettiler.

Gerek savaş mekânlarının topografik bilgileri gerek yerleşim yerlerinin şehir özelliklerinin tesbiti noktasında coğrafya ve şehir tarihi kitaplarından özellikle Hayber ile alakalı olarak başvurma ihtiyacı hissettik. Fâkihî'nin (ö. 278/891-92 [?]) *Ahbâru*

⁵⁸ Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, thk. Muhammed Hamîdullah, C. I, Mısır, Dârü'l-me'ârif, 1959; a.mlf, *Ensâbü'l-Eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr, Riyâd Zirikli, C. I-XIII, 1. bs., Beyrut, Dârü'l-fıkr, 1417/1996. Çalışmamıza Hâmidullah'ın tahkik ettiği neşri esas almakla birlikte bir yerde farklı bilgi içermesi bakımından başka bir neşri de kullandık ve karışıklığa mahal vermemek için eser isminden sonra parantez içinde farklılığa vurgu yaptık.

⁵⁹ Ebü Abdillâh Mus'ab b. Abdillâh b. Mus'ab ez-Zübeyrî, *Kitâbü Nesebi Kureyş*, nşr. E. Lévi-Provençal, C. I, Kahire, Dârü'l-me'ârif, 1982.

⁶⁰ Ebü Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî İbn Hazm, *Cemheretü ensâbi'l-'Arab*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, C. I-II, Kahire, Dârü'l-me'ârif, 1982.

⁶¹ Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî Taberî, *Târîhu't-Taberî: Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, C. I-XI, Kahire, Dârü'l-me'ârif, 1387/1967.

⁶² Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, C. I-XI, Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-Arabî, 2012.

⁶³ Ebü Amr Halîfe b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybanî el-Basrî Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh*, thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî, C. I, Riyad, Dâru Tayyibe, 1405/1985.

⁶⁴ Ebü Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî İbn Habîb, *el-Muhabber*, nşr. Ilse Lichtenstädter, C. I, Haydarâbâd/Dekken, 1361/1942.

⁶⁵ Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Mes'ûdî el-Hüzelî Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-işrâf*, nşr. Abdullah es-Sâvî, C. I, Kahire, el-Mektebetü't-târîhiyye, 1357/1938.

⁶⁶ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ, Mustafa Abdülkadir Atâ, C. I-XIX, Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1415/1995; a.mlf, *Telkîhu fihûmi ehli'l-eşer fi 'uyûni't-târîh ve's-siyer*, nşr. Şirketü Dârü'l-Erkam b. ebi'l-Erkam, C. I, 1. bs., Beyrut, 1418/1997.

⁶⁷ Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avni el-Bağdâdî Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, nşr. Muhammed Berkâtî v.d., C. I-XXIII, Beyrut, er-Risâletü'l-âlemiyye, 1434/2013.

⁶⁸ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, C. I-XXI, Cize, Dârü'l-hicr li't-tibâ'a ve'n-neşr, 1417/1997.

Mekke'si⁶⁹ ile Ebû Ubeyd el-Bekrî'nin (ö. 487/1094) *Mu'cemü me'sta'cem*⁷⁰ adlı eserleri bu bağlamda zikredilebilir.

Câhiliye sosyo-kültürel hayatından birçok kesitini konu alan şiir ve edebiyat türü kitaplarından çalışmamızda hem bilgi toplama hem bazı şiirlere yer verme bakımından faydalandık. İbn Ebû Tâhir (ö. 280/893) *Belâğâtü'n-nisâ*⁷¹, Ebû Zeyd el-Kureşî (IV./X. yüzyıl [?]) *Cemheretü eş'âri'l-'Arab fi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm*⁷², İbn Abdürabbih (ö. 328/940) *el-İkdü'l-ferîd*⁷³, Ebû Hilâl Askerî (ö. 400/1009'dan sonra) *Cemheretü'l-emşâl*⁷⁴, Zevzenî (ö. 486/1093) *Şerhu'l-Mu'allakâti's-seb*⁷⁵ ana kaynaklarımız olmakla birlikte bu alanda yapılan *Yedi Askı*⁷⁶ ve *Yedi Askı: Arap Edebiyatının Harikaları*⁷⁷ çeviri eserleri burada kaydedilebilir.

Çalışmamızın muhtevâ bakımından fıkıh eserlerini de ilgilendirmesi bu kaynakların kullanımı ihtiyacını doğurmuştur. Müslüman kadınların savaşa katılmalarının hukûkî boyutu ile savaşlarda müslümanların kadınları öldürmesinin yasak oluşu müstakil başlıklar halinde tetkik edilirken, kadınların savaş sonrası ganîmetten faydalanmaları ve emânda bulunmaları durumu da incelenmiştir. Hanefî fakîhlerden Ebû Yûsuf (ö. 182/798)⁷⁸, Tahâvî (ö. 321/933)⁷⁹, Kudûrî (ö. 428/1037)⁸⁰, Serahsî (ö. 483/1090

⁶⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Abbâs el-Fâkihî, *Ahbâru Mekke fi kadîmi'd-dehr ve hadîsîh*, nşr. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş, C. I-VI, 2. bs., Beyrut, Dârü'l-hadar, 1414/1994.

⁷⁰ Abdullâh b. Abdilazîz b. Muhammed b. Eyyûb b. Amr el-Bekrî el-Endelüsî, *Mu'cemü me'sta'cem min esmâ'i'l-bilâd ve'l-mevâzi' (mevâkı')*, thk. Mustafa es-Sakkâ, C. I-IV, Beyrut, Âlemü'l-kütüb, t.y.

⁷¹ Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ebî Tâhir Tayfûr el-Mervezî el-Horasânî İbn Ebû Tâhir, *Belâğâtü'n-nisâ*, thk. Ahmed el-Elfi, C. I, Kahire, Matbaatü medresetü vâlideti Abbas el-evvel, 1326/1908.

⁷² Ebû Zeyd el-Kureşî, *Cemheretü eş'âri'l-'Arab fi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, C. I, Mısır, el-Matbaatü Nehzâtü, t.y.

⁷³ Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdürabbih b. Habîb el-Kurtubî İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, thk. Müfid Muhammed Kumeyha, Abdülmecid et-Terhînî, C. I-IX, 1. bs., Beyrut, Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, 1404/1983.

⁷⁴ Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî, *Cemheretü'l-emşâl*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhim, Abdülmecid Kutamîş, C. I-II, 2. bs., Beyrut, Dârü'l-fikr, 1408/1988.

⁷⁵ Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ahmed ez-Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakâti's-seb*, thk. Heyet, C. I, Beyrut, Dârü'l-âlemiyye, 1413/1992.

⁷⁶ Şerafettin Yaltkaya, *Yedi Askı*, İstanbul, Maarif Matbaası, 1943.

⁷⁷ Kollektif, *Yedi Askı: Arap Edebiyatının Harikaları*, çev. Nurettin Ceviz, Kenan Demirayak, Nevzat H. Yanık, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2010.

⁷⁸ Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî, *Kitâbü'l-Harâc*, nşr. Dârü'l-ma'rife li't-tibâ'a ve'n-neşr ve't-tevzî', C. I, Beyrut, 1399/1979.

⁷⁹ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, thk. Şuayb el-Arnaût, C. I-XVI, 1.bs., Beyrut, Müessesetü'r-risâle, 1415/1994.

⁸⁰ Ebû'l-Hüseyin Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî, *el-Muhtaşar*, nşr. Kâmil Muhammed Muhammed Uveyza, C. I, Beyrut, Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, 1418/1997.

[?])⁸¹, Kâsânî (ö. 587/1191)⁸², Mergînânî (ö. 593/1197)⁸³, Mevsilî (ö. 683/1284)⁸⁴, Aynî (ö. 855/1451)⁸⁵ olmakla birlikte Şâfiî (ö. 204/820)⁸⁶, Münzir en-Nisâbüri (ö. 318/930 [?])⁸⁷, Mâverdî (ö. 450/1058)⁸⁸, Sahnûn (ö. 240/854)⁸⁹, İbn Rüşd (ö. 520/1126)⁹⁰, İbn Kudâme (ö. 620/1223)⁹¹ ve Karâfi (ö. 684/1285)⁹² menâbi-i şerîat müelliflerimizdir.

Konuları pek çok açıdan ele almaya gayret gösterdiğimiz tezimizde, hâdiselerle irtibatlı kavramlarla ilgili olarak Arapça lugatlar ve Türkçe sözlükler kullandık. Özellikle bölümlerin giriş paragraflarını teşkil eden bu bilgiler mevzûlara hazırlık evresinin basamaklarını temsil etmektedir. Bu açıdan “cihâd, esîr, ganîmet, emân, mâtem” ve diğer kavramlar hakkında başta İbn Manzûr’un (ö. 711/1311) *Lisânü’l-‘Arab’*⁹³, Fîrûzâbâdî’nin (ö. 817/1415) *el-Kâmûsü’l-muhtâ’*⁹⁴, Zebîdî’nin (ö. 1205/1791) *Tâcü’l-*

⁸¹ Ebû Bekr Şemsü’l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed Serahsî, *el-Mebsût*, C. I-XXX, Beyrut, Dârü’l-ma‘rife, 1409/1989; a.mlf, *Şerhu’s-Siyeri’l-kebîr*, thk. Ebû Abdullah Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfiî, C. I-V, 1. bs., Beyrut, Dârü’l-kütübi’l-ilmiyye, 1417/1997.

⁸² Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes‘ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-şanâ’i fi tertibi’s-şerâ’i*, nşr. Dârü’l-kütübi’l-ilmiyye, C. I-VII, 2. bs., Beyrut, Dârü’l-kütübi’l-ilmiyye, (C. I, II, IV, VI) 1406/1986, (C. III, V, VII) 1394/1974.

⁸³ Ebü’l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti’l-mübtedi*, nşr. Fehîm Eşref Nûr, C. I-V, Beyrut, Dârü’l-kütübi’l-ilmiyye, t.y.

⁸⁴ Ebü’l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta’lîl’l-Muhtâr*, nşr. Mahmûd Ebû Dakîka, C. I-V, Beyrut, Dârü’l-kütübi’l-ilmiyye, t.y.

⁸⁵ Ebû Muhammed (Ebü’s-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *el-Binâye fi şerhi’l-Hidâye*, nşr. Eymen Sâlih Şa‘bân, C. I-XIII, 1. bs., Beyrut, Dârü’l-kütübi’l-ilmiyye, 1420/2000.

⁸⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *el-Üm*, nşr. Muhammed Zührî en-Neccâr, C. I-VIII, 2. bs., Beyrut, Dârü’l-ma‘rife, 1393/1973.

⁸⁷ Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. el-Münzir en-Nisâbüri, *el-Evsa’ fi’s-sünen ve’l-icmâ’ ve’l-ihtilâf*, nşr. Ebû Hammâd Sagîr Ahmed b. Muhammed Hanîf, C. I-V, XI, 1. bs., Riyad, Dârü’t-tayyibe, 1405-1420/1985-1993; a.mlf, *el-İcmâ’*, thk. Ebû Hammâd Sagîr Ahmed b. Muhammed Hanîf, C. I, 2. bs., Acmân/Re’sül-Hayme, Mektebetü’l-Furkân-Mektebetü’s-sekâfiyye, 1420/1999.

⁸⁸ Ebü’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *el-Hâvi’l-kebîr*, nşr. Ali Muhammed Muavvaz, Âdil Ahmed Abdülmevcûd, C. I-XVIII, 1. bs., Beyrut, Dârü’l-kütübi’l-ilmiyye, 1414/1994.

⁸⁹ Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb et-Tenûhî Sahnûn, *el-Müdevvenetü’l-kübrâ*, nşr. Vizâretü’l-evkâf es-Suûdiyye, C. I-XVI, Riyad, Matbaatü’s-saâde, 1324.

⁹⁰ Ebü’l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid ve nihâyetü’l-muktesid*, nşr. Muhammed Subhî Hasan Hallâk, C. I-IV, 1. bs., Kahire, Mektebetü İbn Teymiye, 1415/1994.

⁹¹ Ebû Muhammed Muvaffaküddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî İbn Kudâme, *el-Muğni*, nşr. Tâhâ ez-Zeynî, Mahmûd Abdülvehhâb Fâйд, Abdülkâdir Ahmed Atâ, C. I-IX, Kahire, Mektebetü’l-Kâhire, 1388-1390/1968-1970.

⁹² Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mısırî el-Karâfi, *ez-Zahîre (fi’l-fikh)*, nşr. Saîd A‘râb, Muhammed Bû Hubze, Muhammed Haccî, C. I-XIV, 1. bs., Beyrut, Dârü’l-garbi’l-İslâmî, 1994.

⁹³ Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü’l-‘Arab*, C. I-XVIII, Kum/İran, Neşru Edebi’l-havze, 1405.

⁹⁴ Ebü’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya‘kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhtâ’*, nşr. Mektebü Tahkîki’t-Türâs fi Müesseseti’r-Risâle, C. I, 8. bs., Beyrut/Lübnan, Müessesetü’r-risâle li’t-tibâ’a ve’n-neşr ve’t-tevzi’, 1426/2005.

'arūs min cevâhiri'l-*Ḳāmūs*'u⁹⁵, Mütercim Âsim Efendi'nin (ö. 1235/1819) *Kāmus Tercümesi*⁹⁶ eseri gelmekle birlikte *Türkçe Sözlük*⁹⁷, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*⁹⁸, *Tarama Sözlüğü*⁹⁹, *Dinî Terimler Sözlüğü*¹⁰⁰ istifâdemize medâr olmuştur.

Araştırmamızda günümüz bilimsel çalışmaların ürünleri olan yüksek lisans ve doktora tezlerine, makalelere, teliflere ve ansiklopedik eserlere imkânlarımız ölçüsünde ulaşmaya çalıştık. Ayrıca araştırmacıların çeşitliliğinde fayda mülâhaza ederek yerli-yabancı fark etmeksizin müslümanlarla birlikte müsteşrik bilim adamların ortaya koyduğu eserleri de inceledik. Hafâcî (ö. 1069/1659)¹⁰¹, Corcî Zeydân (1861-1914)¹⁰², Mehmet Şemsettin Günaltay (1883-1961)¹⁰³, Philip Khuri Hitti (1886-1978)¹⁰⁴, Kettânî (1886-1962)¹⁰⁵, Ahmed Emîn (1886-1954)¹⁰⁶, Ziriklî (1893-1976)¹⁰⁷, Ömer Rızâ Kehhâle (1905-1987)¹⁰⁸, Cevâd Ali (1907-1987)¹⁰⁹, Muhammed Hamîdullah (1908-2002)¹¹⁰ ve Mahmûd Şît Hattâb (1919-1998)¹¹¹ bunlardan ilk akla gelendir.

⁹⁵ Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arūs min cevâhiri'l-Ḳāmūs*, nşr. Ahmed Ferrâc v.d., C. I-XL, Kuveyt, Matbaatü hükûmeti'l-Kuveyt, 1965-2002.

⁹⁶ Mütercim Âsim Efendi, *Kāmus Tercümesi (el-Okyânüsü'l-basît fi tercemeti'l-Kāmüsi'l-muhît)*, C. I-VI, 1. bs., İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.

⁹⁷ Şükrü Halûk Akalın v.d., *Türkçe Sözlük*, 11. bs. (tıpkıbasım), Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019.

⁹⁸ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Yayına haz. Aydın Sami Güneyçal, 32. bs., Ankara, Aydın Kitapevi Yayınları, 2016.

⁹⁹ Kollektif, *Tarama Sözlüğü*, 2. bs., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988.

¹⁰⁰ Ahmet Nedim Serinsu, *Dinî Terimler Sözlüğü*, Ankara, MEB Yayınları, 2009.

¹⁰¹ Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hafâcî, *Şifâ'ü'l-galîl fî kelâmi'l-'Arab mine'd-dahîl*, Kahire, el-Matbaatü'l-Vehbiyye, 1282.

¹⁰² Corcî Zeydân, *Târîhu't-temeddüni'l-İslâmî*, C. I-V, Kahire, Müessesetü Hindâvî li't-ta'lim ve's-sekâfe, 2013.

¹⁰³ Mehmet Şemsetdin Günaltay, "İslâmdan Önce Araplar Arasında Kadının Durumu, Âile ve Türlü Nikâh Şekilleri", *Marife*, haz. Cem Zorlu, Konya, C. 1, S. 3, 2001; a.mlf, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, sad. M. Mahfuz Söylemez, Mustafa Hizmetli, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2016.

¹⁰⁴ Philip K. Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ, C. I-IV, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1989.

¹⁰⁵ Muhammed Abdülhay b. Abdilkebir b. Muhammed el-Hasenî el-İdrîsî el-Kettânî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye(Nizâmü'l-hükümeti'n-nebeviyye)*, nşr. Abdullah el-Hâlidî, C. I-II, Beyrut, Şeriketü Dârü'l-Erkam b. ebi'l-Erkam, t.y.

¹⁰⁶ Ahmed Emîn, *Fecrû'l-İslâm: İslâm'ın Doğuşu*, çev. Ahmed Serdaroğlu, Ankara, Kılıç Kitabevi, 1976.

¹⁰⁷ Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dımaşkî, *el-A'lâm*, C. I-VIII, 15. bs., Beyrut, Dârü'l-ilm li'l-Melâyîn, 2002.

¹⁰⁸ Ömer Rızâ Kehhâle, *A'lâmü'n-nisâ' fi 'âlemeyi'l-'Arab ve'l-İslâm*, C. I-V, Dımaşk, Müessesetü'r-risâle, 1379/1959.

¹⁰⁹ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal fi târihi'l-'Arab qable'l-İslâm*, C. I-X, 2. bs., Beyrut, 1413/1993.

¹¹⁰ Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan, İstanbul, Beyan Yayınları, 2014; a.mlf, *İslâm'da Devlet İdâresi*, çev. Hamdi Aktaş, İstanbul, Beyan Yayınları, 2016; a.mlf, *Hız Peygamber'in Savaşları*, çev. Nazire Erinç Yurter, İstanbul, Beyan Yayınları, 2017.

¹¹¹ Mahmud Şît Hattâb, *Komutan Peygamber*, çev. Ahmed Ağırakça, İstanbul, Bir Yayıncılık, 1988.

Rıza Savaş'ın *İslâm'ın İlk Asrında Kadın*¹¹², Levent Öztürk'ün *Hz. Peygamber Döneminde Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*¹¹³, Zekeriya Akman'ın *Hz. Peygamber Döneminde Savaşlarda Kadın*¹¹⁴, Kâsım Muhammed'in, *el-Mümerrıda fi't-türâşi'l-Arabiyyi'l-İslâmî*¹¹⁵ adlı çalışmalarını çalışmamıza sundukları katkılardan ötürü ayrıca belirtmek istiyoruz.

3. ARAŞTIRMANIN METODU

Bu çalışmanın ilk aşamasına tez konumuzu belirlememize olanak sağlayan Vâkıdî'nin *Kitâbü'l-Megâzî* isimli eserini baştan sona en az bir kere okumak suretiyle tespit ettiğimiz haberlerin fişlenmesiyle¹¹⁶ başlanmıştır. Daha sonra yine ana kaynaklarımız arasında yer alan İbn İshâk ve İbn Hişâm'ın *es-Sîre* adlı eserlerinin tamamı, İbn Sa'd'ın I, II ve X. ciltleri ile Belâzürî'nin *Ensâb*'ının ilk cildini baştan sona dikkatlice okumak suretiyle devam edilmiştir. Ayrıca araştırmalarımıza zengin malzeme sunan Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd'un eserleri de serâpâ okuduğumuz kaynaklar arasındadır. Zîra tezimize konu olan haberlerin zikri geçen kaynaklarda belirli konu başlıkları altında sunulmaktan ziyâde dağınık halde bulunmalarından ötürü satır arası okumalar yapmamızı gerekli kılmıştır. Ancak uzun ve meşakkatli geçen bu okumalar sayesinde hâdiselerin öncesi ve sonrasına hâkimiyet kesbetmemize, tetkik ve tahlil becerilerimizin gelişimine, kaynaklar bağlamında konuların eksik kalan yönlerini elde ettiğimiz tecrübelerimizin zihin dünyamızda oluşturduğu istinbatlarla boşlukların ikmâl ve itmâm edilmesine önemli rol oynamıştır. Bu kaynaklarda elde ettiğimiz rivâyetler çalışmamızın zeminini oluşturmakla beraber konu başlıklandırmaların oluşmasına da katkı sunmuştur.

Yine araştırmalarımıza temel oluşturması bakımından Diyanet İslâm Ansiklopedisi'nin etkisi büyüktür. Burada neşredilen maddelerin bilimsel bir çalışma

¹¹² Rıza Savaş, *İslâm'ın İlk Asrında Kadın*, 1. bs., İstanbul, Siyer Yayınları, 2017.

¹¹³ Levent Öztürk, *Hz. Peygamber Döneminde Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, İstanbul, Ayışığıkitapları, 2001.

¹¹⁴ Zekeriya Akman, "Hz. Peygamber Döneminde Savaşlarda Kadın", Elazığ, *F.Ü.İ.F.D.*, C. XVII, S. 2, (2012), ss. 255-267.

¹¹⁵ Mahmûd el-Hâc Kâsım Muhammed, "el-Mümerrıda fi't-türâşi'l-Arabiyyi'l-İslâmî", Dubaî, *Âfâku's-Şekâfe ve't-Türâş*, S. XIV, (1417/1996), ss. 34-44.

¹¹⁶ Günümüzde akademik çalışmalar yapan bazı araştırmacılar kolaylık sağlamakla birlikte faydalı buldukları bazı programların kullanımını tercih ettiklerini ifade etmektedir. Biz çalışmamızın en başından itibaren eski yöntem olarak da addedilebilecek A6 kâğıt boyutlarında edindiğimiz bilgi kartlarına tespit ettiğimiz rivâyetleri yazarak bilgilerin toplanması daha sonra tasnifi ve yazım sürecini takip ettik.

olması hasebiyle yalnız haberlere ulaşmak niyetiyle irdelenmenin ötesinde akademik bir dil kazanma, rivâyetlerin bilimsel olarak ele alınış biçimini kavrama, takip edilen yöntemleri karşılaştırma gibi birçok hususta istifâde edilmiştir. Ayrıca bu melekeleri kazanma çabamızda diğer bilimsel çalışmalardan kaynakçamızda yer alan ve almayan tezlere, makalelere de borçlu olduğumuzu ifâde etmek isteriz. Gerek kelime dağarcığımızı genişletmek gerek kelimelerin eş ve zıt anlamlarını bulmak dolayısıyla çalışmamıza ifâde zenginliği noktasında mâmur hale getirmek ve kelimelerin doğru yazımlarını tespit etmek için matbû ve elektronik sözlüklere sık sık başvurularak yararlanılmıştır.

Kaynakların temin edilmesinde başta fakülte kütüphanemizin ilgili raflarına mürâcaat etmekle birlikte, İSAM kütüphanesine ve elektronik kaynaklara imkânlar nispetinde başvuruldu. Yapılan tezler ile ilgili YÖK'ün Ulusal Tez sayfası, makale ve bilimsel çalışmalar için İSAM'ın ilgili sayfaları tarandı. Araştırmalarımızdan elde ettiğimiz bilgileri belli bir seviyeye getirdikten sonra el-Mektebetü'ş-Şâmîle¹¹⁷ isimli programla rivâyetlere derinlik, farklılık ve zenginlik kazandırılmaya çalışıldı. Ancak burada tespit ettiğimiz rivâyetleri programdan kaynak olarak vermedik. Elimizde olan eserlerden yâhut elektronik kaynaklardan bilgileri yeniden teyit etmek suretiyle çalışmamızda kullandık.

Târihî; şahıs, toplum, kavram, mekân, hâdise gibi birçok noktadan ele aldığımız çalışmamızda bilgilerin işleniş noktasında sosyal bilimler alanında yapılan çalışmalarda yaygınca kullanılan tümevarım metodu takip edildi. Rivâyetlerin ilk geçtikleri esas kaynaklardan bilgilerin tespit edilmesi yürütülürken muahhar müelliflerin ve muâsır araştırmacıların haberlere sundukları katkılar da tetkik edildi. Temel kaynakların üzerine bu çalışmalarda varsa yapılan katkılar tahlil süzgecinden geçirildi ve irdelendi. Bu sırada tespit edilen muhtemel zühul eseri hatâlar, tahkik ve müstensih hatâları, yanlış bilgi aktarımları ve tecrübelerimiz neticesinde elde ettiğimiz kanaatimizle uyuşmayan yorumlara mâkul çerçevelerde temas veya işâret edildi. Ayrıca bizden önce yapılan çalışmalarda spesifik olarak sunulan ilâveler çalışmamıza konu olduysa mutlaka atıf yapılarak belirtildi. Eğer işleyeceğimiz bir alt konuda daha önce yapılan kapsamlı bir

¹¹⁷ Araştırmalarımızda kullandığımız Şâmîle programı 3.61 sürümü olup 35 farklı konuda 6727 cilt kitaptan müteşekkildir. Geniş bilgi için bk. <https://shamela.ws/>

çalışma bulunuyorsa genel hususlar belirtilerek geniş bilgi için oraya işâret etmekle yetinildi.

Tezimizin yazımı bağlamında bazı hususların da belirtilmesinde fayda mülâhaza etmekteyiz. Araştırmamızın kaynakları ve müelliflerinin isimlerinin ve hadis eserlerinin bab başlıklarının, Arap yayınevi isimlerinin yazımında Diyanet İslâm Ansiklopedisi’ni temel aldık.¹¹⁸ Burada tesâdüf edemediğimiz kitap ve makale isimlerini de bu esasları takip ederek kendimiz kaydettik. Buradan hareketle metinlerin orijinal harflerinin (Arap harfleri) Latin alfabesine çevrilmesi olan Transkripsiyon sistemini çalışmamızın başına ekledik. Kaynakların kronolojik sıralamasına dikkat ederek ilk geçtikleri yerlerde tam künyelerini, daha sonraki atıflarda müelliflerin meşhur ismi ve eserin adının kısaltmasını kaydettik. Kur’ân-ı Kerîm’den yapılan dipnotlandırmalarda sûre isminin başına mârife alâmeti koymakla birlikte sûre numarası/ayet numarası şeklinde belirttik. Kütüb-i tis‘a içerisinde yer alan eserlere Concordance usûlü ile diğer hadis kaynaklarına eser, cilt ve sayfa numarası şeklinde atıfta bulunurken bu eserlerin farklı baskıların kullanımına kolaylık sağlamasına fırsat sağlamak için hadis numaralarına da yer verdik. Ancak eserde hadis numarası belirtilmemişse numara yerine “...” üç nokta koyarak duruma işâret ettik.

Arapça lugatlerin farklı tertip ve esaslar üzerine kurulu olmaları hasebiyle dipnotta kelimelerin madde isimleri iki tırnak arasında belirtilmesinin akabinde (md.) kısaltması kullanıldı, beraberinde cilt ve sayfa numaraları da kaydedildi. Ayrıca yaptığı çalışmaların farklı çevirileri bulunan muâsır araştırmacı Hamîdullah’ın kendi eserlerinde takip ettiği paragraf başına numara verme usûlü bulunmaktadır. Eserlerinden yaptığımız atıfların bazısının aynı sayfaya denk gelmesi nedeniyle yazarın eser ve sayfa numarasını gösterdikten sonra madde(paragraf) numarasını da hassaten belirtmekte fayda gördük.

Kullandığımız bilgiler birbirini takip eden sayfalar veya hadisler arasından müteşekkil ise sayfa ve hadis numaraları arasına (-) işâreti, eğer birbirinden bağımsız bölümler kastediliyor ise buralara (,) virgül işâreti konulmuştur.

¹¹⁸ İsmail Durmuş, “Transkripsiyon”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, C. 41, ss. 306-308.

BİRİNCİ BÖLÜM
TOPLUMDA KADIN VE SAVAŞ

1. İSLÂM ÖNCESİ(CÂHİLİYE) DÖNEM

1.1 CÂHİLİYE TOPLUMUNDA KADININ GENEL DURUMU

Câhiliye dönemi Araplarının içinde bulunduğu sosyal hayatın egemen olduğu ilkeleri Emevî devri Arap şâiri el-Kutâmî şiirinde şu mısralarla ifâde eder: “*Bizim işimiz; düşmana, komşumuza, baskın yapacak bir kimse bulamadığımız takdirde de kardeşimizi bulursak, kendi kardeşimize baskınlar vermektir.*”¹¹⁹

Kabîlevî zümreler halinde hayatlarını idâme ettiren Câhiliye Arapları kısıtlı çöl imkânlarında geçim ve hâkimiyet mücâdelesini vermekteydi. Bölgedeki olanakların sınırlı olması, toprağın zirâata elverişli olmaması gibi nedenlerden dolayı konargöçer bir hayat süren kabîleler, aralarında çoğu zaman birbirlerine baskınlar verme mecburiyetinde kalmaktaydı. Kabîleler bu sayede ganîmet elde ederek hem geçim ve iâşelerini sağlamakta hem de bölgede hâkimiyetlerini tesis etme çabası içindeydiler. Hangi kabîle sayıca daha fazla muhârib askere, cengâvere sâhip ise bu topraklarda üstünlük ve avantaj onun tarafında olmaktadır. Câhiliye insanının içinde bulunduğu bu içtimâî durum, erkeği kadına nazaran daha hayâtî kılmış ve erkek merkezli(ataerkil) bir toplum yapısı oluşmasına da zemin teşkil etmiştir.¹²⁰ Baskın ve yağmacılığın sıradan olduğu bu dönemi Muallaka şâiri Amr b. Külsûm şöyle ifâde eder:

“Çocuklarımızın geleceğinden endişe duyduğumuz günde süvarilerimiz bölük bölük her tarafa yayılır,

Böyle bir endişe duymadığımız günde ise, silahlarımızı kuşanır baskına çıkarız.”¹²¹

Câhiliye Arapları’nda âileyi erkekler temsil etmekte,¹²² âile erkeğin yakınları tarafından oluşmaktaydı.¹²³ Âilede üretici vasıfları ön plana çıkan erkek; savaşan, yağma

¹¹⁹ Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi*, C. 1, s. 48.

¹²⁰ Emîn, *Fecrü'l-İslâm*, s. 37; Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, s. 120; Mehmet Âkif Aydın, “Kadın”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2001, C. 24, s. 86.

¹²¹ Kollektif, *Arap Edebiyatının Harikaları*, s. 125.

¹²² Corcî Zeydân, *Târîhu't-temeddüni'l-İslâmî*, Kahire, Müessesetü Hindâvî li't-Ta'lim ve's-Sekâfe, 2013, C. 4, s. 21.

¹²³ Câhiliye’de Araplar oluşan âile fertleri bakımından çeşitli şekillerde isimlendirilmektedir. Âl; aynı obada oturan dede, oğullar, torunlar ve bunların çocuklarından müteşekkil haline denmektedir. Bunların çadırları ve malları ortaktır. ‘ÿyâl ise; karı ve koca ile çocuklarının bulunduğu toplumun en küçük öbeğini oluşturmaktadır. Birden fazla Âl’in meydana gelmesiyle de Hayler oluşmaktadır. Günaltay, *Âile ve Türlü Nikâh Şekilleri*, s. 194.

yapan, ganîmet getiren, düşmana karşı caydırıcı bir güç olarak görüldüğünden îtibarlı, kadın ise tüketici birey olarak kabul edildiğinden toplumda âileye yük olarak görülmekteydi.¹²⁴ Hukûkî açıdan erkeğin aşağısında kabul edilen kadın, hiçbir konuda erkekle eşit görülmez, bir mesele hakkında söz söyleyemezdi.¹²⁵ Özellikle toplumun vasat ve aşağı kesiminde kalan kadınların kocası tarafından değeri, mâlik olduğu malların değerinden çok değildi.¹²⁶ Câhiliyenin mevki-i içtimâiyyesinde kadın, toplumun bir ferdi olmaktan daha ziyâde erkeklerin nefislerini tatmin eden ve hizmetlerini yerine getiren bir varlık olduğu nokta-i nazariyyesi hâkimdi.¹²⁷

Bir evde erkek çocuğu dünyaya geldiğinde âdeta bayram havası eser, baba ziyâdesiyle memnun olup kıvanç duyarken, kız çocuğu dünyaya geldiğinde ise evde mâtem havası eser, baba bir suç işlemiş gibi hacâletle kızarır, öfkelenir, bu yavruyu âile için bir nuhûset ve musîbet sayardı.¹²⁸ Erkek çocuğuna önem veren Araplar özellikle yuva kurma arefesinde olan evlâtlarına “İyi geçin ve erkek çocukların olsun” şeklinde dua ederlerdi.¹²⁹

Câhiliye medeniyetinde Arap erkeğinin mâlik olduğu bir kısım husûsiyetler onların övünç kaynağı idi. Bunlar arasında; sâhibi olduğu köleler, servetler, içtiği içkiler, katlettiği kişiler ve kadınlar bulunmaktaydı.¹³⁰ Toplumda umûmiyetle her ne kadar kadın erkeğin yanında saygın bir birey olmasa da, Câhiliye Arap erkekleri ırz ve nâmuslarını koruma husûsunda kadınlarına âzamî derecede önem vermekteydi. İzzet-i nefis ve şereflerine düşkün olan erkekler, şeref ve iffet sâhibi olan eşleri hakkında söylenen bir söz veya eyleme katıyyen müsâmaha göstermezdi.¹³¹ Nitekim Câhiliye devrinde müteber insanı; cesur, yürekli, yiğit, iyiliksever, konuksever ve kabîlesinin gereklerini yerine getiren insan olarak telakkî ederlerdi. Fazîlet, bağlı oldukları nesebe göre idi. İnsanı bu

¹²⁴ Ali Bardakoğlu, “Cahiliyye Döneminde Kadın”, *Sosyal Hayatta Kadın*, haz. İsmail Kurt, Seyit Ali Tüz, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2005, s. 15.

¹²⁵ Günaltay, *Âile ve Türlü Nikâh Şekilleri*, s. 191.

¹²⁶ Neşet Çağatay, *İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1957, s. 121.

¹²⁷ Günaltay, *Âile ve Türlü Nikâh Şekilleri*, s. 190.

¹²⁸ Günaltay, *İslam Öncesi Araplar*, s. 120; Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi*, s. 121.

¹²⁹ Yıldız, Hakkı Dursun (Redaktör), *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul, Çağ Yayınları, 1992, C. 1, s. 184.

¹³⁰ Abdurrahman Şarkâvî, *Muhammedün Raşûlü'l-Hurriyye*, 1. bs., Beyrut, Dârü's-Şurûk, 1410/1990, s. 22.

¹³¹ Zeydân, *Târîhu't-temeddün*, C. 5, s. 66.

tarzda târif etmelerinin nedeni, Câhiliye toplumunun şeref ve haysiyetlerine çok fazla önem vermeleriydi. Bu husûsiyetleri hâiz olmayan kişilerin ise toplumda saygınlığı olmazdı.¹³² Bu konuda yine Arap şâiri Amr b. Külsûm'un şu beyitleri, ifâde edilen durumu açıkça ortaya koymaktadır:

“Herhangi bir oymak, benzeri bir tehlikeyi sezip de savaşa girme konusunda çekimser davrandığında,

Biz şerefimizi korumak için, Rehve dağı gibi güçlü bir ordu kurar, gâlip gelen de biz oluruz.

Ölümü şeref sayan gençler ve savaşlarda deneyimli yaşlılar sayesinde

Bütün insanlara meydan okuruz; soyumuzu korumak için karşı tarafın kökünü kazırız.”¹³³

Ayrıca Câhiliye erkeğinin ırz ve nâmusunu korumaya gösterdiği aşırı tutumun bir diğer işâreti, kadınların savaşlarda ordunun gerisinde bulunmalarındır. Bu sayede savaşçılarda düşmanla cenk esnasında mağlûbiyet yaşanması durumunda, kadınlarının düşmanların eline geçeceği kaygısı oluşuyordu. Nitekim savaşta kadınlarını arkalarına alan erkek savaşçılar pes etmeyi düşünmeden savaşı sonuna kadar sürdürür hatta ölümü bile hiçe sayarlardı.¹³⁴ Yine bir diğer Muallaka şâiri İmruülkays bu husûsu şu sözleriyle desteklemektedir: *“Nice günler vardır ki kadınları ve şerefimizi korumak için düşmanların verdiği korku ve gözdağına rağmen kendimi sıkış(ve savaşa devam etmiş)imdir.”¹³⁵*

İzzet ve onurlarını koruma husûsunda aşırıya giden İslâm öncesi Câhiliye insanı kimi zaman ifrat derecesine varacak hal ve tavırlar sergilemekteydi. Bunların başında ve'd, yani kız evlâdını diri diri toprağa gömme âdeti gelmekteydi.¹³⁶ Canlı olarak toprağa gömülen bu kız çocuğuna ise mev'ûde denilmekteydi.¹³⁷ Araplar bu mel'un âdeti ileride

¹³² Halime Özdemir, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Câhiliye Çağı İnsanı*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006, s. 103.

¹³³ Kollektif, *Arap Edebiyatının Harikaları*, s. 125.

¹³⁴ Yıldız, *Doğuştan Günümüze İslâm Tarihi*, C. 1, s. 181.

¹³⁵ Yaltkaya, *Yedi Askı*, s. 49.

¹³⁶ Kur'an-ı Kerim'de geçen âyetler kız çocuğu dünyaya gelen babanın halini şu şekilde arz eder: *“Onlardan birine bir kız müjdelendiğinde, öfkelenerek yüzü mosmor kesilir. Verilen müjdenin(kendisine göre) kötülüğünden dolayı halktan gizlenir. Böyle alçaltıcı bir duruma rağmen onu yanında mı tutsun yoksa toprağa mı gömsün! Görün işte ne kötü yargıda bulunuyorlar!”* (en-Nahl, 16/58-59).

¹³⁷ Günaltay, *Âile ve Türlü Nikâh Şekilleri*, s. 191.

onur ve şerefine halel getirir endişesiyle irtikâp etmekteydi.¹³⁸ Hayatlarını sürdürdükleri bu çağda toplumda bulunan bir takım maraz-ı hayat-ı ictimâî durumlar bazı fertleri bu fiili işlemeye sürüklemekteydi. Bunların başında kabîleler arasında sürekli gerçekleşen savaşlar gelmekteydi. Bu savaşlarda yenilen tarafların kadınları ve kızları gâlip olan kabîleye esir düşmekteydi. Bilhassa üstün olan kabîlenin şâirleri bu durumu iftihar vesîlesi sayarak bu konuda şiirler söylemekte, mağlûp olan taraf ise tahkir edilmekteydi.¹³⁹ Bir diğer marazî durum ise borç verme işleminde gerçekleşiyordu. İslâm öncesi dönemde bir adam borçlandığı ve borcunu geri ödeyemediği vakit ya kendisi yâhut borcuna bedel olarak eşi, vâlidesi, kızı veya oğlunun eşini alacaklı kimseye teslim etme mecburiyetinde kalırdı. Dâyin, alacağına karşılık elde ettiği kadın veya kız çocuklarından sâdece kendisi için faydalanmakla kalmaz, bunun yanında kadınların sermaye olarak kullanıldığı önlerinde bayraklar bulunan evlerde istihdam edebilmekteydi. Kadınlara burada işletilen sû-i haller neticesinde alacağının kat be kat fazlasını kazanan dâyin, daha sonra onları âilesine geri teslim ederdi. Toplumda bu zillete dûçar olabilecek bireylerin sayısı da oldukça fazlaydı. İleride yaşayabileceği bu tablodan ürperen Arap, çareyi kimi zaman kız çocuğu doğar doğmaz kimi zaman ise küçük yaşta yetken diri diri gömmekte bulmaktaydı.¹⁴⁰

Kaynaklarda bu işin ortaya çıkışı ile alâkalı anlatılan kıssaya göre, Temim kabîlesinin, her sene Hire emîri Nu'mân'a belli bir miktar vergi vermesi gerekiyordu. Bir sene vergilerini ödeyemeyen Temimlilerin üzerine Nu'mân adamlarını göndererek hayvanlarına ve sürülerine el koymuş, kadınlarını ve kızlarını ise esir etmişti. Bu durum karşısında oldukça müteessir olan kabîle üyeleri Nu'mân'ın huzuruna çıkarak mallarının kendisinde kalmak suretiyle kadın ve kızlarının kendilerine geri iâdesini talep ettiler. Bunun üzerine Nu'mân, tutsak edilen Benî Temim kadın ve kızlarından arzu edenlerin salıverilmesini emretti. Ancak esirlerin çoğu geri dönerken kabîleden sâdece Kays b. Âsım'ın kızı, Amr adında bir çocuğa gönlünü kaptırdığı için geri dönmedi. Bu durumdan

¹³⁸ Zeydân, *Târîhu't-temeddün*, C. 5, s. 66.

¹³⁹ Günaltay, *Âile ve Türü Nikâh Şekilleri*, s. 192.

¹⁴⁰ Şarkâvî, *Muhammedün Raşûl*, s. 21.

kahrolan ve hiddetlenen Kays, bir daha kız evlâdı olursa onu diri diri gömerek¹⁴¹ öldüreceğine yemin etti.¹⁴²

Toplumun belli bir kısmında görülen kız çocuklarının diri diri gömülmesi, husûsiyetle Benî Temim ve Benî Esed kabîlelerinde görülmekteydi.¹⁴³ Ayrıca kimi kabîleler ise, icrâ edilen bu menfur hâdiseyi olumsuz bir hal olmaktan ziyâde güzel bir haslet hatta alışıl gelmiş bir mesele kabul etmekte ve bunu “دفن البنات منالمكرمات”(Kızları diri diri gömmek mükerrer davranışlardandır) sözleriyle ifâde ederek fahr etmekteydiler.¹⁴⁴ Bu nedenle günlük hayatta Temimli Kureyş kadınları, eşlerinin yanında saygı ve kıymet görmelerine rağmen, erkeklerine mütekebbir ve katı davranışlarıyla meşhur olmuşlardır.¹⁴⁵

Kız çocuklarına uygulanan bu katı tavrın bir diğer nedeni ise Kur’ân-ı Kerîm’de şu şekilde bildirilir: “Fakirlik korkusuyla çocuklarınızın canına kıymayın! Biz onların da sizin de rızkınızı veririz. Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahdır.”¹⁴⁶

Anne ve babalık fitratına aykırı bir eylem olan bu âdet-i câhiliyye, belli bir süre devam etmiş, evvelâ öldürülecek olan yavruların muayyen bir fidye karşılığında necat edilmesi âdeti ortaya çıkmış, daha sonra ise İslâm’ın neşriyle birlikte bu gayr-i tabîi âdet de ortadan kalkmıştır.¹⁴⁷

İslâm’ın zuhûrundan evvel Câhiliye Arapları’nda birçok evlenme usûlü bulunmaktaydı.¹⁴⁸ Genellikle Pedersâhî sosyal hayatın hâkim olduğu bu toplumda, kız bir bedel(sıdak) ya da mehir karşılığında babasından istenir, bu olaya da “hıtbe”¹⁴⁹ denirdi. Baba alacağı bedele göre kızını dilediği kimseyle evlendirebilirdi. Kızın bu konuda

¹⁴¹ Esâsen Araplar’da kız çocuklarını gömme âdetinin eski zamanlara dayandığı göze alındığında bu rivâyetin sonradan düzmece bir kurgu olduğunu söylemek kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Hire emîri Nu’mân’ın, Hz. Peygamber’in gelişine yakın yaşadığı sahil olsa da, zikri geçen rivâyetin bu fiilin ortaya çıkmasına zemin teşkil etmediği, aksine bu olayların gerçekleşmesinden sonra bahâne üretme çabasının bir sonucu olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Günaltay, *Âile ve Türü Nikâh Şekilleri*, s. 191.

¹⁴² Ebü’l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred, *el-Kâmil fi’l-edebe (fi’l-luğa ve’l-edebe ve’n-naħv ve’t-taşrîf)*, nşr. Muhammed Ebü’l-Fazl İbrâhim, 3. bs., Kahire, Dârü’l-fikri’l-Arabî, 1417/1997, C. 2, ss. 63-64; Zeydân, *Târîhu’t-temeddün*, C. 5, ss. 66-67.

¹⁴³ Yıldız, *Doğuştan Günümüze İslâm Tarihi*, C. 1, s. 182.

¹⁴⁴ Günaltay, *Âile ve Türü Nikâh Şekilleri*, s. 191.

¹⁴⁵ Zeydân, *Târîhu’t-temeddün*, C. 5, s. 67.

¹⁴⁶ el-İsrâ, 17/31.

¹⁴⁷ Zeydân, *Târîhu’t-temeddün*, C. 5, s. 67.

¹⁴⁸ Câhiliye dönemi evlilik çeşitleri için bkz. Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, C. 5, ss. 533-547.

¹⁴⁹ Geniş bilgi için bkz. Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, C. 4, ss. 644-650.

onayına ihtiyaç duyulmazdı. Evlenecek kişinin genç, yaşlı vs. olmasına bakılmaz ancak kabîleler arası denklik aranırdı.¹⁵⁰ Erkeğin ödemiş olduğu mehir, belli bir zaman sonra kendini eşi üzerinde her türlü yetkiye sâhip görmesine ve neticede kadının hukûkî açıdan yoksun kalmasına sebep olmaktadır.¹⁵¹

Ancak toplumda her kadın bu şekilde bir evlenmeye mâruz kalmamaktaydı. Hür ve soylu âilelerin kızları bu uygulamaların dışında kendi kararlarını kendileri verebilecek kudrete sâhip bulunmaktaydılar. Nitekim Kureyş'in ileri gelenlerinden birinin kızı olan Hind bint Utbe babasına: "Ben, kararımı verecek bir kadını. Bana sormadan beni kimseyle evlendirme." demiş, babası da kararın kendisine âit olduğunu ifâde etmişti.¹⁵² Eserlerde zikri geçen, buna delil teşkil eden bir diğer hâdis ise Evs b. Hârise'nin kızının isteme olayında görülmektedir. Uzunca anlatılan menkıbede Hâris b. Avf, Evs'e gelerek kızına tâlip olur. Evs önce en büyük kızına durumu açar, o çeşitli bahâneler ileri sürerek geri çekilir. Ardından ortanca kızından da benzer bir cevap alan baba, son olarak küçük kızına durumu arz eder. Küçük kızın bu evliliğe müspet cevap vermesi üzerine onu Hâris ile evlendirmiştir.¹⁵³

Dînî teâmillere bağlı olmayan, bilakis erkeklerin bedelini ödeyerek satın aldığı bir mal gibi kabul edilen Câhiliye devrinde kadın, özel zamanlarında da menfi bir durumla karşı karşıya kalmaktaydı. Bu zamanlarda örf ve geleneklerine göre hareket eden erkekler, eşleriyle evkât-ı muayyenede birlikte oturmaz, aynı kaptan yemek yemez, aynı yatakta uyumaz, evden hatta oymağından çıkararak hanımını kendisinden uzaklaştırırdı.¹⁵⁴

Araplar arasında soy asabiyeti, übüvvet yoluyla baba tarafından oluşmakla berâber anne tarafının da önemi bulunmaktaydı. Ancak bu önem, aralarında oluşan sihriyet yoluyla değil bilakis kadının anne olmasına dayanmaktaydı. Câhiliye zamanında kadın, anne oluncaya kadar asla âilede bir konum sâhibi olamazdı. Yalnız anne olmaları durumunda nesepler ve kabîleler arasında bir bağ kurulurdu. Anneyi eşe tercih etmek¹⁵⁵

¹⁵⁰ Günaltay, *Âile ve Türlü Nikâh Şekilleri*, s. 196; Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi*, s. 123.

¹⁵¹ Günaltay, *Âile ve Türlü Nikâh Şekilleri*, s. 196.

¹⁵² İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 223.

¹⁵³ Yıldız, *Doğuştan Günümüze İslâm Tarihi*, C. 1, s. 183.

¹⁵⁴ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, C. 5, s. 555; Günaltay, *Âile ve Türlü Nikâh Şekilleri*, s. 190.

¹⁵⁵ Bu konuda aktarılan bir rivâyet duruma misal teşkil etmektedir. Bir gün meşhur Arap şâirlerinden Hansa'nın erkek kardeşi Sahr b. Amr, Esedoğulları Gazvesi'nde bir saldırı sonucu zırhının halkaları göğsüne batar ve yaralanır. Bir yıl boyunca çok şiddetli ağrılar çeken Sahr'a, annesi ve hanımı refâkat

bir an‘ane bir töreydi.¹⁵⁶ Kadın anne olamadan öldüğü takdirde erkeğe baş sağlığına gidilmezdi.¹⁵⁷ Ancak bu yaklaşım sâdece Araplara mahsus bir âdet değil aynı çağda yaşayan Yunanlılar ve İranlılar gibi büyük medeniyetlerde de karşılığı bulunmaktaydı. Genel kanaate göre kadın anne olmakla saygın bir birey olmaktaydı.¹⁵⁸ Yine Araplar arasında kadın anne olmadan önce herhangi bir sebepten dolayı diyet vermesi gerekirse, bu diyeti kadının kocası değil, mensup olduğu kabîlenin ödemesi gerekmektedir¹⁵⁹.

Ancak tüm bu durumlar kadının anne olmasıyla değişmekteydi. Kadının, anne olduktan sonra evinde söz söyleme salâhiyeti doğar, âileler arasında hısımlık asıl o zaman gerçekleşirdi. Kurulan bu birliktelik kabîleleri birbirine yaklaştırır “huûlet” yani anne tarafının aşîretine destek ve yardım etme geleneği baş gösterirdi. Nitekim anne ve baba birbirine düşman olsalar bile bu gelenek değişmezdi.¹⁶⁰

Câhiliye döneminde kadınların, velûd bir yapıya sâhip olup fazlaca erkek evlâda mâlik olması yâhut doğacak çocuklarının çeşitli meziyetlere hâiz, kabîlelerinin önde gelen birer ferdi haline gelmesi onların övünç kaynaklarıydı.¹⁶¹ Hind bint Utbe’nin Ebû Süfyân ile kuracağı yuva öncesi söylediği sözler: “İkimizden dünyaya gelecek olan çocuk, onun kabîlesinin şerefini müdâfaa eden, kabîlenin süvari birliğini destekleyen ve kökünü süsleyen bir şahsiyet olmaya layıktır. Yoğun olayların kopuşu esnasında ne acizdir, ne ikinci adam adamdır.”¹⁶² ve Arap şâir Lebîd b. Rebîa’nın uzunca söylediği şiirden bir beyti: “*Biz dört oğlan anasının çocuklarıyız.*”¹⁶³ misal olarak zikredilebilir.

etmektedir. Bir gün evin önünden geçmekte olan bir kadın, Sahr’ın hanımına kocasının ahvâlini sorar. Eşinin durumundan bunalmış olan kadın: “Ne diri sayılır ki ondan hayır umayım ne ölü sayılır ki unutulsun” diye cevap verir. Karısının bu sözlerini duyan Sahr, hanımının vefasızlığını ve annesinin fedakârlığı hakkında târizkâr bir şiir söyler. Bkz. İbn Abdürabbih, *el-İkdu’l-ferîd*, C. 6, s. 31.

¹⁵⁶ Zeydân, *Târîhu’t-temeddün*, C. 4, s. 21.

¹⁵⁷ İbn Abdürabbih, *el-İkdu’l-ferîd*, C. 5, s. 185; Necdet Çağır, “İslam Öncesi Mekke Toplumunda Kadın”, *Kur’ân’ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur’ân Öncesi Mekke Toplumu(Sempozyum)*, ed. Mevlüt Güngör, İstanbul, İ.B.B. Kültür Müdürlüğü, (1-3 Temmuz) 2011, s. 202.

¹⁵⁸ Zeydân, *Târîhu’t-temeddün*, C. 4, s. 22.

¹⁵⁹ Günaltay, *Âile ve Türlü Nikâh Şekilleri*, s. 194.

¹⁶⁰ Zeydân, *Târîhu’t-temeddün*, C. 4, s. 22.

¹⁶¹ Şarkâvî, *Muhammedün Raşûl*, s. 22.

¹⁶² İbn Sa’d, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 224.

¹⁶³ Ebû Akîl Lebîd b. Rebîa b. Mâlik b. Ca’fer el-Âmirî el-Ca’ferî Lebîd b. Rebîa, *Dîvânu Lebîd b. Rabîa*, İtenâ bihî: Hamdu Tammâs, 1. bs., Beyrut, Dârü’l-mâ’rife, 1425/2004, s. 59; Ebû Hilâl Askerî, *Cemheretü’l-emşâl*, C. 2, s. 117; Ebû Hayyân Alî b. Muhammed b. Abbâs et-Tevhîdî, *el-Beşâ’ir ve’z-zehâ’ir*, thk. Vedâd el-Kâdî, 1. bs., Beyrut, Dâru sâdır, 1408/1988, C. 6, s. 238; Yıldız, *Doğuştan Günümüze İslâm Tarihi*, C. 1, s. 169.

Evlendikleri kadınlar hakkında tasarruf sâhibi olan erkeklerin, onları diledikleri zaman boşamasının önünde bir engel bulunmamaktaydı. Bu yüzden Araplar arasında talak yaygındı. Bu konuyu şiirine konu edinen el-A‘şâ şu sözlerle ifâde eder: “*Ey karım! Benden ayrıl, çünkü sen boşsun. İnsanların işleri de böyle gelip geçicidir.*”¹⁶⁴ Hatta erkeğin kadın üzerindeki hâkimiyet alanı o kadar genişti ki boşadığı eşine eziyet olsun diye onun bir başkasıyla yeniden evlenmesine mâni olabilmekteydi.¹⁶⁵

İçtimâî hayatta irtikâp edilen bir başka umûr-ı hasîse ise babası öldükten sonra çocuğunun üvey annesi ile evlenmesiydi. Makt nikâhı adı verilen bu uygulama, ölen bir erkeğin geride kalan hanımına diğer eşlerinden olan bir evlâdı, üzerine elbisesini atmak suretiyle onu nikâhı altına aldığı kabul edilirdi. Bu evlilik için herhangi bir bedel ödemeyen evlât, dilerse kocasından kadına kalan mîras kadında kalmak suretiyle onu kendi nikâhı altında tutar, dilerse de onu bir başkasına mehir karşılığında verirdi. Kimi zaman da kocasından kadına intikal eden mala sâhip olmak için ona ezâ verir yâhut ölmesini beklerdi.¹⁶⁶ Hatta vefat eden kişinin geride kalan evlâdı, eğer yaşı daha küçük ise; üvey annesi çocuk büyüyünceye kadar bekletilerek, kararın çocuğun inisiyatifinde kalması sağlanırdı.¹⁶⁷

Arap geleneğinde bulunan bu şekilde evlenme âdeti, kadının kocasının terekesindeki sâhip olduğu herhangi bir mal gibi görülmesinden ileri gelmekteydi. Kadının bu durumdan kurtulmasının tek yolu, eşi ölür ölmez üzerine elbise atılmadan evden hatta bulunduğu obadan kendi kabîlesinin yanına firar etmektir. Ancak bu sayede özgürlüğüne kavuşabilmekteydi.¹⁶⁸

Câhiliye zamanında babasının ölümü üzerine üvey annesiyle evlenen Amr b. Ma‘dikerib, analığı kendisinden hoşlanmayınca bu durumdan duyduğu rahatsızlığı şu sözlerle dile getirmiştir: “*Şâyet kardeşlerim ve oğullarım ondan olmasaydı sağ elimin izleri yüzünde belirirdi.*”¹⁶⁹

¹⁶⁴ Yıldız, *Doğuştan Günümüze İslâm Tarihi*, C. 1, s. 168.

¹⁶⁵ Günaltay, *Âile ve Türlü Nikâh Şekilleri*, s. 191.

¹⁶⁶ Emîn, *Fecrü'l-İslâm*, s. 332.

¹⁶⁷ Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi*, s. 124.

¹⁶⁸ Günaltay, *Âile ve Türlü Nikâh Şekilleri*, s. 197.

¹⁶⁹ Yıldız, *Doğuştan Günümüze İslâm Tarihi*, C. 1, s. 169.

Tefsirlerde aktarılan¹⁷⁰ bir hâdiseye göre, bu evliliğin İslâm'ın Medine yıllarının başında hâlâ Araplar arasında devam ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim bu âdet-i seyyienin yasaklanması ile ilgili gelen âyetin sebab-i nüzûlü olarak şu olay zikredilmektedir. Ebû Kays b. el-Eslet isminde bir müslümanın vefat etmesi üzerine maksadı kocasından ona kalan mala sâhip olmak olan evlâdı, Câhiliye örfüne göre analığı Kebşe'nin üzerine elbisesini atarak onunla izdivaç etmiş ve bu nedenle de ne kadına yaklaşmış ne de geçimini sağlamıştı. Bunun üzerine Kebşe, durumu Allah resûlüne bildirmiş ve şu âyet nâzil olmuştu: “*Geçmişte olanlar bir yana, babalarınızın nikâhladığı kadınlarla evlenmeyin; çünkü bu bir edepsizliktir, iğrenç bir şeydir ve kötü bir yoldur.*” (en-Nisâ, 4/22)

Yine bu coğrafyada cemiyetlerin benimsemiş olduğu hayat tarzları, kadın ve erkekler arasında görülen münâsebetlerde müessir rol oynamaktaydı. Genelde toplum konargöçer ve mukîm olmak üzere iki kısma ayrılmaktaydı. Göçebe Araplar arasında haremlik selâmlık ameliyesi daha az görülmekteydi.¹⁷¹ Nitekim sahrâda yaşam koşulları yakın komşuluk ilişkilerini mühim kılmakta, kurulacak emin ortam, kadın-erkek münâsebetlerinde olabilecek bir hâdis-i ihânete hiçbir şek ve şüphe bırakmayacak evsâfa sâhip bulunmaktaydı. Burada çocuklar küçüklükten itibaren birlikte oynarlar birlikte büyürlerdi. Bu sebeple kadın ve erkekleri ayıran bir kısıtlama ve sınırlama bulunmamaktaydı. Kadın, gerek yakınlarının yanında gerekse el olan kimselerin yanında aynı ortamda bulunabilir, iş görebilir, sohbete katılabilirdi.¹⁷²

Bedevî serbestisine alışan kadın, daha komplike olan şehre ve şehir insanına ilgi duymazdı. Buna binâen bedevî kadın, şehirden bir kimseyle evliliğe sıcak bakmaz fakat aralarında böyle bir evliliğin gerçekleşmesi durumunda şehre adaptasyonda sıkıntılar yaşadığı görülmekteydi. Eserlerde buna misal teşkil eden bir anlatıda Yezîd b. Muâviye'nin annesi Meysûn bint Bahdel zikredilmektedir. Medenî ve şehir yaşamına alışık olmayan Meysûn, bir süre sonra çadıra ve köyüne duyduğu özlemi bir kasîde ile şu şekilde dile getirmiştir: “*Aba giyip mutlu olarak yaşamam, benim için şeffaf elbiseler giymekten daha iyidir. Çadırda her taraftan rüzgârın esmesi, bana yüksek saraydan daha iyidir. Evimde ekmek kırıntıları yemem, benim için börek ve çörek yemekten daha iyidir.*”

¹⁷⁰ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, C. 1, ss. 465-466; Emîn, *Fecrü'l-İslâm*, s. 332.

¹⁷¹ Aydın, “Kadın”, (*DİA*), C. 24, s. 86.

¹⁷² Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, C. 4, s. 617; Ramazan Altıntaş, “Cahiliye Arap Toplumunda Kadın”, *Diyanet İlmî Dergi*, Ankara, C. 37, S. 1, 2001, s. 63.

Bu durumdan haberdar olan Muâviye ise, eşinin obasına âilesinin yanına geri dönmesine müsâade etmiştir.¹⁷³

Câhiliye devrinde kadınların tümünü kapsayacak temel yargılarda bulunmak mümkün değildir. Lâkin toplumun ahvâl-i umûmiyesinde kadınlar, hür ve köle diğer deyişle câriye olarak ikiye ayrılmaktaydı. Hür kadınlar toplumda câriyelere göre nispeten daha saygın ve îtibarlıydı. Ancak fakir hür kadınlar, ne evde ne de bulunduğu muhitte söz söyleme ve îtibar görmede asilzâde kadına hiçbir şekilde yaklaşmamaktaydı. Asilzâdegân bir sınıfa mensup olan kadın, evvelâ âilesinin büyük servetlere sâhip olması ve geniş bir kabîleye mensup olmanın vermiş olduğu güç onların, âilede görüşüne mürâcaat edilen, egemen bireyler olmasını sağlamıştır. Ayrıca soylu âilelerin kızları, kocalarının onlara eziyet etme veya haksız bir davranışta bulunmasına da fırsat vermemekteydi.¹⁷⁴

Bilhassa yarı medenî sayılabilecek Mekke, Medine ve Tâif topraklarında soylu kabîlelerin kadınları, izzet ve şeref sâhibiydiler. Bunların içinde bir takım kabîle reislerinin istîdat sâhibi(musta'idd) kızları vardı ki onlara, aşîrette çoğu erkekten daha fazla hürmet edilirdi. Abdülmuttalib b. Hâşim'in annesi, Adî b. Neccâr'ın neslinden Selmâ bint Amr, Kureys'in eşrafından Huveylid'in kızı Hadîce bint Huveylid, Ümmü Hakîm bint el-Hâris, Mekke'nin ileri gelenlerinden Utbe b. Rebîa'nın kızı Hind, Alkame kızı Amre, Medine kadınlarından Ümmü Umâre bint Kâ'b ve Araplar'ın en meşhur şâiresi Hansa bu âlî makâmın en önde gelen temsilcileriydi.¹⁷⁵

Yüksek makâmlara sâhip olan bu kadınlar, içtimâî hayatta iffetli, necâbetli ve onurlarına leke getirecek işlerden uzaktılar. Buldukları konum, onların diğer kadınların mâruz kalabilecekleri bir takım hallerden uzak kalmalarını sağlamıştı.¹⁷⁶ Nitekim Hz. Peygamber, Mekke Fethinden sonra müslüman kadınlardan çeşitli hususlarda bîat alırken zinâ etmemeleri gerektiğini ifâde edince, yeni müslüman olan bu soylu kadınlardan Hind bint Utbe: “Hiç hür kadın zinâ eder mi?”¹⁷⁷ sözleriyle içinde buldukları ayrıcalıklı konuma işâret etmektedir.¹⁷⁸

¹⁷³ Yıldız, *Doğuştan Günümüze İslâm Tarihi*, C. 1, s. 184.

¹⁷⁴ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, C. 4, s. 616.

¹⁷⁵ Günaltay, *İslam Öncesi Araplar*, ss. 121-122.

¹⁷⁶ Zeydân, *Târîhu't-temeddün*, C. 5, s. 66.

¹⁷⁷ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 225; Belâzürî, *Ensâb*, C. 1, s. 360; Taberî, *et-Târîh*, C. 3, s. 62.

¹⁷⁸ Aydın, “Kadın”, (*DİA*), C. 24, s. 86.

Erkeklerin hürmet ettiği, toplumda değerli ve saygın bir diğer kimseler kâhinlik/arraflık/falcılık yapan kadınlardı. Öyle ki erkekler aralarında anlaşıp çözemediği problemleri bu kadınlara danışır, onlar da taraflar arasında hüküm verirdi.¹⁷⁹ Hz. Peygamber'in doğumundan önce dedesi Abdülmuttalib'in başından geçen bir hâdise, bu konuya delil teşkil etmektedir. Abdülmuttalib, ataları İsmail'den kalan fakat yeri bilinmeyen zemzem kuyusunun yerini bulmuş ve çıkarmıştı. Bunu gören Kureyşliler, hemen atalarından kalan zemzemde kendilerinin de haklarının bulunduğunu iddia etmişlerdi. Bunun üzerine Abdülmuttalib, bunu kabul etmeyerek bu işi tek başına yaptığını ve yalnız onun hakkının olduğunu söylemişti. Bunun üzerine anlaşmaya varamayan Kureyşliler aralarında hüküm vermesi için bir makâma gitmeyi teklif ettiler. Abdülmuttalib de bu teklifi kabul edince Şam'ın ileri gelen kadınlarından biri olan Benî Sa'd b. Huzeym kabîlesinden bir kâhineye başvurarak aralarında hüküm vermesini istemişlerdi.¹⁸⁰

Hür kadınların az çok insânî muâmele gördüğü Câhiliye devrinde ne var ki câriye/köle olan kadınların hiçbir değeri bulunmuyordu.¹⁸¹ Savaşlar neticesi esir düşen bu kadınlar, sâhipleri tarafından herhangi bir mal olarak telakkî edilmekteydi. Çoğu zaman bu kadınlara mâlik olan kimseler, sıradan bir gelir gibi onların bedenleri üzerinden kazançlar elde ederlerdi. Cârîyesi ile dişi devesi arasında bir fark görmeyen Arap, bu sebeple genç ve güzel bulduğu köle kadınları satın alarak onları fuhşa zorlamakta, bundan da hiçbir rahatsızlık duymamaktaydı. Bu duruma râzı olmayan câriyelerin ise karşı koyabilecekleri hiçbir güç ve imkânları bulunmuyordu.¹⁸² Toplumda câriyelerin efendisi tarafından düşürüldüğü durumun insanlar tarafından normal karşılanması, onların insan dahi sayılmamasının neticesiydi.¹⁸³ Bunun yanında câriyeler, efendisinin tüm buyruklarını yerine getirmeye mecbûr olmasına mukâbil deve çobanlığından ev işlerine kadar tüm işlerde de çalışmak zorunda kalırlardı.¹⁸⁴

¹⁷⁹ Altıntaş, *Cahiliye Arap Toplumunda Kadın*, s. 63.

¹⁸⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî İbn İshâk, *Kitâbü's-Sîre ve'l-Megâzî(Sîretü İbn İshâk)*, thk. Süheyl Zekkâr, Dımaşk, Dârü'l-fıkr, 1398/1978, s. 24; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 1, s. 166.

¹⁸¹ Mehmet Birekul, *Peygamber Günlerinde Kadın*, 1. bs., Konya, Yediveren Kitap, 2004, s. 53.

¹⁸² Günaltay, *Âile ve Türü Nikâh Şekilleri*, s. 192; Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2016, s. 120.

¹⁸³ Mehmet Âkif Aydın, Muhammed Hamîdullah, "Köle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2002, C. 26, s. 238.

¹⁸⁴ Altıntaş, *Cahiliye Arap Toplumunda Kadın*, s. 66.

Câhiliye’de her ne kadar kadın geri planda kalmış olsa da birçok işe koşturmakta, bu açıdan aktif bir rol üstlenmekteydi. Özellikle zorlu çöl şartlarında yaşamını sürdüren bedevî toplumda yiyecekleri hazırlamak, develeri sağlamak, yün eğirmek, çocuklara bakmak, evin yakacak malzemelerini hazır etmek ve benzeri işler ona âitti. Erkekler bu işlere karışmaz çünkü toplumda bu işler kadın işi olarak görülürdü.¹⁸⁵ Ayrıca kabîle herhangi bir saldırıya uğradığı vakit askerlere su taşımak, şiirlerle onları teşcî etmek, yaralıları tedâvi etmek de onların vazîfelerindendi. Fakat bu işler neticede onlara bir şeref ve değer katmamaktaydı.¹⁸⁶ Ticaret ve tarımla geçinen şehirde ise kadınlar, çöle oranla daha az sa’y ü gayretle hayatlarını idâme ettirmekteydi.¹⁸⁷

Arapların zihin dünyasını yansıtmaları açısından mühim bir kaynak olan mesellere bakıldığında, kadınlar hakkında ifâde edilenler, kadının aşağı durumda görüldüğünü açıkça ortaya koymaktadır.¹⁸⁸ Kadınların görüşlerini zayıf ve fazlaca fikir sâhibi olmadıkları yönünde kabul eden Araplar, bu sebeple onlarla istişâre etmez ve hatta bunu aptallık olarak görürlerdi. Kıymetsiz ve saçma gördükleri sözleri ise “re’yü’n-nisâ”(kadın görüşü) olarak nitelendirirlerdi. Bu nedenle de “kadınlarla istişâre ediniz, fakat riâyet etmeyiniz” sözü bir darb-ı mesel olmuştur. Bu, kadınların akıllarından öte hisleriyle hareket ettiklerini düşünmelerinden kaynaklanıyordu.¹⁸⁹ Aynı devirde erkeğe; bunadığı, akli köreldiği, ihtiyarladığı ve hastalandığı vakit “el-fendü” denilmekteydi. Arap lugatinde bu kelime görüş ve kelâmda kusurlu bulunmanın ifâdesiydi. Ancak kadın için “acûzün müfennedetün” hiç kullanılmazdı.¹⁹⁰ Çünkü herhangi bir meselede kadından fikir alma veya onun görüş beyân etmesi katiyyen söz konusu değildi. Şu var ki hür ve soylu olan kadınlar, mesellerde aktarılan bu hususların dışında istisnâları teşkil etmekteydi.¹⁹¹

1.2 SAVAŞA KATILMASI

İslâm’dan önce yerleşik hayattan ziyâde göçebe yaşam süren Araplar bu sebeple düzenli bir orduya sâhip değillerdi. Kabîleler, aralarında bir savaş düzenleneceği vakit eli

¹⁸⁵ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, C. 4, s. 616.

¹⁸⁶ Günaltay, *İslam Öncesi Araplar*, s. 121; Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi*, s. 121.

¹⁸⁷ Bardakoğlu, *Cahiliyye Döneminde Kadın*, s. 18.

¹⁸⁸ Emîn, *Fecrü’l-İslâm*, s. 109.

¹⁸⁹ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, C. 4, s. 618.

¹⁹⁰ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “fnd” md., C. 3, s. 338.

¹⁹¹ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, C. 4, s. 618; Altıntaş, *Cahiliye Arap Toplumunda Kadın*, s. 65.

silah tutan kimseler bir araya gelir, bir bölümü süvâri diğer bölümü de piyade asker olarak yola çıkar, yanlarında savaş techizâtı olarak ok, mızrak, kılıç vb. silahlar bulunurdu.¹⁹²

Câhiliye döneminde kadınlar erkeklerle birlikte çeşitli hususlarda onlara destek olmak amacıyla savaflara katılırdı. Bilhassa yaralıların tedâvisi, su ve yiyecek taşımak, silahları tâmir etmek, harb malzemelerini hazırlamak gibi savaşın geri planında kalarak yardımda bulunurlardı.¹⁹³ Kaynaklarda Yevmü'l-Vakît olarak zikredilen çatışmada kadınların askerlerin su ihtiyacını karşılayabilmek için tulum diktiği¹⁹⁴ ve ayrıca savafla katılan bu kadınlara savaş yerinde husûsî alanlar tahsil edilerek, çadırlar kurulduğu nakledilmektedir.¹⁹⁵

İslâm öncesi Araplar savaflarda kıymet verdikleri malları, çocukları ve kadınlarını arkalarında bulundurmamayı prensip edinmişlerdi. Bu sayede savaşçıların onları savaş meydanında geride bırakıp kaçmalarına engel olunmak isteniyordu.¹⁹⁶ Kaynaklarda Feyfu'r-rîh olarak zikredilen muhârebeye Mezhic kabîlesinin adamlarının kaçmaması için kadın ve çocuklarını müsâdeme yerine getirdiği nakledilir.¹⁹⁷ Yine başta Vâkîdî olmak üzere birçok kaynakta aktarıldığına göre Huneyn Gazvesi'nde Benî Çüşem kabîlesinden Düreyd b. es-Simne adında bir adam müşriklere yardım için savaşta bulunmaktaydı. Mâlik b. Avf'ın komutanlığında toplanan müşrik ordusu müslümanların üzerine hareket ederken komutan herkesin berâberinde mallarını, evlâtlarını ve kadınlarını da getirmesini emretmişti. Yaşı yüz altmışa varmış ihtiyar bir adam olmasına rağmen tecrübe ve harb sanatına sâhip olması dolayısıyla orduda bulunan Düreyd, Mâlik'e insanlarla birlikte kadın ve çocuklarının getirilmesi emrinin nedenini sormuş, Mâlik ise: "İstedim ki, her adamın gerisinde âilesi, malı, çocukları ve hanımları bulunsun. Ta ki onlar için savaşsınlar." demişti.¹⁹⁸ Câhiliye toplumunun âdetlerine şiirlerinde yer veren şâirler bu hareket tarzını da şu şekilde dile getirmişlerdi:

¹⁹² Zeydân, *Târîhu't-temeddün*, C. 1, s. 168.

¹⁹³ Zeydân, *Târîhu't-temeddün*, C. 5, s. 68.

¹⁹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 1, ss. 561-562; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, C. 2, s. 546.

¹⁹⁵ Cafer Acar, *Cahiliye'de ve Risalet Döneminde "Savaş" Olgusu*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 148.

¹⁹⁶ Hattâb, *Komutan Peygamber*, s. 249.

¹⁹⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 1, s. 565; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, C. 5, s. 353.

¹⁹⁸ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, C. 3, ss. 886-887; Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyârî İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye li'bni Hişâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Beyrut, Dârü'l-kitâbi'l-Arabî, 1410/1990, C. 4, ss. 81-82; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 2, ss. 138-139; Taberî, *et-*

“(Düşmanla çarpışırken) arkalarımızda güzel ve beyaz kadınlarımız bulunur ki onların (düşmanlar)tarafından üleşilmelerinden veya zillete dūçar olmalarından korunur ve çekiniriz.

(O kadınlar ki onların hepsi) düşmanla karşılaştıkları vakit (bilinmeleri ve bundan dolayı kaçmak tarafını tutmamaları veya kahramanlığa nişan olmak üzere ve düşman pervâsı olmadığını göstermek için) kendilerini bir alâmetle tanıtmaları ve düşmandan at ve kılıç almaları ve demirler içinde tutsaklar yakalamaları için erkeklerinden söz almışlardır.”¹⁹⁹

Bekir b. Vâil kabîlesi ile Benî Tağlibliler arasında bir savaş vukū bulmadan evvel Bekrlilerden Hâris b. Abbâd, Hâris b. Hemmâm’a savaşa kadınları da berâberlerinde götürmesini salık vermiş, Hâris b. Hemmâm bunun nasıl olacağını sorması üzerine şu şekilde cevap vermiştir: “Her kadının eline bir su tulumu, bir de sopa ver. Sonra kadınları gerinize alın. Bunu yapmanız sizin cehd ve himmetinizi arttırır. Kadınların sizleri ayırt etmeleri için de işâretler taşıyın ki sizi bilsinler. Yara almış birinin önünden geçerken sizden olan birini tanıyıp su verirler. Diğerlerine ise sopalarıyla vurarak öldürürler.”²⁰⁰ Bu tavsiyeler üzerine Bekr kabîlesi, kadınların savaşta kendilerini tanıyabilecekleri bir alâmet olarak saçlarını kazıyarak onlarla savaşa çıkmışlardır.²⁰¹

Câhiliye döneminde kadınların ayrıca savaşlarda erkeklerle berâber bulunarak onlara psikolojik destek sağladıkları da görülmektedir. Bu dönemde savaşlar neticesinde yakınlarını kaybeden Arap kadınları, intikâmlarını alacakları günleri beklerken oç alma duygusunun sönmemesi ve erkeklerin gevşekliğe düşmemesi açısından önemli rol oynamışlardır. Nitekim müslümanlara karşı Bedir Gazvesi’nde ağır kayıplar veren müşrikler yeniden yapacakları savaş öncesi savaşa kadınların katılıp katılmaması konusunu müzâkere etmişlerdir. Megâzî müellifinin haberine göre Safvân b. Ümeyye savaşta kadınların onlarla berâber olmasının arzuladıkları intikâm ateşini harlayacağını, bu sayede istediklerini elde etmeden evlerine dönmeyeceklerini, kadınların onlarla birlikte katılmasının gerektiğini savunmuş ve bunu ilk yapanın da kendisi olacağını

Târîh, C. 3, s. 71; İbnü’l-Cevzî, *el-Muntaẓam fi Târîh*, C. 3, ss. 331-332; İbn Kesîr, *es-Sîre*, C. 3, s. 611.

¹⁹⁹ Yaltkaya, *Yedi Askı*, s. 96.

²⁰⁰ Abdülkâdir b. Ömer b. Bâyezîd el-Bağdâdî, *Hizânetü’l-edeb ve lübbü lübâbi lisâni’l-‘Arab*, nşr. Abdüsselâm M. Hârûn, 4. bs., Kahire, 1418/1997, C. 1, s. 473; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, C. 5, s. 444.

²⁰¹ Bağdâdî, *Hizânetü’l-edeb*, C. 1, s. 473.

söylemiştir. Bu sözler üzerine müşriklerden Nevfel b. Muâviye ed-Dîlî bu görüşün tersine bir yorumda bulunması üzerine Hind bint Utbe araya girerek: “Allah’a and olsun ki sen Bedir’de sağ salim kurtuldun ve hanımlarının yanına döndün. Evet, çıkacağız ve savaşa şahit olacağız. Şarkıcı kadınlar Bedir seferinde Cuhfe’den geri çevrildiler. O gün sevdiğimiz öldürülürken yanlarında onları kızıştırarak kimse yoktu.” demiş ve sonrasında Kureyşliler kadınlarıyla birlikte Uhud Savaşı için yola çıkmışlardır.²⁰² Ebû Süfyân’ın eşi Hind, savaş için yola çıkan kadınların başına geçerek erkeklerin intikâm hırsını besleyici, şiddetli bir tarzda alevlendirici görevler icrâ etmekteydi. Gösterdiği bu çaba ve gayretin sebebi; Bedir’de kaybettiği babası Utbe, kardeşi Velîd ile amcası Şeybe’nin öcünün alınmasına duyduğu intikâm hissinden ileri geldiğini söylemek mümkündür.²⁰³

Aynı savaşta müslüman askerlerin safında bulunmuş Ümmü Umâre’ye Kureyş kadınların savaşta erkekleriyle berâber savaşmış olduğunu sorulduğunda: “Eûzü billah. Onlardan bir kadının bir ok ya da bir taş attığını görmedim. Ancak onlardan def ve davul çalanlar vardı. Onlara vuruyor ve Bedir’de öldürülenleri Kureyş’e hatırlatıyorlardı. Yine onlarla berâber ellerinde sürmelik ve miller bulunan kadınlar vardı. Ne zaman bir adam savaştan yüz çevirir ya da korkaklık gösterip geri kalırsa o kadınlar onlara sürmelikler ve miller vererek “Sen ancak bir kadınsın!” diyorlardı.” diye cevap vermiştir.²⁰⁴ Rivâyetin devamında dikkatleri çeken bir diğer bilgi de ise; müşrik askerlerin hezimet yaşayıp gerisin geriye kaçtıkları hengâmede kaçan piyâdelerin gerisinde kalmasına neden olacak derecede karnı şişkince bulunan ve muhtemelen gebe olan Hind’in bu haliyle savaşa iştirak ettiği anlaşılmaktadır. Bu rivâyet, Câhiliye döneminde müşrik kadınların ayrıca intikâmının alınması husûsunda ne derece hırslı olduğunun görülmesi bakımından önem arz etmektedir.²⁰⁵

Her ne kadar kadınlar savaşa vuruşmaktan ziyâde destek amaçlı katılmış olsalar da yeri geldiğinde kendilerini ortaya atmaktan çekinmemişlerdir. Uhud Savaşı’nda Amre bint Alkame el-Hârisiyye adında müşriklerden bir kadın savaşta Kureyş sancağının yere düştüğü, müşrik askerlerin dağıldığı bir anda hemen sancağı yerden kaldırarak cesâret

²⁰² Vâkîdî, *el-Meğâzî*, C. 1, s. 202.

²⁰³ Muhammed Hüseyin Heykel, *Hayâtü Muhammed*, 14. bs., Kahire, Dârü'l-meârif, 1977, ss. 298-298.

²⁰⁴ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, C. 1, s. 272; İbn Asâkir, *Târîhu medîne*, C. 70, s. 176.

²⁰⁵ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, C. 1, s. 272.

sergilemiştir.²⁰⁶ Savaşlarda göstermiş oldukları şecaât ve cür'etleriyle Ümmü Hâkim bint el-Hâris ve Sahr'ın kızkardeşi meşhur şâire Hansâ'da ayrıca nam salmış diğer Arap kadınlarından bazılarıdır.²⁰⁷

Kaynaklarda eşine az rastlansa da Câhiliye devrinde bazı kadınların, kumandanların yanında yer aldığı görülmektedir. Kumandan yanında bulundurduğu bu kadınların bilgisinden ve fikrinden yararlanmakta, hatta onlardan aldığı görüşlerle hareket ettiği aktarılmaktadır. Esâsında bu kadınların bir nevi müşâvir/danışman vazîfesinde bulunduğu kabul edilebilmektedir.²⁰⁸ El-Kâmil'de nakledilen bir rivâyette Lakî b. Zürâre'nin savaşlara kendisiyle fikir teâtisinde bulunmak için yanında kızı Dahtenûs'u da götürdüğü ve bu sebeple Şi'bu Cebele Savaşı'nda harbe kızıyla berâber çıktığı ifade edilmektedir.²⁰⁹

İbn Hişâm siyerinde Uhud savaşına müşriklerden katılan sekiz kadının ismini zikrederken, Vâkîdî aynı savaşa müşriklerden on dört kadının ismine yer vermektedir.²¹⁰ Bazı rivâyetlere göre ise bu sayı on beştir.²¹¹

Kaynaklardan tespit ettiğimiz Uhud'a çeşitli yakınları ile katılan müşrik kadınların listesi şu şekildedir:

- 1) Hind bint Utbe b. Rebîa b. Abdışems b. Abdimenâf b. Kusayy el-Kureşîyye, eşi Ebû Süfyân Sahr b. Harb b. Ümeyye ile katıldı.²¹²
- 2) Ümeyme bint Sa'd b. Vehb b. Eşyem b. Kinâne, eşi Ebû Süfyân Sahr b. Harb b. Ümeyye ile katıldı.²¹³
- 3) Berze(Berîre) bint Mes'ud es-Sakafî, eşi Safvân b. Ümeyye ile katıldı.²¹⁴

²⁰⁶ Zeydân, *Târîhu't-temeddün*, C. 5, s. 67.

²⁰⁷ Zeydân, *el-Megâzî*, C. 5, s. 68.

²⁰⁸ Cafer Acar, *Cahiliye'de ve Risalet Döneminde "Savaş" Olgusu*, s. 149.

²⁰⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 1, s. 523.

²¹⁰ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 202-203; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 25.

²¹¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 2, s. 34; Taberî, *et-Târîh*, C. 2, s. 505; Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-işrâf*, s. 211; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, C. 1, s. 219; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir*, C. 14, s. 33; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 4, s. 1609.

²¹² Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 202; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 25; Belâzürî, *Ensâb*, C. 1, s. 312; Taberî, *et-Târîh*, C. 2, s. 501; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, C. 1, s. 219; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 2, s. 40; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, C. 2, s. 254.

²¹³ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 202; Belâzürî, *Ensâb*, C. 1, s. 312; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, C. 2, s. 254.

²¹⁴ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 202; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 25; Belâzürî, *Ensâb*, C. 1, s. 312; Taberî, *et-Târîh*, C. 2, s. 501; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, C. 1, s. 219; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 2, s. 40; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, C. 2, s. 254.

- 4) el-Beğûm bint el-Mu‘azzil b. Kinâne, eşi Safvân b. Ümeyye ile katıldı.²¹⁵
- 5) Sülâfe bint Sa‘d b. Şüheyd el-Ensâriyye(el-Evsiyye), eşi Talha b. Ebû Talha ile katıldı.²¹⁶
- 6) Ümmü Cüheym(Ümmü Hakîm) bint el-Hâris b. Hişâm b. Mugîre, eşi İkrime b. Ebû Cehil ile katıldı.²¹⁷
- 7) Fâtıma bint el-Velîd b. el-Mugîre, eşi el-Hâris b. Hişâm ile katıldı.²¹⁸
- 8) Hind(Rayta) bint Münebbih b. el-Haccâc es-Sehmî, eşi Amr b. el-Âs ile katıldı.²¹⁹
- 9) Hunâs bint Mâlik b. el-Mudarrîb, oğlu Ebû Azîz b. Umeyr el-Abderî ile katıldı ki bu kadın Mus‘ab b. Umeyr’in annesidir.²²⁰
- 10) Remle bint Târik b. Alkame, eşi el-Hâris b. Süfyân b. Abdülesed ile katıldı.²²¹
- 11) Ümmü Hakîm bint Târik, eşi Kînane b. Ali b. Rebî‘a b. Abdüluzzâ ile katıldı.²²²
- 12) Kuteyle bint Amr b. Hilâl, eşi Süfyân b. Uveyf ile katıldı.²²³
- 13) ed-Duğunniyye, oğulları en-Nu‘mân ve Câbir ile katıldı.²²⁴
- 14) Amre bint el-Hâris b. Alkame, eşi Gurâb b. Süfyân b. Uveyf ile katıldı.²²⁵

²¹⁵ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 202; Belâzürî, *Ensâb*, C. 1, s. 312; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, C. 2, s. 254.

²¹⁶ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 202; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 25; Belâzürî, *Ensâb*, C. 1, s. 312; Taberî, *et-Târîh*, C. 2, s. 501; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, C. 1, s. 219; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 2, s. 40; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, C. 2, s. 254.

²¹⁷ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 203; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 25; Belâzürî, *Ensâb*, C. 1, s. 313; Taberî, *et-Târîh*, C. 2, s. 501; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, C. 1, s. 219; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 2, s. 40; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, C. 2, s. 254.

²¹⁸ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 203; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 25; Belâzürî, *Ensâb*, C. 1, s. 313; Taberî, *et-Târîh*, C. 2, s. 501; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, C. 1, s. 219; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 2, s. 40; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, C. 2, s. 254.

²¹⁹ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 203; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 25; Belâzürî, *Ensâb*, C. 1, s. 313; Taberî, *et-Târîh*, C. 2, s. 501; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, C. 1, s. 219; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 2, s. 40; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, C. 2, s. 254.

²²⁰ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 203; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 25; Belâzürî, *Ensâb*, C. 1, s. 313; Taberî, *et-Târîh*, C. 2, s. 501; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, C. 2, s. 254.

²²¹ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 203; Belâzürî, *Ensâb*, C. 1, s. 313; Taberî, *et-Târîh*, C. 2, s. 501; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, C. 2, s. 254.

²²² Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 203; Belâzürî, *Ensâb*, C. 1, s. 313; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, C. 2, s. 254.

²²³ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 203; Belâzürî, *Ensâb*, C. 1, s. 313; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, C. 2, s. 254.

²²⁴ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 203; Belâzürî, *Ensâb*, C. 1, s. 313.

²²⁵ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 203; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 25; Belâzürî, *Ensâb*, C. 1, s. 313; Taberî, *et-Târîh*, C. 2, s. 502; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, C. 2, s. 254.

İbn Kesîr eserinde konu ile alâkalı birkaç ismi zikrettikten sonra listenin geri kalanına yer vermeyip “Daha başkaları da eşleriyle berâber çıktılar.” şeklindeki ifâde ile yetinmektedir.²²⁶

1.3 SAVAŞ SONUCU ESİR DÜŞEN KADININ DURUMU

İnsanlık târihinde âdemoğullarında fitrî olarak var olan istibdat ruhu mûcibince aralarında savaşlar eksik olmamış, güçlü olan taraf zayıf olan tarafa galebe çalarak egemenliğini tesis etmeye çalışmıştır. İnsanoğlu kadar eski olan bu savaşların neticesinde ise mağlûp olan devletler ve kabîleler esir edilerek köleleştirilmiştir.²²⁷ Erken devirlerde beynelmilel münâsebetlerde hukuk çerçevesinde ortaya konulan herhangi bir uygulama ve muâhedenin bulunmaması savaş sonucu esirlerin durumlarının gâlip olan tarafın insafına kalmasına sebep olmuştur. Genellikle kazanan taraf muhârebede savaşan-savaşmayan ayrımı gözetmeksizin kadın, çocuk, ihtiyar demeden katletmiştir.²²⁸ İlk uygarlıklarda görülen uygulamalarda, esirlerin ekseriyetle köleleştirmekten daha ziyâde çeşitli şekillerde öldürüldüğü görülmektedir.²²⁹ Ancak zamanla insan gücüne duyulan ihtiyaç sebebiyle muhârebelerde ele geçirilen esirlerden faydalanma yoluna gidilmiş, zirâat ve hayvancılık gibi işlerde onları çalıştırmak için kısmen öldürmekten vazgeçip köleleştirme yolu tercih edilmiştir.²³⁰ Erkek olan köleler daha çok güç ve kuvvete dayalı işlerde istihdam edilirken kadın kölelerden ise erkeklerin nefislerini tatmin etmede ve onlardan evlât sâhibi olma gibi hususlarda yararlanıldığı görülmektedir.²³¹

Gün geçtikçe kölelerin sayısında görülen artış, sâhipleri tarafından onlardan farklı şekilde yararlanma ortamları oluşturmuştur. Sâhibinin elinde herhangi bir mal kabul edilen esir, zamanla satılarak ondan kazanç elde edilen bir metâ haline dönüştürülmüştür. Câhiliye dönemine gelindiğinde bu durumun artık sıradan bir olay olarak kabul edildiği

²²⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. 5, s. 342.

²²⁷ Zeydân, *Târîhu't-temeddün*, C. 4, s. 27.

²²⁸ Ahmet Özel, “Esir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995, C. 11, s. 382.

²²⁹ İlk Uygarlıklarda esirlere uygulanan muâmeleler için bkz. Ahmet Özel, *İslâm Devletler Hukukunda Savaş Esirleri*, 2. bs., Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014, ss. 35-38.

²³⁰ Zeydân, *Târîhu't-temeddün*, C. 4, s. 27.

²³¹ Ali Hatalmış, *Erken dönem İslam Tarihinde Kölelik ve Cariyelik*, (Doktora Tezi), Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, s. 19.

ve köle ticaretinin yaygın olarak yapıldığı ve hatta bu dönemde emîrlerin ve melîklerin saraylarında kölelerin sayıları binlere vardığı kaynaklar tarafından bildirilmektedir.²³²

Arabistan'da Mekke, Yesrib, Tâif ve Necran gibi şehirlerde mevsimsel ve dâimî kurulan pazarlar, köle satışlarına yoğun talebin olduğu yerlerdi. Dış pazarlardan tedârik edilen köleler, canlı ve hareketli olan bu pazarlarda köle sâhibine iyi kazançlar sağlıyordu.²³³ Bunun yanında Câhiliye döneminde süre gelen savaşlar neticesinde elde edilen esirler de bu pazarların en mühim kaynaklarından biriydi.²³⁴ Bunların dışında aynı dönemde alacaklısına borcunu ödeyemeyen kimse; kendisi, karısı veya çocukları alacaklının eline esir düşebilmekte veya mâişet derdinde bulunan evin erkeğinin, örnekleri az da olsa çocuğunu köle olarak satabildiğine rastlanılmaktaydı.²³⁵ Özellikle de zikredilen son muâmeleye kız çocuklarının daha fazla mâruz kalması muhtemeldi. Bu gibi menfî tercihin söz konusu olduğu bir durumda ilk olarak onların tercih edilmeleri ise kız çocuğunun kaba kuvvet olarak âilesine ve kabîlesine fazla yarar sağlayamayan bir birey olarak görülmesinden ileri gelmekteydi.

İslâm öncesi dönemde Araplarda, esirlere uygulanan genelgeçer muayyen bir muâmele tarzından bahsetmek mümkün değildi. Topluca yakılmak, çeşitli uzuvları kesilmek suretiyle eziyet edilerek öldürülmek, düşmana satılmak ve kendisinden yararlanmak için köle olarak hayatta bırakılmak mâruz kaldıkları muâmele tarzlarının en başta gelenleriydi. Bunların yanı sıra husûsen kadınlar ve çocuklar kimi zaman karşılıksız kimi zaman ise fidye karşılığında veyâhut hasmın elinde bulunan bir esirin mübâdelesini yoluyla hür kalabilmekteydi.²³⁶

Araplar bazen kadın esirleri hizmetçi olarak yanlarına alır ve çeşitli işlerde hizmetlerini gördürürlerdi. Bazen de bu kadınları, kabîlesine ya ihsan olarak veya utanç vesîlesi kılmak maksadıyla geri teslim ederlerdi.²³⁷ Bu konuda kaynaklarda zikredilen bir örnekte, Gassânî topraklarına sürekli baskın ve saldırı düzenleyen Nâbiga ez-Zübyânî isimli Arap şâirin kabîlesi Zübyânîlulara, Gassânî meliki ordu göndermiş ve savaş sonrası kabîlenin çoğu kadınları tutsak olarak ele geçirilmişti. Yaşanan bu hâdise üzerine Nâbiga,

²³² Zeydân, *Târîhu't-temeddün*, C. 4, s. 28.

²³³ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, C. 7, s. 454.

²³⁴ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, C. 1, s. 262; C. 7, s. 455.

²³⁵ Mehmet Âkif Aydın, Muhammed Hamîdullah, "Köle", (*DİA*), C. 26, s. 238.

²³⁶ Özel, "Esir", (*DİA*), C. 11, s. 382; Hamîdullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 52(md. 70).

²³⁷ Hatalmış, *Erken Dönem İslam Tarihi'nde Kölelik ve Cariyelik*, s. 22.

önce esir düşen kadınlarının iyi ve güzel vasıflarını öne çıkararak onları övgü dolu sözler sarfetmesi, sonrasında onların kurtarılmayı bekleyen hallerini âdeta resmeden şiirler söylemesi üzerine Gassânî meliki de, Nâbîga'nın sözlerine lütufta bulunarak esir kadınların serbest bırakılmasını emretmiştir.²³⁸

Yine aynı konuda bir başka misal olarak ise Birinci Üvâre Vak'ası'nda Münzir b. İmruülkays ile Bekir b. Vâil kabîlesi arasında meydana gelen savaş bağlamında görülmektedir. Nitekim savaş sonrası gâlip olan Münzir, Bekr kabîlesinden birçok kişiyi esir olarak ele geçirmiş ve önce erkek esirlerin Üvâre dağının tepesinde öldürülmesini emretmiş ve onlar orada öldürülmüştür. Daha sonra geriye kalan kadın esirlerin de ateşe atılıp yakılmasını emretmiş, ancak bu sırada Münzir'e, Kays b. Sa'lebe kabîlesinden gelen bir adam esir kadınlar hakkında aracı olmuş ve neticede onların salıverilmesine ve hayatta kalmasına vesîle olmuştur. Kayıslı bu adamın Münzir'in huzuruna gelip Bekr b. Vâil kabîlesinin esir edilen kadınlarına bağışlanma dilemesi ve onların kurtulmalarından dolayı duyduğu övüncü Arap şâirlerinden el- A'şâ şu sözlerle dile getirmektedir: "*Fakir olmasına rağmen Allah'ın kendisine her şeyi verdiği kimse bizdendir. Hükümdara ise, Üvâre günü Şeybânoğullarından esir alınan kadınlar ateşe atılmak üzere arz edildiği zaman, onların bu kadınlarını Kayıslı kişinin ricası üzerine bağışlayıp affetmek düşer.*"²³⁹

Savaşlar neticesinde esir düşen kadınlar arasında tutsaklığa tahammül gösteremeyip canlarına kıyanlar olmakla birlikte geneli Câhiliye toplumunda var olan bu yaşantıya râzı olmasalar da katlanma yolunu tercih ettikleri görülmektedir.²⁴⁰

Kaynakların sunduğuna göre Câhiliye devrinde köle ve câriyeler o kadar çoktur ki Arap ileri gelenlerinden evinde köle ve câriyesi olmayan kimse bulunmamaktadır.²⁴¹ Bu ileri gelenlerden biri olan ve Yesrib'de sâhip olduğu köle ve câriyeleri çalıştırarak geniş servete mâlik olan Abdullah b. Übey b. Selûl'ün, Hz. Muhammed'in Medine'ye hicretinden sonra da bu ticaretini devam ettirdiği anlaşılmaktadır.²⁴² Fahreddin er-Râzî, "*Namuslu kalmak isteyen cariyelerinizi zorla fuhşa sürmeyiniz.*"²⁴³ âyetinin tefsirinde sebebi nüzûl olarak Abdullah b. Übey'in câriyeler üzerinden kazancına ilişkin üç farklı

²³⁸ Acar, *Cahiliye'de ve Risalet Döneminde "Savaş" Olgusu*, s. 40.

²³⁹ Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî, *el-Evâ'il*, thk. Muhammed es-Seyyid el-Vekîl, 1. bs., Tanta, Dârü'l-Beşîr, 1403/1987, s. 42; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 1, s. 497.

²⁴⁰ Savaş, *İslâm'ın İlk Asrında Kadın*, s. 35.

²⁴¹ Zeydân, *Târîhu't-temeddün*, C. 4, s. 28.

²⁴² Günaltay, *Âile ve Nikâh Şekilleri*, s. 193.

²⁴³ en-Nûr, 24/33.

rivâyet zikretmektedir. Rivâyetlerin ilkinde göre; altı câriyesi bulunan Abdullah b. Übey, bunları zinâ etmeye zorluyor ve kendisine bu işten para getirmelerini istiyordu. Bu câriyelerden ikisi durumu Hz. Peygamber'e bildirip kendisinden şikâyette bulunması üzerine bu âyet nâzil olmuştur. İkinci rivâyette ise; Abdullah b. Übey'in esir aldığı adamlardan biri câriyelerinden birisine göz koymuş ve ondan faydalanmak istemişti. Müslüman olan bu câriye bu işten uzak durmasına rağmen Abdullah b. Übey esirden doğacak çocuğun fidyasını alabilmek için câriyesinin ona yaklaşmasını isteyerek onu bu işe zorunlu bırakmış, bunun üzerine bu âyet nâzil olmuştur. Son rivâyette ise; Abdullah b. Übey, Muâze adında güzel bir câriyesiyle birlikte Hz. Peygamber'in huzuruna gelerek: "Ey Allah'ın resûlü bu falanın yetimlerindedir. Biz bundan menfaat elde etmek için zinâ yapmasını emredemez miyiz?" diye sormuş, Allah resûlü: "Hayır" diye mukâbelede bulunmuştur. Abdullah b. Übey'in sorusunda ısrar etmesi üzerine ise bu âyet inmiştir.²⁴⁴

Yine aynı dönemde efendisi tarafından hâmile kalan câriye "ümmüveled" diye isimlendirilmekte²⁴⁵ ve bu kadınlardan doğan çocuklar da köle sayılmaktaydı.²⁴⁶ Ancak esir kabul edilen çocuğun yetenekli ve zekî olması durumunda ise çocuğa sâhip çıkılır ve kendi nesline dâhil edilirdi. Zebîbe adında Habeşli bir câriyenin oğlu olan Arapların meşhur şâirlerinden Antere, küçük yaştan beri güzel şiirler söylemesi, iyi ata binmesi ve kabîlesinin düşmanlarına karşı gösterdiği kahramanlıklardan dolayı kabîlesinin onu kölelikten âzat ettiği bilgisi bu uygulamanın bir göstergesi olarak ifâde edilebilir.²⁴⁷

Yaygın olarak kadın veya kız çocuğu esirler için kullanılan câriye kelimesi Kur'an'da: "Elinizin altında sâhip olduğunuz" anlamında "Mâ meleket yemînüke"²⁴⁸ gibi ifâde edilirken hadislerde "berîre, eme, feynât, velîde" gibi kavramlarla da ifâde edilebilmektedir.²⁴⁹

²⁴⁴ Fahreddin Er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, C. 23, s. 221.

²⁴⁵ Hamza Aktan, "İstîlâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2001, C. 23, s. 361.

²⁴⁶ Aydın, Hamîdullah, "Köle", *(DİA)*, C. 26, s. 238.

²⁴⁷ Zeydân, *Târîhu't-temeddün*, C. 4, s. 29; Cemal Muhtar, "Antere", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1991, C. 3, s. 237.

²⁴⁸ el-Ahzâb, 33/50.

²⁴⁹ Kölelikle İlgili Kavram ve Terimler için bkz. Hatalmış, *Erken Dönem İslam Tarihi'nde Kölelik ve Cariyelik*, ss. 10-17.

2. İSLÂM SONRASI DÖNEM

2.1 SAVAŞ-CİHÂD TANIM VE MÂHİYETİ

Savaş, gazâ, kıtâl gibi anlamlara gelen cihâd sözlükte “güç ve gayret sarfetmek, bir işi başarmak için elinden gelen bütün imkânları kullanmak” mânâsındaki cehd kökünden türemektedir.²⁵⁰ İslâm literatüründe ise “dini emirleri öğrenip ona göre yaşamak ve başkalarına öğretmek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya çalışmak, İslâm’ı tebliğ etmek, nefse ve dış düşmanlara karşı mücâdele vermek” şeklinde genel ve kapsayıcı bir tanım yapılmaktadır.²⁵¹ Hanefî İslâm hukukçusu olan Kâsânî cihâdî “Dil, mal ve can ile berâber ve bunların dışındaki vasıtalarla savaşarak güç ve kuvveti Allah yolunda harcamaktır.”²⁵² diye tanımlar ve bu tanımın şer’an cihâdın en uygun târifi olduğu bazı müellifler tarafından ifâde edilmektedir.²⁵³ Kur’ân-ı Kerîm’de, “iki grup arasında meydana gelen silahlı çatışma” anlamındaki savaş karşılığında harb(el-Mâide 5/64; el-Enfâl 8/57; Muhammed 47/4) ve kıtâl kelimeleriyle bunların türevleri kullanılmıştır.²⁵⁴

İslâm haksız olan savaşı uygun görmemiş yalnız şu üç durumda harbi mübah kılmıştır. Bu durumların ilki olarak toplumun huzur ve güvenini korumayı hedefleyen savunma halinde(el-Bakara 2/190), ikincisi düşmanın anlaşmayı bozup İslâm aleyhine çalışması durumunda(et-Tevbe 9/13), üçüncü olarak ise devletin egemenliği ve selâmeti ile ilgili fitneyi bastırma(el-Bakara 2/193) nedenlerine dayanmaktadır.²⁵⁵

Muâsir İslâm hukukçuları dayanak olarak Kur’ân-ı Kerîm’in “barış isteyen düşmanla barış yapmasını”(el-Enfâl 8/61), “haksız saldırıyı ve başlayan savaşta aşırıya gitmemeyi”(el-Bakara 2/190) emreden ve zulme mâruz kaldıkları için, müslümanlara savaşma izni verildiğini bildiren(el-Hac 22/39) nasları kullanarak İslâm’a göre sulhun esas, savaşın ârizî olduğunu söylemişlerdir. Onlara göre İslâm devleti, karşı taraftan

²⁵⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “chd” md., C. 3, s. 135; Fîrûzâbâdî, *el-Ğâmûsü'l-muĥîĥ*, “chd” md., s. 275; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Ğâmûs*, “chd” md., C. 7, s. 537.

²⁵¹ Ahmet Özel, “Cihad”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1993, C. 7, s. 527.

²⁵² Kâsânî, *Bedâ'i*, C. 7, s. 101.

²⁵³ Vehbe ez-Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletüh*, Dımaşk, Dârü'l-fıkr, 1405/1985, C. 6, s. 414.

²⁵⁴ Özel, “Cihad”, *(DİA)*, C. 7, s. 527.

²⁵⁵ Ali Abdü'l-Wahid Wafî, “İslamiyete Göre Kölelik”, çev. Kemal Işık, Ankara, *A.Ü.İ.F.D.*, C. IX, Türk Tarih Kurumu Basımevi, (1962), s. 209.

saldırı, hak ihlâli vb. sebepler olmadıkça gayr-i müslim devletlerle mütemâdiyen barış içinde yaşar ve olumlu ilişkiler kurar.²⁵⁶

Bu konuda cumhurun yaklaşımı, İslâm'ın yalnız ilâhî hâkimiyete teslim olan ve bunu temsil eden devletin meşrûyetini, varlık ve bağımsızlığını tanıyacağını ve bu devletin de İslâm devleti olduğunu bildirmektedir. Onlara göre müslümanlar, gayr-i müslim oldukları sürece onlarla harb halindedir. Barış ya İslâm devletinin güçsüzlüğünden ya gayr-i Müslimlerin İslâm'ı kabul etmelerinden yâhut da İslâm devletinin egemenliği altına girmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu sebeple cumhur, karşı tarafın delillerini “Onlar müslümanların güçsüz oldukları zamanlara ait ve geçicidir” şeklinde yorumlamaktadır.²⁵⁷

Fakihler Arap dilinde silahlı çarpışmayı ifâde eden diğer kelimeler yerine genellikle cihâd kavramını tercih etmişlerdir. Savaşların istilâ, tahakküm, tazyik ve zulüm gibi olumsuz hedeflerden uzak olduğunu “Sırf Allah yolunda, Allah için” (fi sebîlillah) nitelemesiyle birlikte ifâde etmişlerdir. Silahlı çatışmalar dâhil olmak üzere müslümanlarla gayr-i müslimler arasında umûmî ve husûsî devletlerarası ilişkiler, İslâm hukuk literatüründe âdeten cihâd veya siyer terimleri çatısında ele alınması bu bakış açısının bir göstergesidir.²⁵⁸

İnsanlık târihî boyunca bireyler arasında çekişmeler hiç eksik olmamıştır. Zamanla fertlerin toplumsal hâle gelerek milletleri oluşturması aralarındaki bu çatışmaların da büyümesine ve savaşlara neden olmuştur. Meşhur tarihçi İbn Haldun insanlar arasında meydana gelen savaşların asıl nedenini birbirlerinden intikâm almak istemelerine ve bunun sebebinin ise aralarında oluşan asabiyet duygusuna dayandırmaktadır. Ona göre insanların muhârebe için birbirini teşvik etmesi ile iki topluluk karşı karşıya gelir, gruplardan biri intikâm, diğeri ise kendini savunmak ister ve böylece savaşlar vukû bulur. Ortaya çıkan bu durum insanlar için tabîî bir hâdise olup, hiçbir kavim veya nesil bundan berî kalamaz. Yazar eserinde intikâm alma ve cezalandırmanın sebeplerini kıskançlık ve rekâbet, düşmanlık, Allah ve din için kızmak, hükümdarlık için kızmak ve onu kurmaya çalışmak gibi dört başlıkta ele alır. Müellife göre birinci durum birbirine yakın ve komşu olan kabîle ve aşîretler arasında meydana

²⁵⁶ Hayrettin Karaman, *Anahatlarıyla İslâm Hukuku*, 13. bs., İstanbul, Ensar Neşriyat, 2008, s. 212.

²⁵⁷ Karaman, *Anahatlarıyla İslâm Hukuku*, s. 212.

²⁵⁸ Ahmet Yaman, “Savaş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009, C. 36, s. 190.

gelmektedir. İkinci durum olan düşmanlık, çoğunlukla çorak arâzilerde yaşamını sürdüren vahşî/yabanî milletlerde görülmektedir. Çünkü bunlar iâşelerini ve hayatlarını, silahlarıyla ve başkalarının sâhip oldukları şeyleri ellerinden alarak kısacası harâmîlik yaparak sağlamaktaydılar. Eğer karşı taraf ellerindekileri vermek istemez bu duruma karşı koyar ve kendilerini savunurlarsa aralarında savaş meydana gelir ve düşmanlık oluşurdu. Müellif üçüncü durumu ise kısaca şerîatın cihâd diye isimlendirdiğini söylemektedir. Dördüncü ve son durumu da devletlerin kendilerine isyan eden ve itâat etmeyenlere karşı savaşma hâli olarak arz eder.²⁵⁹

Hz. Peygamber'in neş'et ettiği Câhiliye devrinde özellikle bu ilk iki sebep kabîleler arasında savaş nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Bölgedeki kavurucu sıcakların ve kuraklığın hâkim olduğu çöl şartları insan yaşamını zorlaştırmakta ve mahdut imkânların hüküm sürdüğü bu yerlerde suyun ve otlak alanların azlığı, nüfusun artması gibi başlıca sebepler bölgede kabîleler arası hâkimiyet ve yaşam mücâdelesine neden olmaktadır. Bundan dolayı kabîleler sınırlarını genişletme eğiliminde olmuşlar bu da aralarında savaşlar çıkmasına yol açmıştı.²⁶⁰ Câhiliye insanının içinde bulunduğu bu durum kabîle asabiyetinin artmasına, askerî yapılarını kan bağı üzerine kurmaya teşvik etmişti.

Hz. Muhammed'in ilk olarak Câhiliye Arapları'na İslâm'ı tebliği ile bu insanlardan bir kısmı müslüman olmuş, ne var ki o zaman zayıf ve güçsüz olup toplumda azınlık durumunda olan bu insanlar, kurulu düzenlerinden tâviz vermek istemeyen Mekkeli müşrikler tarafından baskı ve zulüm görmüşlerdi. Kendilerine uygulanan aşırı taziyik ve tahakküme dayanamayınca da Mekke'den Medine'ye hicret ederek ilk defa orada İslâm devletinin temellerini atmışlardı. İslâm'dan önce asabiyet duygusuyla hareket etmiş müslümanlar, artık Hz. Peygamber'in etrâfında inanç temeli üzerine kurulu bir birliktelik yaşıyorlardı. Nitekim İslâm devleti vatan, millet, nesep gibi maddî değerlerden ziyâde manevî değerler ve mefkûre etrâfında oluşuyordu.²⁶¹ Bundan dolayı da Câhiliye askerî yapısını duygusal ve bireysel hassasiyetler yönlendirmekteyken, Risâlet

²⁵⁹ Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed İbn Haldun, *Mukaddime*, thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş, Dımaşk, Dâru Ya'reb, 1425/2004, C. 1, s. 457.

²⁶⁰ Acar, *Cahiliye'de ve Risalet Döneminde "Savaş" Olgusu*, s. 26.

²⁶¹ Karaman, *Anahatlarıyla İslâm Hukuku*, s. 212.

döneminde duygusallığın yerini, Allah resûlünün liderliğinde oluşan siyasi-askerî ahlak prensipleri yönlendirmekteydi.²⁶²

Resûl-i Ekrem zamanında husûsî olarak kurulmuş muvazzaf bir ordu sistemi bulunmuyor, eli silah tutan her müslüman dînî bir vecîbe olarak cihâd ile mükellef kabul ediliyordu.²⁶³ Bu dönemde müslümanlar idârî cihetten gönüllü, dînî sorumluluk yönünden ordunun dâimî bireyleriydiler. Bir sefer düzenlenmek veya bir saldırıya karşı koymak gerektiğinde gönüllülere haber salınır, bir kayıt defteri açılır ve gelenlerin ismi buraya kaydedilirdi. Belirlenen günde gönüllüler, savaşa hazır bir şekilde şehir dışında muayyen bir yerde toplanırlardı.²⁶⁴

O dönemdeki Araplar üzerlerinde üniforma olmadığı ve savaşın hengâmesinde dostu düşmandan ayırt edebilmek için “parola” kullanmaktaydı.²⁶⁵ Bu nedenle Hz. Peygamber’de bir sefere çıkacağı zaman silah arkadaşlarını hasımlara karşı korumak için bir şîâr(parola) belirlerdi. Üniformanın olmadığı bu zamanlarda müslümanlar özellikle gece yürütülen savaşlarda teke tek karşılaştıklarında yüksek sesle parolayı söyleyerek birbirlerinden emin olurlardı.²⁶⁶ İlk defa Uhud Gazvesi’nde okçular tepesindeki müslüman askerlerin düşman askerlerinden tefrik edilmeleri için üniforma niyetine değişik bir tarzda beyaz elbise giydikleri bildirilmektedir.²⁶⁷

“Ey insanlar! Düşmanla karşılaşıp savaşmayı arzu etmeyin, Allah’tan afiyet(ruh ve beden sağlığı, huzur...) isteyin. Düşmanla karşılaşınca da sabır ve sebat gösterin ve bilin ki cennet, kılıçların gölgesi altındadır.”²⁶⁸ Düşmanla karşılaşmayı arzu etmek, bir mânâda kendine fazlaca güvenmek, karşıdakini hafife almak demektir. Düşmanla karşılaşmayı istemek ayrıca ahlâkî zaaf belirtisi, kendine aşırı güvenmek, strateji hatası, ihtiyâta ve tedbire aykırı davranmaktır. İslâm’da savaş arzu edilen, sadistçe zevk alınan

²⁶² Acar, *Cahiliye’de ve Risalet Döneminde “Savaş” Olgusu*, s. 186.

²⁶³ Kur’ân-ı Kerîm’de inanları savaşa katılmaları husûsunda gerekliliğini ifâde eden âyetler için bkz. en-Nisâ 4/71-76; el-Enfâl 8/15-16; et-Tevbe 9/36, 38-41; el-Fetih 48/16-17.

²⁶⁴ Sabri Hizmetli, *İslâm Tarihi-İlk Dönem-*, 9. bs., Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2015, s. 315; İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 10. bs., Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015, s. 303.

²⁶⁵ Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, s. 38(md. 45).

²⁶⁶ Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, s. 834(md. 1705).

²⁶⁷ İbn İshâk, *es-Sîre*, s. 326; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 29; Taberî, *et-Târîh*, C. 2, s. 507; İbn Hazm, *Cevâmi’u’s-sîre*, s. 158.

²⁶⁸ Buhârî, “Cihâd”, 112(Had. no: 2966); Müslim, “Cihâd”, 20(Had. no: 1742).

bir araç olarak görülmemiş bilakis başka çarenin kalmadığı zaman başvuru ilâhî gâyelere yönelik bir vâsıta olagelmıştır.²⁶⁹

2.2 HZ. PEYGAMBER'İN KADINLARIN SAVAŞA KATILMASINDAKİ GENEL TAVRI

2.2.1 İzin Vermediği Dönem

Müslümanların Mekke'den Medine'ye hicretlerinden sonra müşriklerle çeşitli zaman ve zeminlerde savaşlar meydana gelmiş ve bu muhârebelerde ordunun asıl gücü olan muhârib erkeklerin yanı sıra bazı kadın sahâbîlerin de bu savaşlara gönüllü olarak katılma talepleri olmuştur. Kaynakların sunmuş olduğu rivâyetleri incelediğimizde Hz. Peygamber bu istekleri Medine'nin ilk zamanları çeşitli nedenlerle geri çevirdiği görülmektedir.

Medine'nin Neccâroğulları kabîlesine mensup Ümmü Varaka isimli kadın sahâbî Bedir Savaşı öncesi savaşa katılarak yaralıları tedâvi etmeyi, hastalara bakmayı ve savaşın neticesinde şehit olmayı arzu etmiş bu sebeple Allah resûlüne gelerek kendisinden bu hususta izin istemiştir. Ancak Hz. Peygamber evinde oturmasını, kendisine şehitliğin ulaşacağı müjdesini vererek bu isteğini geri çevirmiş²⁷⁰ onu “eş-Şehide” diye isimlendirmiştir.²⁷¹ Nitekim Hz. Ömer zamanında Ümmü Varaka

²⁶⁹ Karaman, *Anahatlarıyla İslâm Hukuku*, s. 213.

²⁷⁰ Bir sonraki başlıkta dile getirileceği üzere Hz. Peygamber döneminde kadın sahâbîler pek çok savaşta yer almış ve çeşitli vazîfeler icrâ etmişlerdir. Bedir öncesi savaşa katılmak için aşırı arzu gösteren ama geri çevrilen, Hz. Ömer zamanında vefat ettiği bilenen Ümmü Varaka'nın bu savaşlarda ismine tesâdüf edilememesi dikkatimizi çekmektedir. Fakat araştırmamız boyunca incelediğimiz kaynaklarda bu konuda bir bilgiye tesâdüf edemedik. Hakkında ansiklopedi maddesi bulunan Ümmü Varaka'nın Bedir Harbi'nden sonraki savaşlara neden iştirak etmediği veya ettiyse bile müelliflerin zikretmeyişi şimdilik bizler için bir muammadır. Muhtemelen Ümmü Varaka'nın bu talebi sonrası geçirdiği bir rahatsızlık sebebiyle bu savaşlardan geri kaldığı düşünülebilir. Yoksa bağlı olduğu Benî Neccâr kabîlesinden başka hanımların Hz. Peygamberle birlikte bazı gazvelerde yer alıp onun adına tevâfuk edilememesi ve kaynaklar tarafından da bu konuda bir bilgi sunulmaması bizi bu ihtimali düşünmeye sevk etmiştir. Ansiklopedi maddesi için bkz. Ahmet Tahir Dayhan, “Ümmü Varaka”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, C. 42, ss. 332-333.

²⁷¹ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 424; İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, C. 6, s. 538(Had. no: 33653); İbn Ebû Âsım, *el-Âhâd ve'l-meşânî*, C. 6, s. 139(Had. no: 3366); Ebû Dâvûd, “Şalât”, 62(Had. no: 591-592); Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi, Kahire, Mektebetü İbn Teymiyye, t.y., C. 25, ss. 134-135(Had. no: 326).

müdebber²⁷² kıldığı kölesi ve câriyesi tarafından öldürülerek arzu etmiş olduğu şehitliğe kavuşmuştur.²⁷³

Benzer bir hâdise ile kaynaklarda adı geçen bir diğer hanım sahâbî Ümmü Kebşe'dir.²⁷⁴ Kudâ'a kabîlesinin Uzre kolundan olan bu hanım Hz. Peygamber'e gelerek kendisiyle berâber savaşa katılmak istemiştir.²⁷⁵ Fakat Allah resûlü onun da bu isteğini geri çevirince, bu sefer o asıl amacının savaşta çarpışmaya katılmak olmadığı, bilakis yaralılara tedâvi etmek, hastalara bakmak ve onlara su vermek olduğunu ifâde ederek talebinde ısrarcı olmuştur. Bunun üzerine Resûlullah "Sizin çıkışınız diğerlerine örnek olur, sünnet(âdet) haline gelir ve şu kadın da savaşa katıldı, denir; böyle söylenmesini istemiyorum, bu sebeple sen katılma yerinde otur."²⁷⁶ diyerek cevabını bir kez daha yenilemiştir. Rivâyeti incelediğimizde ilk defa İbn Ebû Şeybe tarafından aktarıldığı ve diğer yazarların da ondan naklettiği görülmektedir. Lâkin İbn Sa'd, İbn Ebû Şeybe'den naklettiği bu rivâyette farklı olarak Allah resûlünün "Sonra insanlar, 'Muhammed, bir kadınla savaşa çıkıyor.' demesinler"²⁷⁷ diye bu talebi uygun görmediğini aktarmaktadır. Kaynaklarda bu savaşın nereye düzenleneceği hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak İbn Hacer, Ümmü Kebşe'nin bu talebinin Mekke Fethinden sonra olduğunu aktarmaktadır.²⁷⁸ Kanaatimizce bu talep Bedir Savaşı öncesi olmalıdır. Nitekim Hz. Peygamber'in "Sonunda uyulacak sünnet olmasa ve falanca kadın savaşa çıkmış denmese

²⁷² Bir kimsenin, kölesini kendi ölümüne bağlı olarak âzat etmesi anlamında fıkıh terimi için bkz. Fahrettin Atar, "Tedbir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011, C. 40, s. 258.

²⁷³ Hz. Ömer, Ümmü Varaka'nın haberini alınca üzülmüş ve olayın akabinde şöyle söylemiştir: "Allah resûlü doğru söyledi. O, hep 'Haydi kalkın şehideyi ziyaret edelim.' derdi" ifâdeleri meşhurdur. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 10, s. 424; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 45, s. 253(Had. no: 27272).

²⁷⁴ İbn Abdülber el-İstî'âb adlı eserinde Ümmü Kebşe hakkında sâdece Kudâ'a kabîlesinin Uzre koluna mensup olduğunu ve Said b. Amr b. el-Kureşî'nin ondan rivâyette bulunduğunu aktarır. İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 4, s. 1951.

²⁷⁵ Hz. Peygamber'e gelerek savaşa ısrarla katılmak isteyen Ümmü Kebşe'nin de adına Ümmü Varaka gibi ilerleyen dönemlerde gerçekleşen savaşlarda yer alan hanımlar arasında tesâdüf edilememektedir. Bunun sebebinin de daha sonra harbe katılmasına engel teşkil edici bir hastalığa mı yakalandı yoksa başka bir nedenle mi ismine rastlanılamamakta, müellifler bu konuda bizleri tenvir edici bir haber sunmamaktadır.

²⁷⁶ İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, C. 6, s. 538(Had. no: 33653); İbn Ebû Âsım, *el-Âhâd ve'l-meşânî*, C. 6, s. 242(Had. no: 3473); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, C. 25, s. 176(Had. no: 431); Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-Şahâbe*, C. 6, s. 3553; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, C. 7, s. 371, İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 455.

²⁷⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 10, s. 292.

²⁷⁸ İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 455.

izin verirdim.” ifâdelerinden de anlaşılacağı üzere bu sözlerin onca savaştan sonra söylenmiş olması mümkün gözükmemektedir.

Ümmü'l-mü'minîn Hz. Âişe de bir keresinde Resûl-i Ekrem'e aynı talepte bulunmuş; “Ya Resûlullah! Biz cihâdı amellerin en fazîletlisi olarak biliyoruz. Biz de cihâda katılamaz mıyız?” diye sormuş, Allah resûlü de, “Hayır, siz cihâda katılamazsınız. Siz kadınlar için en fazîletli cihâd, makbul hac ibadetidir.” diye ifâde etmiştir.²⁷⁹ Bazı kaynaklarda ise cevâben hac ibadeti ile birlikte umre de zikredilmektedir.²⁸⁰ Hz. Peygamber başka bir hadislerinde ise kadınlar için en iyi kulluğun evlerinde olacağını, eşlerine yapacakları hizmetin cihâda eşit sayılacağını haber vermiştir.²⁸¹

Kadınların savaşa katılma talepleri kimi zaman ise erkeklerin mîrastan kadınlara göre iki kat pay alması, savaşa iştirak ederek daha fazla sevap kazanıp ve bundan dolayı onlara karşı elde edilen bir üstünlük vesîlesi görmelerinden ileri gelmektedir. Nitekim Hz. Peygamber'in eşlerinden Ümmü Seleme, kadınların bu hislerine tercüman olarak Hz. Peygamber'e “Ey Allah'ın resûlü! Erkekler savaşıyor, biz savaşamıyoruz, biz mîrasta onların aldığıнын yarısını alıyoruz.”²⁸² diyerek bu durumu kendisine îzah etmesini istemiş, bunun üzerine gelen âyette “Allah'ın sizi birbirinizden üstün kıldığı şeyleri iç çekerek arzu etmeyin. Erkeklerin de kazandıklarından nasipleri var, kadınların da nasipleri var. Allah'ın lütfundan isteyin; şüphesiz Allah her şeyi bilmektedir.”²⁸³ buyurularak erkeğin mîrastaki üstünlüğünün Allah Teâlâ tarafından verilmiş olan fitrî/tabîî özelliklerden ileri geldiği anlaşılacağı şekilde bildirilmiştir.²⁸⁴

Zikri geçen ayetin te'vili ise kaynaklarda: “Amellere verilen sevap cihetiyle kadın ve erkek aynıdır. Aralarında bir fark yoktur. İnsanın erkek ve kadın olarak yaratılması, dünya malından nasiplerinin farklı olması gibi hususlarla ilgili maslahatlar Allah'ın

²⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 40, ss. 483-484(Had. no: 24422); Buhârî, “Cihâd”, 1, 62(Had. no: 2784, 2875-2876); Beyhakî, *es-Sünen*, C. 9, ss. 204-205(Hadis No; 8693).

²⁸⁰ İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, C. 3, s. 122(Had. no: 12655); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 42, s. 198(Had. no: 25322); İbn Mâce, “Hac”, 8(Had. no: 2901).

²⁸¹ Ali Toksarı, “Hz. Peygamber Döneminde Kadın”, *Sosyal Hayatta Kadın*, haz. İsmail Kurt, Seyit Ali Tüz, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2005, s. 77.

²⁸² Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, C. 4, s. 1236(Had. no: 624); İbn Râhûye, *Müsnedü İshâk b. Râhûye*, C. 4, s. 103(Had. no: 1870); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 44, s. 320(Had. no: 26736); Tirmizî, “Tefsir”, 5(Had. no: 3022); Beyhakî, *es-Sünen*, C. 18, s. 73(Had. no: 17864).

²⁸³ en-Nisâ 4/32.

²⁸⁴ Allah Teâlâ'nın arzu edilmesini veya göz dikilmesini yasakladığı şeyler arasında kadınların farklı miras payları alması için bkz. Heyet, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, C. 2, s. 54.

ilminde'dir. İnsanlara düşen, kendisi için takdir edileni en iyi bir şekilde kullanıp değerlendirmektir. Yoksa Allah'ın takdirine giren hususlarda, başka şeyleri temenni etmeleri doğru değildir.”²⁸⁵ şeklinde ifade edilmektedir.

Hz. Peygamber'e Medine döneminin başlangıcında ve özellikle Bedir Savaşı öncesi kadınlar tarafından yapılan taleplere Rasûlullah'ın vermiş olduğu cevaplardan anlaşıldığı üzere, onların savaşa fiili olarak iştirak etmelerine ihtiyaç duyulmadığı gibi münâsip de görülmemiştir. Zîra gerekçe olarak sunulan ifâdelerden de ortaya çıkmaktadır ki bu tutum düşmanlar tarafından gelebilecek ithâmın önüne geçmek istemesinden kaynaklanmaktadır. Aynı zaman diliminde müslüman kadınların harbe bilfiil katılmalarının dışında yaralıları tedâvi etme, hastalara bakma, askerlere su taşıma, ölüleri nakletme gibi geri hizmet sayılan hususlarda da kendilerine müsâade edilmediği görülmektedir.²⁸⁶

Kaynakların sunmuş olduğu bilgilere göre Bedir savaşına müslüman kadınlardan katılan olmamıştır. Hâlbuki aynı savaşta karşı tarafta yer alan Mekkeli müşrik ordusunun içerisinde kadınların hazır bulunduğu nakledilmektedir.²⁸⁷

2.2.2 İzin Verdiği Dönem

Medine döneminin başlarında gerçekleşen savaşlarda Bedir'de olduğu gibi, müslümanların ilk askerî seferlerinin hiçbirinde hemşire, aşçı gibi vazîfelerde dahi kadınlara görev ve sorumluluk verilmemiştir.²⁸⁸ Ancak Hz. Peygamber'in bu tavrı ilerleyen zamanlarda değişmiş ve farklılık arz etmiştir. Bu açıdan müslüman kadınların kısa bir dönem hâricinde savaşlarda faal olarak rol aldıkları görülmektedir.²⁸⁹ Hâssaten

²⁸⁵ Mustafa Baktır, “İslam'da Kadının Çalışma Şartları”, *Sosyal Hayatta Kadın*, haz. İsmail Kurt, Seyit Ali Tüz, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2005, s. 127.

²⁸⁶ Akman, *Hz. Peygamber Döneminde Savaşlarda Kadın*, s. 259.

²⁸⁷ Savaş, *İslâm'ın İlk Asrında Kadın*, s. 205.

²⁸⁸ Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, s. 835(md. 1707).

²⁸⁹ Bedir Savaşı'nda Müslümanlar üç sancak kullanmışlardır. Sancaklardan birisi beyaz, diğer ikisi siyahtır. Beyaz sancak Hz. Peygamber tarafından Mus'ab b. Umeyr'e, siyah sancaklardan biri Hz. Ali'ye, diğer sancak ise sahâbeden başka birisine verilmiştir. Hz. Ali'ye verilen sancağın ismi Ukâb'dır. Bu sancak Hz. Âişe'nin çarşafından yapılmıştır. Bazı kaynaklarda ise Hz. Âişe'nin perdesinden yapıldığı belirtilmektedir. Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân Ebü's-Şeyh, *Ahlâku'n-nebî ve âdâbüh*, nşr. Sâlih b. Muhammed, Riyad, Dârü'l-müslim, 1418/1998, C. 2, s. 408; Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' Begavî, *el-Envâr fî şemâ'ili'n-nebiyyi'l-muhtâr*, thk. İbrâhim Yakubî, 1. bs., Dımaşk, Dârü'l-mektebî, 1416/1995, C. 2, s. 591; Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Hadîde el-Ensârî İbn Hudeyde, *el-Mişbâhu'l-muğî fî küttâbi'n-nebiyyi'l-ümmî ve Rüsulihî ilâ Mülûki'l-Arz min 'Arabî ve 'Acemî*, nşr. Muhammed Azîmüddin, 2. bs.,

yemek pişirmek, su taşımak, yaralıları tedâvi etmek, ölü ve hastaları muhârebe meydanından nakletmek gibi bir takım geri hizmetlerde ve hatta bazı kritik durumlarda bilfiil savaşa katılmak suretiyle savaşlarda yararlılık göstermişlerdir.²⁹⁰

Kaynaklardan elde edilen bilgilere göre Medineli hanımların Mekkeli hanımlara nazaran hem savaşlarda hem de günlük hayatta daha aktif rol aldıkları açıkça anlaşılmaktadır. Bunun sebebi olarak Medinelilerin, Mekkelilere nispetle daha yoğun savaş yapmalarının etkisi olduğu düşünülebilir.²⁹¹ Nitekim Müslümanların Medine'ye hicretlerinden önce Medineli Evs ve Hazrec kabîleleri arasında 120 yıl sürdüğü aktarılan savaşların cereyân etmesi ve bu savaşların sonuncusu olan “Yevmü Buâs” diye bilinen savaşın daha hicretten beş veya altı yıl önce meydana gelmiş olması bu düşüncüyü desteklemektedir.²⁹²

Müslüman kadınların ilk defa harbe katılımlarının Uhud Savaşı'nda olduğu görülmektedir. Bu savaş öncesi Hz. Peygamber'in ashâbı ile yapmış olduğu istişârede ashâptan bazı kimseler Medine'de kalarak savaşmayı, bu sebeple kadınların evlerin üzerinden düşmana taş atarak kendilerine destek sağlayabileceklerini dile getirmişlerdir.²⁹³ Taberânî'de yer alan Enes b. Mâlik tarafından nakledilen rivâyette, Hz. Peygamber'e gelerek harbe iştirak etme talebini dile getiren Ümmü Süleym'e Resûlullah, cihâdın kadınlara farz kılınmadığını söylemiş, bunun üzerine o da; yaralıları tedâvi edebileceğini, göz ağrılarına ilaç hazırlayabileceğini ve askerlere su taşıyabileceğini ifâde edince Hz. Peygamber: “O halde gazâyâ çıkmanız ne güzel olur.” buyurmuştur.²⁹⁴ Yine Enes b. Mâlik kanalıyla sunulan bilgide Uhud Gazvesi'nde Hz. Peygamber'in eşi Hz. Âişe ile annesi Ümmü Süleym'in çemrenmiş bir halde sırtlarında su kırıbalarıyla cephe

Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1405/1985, C. 2, s. 134; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 7, s. 163; Zeydân, *Târîhu't-temeddün*, C. 1, s. 190; Naci Bakırcı, “Mevlana Müzesindeki Sancaklar”, *Mevlâna Ocağı*, Ed. Mehmet Bayyigit, Konya, 2007, s. 243. Ukâb isimli sancak daha sonra Hayber'de de kullanılmıştır. Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 649; İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 2, s. 101; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 1, s. 309.

²⁹⁰ Hamîdullah, *İslâm'da Devlet İdâresi*, s. 317(md. 529).

²⁹¹ Levent Öztürk, *İslâm Tıp Tarihi Üzerine İncelemeler*, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2013, s. 119.

²⁹² Asri Çubukcu, “Buâs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1992, C. 6, s. 340.

²⁹³ İbn İshak, *es-Sîre*, s. 324.

²⁹⁴ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, C. 1, s. 256(Had. no: 740); Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'*, thk. Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl, Beyrut-Kahire, Dârü'l-fikr-Mektebetü'l-Hancî, 1416/1996, C. 8, s. 265; Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, nşr. Hüsâmeddin el-Kudsî, Beyrut, Dârü'l-kitâbî'l-Arabî, t.y., C. 5, s. 324.

su taşıyarak yaralıları su verdiklerine şahit olduğunu aktarmaktadır.²⁹⁵ Bu konuda benzer bir diğer talep ise Hayber Savaşı öncesi Ümeyye bint Kays b. Ebi's-Salt tarafından dile getirilmiştir. Benî Gıfâr'dan bir grup kadınla birlikte Hz. Peygamber'in yanına gelen bu hanım sahâbî "Ey Allah'ın resûlü! Bu seferinde seninle birlikte olmak istiyoruz. Yaralıları tedâvi eder, elimizden geldiği kadar müslümanlara yardım ederiz." demiş, Resûlullah da, "Haydi, Allah'ın bereketiyle..." diyerek bu talebi geri çevirmemiştir.²⁹⁶ Aynı savaş öncesi benzer istekle gelen bir diğer hanım Ümmü Sinân'a da Allah resûlü, "Allah'ın bereketiyle sende yola çık. Senin kavminden ve diğerlerinden bazı arkadaşların da var. Onlar benimle konuştular ve ben onlara çıkmaları için izin verdim. Eğer istersen kavminle, yok istemezsen bizimle birlikte çıkarsın." diyerek onun da savaşa katılmasına izin vermiştir.²⁹⁷ Megâzî müellifi Vâkıdî, Hayber'e müslümanlardan yirmi kadar kadının katıldığını nakletmektedir.²⁹⁸

Hz. Peygamber'in yukarıda geçen rivâyetlerde vermiş olduğu cevaplardan anlaşılmaktadır ki müslüman kadınlar için harbe katılma onların aslî vazîfelerinin arasında yer almamakta ancak geri hizmetlerde ihtiyaç hâsıl eden husûsî durumlarda savaşa iştirak etmeleri gündeme gelebilmekteydi. Kaynaklarda ismine rastlayamadığımız Abdullah b. Üneys'in eşi olarak zikri geçen hanım sahâbînin Hayber'e eşi ile birlikte hâmile haliyle katıldığı ve yolda doğum yaptığı aktarılmaktadır.²⁹⁹ O'nun hâmileliğinin bu son döneminde savaşa çıkması hâiz olduğu kabiliyetlerinin varlığına ve geri hizmetlerde kadınlara duyulan ihtiyacın önemine binâen olduğu söylenebilir.

Konunun anlaşılmasında kaynakların vermiş olduğu bilgilerden bir kaçını zikretmeyi burada yeterli görmekle berâber şunu ifâde etmek isteriz: Müslüman kadınların ilk zamanlar orduya katılmalarına izin verilmediğini, karşı tarafta müşrik ordusunun içerisinde kadınların yer aldığını zikretmiştik. Bu bilgilerden hareketle kadınların savaşa katılması sâdece müslümanlara özgü bir tutum ve davranış olmamış, karşı saflarda yer alan askerî birliklerde de hatta daha fazlaca rastlanan bir uygulama olmuştur. Bu nedenle çalışmamızı sadece müslüman kadınların savaşlarda göstermiş

²⁹⁵ Buhârî, "Cihâd", 65(Had. no: 2880); "Menâkıbü'l-enşâr", 18(Had. no: 3811); "Megâzî", 18(Had. no: 4064); Müslim, "Cihâd", 136(Had. no: 1811); Beyhakî, *es-Sünen*, C. 18, s. 103(Had. no: 17912).

²⁹⁶ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 685; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 290; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 10, s. 277.

²⁹⁷ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 2, ss. 686-687; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 10, s. 277; Taberî, *et-Târîh*, C. 11, s. 624.

²⁹⁸ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C.2, s. 685.

²⁹⁹ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 686; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. 6, s. 314; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, C. 5, s. 144.

olduğu hizmetlerle sınırlı tutmayarak karşı tarafın birliklerinde yer alan kadınlar bağlamında da başlıklar altında ileride ele aldık.

2.2.2.1 Hz. Peygamber'in Hanımlarının Savaşa Katılması

Hz. Âişe'nin "Resûlullah bir sefere çıkacağı zaman hanımları arasında kurâ çekerdi."³⁰⁰ sözleri birçok kaynakta yer alan meşhur bir sözdür. Bir gün yeğeni Abdullah b. Zübeyr, Müreysi' Gazvesi'ndeki olaydan kendisine bahsetmesini istemiş, Hz. Âişe cevâben: "Ey yeğenim! Resûlullah bir sefere çıkacağı zaman hanımları arasında kurâ çekerdi. Kimin kurâsı çıkarsa Resûlullah onunla çıkardı. Resûlullah ne seferde, ne de Medine'de iken ondan ayrılmamı istemiyordu. el-Müreysi' Gazvesi'ne çıkmak istediği zaman aramızda kurâ çekti; kurâ bana ve Ümmü Seleme'ye çıktı. Onunla birlikte yola çıktık."³⁰¹ demiştir. Rivâyetin devamı niteliğinde geçen bilgilerde ise müslümanlar el-Müreysi' suyuna yerleşmiş orada Resûlullah için deriden bir çadır kurulmuş ve hanımlarından Hz. Âişe ile Ümmü Seleme yanında bulunmuşlardı.

Hz. Peygamber'in savaflara yanında eşlerinden birini de götürme uygulaması kadınların savafla katılımının söz konusu olduğu döneme tasâdüf etmektedir. Kadınların savafla dâhil olarak fedâkârca göstermiş oldukları hizmetlerden Peygamber eşleri de geri durmamış, onlar da bu vazîfelere tâlip olmuşlardır. Nitekim Ümmü Seleme tarafından sunulan bir bilgide bu durumu, "İçinde savafl ve korku bulunan çok sayıda savaflarda, Resûlullah ile birlikte buldum: el-Müreysi', Hayber, Hudeybiye, Mekke'nin Fethi ve Huneyn... Fakat bunların hiçbirisi Hendek(savafl) kadar yorucu ve korkutucu değildi." sözleriyle ifâde etmiştir. Vâkıdî'nin naklettiği bir haberde müslümanların hendek kazma işi bittiği vakit savafl alanında Allah resûlü için deriden bir çadır kurulmuş ve Resûlullah'ın eşleri Hz. Âişe birkaç gün, Ümmü Seleme birkaç gün ve Zeyneb bint Çahş birkaç gün yanında sırayla kaldıkları nakledilmektedir.³⁰² Ayrıca yine aynı eserde Ümmü

³⁰⁰ Şâfiî, *el-Müsned*, s. 261; Vâkıdî, *el-Megâzi*, C. 2, s. 426; Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef*, nşr. Habîburrahman el-A'zamî, Beyrut, el-Meclisü'l-ilmî, 1970/1983, C. 5, s. 410(Had. no: 3748); Dârimî, *Nikâh*, 26(Had. no: 2254), *Cihâd*, 31(Had. no: 2467); Buhârî, "Şehâdât", 30(Had. no: 2688), "Cihâd", 64(Had. no: 2879), "Nikâh", 98(Had. no: 5211); Müslim, "Fezâ'ilü's-şahâbe", 88(Hadis No; 2445), "Tevbe", 56(Had. no: 2770); Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Medîneti's-selâm (Târîhu Bağdâd)*, nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut, Dârü'l-garbi'l-İslâmî, 1422/2001, C. 16, s. 183.

³⁰¹ Vâkıdî, *el-Megâzi*, C. 2, s. 426; Abdullah b. Zübeyr rivâyeti için bkz. İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 243; Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-münevver*, thk. Fehîm Muhammed Şeltût, Cidde, 1399/1979, C. 1, s. 328.

³⁰² Vâkıdî, *el-Megâzi*, C. 2, s. 454.

Seleme'nin Resûlullah'ın yanından savaş boyunca hiç ayrılmadığı ve Allah'ın Nebî'sinin bizzat hendeği koruduğu ifade edilmektedir.³⁰³

Müelliflerin sunduğu haberlerden müslüman kadınların savaşlara katılmalarının gelişi güzel sebeplere dayanmadığı ve bâhusus sâhip oldukları bilgi ve tecrübelerle yemek yapma, su taşıma, yaralıları tedâvi etme, ilaç hazırlama gibi hususlarda ihtiyaca binâen olduğu açıkça görülmektedir. Hz. Peygamber'in eşlerini de berâberinde savaşlara götürmesi hem bu gereksinimin karşılanması hem de Resûl-i Ekrem'in onların özellikle bazılarının isâbetli görüşleri sebebiyle hanımlarından fikir alış-verişinde bulunmak istemesinin de etkisi olduğunu düşünmekteyiz. Nitekim Hudeybiye'de gerçekleşen Hz. Peygamber'in Ümmü Seleme ile olan istişâre hâdisesi bu düşüncemize zemin teşkil etmektedir. Bu konuyu ileride ayrı bir başlık altında sunacağımız için şimdilik bu hususa sadece işâret etmekte yetineceğiz.

Tespitlerimize göre ezvâc-ı tâhirâtta Uhud Gazvesi'nde yalnızca Hz. Âişe,³⁰⁴ Benî Mustalik Gazvesi'nde Ümmü Seleme ile Hz. Âişe,³⁰⁵ Hendek Gazvesi'nde Ümmü Seleme, Hz. Âişe ve Zeyneb bint Çahş,³⁰⁶ Benî Kurayza Gazvesi'nde yok(tespit edemedik), Hudeybiye Musâlahası'nda Ümmü Seleme,³⁰⁷ Hayber Gazvesi'nde Ümmü Seleme,³⁰⁸ Mekke Fethi'nde Ümmü Seleme ile Meymûne,³⁰⁹ Huneyn Gazvesi'nde yok(tespit edemedik), Tâif Gazvesi'nde Ümmü Seleme³¹⁰ ile Zeyneb bint Çahş³¹¹ Hz. Peygamber ile birlikte savaşa iştirak etmiştir.

Muâsır yazarlardan Mevlânâ Şibli Numânî, Hz. Peygamber'in Tebuk Gazvesi'nde, diğer savaşların aksine yanına eşlerinden hiçbirini almadığını, âile fertlerini korumak için de Hz. Ali'yi geride bıraktığını söyler.³¹² Ancak Vâkîdî'den rivâyetle

³⁰³ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, C. 2, s. 464.

³⁰⁴ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, C. 1, s. 265.

³⁰⁵ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, C. 1, s. 407; C. 2, s. 426; İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 2, s. 60.

³⁰⁶ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, C. 2, s. 454.

³⁰⁷ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, C. 2, s. 613.

³⁰⁸ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, C. 2, s. 685.

³⁰⁹ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, C. 2, ss. 829, 868; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 1, s. 388.

³¹⁰ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, C. 3, s. 926; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 4, s. 121; İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 2, s. 146.

³¹¹ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, C. 3, s. 926; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 4, s. 121; İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 2, s. 146.

³¹² Mevlânâ Şibli Numânî, *Son Peygamber Hz. Muhammed*, çev. Yusuf Karaca, İstanbul, İz Yayıncılık, 2014, s. 346.

kaynaklar aynı gazâda Resûlullah'ın yanında zevcesi Ümmü Seleme'nin bulunduğunu haber vermektedir.³¹³

2.3 KADINLARIN SAVAŞA KATILMALARININ HUKÛKÎ DURUMU

Allah yolunda can, mal, dil ve diğer vâsıtalarla savaşmak ve bu uğurda elinden geleni yapmak olarak târif edilen cihâd, İslâm hukukuna göre farz-ı kifâye kabul edilmektedir.³¹⁴ Cihâd savaşa ehil olan herkesin üzerine farz olmakla birlikte, bir kısım müslümanın yerine getirmesiyle diğerlerinden bu farzîyet sâkit olmaktadır.³¹⁵ Kur'ân'da yer alan birçok âyet ve Hz. Peygamber'in hadislerine göre savaş, her müslüman erkek için zarûrî bir görevdir.³¹⁶ Bu sebeple fakihler çocuğa, köleye, kadına, köre, kötürüme ve eli kesik olana cihâdın vâcip olmadığını söylemişlerdir.³¹⁷ Ancak düşmanın İslâm beldesine hücum etmesi veya erkek sayısının yetersiz olması gibi genel seferberlik (nefir-i âmm) gerektiren vaziyetlerde farz-ı ayn olduğu konusunda müslüman hukukçular ittifak etmişlerdir.³¹⁸

Kadınların harbe iştirak etmeleri hep bir sebebe bağlanmış ve doğrudan katılmaları uygun görülmemiştir. Zira kadın erkeğe nispeten fizyolojik açıdan daha nahif, zayıf ve çelimsiz yaratılmıştır. Erkek sert ve katı tabiatıyla maddî güç ve kuvvet bakımından ondan daha kudretlidir. Ayrıca kadınlara mahsus bazı özel hallerin onlarda meydana getirdiği bedensel ve ruhsal haller de savaş alanında yüklenecekleri bir takım görevleri tam olarak icrâ edememelerine neden olabilmektedir.³¹⁹ Bir diğer neden olarak ise kadınların harbe katılmalarının müslümanların nâmuslarının teşhiri söz konusu olup,

³¹³ Vâkidî, *el-Megâzî*, C. 3, s. 1036; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Delâilü'n-Nübüvve*, nşr. Muhammed Revvâs, Abdülber Abbâs, Beyrut, Dârü'n-nefâis, 1406/1986, C. 1, s. 521; İbn Asâkir, *Târîhu medîne*, C. 40, s. 189; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 14, s. 52.

³¹⁴ Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî Cessâs, *Şerhu Muhtaşari't-Tahâvî*, nşr. Sâ'id Bekdâş v.d., Beyrut, Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye-Dârü's-Serrâc, 1431/2010, C. 7, s. 5; Ebü'l-Kâsım Ubeydullâh b. Hüseyin b. Hasan b. el-Cellâb el-Basrî İbnü'l-Cellâb, *et-Tefrî' fi Fikhi'l-imâm Mâlik b. Enes*, thk. Seyyid Kesrevî Hasan, Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1428/2007, C. 1, s. 248; İbnü'l-Mehâmilî, *el-Lübâb fi'l-fikhi's-Şâfi'i*, nşr. Abdülkerîm b. Suneytân el-Amrî, 1. bs., Medine, 1416, s. 372; Kudûrî, *el-Muhtaşar*, s. 231; Mergînânî, *el-Hidâye*, C. 4, s. 217; İbn Kudâme, *el-Muğni*, C. 9, s. 196; Radıyyüddîn Ebû Bekr b. Ali b. Muhammed el-Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire*, nşr. İlyâs Kaplân, Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1427/2006, C. 2, s. 571.

³¹⁵ Cihâdın farz-ayn olduğu üç durum için bkz. İbn Kudâme, *el-Muğni*, C. 9, s. 197.

³¹⁶ Âyetler için bkz. en-Nisâ 4/95; et-Tevbe 9/122; el-Hac 22/78.

³¹⁷ Kudûrî, *el-Muhtaşar*, s. 231; Mergînânî, *el-Hidâye*, C. 4, s. 219; Haddâd, *el-Cevhere*, C. 2, s. 571.

³¹⁸ Kâsânî, *Bedâ'i'*, C. 9, s. 381; Serahsî, *Siyeri'l-kebir*, C. 1, s. 129; Zühaylî, *el-Fikhu'l-İslâmî*, C. 6, s. 417.

³¹⁹ Baktır, *İslâm'da Kadının Çalışma Şartları*, s. 128.

düşmanın buna sevinmesine engel olmak istenmesidir.³²⁰ Bunun yanında ayrıca müşrikler tarafından bu durumun müslümanların acizliğe düşüp kadınlara muhtaç kaldığı şeklinde muhtemel yorumda bulunmalarının da önüne geçilmek istenmesi eklenebilir.³²¹ Bu gibi sebeplerle kadınların doğrudan savaflara katılması ilk başlarda uygun görülmemiş, ancak müslümanların içinde bulunduğu zarûret anlarında onların da katılmalarına müsâade edilmiştir. Hanefî hukukçusu Serahsî savaflarda ihtiyaç halinde kadınların harbe katılmasına Ümmü Süleym’in Huneyn Gazvesi’ndeki olayını delil olarak sunmaktadır. Huneyn savaşına katılan Ümmü Süleym, düşman karşısında dağılıp kaçan müslüman askerleri görünce Hz. Peygamber’e “Ya Resûlullah! Şu savaştan kaçıp seni düşman arasında yardımsız bırakanları gördün mü? Şâyet Allah sana imkân verirse onları affetme!” demiş, Resûlullah’da; “Ya Ümmü Süleym! Allah’ın koruması daha geniştir.” demiştir. Ne var ki Ümmü Süleym sözlerini üç kez tekrar etmesi üzerine her seferinde de Resûlullah’tan aynı cevabı almıştır.³²² Serahsî, Resûlullah’ın Ümmü Süleym’in savafla katılmasına engel olmamasını, zorunlu hallerde kadınların savafla katılabileceğini, bu olayın bu duruma mesned teşkil ettiğini ifade etmiştir.³²³ Müellif ilâveten Ümmü Mutâ’nın da Hz. Peygamber ile Hayber Savaşı’na katıldığını ve Allah resûlünün ona engel olmamasını bir başka delil olarak ayrıca zikretmektedir.³²⁴

Buhârî’nin el-Câmi‘u’s-şahîh’inin Kitâbü’t-Tıbb bölümünde Rubeyyi‘ bint Muavviz’in, “Biz Resûlullah ile birlikte savaşır ve askerlere su taşır, onlara hizmet ederdik. Ölüleri ve yaralıları da Medine’ye naklederdik.”³²⁵ dediğini rivâyet etmiş, Kastallânî ise bu hadisin şerhinde zarûret halinde bir kadının yabancı bir erkeği tedâvi edebileceğini ifade etmiştir.³²⁶

³²⁰ Kaynaklarda geçen bir bilgide, Uhud savaşına yaralıları su vermek için katılan Ümmü Eymen’in savaş esnasında Hibbân b. el-Arika isimli müşriğin atmış olduğu ok eteğine isâbet ederek açılmasına sebep olmuştu. Oku atan müşriğin aşırı derecede gülmesi Hz. Peygamber’in canını sıkılmış ve Sa’d b. Ebû Vakkâs’a demiri olmayan bir ok vererek ona atmasını söylemişti. Sa’d b. Ebû Vakkâs’ın attığı ok Hibbân’ın boğazına isâbet edince sırt üstü yere düşmüş ve avret yeri açılmıştı. Bunun üzerine sevinen Resûlullah “Sa’d kadının intikâmını aldı.” demişti. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, C. 1, s. 241.

³²¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, C. 9, s. 215.

³²² Vâkıdî, *el-Meğâzî*, C. 3, ss. 902-903.

³²³ Serahsî, *Siyerî’l-Kebîr*, C. 1, s. 130.

³²⁴ Serahsî, *Siyerî’l-Kebîr*, C. 1, s. 130.

³²⁵ Buhârî, “Tıbb”, 2(Had. no: 5679). Buhârî söz konusu hadisin geçtiği babın başlığını “Erkek kadını, kadın da erkeği tedâvi eder mi” (هل يُداوي الرجلُ المرأةَ أو المرأةُ الرجلَ) şeklinde koymuştur.

³²⁶ Kastallânî, *İrşâdü’s-sârî*, C. 8, s. 361.

Askerî tarih alanında çalışmalarıyla tanınan asker, düşünür ve yazar olan Mahmûd Şîr Hattâb, askerliğe kabul şartlarını sayarken ilk maddeye belirli bir yaş olgunluğuna ulaşmayı, bülûğa erişmeyi saymaktadır. O, askerlik vazîfesine sâdece rüşde eren erkeklerin değil bülûğa eren kadınların da zarûret halinde katılabileceğini ifâde etmektedir. Ayrıca müellif Hz. Peygamber döneminde kadınların harbe iştirak ettiklerini ve çeşitli görevlerde yardımlarda bulduklarını dile getirdikten sonra, Dört Halîfe ve Emevîler zamanında da devam eden bu uygulamanın ilk olarak Abbasîler döneminde son bulduğunu ve Abbasîlerin askerliğe beşinci şart olarak erkek olmayı getirdiğini kaydetmektedir.³²⁷

Hanefî hukukçularından bazıları, İslâm ordusunun büyük olması halinde berâberinde kadınların katılmasında bir beis görmemişler, ordunun büyük olmasını onların emniyeti için yeterli bulmuşlar ve bu sebeple emniyetsiz addettikleri küçük birliklerle çıkmalarını mekruh saymışlardır.³²⁸ İslâm hukukçularından Şeybânî ise gerek büyük orduda gerekse küçük seriyyelerde genç kadınların savaşa katılmasını uygun bulmamış, onların fitneye sebebiyet vermemesi açısından evlerinde kalmalarını, yaşlı hanımların ise yaralıları tedâvi için büyük ordulara katılmalarında bir sakıncanın olmadığını söylemiştir.³²⁹

Bir diğer açıdan fakihler kadının kocasından,³³⁰ kölenin efendisinden, çocuğun velisinden izni olmadıkça savaşa katılamayacağını ifâde ettikten sonra seferberlik halinde memleketin müdâfaası her müslüman üzerine vâcip olacağından, izin gerekmeksizin savaşa katılabileceklerini bildirmişlerdir.³³¹

Netice olarak müslüman kadınların iffet ve nâmuslarına halel getirmemek ve dolayısıyla fitneye vesîle olamamak kayıt ve şartı ile hanımların zarûret halinde savaşta geri hizmetlerde bulunmak için katılmalarına bazı İslâm hukukçuları tarafından cevaz verilmiştir.

³²⁷ Hattâb, *Komutan Peygamber*, ss. 32-33.

³²⁸ Kudûrî, *el-Muhtaşar*, s. 231; Merğînânî, *el-Hidâye*, C. 4, s. 225; Haddâd, *el-Cevhere*, C. 2, s. 573.

³²⁹ Serahsî, *Siyerî'l-kebir*, C. 1, s. 140.

³³⁰ Kocasının izni olmaksızın kadının cihâda katılması câiz değildir. Çünkü evlilik haklarını yerine getirmek farz-ı ayn'dır. O bakımdan bu, kifâye olan farzdan önce gelmektedir. Kâsânî, *Bedâ'i*, C. 9, s. 382.

³³¹ Kudûrî, *el-Muhtaşar*, s. 231; Merğînânî, *el-Hidâye*, C. 4, s. 219; Haddâd, *el-Cevhere*, C. 2, s. 573.

2.4 SAVAŞTA MÜŞRİK KADINLARIN ÖLDÜRÜLMESİNİN YASAK OLUŞU

Hız. Peygamber'den önce Câhiliye dönemi savaşlarında savaşa katılmayanlar hakkında özel bir hukuk teâmülü gözetilmemiş ve muhârib savaşçıların yanı sıra kadın, çocuk, yaşlı, hasta, engelli demeden hepsi aynı muâmeleye tâbi tutulmuşlardır. Savaşlarda bu şekilde bir ayırım gözetmeyen Câhiliye Arapları katılsın veya katılmasın hiçbir kimseyi öldürmekten geri durmamıştır. Ayrıca Araplar hasımlarını hor ve hakir bırakmak için kadınları bir araç olarak kullanmış, hiddet ve hınçlarının çoğunu onlardan bilhassa hâmile kadınların karınlarını deşmek suretiyle çıkarmışlardır.³³² Bilhassa asabiyetin öne çıktığı bu savaşlarda savaşın geri planında kalarak savaşa bilfiil dâhil olmayan bu insanların uğrayabileceği zararı Muallaka şâirlerinden Amr b. Külsûm: “(Ya mağlûb ederek) onlar bizim çocuklarımızı yok ederler veyâhut biz onların çocuklarını yok ederiz.”³³³ şeklinde ifâde etmiştir.

İslâmî kaynaklarda yer alan birçok rivâyette Hız. Peygamberin savaşlarda özellikle kadın ve çocuklarla berâber yukarıda zikredilen muhârib gücü temsil etmeyen bu kimselerin öldürülmesini yasaklayarak bu sayede onlara gelebilecek zararın önüne geçmek istediği görülmektedir. İbn Ömer tarafından aktarılan bir hadiste Resûlullah gazvelerin birinde bir kadını öldürülmüş olarak görünce ashâbını kadın ve çocukları öldürmekten men ettiğini zikretmektedir.³³⁴ Bu rivâyeti îzah eden Kâsânî, savaşta bilfiil savaşmayan kimsenin öldürülmemesi gerektiğini, anlam açısından savaşma kavramının ise; fikir sunma, teşvik etme, yol gösterme vb. eylemler anlamına geldiğini ve bunlardan herhangi biriyle düşmana yardım eden bu kimselerden birinin öldürülebileceğini bildirmektedir.³³⁵ Aynı rivâyeti benzer şekilde açıklayan Haskefi ise savaşta kadınların, çocukların, delilerin, bağırıp çağıramayacak derecede yaşlı olanların, körlerin, topalların, kötürümlerin, insanlara karışmayan rahip ve kilise ehlinin öldürülemeyeceğini fakat

³³² Mustafa Ağırman, *Hız. Peygamber'in Savaş Stratejisi*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1992, s. 44.

³³³ Yaltkaya, *Yedi Askı*, s. 91.

³³⁴ İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, C. 6, s. 482(Had. no: 33112); Dârimî, *Siyer*, 25(Had. no: 2505); Buhârî, “Cihâd”, 147-148(Had. no: ...-3015); Müslim, “Cihâd”, 24-25; Ebû'l-Kâsım Temmâm b. Muhammed b. Abdillâh el-Becelî er-Râzî Temmâm er-Râzî, *el-Fevâ'id*, thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefi, 1. bs., Riyad, Mektebetü'r-rüşd, 1412/1992, C. 2, s. 115; İbn Mâce, “Cihâd”, 30(Had. no: 2841); Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 119(Had. no: 2668); Şâmî, *Sübülü'l-Hudâ ve'r-Reşâd*, C. 9, s. 118.

³³⁵ Kâsânî, *Bedâ'i*, C. 9, s. 399.

bunlardan herhangi birinin kral yâhut savaşabilir yâhut savaşta görüş sâhibi olur veya mal sâhibi olup savaşa yardım ederse öldürülebileceğini ifâde etmektedir.³³⁶ Bu kimselerin öldürülmesinden de murâdın düşmanın moral ve motivasyonunun kırılarak müslümanlar üzerinde oluşabilecek her türlü menfî durumu engellemek veya tesir gücünü azaltmak istenmesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.³³⁷ Nitekim Kur'ân'ın "İşte o zaman sizde küfrün elebaşları ile savaşın"(Tevbe 9/12) âyetinin bu görüşü teyit ettiği söylenmektedir.³³⁸

Bu mevzûda bir başka hadis de Rebâh b. Rebî tarafından aktarılmaktadır. Rivâyete göre Hz. Peygamberle birlikte bulunduğu bir savaşta insanların bir şeyin etrâfında toplandığını gören Allah resûlü, durumu kendisine bildirmesi için oraya bir adam gönderir ve olay mahalline gidip dönen kişinin, insanların öldürülmüş³³⁹ bir kadın etrâfında toplandığını haber vermesi üzerine ise Resûlullah: "Bu kadın savaşmıyordu." diyerek şâhit olunan olayın yanlışlığını bildirir. Haberin devamında ileri birliğin başında bulunan Hâlid b. Velîd'e de bir adam gönderen Hz. Peygamber: "Hâlid'e söyle hiçbir kadını ve (savaşın dışında bir iş için) kiralanmış ve (emir altında) bulunan bir kimseyi öldürmesin." diye emreder.³⁴⁰ Rebâh b. Rebî rivâyetinde geçen bu hâdisenin nerede olduğuna dâir hadis kaynaklarında müellifler tarafından meşhur bir bilgi sunulmamaktadır. Ancak bazı eserlerde olayın Mekke'nin Fethi³⁴¹ veya Huneyn Gazvesi'nde³⁴² vukû bulduğuna dâir farklı bilgiler yer almaktadır.

Mevzûmuzun esâsını teşkil eden rivâyeti ele alan muhaddis ve fakih Âzîmâbâdî'ye göre bu hadis, savaşta kadınları ve çocukları öldürmenin câiz olmadığına

³³⁶ Alâüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, thk. Abdülmün'im Halîl İbrâhîm, Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1423/2002, C. 1, s. 330.

³³⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, C. 10, s. 5.

³³⁸ Hamîdullah, *İslâm'da Devlet İdâresi*, s. 280(md. 459).

³³⁹ Kadını Halid b. Velid'in öldürdüğüne dâir bkz. Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 3, s. 912; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 4, s. 100; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebevîyye*, C. 1, s. 353; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 2, s. 136.

³⁴⁰ Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, C. 2, s. 280(Had. no: 2623); Ebû Dâvûd, "Cihâd", 119(Had. no: 2669); Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *el-Müsned*, nşr. Hüseyin Selîm Esed, 2. bs., Dımaşk-Beyrut, Dârü'l-Memûn li't-türâs, 1410/1990, C. 3, ss. 115-116(Had. no: 1546); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, C. 5, s. 73(Had. no: 4621).

³⁴¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 10, s. 173(Had. no: 5959); Serahsî, *el-Mebsût*, C. 10, s. 5; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *İthâfî'l-mehere bi'l-fevâ'idü'l-mübtékire min etrâfi'l-aşere*, thk. Züheyr b. Nâsır en-Nâsır v.d., 1. bs., Medine, 1415/1994, C. 9, s. 323.

³⁴² Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 3, s. 912; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 4, s. 100; İbn Hibbân, *es-Sîre*, C. 1, s. 353; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 2, s. 136.

delil teşkil etmektedir. İmam Mâlik ve Evzâî'nin de bu şekilde hükmettiğini bildiren şârih, bu iki âlimin görüşünün kadın ve çocukların hiçbir durumda öldürülemeyeceğini, Şâfiî ve Kûfe âlimlerine göre ise kadının savaşa katılması durumunda öldürülmesinin câiz olduğunu bildirmektedir.³⁴³ Aynı hadisi yorumlayan bir diğer şârih Hattâbî ise, kadının savaştığı takdirde öldürülmesinin câiz olduğunu ifâde etmektedir. Zira görüldüğü üzere Hz. Peygamber kadının öldürülmesinin haramlığına sunduğu esbâb-ı mûcibe kadının savaşmama halidir. Bu sebeple o da savaşa katılan kadının öldürülmesini tecvîz etmektedir.³⁴⁴

Kaynaklarda zikredilen bu hadislerden genel hüküm olarak kadınların savaşlarda öldürülmelerinin yasak olduğu beyân edildiği görülsede, İbn Mâce tarafından sunulan bir rivâyette, “Bu kadın savaşanlar içinde savaşmış değildi.” ifâdesi bu yasağın yalnız harbe iştirak etmeyen kadınları kapsadığı yoksa fiilen savaşa katılan kadınların öldürülmesinde bir sakıncanın bulunmadığı anlaşılabilir. Nitekim Ebû Dâvûd'un el-Merâsîl adlı eserinde İkrime'den naklettiği, “Peygamber Tâif'te öldürülmüş bir kadın gördü ve bunun üzerine “Ben sizi kadınları öldürmekten men etmedim mi? Bu öldürülen kadının sâhibi kim? dedi. Bir adam: “Ey Allah'ın resûlü, ben bu kadını arkama bindirdim, o ise beni yere çalarak öldürmek istedi. Ben de onu öldürdüm.” dedi. Bunun üzerine Resûlullah da kadının gömülmesini emretti.”³⁴⁵ hadisi ile bu düşüncüyü desteklediği söylenebilmektedir. Ayrıca burada Hz. Peygamber'in kadını öldüren kişiye herhangi bir şey demeyip sadece onu takrir buyurması mukâteleye katılan kadının öldürülebileceğine bir başka delil teşkil ettiği ifâde edilmektedir.³⁴⁶

Burada değinmemiz gereken bir diğer benzer konu, müslümanların geceleyin düzenledikleri baskınlarda arada kalan kadın ve çocukların da öldürülmesidir. Olayı nakleden râvî Es-Sa' b. Cessâme'nin³⁴⁷ anlattığına göre bir defasında Hz. Peygamber'e savaşan müşriklerden âile sâhibi olanların, müslümanların gece düzenledikleri baskınlarda ayırt edilemeyerek onların hâne halkından kadın ve ergenlik çağına varmamış

³⁴³ Azîmâbâdî, *Avnû'l-mabûd*, C. 7, s. 329.

³⁴⁴ Hattâbî, *Me'âlimü's-Sünen*, C. 2, s. 280.

³⁴⁵ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdi Ebû Dâvûd, *el-Merâsîl*, thk. Şuayb el-Arnaût, 1. bs., Beyrut, Müessesetü'r-risâle, 1408/1988, s. 247(Had. no: 333). Ayrıca benzer rivâyet için bkz. Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 3, s. 912.

³⁴⁶ Ahmed Davudoğlu, *Büluğ'ül-Meram Tercümesi ve Şerhi: Selâmet Yollar*, İstanbul, Sönmez Yayınları, t.y., C. 4, ss. 109-110.

³⁴⁷ Müslim ve Ebû Dâvûd'un zikrettiği hadislerde soruyu soran kişinin İbn Cessâme olduğu görülmektedir.

çocuklarının da isâbet aldığı bu sebeple yaralandıkları ve öldükleri sorulmuştur. Hz. Peygamber de, “Onlar da onlardan(müşriklerden)’dır”³⁴⁸, bazı rivâyetlerde ise “Onlar da babalarındandır.”³⁴⁹ diyerek cevap vermiştir. Buhârî şârihi Kastâllânî “Onlar da onlardandır.” cümlesini şu şekilde îzah etmektedir: “Maksat, savaş esnasında kasten kadın ve çocukların öldürülmesi değildir. Fakat geceleyin düzenlenen baskınlar gibi müşrik erkeklerle ayırt etmenin mümkün olmadığı hallerde kadın ve çocuklar öldürülebilir. Eğer kadın ve çocuklara zarar vermeden müşrik erkeklerin öldürülmesi mümkünse onları öldürmek câiz değildir.”³⁵⁰ Hattâbî ise aynı hadisin yorumunda “Müşrik kadınlar ve çocuklar dînî hükümler açısından âile reisine tâbidirler. Ancak savaşta ayırt edilemedikleri zarûrî hallerde öldürülürler. Aksi halde öldürülmezler.”³⁵¹ diyerek Kastallânî’nin ifâdelerine yakın bir yorumda bulunmaktadır. Zührî ise bahsi geçen hadisin neshedildiğini söylemektedir. Fakat yukarıda geçen açıklamalardan da anlaşılacağı üzere müşriklerin kadınlarının ve çocuklarının katledilmesi mutlak olarak emredilmemiş, özellikle ayırt etmenin mümkün olmadığı zarûrî hallere mahsus olduğu ve bu hükümlerin ayrıca kıyamete kadar geçerli olduğu ifade edilmektedir.³⁵²

Düşmanın kadınlarını ve çocuklarını veya ellerindeki müslüman esirleri savaşta kalkan olarak kullanmaları durumunda fakihler, bunların da isâbet alarak zarar görebileceği endişesiyle savaşın en düşük keyfiyette devam etmesi gerektiği husûsunda ittifak etmişlerdir. Ancak düşük keyfiyetin derecesini belirlemede aynı ittifakı göstermemişlerdir. Kimi âlimler, düşmanın müslümanları zaafa uğratacakları bir usûl haline getirilmemesi için hedef alınabileceğini belirtirken ekseriyet; savaşın kesilmesi, müslümanların yenilgiye uğraması veya daha fazla zarara uğramaları gündeme gelirse zarûreten bu yola mürâcaat edilebileceği belirtmişlerdir.³⁵³ Hâfız İbn Hacer’in yapmış olduğu açıklamada ise, İmam Mâlik ve Evzâî’nin, savaşta müşriklerin ellerinde bulunan

³⁴⁸ İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, C. 6, s. 485(Had. no: 33137); Buhârî, “Cihâd”, 146(Had. no: 3012); Müslim, “Cihâd”, 26, 27(Had. no: 1745, ...); İbn Mâce, “Cihâd”, 30(Had. no: 2839); İbn Ebû Âsım, *el-Âhâd ve'l-meşânî*, C. 2, s. 169(Had. no: 904).

³⁴⁹ Müslim, “Cihâd”, 28(Had. no: ...); Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 119(Had. no: 2672).

³⁵⁰ Kastallânî, *İrşâdû's-sârî*, C. 5, s. 146.

³⁵¹ Hattâbî, *Me'âlimü's-Sünen*, C. 2, s. 282.

³⁵² Kollektif(terc. ve şerh), *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, haz. Nimet Ceylan, Hatice Kakı, İstanbul, Şamil Yayınevi, 2011, C. 10, s. 225.

³⁵³ Yaman, “Savaş”, (*DİA*), C. 36, s. 193.

kadın ve çocuklardan kalkan olarak faydalansalar dahi öldürülmemeleri gerektiğini söylemektedir.³⁵⁴

Son olarak Mâlik b. Enes'in sunmuş olduğu bir bilgide, "Resûlullah, İbn Ebî Hukayk'ın oğlunu öldürenlerin kadın ve çocukları öldürmekten men etmesi üzerine onlardan birisi şöyle demektir: "Ebû Hukayk'ın oğlunun hanımı bağırarak önümüze çıktı. Hemen kılıcımı kaldırdım, tam bu esnada Hz. Peygamber'in yasağı aklıma geldi. Derhal kendimi tuttum. Eğer kadınların öldürülmesine dâir Peygamber'in koymuş olduğu bu yasak olmasaydı o kadını öldürüp kurtulurduk."³⁵⁵ Bu hadisten hareketle hem ashâbın Resûlullah'ın emirlerini yerine getirme husûsunda ne kadar hassas olduklarını hem de Hz. Peygamber'in emri neticesi müslümanların kadınları öldürmeden imtinâ eder bir hale geldiklerini söylemek mümkündür. Nitekim bu konuda kaynaklarda bahsi geçen başka rivâyetleri ileride diğer konu başlıkları altında yeri geldikçe zikredeceğiz.

³⁵⁴ *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, C. 10, ss. 221-222.

³⁵⁵ İmam Mâlik, *el-Muvaṭṭa'*, "Cihâd", 8.

İKİNCİ BÖLÜM
KADINLARIN SAVAŞ ESNASINDAKİ ROLLERİ

1. CÂHİLİYE KADINININ ROLLERİ

1.1 TEŞVİK VE CESÂRETLENDİRME

1.1.1 Şiir ve Şarkı Okuma

Câhiliye döneminde şiir, toplum hayatının seciye, ahlak, âdet, gelenek ve inanç gibi esaslarda insanın düşünce ve fikir hayatını yansıtan birçok hususta kendini ifâde ettiği en mühim vasıta olarak telakkî edilmektedir. Bu bağlamda tarih kitaplarında zikredilen, “Şiir Arab’ın akıl defteridir.” sözü bu nazariyeyi teyit etmektedir.³⁵⁶ Ayrıca araştırmacılar, Câhiliye toplumunda meydana gelen savaşlar ve baskınlar gibi târihî hâdiseler hakkında fikir vermesi açısından şiirin en önemli kaynaklardan biri olduğu husûsunda ittifak etmektedirler.³⁵⁷

Araplar şâirlere büyük kıymet vermekte, halk arasında onları en önde gelen kimseler saymaktaydı. Günümüz toplumlarını çevresinde toplayan âlî bir hânende ya da ünlü bir ses sanatçısı gibi o dönemin insanları da şâirlerin etrâfında bir araya gelerek inşâd ettiği şiirlere kulak vermekteydi. Bir kabîlenin içinden nitelikli bir şâir çıktığında ise bundan fazlasıyla memnun olunmakta tebrik etmeye gelen kabîlelere ise sofralar kurup ikramlar verilmekteydi.³⁵⁸ Câhiliye toplumunda, sâhip olduğu sihir-âmiz beyân gücünden dolayı “bilen” dedikleri şâiri, Goldziher ise, “tabiatüstü sihrî bilgiye sâhip olan sezîşle bilen”³⁵⁹ şeklinde daha kapsamlı ifâde etmiştir. Savaşların yoğun yaşandığı bu çağda şâirin mâlik olduğu ifâde gücü, cemiyette yalnız sanat çerçevesinde değerlendirilmemiş özellikle düşmanlar karşısına onları zillete düşürme ve kâbiliyetlerini dumûra uğratmada etkin bir vasıta olarak görülmüştür.³⁶⁰

Câhiliye’de şiirleriyle meşhur olmuş birçok kadın şâir de bulunmaktadır. Bunlardan bazılarının şiir müsabakalarında hakemlik yapması üstün derecede şiir kâbiliyetine sâhip olduklarını söylememizi mümkün kılmaktadır.³⁶¹ Arap kadınları özellikle erkekleri kışkırtmak, cesâretlendirmek, azim ve kararlılıklarını takviye etmek

³⁵⁶ Emîn, *Fecrî'l-İslâm*, s. 98.

³⁵⁷ Yıldız, *Doğuştan Günümüze İslâm Tarihi*, C. 1, s. 166.

³⁵⁸ Yıldız, *Doğuştan Günümüze İslâm Tarihi*, C. 1, s. 164.

³⁵⁹ Fritz Krenkow, “Şair”, *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1940-88, C. 11, s. 291.

³⁶⁰ Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi*, s. 136.

³⁶¹ Bardakoğlu, *Cahiliye Döneminde Kadın*, s. 19

için savaflara onlarla berâber katılmış ve şiirler söylemişlerdir. Kaynaklarda zikredilen Bekr b. Vâil oğullarıyla Sâsânî ordusunun yapmış olduğu Zûkar Savaşı'nda, muhârebeye iştirak eden kadınlardan biri savaş esnasında: “Eğer onlar zafer elde ederlerse sünnetsizdirler. Bizi ele geçirecekler. Ey İcl oğulları! Elinizi çabuk tutun, onlar size feda olsun.” şiiriyle savaşın gidişatını etkilemiş ve ihtimal bu sözler üzerine Sâsânî ordusunda yer alan İyâd kabilesi taraf değiştirmiştir.³⁶² İbnü'l-Esîr rivâyetin devamında Şeybânîler'den el-Kârîn'in kızınının: “Ey Şeybânoğulları! Çabuk davranınız, saf saf olarak düşmana saldırınız. Eğer bozguna uğrarsanız sünnetsizler bizi kirletirler.” sözleri üzerine yedi yüz askerin kılıç sallamayı kolaylaştırmak için kaftanlarının kollarını keserek Acemlerin üzerine saldırdıklarını kaydetmektedir.³⁶³ Tâberî aynı savaşın haberinde, İcl kabîlesinden bir kadının muhârebede “Onları(Farslıları) bozguna uğratarsanız, biz sizinle kucaklaşır, sizin için yastıklar döşeriz. Düşman önünden kaçarsanız, size sevgi göstermez ve sizden ayrılırız.” şiiriyle savaşçılara kışkırtmaya çalıştığını bildirmektedir.³⁶⁴ Belâzürî ise, Vâil'in iki evlâdı Bekir ve Tağlib'in nesillerinden iki kabîlenin savaşı “Tehâluk Savaşı” diye isimlendirilen Kadda Harbi'nde Benî Şeybân'dan bir kadının şöyle dediğini aktarır:

*Şâyet bize yönelirseniz siz, kucaklaşırız biz
Minderleri yerlere seriveririz biz
Ya da sırt çevirirseniz ayrılırız biz
Sevilmeyen ayrılışla isteksiz!³⁶⁵*

Savaşlarda askerlere destek olmak için katılan kadınlar, onların şecaat ve kahramanlık göstermeleri için ellerinden gelen her şeyi yapmaktaydı. Eğer savaşçılardan biri bezginlik gösterir veya geri çekilmeye kalkarsa onu şiddetli bir şekilde kınayarak tekrar savaşa dönmesini sağlamaktaydılar. Kadınların gösterdikleri bu gayretler sonucu birçok yenilgiye giden savaşın kaderini okudukları şiirlerle tersine çevirdiklerini söylemek mümkündür. Ayrıca kadınlar savaşlarda şiir kabîliyetlerinin yanında def çalıp şarkılar söylemek suretiyle de askerin moral ve motivasyonunu arttırmaya gayret

³⁶² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 1, s. 443; Acar, *Cahiliye'de ve Risalet Döneminde “Savaş” Olgusu*, s. 148.

³⁶³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 1, s. 443.

³⁶⁴ Tâberî, *Târîh*, C. 2, s. 208. Ayrıca bkz. Ebû Ubeydillâh Muhammed b. İmrân b. Mûsâ b. Saîd el-Merzûbânî, *Eş'ârü'n-nisâ'*, thk. Sâmî Mekkî el-Ânî, Hilâl Nâcî, Beyrut, Dâru âlemi'l-kütüb, 1415/1995, s. 130.

³⁶⁵ Belâzürî, *Ensâb*, C. 1, s. 317.

göstermekteydi. Ordunun arkasında savaşta yer alan bu kadınların şimdiki askerî bando veya mehter takımı gibi görev icrâ ettikleri söylenebilir.³⁶⁶

Uhud Savaşı'nda Kureyşliler, kadınlarının haricinde yanlarında def çalıp, şarkı söyleyen câriyeler eşliğinde yola çıkarak, her su kaynağının başında konakladıklarında câriyelerin sergiledikleri performansları izlemekteydi. Kaynaklarda Bedir Harbi'ne katılan Amr b. Hâşim b. Abdülmuttalib'in câriyesi Sâre, el-Esved b. el-Muttalib'in câriyesi Azze ve Ümeyye b. Halef'in câriyesinin isimleri açıkça zikredilerek bu kadın şarkıcıların her konaklama yerinde şarkılar söyledikleri nakledilmektedir.³⁶⁷ Megâzî müellifi Vâkîdî, savaşta yer alan bu câriyelerin savaşa olan katkılarını şöyle aktarır, "İki grup karşılaşmadan müşriklerin kadınları müşrik saflarının önünde def ve davullar çalıyor, sonra dönüp arka tarafa gidiyorlardı. Müşrikler bize yaklaştıklarında kadınlar geri kalıp safların arkasında kalıyorlardı. Onlardan bir adam ortaya çıktıkça kadınlar onu teşvik ediyor ve Bedir'de öldürülenleri ona hatırlatıyordu."³⁶⁸

Savaşta erkeklerin arkasında kalan kadınlar def ve davul çalarak askerleri harbe teşvik ediyor, öfkelerini alevlendirerek hasımlarına saldırmalarını istiyorlardı. Uhud'da kadınların başında yer alan Hind bint Utbe bu açıdan Bedir'de öldürülen yakınlarını hatırlatıp şöyle demektedir:

*"Zühre'nin kızlarıyız biz,
Yastıklar üzerinde yürürüz biz,
İlerlerseniz kucaklaşır,
Sırt çevirirseniz bize,
Ayrılırız biz,
Hem de sevgisiz bir ayrılışla..."*³⁶⁹

Kureyşli kadınların bu şiirle "Biz, yüksekliğinden ve erişilemeyeceğinden dolayı yıldızın kızlarıyız." demeyi ima ettikleri, Remle bint Târik ile Ümmü Hakîm bint Târik'in bu şiiri söylediği ve kadınların da onlara eşlik ettikleri söylenmektedir.³⁷⁰

Başka bir kadın ise şöyle demektedir:

³⁶⁶ Acar, *Cahiliye'de ve Risalet Döneminde "Savaş" Olgusu*, s. 141.

³⁶⁷ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 39; Belâzürî, *Ensâb*, C. 1, s. 290.

³⁶⁸ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 223; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 1, s. 139.

³⁶⁹ İbn İshâk, *es-Sîre*, s. 327; Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 255; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 31; Tâberî, *Târîh*, C. 2, s. 510.

³⁷⁰ Belâzürî, *Ensâb*, C. 1, s. 317.

“Abduddâr’ın oğulları!

Yurdumuzu koruyanlar

Keskin kılıçlarla vurun.”³⁷¹

Mağlûbiyete ve yakınlarını kaybetmenin acısına asla tahammül göstermeyen câhiliye şâireleri ancak intikâmlarını aldıklarında durmak bilmiş ve içlerinde yanan ateşi bir nebze de olsa söndürmüşlerdir. Uhud’da kaybettiği sevdiklerinin intikâmını alan Hind, yine bunu şiirle şöyle ifâde etmiştir:

“Uhud’da nefsim Hamza’dan intikâm şifasını aldı, hatta onun karnını ciğerinden deldim.

Bu, benden kasd edici elem verici şiddetli hüznün ateşinin eleminden bulunmakta olduğum şeyi benden götürdü.

Harb şiddetli ve soğuk yağmurun atılmasıyla sizin üzerinize yükseldi.

Sizin üzerinize aslan gibi saldırdı.”³⁷²

Savaşlarda kocalarını teşvik eden kadınlar ayrıca evlâtlarının da aynı hususta gayret göstermelerini ve hatta onları kimi zaman çarpışmanın yoğun yaşandığı yerlere sürerek onlardan kahramanlık göstermesini beklemekteydi.³⁷³ Kedîd Vak‘ası’nda Ümmü Rebîa b. Mükdem kendi oğlunun isâbet aldığı ok yarasını sarmış, akan kanı durdurduktan sonra şiirler okuyarak onun tekrar savaşa dönmesini teşvik etmiştir. Annesinin sözleriyle şevki tazelenen mecruh evlât, yeniden kendisini çarpışmanın içine atarak vuruşmaya devam etmiştir.³⁷⁴

Ancak savaşlarda şiirler söyleyen bu kadınların hepsinin şâir oluğunu söylemek mümkün değildir. Nitekim kadınların şiir söylemeleri için böyle bir zorunluluk da bulunmamaktaydı. Özellikle savaşlarda şiirin etkin bir silah olması, kadınların kendi şiirleri olmasa bile ünlü şâirlerin şiirlerini hifzederek muhârebelerde bunları okudukları görülmektedir. Hind bint Târik’in şiirleri, bu açıdan savaşlarda en çok başvurulan şiirlerin başında gelmekteydi.³⁷⁵ Uhud’a katılan Hz. Peygamber’in eşi Âişe, Kinâne kabîlesinden

³⁷¹ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 2, s. 43.

³⁷² İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 55; Süheylî, *er-Ravzü’l-ünüf*, C. 6, s. 16; Muhammed b. Ebû Bekr b. Abdullah b. Mûsâ el-Ensârî et-Tilmisânî el-Mârûf bi'l-Bürrî, *el-Cevhere fi nesebi’n-nebi ve aşhâbihi’l-aşere*, nşr. Muhammed et-Tevencî, Riyad, Dârü’r-rufâî, 1403/1983, C. 1, s. 55; İbn Hadîde, *el-Misbâhu’l-Mudî fi Kitâbi’n-Nebî*, C. 1, s. 121.

³⁷³ Acar, *Cahiliye’de ve Risalet Döneminde “Savaş” Olgusu*, s. 149.

³⁷⁴ Beşîr Yemût, *Şâ’irâtü’l-‘Arab fi’l-Câhiliyye ve’l-İslâm*, 1. bs., Beyrut, el-Mektebetü’l-Ehliyye, 1353/1934, s. 54; Acar, *Cahiliye’de ve Risalet Döneminde “Savaş” Olgusu*, s. 149.

³⁷⁵ Acar, *Cahiliye’de ve Risalet Döneminde “Savaş” Olgusu*, ss. 149-150.

Târik b. Murakka'nın kızlarını işaret ederek "Atlar kadınlardan daha iyidir! diyen yalan söylemiştir." sözüyle Câhiliye kadınlarının durumu hakkında değerlendirmede bulunmuştur.³⁷⁶

Câhiliye döneminde kocalarının savaşa çıkarak canını tehlikeye atmasını istemeyen kadınların ise kınandığını söylemek mümkündür. Nitekim Arap erkekleri, savaşları, şecaat ve kahramanlıklarını sergileyecekleri bir vesile ve kadınlara kendilerini kanıtlama fırsatı olarak görmekteydiler.³⁷⁷ Urve b. Verd, savaşa çıkacağı için yakınan eşine şu beyitlerle tepki göstermektedir:

"Ey Münzir'in kızı! Yeter artık beni payladığın! Yat da zıbar! Zıbarmak istemiyorsan(sabaha kadar) gözünü kırpmadan bak dur, (ama benim başımı ağrıtmam!)

*Ey Hassân'ın anası! Beni kendi halime bırak! Bırak da alım-satım(gibi hiçbir tasarruf)a sâhip olamayacağım (ölüm gelme)den önce canımla (tehlikelere atılarak biraz şan ve şeref) elde edeyim."*³⁷⁸

1.1.2 Konuşmalar

Savaşlarda erkeklerin kuvve-i gadabiyelerini arttırıcı bir etkiye sâhip olan kadınlar, kimi zaman bir savaşın başlamasında kimi zaman ise kötü giden bir savaşın seyrinin değişmesinde önemli rol oynamışlardır. Bu özelliklerinin muhtemelen farkında olan kadınlar, hasımlarına karşı yaptıkları konuşmalarla askerlerini amansız mücâdelelerin içine atmaktan geri durmamıştır. Kaynaklarda bu tarz bilgilere az tesâdüf edebilmek de rivâyetler fikir oluşması açısından dikkate değerdir. Nitekim Câhiliye devrinde Cedîs kabîlesinden Hüzeyle adında bir kadın, kabîlesinin kızlarının mâruz kaldığı çirkin durumdan ötürü erkeklerini önce kınamış ve daha sonra bu zilletten kendilerini kurtarmaları için onları şu sözlerle savaşa teşvik etmiştir:³⁷⁹ "İçinizde karınca sayısınca erkekler varken, genç kızlarınıza yapılan bu hakarete karşı ses çıkarmamanız size yakışıyor mu? Eğer biz erkek, sizler de kadın olsaydınız, bu kötü davranışı asla kabullenmezdik. Şerefimizle ölünüz veya düşmanınızı öldürünüz. Haydi, savaş ateşini büyük ve kuru odunlarla kızıştırınız. Aksi takdirde kabîleyi terk edip kırlara gidin ve açlıktan ölün. Vatanınızdan uzak kalmak böyle rezalete katlanmaktan iyidir. Zillet içerisinde yaşamaktansa ölmek daha hayırlıdır. Eğer siz bu hâdiseden sonra gazaba gelip

³⁷⁶ Belâzürî, *Ensâb*, C. 1, s. 317.

³⁷⁷ Harun Ögmüş, *Câhiliyye Döneminde Araplar*, İstanbul, İz Yayıncılık, 2013, s. 184.

³⁷⁸ Ebû Zeyd el-Kureşî, *Cemheretü eş 'âri'l- Arab*, s. 450.

³⁷⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 1, ss. 321-322.

kızmayacaksınız, gözlerinize sürme çekip kadın olun ki, ayıplanmayasınız. Kendinize kadın kokuları sürün çünkü siz gelin elbiseleri ve neslin üremesi için yaratıldınız. Nâmusunuzu müdâfaa etmeyip de aramızda erkek gibi böbürlenerek yürüyenlere yazıklar olsun ve onlar bizden irak olsun.”³⁸⁰ Hüzeyle’nin coşturucu sözleri kabîlenin gençleri üzerinde müspet etki yapmış, onların harekete geçmesine sebep olmuştur.

Savaşabilme güç ve kudretine daha fazla sâhip bulunanların genç delikanlılar olması dolayısıyla konuşmaların genellikle onlara hitaben yapılmakta olduğu görülmektedir. Gassâni meliki Hâris ile Lahmîler hânedanının hükümdarı Münzir b. Münzir arasında gerçekleşen Mercu Halime³⁸¹ Savaş’ında savaşın süresinin uzaması, bir türlü tarafların bir birlerine galebe çalamaması üzerine Hâris, kızını yanına çağırarak büyük kazanlarda güzel kokular hazırlamasını ister. Hind hazırladığı bu kokulardan kendisine ve askerlere sürdükten sonra babası Hâris askerlere şu konuşmayı yapar: “Ey Gassân gençleri(yiğitleri)! Hîre hükümdarı (Münzir’i) kim öldürürse, kızım Hind’i onunla evlendireceğim.” Bu sözleri işiten gençlerden Gassânlı Lebîd b. Amr adında genç cûş u hurûşa gelerek babasına: “Babacığım! Ben ya Hîre hükümdarını öldüreceğim ya da bu uğurda öleceğim, bunun üçüncü bir şıkkı yok.” diyerek atını düşman saflarına sürmüş ve Münzir’in başını gövdesinden ayırarak Hâris’in huzuruna getirmiştir.³⁸²

1.2 MÜSLE(ÖLÜYE EZİYET) YAPMA

Bir canlının burun, kulak, tenâsül organı, göz gibi uzuvlarından birini veya bir kaçını diri diri kesmek suretiyle azap vermek veya başka türlü işkence etmek ya da bir canlıya eziyet ede ede şeklini ve suretini değiştirmek anlamına gelen “Mesl” ya da “Müsle”³⁸³, Câhiliye savaşlarında kadınların düşman askerlerine irtikâp ettiği ukûbet-i

³⁸⁰ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 1, ss. 322-323; Ebü’l-Meâlî Bahâüddîn Kâfi’l-küfât Muhammed b. el-Hasen b. Muhammed b. Alî İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü’l-Ĥamdûniyye*, thk. İhsan Abbas, Bekir Abbas, 1. bs., Beyrut, Dâru sâdir, 1996, C. 7, ss. 363-364; Yemût, *Şâirâtü’l-’Arab*, ss. 29-30.

³⁸¹ Savaşın Hâris’in kızı Halime dolayısıyla aldığını zikreden İbnü’l-Esîr, savaşın sebebiyle ilgili bir kaç farklı rivâyet aktarmaktadır. Bkz. İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, ss. 321-324.

³⁸² İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 1, ss. 488-489; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, C. 3, ss. 239-240.

³⁸³ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *et-Temhîd limâ fi’l-Muvaţta’ mine’l-me’ânî ve’l-esânîd*, thk. Saîd Ahmed Arâb v.d., Tıtvân, Vizâretü’l-evkâf ve’ş-şüûni’l-İslâmiyye, 1387-1412/1967-1992, C. 24, s. 234; İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, C. 6, s. 23; Haydar Hatipoğlu(terc. ve şerh), *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*, İstanbul, Kahraman Yayınları, 2012, C. 8, s. 531.

fahişeden biriydi. İslâm öncesi dönemde herhangi bir hukuk teâmülü ile yasak olmayan bu davranış kimi zaman esirlerinde mâruz kaldığı eziyetlerden biriydi.³⁸⁴

İlk dönem târihî kaynaklarda zikredildiğine göre Uhud Gazvesi'nde müşrik ordusunun içinde yer alan kadınlar, müslüman askerlerin ölülerinin kulak ve burunları kesmiş, cansız bedenlerini parçalayarak tahrif etmişlerdir. Ayrıca kestikleri bu uzuvlardan bilezik, gerdanlık ve halhal gibi eşyalar yapıp bileklerine ve boyunlarına asmışlardır. Uhud'da Kureşli kadınların başında bulunan Hind bint Utbe yaptıkları bu küpelerden Hz. Hamza'nın kâtili Cübeyr b. Mut'im'in kölesi olan Vahşî'ye de verdiği nakledilmektedir.³⁸⁵

Eserlerde bu konuda zikredilen en meşhur hâdise yine Uhud Savaşı'nda Hind bint Utbe'nin Resûlullah'ın amcası Hamza'ya irtikâp ettiği müsledir. Bedir'de babası ve kardeşini öldürmesi sebebiyle onların intikâmlarını almak için yemin eden Hind, Vahşî b. Harb'i bir takım vaatler karşılığında Hamza'yı öldürmesi için tutmuştu. Aldığı görev icabı Uhud Gazvesi'nde Hamza'yı attığı mızrakla öldüren Vahşî, durumu Hind'e haber vermiş, olay yerine gelen Hind, Hamza'nın karnını yararak ciğerini çıkarıp³⁸⁶ ağzında çiğnemiş, yutmaya muvaffak olamayınca da tükürmüştü. Daha sonra burun ve kulaklarını kesip onlardan iki kolluk, iki bilezik ve iki halhal yapmıştır.³⁸⁷

Yine Uhud Savaşı'nda Âsım b. Sâbit'in attığı oklarla iki evlâdını kaybeden Mekkeli azılı müşrik kadınlarından Sülâfe, Allah'ın kendisine Âsım'ın başını ele geçirme fırsatı verirse, ondan içki içmeye yemin etmiştir.³⁸⁸ Günümüz evrensel hukuk

³⁸⁴ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, C. 5, s. 466.

³⁸⁵ İbn İshâk, *es-Sîre*, s. 333; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, ss. 53-54; Taberî, *et-Târih*, C. 2, s. 524.

³⁸⁶ Vâkîdî'nin rivâyeti bu konuda farklılık arz etmektedir. Eserinde haberi konu alan müellif; Vahşî, Hz. Hamza'yı öldürdükten sonra ciğerini çıkararak Hind'in yanına gitmiş ve kendisine, "Eğer babanın kâtilini öldürürsem bana ne verirsin?" demiştir. Hind, üzerindeki elbisenin kendisinin olabileceğini ve Mekke'ye döndükten sonra ayrıyeten on dinar vereceğini taahhüt etmesi üzerine Vahşî, "İşte bu Hamza'nı ciğeridir." diyerek Hz. Hamza'nın vücudundan çıkardığı ciğeri ona uzatmış, ciğeri eline alan Hind ağzına alıp çiğneyerek yutmak istemiştir. Bkz. Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 286.

³⁸⁷ İbn İshâk, *es-Sîre*, s. 333; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, ss. 53-54; Taberî, *et-Târih*, C. 2, s. 524; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 1, s. 373; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, C. 3, s. 266; Ebü's-Safâ (Ebû Saïd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed Arnâvût, Türkî Mustafâ, 1. bs., Beyrut, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 1420/2000, C. 13, s. 104; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 1, s. 166; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, C. 4, s. 218; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, s. 200(md. 389).

³⁸⁸ İbn İshâk, *es-Sîre*, s. 329; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 37; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 3, s. 428; Taberî, *et-Târih*, C. 2, s. 517.

beyânlarına³⁸⁹ aykırı olan Câhiliye kadınlarının uyguladığı bu eziyetlerin, maktulleri neredeyse tanınmaz hale soktuğunu söylemek mümkündür. Nitekim Uhud'da vücudunda yetmiş³⁹⁰ yara tespit edildiği bildirilen Enes b. Nadr'ı kız kardeşi ancak parmaklarından tanıyabilmiştir.³⁹¹ Yine Uhud Harbi'nde oğlu Hanzale b. Ebû Âmir'in cenazesinin başına gelen müşrik baba, kendilerine müsle yapılmış Hamza ve Abdullah b. Çahş'ın naaşlarını müşâhede edince, "Ey Kureyş topluluğu! Her ne kadar bana ve size muhalefet etmiş olsa da Hanzale'nin cansız bedenine müsle yapmayın." diye ricada bulunmuş, bu sebeple müşriklerin onun cesedine müsle yapmadığı nakledilmiştir.³⁹²

Megâzî müellifi Vâkîdî'nin bildirdiğine göre, Hz. Peygamber'in ashâbına ilk defa müsle uygulayan kişi Utbe'nin kızı Hind olmuştur. Ayrıca Hind, Uhud'da başlarında bulunduğu kadınlara da bu işi yapmalarını emrederek onlara bu konuda öncülük etmiş, müşrik kadınların savaş meydanında vefat eden sahâbîlerin kulak, burun ve tenâsül organlarını kesmelerine ön ayak olmuştur. Müellif, zikri geçen savaşta, hayata gözlerini yuman sahâbîlerden Hanzale b. Ebû Âmir haricinde tüm müslümanlara müsle yapıldığını ayrıca nakletmektedir.³⁹³

Hz. Peygamber, tehzil ve terzil edici bu muâmelelerde bulunmaktan müslümanları önce nehyetmiş³⁹⁴, sonrasında savaşa giden mücâhitlere ve bilhassa ordunun başındaki

³⁸⁹ 12 Ağustos 1949 tarihli "Harp Zamanında Sivillerin Korunmasına İlişkin Cenevre Sözleşmesi" sözleşmenin 3. maddesinin ilgili kısmı şu şekildedir:

"1. Silahların teslim eden silahlı kuvvetler mensuplarıyla hastalık, mecburiyet, mevkufiyet dolayısıyla veya diğer herhangi bir sebeple harp dışı olan kimseler de dâhil olmak üzere, muhasamata doğrudan doğruya iştirak etmeyen şahıslara, bilcümle ahvalde, ırk, renk, din veya itikat, cinsiyet, doğum, servet veya bunlara mümasil diğer herhangi bir kıstasa dayanan gayrimüsaid fark gözetilmeksizin, insani muamele yapılacaktır: Bu bapta, yukarıda zikredilen şahıslara karşı her ne zaman her nerede olursa olsun, şu muamelelerde bulunmak memnurdur:

a. Hayatta veya beden bütünlüğüne kasıtlar, bilhassa her şekilde katil, tadili uzuv, zulüm, azap ve işkenceler,

c. Şahısların haysiyet ve şerefine tecavüzler, bilhassa tehzil ve terzil edici muameleler..." b kz. http://www.madde14.org/index.php?title=Harp_Zaman%C4%B1nda_Sivillerin_Korunmas%C4%B1na_%C4%B0li%C5%9Fkin_1949_Cenevre_S%C3%B6zle%C5%9Fmesi Erişim Tarihi (28.04.2020).

³⁹⁰ Buhârî bu sayıyı seksen olarak zikreder; bkz. Buhârî, "Cihâd", 12(Had. no: 2805).

³⁹¹ İbn İshâk, *es-Sîre*, s. 330; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 46; Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî Hatîb el-Bağdâdî, *el-Müttefik ve'l-müfterik*, thk. Muhammed Sâdık Aydın, 1. bs., Dımaşk, Dârü'l-Kâdirî, 1417/1997, C. 3, s. 1778; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 2, s. 46.

³⁹² Belâzürî, *Ensâb*, C. 1, s. 329.

³⁹³ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 274. Ayrıca bkz. Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 13, s. 261.

³⁹⁴ Uhud Savaşı akabinde müslümanların ölümlerine yapılan bu muâmeleye karşılık Allah Teâla vahyettiği âyette; "Cezalandırmak isterseniz size yapıldığı kadarıyla cezalandırın(يُؤْتِي)، fakat sabır gösterirseniz bilin ki sabırlı davrananlar için bu muhakkak daha hayırlıdır. Sen sabret; sabır göstermen de Allah'ın ihsanı sayesinde olacaktır. Onlardan dolayı üzülme, kurdukları tuzaklardan kaygı duyma. Çünkü Allah

kumandanlara yönelik uyarılar arasında savaşacakları kimselerin ölümlerine³⁹⁵ asla müslle yapılmaması husûsunda îkazlarını yinelemiştir.³⁹⁶

1.3 SÛİKAST GİRİŞİMLERİ

Savaşlarda bulunarak muhtelif açılardan erkeklere yardım sağlayan kadınlar, muhtemelen kendi irâdeleriyle yâhut başkası tarafından teşvik edilmesi sonucu karşı tarafın askerlerine sûikast girişimlerinde bulunmuşlardır. Bu teşebbüslerin bazılarında başarısız olsalar da kimisinde sonuç aldıkları görülmektedir. Ancak savaşın kadınlar için aslı bir görev teşkil etmediği göz önünde bulundurulduğunda bu rivâyetlerin azlığının sebebi olması düşünülebilir.

Hz. Peygamber, Medine'ye hicretinden sonra buradaki kabîlelerle Medine Sözleşmesi diye anılan bir sözleşme imzalamıştı. Anlaşmaya Evs kabîlesinin müttefiki olarak katılan Yahudi Benî Kurayza kabîlesi, ilerleyen zamanlarda anlaşma maddelerinden bazılarının tek taraflı ihlali ve Hendek Savaş'ında müslümanların aleyhine takındıkları tavırlardan dolayı Hz. Muhammed, 3000 kişilik ordu ile Hendek Gazvesi'nin hemen akabinde Hicrî 5. yılda(627) Benî Kurayzalılar'ın üzerine yürümüştü.³⁹⁷ Yirmi beş günlük muhâsara sonrasında Kurayzalılar'ın teslîm-i silâh ettiği bu savaşta, Nübâte isminde Yahudi asıllı bir kadının etrâfı sarılan kalenin altında dinlenmekte olan müslüman askerlerin üzerine bir değirmen taşını yuvarlayarak bir sûikast girişiminde bulunmuştu. Değirmen taşının kendilerine doğru geldiğini fark eden müslüman askerler hemen oradan uzaklaşmış ancak kaçmaya muvaffak olamayan Hallâd b. Süveyd başına aldığı darbe sonucu orada vefat etmişti.³⁹⁸ Kaynakların sunmuş olduğu bilgide bu

takvâ ile hareket edip iyiliği seçenlerin yanındadır.” (en-Nahl 16/126-128) buyurmuş, bunun üzerine Hz. Peygamber affedip sabr etmiş ve ölümlere işkence yapılmasını nehyetmiştir. Bkz. İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, ss. 58-59.

³⁹⁵ “Harb devam ederken burun ve kulaklar gibi azaların kesilmesinde sakınca yoktur. (Öldürme kastıyla) harb esnasında düşmanın burnunu, kulağını kesmek câizdir. Ancak düşmanı yakaladıktan sonra eza vermek için müslle yapılmaz.” Bkz. <https://sorularlailslamiyet.com/kaynak/musle> Erişim Tarihi (28.04.2020).

³⁹⁶ İmam Mâlik, “Cihâd”, 11; Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî, *Kitâbü'l-Âsâr*, thk. Ebu'l-Vefâ, Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, t.y., s. 192; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef*, C. 5, s. 218(Had. no: 9428); Dârimî, *Siyer*, 5(Had. no: 2483), Müslim, “Cihâd”, 3(Had. no: ...); İbn Mâce, “Cihâd”, 38(Had. no: 2857).

³⁹⁷ Casim Avcı, “Kurayza (Benî Kurayza)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2002, C. 26, ss. 431-432.

³⁹⁸ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 2, ss. 516-517; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 3, s. 491; Taberî, *et-Târîh*, C. 2, s. 593; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 2, s. 452; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, C. 2, s. 183; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*,

kuşatmanın ağırlaşması üzerine Zübeyr b. Bâtâ'nın kalesinde bulunduğu³⁹⁹ aktarılan Nübâte'nin, bu eylemi kocasının yönlendirmesi doğrultusunda gerçekleştirdiği zikredilmektedir.⁴⁰⁰

Vâkıdî rivâyetinde Nübâte ile kocasının birbirlerini çok sevdiklerini aktarmasına binâen kadının kocasına duyduğu aşırı sevgiden bu eyleme hiç düşünmeden râzı olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim haberin devamına göre, Hz. Peygamber'in esir düşen kadınları öldürmediği bilgisine vakıf olan kocası, karısının savaş sonucu esir düşerek câriye olmaması için onun da savaşa fiilen katılımını sağlayarak kendisiyle aynı kaderi paylaşmasını arzu etmiştir.⁴⁰¹

Savaş sonucu esir olarak ele geçirilen Nübâte, diğer tüm tutsak kadınlarla birlikte Medine'ye getirilmiş, hakkında verilecek karar açıklanmadan önce Hz. Âişe'nin yanına uğrama ve onunla hasbihal etme fırsatı olmuştur. Aralarında geçen konuşma esnasında dışardan yüksek sesle adının söylendiğini duyunca, olayı kendi ağzından şu şekilde anlatır: “Ben ez-Zübeyr b. Bâtâ'nın kalesindeydim. Bana kocamın emretmesi üzerine ben de bir değirmen taşını Muhammed'in ashâbının üzerine bıraktım. Değirmen onlardan bir adamın başını yarmıştı. O ölmüştür; ben de bu nedenle öldürüleceğim.” Önceden öldürüleceğini bilen Nübâte, Hz. Âişe'nin yanından alınarak Allah resûlünün emri üzerine savaşta ölen sahâbî Hallad b. Süveyd'e kısasen öldürülmüştür.⁴⁰² Kaynakların üzerinde ittifak ettiği bilgiye göre bu savaş neticesi esir olan kadınlardan yalnız Nübâte, birinin ölümüne kasten sebep olmasından dolayı ölümle cezalandırılmıştır. Müelliflerin ayrıca ismini “Bünâne”⁴⁰³ ve “Müzene”⁴⁰⁴ olarak da zikrettiği Nübâte'nin, Benî Nadîr kabîlesine mensup olması ve Benî Kurayza'dan Hâkim adında bir adamla evli olmasının haricinde hakkında başka bir bilgiye tesâdüf edilememektedir.

C. 13, s. 233; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 1, s. 251; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, C. 5, ss. 13-14; Halebî, *es-Sîretü'l-Halebi*, C. 2, s. 450.

³⁹⁹ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 517; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 1, s. 251; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, C. 5, s. 14.

⁴⁰⁰ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 2, ss. 516-517; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, C. 5, ss. 13-14.

⁴⁰¹ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 517; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, C. 5, s. 13.

⁴⁰² Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 517; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, ss. 191-192; Taberî, *et-Târîh*, C. 5, s. 589; İbn Kesîr, *es-Sîre*, C. 3, s. 242; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, C. 5, s. 14.

⁴⁰³ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 3, s. 491; Taberî, *et-Târîh*, C. 2, s. 593; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 2, s. 452; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, C. 2, s. 183; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, C. 13, s. 233; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 1, s. 251.

⁴⁰⁴ Halebî, *es-Sîretü'l-Halebi*, C. 2, s. 450.

Kaynakların zikrettiği bir başka rivâyette ise bu sefer Hz. Peygamber'in hedef alındığı ve yine bir yahudi kadın tarafından icrâ edilen sûikast girişiminden bahsedilmektedir. Medine'den çıkarılarak Hayber'e yerleşen yahudi Benî Nadîr kabîlesinin bu bölgede yapmış oldukları faaliyetlerin müslümanların aleyhine bir tehdit unsuru haline gelmesinden ötürü Hz. Peygamber buraya Hicrî 7. yılda(628) bir sefer düzenlemiştir. Müslümanların geldiğini haber alan yahudiler, kalelerine çekilerek önce savaşıma yoluna gitmiş sonrasında sulh yolunu tercih ederek teslim-i silah etmişlerdir. Araştırmacı Hamîdullah'ın verdiği bilgiye göre, barışın akabinde Hayber'de yedi kale müslümanların kontrolü altına girmişti. Harekât sonunda devrin savaş esirlerine uyguladığı muâmelenin dışında bir tavır sergileyen Hz. Muhammed, ele geçirilen tüm esirleri affederek orayı terk etmelerine müsâade etmiş, hatta bu kararında daha fazla esneklik göstererek yetiyecek toprak ürünlerinden bir kısım almalarına da izin vermişti.⁴⁰⁵

Sağlanan barış ortamında serbest bırakılan esirler arasında bulunan Zeyneb bint Hâris, Hayber Gazvesi'nde babası Hâris, amcası Beşşâr, kardeşi Zübeyr ve kocası Sellâm b. Mişkem'i kaybetmişti.⁴⁰⁶ Onların intikâm hisleriyle hareket eden Zeyneb, oluşan bu serbest ortamı fırsat bilerek Allah resûlünün canına kastedici bir eylem hazırlığında bulunmuştu. İlk olarak Hz. Peygamber hakkında bilgi edinmeye çalışan Zeyneb, onun hayvanın neresini sevdiğini, kimden neyi nasıl kabul ettiğini öğrenmek istemiştir. Soruşturması sayesinde Allah resûlünün hayvanın ön kol ve omuz kısımlarını sevdiğini, sadaka kabul etmeyip hediye kabul ettiğini öğrendi. Elde ettiği bu bilgiden sonra hemen kendisine ait bir koyunu keserek, hayvanı kızartmadan önce özellikle Hz. Peygamber'in sevdiğini öğrendiği yerlere daha fazla sürmek suretiyle zehirlemiştir⁴⁰⁷ ve güneş batınca Hz. Muhammed'in konakladığı yere gelerek, bunun kendisine bir hediyesi olduğunu beyân edip zehirli koyunu bırakarak oradan ayrılmıştır.⁴⁰⁸ Kaynaklar Zeyneb'in Hz. Peygamber hakkındaki mâlûmatı kimlerden aldığını sarih olarak belirtmemektedir. Ancak kadının edindiği bilgilerden de anlaşılacağı üzere sâdece hediye kabul ettiğini, yemekte

⁴⁰⁵ Muhammed Hamîdullah, "Hayber", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998, C. 17, ss. 21-22.

⁴⁰⁶ Aynî, *'Umdetü'l-kârî*, C. 15, s. 91.

⁴⁰⁷ Vâkîdî, rivâyetinde Zeyneb'in hangi zehrin daha etkili olduğu hususunda bazı yahudilere fikir danıştığı ve hepsinin ortak olarak "لَابُدِي" "Lâbudî" denilen zehri tavsiye ettiğini nakletmektedir. Ancak müellif rivâyette yahudilerin Zeyneb'in sûikast planından haberdar olup olmadıkları hakkında bilgi vermemektedir. bkz. Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 677.

⁴⁰⁸ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 677; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 287; İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 2, ss. 179-180; Belâzürî, *Ensâb*, C. 1, s. 246; İbn Hazm, *Cevâmi'u's-sîre*, s. 127; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 2, s. 100.

hayvanın ön kol kısmını sevdiğini bilecek kadar Hz. Peygamber'i tanıyan ve ona yakın olan biri olduğu söylenebilir.

Hâdiseyi başından beri bir plan çerçevesinde sürdürdüğü anlaşılan Zeyneb'in akşam vaktini seçmesi de tesâdüfî olmasa gerekir. İhtimal akşamın karanlığından faydalanarak koyunun zehirli olduğunun anlaşılmasını istememiş olabileceği gibi yâhut Hz. Peygamber'in haftanın belli günleri oruçlu geçirdiğini de öğrenmiş ve hiçbir şeyi riske atmak istememişti. Ayrıca kaynaklar bu konuda bilgi sunmasa da yemek öncesi Resûlullah'a haber verdiği de düşünülebilir. Nitekim Allah resûlünün kendisini böyle bir ikramın beklediği haberi bulunmasa yemeğe başka bir yere davet edilmesi veya yakın bir zamanda karnını doyurması ihtimalleri mevcuttur. Bu sebeple emeklerinin boşa gitmesini istemeyen Zeyneb'in bunları da hesap ederek hareket ettiğini söylenebilir.⁴⁰⁹

Hz. Peygamber o an berâberinde bulunan Ebû Bekir⁴¹⁰, Ebû Saîd el-Hudrî⁴¹¹ ve Bişr b. el-Berâ' b. Ma'rûr'u da sofraya davet ederek yemeğe yaklaşımlarını ve yemelerini söylemişti. Onların da sofraya oturması ile yemeğe başlanmış, koyunun ön kolundan aldığı ısırtığı ağzında biraz çiğnedikten sonra zehirli olduğunu anlayıp hemen çıkaran Hz. Peygamber, hayvanın zehirli olduğunu söyleyip sofradakilerden hemen yemekten ellerini çekmelerini istemişti. Ancak daha öncesinde etten ağzına aldığı parçayı yutan Bişr b. Berâ bu sebeple zehirlenmişti. Olduğu yerde zehrin etkisiyle kalakalan vücudu felce uğrayarak bembeyaz kesilen sahâbî, hareket edemez hale gelmişti. Ağrıları bir yıl boyunca devam eden Bişr, zehirlenmenin etkisiyle vefat etmişti. Ayrıca oradan ayrılmadan vefat ettiği de nakledilmektedir.⁴¹² Bazı eserlerde ihtimal zehrin tesir gücünü ifâde etmek maksadıyla, olay yerinde etten bir parça köpeğe verildiği ve köpeğin hemen oracıkta can verdiği ifâde edilmektedir.⁴¹³

⁴⁰⁹ Kenan Karagöz, *Hz. Muhammed Döneminde Öldürülenler*, (Doktora Tezi), Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, s. 100.

⁴¹⁰ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 2, s. 178.

⁴¹¹ Karagöz, *Hz. Muhammed Döneminde Öldürülenler*, s. 100.

⁴¹² Vâkidî, *el-Meğâzî*, C. 2, s. 678; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 287; İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 2, ss. 179-180; İbn Hibbân, *eş-Şikât*, C. 3, s. 30; Ebû Süleyman Muhammed b. Abdullah b. Ahmed İbn Zebrû'r-Reb'î, *Târihi mevlidi'l-'ulemâ' ve vefeyâtihim*, thk. Abdullah Ahmed Süleyman el-Humed, Riyad, Dârü'l-âsime, 1410/1989, C. 1, s. 79; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 1, s. 167; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, C. 1, s. 380; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, C. 4, s. 30; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-lugât*, nşr. İdâretü't-Bidâyetü'l-Müniriye, Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, t.y., C. 1, s. 133.

⁴¹³ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 2, s. 180; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, C. 5, s. 134.

Yaşanan hâdise üzerine Allah resûlünün emri ile yakalanarak huzuruna getirilen Zeyneb'e Resûlullah eti onun mu zehirlediğini sormuş, o da kendisinin yaptığını itiraf etmişti. Neden böyle bir davranışta bulunduğunu sorması üzerine ise babasını, amcasını ve kardeşini müslümanlarla yapılan savaşta kaybettiği için kendisini öldürmek istediğini belirtmişti.⁴¹⁴

Suçunu itiraf eden Zeyneb'in bu işlediği cinâyetten dolayı bir ceza alıp almadığı hakkında kaynaklarda kesin bir yargı bulunmayıp ihtilaf edildiği görülmektedir. Genellikle zikrettiği rivâyetlerin bap başlıklarında hüküm bildirmeye gayret eden Buhârî, Zeyneb bint Hâris'e Hz. Peygamber'in cezâ verip vermediği husûsundaki farklı rivâyetlere binâen hüküm bildirmek yerine başlığı istifham şeklinde, "(Muâhedeli) Müşrikler, Müslümanlara Sözlerinde Durmamaları ve Hıyânet Ettikleri Zaman Bağışlanırlar mı?"⁴¹⁵ şeklinde kaydetmiştir.⁴¹⁶ Müslim'in bir rivâyetinde sahâbîler, "Ya Resûlallah, bu kadını öldürelim mi? diye sormuşlar. Resûlullah: "Hayır öldürmeyiniz." demiştir.⁴¹⁷ Mâlikî hukukçu İbn Sahnûn, hadis ehlinin Hz. Peygamber'in kadının öldürttüğü husûsunda ittifak ettiğini söylemiş⁴¹⁸ ancak Zührî'den bir rivâyette Zeyneb'in müslüman olduğunu bu sebeple serbest bırakıldığını nakletmiştir.⁴¹⁹ Ebû Seleme'nin Câbir'den naklettiğine göre ise Hz. Peygamber, bu kadının kısasen öldürülmesini emretmiştir.⁴²⁰ Zikredilen rivâyetleri te'lif sadedinde Beyhakî, "Bu kadını Resûlullah evvelâ serbest bırakmıştır. Fakat sonra o zehirli koyunun etini yiyenlerden Bişr b. Berâ'nın vefatı üzerine kısas ettirmiştir. Şu halde Resûlullah evvelâ kendi şahsı hesabına cezâ vermemiş, sonra Bişr'in ölümü üzerine kısas ettirmiştir." diyerek açıklamıştır.⁴²¹ Bir önce zikrettiğimiz Nübâte misalini de göz önünde bulundurduğumuzda bu konuda Beyhakî'nin açıklamasının en uygun yaklaşım olduğu söylenebilir. Ayrıca birçok hadis kitabında yer alan Hz. Peygamber'in eşi Âişe'nin, "Resûlullah kendi şahsıyla ilgili olarak hiç kimseden intikâm almazdı, fakat Allah'ın hürmetine saygısızlık hali müstesna idi.

⁴¹⁴ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 678; İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 2, ss. 179-180; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, C. 5, ss. 134-135.

⁴¹⁵ (باب إِذَا غَدَرَ الْمُشْرِكُونَ بِالْمُسْلِمِينَ هَلْ يُعْفَى عَنْهُمْ؟)

⁴¹⁶ Buhârî, "Cizye ve'l-Muâde'a", 7(Had. no: 3169); Aynî, *'Umdetü'l-kârî*, C. 15, s. 91.

⁴¹⁷ Müslim, "Selâm", 45(Had. no: 2190).

⁴¹⁸ Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Şâhihi Müslim*, C. 14, s. 257; Aynî, *'Umdetü'l-kârî*, C. 15, s. 91.

⁴¹⁹ Aynî, *'Umdetü'l-kârî*, C. 15, s. 91; Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, C. 6, s. 378.

⁴²⁰ Aynî, *'Umdetü'l-kârî*, C. 15, s. 91; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, C. 5, s. 135.

⁴²¹ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *Delâ'ilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâli şâhibi's-şerî'a*, nşr. Abdülmü'tî Kal'acî, 1. bs., Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1408/1988, C. 4, s. 261.

Allah için bunu cezalandırırdı.”⁴²² beyânı da cezanın Bişr b. Berâ'nın durumuna müteâkip görüldüğünü destekleyecek mâhiyettir.

Bişr b. Berâ'nın zehirlenme sonucu hayatının son bulması muayyen olmakla birlikte ayrıca bazı rivâyetlerde ismi zikredilmeyen başka bir sahâbînin de hayatını kaybettiği rivâyet edilmektedir.⁴²³ Daha önce bu yemekte Hz. Peygamber ile birlikte bulunduğunu kaynaklardan tespit ettiğimiz Ebû Bekir ve Ebû Saîd el-Hudrî'nin vefat tarihleri ölen kişinin onlardan biri olmadığını ortaya koymaktadır. Bu nedenle râvîlerin rivâyetlerinde öldüğü zikredilen kişinin muhtemelen Bişr b. Berâ olduğu ve bu bilginin o zamanki insanların malumu olduğu için zikretme gereği duyulmadığı düşünülebilir. Diğer bir ihtimal ise kaynaklarda ismine rastlayamadığımız başka bir sahâbînin söz konusu olmasıdır. Ancak ölümün ciddi bir hâdisе olması ve hayatını kaybeden kişinin isminin atlanmasının uzak bir ihtimal olarak düşünüldüğünde birinci ihtimalin daha mâkul olduğu söylenebilir.

Allah resûlü vefat ettiği hastalık sırasında onu ziyarete gelen Bişr b. Berâ'nın annesine hitaben, “Hâlâ Hayber’de yediğim yemeğin acısını duyuyorum. İşte şu anda kalp damarımın kopma zamanı geldi.” demiştir. Bunun üzerine Ümmü Bişr de “Şüphesiz müslümanlar elbette görecekler ki, Resûlullah Allah’ın peygamberliği ona ikram ettiği gibi onu şehit olarak vefat ettirmiştir.”⁴²⁴

1.4 İNTİKAM(ÖÇ ALMA) DUYGUSUNU CANLI TUTMA

“İnsanlar arasında meydana gelen savaşlar ve müsâdemeler, Allah’ın onları yaratmasından beri ola gelmiştir. Savaşların aslı ise, insanların birbirlerinden intikâm almak istemesidir. Savaşlarda herkes kendi asabiyetine destek olur. İnsanların birbirini savaşa yönlendirmesi ile iki topluluk karşı karşıya gelir; topluluklardan biri intikâm diğeri ise kendini müdâfaa etmek ister. Böylece savaşlar meydana gelir.”⁴²⁵ sözlerinin sâhibi İbn Haldun, âdeta (kendi yaşadığı asra kadar) insanlık savaş târihinin röntgenini çekerek bizlere kısaca ifâde etmektedir. Câhiliye dönemi savaşlarına baktığımızda İbn Haldun’un

⁴²² Buhârî, “Menâkıb”, 23(Had. no: 3060), “Edeb”, 80(Had. no: 6126), “Hudûd”, 10(Had. no: 6786); Müslim, “Fedâ’il”, 77(Had. no: 2327); Ebû Dâvûd, “Edeb”, 5(Had. no: 4785).

⁴²³ Dârimî, *es-Sünen*, C. 1, s. 209; Ebû Dâvûd, “Diyet”, 6(Had. no: 4510); Beyhakî, *es-Sünen*, C. 8, s. 83.

⁴²⁴ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 679; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 287; İbn Sa’d, *eş-Tabakât*, C. 2, s. 181; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünûf*, C. 6, s. 512; İbn Kesîr, *es-Sîre*, C. 3, s. 400; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 13, s. 350.

⁴²⁵ İbn Haldun, *Muqaddime*, C. 1, s. 457.

bu tespitlerinin ne kadar yerinde olduğunu ve bire bir örtüştüğünü söylemek mümkündür. Zîra Câhiliye devri Arap şâiri Düreyd b. Sımme'nin, "Her zaman kanımızı ebediyete kadar oç almaya çalışan sâhiplerinde görürsün. Oç almak için bize baskın yapılır ve felâkete uğrarsak, onlar oçlerinde şifa bulurlar yâhut biz oç almak için baskın yaparız. Böylece sonsuz zamanı (düşmanlarımız ile) aramızda iki bölüme ayırdık, (bizden oç alınan) bölüm geçer-geçmez (biz oç aldığımız) bölümde bulunuruz."⁴²⁶ ifâdedeleriyle onu teyit eder mahiyettedir. Nitekim bu devirde yaşanan coğrafyanın insanının hayatının bir parçası haline gelmiş kabîle savaşları hayatta kalmak için güçlü olmalarını bunun içinde birbirlerinin desteğini yani asabiyeti zorunlu hale getirmektedir.

Câhiliye devrinde insanlar arasında adaletin ve hukûkun icrâ edildiği günümüz mahkemeleri gibi herhangi kurum veya adli kuruluşun bulunmaması şahısların kendi hak ve adâletlerini sağlama yoluna gitmelerine sebep olmaktadır. Bir kabîleden bir kimsenin başka bir kabîleden bir kimseyi öldürmesi durumunda cana kıyan ve maktûlün kabîleleri arasında intikâm merkezli bir husûmet başlardı. Maktûlün kabîlesi, kâtilin kabîlesinden birini öldürmeden veya diyet ile aralarında sulha varılmadan iki kabîle arasında asla neticeye varılamaz, güdülen dava kapanmazdı.⁴²⁷ Çünkü Arapların yaşadıkları sosyal toplum göz önünde bulundurulduğunda intikâm alma duygusu onları güçlü kılan, bir yönde ayakta tutan en önemli âmillerden biriydi. Nitekim intikâm duygusunun var olmaması veya uygulanmaması muhâlif kabîleye karşı zayıflık ve güçsüzlük imajı verilmesine, ileride olabilecek çarpışmalarda hedef haline gelmesine sebep olabilirdi. Bu açıdan intikâm diğer kabîlelere karşı kaybettiklerinin onları aciz bırakmadığı, hayatta olduklarını ve yakınlarının intikâmalarını alabilecek kadar güçlü olduklarını gösterme biçimleriydi. Aksi halde hedef haline gelebilecek âilenin ve kabîlenin kısa sürede dağılması hatta yok olması kuvvetle muhtemeldi. Bu gibi durumların farkında olan Araplar oçlerini alma husûsunda hırz-ı can göstermekteydiler. Ölen kişinin intikâmını almak, âilede en yakın erkekten başlayarak uzağa doğru devam etmekteydi.⁴²⁸

Herhangi bir kabîleden birisinin öldürülmesi durumunda kâtilin kabîlesinden dökülen kana karşılık kâtili kendilerine teslim etmesi istenirdi. Her ne kadar intikâmını almamak maktul kabîle için zillet göstergesiye kâtilin kabîlesi için de kabîlesinden

⁴²⁶ Ahmet Ateş, "Sâr", *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1940-88, C. 10, s. 199.

⁴²⁷ Zeydân, *Târîhu't-temeddün*, C. 5, s. 65.

⁴²⁸ Ateş, "Sâr", (İA), C. 10, s. 199; Acar, *Cahiliye'de ve Risalet Döneminde "Savaş" Olgusu*, s. 41.

haksız bile olsa birini teslim etmek utanç vesilesi sayılmaktaydı. Taraflar arasındaki sükûneti, meselenin kan dökülmeden hallini sağlayan diyetle ise umûmiyetle aciz, güçsüz ve zayıf mizaç sâhipleri rıza göstermekteydi.⁴²⁹ Ancak özellikle kabîle içinde intikâmı gerektiren bir vukûât halinde kabîlenin ileri gelenleri meseleyi diyetle çözme yoluna giderlerdi. Maktûlün yakınının diyetle râzı olmayarak direnç göstermesi durumunda ise havaya bir ok atılır ve bu ok yere kanlı vaziyette yere düşerse intikâmın kan dökülerek yerine gelmesine aksi halde diyetin kabulüne karar verilmiş olunurdu.⁴³⁰

Câhiliye Araplarında öldürülen şahsın intikâmı kendisine düşen kişi bu durumu belli edecek bazı tavır ve davranışların içine girmektedir. Bu hususta aktarılan bilgilere göre vazîfeyi yerine getirecek kişi, Araplarca intikâm alâmeti olarak kabul edilen başına siyah sarık takar⁴³¹ ayrıca öcünü alıncaya kadar içki içmeyeceğine⁴³², kendi eşi dâhil kadınlara yaklaşmayacağına, başını yıkamayacağına yemin ederdi.⁴³³ Câhiliye şâiri Tarafe'nin bir beytinde⁴³⁴ yaptığı telmihte de değindiği, Araplar arasında öldürülen bir kişinin intikâmı alınmaması durumunda ruhunun bir baykuş olup kabri üzerinde “bana su verin” diye feryat ettiğine ancak intikâmı alınmasının ardından rahata kavuşarak uçup gittiği yönünde bir inanç söz konusuydu.⁴³⁵

Câhiliye kadınları kabileden birinin öldürülmesi durumunda kabîlenin intikâm hislerini canlı tutan, onları öç almaya teşvik edici rolü üstlenmekteydi. Ölen kimsenin ardından başlarını açıp ağıtlar yakarak mâtem tutan kadınlar, bu işi intikâm alınıncaya kadar ertelerler hatta kimi zaman âdî fâhişeler gibi hareket edeceklerini beyân edip erkekler üzerinde psikolojik baskı kurmaktaydı.⁴³⁶ Kadınlar bu baskı ve intikâm havasını söyledikleri sözler ve okudukları şiirlerle de oluşturmaktaydı. Bu konuda en çarpıcı

⁴²⁹ Bu durumu Züheyr b. Ebî Sülmâ şiirinde şu şekilde dile getirir: “Onlar öyle kudretli kimselerdir ki kin ve intikam sâhibi olan kimse, onlardan intikamını alamadığı gibi onlara karşı cürüm ve cinâyet işleyen kimse de kendilerinden emin kalmaz.” bkz. Yaltkaya, *Yedi Askı*, s. 59.

⁴³⁰ Ebü'l-Meâlî Cemâlüddîn Mahmûd Şükrî b. Abdillâh b. Mahmûd el-Âlûsî, *Bulûğu'l-ereb fî ma'rifeti ahvâli'l-'Arab*, thk. Muhammed Behce El Esrî, Bağdat, 1314, C. 3, ss. 18-19; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, C. 5, s. 599.

⁴³¹ Yaltkaya, *Yedi Askı*, s. 13.

⁴³² Âlûsî, *Bulûğu'l-ereb*, C. 3, s. 24.

⁴³³ Ateş, “Sâr”, (*İA*), C. 10, s. 200.

⁴³⁴ “Hayatta az ve neşesiz şarap içmiş olmamak için beni bırak ki baykuşumu sağlığında (şaraba) kandırayım.”

⁴³⁵ Yaltkaya, *Yedi Askı*, s. 43.

⁴³⁶ Ateş, “Sâr”, (*İA*), C. 10, s. 200.

örneklerini bir intikâm savaşında kaybettiği kardeşi Sahr'ın ardından söylediği şiirlerle⁴³⁷ Araplar arasında meşhur olan Hansâ'nın ortaya koyduğu söylenmektedir.⁴³⁸ İntikâmlarının alınması için onu sürekli gündeme getiren kadınlar, zayıflık göstergesi telakkî edilen diyetin kabul edilmesine karşı çıkmakta, râzı olmamaktaydı. Oğlu Kays b. Züheyr'in öldürülmesi üzerine babası Huzeyfe b. Bedr'in diyeti kabul etmesine öfkelenerek bu duruma şiddetle karşı çıkan annesi Kırfe, kocasını oğlunun öcünü almaya iknâ etmek için şiirler söylemiştir.⁴³⁹

Besûs vakasında Cessâs b. Mürre, kızkardeşi Celile bint Mürre'nin kocası Küleyb ile aralarında oluşan bir husûmet sonucu Cessâs, Küleyb'i öldürmüştü. Küleyb'in nâşi etrâfında toplanan kadınlar yakalarını yırtarak, yüzlerine şamarlar indirip Küleyb'in mâtemini tutmuşlar, bu sırada orada bulunan Celile'yi, "Sen mâtemimizden uzaklaş çünkü sen kâtilin kız kardeşisin ve bize zulmeden bu adamın öz kardeşisin" diyerek uzaklaştırmışlardı. Yolda babası Mürre'ye rastlayan Celile, babasının diyet miktarını arttırmasıyla bu meselenin hallolmasının mümkün olup olmadığını sorması üzerine, "Kâbe'nin sâhibine andolsun ki, işte bu aldatılmış birinin kuruntusudur. Tağlib kabîlesi diyet develerinin miktarını arttırman nedeniyle mi efendilerinin kanından vazgeçip senin yakanı bırakacak?" diyerek intikâmın kaçınılmaz olduğunu vurgulamıştır.⁴⁴⁰

Kadınlar ayrıca intikâmların alındığı savaşlara da katılmak suretiyle burada da üzerlerine düşeni yapma gayretini gösteriyorlardı. İntikam alma genellikle erkekler tarafından görülmekte iken bazı kabîlelerin ileri gelenlerinin kızlarının, bu vazîfeyle yakından alâkadar oldukları görülmektedir. Bedir'de baba, amca ve kardeşini kaybeden Utbe b. Rebîa'nın kızı Hind, Uhud Savaşı öncesi Vahşî'yi öcünü alması için görevlendirmişti. Bedir'de yakınlarının ölümüne sebep olan Hz. Hamza'dan intikâmını alan Hind, duygularını şu şekilde dile getirmektedir:

"Biz Bedir gününe karşı size ceza verdik, harpten sonra harp alevlenicidir.

Utbe'den benim için bir sabır olmadı.

Ne kardeşimden ne onun amcasından ve ne de Bekr'imden.

⁴³⁷ "Sahr bizim hem koruyucumuz hem seyyidimizdir. Biz onu nasıl övelim o bir denizdir. Sahr öyle birisidir ki, yol gösterenlerin öncüsüdür. O, başında ateş olan bir alem gibidir." Şiir için bkz. İbn Ebû Tâhir, *Belâğâtü'n-nisâ*, s. 168.

⁴³⁸ Bkz. Ali Şakir Ergin, "Hansâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1997, C. 16, ss. 46-47.

⁴³⁹ Acar, *Cahiliye'de ve Risalet Döneminde "Savaş" Olgusu*, s. 143.

⁴⁴⁰ Geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 1, ss. 472-476.

Yüreğimi soğuttum ve yeminimi yerine getirdim, ey Vahşi sadrımın susuzluğunu giderdin.

Vahşi'nin teşekkürü hayatım boyunca, hatta mezarımda kemiklerimin çürüyüp dağılmasına kadar."⁴⁴¹

Alınan her bir intikâm başka alınacak intikâmlar doğurarak fâsit dâireler oluşturan ve insanların içinde bocaladığı bu çağda Hind bint Utbe'nin aldığı intikâmdan sonra söylediği şiire hemen karşı taraftan bir kadın cevap vererek şu şiiri seslendirmiştir:

*"Ey koğucu küfrün elebaşının kızı, Bedir'de ve Bedir'den sonra rezil rüsva oldun.
Allah seni beyazlığı uzun olan Hâşimîlerin fecrinin sabahında,
Kesen her kesici ile keskin kılıç ile kafanı yarsın.
Hamza benim aslanumdur(yiğit) Ali ise şâhinim.*

O zaman ki, Şeybe ve senin baban bana şâdr olsun diye attılar ve ondan göğüsten zâhir olan şeyleri kanla boyadılar.

Senin kötü nezrin, nezirlerin en şerlisidir."⁴⁴²

Kaynaklarda aktarılan bir başka rivâyete göre ise ayrıca hâli vakti yerinde olan kadınların, yakınlarının intikâmı için kâtilin başını getirene büyük ödüller vaat ederek, bu sayede kaybettiklerinin öcünü almayı ummuşlardı. Amr b. Avf oğullarına mensup Sülâfe bint Sa'd b. eş-Şüheyd'in kocasından geriye kalan dört oğlundan ikisi Hâris ve Müsâfi, Uhud muhârebesinde Kureyş'in sancaktarlığını yapıyorlardı. Savaş sırasında Âsım b. Sâbit'in attığı oklarla iki evlâdını kaybeden Sülâfe, imkân bulduğu takdirde Âsım b. Sâbit'in başıyla içki içmeye nezr etmiş ve kendisine Âsım'ın başını getirene yüz deve vereceğini vaat ederek onu hedef haline getirmişti. Bu sözleri işiten ve develere sâhip olmak isteyen Hüzeyl kabîlesine mensup Lihyânoğullarından bir grup, Hz. Peygamber'in yanına gelerek kendisinden onlara İslâmî açıdan bilgiler öğretmesi için insanlar göndermelerini istemişlerdi. Resûlullah başlarında Âsım b. Sâbit'in bulunduğu bir grup sahâbîyi onlarla birlikte göndermiş, ancak yolda ihânet ederek onları pusuya düşürmüşlerdi. Müşrikler teslim oldukları takdirde kendilerini öldürmeyeceklerini, onları

⁴⁴¹ İbn İshâk, *es-Sîre*, s. 333; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 54; el-Abbâs b. Bekkâr ed-Dabbî, *Ah̄bârü'l-vâfidât mine'n-nisâ 'alâ Mu'âviye b. Ebî Süfyân*, thk. Sekîne eş-Şihâbî, 1. bs., Beyrut, Müessesetü'r-risâle, 1403/1983, s. 49; Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tâhir (el-Mutahhar) el-Makdisî, *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*, Port Said, el-Mektebetü's-sekâfeti'd-dîniyye, t.y., C. 4, s. 204.

⁴⁴² İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 54; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünüf*, C. 6, s. 16; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, C. 7, s. 277; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser*, C. 2, ss. 28-29.

Mekke'ye götürerek para kazanmak istediklerini söylemiş, ancak müslümanlar teslim-i silah etmemişti. Âsım b. Sâbit, “Allah'ım! Senin dinini gündüzün ilk vaktine kadar korudum. Sen de benim cesedimi gündüzün sonuna kadar koru.” diyerek önce sadağındaki oklar bitene kadar ok atarak savaşmış, sonra mızrağı ve kılıcı ile ölene kadar savaşmıştı. Liyânoğulları başına konan ödüle sâhip olmak için Âsım b. Sâbit'e yaklaşmak istediklerinde eşek arılarının saldırması sonucu buna muvaffak olamamışlardı. Arıları def etmeye güçleri yetmeyince gündüzün kararmasını beklemişler, ancak aniden bastıran yağmurun oluşturduğu sel ile Âsım b. Sâbit'in cansız bedeni sürüklenip kaybolmuş, Lihyânlılar ve Sülâfe bint Sa'd emellerine kavuşamamıştır.⁴⁴³

1.5 ÇARPIŞMAYA KATILMA

Kimi zaman şiirlerle kimi zaman söylediği şarkılar, çaldığı davul ve deflerle savaşlarda erkeklerine moral veren, onların kahramanlık duygularını çoşturan Câhiliye kadınlarının tabii olarak muhârip erkekler gibi çarpışmalara bilfiil katıldıklarını ve hatta onlardan böyle bir davranış beklenildiğini söylemek kaynakların sunduğu bilgiler çerçevesinde mümkün değildir. Nitekim müslümanlar safında Uhud Muhârebesi'nde yer alan Ümmü Umâre'nin izlenimleri Kureyş kadınlarının savaşın aktif cephesinde bulunmadıklarını ortaya koymaktaydı. Ayrıca kadınların Uhud Savaşı'na katılmalarının müspet ve menfi yönlerinin istişâre edildiği toplantılarda Câhiliye kadınından savaşlarda faydalı olacakları kanaati hâsıl olsa da vuruşmalara dâhil olmaları gibi bir beklentinin olmadığı görülmektedir.⁴⁴⁴ Bu sebepten bu başlık altında verilebilecek misallerin pek az yaşanması, târihî kaynakların da bunlara ne kadarına değindiği ve günümüze birçok kaynağın ulaşamaması göz önünde bulundurulduğunda bu tür bilgilere Câhiliye kadını için rastlama ihtimalinin kısıtlı olduğu söylenebilir. Ancak erkeklerden beklenen performansın sergilenemediği ve kadınlardan herhangi birinin cesâret göstererek çarpışmanın ortaya atıldığı rivâyetlerin hem şâirlerin hem de nakleden râvîlerin dikkatlerini çekerek bunu eserlerine kaydettikleri görülmektedir.

⁴⁴³ İbn İshâk, *es-Sîre*, s. 329; Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 356; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 125; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 2, ss. 51-52; C. 3, ss. 428-429; Buhârî, “Cihâd”, 170(Had. no: 3045), “Megâzî”, 29(Had. no: 4086); Belâzürî, *Ensâb*, C. 1, s. 375; Taberî, *et-Târîh*, C. 2, s. 539; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-şahâbe*, C. 1, s. 183; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 2, s. 779; İbn Asâkir, *Târîhu medîne*, C. 32, s. 202; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Târîh*, C. 3, s. 212; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 13, s. 275.

⁴⁴⁴ Bu konudaki rivâyetler birinci bölümde Câhiliye kadınlarının savaşlara katılması başlığı altında verildi.

Uhud Gazvesi'nde Mekke ordusunun sancaktarlığını, dededen kendilerine kalan mîrasın sâhibi⁴⁴⁵ Abdüddâroğulları yapmaktaydı. Savaşta sancağı taşıyan bu kabiledaki kişilerin, müslümanlar tarafından bir bir toprağa düşürülmesi sonucu sancağı en son Ebû Talha'nın kölesi Suâb⁴⁴⁶ kaldırmış ancak o da aldığı darbeler sonucu orada öldürülmüştü. Kureyş'in sancağı her eline alanın ardı sıra öldürülmesi⁴⁴⁷ sonucunda bu müşriklerde korku hâsıl etmiş ve kimse sancağı yerden kaldırmaya teşebbüse dahi cesâret gösteremez olmuştu. Bu sırada savaşa eşi Gurâb b. Süfyân b. Uveyf ile katılmış⁴⁴⁸ olan Ehâbişlerden⁴⁴⁹ Amre bint el-Hâris b. Alkame isminde bir kadın, savaşın ilk evresinde yaşanan bu durum üzerine cesâretle savaşçıların arasına dalarak, yere düşen sancağı kaldırmış ve harbin nihâyetine kadar muhâfaza etmişti.⁴⁵⁰ Bu tabloya şahit olan müslüman şâir Hassan b. Sâbit önce çekimser davrananları kınadıktan sonra Amre'yi metheden şu sözleri söylemiştir: “*Şâyet Hârisli kadın orada bulunmasaydı, sizler pazarlarda getirilip satılan köleler gibi satılırdınız.*”⁴⁵¹

Burada şunu ifâde etmeliyiz ki Amre bint el-Hâris'in meseleye sâhip çıkmasının tesâdüfî veya yalnız onun göstermiş olduğu cesâret eseri olmadığı, ayrıca bağlı bulunduğu kabîle ile de yakından alâkalı olduğunu söylemek mümkündür. Ensâb müellifi Belâzürî, onun nesebini Amre bint el-Hâris b. Alkame b. Zürâre b. Abdümenâf b. Abdüddâr şeklinde vermektedir. Benî Abdüddâr kabîlesine mensup Amre, atası Kusay'dan kendilerine kalan, Kureyş ordusunun sancaktarlık görevine Abdüddâr kabîlesinin bir ferdi

⁴⁴⁵ Kureyş'in sancaktarlık vazîfesinin Abdüddâroğulları tarafından yürütülmesi hakkında bkz. Ahmet Lütfî Kazancı, “Abdüddâr (Benî Abdüddâr)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1988, C. 1, s. 177.

⁴⁴⁶ Kaynaklarda arapça aslı (صواب) şeklinde kaydedilen Suâb'ın isminin “Suvâb” şeklinde de okunmaya elverişli olduğu söylenebilir. Ancak bizden önceki araştırmacıların Suâb'ı kullandığı dikkate alarak tercihimizi bu yönde kullandık. Suâb şeklinde kullanım için bkz. Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Vahşî b. Harb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, C. 42, s. 450.

⁴⁴⁷ Mahmûd Şîr Hattâb eserinde Suâb'a gelene kadar tam dokuz sancaktarın öldürüldüğü ifâde etmiştir. Ancak Uhud'da müslümanlar tarafından bir bir öldürülen, müşriklerin sancaktarlarının isimlerini kaydeden Belâzürî'den tespitimize göre bu sayı ona çıkmaktadır. Krş. Belâzürî, *Ensâb*, C. 1, ss. 53-55; Hattâb, *Komutan Peygamber*, s. 115.

⁴⁴⁸ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 203.

⁴⁴⁹ Ehâbiş, Mekke çevresinde yaşayan ve Kureyş'in müttefiki olan çeşitli kabîlelerin oluşturduğu bir topluluk. Bkz. Mehmet Ali Kapar, “Ehâbiş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1994, C. 10, s. 496.

⁴⁵⁰ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 203; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, ss. 41-42; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, s. 200(md. 388).

⁴⁵¹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 42; Belâzürî, *Ensâb*, C. 11, s. 137; İbn Hazm, *Cemheretü ensâbi'l-'Arab*, C. 1, s. 188; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünîf*, C. 5, s. 441.

olarak sâhip çıkmıştır. Nitekim Hz. Peygamber de aynı savaşta müslümanların sancağını yine Benî Abdüddâr soyuna mensup bir kişiye, Mus'ab b. Umeyr'e verdiği görülmektedir.

Uhud'da Resûlullah'tan aldığı kılıçla savaşan Ebû Dücâne bir aralık müslüman askerlere bir şeyler atıp yaralılara zarar veren bir kimsenin hemen yanına gelerek kılıcını kaldırmış ancak onun bir kadın olduğunu anlayınca öldürmekten vazgeçmiştir. Vâkidî bu kadının Amre bint el-Hâris olduğunu kaydederken⁴⁵² diğer müellifler isim zikretmeden nakletmektedirler.⁴⁵³ Rivâyetten anlaşılan bazı kadınların çatışmaların sıcak yaşandığı mevhilere kadar gelerek ihtimal tuzaklar hazırlıyor yâhut yaralı ve ölmemiş askerlerin canlarına kastediyorlardı.

2. MÜSLÜMAN KADININ ROLLERİ

2.1 SAVAŞ ÖNCESİNDE

2.1.1 Savaşçı Oğul Yetiştirme

Eskilerin ifâdesiyle “Ana kucağı, terbiye ocağı” olan anne, çocuğun doğduğu andan îtibâren ilk terbiyesini aldığı yer olarak söylenebilir. Bu yaşlarda çocukla en fazla vakit geçiren anne, onun bakım ve terbiyesi husûsunda da en önde gelen kimsedir. Bu açıdan bir çocuğun daha mektebe gitmeden ilk talim ve terbiyesi annesinin yanında başlamakta, annesi onun ilk muallimi, mürebbiyesi olmaktadır. Çağlar boyunca gelip geçen düşünürler mutlaka bu konuda bir şeyler söylemiş, annenin çocuk üzerindeki ehemmiyetine vurgu yapmıştır. Bu konuya dikkat çeken Fransız yazar Rousseau, “Şefkatin en büyük âmili analardır, hayatımdaki bütün hatalarım ana terbiyesi görmeyişimden ileri gelmiştir.” diye ifâde etmiştir.⁴⁵⁴ Fransız asker ve kumandan Napolyon ise iyi vatandaşlara iyi annelerle ulaşabileceklerini ayrıca Fransa'nın, iyi annelerin yetiştirdiği askerlerle dünyayı fethedebileceğini beyân ederek çocuğun yetişmesinde annenin önemine bir de o değinmektedir.⁴⁵⁵

Bir çocuğun ilerleyen yaşlarda savaşçı olması kendisini, âilesini, yeri geldiğinde yurdunu korumak için mücâdele vermede göstereceği cesâretin ve atılganlığın küçük

⁴⁵² Vâkidî, *el-Megâzi*, C. 1, s. 259.

⁴⁵³ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 33; Taberî, *et-Târîh*, C. 2, s. 511; Ebû Nuaym el-İsfehânî, *Ma'rifetü's-Şahâbe*, C. 3, s. 1436.

⁴⁵⁴ İnci Beşoğul, *Çocuk Bakım ve Terbiyesi*, 4. bs., İstanbul, Çelik Yayınevi, 1984, s. 20.

⁴⁵⁵ Beşoğul, *Çocuk Bakım ve Terbiyesi*, s. 21.

yaşta annesinden alacağı terbiye ile mümkün olacağı söylenebilir. I. Dünya Savaşı kumandanlarından Alman Subay Erich Ludendorf(1865-1937) “*el-Ümmeh fi'l-Harb*” adlı eserinde, “Savaş amaç değildir bir araçtır. Bunun için ulusun bütünü savaşa hazır olmalıdır. Her zaman da savaşa çıkacak vaziyette hazır kıta gibi beklemesi gerekir. Kadınların görevi, böyle genel savaşların getireceği yük ve zorlukları rahatlıkla üstlenecek nesiller yetiştirmesidir. Erkekler de bu amaca ulaşmak için ellerinden gelen gayreti sarfetmelidirler.”⁴⁵⁶ sözleriyle açıklamaktadır. Hz. Peygamber dönemi savaşlarını incelediğimizde sahâbî annelerin evlâtlarının almış oldukları terbiye neticesinde küçük yaştan îtibâren yüksek pür-heyecân ve dâiye ile savaşlarda yer almak istedikleri görülmektedir. Fatih Sultan Mehmet’in annesi oğluna, “Evladım! Allah’ın emri ile Allah ve Resûlü yolunda gerekirse şehit olacaksın.”⁴⁵⁷ dediği ifade edildiği gibi sahâbî annelerin de oğullarına benzer şekilde nasihatler verdikleri rivâyetlerde yer almaktadır.

İbn Ebû Şeybe’de Şa’bî’nin naklettiği bir rivâyete göre, “Bir kadın, Uhud Savaşı’na çıkılırken oğluna bir kılıç verdi. Çocuğun, kılıcı taşımaya gücü yetmiyordu. Kılıcı ipe bileğine bağlamıştı. Oğlunu elinden tutarak Resûlullah’a getirdi ve: “Ya Resûlullah! Bu benim oğlum. Senin uğrunda savaşacak.” dedi. Haberin devamında Resûlullah çocuktan kılıçla birkaç hareket yapmasını istedikten sonra onu yeterli bulur ve harbe katılmasına izin verir. Savaş esnasında yara alan çocuk Hz. Peygamber’in yanına getirildiğinde çocuğa, “Yavrucuğum, herhalde üzülmüşsün.” demesi üzerine çocuk, üzülmediğini ifade sadedinde “Hayır.” diyerek cevap verir.⁴⁵⁸

Kaynaklarda Bedir ve Uhud Gazvesi’ne küçük yaşlarına rağmen katılmak isteyen çocuk sahâbîlerden bahsedilmektedir. Çocuk dememizin sebebi tespit ettiğimiz rivâyetlerde görüleceği üzere bu talepte bulunanların daha on iki, on üç ve on dört yaşlarında olmalarıdır. İhtimal annelerinden aldıkları nasihatlerin duygu ve düşünce dünyalarında oluşturduğu cihâd aşkı, onlarda Bedir savaşına çıkmaya can atacak kadar yer edinmiş, bu sebeple harbe iştirak etmek istemişlerdi. Kaynaklarda Sa’d b. Ebû Vakkâs’ın aktardığı bir nakilde kardeşi Umeyr’in Bedir savaşına katılmak için kendisiyle

⁴⁵⁶ Hattâb, *Komutan Peygamber*, s. 281.

⁴⁵⁷ Beşoğul, *Çocuk Bakım ve Terbiyesi*, s. 39.

⁴⁵⁸ İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, C. 7, ss. 370-371; Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. Muhammed b. İshâk el-Abdî el-İsfahânî İbn Mende, *Müstahrec min kütübi'n-nâs li't-tezkire ve'l-müstetraf min ahvâli'n-nâs li'l-ma'rife*, thk. Âmir Hasan Sabrî, Bahreyn, Vizaretü'l-Adli ve's-Şu'ûni'l-İslâmiyye, t.y., C. 1, s. 360; Kandehevî, *Hadislerle Müslümanlık*, C. 2, s. 597.

berâber yola çıktığını ifâde eder. Yolda kardeşinin tuhaf hareketler sergilediğini farkeden Sa'd, kardeşine gösterdiği bu davranışların sebebini sormuş, kardeşi Umeyr'de, "Resûlullah beni görüp de küçük bularak harbe götürmemesinden korkuyorum. Hâlbuki ben savaşa katılmayı çok istiyorum. Belki Allah bana şehadeti nasip eder." beyânıyla duruma açıklık getirmiştir. Ancak orduyu tek tek teftiş eden Allah resûlü, Umeyr'i görmüş ve küçük bularak onun ordudan ayrılması gerektiğini söylemiştir. Umeyr'in aldığı emir karşısında üzülen feryâd edencesine ağladığını gören Hz. Peygamber bu sefer kendisine müsaade etmiş, henüz yaşı ve boyu küçük olduğu için kılıcını omzuna abisi Sa'd bağlamış ve böylece savaşa iştirak etmiştir. Sa'd b. Ebû Vakkās, kardeşi Umeyr'in Bedir Savaşı'nda hayatını kaybettiğinde daha on altı yaşında olduğunu nakletmiştir.⁴⁵⁹

Yine Bedir Harbi'nde yer aldığı görülen Muâz, Muavviz ve Avf'ın annesin Afrâ bint Ubeyd'in bu savaşa yedi oğlunun katıldığı nakledilmektedir.⁴⁶⁰ Savaşta yer alan ensardan bu üç delikanlı⁴⁶¹ savaş öncesi Utbe'nin yapmış olduğu mübâreze çağrısına karşılık hemen yerlerinden fırlayarak öne atılmışlar⁴⁶² ancak Hz. Peygamber'in onları geri çağırması üzerine yerlerine geri dönmüşlerdir.⁴⁶³ Savaşa katılan sahâbilerden Abdurrahman b. Avf'ın haberine göre ordu saflarında yanında küçük oldukları için kılıçları boyunlarında iki genç bulunmaktaydı. Bir aralık gençlerden biri Abdurrahman b. Avf'a dönerek, "Amca, onlardan hangisi Ebû Cehil?" diye sormuştu. Abdurrahman b.

⁴⁵⁹ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 21; İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 3, ss. 138-139; Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr b. Yahyâ el-Mervezî, *es-Sünne*, nşr. Sâlim b. Ahmed es-Selefi, 1. bs., Beyrut, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfe, 1408/1988, ss. 46-47 (Had. no: 146); Ebü'l-Kâsım Abdullâh b. Muhammed b. Abdilazîz b. el-Merzûbân el-Begavî, *Mu'cemü's-Şahâbe*, thk. Muhammedü'l-Emin b. Muhammed el-Cengî, Kuveyt, Mektebetü dâri'l-beyân, 1421/2000, C. 3, s. 6; İbn Hibbân, *eş-Sikât*, C. 1, s. 152; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîh*, C. 3, s. 141; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, C. 4, s. 287.

⁴⁶⁰ İbn Habîb, *el-Muhabber*, ss. 399-400; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünüf*, C. 5, s. 142; İbnü'l-Cevzî, *et-Telkîh*, s. 516; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, C. 3, s. 220; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 240.

⁴⁶¹ Bazı kaynaklarda üçüncü olarak Abdullah b. Revâha'nın da ismi zikredilmektedir. Ancak Vâkîdî, "Bize göre doğru olan Benî Afrâ'nın çocuklarıdır." demektedir. Bkz. Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 68; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 2, s. 267; Taberî, *et-Târîh*, C. 2, s. 445; Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, C. 4, s. 189; İbn Hazm, *Cevâmi'u's-sîre*, s. 66; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünüf*, C. 5, s. 103.

⁴⁶² Benî Neccâr soyuna mensup olduğu bilinen Afrâ bint Ubeyd'in üç oğlu'nun Bedir'de Utbe'nin çağrısına karşılık yerlerinden ayrılmaları Hz. Peygamber ile aralarında bulunan huûlet (anne tarafından akrabalık) asabiyetinin neticesi olduğu düşünülebilir. Nitekim onları geri yerlerine dönmelerini isteyen Hz. Peygamber bu sefer bir diğer asabiyet bağı bulunan Benî Hâşim'den üç kişinin müşriklerin çağrısına icâbet etmelerini istemesi bu düşüncemizi desteklemektedir.

⁴⁶³ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 68; İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 2, s. 15; İbn Asâkir, *Târîhu medîne*, C. 38, s. 257; Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân el-Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, nşr. Bekrî Hayyânî, Saffet es-Sekkâ, 5. bs., Beyrut, Müessesetü'r-risâle 1405/1985, C. 10, s. 414.

Avf'ın çocuğa neden Ebû Cehil'i sorduğunu sorması üzerine çocuk, "Duydum ki, o adam Resûlullah'a sövüyormuş. Eğer onu görürsem, ya ölürüm ya da onu öldürürüm, diye yemin ettim." diye cevap vermiştir. Savaş sırasında Ebû Cehil'i gözleyen bir diğer sahâbî Muâz b. Amr b. el-Cemûh ona yaklaşarak bir darbe indirmiş ancak oğlu İkrime, Muâz'ın hamlesine karşılık vererek boynundan kolunu ayırmıştır.⁴⁶⁴ Bu sırada Abdurrahman b. Avf, Ebû Cehil'i göstermesi üzerine Afrâ hatunun iki oğlu hamle yaparak onu yere sermişlerdir.⁴⁶⁵ Gençlerin Abdurrahman b. Avf'a, "Duydum ki, o adam Resûlullah'a sövüyormuş." ifâdesinden hareketle onların savaşa katılmalarında ve müşriklerin elebaşını öldürmek istemelerinde annelerinin bilgisi hatta tavsiyesi olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Câhiliye kadını ele aldığımız bölümlerde kadınların erkekleri savaşa teşvik etmede ve hatta intikâmlarını almada önemli rol üstlendikleri ifâde edilmişti. Bu bağlamda sahâbî hanımların da küçük yaştan itibaren çocuklarını Allah ve Resûlullah uğruna savaşa çıkmaya teşvik ettiği ve bu uğurda hazırladığı söylenebilir. Nitekim Kâdisiye Savaşı'na dört oğlu ile katılan kadın sahâbî Hansâ, savaş öncesi çocuklarına, geçici olan dünya hayatından bâkî olan ahiret hayatına Allah'ın in'âm-ı ilâhiyesine mazhâr olmak için çarpışmanın en şiddetli yaşandığı zamanda ileriye çıkarak İslâm dini uğruna can verene kadar vuruşmalarını salık vermesi bu düşüncemizi desteklemektedir. Savaşın neticesinde dört oğlunu da kaybeden Hansâ, "Onların ölümüyle beni şerefliendiren Allah'a hamdolsun. Dilerim ki Yüce Rabbim, beni de evlâtlarımla birlikte rahmetinin gölgesinde birleştirir." diyerek Allah'a niyâz etmiştir.⁴⁶⁶

Annelerinin yönlendirmeleriyle Bedir'e geldiklerini düşündüğümüz çocuk sahâbîlerin listesini Belâzürî ve Sıbt İbnü'l-Cevzî eserinde şu şekilde zikreder; Abdullah b. Ömer, Berâ b. Âzib, Üsâme b. Zeyd, Râfi' b. Hadîc, Zeyd b. Sâbit, Üseyd b. Zahîr, Zeyd b. Erkam, Umeyr b. Ebî Vakkâs.⁴⁶⁷ Kaynaklarda İbn Ömer'in ifâdesinde Bedir'e on üç yaşında katılmak istemiş ancak Hz. Peygamber tarafından geri çevrilmiştir.⁴⁶⁸ Berâ b.

⁴⁶⁴ Vâkidî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 87; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 2, s. 276; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 3, s. 207(Had. no: 1673); Buhârî, "Farzu'l-humus", 17(Had. no: 3141); Müslim, "Cihâd", 42(Had. no: 1752).

⁴⁶⁵ Vâkidî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 88; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 2, s. 277; Belâzürî, *Ensâb*, C. 1, ss. 130, 298; İbn Hibbân, *es-Sikât*, C. 1, ss. 171-172; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünüf*, C. 5, ss. 113-114.

⁴⁶⁶ İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 4, ss. 1828-1829; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, C. 7, ss. 90-91; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, ss. 111-112.

⁴⁶⁷ Belâzürî, *Ensâb*, C. 1, s. 288; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, C. 3, s. 196.

⁴⁶⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 4, s. 133; İbn Asâkir, *Târîhu medîne*, C. 31, s. 95.

Âzib ise İbn Ömer ile Bedir'e küçük görüldükleri için katılmadıklarını beyân etmektedir.⁴⁶⁹

Çocuklardaki cihâda katılma arzusunun Bedir'de geri çevrildikten sonra sönmediği görülmektedir. Ertesi yıl vukû bulan Uhud Harbi'ne yine katılmak istemişler, Belâzürî'nin verdiği toplu listeye göre; Abdullah b. Amr, Zeyd b. Sâbit, Üsâme b. Zeyd, Berâ b. Âzib, Zeyd b. Erkam⁴⁷⁰, Üseyd b. Zahîr, Arâbe b. Evs b. Kayzî, Ebû Saîd el-Hudrî, Semüre b. Cündüp, Râfi' b. Hadîc'in isimleri zikredilmektedir.⁴⁷¹ İbn Mende'nin verdiği toplu listede ayrıca Zeyd b. Cârîye el-Ensârî, Sa'd b. Hatbe⁴⁷², Abdullah b. Ömer, Câbir b. Abdullah da bulunmaktadır.⁴⁷³ Eserinde müstakil olarak Zeyd b. Sâbit⁴⁷⁴ ve Sa'd b. el-Hanzeliyye'nin⁴⁷⁵ isimlerini de ayrıca zikreder. Uhud için bir başka toplu liste veren İbn Kayyim el-Cevziyye ise bu isimlerden farkı olarak Amr b. Hazm'ın ismini kaydeder.⁴⁷⁶

Kaynakların sunduğu bazı rivâyetlerde savaş esnasında bile annelerinden bu konuda teşvik aldıkları görülmektedir. Vâkîdî'nin naklettiği rivâyette Uhud'a katılan Abdullah b. Zeyd, savaşta uzun boylu bir müşriğin kendisine indirdiği bir darbe neticesinde sol pazusundan ciddi bir şekilde yaralanmıştı ve kan kaybetmekteydi. Bunun üzerine savaşta yaralıların tedâvisi gibi hizmetlerde bulunduğu bilinen Ümmü Umâre yanına gelerek yarasını sarmış ve oğluna şunları söylemişti: “Ayağa kalk evlâdım! Müşriklerle vuruş!”. Ümmü Umâre'nin bu tavrına muttali olan Resûl-i Ekrem ise, “Senin yaptığını kim yapabilir ey Ümmü Umâre?” sözleriyle memnuniyetini izhâr etmiştir.⁴⁷⁷ Bir diğer misal ise Hendek Gazvesi'nde Benî Hârise kalesinde bulunduğunu ifâde eden Hz. Peygamber'in zevcesi Âişe, yakınlarından geçen Sa'd b. Muâz'ın annesi Ümmü

⁴⁶⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 5, s. 285; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, C. 1, s. 362; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 1, s. 411.

⁴⁷⁰ Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, C. 1, s. 199.

⁴⁷¹ Belâzürî, *Ensâb*, C. 1, s. 316.

⁴⁷² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 8, s. 175; Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, nşr. Servet Ukkâşe, 4. bs., Kahire, 1992, s. 499.

⁴⁷³ İbn Mende, *Müstahrec min kütübi'n-nâs*, C. 1, s. 17.

⁴⁷⁴ İbn Mende, *Müstahrec min kütübi'n-nâs*, C. 1, s. 16.

⁴⁷⁵ İbn Mende, *Müstahrec min kütübi'n-nâs*, C. 1, s. 18.

⁴⁷⁶ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyüb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd fî hedyi hayri'l-ibâd*, nşr. Şuayb Arnaût, Abdülkâdir Arnaût, Beyrut, Müessesetü'r-risâle, 1418/1998, C. 3, ss. 174-175.

⁴⁷⁷ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 271; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 10, s. 385; Zehebi, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, C. 2, s. 280.

Muâz'ın “Oğlum Allah resûlüne yetiş! Vallahi geç kaldın.”⁴⁷⁸ sözlerini sarfettiğini haber verir.

Babaları Avvâm'ı daha küçük yaşta kaybeden Zübeyr b. Avvâm ve kardeşlerini anneleri Safiyye bint Abdülmuttalib büyütmüş, oğullarının yetişmesinde uyguladığı katı kurallardan ötürü kimi zaman eleştirildiğinde onların savaşçı olarak iyi yetişmelerini istediğini belirtmiştir.⁴⁷⁹ Annesinin sıkı disiplininde yetişen Zübeyr b. Avvâm'ın küçük yaştan itibaren ok atmayı, kılıç kullanmayı ve iyi ata binmeyi öğrenerek büyüdüğü, Hz. Peygamber'in katıldığı hiçbir gazveden geri kalmadığı nakledilir.⁴⁸⁰ Huneyn Gazvesi'ne oğullarıyla birlikte katılan Ümmü Eymen'in, savaşta Resûl-i Ekrem'i korumak için onun yakın çevresinde çarpışan oğlu Eymen'i burada kaybettiği zikredilir.⁴⁸¹

Buraya kadar ele alınan nakillerden anlaşılacağı üzere hanım sahâbîler, evlâtlarına gerek savaş öncesi gerek savaşta yaralı hallerinde bile savaştan geri durmamaları husûsunda öğütlerde bulunmuş ve onlara bu açıdan medâr-ı teşvik olmuşlardır. Onların da annelerinden aldıkları bu mev'izelerle küçük yaştan itibaren savaflara katılma husûsunda üstün bir çaba sarfettikleri görülmektedir.

2.1.2 Bağış Yapma (Mâlî Destek Sağlama)

Hiz. Peygamber döneminde muhâcir ve ensardan eli silah tutan kişiler İslâm'ın askerî gücünü yani ordusunu oluşturmaktaydı. Bu dönemde düzenli bir orduya sâhip olmayan müslümanlar ilk defa Hiz. Ömer zamanında divan teşkilâtının kurulması ve benzeri adımların atılmasıyla düzenli ordu sisteminin tesis edilmesine başlanmıştı.⁴⁸² Bu bağlamda Resûlullah'ın zamanında bir savaş tertip edileceği zaman bir münâdî müslümanları savaşa davet eder, açılan kayıt defterine gelenlerin isimleri kaydedilir ve herkesin savaşa hazır vaziyette belirtilen yerde hazır olması istenirdi.⁴⁸³ Düzenli bir ordunun bulunmayışı, askerlerin savaşa için gerekli olan teçhizatlarını kendi

⁴⁷⁸ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, C. 2, s. 469; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 3, s. 71.

⁴⁷⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 3, s. 94; Aynur Uraler, “Safiyye bint Abdülmuttalib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2008, C. 35, s. 475.

⁴⁸⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 3, s. 95; Mehmet Efendioğlu, “Zübeyr b. Avvâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013, C. 44, s. 522.

⁴⁸¹ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-Şahâbe*, C. 1, s. 318.

⁴⁸² Zeydân, *Târîhu't-temeddün*, C. 1, ss. 168-169.

⁴⁸³ Sarıçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 303. Geniş bilgi için bkz. Hamîdullah, *Hiz. Peygamber'in Savaşları*, ss. 160-162(md. 282-284).

imkânlarıyla sağlamalarını gerektirmekteydi. Ancak müelliflerin kaydettiği bazı rivâyetlerden bu problemi durumu müsâit olmayan savaşıma arzusu içinde olan sahâbîlere zengin sahâbîler tarafından yardımlar yapıldığı bildirilmektedir. Savaş hazırlığının başlaması üzerine varlıklı sahâbîler gidip birkaç kişiyi yâhut durumları yeterliyse daha fazla kişinin harb ihtiyaçlarını görüp savaşıma berâber çıkarlardı.⁴⁸⁴ Yaptıkları bu yardımlardan herhangi bir karşılık beklemez sâdece Allah'ın rızasına kavuşmak ve Hz. Peygamber'in bu yöndeki emir ve tavsiyeleri yerine getirmeye çalışırlardı.⁴⁸⁵ Buhârî'de yer alan bir rivâyette savaş öncesi Resûl-i Ekrem'e arkadaşları tarafından gönderilen bir sahâbî, savaş için binek istemiş, önce kendisinde bulunmadığını söyleyen Allah resûlü kısa bir süre sonra sahâbîyi çağırıp Sa'd b. Ubâde'den borç olarak aldığı develeri ona verdiği nakledilmektedir.⁴⁸⁶

Zikredilen rivâyetlerden anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber döneminde askerî seferler, imkânı olan sahâbîlerin maddî destekleriyle oluşturulmaktaydı. Taberânî'nin kaydettiği bir rivâyette Meymûne bint Sa'd isminde bir hanım Resûl-i Ekrem'e gelerek; "Ya Resûlallah! Savaşıma çıkamayıp da malını bu uğurda sarf edenlerin durumu nedir? Ecir, maddî yardım sağlayana mı yoksa bizzat savaşıma katılana mı? diye sormuş, Hz. Peygamber de, 'Orduya maddî muâvenet eden bunun karşılığını, bilfiil savaşıma katılan da katılmasının karşılığını alır.' diyerek cevap vermiştir."⁴⁸⁷ Kaynaklarda "ceşü'l-usre" (zorluk ordusu) gibi isimlerle anılan Tebük Gazvesi'ne hazırlık safhasında erkek sahâbîlerin yanı sıra kadın sahâbîlerinde bu yardım konusunda destek oldukları zikredilir. Vâkıdî Megâzî'sinde Hz. Âişe'nin evine gelen Ümmü Sinân el-Eslemiyeye, insanların ciddi maddî sıkıntılar içinde bulunduğu bir zamanda hanım sahâbîlerinde ortaya serilmiş bir sergi üzerine müslüman askerlerin savaş ihtiyaçlarının karşılanması için yardım ettiğini nakleder. Getirilenlerin içinde; deniz kabuğu, bilezik, halhal, küpeler ve yüzükler gibi ziynet eşyaları bulunmaktadır.⁴⁸⁸ Öyle ki Hz. Peygamber'in önüne koyulan serginin dolup taşıdığı ifâde edilmiştir.⁴⁸⁹ Muhâcirlerin Mekke'den gelirken birçok malını geride bıraktığı

⁴⁸⁴ Muhammed Yûsuf Kandehlevî, *Hadislerle (Hz. Peygamber ve Eshabının Yaşadığı) Müslümanlık*, terc. Ahmet M. Büyükcınar, A. Ömer Tekin, Yaşar Erol, İstanbul, Kalem Yayınevi, 1980, C. 2, ss. 421-422.

⁴⁸⁵ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 3, s. 991.

⁴⁸⁶ Buhârî, "Megâzî", 79(Had. no: 4415).

⁴⁸⁷ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, C. 25, s. 38; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, C. 5, s. 323.

⁴⁸⁸ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 3, ss. 991-992; İbn Asâkir, *Târîhu medîne*, C. 2, s. 35; Savaş, *İslâm'ın İlk Asrında Kadın*, s. 205.

⁴⁸⁹ Kandehlevî, *Hadislerle Müslümanlık*, C. 2, s. 757.

ve ensarın da onlarla imkânlarını paylaştığı göz önünde bulundurulursa serginin dolması için birçok kadın sahâbînin katkı sunduğu söylenebilir.

Kaynaklarda kadınların savaşlar için ekonomik destek sağladığına dâir Ümmü Sinân'ın sunduğu rivâyetin açıklığında başka rivâyete tesâdüf edilememektedir. Ancak Câhiliye kadınından edindiğimiz bilgilerle ihtimal kadınların yün vb. şeyleri eğirme, dikme gibi bir takım elbecerilerine sâhip olmaları onların askerlerin kıyafetlerini, kalkanlarını karşılıksız tâmir etmek suretiyle ekonomik katkı sundukları kanaati hâsıl olmaktadır. Bu kanaatimizi destekleyen Taberânî'de geçen bir rivâyette ise Resûl-i Ekrem'in zevcesi Zeyneb'in ip bükerek Hz. Peygamber'in seriyyelerine verdiği, o iplerden de örülen şeylerin savaşlarda kullanıldığı nakledilmektedir.⁴⁹⁰

2.1.3 İstihbarat

İstihbarat teşkilâtı çağlar boyunca devletlerin ehemmiyet gösterdiği müesseselerden biri olarak görülmektedir. İnsanlık târihî boyunca savaşların cereyân edişi, devletlerin veya toplumsal yapıların dıştan gelebilecek her türlü ihtimal-i tehlike ve savlet-i a'dâya karşı kendilerini emniyette hissetme içgüdüsünden hareketle bir takım yollara başvurmuşlardır. Bu bağlamda Hz. Peygamber'de istihbarata önem vermiş, bu sayede şahsına veya müslümanların aleyhine olabilecek her türlü gâileyi vukû bulmadan önce önlemek istemiştir. Kaynaklar çeşitli zaman ve mekânlarda istihbarat alanında Hz. Peygamber'e destek sunan erkek sahâbîlerin yanında kadınların da gösterdikleri katkılardan bahsetmektedir. İlk olarak tespitimize göre Resûlullah'ın Medine'ye hicreti öncesi Mekkeli müşrikler Dâru'n-Nedve'de bir toplantı gerçekleştirmişti. Toplantıda bir araya gelen Kureyş'in ileri gelenleri müslümanların önünü kesmek, dolayısıyla Hz. Muhammed'in teblîğ vazîfesini yapmasını engellemek için istişâre ediyorlardı. Toplantıda insanların beyân ettikleri fikirleri dinleyen Ebû Cehil, “Her bir kabileden kuvvetli, kavminde şerif, nesebi yüksek genç birer kişi seçelim. Sonra her birinin eline keskin birer kılıç verelim. Sonra ona gitsinler ve o kılıçla bir adamın öldürmesi gibi onu öldürsünler ve böylece biz de ondan kurtulalım.” teklifi oradakiler tarafından mâkul

⁴⁹⁰ Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsaf*, thk. Tarık b. İvadi'llah b. Muhammed, Abdu'l-Muhsin b. İbrahim el-Hüseynî, Kahire, Dâru'l-haremeyn, 1415/1995, C. 6, s. 233; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, C. 8, s. 289.

görülüp kabul edilmişti.⁴⁹¹ Kaynaklar Hz. Peygamber'in bu plandan haberdar olmasıyla alâkalı iki farklı rivâyet sunmaktadır. İlk rivâyete göre durumdan Hz. Peygamber'i vahiy meleği Cebrâil haberdar ederek uyarmıştır.⁴⁹² Diğer bir rivâyete göre ise toplantıda alınan kararlardan Hz. Peygamber Rukayka bint Ebû Sayfi b. Hâşim vesilesiyle muttali olmuştur. Allah resûlüne gelen Rukayka: “Kureyş aralarında toplantı yaptı ve sana evinde geceleyin baskın yapacaklar.” diyerek onu uyarış ve bunun üzerine Resûlullah yatağına o gece yeğeni Ali b. Ebû Tâlib'i yatırmıştır.⁴⁹³ Tabakat kitaplarında Rukayka hakkında verilen bilgilerde Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib'den yaşça daha büyük olduğu, Resûlullah'ın getirdiği dine ittibâ edip müslüman olduğu nakledilir.⁴⁹⁴ Ancak müşriklerin yaptığı toplantıdan nasıl haberdar olduğuna dâir bir bilgi sunulmamaktadır. Zikri geçen iki rivâyetin teyidi mâhiyetinde, iki rivâyetinde mümkün olduğunu ve ayrı ayrı gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Allah tarafından ilâhî bir koruma⁴⁹⁵ altında olduğu ifade edilen Hz. Muhammed'i, Cebrâil'in gelip bu karardan haberdar ettiği kabul edilse bile ayrıca babasının halası olan Rukayka'nın da vâkıf olduğu haberi getirip ona ulaştırması son derece tabîi ve muhtemel bir durumdur. Bu açıdan Rukayka'nın Mekke devrinde kemiyetini bilemesek de Hz. Peygamber'e istihbarat sunduğunu söylemek mümkündür.⁴⁹⁶

Savaş öncesi komutan, düşman ordusu hakkında; asker gücü, ordu düzeni, silah durumu, savaş taktik ve stratejisi gibi hususlarda elde edeceği mâlûmatlar çerçevesinde hareket eder. İstihbarat ne kadar detaylı olursa sevkülçeyş o denli yerinde ve başarı ihtimali yüksek olur.⁴⁹⁷ Bedir Gazvesi öncesi Besbes b. Amr ve Adî b. Ebü'z-Zağbâ adında iki sahâbî Ebû Süfyân'ın yönettiği Kureyş kervanı hakkında Bedir suyuna geldiklerinde Cüheyne kabîlesinden iki kızın konuşmalarına şahit olurlar. Aralarında konuşan kızlardan biri diğerinden alacağını istemesi üzerine borçlu kız: “Yarın veya öbür

⁴⁹¹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 2, ss. 121-122; İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 1, ss. 193-194; Taberî, *et-Târîh*, C. 2, ss. 370-372; İbn Hibbân, *eş-Şikât*, C. 1, ss. 113-115; Makdisî, *el-Bed' ve 't-târîh*, C. 4, ss. 168-170; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünîf*, C. 4, ss. 176-178.

⁴⁹² İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 2, s. 124; İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 1, s. 194; Taberî, *et-Târîh*, C. 2, s. 372; İbn Hibbân, *eş-Şikât*, C. 1, s. 115; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Delâil*, C. 1, s. 203; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünîf*, C. 4 s. 178.

⁴⁹³ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 52; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 137.

⁴⁹⁴ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 52; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 137.

⁴⁹⁵ el-Maide, 5/67; et-Tevbe, 9/40.

⁴⁹⁶ Savaş, *İslâm'ın İlk Asrında Kadın*, s. 63.

⁴⁹⁷ Hattâb, *Komutan Peygamber*, s. 235.

gün kervan gelir ve ben onlara hizmet ederim, sonrasında sana alacağın parayı öderim.” der. Bu sözleri işiten sahâbîler kızlardan kervan hakkında aldıkları istihbaratı hemen Hz. Peygamber’e ulaştırırlar.⁴⁹⁸

Kadınların göstermiş oldukları bir diğer yardım Abdullah b. Atık seriyesinde zikredilmektedir. Hz. Peygamber ve müslümanlar hakkında sürekli olarak menfi bir tavır sergileyen ve benzer durumları sürekli destekleyen yahudi zengini Sellâm b. Ebi'l-Hukayk(Ebû Râfi‘) bu davranışlarını devam ettirdiği için Allah resûlü, Abdullah b. Atık’ın önderliğinde dört kişilik bir kuvvetle onu öldürmesi için görevlendirir.⁴⁹⁹ Bazı eserlere göre ise Ebû Râfi‘’yi öldürmek isteyenlere izin vermiştir.⁵⁰⁰ Kendisine ait kuvvetlendirilmiş bir kalede bulunan Ebû Râfi‘’i, Abdullah b. Atık ve arkadaşları geceleyin düzenlemiş oldukları tertiple öldürmüşlerdir. Megâzî müellifi Vâkıdî diğer kaynakların aksine Hayber’de İbn Atık ve arkadaşlarının Ebû Râfi‘’yi müstahkem kalesine girerek öldürmesinde orada yaşayan İbn Atık’ın sütannesinin onlara sağlamış olduğu destek ve istihbarattan bahsetmektedir. Müellifin sunduğu bilgilerde arkadaşlarıyla Hayber’e varan İbn Atık önce sütannesine haber gönderir ve sakın bir yerde buluşurlar. İbn Atık kendisine buraya Ebû Râfi‘’yi öldürmek için geldiklerini ve bunu yapmadan asla dönmeyeceklerini söylemesi üzerine sütanesi, önce bunun zor olduğunu söylese de kendilerine yardım edeceğini bildirerek gece olunca yanına gelmelerini söyler. Kale sakinlerinin istirahat çekildiği vakit Abdullah ve arkadaşlarıyla Ümmü Atık’in yanına gelir. Ümmü Atık Yahudilerin evlerinin avlu kapılarını misafirlerin geldiğinde girebilmesi için kapatmadığını, Ebû Râfi‘’nin evine vardıklarında “Biz Ebû Râfi‘’e bir hediye getirdik.” diyerek kapıyı çalarlarsa kapının mutlaka kendilerine açılacağı bilgisini onlara verir. Bu bilgilerle hareket eden İbn Atık ve arkadaşları başarılı bir şekilde seriyeyi gerçekleştirerek geri dönerler.⁵⁰¹ Kaynaklarda Abdullah ve arkadaşlarına yardım eden kadının Yahudi olması, İbn Atık’ın ondan süt emmiş olması dışında adına veya başka bir bilgiye tesâdüf edilememektedir.

⁴⁹⁸ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 40; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 2, s. 260; İbn Hazm, *Cevâmi‘u’s-sîre*, s. 65; Beyhakî, *Delâ’il*, C. 3, s. 33.

⁴⁹⁹ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 1, ss. 391-392; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, C. 2, ss. 87-88; Buhârî, “Cihâd”, 155(Had. no: 3022-3023), “Megâzî”, 16(Had. no: 4038, 4039, 4040); Taberî, *et-Târîh*, C. 2, ss. 493-495; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 2, ss. 38-39.

⁵⁰⁰ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, ss. 218-220; Ebû Nuaym el-İsfehânî, *Ma‘rifetü’s-şahâbe*, C. 5, s. 2538; Beyhakî, *es-Sünen*, C. 18, ss. 262-263; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, C. 6, s. 102.

⁵⁰¹ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 1, ss. 391-392; Makrîzî, *İmtâ‘u’l-esmâ‘*, C. 13, s. 310.

Hız. Peygamber'e istihbarat verdiği aktarılan bir diğer hanım ise Ebû Zerr el-Gıfârî'nin zevcesi Leylâ'nın durumu zikredilmektedir. Hız. Peygamber'in Gâbe mevkiinde Ebû Zerr'in bakımını üslendiği yirmi kadar süt veren devesine Uyeyne b. Hısn b. Huzeyfe Gatafânlı bir takım atlılarla birlikte saldırarak Ebû Zerr'in develerin başında olan Zerr'i öldürüp karısını da develerle birlikte kaçırmıştı.⁵⁰² Hadis kaynaklarında esir olarak tutulduğu yerden kaçışı detaylıca anlatılan Leylâ, bir gece bağlarından bir şekilde kurtularak Hız. Peygamber'in devesi Adbâ üzerinde Medine'ye Resûlullah'ın yanına geldiği ve oradaki insanların haberlerini bildirdiği aktarılmaktadır.⁵⁰³ Bu bağlamda Allah resûlünün Medine dışında da orada bulunan kadınlardan istihbarat sağladığını söylemek mümkündür.

Zikri geçen Rukayka bint Ebû Sayfi'nin haberine benzer bir hâdise de Benî Nadîr Vak'ası'nda görülmektedir. Nadîroğulları hakkında nakledilen rivâyette Hicretin 4. yılı vukû bulan Bir'imâune olayında yetmiş kadar sahâbî pusuya düşürülerek katledilmişti. Pusudan kurtulandan Amr b. Ümeyye ed-Damrî adlı sahâbî Medine'ye dönüş yolunda onlara suikast düzenleyenlerden sandığı Benî Âmir kabîlesinden iki müslümanı öldürmüştü. Bu hâdise üzerine Allah resûlü, ensar ve muhâcirden bir grup⁵⁰⁴ sahâbî ile birlikte Yahudi Benî Nadîr kabîlesinin yurduna varıp onlardan aralarında bulunan mutâbakat gereği diyetin ödenmesine yardımcı olmalarını talep etmişti. Yahudiler Resul-i Ekrem'e diyet konusunda yardımcı olacaklarını bildirip yanından ayrılmışlar Hız. Peygamber'de yanında bulunan sahâbîlerle bir evin duvarının dibinde onları beklemeye durmuştu. Diyet konusunda bir araya gelen Benî Nadîrliler istidrâdî olarak Allah resûlünün dayandığı damın üzerinden üzerine büyük bir kaya yuvarlayarak ondan kurtulma planları kurmuştu. Ancak bazı kaynaklarda Yahudilerin planlarından Hız. Peygamber'i semadan gelen bir haber(الْحَبْرُ مِنَ السَّمَاءِ)⁵⁰⁵ kimi kaynaklar tafsilatına

⁵⁰² İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 227; İbn Hazm, *Cevâmi 'u's-sîre*, s. 201; Beyhakî, *Delâ'il*, C. 4, ss. 186-187; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünüf*, C. 6, s. 391; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser*, C. 2, s. 125.

⁵⁰³ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 548; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef*, C. 5, ss. 206-207(Had. no: 9395); İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 231; Müslîm, *Nezr*, 8(Had. no: 1641); Ebû Dâvûd, "Eymân ve'n-Nüzûr", 27(Had. no: 3316); Beyhakî, *Delâ'il*, C. 4, s. 188; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünüf*, C. 6, s. 396; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser*, C. 2, s. 127; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 1, s. 264.

⁵⁰⁴ Bu konuda en geniş listeyi veren Vâkıdî'nin listesine göre Resûlullah'ın yanında; Hız. Ebû Bekir, Hız. Ömer, Hız. Ali, Hız. Talha, Hız. Sa'd b. Muâz, Üseyd b. Hudayr ve Sa'd b. Ubâde bulunmaktadır. Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 364.

⁵⁰⁵ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 1, ss. 364-365; Taberî, *et-Târîh*, C. 2, ss. 551-552; Beyhakî, *Delâ'il*, C. 3, s. 355; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, C. 3, s. 309; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 13, s. 251.

girmeden sâdece kendisine gelen bir haber(الْخَبْرُ)⁵⁰⁶ ile bazı kaynaklar da ise Benî Nadîr'den samimi bir kadının(امْرَأَةٌ نَاصِحَةٌ مِنْ بَنِي النَّضِيرِ)⁵⁰⁷ verdiği haberle durumdan haberdar olduğu nakledilir. Yine rivâyette Yahudilerin planından nasıl haberdar olduğu sarih olarak belli olmayan bu kadının haberi Hz. Peygamber'e ulaştırması için ensardan bir müslümanı kardeşinin oğullarına göndermiş ve kadının kardeşi Benî Nadîrler Resûlullah'a ulaşmadan yetişip durumdan kendisini haberdar etmiştir.⁵⁰⁸

Hicretin 6. yılında Zeyd b. Hârise'nin Cemûm'da bulunan Benî Süleym kabîlesine yönelik gerçekleştirdiği seriyyede orada Müzeyne kabîlesinden Halîme adında bir kadının seriyye komutanı Zeyd'e istihbarat sağladığı aktarılmaktadır. İhtimal önceden müslümanların kendilerine doğru geldiklerini haber alan Süleymliler mallarını da alarak saklanmışlar ancak gelenlere Müzeyneli Halîme'nin saklandıkları yeri ihbar etmesi sonucu onlara ait deve, koyun ve esirler ele geçirilmişti. Hatta esirler arasında Halîme'nin kocası da bulunmaktaydı. Zeyd b. Hârise ele geçirilen ganîmetler ve esirlerle Medine'ye döndükten sonra Hz. Peygamber Halîme'yi serbest bırakmış ve kocasını da ona bağışlamıştı.⁵⁰⁹ Kaynaklar bize bu konuda bir bilgi sunmasa da Müzeyne kabîlesinden olduğu belirtilen Halîme'nin müslüman olduğu düşünülebilir. Nitekim Müzeyne kabîlesinin İslâmiyet'le tanışıklığının hicretin ilk yıllarına dayandığı ve Mekke müşriklerine karşı müslümanların yanında yer aldığına dâir bilgiler⁵¹⁰ bu ihtimali güçlendirmektedir. Nitekim İslâm'ın ardından Mekke müşrikleriyle birlikte müslümanlara karşı hem-şerr olan Benî Süleym kabîlesi onların Medine'ye gelişinden sonra da müslümanlar için şarkî taraftan Medine için tehdit unsuru olmuştu. Çeşitli zamanlarda aldığı istihbarat üzere Allah resûlünün bu kabîleye askerî seferler düzenlediği bilinmektedir.⁵¹¹ Bu açıdan bu kabîle içinde Halîme'nin ihtimal müslüman kimliğini gizleyerek gerekli zamanlarda Hz. Peygamber'e istihbarat sağladığı düşünülebilir.

⁵⁰⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 2, s. 204; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 2, s. 53.

⁵⁰⁷ İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Megâzi*, ss. 72-73; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef*, C. 5, s. 359(Had. no: 9733); Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, C. 4, s. 317.

⁵⁰⁸ İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Megâzi*, ss. 72-73; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef*, C. 5, s. 359(Had. no: 9733); Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, C. 4, s. 317.

⁵⁰⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 2, s. 83; Taberî, *et-Târih*, C. 2, s. 641; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 2, s. 88; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü 'z-zamân*, C. 3, s. 366; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser*, C. 2, s. 151.

⁵¹⁰ İbrahim Sarıçam, "Müzeyne(Benî Müzeyne)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, C. 32, s. 250.

⁵¹¹ Mehmet Azimli, "Süleym(Benî Süleym)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010, C. 38, s. 55.

Kadınların bu dönemde istihbarat anlamında etkin bir rol üslemlendikleri söylenebilir. Ancak zikri geçen rivâyetlerden anlaşılacağı üzere bu vazîfelerin onlar için aslî bir görevden ziyâde şâhit oldukları bilgileri paylaşmaktan ibâret olduğu anlaşılır. Kaynaklarda Hz. Peygamber'in onlardan bu konuda açık olarak bir talepte bulunduğuna dâir bir haber bulunmasa da onların bilmüşâhede oldukları bilgileri Resûl-i Ekrem'e ulaştırmaktan geri durmamışlardır.

Burada konumuz îtibâriyle hanım sahâbîlerin müslümanların lehine sağlamış oldukları istihbârat yardımlarından bahsedilse de bunun tam tersi bazı kadınların müslümanların aleyhine olabilecek faâliyetlerde bulunduğu da görülmektedir. Nitekim Allah resûlünün Mekke üzerine düzenleyeceği sefer öncesi Bedir ashâbından Hâtıp b. Ebû Beltea, Resûlullah'ın Mekke üzerine çıkışını Kureyş'e bildiren bir mektup yazarak Müzeyne kabîlesine mensup bir kadına vermişti. Mektubu götürmesi karşılığında Hâtıp'tan on dinar alan kadın, mektubu saçlarının arasına gizleyerek saçlarını ördü ve yola çıktı.⁵¹² Durumdan kendisi haberdar edilen Hz. Peygamber, Ali, Zübeyr ve Mikdât b. Esved'i yanına çağırarak, "Gidin, Hâh bostanına kadar ilerleyin. Oraya vardığınız mahfe içinde yolculuk eden bir kadın bulacaksınız. O kadının yanında bir mektup var. Onu kadından alıp getiriniz."⁵¹³ diye emretti. Kadının yanına varan sahâbîler mektubu kadından alarak Hz. Peygamber'e getirdiler. Sonrasında Hâtıp'ı yanına çağırarak Resûlullah bunu neden yaptığını sordu, Hâtıp Mekke'de kalan âilesi hakkında duyduğu endişenin etkisiyle bu nâsezâ hale düştüğünü ifâde etti. Vâkîdî'nin sunduğu rivâyette mektubu kadına teslim eden Hâtıp, "Mümkün olduğu kadar mektubu sakla. Yoldan(ana) gitme; çünkü muhafızlar var."⁵¹⁴ diyerek onun Mekke'ye gidişine engel olabilecek yolu kontrol eden müslüman bekçilerin varlığından haberdar etti. Bu da Allah resûlünün kurduğu istihbarat ağının varlığına delil teşkil etmektedir. Kaynaklarda mektubu taşıyan kadının el-Arc halkından Kenûd⁵¹⁵ adında Müzeyneli bir kadın olduğuna dâir bir rivâyet bulunsa da genel olarak bu kadının Benî Abdülmuttalib'den birinin âzadlı câriyesi olduğu

⁵¹² Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 2, ss. 797-798; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 4, s. 39; Taberî, *et-Târîh*, C. 3, ss. 48-49; Hibbân, *es-Sikât*, C. 2, s. 41; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 2, s. 117.

⁵¹³ Buhârî, "Cihâd", 141(Had. no: 3007); "Megâzî", 47(Had. no: 4274); Müslim, "Fezâ'ilü's-şahâbe", 161(Had. no: 2494).

⁵¹⁴ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 799.

⁵¹⁵ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 798; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C.2, s. 117

ve isminin Sâre olduğu nakledilir.⁵¹⁶ Mekke'nin Fethi günü adı Ebû Süfyân'ın karısı Hind ile birlikte öldürülmesi emredilenler arasında zikredilse de Abdülmuttalib oğullarının âzadlı câriyelerinden olması hasebiyle bağışlanması için istircâ da bulunmuş ve bağışlanmıştı. İlerleyen dönemde Ömer b. Hattâb'ın halîfeliği zamanında bir süvarinin atının altında kalarak can vermişti.⁵¹⁷

2.1.4 Savaş Bilgisi Saklama

Ahlâka dâir yazdığı eserinde Maverdî, “Mal konusunda emanet ehli olan her insan sır konusunda güvenilir olmayabilir. Sır saklamak emaneti korumaktan zordur. Bu yüzden sır saklamaya lâyık birini bulmak son derece güçtür. Birine sır vermeden önce onun akıllı, dindar ve ketum bir kişi olup olmadığına bakmak gerekir.” diyerek sır verilecek kişinin öneminden bahsetmektedir.⁵¹⁸

Hz. Peygamber de gizlilik ve sır saklamaya son derece ehemmiyet vermiş ve çevresinde yetişen müslümanların erkeğiyle, kadınıyla ve hatta çocuğuyla bu hususta âzamî hassasiyet gösterdikleri rivâyetlerde nakledilmektedir. Özellikle düzenleyeceği askerî harekât ve operasyonlar öncesinde gizlilik esâsına göre hareket eden⁵¹⁹ Allah resûlü, ashâbının da bu hususta yetişmesini sağlamış, düşmanın kendilerine karşı kullanabileceği her türlü mâlûmattan onları yoksun bırakmak için gizliliği savaş stratejisi olarak benimsemiştir. Milletlerin ekseriyetinden daha evvel gizliliği tatbik eden müslümanlar, bu harekât tarzının savaşlarda kazandıkları zaferlerde en güçlü âmil olduğu söylenmektedir.⁵²⁰

Kaynakların sunduğu rivâyetler incelediğinde çeşitli zamanlarda gizliliğinin önemli olduğu bazı meselelerin müslüman kadınların yanında paylaşıldığı hatta kimi zaman doğrudan muhatap olarak onlara da bir kısım bilgiler verildiği görülmektedir. Âişe bint Ebî Bekr'in naklettiği rivâyette kendisine hicret etme emri verilen Hz. Peygamber âdeti olmadığı bir zaman diliminde öğle sığağında evlerine gelmiş, babası Ebû Bekir ile

⁵¹⁶ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, C. 2, s. 799; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 4, s. 39; Taberî, *et-Târîh*, C. 3, s. 48; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 2, s. 117.

⁵¹⁷ Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî İbnü'l-Mülakkin, *et-Tavzîh li-şerhi'l-Câmi 'i's-şahîh*, thk. Dârü'l-felâh ekibi, 1. bs., Katar, Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şu'ûni'l-İslâmiyye, 1429/2008, C. 21, s. 420; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, C. 17, s. 274.

⁵¹⁸ Mustafa Çağrıncı, “Sır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009, C. 37, s. 115.

⁵¹⁹ Buhârî, “Cihâd”, 103(Had. no: 2947-2948).

⁵²⁰ Ağırman, *Hz. Peygamber'in Savaş Stratejisi*, s. 140.

yalnız görüşmek istemişti. Ebû Bekir'in o sırada evde bulunan kızları Âişe ile Esmâ'nın sır saklamayı bildikleri beyânı üzerine onların da şehâdetinde Resûlullah, Allah tarafından kendisine hicret için izin verildiğini ve hicrette yol arkadaşı olarak da kendisinin iştirak edeceğini söylemişti.⁵²¹ Konuşulanlara şahit olan Âişe'nin sekiz ve Esmâ'nın yirmi yedi yaşlarında olduğu göz önünde bulundurulduğunda birinin genç diğerinin çocuk yaşta önemli konuların yanlarında konuşulabilecek kadar güvenilir olduklarının göstergesidir. Nitekim Esmâ'nın anlattığına göre, Hz. Peygamber ile Ebû Bekir'in hicret için evden ayrılmaları üzerine Kureyş'ten bir grup içlerinde Ebû Cehil ile birlikte evlerinin önüne gelmiş ve ona babasının nerede olduğunu sormuştu. Onlara babasının nerede olduğunu bilmediğini söylemesi üzerine ise Ebû Cehil, Esmâ'nın yüzüne bir tokat indirmiş, tokatın şiddetinden kulağındaki küpeleri düşmüştü.⁵²² Ancak Esmâ onlara hiçbir şey söylememiş onlar da oradan çekip gitmişti.

Sır saklama konusunda emin olunan hanımların kimi zaman da doğrudan sırlara ortak oldukları görülmektedir. Mekke seferi öncesi eşi Âişe'nin yanına gelen Hz. Peygamber, hazırlık yapmasını ve bu durumu gizli tutmasını söylemişti.⁵²³ Rivâyetlerden anlaşıldığına göre bir hazırlık içinde olunulduğunu hisseden Ebû Bekir Resûlullah'ın evine gelmiş, kızı Âişe'ye Resûlullah'ın bir sefere mi niyetlendiğini sormuş, ancak kızı Âişe bu konuda kendisine bir şey söylememiş ve asıl olan hedef dışında bazı yerlerin ihtimalinden bahsederek Hz. Peygamber'in sırrını muhâfaza etmiştir.⁵²⁴

Müslümanların Mekke seferi öncesi Medine'ye gelerek Resûl-i Ekrem'den Hudeybiye Sulhü'nün uzatılmasını isteyen ancak müspet bir cevap alamayan Ebû Süfyân, Mekke'ye dönmeden önce muhtemelen bilgi almak için Resûlullah'ın zevcesi olan kızı Ümmü Habîbe'nin yanına uğramıştı. Ancak kızı daha babasının oturmasına izin vermeden, gösterdiği katı tutumlar dikkat çekmektedir.⁵²⁵ Hz. Peygamber'in eşi olması

⁵²¹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 2, s. 126; Taberî, *et-Târîh*, C. 2, ss. 377-378; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünûf*, C. 4, s. 181; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, C. 1, ss. 695-696; Ali Yardım, "Esmâ bint Ebû Bekir es-Sıddîk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995, C. 11, s. 402.

⁵²² İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 2, s. 129; Taberî, *et-Târîh*, C. 2, ss. 379-380; İbn Asâkir, *Târîhu medîne*, C. 69, s. 12; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, C. 1, s. 697.

⁵²³ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 796; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 1, s. 351; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, C. 5, s. 209; Zürkânî, *Şerhu'l-Mevâhibi'l-ledünniyye*, C. 3, s. 381.

⁵²⁴ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 796; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 1, s. 352; Hamîdullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 99(md. 161).

⁵²⁵ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 792; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 4, s. 36; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 10, s. 97; Taberî, *et-Târîh*, C. 3, s. 46; İbn Hibbân, *eş-Şikât*, C. 2, s. 38.

hasebiyle vakıf olduğu bazı bilgileri babasının ondan sual edebileceğini tahmin ettiğinden babasına karşı menfi tavır sergilediği düşünülebilir. Aksi halde İslâm'ın vaz ettiği kanunlarda anne-babaya gösterilecek hürmetin gereğine uygun olamayacağı söylenebilir.

Hanım sahâbîlerin kendilerine verilen sırrın ifşa edilmemesi husunda gösterdikleri hassasiyetin yanında çocuklarını da aynı hasletlerle yetiştirdiklerini söylemek mümkündür. Sahîhayn'da kaydedilen bir rivâyette annesi tarafından küçük yaşta Resûl-i Ekrem'in hizmetine verilen Enes b. Mâlik, bir gün Hz. Peygamber'in kendisine bir sır verdiğini, bu sırrı herkesten koruduğunu hatta kendisinden soran annesi Ümmü Süleym'e bile söylemediğini ifade eder.⁵²⁶ Müslim'de geçen başka bir benzer rivâyette ise annesinin yanına gelmekte geciken Enes'e annesi geç kalmasının sebebinin sormuş, o da kendisini Hz. Peygamber'in ihtiyaç için bir yere gönderdiğini söylemişti. Durumu kendisinden soran annesine Enes bunun bir sır olduğunu söylemiş, Ümmü Süleym'de, "Sakin Resûlullah'ın sırrını kimseye söylemeyesin!" diyerek sıkıca tembih etmiştir.⁵²⁷

Câhiliye dönemindeki müşriklerin kadınlara olan yaklaşımlarının aksine müslüman toplum arasında mümin kadınların daha fazla saygı değer olduklarını, onlara duyulan güven ve itimat gereği erkeklerin sırlarını onlarla paylaşmasından çıkarmak mümkündür. Hz. Peygamber'in sütteyzelerinden biri olduğu veya aralarında babası ya da dedesi cihetinden sütteyzeliği bulunduğu beyân edilen⁵²⁸ Ümmü Harâm'ın evine Allah resûlü ara sıra uğrar, yemek yer hatta öğle uykusuna kaldığı olurdu. Ümmü Harâm'ın haberine göre yine kendilerine misafir olduğu bir gün kaylûle yapan Resûlullah, uykusundan gülererek uyanmış, kendisine gülmesinin sebebinin soran Ümmü Harâm'a ise ümmetinden bir kısım kimselerin Allah yolunda deniz üzerinde sefere çıkacağını haber vermiş, o da kendisinin de onların içinde olması için Hz. Peygamber'den dua talebinde bulunmuştu.⁵²⁹

Kadınların kendilerine verilen sırrı saklama konusunda gösterdikleri âzamî hassasiyeti bir de Ümmü'l-mü'minîn Âişe'nin bir rivâyetinde ayrıca görmekteyiz.

⁵²⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 21, s. 20(Had. no: 13293); Buhârî, "İsti'zân", 46(Had. no: 6289); Müslim, "Fezâ'ilü's-şahâbe", 146(Had. no: ...).

⁵²⁷ Müslim, "Fezâ'ilü's-şahâbe", 145(Had. no: 2482).

⁵²⁸ Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Şahîhi Müslim*, C. 13, s. 85.

⁵²⁹ İmam Mâlik, *el-Muvatta'*, "Cihâd", 39; Buhârî, "Cihâd", 3(Had. no: 2788-2789); 8(Had. no: 2799-2800); 75(Had. no: ...); "İsti'zân", 41(Had. no: 6272-6273); "Ta'bir", 12(Had. no: 7001-7002); Müslim, "İmâre", 160(Had. no: 1912); 161(Had. no: ...); 162(Had. no: ...).

Sunduğu habere göre bir gün kendisini ziyarete gelen kızı Fâtıma'yı yanına oturtan Hz. Peygamber, ona bir sır vermiş Fâtıma'nın gözleri yaşarmış ve ağlamıştı. Sonra yeniden bir sır daha verince bu sefer de tebessüm etmişti. Sonrasında Fâtıma, konuşulanları merak eden Âişe'nin verdiği sırrı sorması üzerine hiçbir zaman Resûlullah'ın herhangi bir sırrını ifşa etmediğini belirterek bu isteğini geri çevirmiş, ancak Hz. Peygamber'in vefatı üzerine talebini yenileyen Hz. Âişe ile artık saklamasının gereği kalmadığı için paylaşmıştı.⁵³⁰

Husûsî olarak Hz. Peygamber'in çevresinde, umûmî olarak ise toplumda bulunan hanım sahâbîlerin zikredilen rivâyetlere dayanarak sır saklamayı bildikleri ve evlâtlarını da bu şekilde terbiye ettiklerini düşünmekteyiz. Nitekim sosyal hayatın merkezinde hem anne hem de bir birey olarak toplumda var olan kadının en başta bu husûsiyette göstereceği örneklik toplumun mayasını oluşturmada etkin bir rol oynayacağı malumdur. Evde, çarşıda, mescidde varlığını sürdüren kadınların güvenilir oluşu sayesinde bazı zamanlar yanlarında rahatça müzâkere edilmiş ve bu sırlara ortak olmuşlardır. Belâzürî'nin kaydettiği bir rivâyette Uhud Savaşı öncesi Hz. Peygamber'e amcası Abbâs b. Abdülmuttalib Mekke ordusu hakkında bilgiler içeren bir not göndermişti. Resûlullah kendisine ulaşan notu sahâbî Übey b. Kâ'b'a okutmuş ve bunu gizli tutmasını istemişti. Ardından Sa'd b. er-Rebî'a'nın yanına gelen Resûlullah onu da bu konuda bilgilendirerek duyduklarını gizli tutmasını istemişti. Hz. Peygamber'in Sa'd'ın yanından ayrılması üzerine Sa'd'ın yanına gelen karısı önce Resûlullah'ın ne sorduğunu sormuş, Sa'd kendisine müspet cevap vermeyince bu sefer onları konuşurken dinlediğini ve duyduklarını anlatmıştı. Bunun üzerine hemen eşiyle berâber Hz. Peygamber'e yetişen Sa'd, durumu kendisine arz ettikten sonra "Ey Allah'ın resûlü! Sen benden bunu saklamamı isterken ben haberin yayılmasından ve bunu yayan kişinin ben olduğumu düşünmenden korktum." demiş, Hz. Peygamber'de onun endişesini gidermek için eşini serbest bırakmasını söylemiştir.⁵³¹ Bu bağlamda kadınların isteyerek veya istemeden şahit oldukları konusunda kendilerine güvenildiği, sırrın yayılması husûsunda bir tehdit olarak görülmedikleri söylenebilir.

⁵³⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 44, ss. 9-10(Had. no: 26413); Buhârî, "Menâkıb", 25(Had. no: 2623); Müslim, "Fezâ'ilü's-şâhâbe", 97(Had. no: 2339); 98(Had. no: 2340); 9(Had. no: ...).

⁵³¹ Belâzürî, *Ensâb*, C. 1, ss. 313-314.

2.2 SAVAŞ ESNASINDA

2.2.1 Yaralıları Tedâvi

Hz. Peygamber döneminde savaşlarda kadınların göstermiş oldukları yararlılıklardan biri de orduda hastabakıcılık hizmetiydi. Rivâyetlerde açıkça görüldüğü üzere müslüman kadınlar, savaşa katılmak için izin istemiş ve gâyelerini belirtirken onlardan birinin özellikle yaralıların tedâvisini görmek olduğunu bildirmişlerdi. İbn Haldun bu dönemdeki tıp bilgisini ele aldığı eserinde sunduğu bilgilere göre toplumun sâhip olduğu hekimlik bilgisinin bir takım kimselerin yetersiz tecrübeleri üzerine kurulu bir nevi tedâvi usullerinden ileri gelmekteydi.⁵³² Kabîlenin ihtiyâr kadın ve erkeklerin üzerinden nesilden nesile aktarılan bu bilgiler kimisi sahih olsa da, tabîî kanunlara dayanmamaktaydı.⁵³³ Bu bağlamda Hz. Peygamber'in bir hadislerinde "Daha önce tabiplik(yani sağlıklı tedâvi) bilgisi olmadığı halde hekimlik yapmaya kalkışan ve hastaya zarar veren kimse zâmındır(yani diyetle mükelleftir)."⁵³⁴ diyerek bu konuda dikkatli olmaya, ehil olmayan kimselerin verecekleri zararın⁵³⁵ önüne geçmek isteyerek müslümanları uyarılmış, hastaya verecekleri her türlü zarardan sorumlu⁵³⁶ olduklarını hatırlatmıştır. Savaşlarda yer alan kadın hemşirelerin evlerinde sâhip oldukları sağlık tecrübelerini savaşlarda da göstermek istedikleri, Hz. Peygamber'in onlara bu konuda vermiş olduğu izin de onların ilk yardım konusunda yeterli olduklarını düşünmemize sevk etmektedir.

Ancak burada konuyu arz etmeye geçmeden önce kadınların savaşlarda ortaya koydukları sağlık hizmetlerinin tespiti konusunda karşılaştığımız sorunlara temas etmek istiyoruz. Hz. Peygamber döneminde kadınların savaşa katılmasını incelediğimizde ilk olarak, Resûl-i Ekrem'in kadınlar tarafından savaşa çıkmak için yapılan taleplere çeşitli

⁵³² Arap Yarımadasında görülen tıp ile ilgili geniş bilgi için bkz. Levent Öztürk, *Hz. Peygamber Döneminde Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, İstanbul, Ayışığıkitapları, 2001, ss. 57-65.

⁵³³ Bkz. İbn Haldun, *Muqaddime*, C. 2, ss. 268-269.

⁵³⁴ İbn Mâce, "Tıb", 16(Had. no: 3466); Ebû Dâvûd, "Diyât", 24(Had. no: 4586-4587); Nesâî, "Kasâme", 35(Had. no: 7005); "Kasâme", 42(Had. no: 7039).

⁵³⁵ Avnü'l-Ma'bûd müellifi'nin Alkamî'den bildirdiğine göre "Ehil olduğu halde, tedâvi sırasındaki hataen hastanın zarar görmesine neden olan hekime sorumluluk yoktur. Kuşkusuz bu kasdî olmayan yahut ihmale dayanmayan kusurdur." Azîmâbâdi, *Avnü'l-mabûd*, C. 12, s. 331.

⁵³⁶ Hattâbî bu hadisin şerhinde, tabiplik bilgi ve birikimi bulunmadığı halde hastayı muâlece sırasında kusur ve hata eseri hastanın ölümüne sebebiyet veren kimsenin diyet ödemekle yükümlü olduğuna dâir ittifak olmakla birlikte kısas cezana çarptırlamayacağını çünkü tedâvinin hastanın rızası ile gerçekleşip bir zorlamanın bulunmadığını ifade eder. Hattâbî, *Me'âlimü's-Sünen*, C. 4, ss. 38-39.

nedenlerle müsâade etmediği görülmektedir. Bu sebeple müslümanların müşrik ordusuyla ilk ciddi karşılaşması olan Bedir Gazvesi'nde müslüman kadınların varlığına rastlanılmamaktadır. Bu savaş, müslümanlar için gâlibiyetle neticelenmiş olsa da birçok sahâbede meydana gelen ağır yaralanmalar savaşlarda hastabakıcı kadınların varlığına ihtiyaç hasıl etmiş, dolayısıyla Resûlullah Bedir sonrası kadınların özellikle yaralıları tedâvi husûsunda yaptıkları taleplere binâen onların da savaşa katılmalarına müsâade etmiştir. Bu sayede kadınların ilk katıldıkları savaş tespitlerimize göre Uhud Gazvesi'nde olmuştur. Bu gazvede bulunan kadınların geri hizmetlerde husûsiyle sağlık alanında pek çok yardımlarda bulunduğu görülmektedir. Fakat bu noktada karşımıza çıkan bir problem kaynakların savaşa katılan kadınlar hakkında sunduğu rivâyetlerin hepsinin aynı açıklıkta bulunmayışıdır. Örneğin birçok savaşa katılan Ümmü Umâre'nin sağlık alanında ortaya koyduğu hizmetler açık bir şekilde zikredilmekteyken, bu açıklığa aynı savaşa katılan her hanım sahâbî için tesâdüf edilememekte; ya sâdece savaşa katılanlar arasında ismi zikredilmekte ya da başka bir alanda yaptığı hizmetten bahsetmekle yetinildiği görülmektedir. Rivâyetlerin râvîlerin sâhip oldukları müşâhede ve bilgilerden ibâret olduğu düşünülürken, kimi rivâyetlerde râvînin savaşa iştirak eden hanım sahâbînin savaşta gösterdiği cesârete şâhit olması veya sâhip olduğu bu mâlûmat gereği o hanım sahâbînin sâdece çarpışmanın en yoğun yaşandığı esnada eline aldığı kılıçla düşmana saldırdığını aktardığı görülmektedir. İhtimal kadınların savaşlarda yaralıları tedâvi etmesi, askerlere su taşınması gibi hizmetlerde bulunması onlar için asıl vazîfe olup bunun yanında savaşta göstermiş olduğu cesârete vurgu yapmak için rivâyetinde bu husûsu ön plana çıkarırken diğer vazîfelere temas etmemiş de olabilir. Kaynaklarda karşılaştığımız bir diğer problem ise muhtemel tahkike dayalı müstensih hatalarıdır. Bu hususlardan hareketle kaynaklarda eksik kalan yerleri varsa tespit edebildiğimiz araştırmacıların değerlendirmelerine yer vererek yoksa kendi bazı değerlendirmelerimizi sunarak tenvir ve teyit etme yoluna gittik ve bilgileri bu şekilde tasniflendirdik. Her ne kadar savaşlara katılan müslüman kadınların özellikle sağlık alanında gösterdikleri hizmetlerin hepsini tespit edebilme imkânı bulamasak da meselenin daha iyi kavranabilmesi ve örneklik arz etmesi için “Yaralıları Tedâvi” başlığının altında kadınların katıldıkları savaşlarda yaralanmaların kemiyet ve keyfiyetini, savaşa katılan asker sayısı gibi meseleleri bir kısım rivâyetler bağlamında ele aldık.

Yine burada Hz. Muhammed'in gerçekleştirmiş olduğu askerî faaliyetlere ele alacağımız konular sadedinde değinmek istiyoruz. Hadis ve Siyer müelliflerinin kabul ettikleri tanıma göre; "Asker sayısı az olsun veya çok olsun, savaş için yâhut başka bir maksatla hareket edilsin, çarpışma vukû bulsun veya bulmasın Hz. Peygamber'in bütün seferlerine gazve, bir sahâbînin kumandası altında gönderdiği askerî birliklere seriyye denilir."⁵³⁷ Resûlullah'ın katıldığı gazve sayısı yirmi yedi⁵³⁸, hazırlayıp gönderdiği seriyye sayısı kırk yedi⁵³⁹ olarak rivâyet edilmektedir. Allah resûlünün bizzat kendisinin savaşa katıldığı gazveler olarak Bedir Gazvesi (2/624), Uhud Gazvesi (3/625), Müreysi' Gazvesi (5/627), Hendek Gazvesi (5/627), Benî Kurayza Gazvesi (5/627), Hayber Gazvesi (7/628), Mekke'nin Fethi⁵⁴⁰ (8/630), Huneyn Gazvesi (8/630) ve Tâif Gazvesi (8/630) olmak üzere dokuz gazvenin adı zikredilmektedir.⁵⁴¹

Daha önce zikrettiğimiz gibi Bedir harbi öncesi bazı kadınlar Hz. Peygamber'e gelerek savaşta yaralananları tedâvi etmek gibi bir takım geri hizmetlerde bulunmak suretiyle yararlılık göstermek istemişler ancak bu talepleri Resûlullah tarafından geri çevrilmişti. Ensâb müellifi Belâzürî, müslümanların Bedir'e çıkışı hakkında sunduğu rivâyette Hz. Peygamber'in savaş olacağını tahmin etmediğini "Hatırlayın ki, Allah size, iki taifeden (kervan veya Kureyş ordusundan) birinin sizin olduğunu vadediyordu; siz de kuvvetsiz olanın (kervanın) sizin olmasını istiyordunuz."(el-Enfâl 8/7) âyetinin buna delil teşkil ettiğini zikrederek, ashâbtan bir kısım kimselerin de savaş olmayacağı

⁵³⁷ Hüseyin Algül, "Gazve", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1996, C. 13, s. 488.

⁵³⁸ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 7; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 4, s. 255; İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 2, s. 5; Süheylî, *er-Ravzü'l-üniif*, C. 7, s. 467; Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-işraf*, s. 241.

⁵³⁹ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 7; İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 2, s. 5. Seriyelerin sayısı ve isimlendirilmesi noktasında farklılıklar bulunmaktadır. Bkz. Serdar Özdemir, "Seriyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009, C. 36, ss. 565-566.

⁵⁴⁰ Mekke'nin müslümanların himâyesine geçmesinin sulhen olduğuna dâir de görüş bulunmaktadır. Bkz. Nebi Bozkurt, Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Mekke", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2003, C. 28, ss. 557-558.

⁵⁴¹ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 7; İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 2, s. 5; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Muhtaşaru Târîhi Dımaşk*, nşr. Rûhiyye en-Nehhâs v.d., 1. bs., Dımaşk, Dârü'l-fikr, 1404-1409/1984-1989, C. 2, s. 201.

düşüncesiyle⁵⁴² orduya iştirak etmedikleri sarâhaten nakletmektedir.⁵⁴³ Bedir’de müslümanların kayıplar vermesi ve yaralıların durumu savaşta kadınların yardımına bu konuda ihtiyaç hâsıl olduğu tecrübesini doğurmuş, bu sebeple ilerleyen zamanlarda orduya katılmalarına izin verildiğini söylemek mümkündür. Nitekim Uhud Gazvesi’nde müslüman kadınların savaşa iştirak ederek yaralıların pansuman ve tedâvi gibi ilk yardım müdâhelelerinde yer aldıklarını birazdan rivâyetler bağlamında ele alacağız. Ancak konuya geçmeden Uhud Savaşı’ndan hareketle sunulan bazı bilgileri vermek istiyoruz. Vâkıdî, Uhud’da müslüman askerlerin yaralıları hakkında verdiği bilgiye göre Abdüleşheloğullarının ekserisi hatta hepsi, Benû Sâide, Ehlü Hurbâ ve Benû Selime’den de kırk kişi savaş esnasında yaralanmıştı.⁵⁴⁴ Talebesi İbn Sa’d ise sâdece çarpışmaların yaşandığı sırada otuza yakın yaralının bulunduğunu kaydetmektedir.⁵⁴⁵ Ebû Saîd el-Hudrî’den nakledilen rivâyette Medine’ye dönen müslümanların mescitte ateş yaktığı ve o ateşle yaralarını yakarak tedâvi etmeye çalıştıklarını haber vermektedir.⁵⁴⁶ Anlaşılan Uhud’da kadınların savaşta sunduğu sağlık hizmetleri harb esnasında acil vakalara yönelik olmuş, sonrasında Medine’ye dönünce yaralıların tedâvilerine devam edilmiştir. Kaynaklar bazı sahâbîlerin yaraları hakkında; “Abdurrahman b. Avf yirmi veya daha fazla⁵⁴⁷, Kâ’b b. Mâlik on yedi⁵⁴⁸, Kutbe b. Âmir b. Hadîde dokuz⁵⁴⁹, Umâre b. Ziyâd b. es-Seken on dört⁵⁵⁰, Hârîce b. Zeyd on küsur(mızrak yarası)⁵⁵¹, Tufeyl b. Âmir b. Hadîde dokuz⁵⁵² yara aldı.” şeklinde daha kapsamlı bilgiler vererek savaşta ciddi yaralanma hâdiselerinin yaşandığını anlamamıza olanak sağlamaktadır. Bir diğer örnek olarak

⁵⁴² Hz. Peygamber, Bedir’den müslümanlarla birlikte gâlip olarak Medine’ye dönünce savaşa iştirak etmemiş sahâbîlerden Üseyd b. Hudayr yanına gelerek önce tebrik ardından savaşa katılmadığı için özür beyân etmiş, ve “Ben bu işin sâdece kervandan ibâret olduğunu sandım. Senin harbedeceğini tahmin edemedim.” diyerek halini arz etmiştir. Belâzürî, *Ensâb*, C. 1, s. 288.

⁵⁴³ Belâzürî, *Ensâb*, C. 1, s. 288.

⁵⁴⁴ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 1, ss. 334-335.

⁵⁴⁵ İbn Sa’d, *eş-Tabakât*, C. 2, s. 43.

⁵⁴⁶ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 248; İbn Asâkir, *Târîhu medîne*, C. 20, s. 386.

⁵⁴⁷ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 46.

⁵⁴⁸ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 1, ss. 236, 335; İbn Asâkir, *Târîhu medîne*, C. 50, s. 188; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, C. 2, s. 524; Makrîzî, *İmtâ’u’l-esmâ’*, C. 1, s. 146.

⁵⁴⁹ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 335.

⁵⁵⁰ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 241; İbn Abdülber, *el-İstî’âb*, C. 3, s. 1142; Safedî, *el-Vâfi bi’l-vefeyât*, C. 22, s. 250; Makrîzî, *İmtâ’u’l-esmâ’*, C. 1, s. 149.

⁵⁵¹ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 258; İbn Sa’d, *eş-Tabakât*, C. 3, s. 486; İbn Abdülber, *el-İstî’âb*, C. 2, s. 417; İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-gâbe*, C. 2, s. 108; Makrîzî, *İmtâ’u’l-esmâ’*, C. 1, s. 159.

⁵⁵² Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 335; İbn Sa’d, *eş-Tabakât*, C. 3, s. 530; Makrîzî, *İmtâ’u’l-esmâ’*, C. 1, s. 179.

müslümanların on beş gün süren Tâif muhâsarasında kullandıkları debbâbelerin⁵⁵³ üzerine müşrikler kızgın demir parçaları atarak yanmasına ve debbâbelerin içinde bulunan müslüman askerlerin ise yaralanmasına neden olduğu aktarılmaktadır.⁵⁵⁴ Görüleceği üzere ciddi yaralanma hâdiselerinin yaşandığı bu ve diğer savaşlarda özellikle kadınların sağlık alanında gösterecekleri yardımların büyük ölçüde ihtiyaç hâsıl ettiği söylenebilir.

Kaynaklarda bu başlık altında zikredeceğimiz rivâyetlerin fazlaca oluşu konunun okuyucunun zihninde daha sistematik oluşabilmesi amacıyla bazı savaşlar üzerinden ele almayı uygun gördük. Savaşların başlıklarını ise kadınların yaralıları tedâvisi noktasında açık rivâyetlerin bulunduğu nakiller bağlamında oluşturmayı tercih ettik. Savaşa katılan kadınların sayısı ve isimlerini başlıkların sonunda liste şeklinde verdik.

2.2.1.1 Uhud Gazvesi (3/625)

Müslüman kadınların katıldıkları ilk savaş olarak da ifâde edebileceğimiz Uhud Gazvesi'ne Vâkıdî on dört⁵⁵⁵ kadın sahâbînin katıldığını kaydederken, talebesi İbn Sa'd bu sayıyı on beş⁵⁵⁶ olarak zikretmektedir. Vâkıdî'nin eserinde Hz. Peygamber'in kızı Fâtıma, eşi Âişe, Hamne bint Çahş, Ümmü Eymen, Ümmü Süleym bint Milhân, Hind bint Amr b. Harâm, Ümmü Umâre, Safiyye bint Abdülmuttalib gibi bazı isimleri zikrederek Uhud'a çıkan kadınların sayısı hakkında verdiği listeyi eksik bıraktığı görülse de çeşitli kaynaklardan tespit ettiğimiz bu isimlerle listeyi tamamlayacağız.

Uhud'a katılan kadınlar arasında yer alan Âişe'nin Hz. Peygamber'e olan yakınlığı hasebiyle bir takım tıbbî bilgilere vakıf olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bir gün yeğeni Urve b. Zübeyr kendisine "Resûlullah'ın hanımı olduğun için senin fıkıh konusunda çok şey bilmene hayret etmiyorum. Yine şiir konusunda en iyi bilenlerden olarak tanınan Ebû Bekir'in kızı olduğun için bu konuda sâhip olduğun bilgi birikimin de

⁵⁵³ Debbâbe, günümüzdeki adıyla tank olarak kabul edilebilir. Eski zamanlarda, gelen ok ve taşlardan korunmak amacıyla içine askerlerin girdiği, o günün şartlarında deri ve tahtalardan yapılan tankın benzeri ilkel bir harb aletidir. Bu düzeneğin içine giren askerler onu muhâsara ettikleri kalelere doğru sürüp yaklaştırdıktan sonra içinden ansızın çıkıp kılıç mesâfesinde çarpışıyorlardı. Bir hadiste İslâm'ın ikinci halifesi Hz. Ömer'in, "Kalelere ne yapıyorsunuz?" diye sorduğu bir vakit; sorulan şahıs, "Debbâbeler yapıyor ve adamlar onların içine giriyorlar." dediği bildirilmektedir. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "dbb" md., C. 1, s. 371.

⁵⁵⁴ Belâzürî, *Ensâb*, C. 1, s. 366.

⁵⁵⁵ Vâkıdî, *el-Meğâzi*, C. 1, s. 249; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 1, s. 153.

⁵⁵⁶ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 2, s. 34.

beni şaşırtmıyor. Ancak sen, tıp ile ilgili mâlûmata da hâkimsin. Bu nereden geliyor?” diye sormuş, Hz. Âişe ona şerhen şu cevabı vermiştir: “Ey Urveciğim! Resûlullah âhir ömründe ahvâl-i sıhhiyesi tagayyürat gösterdi ve kendini pek iyi hissetmiyordu. O sıralar Arabistan’ın her yerinden kendisini ziyarete heyetler geliyordu. Onlar Resûlullah’ın rahatsızlığını öğrenince her biri çeşitli tavsiyelerde bulunarak ilaç târifleri verdiler. İşte, bu ilaçlarla onun tedâvisi ile ben ilgilendim, bilgim buradan gelmektedir.” demiştir.⁵⁵⁷ Uhud savaşına katıldığı Vâkıdî tarafından da belirtilen Âişe, Ümmü Süleym’in oğlu Enes b. Mâlik tarafından aktarılan rivâyette annesi Ümmü Süleym ile Âişe’nin Uhud’da omuzlarında yaralı askerlere su taşıyarak ağızlarına boşalttıklarını haber vermektedir.⁵⁵⁸ Bu rivâyetten de anlaşılacağı üzere küçük yaşına⁵⁵⁹ rağmen savaşta hazır bulunan Âişe’nin yaralıları tedâvisi konusunda yardımcı hizmette bulunduğu bu sayede ilk yardım konusunda tecrübe edindiğini söylemek mümkündür. Nitekim Hamîdullah onun askerî seferlere iştirak ettiğini zikrettikten sonra “Bizzat savaş alanında cesur bir hastabakıcı hemşire olarak görev yapmıştır.” ifâdesiyle Âişe’nin bu konuda ortaya koyduğu hizmeti vurgulamaktadır.⁵⁶⁰

Vâkıdî’nin Uhud’a çıkanlar arasında zikrettiği kadınlar arasında bir diğer isim o zamanlar on altı yaşlarında olan Hz. Peygamber’in kızı Fâtıma’dır. Pek çok kaynakta farklı râvîler tarafından benzer şekilde aktarılan rivâyetlerde Uhud’da Hz. Peygamber’in dişi kırılmış, yüzü yaralanmış ve miğferinin iki halkası şakaklarına batmıştı. Ebû Saîd’in

⁵⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 40, s. 441(Had. no: 24380); Şâmî, *Sübülü’l-Hüdâ ve’r-Reşâd*, C. 11, s. 180; Zürkânî, *Şerhu’l-Mevâhibi’l-ledünniyye*, C. 4, s. 389-390; Seyyid Süleyman Nedvî, *Sîretü’s-seyyide ‘Âişe ümmi’l-mü’minin*, thk. Muhammed Rahmetullah Hâfiz en-Nedvî, Dimaşk-Beyrut, Dârü’l-kalem, 1424/2003, ss. 302-303.

⁵⁵⁸ Buhârî, “Cihâd”, 65(Had. no: 2880); “Menâkıbü’l-enşâr”, 18(Had. no: 3811); “Megâzî”, 18(Had. no: 4064); Müslim, “Cihâd”, 136(Had. no: 1811); Beyhakî, *es-Sünen*, C. 18, s. 103(Had. no: 17912); Ebü’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü’l-Cevzî, *Sifatü’s-Safve*, nşr. Mahmûd Fâhûrî, Muhammed Revvâs Kal’acî, 3. bs., Beyrut, Dârü’l-me’ârif, 1405/1985, C. 2, s. 66.

⁵⁵⁹ Diyanet İslâm Ansiklopedisinin “Âişe” maddesinde yaşı ile alâkalı Bi’setin 4. yılı (614) de doğduğuna dâir sunulan bilgi kabul edildiğinde Uhud Harbi’ne (625) katıldığında on bir yaşlarında olmalıdır. Ancak bazı araştırmacıların değerlendirmeleri Âişe’nin hicret esnasında on yedi yaşlarında olması gerektiğine dâir görüşleri esas alındığında ise Uhud’da yaklaşık yirmi yaşlarında olması gerekmektedir. Âişe’nin yaşı için bkz. Mustafa Fayda, “Âişe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1989, C. 2, s. 201; Rıza Savaş, “Hz. Âişe’nin Evlenme Yaşı İle İlgili Farklı Bir Yaklaşım”, İzmir, *D.E.Ü.İ.F.D.*, S. IX, (1995), ss. 139-144. Hz. Âişe’nin yaşı ile ilgili daha yeni ve geniş bilgi için bkz. Recep Erkocaaslan, Hz. Âişe’nin Hayatı, Şahsiyeti ve Hz. Peygamber Sonrası İslâm Tarihindeki Rolü, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2016, ss. 19-35.

⁵⁶⁰ Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, s. 563(md. 1102).

verdiği habere göre Resûlullah'a ilk müdahaleyi babası Mâlik b. Sinân hemen orada Peygamber'in yüzünden akan kanı emmek (يَمْلُجُ الدَّمَ) suretiyle gerçekleştirmişti. Sonrasında Allah resûlünün yanına gelen kızı Fâtıma ilk önce babasının yüzünden akan kanı suyla yıkamış ancak suyun kanamayı azaltmayıp daha da arttırdığını görünce bir hasır parçasını yakarak külünü⁵⁶¹ yaraya bastırarak kanamayı durdurmuştu.⁵⁶² Bazı rivâyetlerde ise Fâtıma'nın onu yakılmış bir yün parçasıyla (بِصُوفَةٍ مُخْتَرَفَةٍ) tedâvi ettiği de zikredilmektedir.⁵⁶³ Halebî eserinde Fâtıma'nın suyun kanamayı fazlalaştırdığını görünce papirüsten imal edilmiş bir hasır parçasını kül oluncaya kadar yaktığını, ortaya çıkan külü yaraya yapıştırmaya kadar bastırarak kanamayı durduğunu ifâde eder. Ayrıca müellif, yaraya yapıştırılan papirüsün kan tutma konusunda güçlü bir etkiye ve (yarayı) kurutma özelliğine sâhip olduğunu ayrıca zikrederek kullanılan malzeme ve fâidesi noktasında açıklayıcı bilgiler vermektedir.⁵⁶⁴ Taberânî ise Fâtıma'nın Uhud'a çıkışı hakkında, "Uhud savaşına müşrik askerlerin Resûlullah'ın ve ashâbının etrâfından ayrılıp uzaklaşınca hanım sahâbîler Hz. Peygamber'in ve sahâbenin yanına gelmişler, Fâtıma da o gelenlerle berâber gelmişti." ifâdesiyle kavli-i şârihte bulunmaktadır.⁵⁶⁵

Yine Ebû Saîd el-Hudrî'nin haberinde Resûlullah'ın yaralandığı haberi üzerine Hudre âilesinden bazı çocuklarla birlikte çıkararak Medine vadilerinden Kanât denilen mevkide Müslümanlarla denk gelmişler, Hz. Peygamber'in yaralarını târif eden Ebû Saîd yüzündeki siyahlığın sebebini kendisine sorunca Resûlullah "Yanmış hasırdır." diye cevap vermiştir.⁵⁶⁶ Savaş sonrası Medine'ye dönen Hz. Peygamber'in yüzündeki hasır külleri sebebiyle simsiyah olduğu aktarılmakta⁵⁶⁷, aldığı yaraların tedâvisinin bir ayı aşkınca bir süre devam ettiği ve yüzündeki yara izi kayboluncaya kadar çürümüş

⁵⁶¹ «أَخَذَتْ قِطْعَةً خَصِيرٍ فَأَحْرَقَتْهُ حَتَّى صَارَ رَمَادًا»

⁵⁶² Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, ss. 447-450; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 43; Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, C. 2, ss. 354-355; İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 2, s. 45; Buhârî, "Vuğû", 72(Had. no: 243); "Cihâd", 80(Had. no: 2903); "Tıb", 27(Had. no: 5722); Müslim, "Cihâd", 101(Had. no: 1790); İbn Mâce, "Tıb", 15(Had. no: 3464-3465); Belâzürî, *Ensâb*, C. 1, s. 324; Beyhakî, *Delâ'il*, C. 3, s. 260; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, C. 3, s. 262; Makrîzî, *İmtâ'*, C. 1, ss. 153-154; Ayrıca bkz. M. Yaşar Kandemir, "Fâtıma", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995, C. 12, s. 219.

⁵⁶³ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 450; Makrîzî, *İmtâ'*, C. 1, s. 154.

⁵⁶⁴ Halebî, *es-Sîretü'l-Halebi*, C. 2, s. 322.

⁵⁶⁵ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, C. 6, s. 153(Had. no: 5823); Nesâî, "İşretü'n-nisâ", 91(Had. no: 9191).

⁵⁶⁶ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, ss. 447-448; İbn Asâkir, *Târîhu medîne*, C. 20, ss. 385-386.

⁵⁶⁷ Öztürk, *Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, s. 97.

kemikle(بِعَظْمٍ بَالٍ) tedâvisinin sürdüğü bildirilmektedir.⁵⁶⁸ Rivâyetler Hz. Peygamber'in bir aylık tedâvisini kimin gördüğü hakkında açık bir bilgi sunmasa da tedâvisiyle husûsen kızı Fâtîma'nın ve zevcelerinden Âişe'nin tecrübeleri sebebiyle alâkadar olduğu söylenebilir. Bazı hadis kaynaklarının sunduğuna göre Hz. Peygamber sefere çıkarken âile efrâdından ahiren kızı Fâtîma ile vedalaşmakta, seferden dönünce de evvelen onunla görüşmekteydi.⁵⁶⁹

Uhud Muhârebesi'ne Vâkıdî tarafından iştirak ettiği zikredilen, nesebi Hazreç kabîlesinin Neccâroğulları koluna dayanan Ümmü Süleym kaynaklarda adı Sehle, Rûmeysâ, Rûmeysel, Gumeysâ, Rûmeyle, Üneyfe, Müleyke olarak zikredilse de Ümmü Süleym künyesiyle meşhur olmuştur.⁵⁷⁰ Oğlu Enes kanalıyla Uhud'da Âişe ile birlikte yaralılara su taşıyıp ağızlarına döktüğünü daha önce zikrettiğimiz Ümmü Süleym'in doğum ve vefat târihi hakkında kaynaklar bir bilgi sunmamaktaysa da oğlunun Uhud'da on üç yaşlarında olması⁵⁷¹ onun en az yirmili yaşlarda bu savaşa iştirak ettiğini söylememizi mümkün kılmaktadır. Yine onun da genç sayılabilecek yaşlarda Âişe ile berâber Uhud'da yaralıların tedâvisi noktasında yardımcı olduğu hem de hastabakıcılık konusunda tecrübeler kazandığı söylenebilir.

Benî Neccâr kabîlesinden Uhud'a katılan bir diğer hanım sahâbî Ümmü Umâre bint Kâ'b'dır.⁵⁷² Asıl ismi Nesîbe bint Kâ'b b. Amr olarak zikredilen, Medine'de İslâm'ı ilk tercih edenler arasında bulunan Ümmü Umâre, ikinci Akabe bîatında kocası ve iki oğluyla birlikte hazır bulunarak Resûlullah'a olan merbûtiyetini ihdas etmiştir.⁵⁷³ Uhud,

⁵⁶⁸ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 450; Belâzürî, *Ensâb*, C. 1, s. 324; Makrîzî, *İmtâ'*, C. 1, s. 154.

⁵⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 37, s. 46(Had. no: 22363); Ebû Davûd, *Tereccül*, 20(Had. no: 4213).

⁵⁷⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 10, s. 395; Ebû Nuaym el-İsfehânî, *Ma'rifetü's-Şahâbe*, C. 6, s. 3504; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 4, s. 1940; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 409.

⁵⁷¹ Enes b. Mâlik'in hicretten on yıl önce (612) dünyaya geldi. Bkz. İbrahim Canan, "Enes B. Mâlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995, C. 11, s. 234.

⁵⁷² İsmi ile ilgili Bint Harb el-Ensâriyye şeklinde de bir rivâyet bulunan Ümmü Umâre'nin ihtimal kendisine bu isimlendirmenin savaşlarda gösterdiği şecaat sebebiyle tesmiye edilmektedir. Ebü'l-Feth Muhammed b. Hüseyin b. Ahmed el-Ezdî el-Mevsilî, *Esmâü Men Yu'refu Bikünyetihî Min Aşhabî Rasûlillâhi Şallallahü Aleyhi ve Sellem*, thk. Ebû Abdîrrahman İkbâl, Bombay, Dârü's-Selefiyye, 1410/1989, C. 1, s. 69. Ümmü Umâre'nin ismi hakkında kaynaklarda görülen farklılıklar hakkında değerlendirme için bkz. Öztürk, *Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, s. 148.

⁵⁷³ Ebû Nuaym el-İsfehânî s. 383; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 4, s. 1948; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, C. 1, s. 675; C. 7, s. 360; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, ss. 333-334. Ayrıca bkz. Halit Özkan, "Ümmü Umâre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, C. 42, s. 332.

Hudeybiye, Hayber, Umretü'l-Kazâ, Huneyn ve Yemâme savaşlarına iştirak ettiği bildirilen Nesîbe, geri hizmetler de bulunarak yaralıların tedâvisinde hemşirelik vazîfesi icrâ etmiştir.⁵⁷⁴ Vâkîdî onun Uhud'a kocası Gaziyye b. Amr⁵⁷⁵ ve iki oğluyla katıldığını naklederken bazı kaynaklar bu savaşa kocası Zeyd b. Âsım⁵⁷⁶ ile birlikte katıldığını haber vermektedir. Oğlu Abdullah b. Zeyd'in sunduğu habere göre Uhud Harbi'nde kendisine sırtık gibi uzun bir müşrik tarafından indirilen bir darbe sonucu sol pazusundan ciddi bir yara almış ve yarısından akan kanı kesmeye muvaffak olamamıştı. Olaya şahit olan Resûlullah, yarasını bir bezle bağlamasını söylemiş olay yerine gelen Ümmü Umâre, oğluna ilk müdâhaleyi gerçekleştirerek kanamayı durdurmuştu. Abdullah'ın verdiği bilgilerde annesinin yanında o gün yaralılar için hazırlanmış(قَدْ أَعَدَّتْهَا لِلْجِرَاحِ) içinde sargı bezleri(وَمَعَهَا عَصَائِبُ) bulunan husûsî bir çantası(فِي حَقْوَيْهَا) bulunduğu bilgisi annesinin Uhud'a yaralıların tedâvisi amacıyla katıldığına güçlü bir delil teşkil etmektedir. Ayrıca ilkyardım çantası diyebileceğimiz bu çantaya sâhip olan Ümmü Umâre'nin tecrübeli bir hastabakıcı olduğunu söylememizi de mümkün kılmaktadır.⁵⁷⁷

Uhud Savaşı'nda müslümanların hezimet yaşayıp Allah resûlünün etrâfından uzaklaştığı esnada oğluyla berâber Allah resûlünü korumaya gayret gösteren bu hanım sahâbî, İbn Kamîe isimli bir müşrik savaşçı tarafından boynuna aldığı kılıç darbesi sonucu ağır yaralanmıştı. Uhud'un ertesi günü gerçekleşen Hamrâülesed Gazvesi'ne de katılmak istemiş ancak yarısından gelen kanın durmaması sebebiyle bu mümkün olmamıştır. Hamrâülesed dönüşü daha evine varmadan Hz. Peygamber, Ümmü Umâre'nin kardeşi Abdullah b. Kâ'b b. el-Mâzinî'yi ablasının ahvâl-i sıhhiyesini öğrenmek için göndermiş, Abdullah'ın selamette olduğu bilgisini getirmesi üzerine çok sevinmiştir. Ümmü Umâre'nin aldığı bu yaranın tedâvisinin bir sene sürdüğü ve izini ömür boyu sırtında taşıdığı bildirilmektedir.⁵⁷⁸ Bir rivâyete göre Uhud'da Abdullah b. Zeyd'e Resûlullah,

⁵⁷⁴ İbn Sa'd, *eṭ-Ṭabaḳât*, C. 10, s. 383; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî Târîḫ*, C. 4, s. 189; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, C. 5, s. 197; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, C. 2, s. 278.

⁵⁷⁵ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 268; İbn Sa'd, *eṭ-Ṭabaḳât*, C. 10, s. 383; Belâzürî, *Ensâb*, C. 1, s. 250; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, C. 5, s. 198; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, C. 2, s. 278; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 1, s. 162.

⁵⁷⁶ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ'*, C. 2, s. 64; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 2, s. 557; C. 4, s. 1948; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, C. 1, s. 675; C. 7, s. 360; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 334.

⁵⁷⁷ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, ss. 270-271; İbn Sa'd, *eṭ-Ṭabaḳât*, C. 10, s. 385; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, C. 2, s. 280.

⁵⁷⁸ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, ss. 269-270; İbn Sa'd, *eṭ-Ṭabaḳât*, C. 10, s. 384; Belâzürî, *Ensâb*, C. 1, s. 325; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, C. 5, s. 198.

Ümmü Umâre yaralanınca “Annene... Annene yardım et; yarasını sar.” diye selenmiş, onun da annesinin yarasıyla ilgilendiği bildirilmektedir.⁵⁷⁹ Doğum târihi kaynaklarda belirtilmeyen Ümmü Umâre’nin iki erkek kardeşi Abdullah ve Abdurrahman b. Kâ’b’ın Bedir’de buldukları bilgisi kesindir. Daha önceki rivâyetlerden edindiğimiz tecrübemize göre Bedir’e katılan sahâbîlerin yaşları on beşten fazla olmaktadır. Bu sebeple Ümmü Umâre’nin de en az yirmili yaşlarda genç bir anne olarak savaşa katılmasında sâhip olduğu hemşirelik tecrübelerinin de etkisi bulunduğu düşüncesine sevk etmektedir.

Uhud’da yaralıların tedâvisiyle ilgilenen kadın sahâbîlerden biri de Hamne bint Çahş’tır. Annesi, Abdülmuttalib’in kızı ve Resûlullah’ın halası olan Ümeyye bint Abdülmuttalib’dir. Nesebi baba tarafından Kureş’in Esed b. Huzeyme kabîlesine bağlıdır. Hz. Peygamber’e bîat eden hanımlardan olan ve Mekke’den Medine’ye ilk hicret edenler arasında yer alan Hamne, Mus‘ab b. Umeyr ile evlenmiş ve ondan bir kızı dünyaya gelmiştir.⁵⁸⁰

Vâkıdî Uhud’a iştirak eden Kâ’b b. Mâlik’in sunduğu rivâyetle Hamne’nin susamış askerlere su taşımanın yanı sıra yaralıları tedâvi ettiğini de belirtmektedir.⁵⁸¹ Yine Uhud’da bulunan Hamne’nin kardeşi Ebû Abdullah b. Çahş’ta savaşta ablasının yapmış olduğu hizmetlerinden bahsederken yaralıları tedâvi ettiğini o da belirtmiştir.⁵⁸² Uhud’a kocası Mus‘ab b. Umeyr ile katıldığı aktarılan Hamne’nin hemşirelik vazîfesi yaptığı açıkça belirtilmiş ancak hakkında daha fazla mâlûmat zikredilmemiştir.⁵⁸³ Doğum ve vefat tarihlerine kaynaklarda tesâdüf edilemeyen, anne olan bu hanım sahâbînin de genç yaşlarda harbe katıldığını düşünmekteyiz.

Kaynaklarda Uhud’a katılanlar arasında adı tavzîhen zikredilen Resûl-i Ekrem’in dadısı Ümmü Eymen, asıl adı Bereke bint Sa‘lebe b. Amr el-Habeşîyye’dir. İlk oğluna

⁵⁷⁹ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 1, ss. 272-273; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, C. 10, s. 386; Zehebî, *Siyeru A‘lâmi’n-Nübelâ*, C. 2, s. 281.

⁵⁸⁰ Bkz. Mehmet Aykaç, “Hamne Bint Cahş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1997, C. 15, s. 497.

⁵⁸¹ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 1, ss. 249-250; Vâkıdî’den rivâyetle İbn Sa’d, *et-Tabakât*, C. 10, s. 230.

⁵⁸² Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-kebir*, C. 24, s. 216; Heysemî, *Mecma‘u’z-zevâ‘id*, C. 9, s. 262.

⁵⁸³ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, C. 10, s. 229; Ebû Nuaym el-İsfehânî, *Ma‘rifetü’s-şahâbe*, C. 6, s. 3293; İbnü’l-Cevzî, *et-Telkîh*, s. 230; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe*, C. 7, s. 71; Sıbt İbnü’l-Cevzî, *Mir‘âtü’z-zamân*, C. 5, s. 340; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî Zehebî, *Tezhibü Tehzîbi’l-Kemâl fi esmâ‘i’r-ricâl*, thk. Guneym Abbas Guneym, Mecdî Seyyid Emîn, 1. bs., Kahire, 1425/2004, C. 11, s. 126; Makrîzî, *İmtâ‘u’l-esmâ‘*, C. 1, s. 153; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 7, s. 71.

nispeten Ümmü Eymen diye anılan bu hanım sahâbî ayrıca Ümmü'z-Zabâ ve Ümmü Üsâme olarak da tekniye edildiği görülmektedir.⁵⁸⁴

Vâkîdî eserinde Kâ'b b. Mâlik kanalıyla naklettiği rivâyette Ümmü Eymen'in sâdece yaralılara su verdiğini zikretmekte⁵⁸⁵, talebesi İbn Sa'd ise ayrıca yaralıların tedâvisiyle de meşgul olduğunu belirtmektedir.⁵⁸⁶ Vâkîdî'nin bugün elimizde bulunan nüshasından ihtimal tahkîke dayalı bir noksanlık sonucu tevâfuk edemediğimiz yaralıları tedâvi ettiği bilgisinin İbn Sa'd ile berâber İbnü'l-Cevzî, İbn Batîş, İbn Hacer gibi müellifler tarafından da sunulması onun da savaşta hastabakıcı vazîfesi gördüğünü söylememize zemin teşkil etmektedir.⁵⁸⁷ Yine Vâkîdî'nin sunduğu bir rivâyetten Ümmü Eymen'in savaşta Resûl-i Ekrem'e yakın bir konumda hizmet ettiğini söylemek mümkündür. Nitekim rivâyette o gün yaralılara su veren Ümmü Eymen'e Hibbân b. el-Arika isimli müşriğin attığı bir ok arkadan eteğine isâbet ederek onun yere düşmesine sebep olmuştu.⁵⁸⁸ Kaynaklarda Uhud'da yaralılara gösterdiği hizmetler bakımından daha fazla mâlûmata tesâdüf edemediğimiz Ümmü Eymen'in doğum târihi hakkında da bir bilgi sunulmamaktadır. Ancak Hz. Peygamber'in "Annemden sonra annem."⁵⁸⁹ dediği, Resûlullah'ın doğumundan îtibâren dadılığını yaptığı ifâde edilen Ümmü Eymen'in bu bilgilerden hareketle onun da bir anne olarak yaklaşık altmış yaşlarında Uhud'a katıldığı söylenebilir.⁵⁹⁰ Rivâyetlerde Allah resûlünden savaşta yaralıların tedâvisini görmek için izin isteyen kadınların talepleri göz önüne alındığında ileri yaşına rağmen Ümmü

⁵⁸⁴ İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 1, s. 128; Ebü'l-Me'ed İmâdüddin İbn Bâtîş, *Kitâbü'l-Muğnî fi'l-inbâ' 'an ğaribi'l-Mühezzeb ve'l-esmâ'*, thk. Mustafa Abdülhafız Sâlim, Mekke, el-Mektebetü't-ticâriyye, 1411/1991, C. 2, s. 73; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 2, s. 73.

⁵⁸⁵ Vâkîdî, *el-Meğâzi*, C. 1, s. 250.

⁵⁸⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 10, s. 214. Vâkîdî'den naklen İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 361.

⁵⁸⁷ İbnü'l-Cevzî, *et-Telkîh*, s. 229; İbn Bâtîş, *Kitâbü'l-Muğnî*, C. 2, s. 73; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 361.

⁵⁸⁸ Vâkîdî, *el-Meğâzi*, C. 1, s. 241.

⁵⁸⁹ Ebü Bekr Ahmed b. Ebi Hayseme Züheyr b. Harb en-Nesâi İbn Ebû Hayseme, *Ahbarü'l-Mekkiyyîn min Kitâbü't-Târihu'l-kebir li İbni Ebi Hayseme*, thk. Salâh b. Fethî Hilâl, 1. bs., Kâhire, el-Fârûku'l-hadîse, 1424/2004, C. 2, ss. 192, 790; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 4, s. 1794; İbn Asâkir, *Târihu medîne*, C. 8, s. 51; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünüf*, C. 6, s. 577; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, C. 7, s. 290; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ'*, C. 2, s. 358.

⁵⁹⁰ Habeş asıllı bir köle olan Ümmü Eymen, Resûl-i Ekrem'in babası Abdullah'a yahut annesi Âmine'ye dedesi Abdülmuttalib'in kölesi iken mîras olarak kalmıştır. Bir başka rivâyete göre ise Hz. Peygamber'in eşi Hadîce'nin kız kardeşi tarafından Resûlullah'a mevhubede edilmiştir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 10, s. 212; Ebû Nuaym el-İsfehânî, *Ma'rifetü's-şahâbe*, C. 6, s. 3469; İbnü'l-Cevzî, *et-Telkîh*, s. 228; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, C. 7, s. 291; Bünyamin Erul, "Ümmü Eymen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, C. 42, s. 317.

Eymen'in savaşa katılmasında sâhip olduğu sağlık bilgisinin de etkisi olduğunu söylemek mümkündür.

Uhud'a katılan kadın sahâbîlerden biri de Hz. Peygamber'in halası Safiyye bint Abdülmuttalib'dir. Mekke'de İslâm'a ilk girenler arasında kabul edilen oğlu Zübeyr ile birlikte müslüman olup, Medine'ye hicret eden ve Resûl-i Ekrem'e bîat eden kadınlar arasında yer almaktadır. Hakkında zikredilen bilgilerde Safiyye'nin çeşitli savaflara iştirak ettiği, savaflarda yaralıların tedâvisi ve geri hizmetlerde bulunduğu bildirilmekle berâber onun gazâyâ çıkan ilk kadın olarak da anıldığı kaydedilmektedir.⁵⁹¹ Vâkîdî'nin Safiyye'den bizzat sunduğu rivâyette Medine'de bulunduğu kaleden Resûlullah'ın ashâbının geri çekildiğinden haberdar olan Safiyye elinde bir kılıçla Uhud'a doğru yola çıkmış, yol üzerinde Benî Hârîse denilen yerde içlerinde Ümmü Eymen'in de bulunduğu ensardan bir grup kadınla karşılaşarak onlarla birlikte Uhud'a gelmişti. Uhud'da kendisini ilk karşılayan yeğeni Ali'den Hz. Peygamber'in yerini öğrenen Safiyye, Resûl-i Ekrem'in yanına geldiğinde onun yaralı halde olduğunu haber vermektedir.⁵⁹² İbn Sa'd benzer şekilde sunduğu rivâyetinde o da müslümanların bozguna uğraması ve geri çekilmesi üzerine Safiyye'nin savaşa çıktığını nakletmektedir.⁵⁹³ Savaş alanına gelen Safiyye'nin sağlık hizmetinde bulunduğuna dâir açık bir rivâyete rastlayamasak da onun da bu sebeple geldiğini söylememize engel teşkil edecek bir durum söz konusu değildir. Zîra Uhud'a gelen Safiyye'nin ilk olarak Resûlullah'ın durumunu sorması, savaşta kardeşi Hamza ve oğullarının bulunması onun da diğer kadınlar gibi yaralanmalara karşı hizmet için Uhud'a gelme ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Nitekim kardeşi Hamza'nın müşrik kadınlar tarafından müslüman bedeni görmesini istemeyen Hz. Peygamber, oğlu Zübeyr'e annesinin önüne durmasını söylemiş ancak Safiyye durumdan haberdar olduğunu ve bunu metanetle karşılayacağını bildirmesi üzerine Resûlullah görmesine izin vermiştir.⁵⁹⁴ Doğum târihi milâdî 567⁵⁹⁵ civârında olduğu zikredilen Safiyye'nin Uhud'a yaklaşık elli sekiz yaşlarında seyyibe bir kadın olarak katıldığı söylenebilir.

⁵⁹¹ Uraler, "Safiyye bint Abdülmuttalib", (DİA), C. 35, s. 475.

⁵⁹² Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, ss. 288-289.

⁵⁹³ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 41.

⁵⁹⁴ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 60; İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 41; Tâberî, *Târîh*, C. 2, s. 529; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, C. 7, ss. 171-172; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 215.

⁵⁹⁵ Uraler, "Safiyye bint Abdülmuttalib", (DİA), C. 35, s. 475.

Vâkıdî'nin Uhud'a katılan kadınlar arasında ismini zikrettiği bir sâir isim de Hind bint Amr b. Harâm'dır.⁵⁹⁶ Hazrec kabîlesinin Benî Selime koluna mensuptur.⁵⁹⁷ Hicretin akabinde Medine'de müslüman olup Hz. Peygamber'e bîat eden kadınlar arasında yer alan Hind bint Amr'ın bu savaşta yaralıları tedâvi edip etmediği ve savaşa ne zaman katıldığına dâir Vâkıdî tarafından sarih bir bilgi sunulmasa da araştırmacılar onun Uhud'a yaralıların tedâvisi için çıkan kadınlardan biri olarak kabul etmektedir.⁵⁹⁸ Hz. Peygamber döneminde müslüman kadınların sağlık alanında gösterdikleri hizmetleri konu alan çalışmasında Levent Öztürk, Hind bint Amr'ın Uhud'a hangi vakitte katıldığına net olmadığını, aldığı haber üzere sonradan katıldığı fikrinin daha mâkul olduğunu beyânla onun Hayber'de kesin olarak bulunduğu yönündeki rivâyeti Uhud'a hastabakıcı olarak katıldığına hamlederek kanaatini bu yönde sunmaktadır.⁵⁹⁹ Doğum ve vefat târihi hakkında da bir bilgiye tesâdüf edilemeyen Hind'in, Uhud'a gelişinin yaralıları görecek hizmetler açısından olduğu söylenebilir. Zîra bu savaşa total olarak katılan eşi Amr b. Cemûh, oğlu Hallâd ve kardeşi Abdullah b. Amr'ın cenazelerini Medine'ye intikaliyle bizzat kendisi ilgilendiği bilgisi kaynaklarca kesindir.⁶⁰⁰ İhtimal onların vefatlarından önce yanlarında bulunarak hayatta kalmaları için çaba sarfettiği düşünülebilir. Oğlu Hallâd'ın savaşa katıldığı bilgisinden hareketle bu hanım sahâbînin yaklaşık otuzlu yaşlarda bu savaşa bir anne olarak katıldığı söylenebilir.

Annesi ve erkek kardeşi Mistah ile Mekke'de erken dönemde müslüman olup Medine'ye hicret eden Hind bint Üsâse, Uhud'da yer alan sahâbîlerden biridir. Resûl-i Ekrem'e bîat eden kadınlar arasında yer alan Hind'in tam adı Hind bint Üsâse b. Abbâd b. el-Muttalib b. Abdümenâf el-Kureşîyye'dir.⁶⁰¹ İlk dönem müelliflerinden İbn İshâk'ın

⁵⁹⁶ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 1, ss. 264-266.

⁵⁹⁷ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 368. Hind bint Amr'ın nesebi ile alâkalı İslâm Ansiklopedisi'nin "Hind bint Amr" maddesinde Benî Seleme olarak zikredilsede bu sehven yapılmış yazı hatası olarak düşünülebilir. Nitekim yine aynı ansiklopedinin "Hazrec (Benî Hazrec)" maddesini incelediğimizde Hazrec'in kollarından biri olarak Seleme yerine Selime kabîlesine tesâdüf edilmektedir. Ayrıca bazı muasır araştırmacıların da nesebini Selime olarak kaydettiği görülmektedir. Bkz. Ahmet Önkâl, "Hazrec (Benî Hazrec)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998, C. 17, s. 143; Kasım Kırbıyık, "Hind Bint Amr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998, C. 18, s. 64; Öztürk, *Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, s. 104.

⁵⁹⁸ Kırbıyık, "Hind Bint Amr", *(DİA)*, C. 18, s. 64.

⁵⁹⁹ Öztürk, *Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, ss. 104-105.

⁶⁰⁰ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 1, ss. 264-266.

⁶⁰¹ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 217; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, C. 7, s. 277; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 341.

sunduğu bilgilerden Hind bint Üsâse'nin de Uhud'a katıldığı görülmektedir.⁶⁰² Vâkıdî'nin Uhud'a katılan müslüman kadınların sayısının on dört olduğunu zikrettikten sonra bazı isimlere temas ettiğine ve listeyi eksik bıraktığına değinmiştik. Bu açıdan İbn İshâk'ın vermiş olduğu bu bilgiler listenin itmam olmasında oldukça mühimdir. Doğum târihine kaynaklarda tesâdüf edilemeyen Hind'in kardeşi Mistah'tan hareketle ortalama yirmili yaşlarda genç bir hanım olarak Uhud'da hazır bulunduğu söylenebilir. Zîra Mistah'ın muhtemel doğum târihine göre Uhud'a yirmi yedi yaşlarında katıldığı görülmektedir.⁶⁰³ Uhud'a katılış nedeni hakkında açık bir rivâyetin de olmadığı Hind'in diğer hanım sahâbîler gibi askerlerin sağlık ve diğer geri planda kalan hizmetler husûsunda yardımcı olmak için savaşa katıldığı söylenebilir.⁶⁰⁴

Uhud'a katılan diğer bir hanım sahâbî de Ümmü Süleym'in ablası Ümmü Harâm bint Milhân'dır. Soy bakımından Benî Neccâr kabîlesine bağlı olan Ümmü Harâm, kız kardeşi Ümmü Süleym ile birlikte Resûl-i Ekrem ile aralarında süt ve soy bakımından teyze-yegen ilişkisinin olduğu bildirilmektedir. Hz. Peygamber'in babası Abdullah'ın babaannesi Selmâ, Benî Neccâr kabîlesine mensup olması hasebiyle bazı rivâyetlerde Ümmü Harâm'ın Resûlullah'ın sütteyzelerinden biri olduğu, kimi rivâyetlerde ise sütteyzeliğinin babası ve dedesi yönünden bulunduğu aktarılmaktadır.⁶⁰⁵ Resûl-i Ekrem'in Medine'ye hicretinden sonra kendisine bîat eden Ümmü Harâm, ensârdan Ubâde b. Sâmit ile evlenmiş ve Muhammed adında bir çocukları dünyaya gelmiştir.⁶⁰⁶ Hamîdullah, Ümmü Harâm'ın kız kardeşi Ümmü Süleym ile birlikte Uhud Savaşı'nda yer aldığını, Resûl-i Ekrem'in de âilesinden bazı kadınların yaralıların tedâvisi konusunda

⁶⁰² İbn İshâk, *es-Sîre*, s. 333; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 54; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünîf*, C. 6, ss. 15-16; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, C. 7, s. 277; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. 5, s. 419; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 341.

⁶⁰³ Bkz. Hüseyin Algül, "Mistah b. Üsâse", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2005, C. 30, s. 188.

⁶⁰⁴ Öztürk, *Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, s. 106.

⁶⁰⁵ Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Şahîhi Müslim*, C. 13, s. 85.

⁶⁰⁶ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 404. İbn Sa'd Ümmü Harâm'ın Ubâde b. Sâmit'ten sonra Amr b. Kays ile evlendiği ve bu evlilikten Kays ve Abdullah adında iki çocuğunun olduğunu aktarmaktadır. Aynı zamanda müellif, Ubâde'nin h. 34 yılında Şam'da yetmiş iki yaşında vefat ettiği bilgisini de vermektedir. Kaynaklardan Ubâde hakkında rivâyetlerin daha mâkul olduğu görülmektedir. Burada İbn Abdülber'in Ümmü Harâm'ın isminin doğru tespitinin yapılamadığı beyânına atıfla İbn Sa'd'ın Amr b. Kays haberinde isim benzerliklerine bağlı sehven karışıklığa düştüğü düşünülebilir. Krş. İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 3, s. 459, 506; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 4, s. 1931; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 5, s. 373; M. Yaşar Kandemir, "Ubâde b. Sâmit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, C. 42, ss. 13-14.

yardımcı olduğunu kaydetmektedir.⁶⁰⁷ Kandemir'in İslâm Ansiklopedisi'nde yazdığı "Ümmü Harâm" maddesinde de Ümmü Harâm'ın Uhud'a katılarak yaralı askerlere sağlık hizmetlerinde bulunduğunu nakletmekte⁶⁰⁸, Ümmü Harâm ile ilgili çalışmaları bulunan Hüseyin Algül'ün de ondan iktibasla bu bilgiyi kullandığı görülmektedir.⁶⁰⁹ Muâsır araştırmacılar tarafından verilen bu bilgilerin dışında Ümmü Harâm'ın Uhud'a katıldığını teyit edemesek de onun da Uhud'da askerlere sunulan sağlık hizmetlerinin yanında diğer vazîfelerde cehd ve gayret sarfederek yer aldığını söylemek mümkündür. Nitekim Algül'ün Ümmü Harâm'ın Hz. Peygamber'in Neccâr oğulları kabilesi münasebetiyle aralarındaki râbitaya temas ettikten sonra "Bu sülâlenin Medine döneminde Hz. Peygamber'e yakınlığı, ilgisinin derinliği, yöneltilen görev ve sorumlulukların gereğini yerine getirmedeki can pahasına gösterdikleri titizliği, samimi hizmet arzusunu ve İslâm dinine fedakârâne yardımlarını düşünmek.." sözleriyle her daim Resûlullah'ın yanında olduklarını bildirmektedir.⁶¹⁰ Hamîdullah, aralarında Resûlullah'ın âilesinden kadınların da bulunduğu bazı hanımların Uhud'da yaralıların tedâvisiyle ilgilendiğini aktarmaktadır.⁶¹¹ Bu bağlamda Ümmü Harâm'ın Uhud'a katıldıkları konusunda şüphe bulunmayan kocası Ubâde b. Sâmit ve kız kardeşi Ümmü Süleym ile bu savaşa çıktığı söylenebilir. Kaynaklarda doğum târihi hakkında bir bilgiye tasâdüf edilemeyen Ümmü Harâm'ın da bu savaşta bir anne olarak katıldığını söylemek mümkündür.

Benî Neccâr kabilesine mensup er-Rubeyyi' bint Muavviz'in de Uhud'a katılanlar arsında yer aldığı söylenebilir. Kendi beyânına göre Hz. Peygamberle savaşlara katılarak yaralıların tedâvisi ile ilgilenen er-Rubeyyi', genç yaşta müslüman olup Hudeybiye'de Resûlullah'a bîat edenlerden biridir.⁶¹² Buhârî ve çeşitli kaynakların er-Rubeyyi'den naklettiği rivâyette er-Rubeyyi' gazvelerin ismini zikretmeden "Biz kadınlar Hz. Peygamber ile berâber gazvelerde bulunurduk. Askerlere su verir, onlara hizmet eder,

⁶⁰⁷ Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, s. 835(md. 1707).

⁶⁰⁸ M. Yaşar Kandemir, "Ümmü Harâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, C. 42, s. 322.

⁶⁰⁹ Hüseyin Algül, "Hala Sultan'ın Hayatı ve Şahsiyeti ve Kıbrıs Türkler Üzerindeki Etkisi", *Osmanlı Döneminde Kıbrıs*, İstanbul, 2016, s. 442.

⁶¹⁰ Algül, *Hala Sultan'ın Hayatı ve Şahsiyeti*, ss. 442-443.

⁶¹¹ Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, s. 835(md. 1707).

⁶¹² İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 4, s. 1837; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, C. 7, s. 108; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. 35, s. 174; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfî İbn Kesîr, *et-Tekmil fî ma'rifeti's-sikât ve'z-zu'afâ' ve'l-mecâhîl*, thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim Âl-i Nu'mân, Yemen, Merkezü'n-Nu'mân li'l-Bühûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve Tahkîki't-Tirâs ve't-Terceme, 1432/2011, C. 4, s. 239; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 132.

yaralı ve ölüleri Medine'ye götürürdük.”⁶¹³ diyerek savaşlarda yer aldığını açıkça beyân eder. Bazı rivâyetlerde ise “Yaralılara su verir, tedâvi ederdik.”⁶¹⁴ şeklinde bulunan ifâdesinden askerlere sağlık hizmetlerinde bulunduğu da anlaşılmaktadır. Buhârî, er-Rubeyyi'nin yaralıları tedâvi ettiği rivâyetinin bâbını (بَابُ مُدَاوَاةِ النِّسَاءِ الْجَرْحَى فِي الْعُرْوِ) “Kadınların Gazvede Yaralıları Tedâvi Etmeleri Bâbı” şeklinde isimlendirmektedir.⁶¹⁵ Taberânî'nin er-Rubeyyi'nin yaralıları tedâvi ettiklerini tasrih ettiği rivâyetinde ayrıca (فَلَا تُفَاتِلُ) “Savaşmazdık”⁶¹⁶ sözüyle gazâlara çıkış niyetlerini belli gâyelere hasrederek aktarması, Hz. Peygamber döneminde müslüman kadınların husûsiyle askerlere savaşlarda sağlık hizmetlerinde ve geri planda yardımcı olmak için katıldıklarını izhar etmektedir. Uhud'a katıldığı rivâyetlerde sarîh olmasa da Ümmü Harâm gibi Neccâroğullarına mensup bu hanım sahâbînin de Uhud'da yer aldığını düşünmekteyiz. Rubeyyi'nin Hz. Peygamber döneminde sağlık alanında göstermiş olduğu hizmetlerini çalışmasında ele alan Öztürk, “O'nun Uhud Savaşı'na katılmış olduğunu çıkarmak için bilgilerimiz net değilse de bu muhtemel gözükmektedir.”⁶¹⁷ beyânıyla kanaatimizi desteklemektedir. Bu konuda düşüncemizi destekleyen bir diğer delil olarak ise Rubeyyi'nin “Yaralıları ve ölüleri Medine'ye nakleddik.” sözünü ileri sürmek mümkündür. Nitekim araştırmalarımızda edindiğimiz başka rivâyetlerden de hanım sahâbîlerin müslümanlardan yaralı ve ölen askerleri Medine'ye taşınmasının Uhud Savaşı'nda gerçekleştirdikleri görülmektedir. Bu açıdan Rubeyyi'nin zikri geçen sözü Uhud bağlamında söylemiş olması gerekmektedir.

Kaynaklarda doğum târihine tesâdüf edilemeyen er-Rubeyyi'nin Bedir Savaşı sonrası⁶¹⁸ Leysoğulları'ndan İyâs b. Bükeyr ile evlenip ondan Muhammed adında bir çocuğu dünyaya geldiği⁶¹⁹ bildirilmekte ise de bu düğünün Uhud'dan önce yâhut sonra

⁶¹³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 44, s. 567(Had. no: 27017); Buhârî, “Cihâd”, 68(Had. no: 2883); İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 133.

⁶¹⁴ Buhârî, “Cihâd”, 67(Had. no: 2882); Ebû Nuaym el-İsfehânî, *Ma'rifetü's-Şahâbe*, C. 6, s. 3332; el-Mühelleb b. Ebî Sufre et-Temimi el-Mâlikî el-Endelûsî, *el-Muhtasarü'n-naşîh fi tehzîbi'l-kitâbi'l-Câmi's-Şahîh*, thk. Ahmed b. Fâris es-Sellûm, Riyad, Dârü't-tevhîd-Dâru Ehli's-sünne, 1430/2009, C. 2, s. 295.

⁶¹⁵ Buhârî, “Cihâd”, 67(Had. no: 2882).

⁶¹⁶ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, C. 24, s. 276(Hadis No; 701).

⁶¹⁷ Bkz. Öztürk, *Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, ss. 109-111.

⁶¹⁸ Buhârî, “Megâzi”, 12(Hadis No; 4001); “Nikâh”, 49(Hadis No; 5147).

⁶¹⁹ İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 132.

olduğu belli değildir. Bu sebeple onun da sâdece genç bir hanım olarak bu savaşa iştirak ettiği söylenebilir.

Uhud'a katılan hanımlardan bir diğeri Neccâroğullarından Ümmü Selî'tir. İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ında onun hakkında sunulan bilgide asıl künyesinin Ümmü Kays olduğu ancak Amr b. Kays b. Mâlik(Ebû Selî b. Ebî Hârise) ile evliliğinden dünyaya gelen Selî'te nispeten "Ümmü Selî't" diye tekniye edildiğini nakledilmektedir.⁶²⁰ Bazı kaynaklarda Ümmü Selî't'in Amr b. Kays'ın vefatı üzerine Mâlik b. Sinân ile evlenerek ondan Ebû Saîd el-Hudrî adında bir çocuğu olduğu⁶²¹ aktarılsa da bunun sahih olmayan bir bilgi olduğunu söylemek mümkündür. Zîra Ebû Saîd el-Hudrî'nin annesi yine Neccâroğullarına mensup Üneyse bint Ebû Hârise olduğu görülmektedir.⁶²² Buhârî'nin kaydettiği bir hadiste Ömer b. Hattâb Ümmü Selî't'in Uhud günü sırtında su kırbaları ile kendilerine su taşıdığını haber vermektedir.⁶²³ İbn Hacer, Buhârî şerhinde bu bilgiye yer vermeyen İbn Sa'd'ı tenkit ederek, Ümmü Selî't'in bu hadisle Uhud'a katıldığının sabit olduğunu vurgulamaktadır.⁶²⁴ Bir diğeri Buhârî şârihi Aynî'nin de eserinde aynı kanaati dile getirdiği görülmektedir.⁶²⁵ Vâkidî'nin eksik bıraktığı listenin istikmâl olmasında çeşitli kaynaklarında⁶²⁶ zikrettiği bu rivâyet ehemmiyet arz etmektedir. Rivâyetlerde sırtında askerlere su taşıdığı sarîh olarak zikredilen Ümmü Selit'in yaralıların temiz suya

⁶²⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 10, ss. 389-390; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, C. 6, s. 79.

⁶²¹ Ebû'l-Velid Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tüçübî el-Bâcî, *et-Tadîl ve't-tecrîh li-men harrece lehü'l-Buhârî fi'l-Câmi's-sahîh*, thk. Alî İbrâhîm Mustafâ, 1. bs., Beyrut, Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 2010, s. 549; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 408; Öztürk, *Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, s. 140.

⁶²² Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Yezdî el-İsfahânî İbn Mencûye, *Ricâlü Şâhihi Müslim*, thk. Abdullah el-Leysî, Beyrut, Dârü'l-ma'rife, 1407, C. 1, s. 232; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 4, s. 1671; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, C. 1, s. 532; İbn Asâkir, *Târîhu medîne*, C. 20, s. 379; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ'*, C. 2, s. 237. İbn Hacer Üneyse bint Amr b. Kays(Ebû Saîd)'in tercüme-i hâlini verirken ilk eşinin Nu'mân olduğunu ve ondan sonra Mâlik b. Sinân ile evlenerek Ebû Saîd'i dünyaya getirdiğini aktarmaktadır. Bkz. İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 40.

⁶²³ Buhârî, "Meğâzî", 23(Had. no: 4071); Buhârî, "Cihâd", 66(Had. no: 2881).

⁶²⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, C. 6, s. 79.

⁶²⁵ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, C. 14, s. 168. Burada şunu da ifâde etmek gerekir ki, elimizde bulunan Buhârî'nin Aynî şerhinde ihtimal müstensih hatası olarak Uhud yerine Hayber yazıldığı görülmektedir. Çünkü cümlede Hayber ve Huneyn'e katıldığını beyân ettikten sonra İbn Sa'd'ın Ümmü Selî't'in Uhud'a katıldığını zikretmekten gafil oldu demesi hem mantikî açıdan hem İbn Hacer'in ifâdelerine uygun düştüğü görülmektedir. Krş. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, C. 6, s. 79; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, C. 14, s. 168.

⁶²⁶ Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî, *Kitâbü'l-Emvâl*, thk. Ebû Seyyid b. Ebu Receb Ebû Enes, 1. bs., Kahire-Riyad, Dârü'l-Hedyî'n-nebevî-Dârü'l-fadîle, 1428/2007, C. 1, s. 353; Ebû Ahmed Humeyd b. Mahled b. Kuteybe el-Horasânî İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl*, thk. Şâkir Zîb Feyyâz, 1. bs., Riyad, 1406/1986, C. 2, ss. 539-540, 558; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ'*, C. 2, ss. 63-64; Mühelleb, *el-Muhtasarü'n-nasîh*, C. 2, s. 294; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 4, s. 1940; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, C. 7, s. 333.

kavuşmasında sağlık açısından hizmet ettiği söylenebilir. Zîra er- Rubeyyi‘nin yaralıları tedâvi ettiklerini açıkça zikretmesi, Hz. Peygamber’in yaralandığında kızı Fâtıma’nın ilk müdahaleyi suyla yapması bu açıdan hatırlanabilir. Kaynaklarda doğum târihine rastlayamadığımız Ümmü Selît’in Uhud’a genç bir kadın olarak katıldığı belirtilebilir.

Medineli ilk Müslümanlar arasında yer alan Ümmü Atıyye’nin de Uhud’a katılanlardan biri olduğunu söylemek mümkündür. Hz. Peygamber’in hicretin akabinde Medineli kadınlarla gerçekleştirdiği “kadınlar bîatı” denilen bîatta Resûl-i Ekrem’e bîat edenlerden biri olan Ümmü Atıyye’nin ismi Nüseybe bint el-Hâris el-Ensâriyye’dır. Kaynaklarda bazı müellifler tarafından isminin tespiti noktasında okumaya elverişli olduğu için karışıklığa düştükleri “Nüseybe” (نُسَيْبَةَ) yerine “Nesîbe” (نَسِيبَةَ) diye kaydettikleri görülmektedir.⁶²⁷ Neccâröğullarına mensup bu hanım sahâbînin bizzat sunduğu rivâyette “Ben Resûlullah ile berâber yedi savaşta bulundum. (Savaşta) onların bineklerine ve eşyalarına nezâret eder, yemeklerini yapar, yaralıları tedâvi eder ve hastalara bakardım.”⁶²⁸ sözleriyle savaşlarda hemşirelik⁶²⁹ vazîfesi icrâ ettiğini sarâhaten beyân etmektedir. Vâkıdî’nin eserinde tesâdüf edilemeyen bu bilginin öğrencisi İbn Sa’d tarafından zikredilmesi eksik kalan Uhud listesi için kıymet arz etmektedir. Daha önceki değerlendirmelerimizde de görüleceği üzere Benî Neccâr kabîlesine mensup olan kadınların Uhud’a katıldığı ifâde edilmişti. Enes b. Mâlik kanalıyla rivâyet edilen bir hadiste de Ümmü Süleym ile ensardan bazı kadınlar Allah resûlü ile bazı savaşlarda bulunarak yaralıların tedâvisi ile ilgileniyorlardı.⁶³⁰ Bu bağlamda Ümmü Atıyye’nin kendi ifâdesiyle yedi savaşta Hz. Peygamberle birlikte hazır bulunması onun da Uhud’da yer aldığını söylememizi mümkün kılmaktadır. Ümmü Atıyye’nin kaynaklarda doğum târihine ve kocasının adına rastlayamadık. Fakat Humeydî eserinde onun eşiyle berâber

⁶²⁷ Zekeriya Güler, “Ümmü Atıyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, C. 42, s. 314. Ümmü Atıyye’nin isminin kaynaklar bağlamında geniş değerlendirmesi için bkz. Öztürk, *Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, ss. 126-127.

⁶²⁸ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, C. 10, s. 422; İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, C. 6, s. 537; İbn Râhûye, *el-Müsned*, C. 5, s. 211(Had. no: 2345); Dârîmî, *Cihâd*, 30(Had. no: 2466); Müslim, “Cihâd”, 142(Had. no: 1812); İbn Mâce, “Cihâd”, 37(Had. no: 2856); Nesâî, “Siyer”, 186(Had. no: 8829); Ebû Avâne Ya’kûb b. İshâk b. İbrâhîm el-İsferâyîni, *Müsnedü Ebî ‘Avâne*, thk. Eymen b. Ârif ed-Dımaşkî, Beyrut, Dârü’l-ma’rife, 1419/1998, C. 4, s. 333(Had. no: 6879); Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-kebîr*, C. 25, ss. 55-56(Had. no: 121-122).

⁶²⁹ İbn Abdülber, *el-İsti‘âb*, C. 4, s. 1947.

⁶³⁰ Nesâî, “Siyer”, 186(Had. no: 8831).

altı gazveye katıldığını zikretmesi⁶³¹ bağlamında onun da kocasıyla birlikte Uhud'a iştirak eden kadınlardan biri olduğu söylenebilir.

Hakkında kaynaklarda sınırlı bilgilere tesâdüf edilen Ümmü Kücce'nin Uhud'a katılan kadınlardan biri olduğu imkân-ı örfî dâhilinde ifade etmek mümkündür. Meşhûren Ümmü Kücce olarak anılan bu hanım sahâbî Ümmü Kuhle ya da Ümmü Kuhha şeklinde anıldığı da görülmektedir.⁶³² Kocası Evs b. Sâbit el-Ensârî'nin Uhud Harbi'nde ölümü üzerine kocasının mîrasından mahrumiyet yaşayan Ümmü Kücce, durumu Hz. Peygamber'e arz etmesi üzerine mîras hukukunu ihdâs eden âyetler nâzil olmuştur.⁶³³ Medine heyet-i içtimâiyyesinde sağlık alanında hizmetleri bulunduğu aktarılan⁶³⁴ bu hanım sahâbî hakkında Hâşimî'nin, ensar kadınları üzerine yaptığı çalışmasında bir kısım bilgiler verdiği görülmektedir. Hâşimî'nin sunduğu bilgilerde Bedir Savaşı'na çıkmak üzere olan Evs b. Sâbit'e Ümmü Kücce, "Müslüman askerler için yemek hazırlamak ve sizlere su taşımak için sizinle savaşa çıkmak istiyorum." şeklinde talepte bulunmuştur. Ancak bu isteği Evs tarafından daha bir aylık hâmile oluşu ve bakması gereken bir kızının varlığı nedenleriyle geri çevrildiği görülmektedir.⁶³⁵ Daha sonra yine Uhud'a katılacak olan Evs, bu sefer eşi Ümmü Kücce'ye "Kızlarımızı nereye bırakabiliriz sen de benimle çıksan?" diye sormuş, o da annesine bırakabileceklerini ifâde ederek kızlarını annesine bırakmışlardır. Müellif rivâyetlerin devamında Ümmü Kücce'nin kocasının silahını hazır edip, yaralıları sarmak için bezler ve askerlere su taşımak için kırbalar hazırlayıp eşiyle berâber savaşa katıldığını kaydetmektedir.⁶³⁶ Hâşimî'nin eserinde Ümmü Kücce'nin Uhud'a yaralıların tedâvisi için açık olarak katıldığı anlaşılrsa da ancak müellif bu konuda bir kaynak sunmamaktadır. Kaynaklardan teyit edemediğimiz bu bilginin melhûzat açısından mümkün olduğunu düşünmekteyiz. Nitekim önceki rivâyetlerde de görüldüğü gibi özellikle ensardan bazı kadınların kocalarıyla birlikte Uhud'a katıldığı görülmektedir. Bu açıdan Ümmü Kücce'nin de genç olduğunu tahmin ettiğimiz yaşlarda evli bir kadın olarak eşiyle Uhud'a katıldığı söylenebilir.

Uhud Gazvesi'nde Hizmet Veren Hanım Sahâbîlerin Listesi;

⁶³¹ Humeydî, *el-Müsned*, C. 1, s. 353.

⁶³² Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, C. 6, s. 430.

⁶³³ Asıl konudan sapmamak ve konu ileride husûsî olarak ele alınacağı için bu bilgilerle kifâyet ediyoruz.

⁶³⁴ Öztürk, *Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, s. 165.

⁶³⁵ Abdü'l-Mün'im el-Hâşimî, *Nisâü'l-Ensâr*, 1. bs., Beyrut, Dârü'l-hicr, 1408/1988, s. 10.

⁶³⁶ Hâşimî, *Nisâü'l-Ensâr*, ss. 14-15.

- 1) Ümmü'l-mü'minîn Âişe bint Ebî Bekr es-Siddîk el-Kureşîyye (ö. 58/678)
- 2) Ümmü'l-Haseneyn Fâtîma bint Muhammed ez-Zehrâ (ö. 11/632)
- 3) Ümmü Süleym Gumeysâ bint Milhân (Mâlik) b. Hâlid el-Ensâriyye el-Hazreciyye (ö. [?])
- 4) Ümmü Umâre Nesîbe bint Kâ'b b. Amr el-Mâziniyye el-Hazreciyye (ö. 13/634 [?])
- 5) Hamne bint Cahş b. Riâb el-Esedîyye (ö. [?])
- 6) Ümmü Eymen Bereke bint Sa'lebe b. Amr el-Habeşîyye (ö. 24/645 [?])
- 7) Ümmü'z-Zübeyr Safiyye bint Abdilmuttalib b. Hâşim el-Kureşîyye el-Hâşimiyye (ö. 20/641)
- 8) Hind bint Amr b. Harâm b. Sa'lebe el-Ensâriyye (ö. [?])
- 9) Hind bint Üsâse b. Abbâd b. el-Muttalib b. Abdümenâf el-Kureşîyye (ö. [?])
- 10) Ümmü Harâm bint Milhân (Mâlik) b. Hâlid el-Ensâriyye el-Hazreciyye (ö. 28/648)
- 11) er-Rubeyyi' bint Muavviz b. Hâris (Afrâ') en-Neccâriyye el-Ensâriyye (ö. 70/689'dan sonra)
- 12) Ümmü Selît(Ümmü Kays) bint Ubeyd b. Ziyâd en-Neccâriyye el-Ensâriyye (ö. [?])
- 13) Ümmü Atiyye Nüseibe bint el-Hâris el-Ensâriyye (ö. 70/689-90 [?])
- 14) Ümmü Kücce (ö. [?])

2.2.1.2 Hendek Gazvesi (5/627)

Hicrî 5. yılda meydana gelen Hendek Gazvesi'nde Müslümanlar Uhud'da yaşadıkları kısmî hezimetten de çıkardıkları ders sonucu üzerlerine gelen müşrik ordusuyla açık arâzide çarpışmak yerine Medine'de hendekler kazarak savunma stratejisi uygulamışlardır.⁶³⁷ Geride kalan kadınları ve çocukları ise yüksek yerlere ve müstahkem kalelere topladılar.⁶³⁸ Yirmi günden fazla süren müşriklerin kuşatmaları neticesinde düşmanlar tarafından atılan özellikle oklar sebebiyle sahâbede ciddi yaralanmalar olmuş, yaralıların tedâvisi için mescidde kurulan(veya bulunan) çadırlarda bazı müslüman kadınlar tarafından tedâvileri gerçekleştirilmişti.

⁶³⁷ Muhammed Hamîdullah, "Hendek Gazvesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998, C. 17, ss. 194-195.

⁶³⁸ Vâkidî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 451; İbn Sa'd, *eş-Tabâkât*, C. 2, s. 63; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, C. 2, s. 8; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ'*, C. 1, s. 256; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. 14, s. 109.

Bu çadırlarda sağlık hizmeti sunan kadınların başında Küaybe'nin geldiği söylenebilir. Nesebi Huzâa kabîlesinin Medine yakınlarında bulunan Eslemoğulları koluna dayanmaktadır. Hicretten sonra Müslüman olan Küaybe, Resûl-i Ekrem'e biât eden kadın sahâbilerden biridir. Tam adı Küaybe bint Sa'd (Sa'id) b. Utbe el-Eslemiyye'dir. Kimi kaynaklarda Küaybe ismi yerine yaygın olarak Rûfeyde ismi ile de kaydedildiği görülmektedir.⁶³⁹ Ayrıca bazı müelliflerin hatâen Küaybe ile Rûfeyde'yi eserlerinde ayrı birer kişi olarak yer verdiklerine rastlanılmaktadır.⁶⁴⁰ Kimi çağdaş araştırmacıların ise Küaybe ile Rûfeyde'yi ayrı birer şahsiyet olarak telakkî ederek hatta Rûfeyde'nin Küaybe'nin kız kardeşi olduğunu ifâde ettikleri görülmektedir.⁶⁴¹ Rûfeyde isminin (küçük yardımcı) şeklinde taşıdığı anlam bakımından Küaybe'ye birazdan ele alacağımız ortaya koyduğu hizmetler ve yardımseverliğinin neticesinde kendisine verilen bir isim olarak da düşünülebilir.⁶⁴²

Hendek'te yaralanan Müslümanlar arasında kaynaklarda haberi en meşhur olarak nakledilen, ensardan Sa'd b. Muâz'dır. Savaşın nihâi seyrine doğru müşriklerden Hibbân b. el-Arika⁶⁴³ tarafından atılan bir ok Sa'd'ın kolundaki "Ekhal"⁶⁴⁴ (أَكْحَل) denilen

⁶³⁹ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 510; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 189; İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 276; İbn Habîb, *el-Muhabber*, ss. 410-411; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Beyrut, Dârü'l-beşâirü'l-İslâmiyye, 1409/1989, s. 385; İbn Hazm, *Cevâmi'u's-sîre*, s. 116; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 4, s. 1838; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, C. 7, s. 111; C. 7, s. 244; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 135; Kehhâle, *A'lâmü'n-nisâ'*, C. 4, s. 245.

⁶⁴⁰ Tabakat müelliflerinden İbn Abdülber ile İbnü'l-Esîr benzer bilgiler vererek Küaybe ve Rûfeyde'yi ayrı ayrı zikretmekte, İbn Hacer daha ihtiyatlı tavır sergileyerek önce el-İsâbe'de iki isim altında verse de daha sonra kaleme aldığı eserinde tek bir isimle bilgileri kaydetmektedir. Krş. İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 4, s. 1838; C. 4, s. 1907; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, C. 7, s. 111; C. 7, s. 244; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, ss. 135-136; C. 8, s. 297; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, nşr. Dârü'l-kitâbi'l-İslâmî, 1. bs., Kahire 1414/1993, C. 12, s. 418. Ayrıca bkz. Öztürk, *Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, ss. 111-112.

⁶⁴¹ Kettânî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye*, C. 1, s. 350. Küaybe hakkında neşredilen (DİA) maddesinde Küaybe ile Rûfeyde'nin aynı kişi olduğuna değinilmeden Kettânî'nin sunduğu bu bilginin kullanıldığı da görülmektedir. Bkz. Rıza Savaş, "Küaybe bint Sa'd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2002, C. 26, s. 519.

⁶⁴² Öztürk, *Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, s. 111.

⁶⁴³ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 469, 495; İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 2, s. 64; İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, C. 7, s. 373 (Had. no: 36796); Buhârî, "Megâzî", 31 (Had. no: 4122); Belâzürî, *Ensâb*, C. 1, s. 347; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-şahâbe*, C. 3, s. 1242. Bazı rivâyetlerde Sa'd'ın yaralanmasına sebep olan oku atan müşrik Ebü Üsâme el-Cüşemî olarak kaydedildiği de görülmektedir. Ayrıca bkz. Yasemin Sarı, *Hendek Savaşı*, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2006, ss. 87-88.

⁶⁴⁴ Hindistanlı hadis bilgini Fettehî eserinde, metinde geçen "Ekhal" kelimesinin kolun ortasında bulunan bir damar olduğunu, bu damarın kesildiği takdirde kanın durmaksızın akacağını, koldaki bu damara can damarı (هو عرق الحياة) denildiğini bildirir. Ayrıca adı geçen damarın vücudun her organında bir bölümü

damarına isâbet ederek ciddi yaralanmasına sebebiyet vermiş, orada bulunan Resûl-i Ekrem hemen mişkâs denilen bir demirle Sa'd'ın kesilen damarından akan kanı durdurmaya yönelik dağlama yapmış, ancak bu sefer de Sa'd'ın kolunda şişkinlik meydana gelmişti. Az sonra dağlanan damarın yeniden kanadığını gören Hz. Peygamber, bir kez daha dağlama yaparak Sa'd'ın ilk müdahalesini bizzat kendi elleriyle gerçekleştirmişti.⁶⁴⁵ Âişe'den nakledilen rivâyette Hz. Peygamber, Sa'd b. Muâz'a uyguladığı ilk müdâhalenin ardından tedâvisinin onu sık ziyaret edebilmek için mescitte kurulan çadırda sürdürülmesini istemişti.⁶⁴⁶ Kaynaklarda çadırın husûsiyetiyle alâkalı sunulan bilgiye göre, bu çadır Eslem kabîlesinden Küaybe bint Sa'd'a âitti. O, burada hastalara bakıyor ve yaralıları tedâvi ediyordu.⁶⁴⁷

Rüfeyde'nin çadırında bakımına devam edilen Sa'd'ı burada Hz. Peygamber sabah-akşam ziyaret etmek suretiyle onun yakından takibini yapıyordu.⁶⁴⁸

Benî Kurayza Yahudileri Hendek Gazvesi'nde Müslümanlarla aralarında bulunan anlaşmaya aykırı şekilde müşriklerle berâber bazı tavır ve davranışların içinde bulunmaları sebebiyle Hendek Harbi'nin hemen ardından Müslümanlar tarafından muhasara edildiler. Yirmi beş gün süren kuşatma neticesi teslim-silah eden Kurayzalılar Resûl-i Ekrem'den bağışlanma talebinde bulundular. Fakat Resûlullah onlar hakkında verilecek hükmü İslâm öncesi onların müttefiki olan Evs kabîlesinden Sa'd b. Muâz'a tevdi etti.⁶⁴⁹ Bunun üzerine Sa'd tedâvisi devam ettiği Rüfeyde'nin çadırından alınarak

bulduğunu, koldakine "Ekhal" (أَكْهَل), uyluktakine "Nesâ" (نَسَا) şeklinde isim verildiğini zikreder. Cemâlüddîn Muhammed Tâhir b. Alî el-Fettenî, *Mecma'u bihâri'l-envâr fî garâ'ibi't-tenzîl ve leâ'ifi'l-ahbâr*, nşr. Matbaatü meclisi dâireti'l-ma'ârif el-Osmaniyye, Haydarâbâd-Dekken, 1387/1967, C. 4, s. 378. Ayrıca bkz. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, C. 4, s. 239.

⁶⁴⁵ Tayâlisî, *el-Müsned*, C. 3, s. 307(Had. no: 1852); Alî b. el-Ca'd, *el-Müsned*, s. 388(Had. no: 2651); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 22, s. 246(Had. no: 14343); C. 23, s. 343(Had. no: 15144); Müslim, "Selâm", 75(Had. no: 2208).

⁶⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 40, s. 336(Had. no: 24294); Buhârî, "Şalât", 77(Had. no: 463); Müslim, "Cihâd", 65(Had. no: 1769); Ebû Dâvûd, "Cenâ'iz", 8(Had. no: 3101); Nesâî, "Mesâcid", 18(Had. no: 710).

⁶⁴⁷ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 510; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 189; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 10, s. 276; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 1, s. 248; C. 9, s. 254; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, ss. 136, 297. Muahhar tarihçi Halebî eserinde, Rüfeyde'nin sahâbeden kimsesi bulunmayan kişilerin yaralı olanlarını da çadırında tedâvi ettiğini söylemektedir. Halebî, *es-Sîretü'l-Halebi*, C. 2, s. 447.

⁶⁴⁸ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, s. 385; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, C. 8, s. 387.

⁶⁴⁹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, ss. 183-186; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 3, ss. 393-394; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 40, ss. 336-337(Had. no: 24295); C. 42, ss. 26-30(Had. no: 25097); Buhârî, "Megâzî", 31 (Had. no: 4117); İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîh*, C. 3, s. 244; Ebû Hafs Zeynüddîn Ömer b. el-Muzaffer b. Ömer el-Bekrî el-Kureşî el-Maarî İbnü'l-Verdî, *Târîhu İbni'l-Verdî*, nşr. Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1. bs., Lübnan-Beyrut, 1417/1996, C. 1, ss. 116-117; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. 6, s. 89.

bir eşeğin üzerinde hüküm vermesi için Benî Kurayza yurduna götürüldü.⁶⁵⁰ Daha sonra Sa'd yeniden Küaybe'nin çadırına getirildi.⁶⁵¹ Bu olaydan yakın bir süre sonra gerçekleştiği anlaşılan bir rivâyete göre Mescîd-i Nebevî'de Rûfeyde'nin çadırının yanında bulunan Gıfâr oğullarına ait başka bir çadıra alttan sızan bir kan çadırdakileri harekete geçirerek onlarda bir merak uyandırmış ve sonrasında bu kanın Rûfeyde'nin çadırında tedâvisi devam eden Sa'd b. Muâz'dan geldiği anlaşılmıştı. Sa'd, bu kanama⁶⁵² neticesi Rûfeyde'nin çadırında vefat etti.⁶⁵³

Sunulan rivâyetler bağlamında Sa'd'ın tedâvisinin Rûfeyde'nin çadırında yaklaşık bir ay sürdüğü anlaşılmaktadır.⁶⁵⁴ Kaynaklar geçen bu bir aylık süre boyunca Rûfeyde'nin yanında ona yardımda bulunan yâhut Sa'd b. Muâz'ın yarasıyla ilgilenen bir başka hanım sahâbîden söz etmemektedir. Ancak az önce temas ettiğimiz Mescîd-i Nebevî'de Gıfâr oğullarına ait olduğu beyân edilen diğer çadır bu kabîleye mensup bazı kadınlar tarafından da yaralılara sağlık hizmeti sunulan bir mekân olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca Ensarın ileri gelenlerinden biri olan Sa'd'ın, sarâhaten bir bilgi sunulmasa da ihtimal çadırda geçirdiği süre zarfında yakınları ve özellikle annesi tarafından tedâvi sürecinin yakından tâkip edilip hatta ona refakatte bulunduğunu söylememize engel teşkil edecek aksi bir mâlûmat da bulunmamaktadır.

⁶⁵⁰ Tayâlisî, *el-Müsned*, C. 3, s. 684(Had. no: 2354); Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 511; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 189; Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, C. 2, s. 396(Had. no: 2964); Buhârî, “Menâkıbü'l-ensâr”, 12(Had. no: 3804); Müslim, “Cihâd”, 64(Had. no: 1768).

⁶⁵¹ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 526; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 3, s. 394; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, C. 1, s. 287.

⁶⁵² Kaynaklarda İbn Abbâs'tan aktarılan bir rivâyette Resûlullah Sa'd b. Muâz'ı ziyarette bulunduğu bir sırada Sa'd'ın damarı yeniden patlayarak kanamış bunun üzerine Sa'd'a sarılan Hz. Peygamber'in yüzüne ve sakalına kanlar bulaşmıştı. Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 526; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 3, s. 394; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, C. 1, s. 287.

⁶⁵³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 3, s. 394; Buhârî, “Şalât”, 77(Had. no: 463); “Megâzî”, 31(Had. no: 4122); Müslim, “Cihâd”, 67(Had. no: ...); Beyhakî, *Delâ'il*, C. 4, s. 27.

⁶⁵⁴ İbn Sa'd'ın aktardığı bir rivâyette Rûfeyde'nin çadırında Sa'd b. Muâz'ın yarasının kapanmaması hatta durumunun ağırlaşması üzerine yakınları kendisini buradan evleri Benî Abdüleşhel yurduna götürdüler. Ancak İbn Sa'd'ın hocası Vâkıdî'nin sunduğu başka bir rivâyette Abdüleşhel oğullarının Sa'd'ı vefatı üzerine Rûfeyde'nin çadırından aldıkları görülmektedir. Burada Vâkıdî'nin haberinin daha sağlıklı olduğunu düşünmekteyiz. Nitekim bizzat Resûlullah buyruğuyla tedâvisi mescitte kurulan çadırda gerçekleşen Sa'd'ın âilesinin bu beyâna aykırı hareket ederek Resûl-i Ekrem'e sormadan yerini değiştirdiklerini söylemek pek mümkün olmasa gerekir. Zîra İbn Sa'd'ın rivâyetinde râvînin Sa'd b. Muâz'ın evine götürüldüğü esnadaki durumuna şahit olmadığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Sa'd'ın Rûfeyde'nin çadırında vefat ettiği söylenebilir. Krş. Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 526; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 3, s. 395.

İbn Sa‘d’ın kaydettiği bir rivâyette, yine bir gün Sa‘d b. Muâz’ın yanına gelen Hz. Peygamber, Sa‘d’ın başını dizine alıp ona dua ettiği sırada, muhtemelen sonradan içeri giren Sa‘d’ın ehlinden bazı kimseler ona bir şey olduğu zehâbına kapılarak endişe yaşamışlardı. Bunun üzerine durumdan haberdar edilen Resûlullah, bu endişelerini izâle edip onları teskin edici cümleler sarf etmiş, annesi Ümmü Sa‘d’da evlâdının içinde bulunduğu vazîyete müteessir olmanın bir ifâdesi olarak gözyaşlarıyla oğlu için bir şiir söylemiştir.⁶⁵⁵

Kaynaklarda Küaybe’nin Hz. Peygamber döneminde sağlık hizmetlerinde bulunan diğer hanım sahâbîlerden ayrı olarak ismiyle müsemma bir çadıra sâhip oluşu, sonraki müellifler tarafından bu çadırı tavsif edici bazı değerlendirmelerde bulduklarına şahit olunmaktadır. Zamanla Rûfeyde’nin çadırına çalışmalarında yer veren müellifler bu çadırı; hastane, seyyar hastane, seyyar savaş hastanesi, ilk İslâm hastanesi, ilk sağlık ocağı, ilk Arap hastanesi, harb hastanesi ve ilk Bîmâristân⁶⁵⁶ gibi ifâdelerle tev’il etmişlerdir. Bazı müelliflerin ise Rûfeyde’nin çadırına yaptıkları nitelemenin yanında onun için de, bu hastanenin başkanı ve İslâm’ın ilk askerî hemşiresi gibi vasıflandırıcı ifâdeler kullandıklarına tesâdüf edilmektedir.⁶⁵⁷

İlk olarak İbn İshâk’ın rivâyet ettiği haberi, eserinde benzer şekilde kaydeden Vâkıdî ile aralarında mutâbakat sağladıkları kayda göre, Küaybe bu çadırda sağlık hizmetlerinin yanında zayıf ve kimsesizlerin bakımlarıyla da ilgilenmekteydi.⁶⁵⁸

⁶⁵⁵ İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, C. 3, s. 395.

⁶⁵⁶ Arslan Terzioğlu, “Bîmâristân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1992, C. 6, s. 163.

⁶⁵⁷ Levent Öztürk, *İslâm Dünyasında Hastaneler*, İstanbul, Sıyer Yayınları, 2018, s. 63-64. Ancak “İslâm Dünyasında Hastaneler” başlığı altında araştırmalarını kaleme alan Levent Öztürk, Rûfeyde’nin çadırına tarihsel süreç içerisinde yüklenen bu değerlendirmelerin pek sağlıklı bir yaklaşım olmadığını, zîra gerek Hendek gerek diğer savaşlarda çeşitli nedenlerle de çadırlar kurulduğunu ifâde etmektedir. Kitabında “İslâm Dünyasında Sağlık Hizmeti Veren Mekânlar” başlığı altında Rûfeyde’nin çadırı hakkında kaynaklar bağlamında geniş değerlendirmelerde bulunduğu ve sonradan yapılan bazı çalışmalara kaynaklık teşkil ettiği görülmektedir. Bkz. Öztürk, *İslâm Dünyasında Hastaneler*, ss. 61-65; Elnure Azizova, *Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007, ss. 374-377.

⁶⁵⁸ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 510; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 189; Taberî, *et-Târîh*, C. 2, s. 586; İbn Abdülber, *el-İstî‘âb*, C. 4, s. 1838; Süheylî, *er-Ravzü’l-ünüf*, C. 6, s. 288; İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-gâbe*, C. 7, s. 111; Ebü’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Ahmed el-Huzâî et-Tilimsânî Huzâî, *Tahrîcü’l-delâlâti’s-sem‘iyye ‘alâ mâ kâne fî ‘ahdi Resûlillâh mine’l-‘hiref ve’ş-şanâ’i’ ve’l-‘amâlâti’ş-şer‘iyye*, nşr. İhsan Abbas, 1. bs., Beyrut, Dârü’l-garbi’l-İslâmî, 1405/1985, s. 663; Makrîzî, *İmtâ’u’l-esmâ’*, C. 1, s. 248; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 136; Şâmî, *Sübülü’l-hüdâ*, C. 5, s. 10; Kettânî, *et-Terâtîbü’l-idâriyye*, C. 1, s. 350.

Buhârî'nin bu bilgiyi destekleyici mahiyette, Rûfeyde'nin haberini zikrettiği hadisin yer aldığı babın başlığını “Mescidin İçinde Yaralılar ve (Yaralı Olmayan)Diğerleri İçin Çadır Kurmak Babı” şeklinde verdiği görülmektedir.⁶⁵⁹ Kimi çağdaş araştırmacılar, kaynaklardan yaptıkları çıkarımlardan hareketle; Küaybe'nin Mescid-i Nebevî'de bulunan çadırında insanlara sunduğu sağlık hizmetlerinin yanı sıra garip ve kimsesizlere sosyal yardımlarda da bulunduğunu, hatta bu kimselere yardımda bulunmayı ve onlarla alâkadar olmayı kendisine bir vazîfe telakkî ettiğini, ancak bu içtimâî yardımların maddî-manevî keyfiyet boyutunun kaynaklarda var olan rivâyetler bağlamında söylemenin mümkün olmadığını ifâde etmektedir. Ayrıca onun Hz. Peygamber'in mescidinin temizlik ve tertîbi ile de alâkadar olduğu, burada unutulmuş yâhut kaybolan bir eşyanın muhâfazasını sağlayıp sonrasında sâhibine iâde ettiğini de eklemektedirler.⁶⁶⁰ İbn Hazm, Rûfeyde için “Saliha bir kadın” diye bir ifâde kullanarak sıfat-ı tavsîfiyyede bulunması onun göstermiş olduğu bu fedakârlıklara binâen olmalıdır.⁶⁶¹ İlâveten araştırmacıların bu değerlendirmelerinden hareketle, Küaybe'nin çadırının Hendek Savaşı'ndan sonra mescitteki varlığının süreklilik kazandığı söylenebilir.

Rivâyetlerde ilk olarak Hendek Gazvesi sonrası varlığına temas edilen bu çadır, müslümanların daha önce mücâdele verdikleri Bedir ve Uhud harpleri gibi ciddi yaralanma vakalarının yaşandığı gazvelerin neticesinde ne Küaybe'ye ne de çadırı hakkında bir bilgiye yer verilmemektedir. İhtimal Küaybe'nin çadırının evvel olarak Hendek'te gündeme gelmesi Evs kabîlesinin önde gelen kimselerinden Sa'd b. Muâz'ın bu çadırda tedâvi olmasından ileri gelmektedir. Zîra Hz. Peygamber'in hekimlik bilgi ve tecrübesi bulunmayan kişilerin yaralıları tedâvi etmekten nehy ettiği göz önünde bulundurulduğunda, Rûfeyde'nin bir çadıra sâhip oluşu onun hâzık bir hekim edâsıyla sâhip olduğu tabâbet bilgisine borçlu olduğu kabul edildiğinde, hicretin akabinde müslüman olan bu hanımın Hendek Savaşı öncesi de sağlık hizmeti vermiş olması muhtemeldir. Her ne kadar kaynakların vermiş olduğu bilgilerden bu yaklaşımımızı teyit

⁶⁵⁹ Buhârî, “Şalât”, 77(Had. no: 463).

⁶⁶⁰ Öztürk, *Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, s. 114; Savaş, “Küaybe bint Sa'd”, (DİA), C. 26 s. 519. Araştırmamızda Rûfeyde hakkında farklı bilgiler içeren bir kısım eserlere de rastladık. Ancak müelliflerin sunduğu bilgilerde kaynak göstermemeleri ve bu bilgilerin tarafımızca kaynaklardan teyit edilememesinden dolayı burada sâdece eserlerin isimlerine temas etmekle yetineceğiz. Ahmed Şevki el-Fencurî, *İslâm'da İlk Hemşire Hanım Sahabî Rûfeyde*, terc. Taceddin Uzun, Konya, Tekin Kitabevi, 1992; Muhammed Hâmid Muhammed, *Şuveru min hayâti's-şahâbiyyât*, y.y., Dârü'l-ulûm li'n-neşr ve't- tevzî', t.y.

⁶⁶¹ İbn Hazm, *Cevâmi'u's-sîre*, s. 116.

edecek bir habere tevâfuk edemesek de böyle düşünmemize engel teşkil edecek bir rivâyet de görülmemektedir.

Küaybe'nin zikri geçen hizmetleri sunduğu esnada yaşı ve medenî durumu hakkında da tasdik edebildiğimiz bir bilgiye ulaşamadığımız için bir değerlendirmede bulunmayacağız.⁶⁶²

Adını burada zikredeceğimiz bir diğer hanım sahâbî Muâze el-Gıfâriyye'dir. Hakkında nesebi ve birazdan zikredeceğimiz yaralıları tedâvi ettiğine dâir sunulan rivâyetin dışında tam adına ve hayatına dâir başka bilgiye rastlanılamamaktadır. Bu açıdan hem Muâze hem de ileride değineceğimiz sâir hanım sahâbîlerde yapacağımız telakkiyatımız açısından burada Muâze hakkında kayıtlı bilgilerden biri olan neseben bağlı olduğu Benî Gıfâr kabîlesi hakkında bazı bilgilere temas etme zorunluluğu hissettik.

Benî Gıfâr kabîlesi Mekke ile Medine arasında Medine'ye daha yakın bir konumda bulunmaktadır. Kabîlenin Medine'ye daha yakın bulunuşu sebebiyle Hz. Peygamber muhtemelen hicrî 2. yılda (624) Gıfârlılarla bir araya gelerek gerçekleştirdiği anlaşma sayesinde hem bu çevreden insanların İslâm'a daha açık hale gelmelerini sağlamış hem de müslümanlara Mekke'den gelebilecek muhtemel tehlikelere karşı arada adeta bir set oluşturmuştur. Diyanet Ansiklopedi maddesinde "Benî Gıfâr 8 (629) yılında müslüman olmuş." ifâdesine rastlanılsa da ihtimal burada kastedilen kabîlenin toptan İslâmiyeti benimsemiş olmasıdır. Zîra onların İslâm'la ilk tanışmaları Resûl-i Ekrem'in İslâm'ı Mekke'de tebliğ etmeye başladığı birinci yılında müslüman olan Ebû Zer el-Gıfârî vesîlesiyle olduğunu söylemek mümkündür. Rivâyetlerde dördüncü veya beşinci müslüman olarak zikredilen Ebû Zer, Mekke'ye gelerek müslüman olduktan sonra Allah resûlünün buyruğu üzere yeniden kabîlesi Benî Gıfâr topraklarına dönmüş ve kavminin İslâm'la ilk tanışmasını o sağlamıştır. Ebû Zer'in göstermiş olduğu cehd ve gayret neticesinde kavminin yarısının müslüman olduğu zikredilmektedir. Resûlullah ile yaptıkları anlaşmaya sadık kalan Gıfârlılar İslâm'a çeşitli zamanlarda hizmetler ve yardımlarda bulunmuşlardır. Örneğin Hudeybiye Anlaşması için Medine'den yola çıkan

⁶⁶² Çağdaş araştırmacıardan Musa Lâşîn'in Müslim üzerine yazdığı şerhinde; "(Rüfeyde) muhtemelen Benî Gıfâr'dan birisiyle evliydi." (فيحتمل أن تكون لها زوج من بني غفار) şeklinde bir değerlendirmesine rastlanılmaktadır. Kaynak belirtmeyen müellif, bu yoruma nasıl ulaştığına dâir bir bilgi de sunmamaktadır. Mûsâ Şâhîn Lâşîn, *Fethu'l-Mün'im Şerhu Şahîh-i Müslim*, 1. bs., Kahire, Dârü's-Şurûk, 1423/2002, C. 7, ss. 191-192.

Müslümanlar yolda Gıfâr oğulları yurdundan geçerken müslüman askerlere yiyecek yardımında buldukları kaydedilmektedir.⁶⁶³

Yukarıda zikredilen bilgiler ışığında Muâze'nin erken dönemlerde müslüman olup hicretin akabinde Resûl-i Ekrem'e bîat eden kadınlar arasında yer alma olasılığı mümkündür. Bizzat kendisi tarafından hangi savaşlar olduğuna temas etmeden sunduğu rivâyete göre, Hz. Peygamber ile berâber savaşlara katılarak hastalara bakmakta ve yaralıları tedâvi etmekteydi.⁶⁶⁴ Cephelerde hastabakıcılık yaptığını ifâde eden Muâze'nin katıldığı bu savaşlardan birinin Hendek Savaşı olması muhtemeldir. Nitekim Sa'd b. Muâz, Hendek Gazvesi sonrası beyân ettiğimiz haberinde, Rûfeyde'nin çadırının yanında Benî Gıfârlılara ait bir çadırın mevcûdiyeti görülmektedir.⁶⁶⁵ Ancak bir kez daha müellifler rivâyetlerde bu çadırda kimlerin sağlık hizmeti verdiği ve kimlerin tedâvi olduğu hakkında bir bilgiye yer vermemişlerdir.

Benî Gıfâr kabîlesinden olan Muâze'nin yaralıları savaşlarda tedâvi ettiği kesindir. Bu açıdan onun ismini vermediği savaşlardan biri Hendek Savaşı olmalıdır. Bizi böyle düşünmemize sevk eden diğer bir âmil; yine kendisinden aktarıldığına göre, Hz. Peygamber'i, eşi Hz. Âişe'nin evinde ziyaret etmiş olmasıdır.⁶⁶⁶ Her ne kadar bu misafirliğin hangi maksatla ve ne zaman gerçekleştiğine değinilmese de, mescitte yaralıların tedâvisi ile ilgilendiği zamanlar gerçekleşmesi kuvvetle muhtemeldir.

Yine bir başka âmil; Muâze'den nakledilen metinde kendisinin Resûlullah'a yakınlığı bulunduğunu (كنت أنيسا لرسول الله) ifâde etmesidir. Bahsedilen bu yakınlığın

⁶⁶³ Ebû Nuaym el-İsfehânî, *Ma'rifetü's-Şahâbe*, C. 2, s. 557; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 1, s. 252; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, C. 7, ss. 96-98; Abdullah Aydın, "Ebû Zer el-Gıfârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1994, C. 10, ss. 266-269; Mehmet Ali Kapar, "GIFÂR (Benî Gıfâr)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1996, C. 14, s. 49.

⁶⁶⁴ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, C. 7, s. 259; Ebû'l-Abbâs (Ebû Ca'fer) Muhibbüddîn Ahmed b. Abdillâh b. Muhammed et-Taberî el-Mekkî Muhibbüddîn et-Taberî, *er-Riyâzü'n-nağire fî fezâ'il (menâkıb)i'l-aşere*, 1. bs., Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1405/1984, C. 3, ss. 116, 197; Zehebî, *Tecridü esmâ'i's-şahâbe*, C. 2, s. 305; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 308; Abdülmelik b. Hüseyin b. Abdülmelik el-Asâmî, *Semtu'n-Nücûm el-'Avâlî fî Enbâi'l-Evâil ve't-Tevâlî*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevûd, Ali Muhammed Muavvid, 1. bs., Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1419/1998, C. 3, s. 29; Kettânî, *et-Terâtübü'l-idâriyye*, C. 2, s. 75.

⁶⁶⁵ Beyhakî, *Delâ'il*, C. 4, s. 27; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. 6, s. 86.

⁶⁶⁶ Eserinde bu ziyarete değinen Öztürk, "Eğer bu ziyaret Resûlullah'ın rahatsızlığı sırasında gerçekleştiyse, onun bazı tedâvi yöntemlerini tavsiye etmiş olabileceği ileri sürülebilir." şeklinde bir değerlendirmede bulunduğu görülmektedir. Öztürk, *Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, s. 107.

mescitte yer alan Benî Gıfâr çadırında müslümanların yaralılarıyla ilgilenmesi nedeniyle gerçekleştiği düşünülebilir.

Daha önce isimlerini zikrettiğimiz Ümmü Süleym ve Ümmü Umâre gibi savaflara katılarak fedakârlık gösteren hanım sahâbîlere Hz. Peygamber'in ayrı bir teveccüh gösterdiği ve Resûlullah'ın vefatının ardından da sahâbî tarafından bu teveccühün devam ettiğine dâir kaynaklarda somut rivâyetler bulunmaktadır. Bu haberler göz önüne alındığında Muâze'nin de savaflarda gösterdiği gayretler sonucu Allah resûlünün husûsî iltifatına mazhar olduğu çıkarımında bulunmak mümkündür.

Muâze hakkında bilgilerimizin sınırlı oluşu hasebiyle yaşı ve medenî durumu hakkında bir yorumda bulunamamaktayız.

Benî Gıfâr çadırında olası hastabakıcılık yapan kadınlardan biri de Leyla el-Gıfâriyye'dir. Muâze gibi hakkında pek az bilgi bulunan Leyla, kendisinden aktarılan bir rivâyete göre, o da Resûlullah ile berâber savaflara çıkarak yaralıları tedâvi edip hastalarla ilgilenenlerden biridir.⁶⁶⁷ Muâze gibi hakkında pek az bilgiye rastlanan Leyla'nın, Muâze ile birlikte bu çadırda yaralıların tedâvisi ile alâkadar olması onun için de kesin değildir. Ancak Leyla'nın sunduğu başka bir rivâyette Ali b. Ebî Tâlib tarafından Basra için hazırlanan orduya da iştirak ettiği aktarılmaktadır.⁶⁶⁸ Her ne kadar Leyla'nın Hendek Savaşı'nda Mescid-i Nebevî'de kurulan Benî Gıfâr çadırında hastabakıcılık yaptığına dâir bilgiyi kaynaklardan bizim için tasdikî mümkün olmasa da, genel rivâyetler bağlamında onun da bu çadırda hizmet verdiğini söylenebileceğini düşünmekteyiz.⁶⁶⁹

Leyla hakkında da yaş ve medenî durumunu bildiren bir tespitimiz bulunmamaktadır.

⁶⁶⁷ İbn Ebû Hayseme, *et-Târîhu'l-kebîr*, C. 1, s. 164; İbn Hibbân, *eş-Şikât*, C. 3, s. 361; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, C. 25, ss. 28-29; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-şahâbe*, C. 6, s. 3438; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 4, s. 1910; İbn Mende, *Müstahrec min kütübi'n-nâs*, C. 2, s. 542; İbn Asâkir, *Târîhu medîne*, C. 42, ss. 44-45; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, C. 7, s. 252; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 307.

⁶⁶⁸ Cerh ve ta'dîl muhaddisleri tarafından bu hadis zayıf kategorisinde ele alındığı görülmektedir. Ancak bu rivâyetin gerçekleşmesine mâni bir durumdan da bahsetmek mümkün değildir. Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ el-Ukaylî, *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr*, nşr. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî, Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1404/1984, C. 4, s. 166; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *el-İlelü'l-mütenâhiye fi'l-eğâdîsi (ahbâri) 'l-vâhiye*, thk. Halîl el-Meys, 1. bs., Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1403/1983, C. 1, s. 215; Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî, Beyrut, Dârü'l-ma'rife, 1382/1963, C. 4, s. 217; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 307.

⁶⁶⁹ Hz. Paygamber döneminde sağlık alanında kadınlar üzerine yaptığı çalışmasında Öztürk'ün de benzer kanaatte bulunmaktadır. Öztürk, *Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, s. 106-107.

Hendek Gazvesi'nde bizzat harb meydanında yer alan hanım sahâbîler de bulunmaktadır. Bu hanımlardan ilki Allah resûlünün eşlerinden Ümmü Seleme'nin adı zikredilebilir. Kaynaklarda bu konuda sunulan pek çok rivâyeti bizzat kendisi tarafından nakledilen Ümmü Seleme'nin haberine geçmeden önce bazı bilgilere yer vermek istiyoruz.

Asıl adı Hind olup adından daha çok Ümmü Seleme künyesiyle bilinmektedir. Nesebi Kureyş'in önde gelen kabîlelerinden Benî Mahzûm koluna dayanmakla berâber Hz. Peygamber ile soyunun yedinci dedeleri Mürre'de birleştiği ifade edilmektedir. Mekke'de amcaoğlu Ebû Seleme el-Mahzûmî ile evlenen Ümmü Seleme, kendisi on iki, eşi Ebû Seleme on birinci müslüman olarak Mekke'de uygulanan baskı ve tazyikler üzerine ilk hicret yurdu Habeşistan'a gidenler arasında yer almaktadır. Daha sonra yeniden Mekke'ye dönen Ümmü Seleme, âilesinin çeşitli zahmetlerinden sonra ikinci hicretini Medine'ye eşi ve çocuklarıyla birlikte tahakkuk ettirmiştir. Uhud Gazvesi'nde aldığı yara sonucu bir müddet daha yaşadıktan sonra vefat eden kocası Ebû Seleme'nin ardından Resûl-i Ekrem kendisine izdivaç teklifinde bulunmuş ve hicrî 4. yılın Şevvalinde (Mart 626) Medine'de ikinci kez evlenmiştir.⁶⁷⁰

Ümmehâtü'l-mü'minîn arasına katılan Ümmü Seleme'nin bu vesîleyle katıldığı ilk savaş Benî Mustalik (5/627), diğer bir adıyla Müreysi' Gazvesi'dir. Bu savaşta Hz. Peygamber ile berâber yanında eşlerinden Âişe ve Ümmü Seleme yer almıştır.⁶⁷¹ Zîra daha önce Resûlullah'ın savaşlara çıkarken eşlerinden bazılarını yanına aldığını arz etmiştik. Uhud'a katılanlar arasında yer almayan Ümmü Seleme, ilk savaşa katılma tecrübesini Resûlullah'ın eşi olduktan sonra gerçekleştiği görülmektedir.

Kaynaklarda nakledilen habere göre, sahâbîler Hendek kazma ameliyesini tamamladıktan sonra Resûl-i Ekrem için bir çadır kumuş, Allah resûlü de âdeti olduğu üzere eşlerinden bazılarını yanına almıştı. Hendek'te yanında eşlerinden Âişe, Ümmü Seleme ve Zeyneb bint Çahş belli sürelerle sırayla bulunmuşlardı.⁶⁷² Ümmü Seleme

⁶⁷⁰ M. Yaşar Kandemir, "Ümmü Seleme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, C. 42, ss. 328-329. Ümmü Seleme hakkında geniş bilgi için bkz. Abdurrahman Ay, *Hz. Peygamber'in hanımı Ümmü Seleme*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2003; Suzan Yıldırım, *Hz. Peygamber'in hanımlarından Ümmü Seleme'nin hayatı ve kişiliği*, (Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

⁶⁷¹ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 407; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 2, s. 60.

⁶⁷² Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 454; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 1, ss. 230, 235; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, C. 4, s. 367.

tarafından, kendisinin savaş boyunca Resûlullah'ın yanından hiç ayrılmadığı ifade edilmektedir.⁶⁷³ Yine kendisinden sunulan, Hendek'te çadırda bulunduğu esnada bir gece çadırın dışından sahâbîlerden gelen bir sese şahit olması,⁶⁷⁴ Ümmü Âmir el-Eşheliyye isimli hanım sahâbînin Resûlullah'ın çadırına yiyecek gönderdiğinde yine Ümmü Seleme'nin çadırda hazır bulunuşu⁶⁷⁵ onun savaş boyunca çadırda ikâmet ettiğini mümkün kılmaktadır.⁶⁷⁶ Yine bizzat kendisinden bu savaştan uzun bir süre sonra sarfettiği anlaşılan hem Hendek'te bulunuşunun hem diğer katıldığı savaşların onda hâsıl ettiği hislerini beyân sadedinde şu cümlesine rastlanılmaktadır; “İçinde savaş ve korku bulunan çok sayıda savaşlarda, Resûlullah ile birlikte bulundum; el-Müreyssî, Hayber, Hudeybiye, Mekke'nin fethi ve Huneyn... Fakat bunların hiç birisi Hendek kadar yorucu ve korkutucu değildi. Şu var ki: Müslümanlar Harece ağacına benziyorlardı. Ayrıca Benî Kurayzahlar'dan geride bıraktığımız çoluk-çocuğumuza zarar gelmesinden emin değildik. Medine sabaha kadar korunuyordu. Korku içinde sabahlara kadar Müslümanların tekbir sesleri duyulmaktaydı. Sonunda Allah onları bir hayır bulamadan geri gönderdi.”⁶⁷⁷

Hendek Gazvesi'nde Allah resûlünün yanında bulunan Ümmü Seleme'nin herhangi bir sağlık hizmetinde bulunduğuna dâir bir bilgimiz bulunmamaktadır. Ancak onun müslümanların ilk hicreti Habeşistan'da bulunduğu sırada sağlık alanında bazı tedâvi yöntemlerine şahit olup tecrübe kazandığı, bazı araştırmacılar tarafından ileri sürülmektedir.⁶⁷⁸ Nitekim Uhud Gazvesi'nde yaralanan Şemmâs b. Osman savaş sonrası ilk olarak Âişe'nin hüccesine alındıktan sonra Ümmü Seleme Hz. Peygamber'e gelerek amcaoğlu olan Şemmâs'ın kendi yanına alınmasını istemiştir.⁶⁷⁹ Bu talebin Şemmâs'ın

⁶⁷³ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, C. 2, s. 464.

⁶⁷⁴ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, C. 2, s. 466; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, C. 4, s. 375.

⁶⁷⁵ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, C. 2, s. 477; İbn Asâkir, *Târîhu medîne*, C. 33, s. 223; İbn Manzûr, *Muhtaşaru Târîhi Dimaşk*, C. 14, ss. 79-80; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, C. 4, s. 370.

⁶⁷⁶ İleride ele alacağımız üzere Hz. Âişe'nin Hendek savaşına sonradan katıldığı görülmekte, Zeyneb için ise rivâyetlerde bir bilgiye tesâdüf edilememektedir.

⁶⁷⁷ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, C. 2, ss. 467-468; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 1, s. 235.

⁶⁷⁸ Öztürk, Esmâ bint Umeys gibi Ümmü Seleme'nin de Habeşistan hicreti ile orada kaldığı süre zarfında sağlık alanında bazı tedâvi yöntemlerini tecrübe ettiğini ve bunu daha sonra Hz. Peygamber'in rahatsızlığı döneminde uyguladığını özellikle vurgulamaktadır. Bu bilgi, aynı zamanda Ümmü Seleme'nin sâhip olduğu tebâbet bilgisinin muhtevâsının kavranmasına da kolaylık sağlamaktadır. Öztürk, *Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, s. 137.

⁶⁷⁹ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, C. 1, s. 312; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 3, s. 227; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 2, s. 711; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîh*, C. 3, s. 188.

onun hısmı olması ile tevili mümkün olduğu gibi Ümmü Seleme'nin sâhip olduğu sağlık bilgisi ile yakınının tedâvisi ile ilgilenmek için talepte bulunduğu düşünülebilir. Bu bağlamda Ümmü Seleme'nin Hendek'te Resûlullah'ın yanından ayrılmayı Hz. Peygamber'in sağlığının gözetimi açısından kıymet kesbetmektedir.

Muhtemel doğum târihi milâdî 597⁶⁸⁰ olarak verilen Ümmü Seleme'nin bir anne olarak eşiyle birlikte otuz yaşlarında Hendek Harbi'nde bulunduğunu söylemek mümkündür.

Müslüman kadınların ilk defa İslâm ordusunda buldukları Uhud Gazvesi'ne katılan, sonrasında husûle gelen el-Müreysi' Gazvesi'nde yaşadıkları müteârif bir mesele olan Hz. Âişe'nin, Vâkîdî'nin naklettiği haberle Hendek'te sırayla Allah resûlünün yanında bulunan eşlerinden biri olduğuna temas etmiştik. Ulaştığımız diğer rivâyetler ışığında Hz. Âişe'nin Hendek Gazvesi'ne çıkışının savaşın başından ziyâde özellikle sonlarına doğru isâbet ettiğini söylemek mümkündür. Bu kanaatimizi ilk destekleyen rivâyet, yine Vâkîdî tarafından şöyle sunulmaktadır: “Müslümanlar kadınları ve çocukları yüksek yerlere taşımışlardı. Benî Hârise, çocukları kendi kalelerine taşımışlardı. Onların kalesi sağlam bir kaleydi. Âişe'de o gün o kaledeydi.”⁶⁸¹ Ayrıca İbn İshâk ve Vâkîdî'nin birbirini tasdik ettiği diğer bir haber de ise, Sa'd b. Muâz'ın annesi ile birlikte Benî Hârise kalesinde bulunduğu sırada üzerinde kollarını açıkta bırakan kısa bir zırh bulunduğu halde Sa'd b. Muâz'ın yanlarından geçerek savaşa gittiği Hz. Âişe'den bildirmiştir.⁶⁸²

Hendek günü muhtemelen Hz. Peygamber'e doğru yola çıkan Hz. Âişe, yine kendi ifâdeleriyle bize savaşa çıkışını ve başından geçenleri anlatmaktadır. Onun beyânına göre, bulunduğu yerden dışarıya çıkıp belli bir miktar yürüdükten sonra arkadan gelen bazı kimselerin seslerini işitince olduğu yerde durup sesin geldiği yöne bakmış ve sesin sâhibinin Sa'd b. Muâz ile yanında onun kalkanını taşıyan kardeşinin oğlu el-Hâris b. Evs olduğunu görmüştü. Onların geçmesini bekleyip bir müddet olduğu yerde oturan Âişe, daha sonra tekrar yola koyularak oradan bir bahçeye girmiş, bahçede Ömer b. Hattâb ve bazı müslümanlarla karşılaşmıştı. Hz. Âişe'yi karşısında gören Hz. Ömer önce şaşırmış, ardından geliş sebebini merak içinde geldiği yolun tehlikesini ifâde edercesine; “Başına bir bela gelmesinden nasıl emin olabildin?” diyerek onun cesur bir kadın

⁶⁸⁰ Ümmü Seleme'nin doğum târihi için bkz. Kandemir, “Ümmü Seleme”, (*DİA*), C. 42, s. 328.

⁶⁸¹ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 451.

⁶⁸² Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 469; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 177.

olduğunu söylemişti. Hz. Âişe sunduğu haberin devamında, o sırada müşriklerden birinin “Tut onu ben İbn Arika’yım!” diye bağırarak attığı okun Sa’d b. Muâz’ın damarına isâbet ettiği ve onun yaralandığını eklemektedir.⁶⁸³ Haber bağlamında Hz. Âişe’nin Sa’d b. Muâz’ın yaralandığı esnada yakın bir yerde bulunduğu, belki de olaya şahit olması muhtemeldir. Zira hatırlanacağı üzere Sa’d yaralandığında ilk müdahaleyi Hz. Peygamber harb sâhasında yapmıştır. Hz. Âişe’nin Resûl-i Ekrem’in yanına çıktığı ve yol üzerinde çadıra varmadan yakın bir noktada bulunduğu sırada Sa’d’ın yaralanma hâdisesi vukû bulduğu zihinde oluşmaktadır.

Müslümanların Hendek kazarak kendilerini savunacaklarını hiç kestiremeyen müşrikler, oluşturdukları ordunun sayısına güvenerek yola çıkmış ve ona göre hazırlıkta bulunmamıştı. Medine’ye gelip beklemedikleri bir durum ile karşılaştıkları vakit önce hendeğin öte tarafında çadırlarını kurmuş ve açık bir gedik veya karşıya geçecek dar bir zemin arayışına başlamışlardı. Savaş esnasında Hz. Peygamber’in çadırında bulunan Hz. Âişe, Resûlullah’ın “İnsanların sâdece buradan gelmelerinden endişe ediyorum.” dediği, Hendek’te bulunan bir gediği korumak için nöbet tutarken ara sıra çadırına gidip biraz ısınıp tekrar gittiğini haber vermektedir. Nitekim havanın aşırı soğuk olması sebebiyle ara ara çadıra gelen Resûl-i Ekrem’in ısınmasına yardımcı olan Hz. Âişe, bir ara Resûlullah’ın pek tabii yorgunluktan, “Keşke sâlih bir adam beni koruyacak olsa!” dediği sırada dışarıdan demir şakırtısı bir ses duyulduğunu bildirmektedir. Resûlullah’ın gelenin Sa’d b. Ebû Vakkâs olduğunu anlayınca ona, gediği korumasını işâret edip istirahat etme fırsatı bulmuştur. O sırada yanında bulunan zevcesi Hz. Âişe, Resûlullah’ın hor hor diye sesli bir şekilde nefes alıp vererek uykuya daldığını aktarmaktadır.⁶⁸⁴

Kaynaklarda Sa’d b. Muâz’ın yaralanması ve mescitte bulunan Rûfeyde’nin çadırına alınması, Hendek’ten dönen Resûl-i Ekrem’in daha ilk vakitlerinde Cebrâil kendisine gelerek Benî Kurayza üzerine işârette bulunması ve daha sonra Sa’d’ın onlar ile ilgili hakem tayin olunması gibi rivâyetlerin hepsinin Hz. Âişe kanalıyla sunulması

⁶⁸³ İbn Sa’d, *eş-Tabakât*, C. 3, s. 390; İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, C. 7, s. 373(Had. no: 36796); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 42, ss. 26-28(Had. no: 25097); Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Delâil*, C. 1, ss. 502-503; İbnü’l-Cevzî, *el-Muntaẓam fi Târîh*, C. 3, s. 231.

⁶⁸⁴ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 463. Bir benzer başka bir vak’a Ümmü Seleme tarafından da anlatılmaktadır. Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 464.

onun Hendek Gazvesi'nin âhirinde ve sonrasında bulunuşu hakkında teyit mâhiyetindedir.⁶⁸⁵

Ümmü Seleme gibi onunda herhangi bir sağlık konusunda yardımları noktasında bir kayıt mevcut değildir. Ancak Resûlullah'ın sağlığı için çaba sarfettiği düşünülebilir.

Hz. Âişe'nin yaşı ile ilgili ihtilaflara binâen Hendek'te bulunduğu sırada muhtemel on üç ya da yirmi iki yaşlarında olduğu söylenebilir. Ancak bize ikinci ihtimal daha yakın gelse de bu konudaki ihtilafların kesinlik kazanmaması sebebiyle iki olasılığı da zikretmekteyiz. Ayrıca Hz. Âişe'nin evli genç bir hanım sahâbî olarak bu savaşa iştirak ettiği görülmektedir.

Hendek Gazvesi'nde yer alan Resûlullah'ın eşlerinden Zeyneb'in haberlerine geçmeden bir kısım bilgilere yer vermek istiyoruz. Öncelikle Allah resûlünün halası Ümeyme bint Abdülmuttalib'in kızı olan Zeyneb, babası Çahş tarafından neseben Kureyş'in Esed b. Huzeyme kabîlesine bağlıdır. Erken dönemde müslüman olan Zeyneb Medine'ye hicreti sonrası sahâbîden Zeyd b. Hârise ile evlenmiştir. Zeyd ile evliliği uzun sürmeyen Zeyneb'in boşanma hâdisesinin gerçekleştiği yıl olarak Hamîdullah'ın tespitlerine göre iki farklı rivâyet mevcuttur. İlk rivâyetin sâhibi Katâde b. Diâme ile Vâkîdî'ye göre hicrî 5. (627) yılında, ikinci rivâyetin sâhibi Ma'mer b. Müsennâ'ya göre ise hicrî 3. (625) yılında boşanma hâdisesi meydana gelmiştir. Hamîdullah, akabinde İbn Sa'd'ın sunduğu “Zeyneb'in 20 (641) yılında vefat ettiğinde elli üç, Hz. Peygamber'le nikâhlandığında otuz beş yaşındaydı.” bilgisinden hareketle Müsennâ'nın verdiği târihin daha muhtemel olduğunu ileri sürmüştür.⁶⁸⁶ Ancak Vâkîdî'nin verdiği târihin tespit ettiğimiz başka rivâyetler bağlamında daha sıhhatli olduğu söylenebilir. Zîra Hamîdullah'ın İbn Sa'd'dan iktibasla sunduğu; “Zeyneb'in vefat ettiğinde elli üç yaşındaydı.” haberinin Ömer b. Osman tarafından rivâyet edildiği görülmektedir.⁶⁸⁷ Hamîdullah'ın kanaatine zemin teşkil eden yine İbn Sad'ın eserinde geçen Zeyneb'in Resûlullah ile otuz beş yaşında evlendiği rivâyeti ise Vâkîdî kanalıyla Ömer b. Osman b.

⁶⁸⁵ Âişe kanalıyla sunulan rivâyetler için bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 3, ss. 393-394; İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, C. 7, s. 373(Had. no: 36796); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 40, s. 336(Had. no: 24294); C. 40, ss. 336-337(Had. no: 24295); Buhârî, “Şalât”, 77(Had. no: 463); “Meğâzi”, 31(Hadis No: 4122); Müslim, “Cihâd”, 65(Had. no: 1769); “Cihâd”, 67(Had. no: ...); Nesâî, “Mesâcid”, 18(Had. no: 710); Beyhakî, *Delâ'il*, C. 4, s. 27.

⁶⁸⁶ Muhammed Hamîdullah, “Zeyneb bint Cahş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013, C. 44, ss. 357-358.

⁶⁸⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 3, s. 111.

Abdullah b. el-Cahşî tarafından nakledildiği ve rivâyetin evvelinde nikâhın hicrî 5. yılda Zilkâde ayında gerçekleştiğine dâir bir ifâdesine rastlanılmaktadır.⁶⁸⁸ İbn Sa‘d’ın eserinde, Vâkîdî kanalıyla aktarılan başka bir rivâyetinde ise, kızı Amre bint Abdurrahman’ın dinlediği habere göre, Resûl-i Ekrem’in zevcesi Âişe’ye Hz. Peygamber ile Zeyneb bint Çahş’ın ne zaman evlendiklerini soran Amre’ye Âişe’nin şu cevabı verdiğini bildirir: “Biz Müreysi‘ Gazvesi’nden dönerken ya da o gazveden kısa bir müddet sonra.”⁶⁸⁹ Vâkîdî bu rivâyetin Ömer b. Osman b. Abdullah el-Cahşî’nin sunduğu haberle örtüşerek birbirlerini teyit ettiğini de eklemektedir.⁶⁹⁰ Kanaatimizi güçlendiren bir başka haber yine İbn Sa‘d’ın eserinde Vâkîdî kanalıyla Zeyneb bint Çahş tarafından sunulmaktadır. Habere göre Zeyneb, Resûlullah’ın kendisi ile evleneceği haberini aldığı anda iki ay oruç tutmayı kendine söz verir. Ancak Ümmü’l-mü’minînin arasına dâhil olan Zeyneb, Resûlullah’ın eşleri arasında sefer için çekilen kurada kendi isminin de çıkması nedeniyle bu orucu erteleyerek ne zaman ki kuralar onun Medine’de kalması yönünde tevâfuk edince bu sözünü gerçekleştirdiğini zikretmektedir.⁶⁹¹ İbn Sa‘d’ın eserinde Zeyneb’in evliliğinin hicrî 5. yılda Zilkâde ayında gerçekleştiği haberi,⁶⁹² Vâkîdî’nin el-Meğâzî’sinde verdiği Hendek Gazvesi’nde Resûlullah’ın yine Zilkâde ayında karargâh kurduğu haberiyle⁶⁹³ birlikte mütâlaa edildiğinde Zeyneb’in evliliğinin Müreysi‘ Gazvesi’nin sonrasına Hendek Gazvesi’nin öncesine denk geldiğini söylemenin kuvvetle muhtemel olduğunu düşünmemize kaynak teşkil etmektedir.⁶⁹⁴ Anladığımız kadarıyla Hamîdullah’ın diğer ihtimali yakın bulmasında Ömer b. Osman tarafından nakledilen Zeyneb bint Çahş’ın vefat ettiğinde elli üç yaşında olduğu haberidir. Araştırmacı, Zeyneb’in vefat târihi milâdî 641’den vefat yaşını çıkarıp bulduğu olası doğum târihi milâdî 588’e daha sonra Zeyneb’in Resûlullah ile evlendiğinde otuz beş yaşında olduğu bilgisinden hareketle -yine muhtemel doğum târihine (588)- otuz beş

⁶⁸⁸ İbn Sa‘d, *eş-Tabakât*, C. 3, s. 110.

⁶⁸⁹ İbn Sa‘d, *eş-Tabakât*, C. 3, ss. 110-111.

⁶⁹⁰ İbn Sa‘d, *eş-Tabakât*, C. 3, s. 111.

⁶⁹¹ İbn Sa‘d, *eş-Tabakât*, C. 3, s. 100.

⁶⁹² İbn Sa‘d, *eş-Tabakât*, C. 3, ss. 110-111.

⁶⁹³ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, C. 2, s. 440.

⁶⁹⁴ Hendek Gazvesi’nin hemen akabinde gerçekleştiği bilinen Benî Kurayza Gazvesi’ne Resûlullah’ın çıkışının (23 Zilkade 5 / 15 Nisan 627) gününe isâbet etmesi ayrıca zikredilebilir. Bkz. Avcı, “Kurayza (Benî Kurayza)”, (*DİA*), C. 26, s. 432.

ekleyip ortaya çıkan sonucun (623) Ma‘mer b. Müsennâ’nın verdiği tarihe 3 (625) daha yakın bulunmasından hareketle bu kanaate vardığı söylenebilir.⁶⁹⁵

Arz ettiğimiz bilgiler ışığında Zeyneb bint Çahş’ın katıldığı ilk seferin Hendek Gazvesi olduğu görülmektedir. Kaynaklarda Hendek’te Resûlullah ile çadırda berâber bulunduğu şüphe bulunmayan Zeyneb’in, çadırda geçirdiği bu zaman diliminde Âişe yâhut Ümmü Seleme gibi şahit olduğu bir hâdiseyi aktardığına dâir bir kayda rastlayamadık. Müellifler ayrıca onun sunduğu bir sağlık hizmetinden de bahsetmemektedir.⁶⁹⁶ Zeyneb’in Hendek’te bulunuşunun otuz beş yaşlarında evli bir hanım olarak gerçekleştiği söylenebilir.

Hendek Gazvesi’nde adını listeye ekleyeceğimiz diğer bir hanım sahâbî Hz. Peygamber’in halası Safiyye’dır. Ancak Safiyye’nin bu savaşta yer almasını ileri bir bahiste işleyeceğimiz için burada ismine işâret edip adını listeye eklemekle yetineceğiz.

Hendek Gazvesi’nde Hizmet Veren Hanım Sahâbîlerin Listesi;

- 1) Küaybe(Rüfeyde) bint Sa‘d (Saîd) b. Utbe el-Eslemiyye (ö. 7/628’dan sonra)
- 2) Muâze el-Gıfâriyye (ö. [?])
- 3) Leyla el-Gıfâriyye (ö. [?])
- 4) Ümmü’l-mü’minîn Ümmü Seleme Hind bint Ebî Ümeyye Süheyl (Huzeyfe) b. Mugîre el-Kureşiyye el-Mahzûmiyye (ö. 62/681)
- 5) Ümmü’l-mü’minîn Âişe bint Ebî Bekr es-Sıddîk el-Kureşiyye (ö. 58/678)
- 6) Ümmü’l-mü’minîn Zeyneb bint Cahş b. Riâb el-Esediyye (ö. 20/641)
- 7) Ümmü’z-Zübeyr Safiyye bint Abdilmuttalib b. Hâşim el-Kureşiyye el-Hâşimiyye (ö. 20/641)

2.2.1.3 *Benî Kurayza Gazvesi (5/627)*

Kaynaklarda Hendek Gazvesi’nin hemen akabinde gerçekleşen Benî Kurayza Gazvesi’ne bazı müslüman kadınların katıldıkları kaydedilmektedir. Hendek’te yaralanan

⁶⁹⁵ Zeyneb bint Çahş’ın evlilik târihi, Hz. Peygamber’le evliliği hakkında geniş bilgi için bkz. Serap Toğuşlu, *Hz. Peygamberin Hanımlarından Zeyneb Binti Cahş’ın Hayatı Kişiliği İslam Tarihindeki Yeri Ve Önemi*, (Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

⁶⁹⁶ Öztürk’ün, Hz. Peygamber döneminde sağlık alanında çeşitli yönlerden kadın sahâbîleri ele aldığı eserinde Zeyneb bint Çahş’ın ismine tesâdüf edilememektedir. Ancak buradan hareketle onun hiçbir sağlık bilgisinin bulunmadığı ve tecrübe etmediği yorumundan ziyâde kaynakların bu konuda yeterli bilgi sunmadığını düşünmekteyiz.

müslümanların tedâvisi ile ilgilenen kimi hanım sahâbîler, Medine’de kalmış olmakla birlikte Benî Kurayza kuşatmasında meydana gelebilecek olası yaralanmalara karşı bazı hanımlar bu savaşta hazır bulunmuştur.

Vâkıdî, Benî Kurayza’ya katılan kadın sahâbîlerin isimlerini sunduğu listenin en başında Safiyye bint Abdülmuttalib’in adını kaydetmektedir.⁶⁹⁷ Ulaşabildiğimiz bir diğer rivâyette ise savaş esnasında Yahudilerden biri müslümanları düelloya davet ettiği sırada Safiyye’nin oğlu Zübeyr onun karşısına çıkarak onunla çarpışmıştır. O sırada orada bulunan Safiyye, oğlu için endişe duymuş, ancak vuruşmada Zübeyr üstün gelerek Yahudi’yi öldürmüştür.⁶⁹⁸ Uhud ve Hendek savaşlarında cesurca tavır sergileyen Safiyye’nin savaşta göstermiş olduğu sağlık hizmetine dâir bir kayda rastlanılamamaktadır. Safiyye’nin daha önce belirttiğimiz doğum târihinden hareketle bu gazvede yaşı altmış civârında olduğu söylenebilir.

Listede adı zikredilen diğer hanım, Ümmü Umâre künyesiyle meşhur Nesîbe bint Kâ’b’dır.⁶⁹⁹ Uhud’da geri hizmetlerin yanında özellikle sağlık hizmetinde, yaralıların tedâvisi konusunda da katkı sunan bu hanımın kaynaklarda sarîh bir bilgiye rastlayamasak da orduya muhtemel yaralanmalara karşı hastabakıcı olarak katıldığı düşünülebilir. Ümmü Umâre’nin yaşının tam tespiti mümkün olmadığı için yaşı hakkında burada ve bundan sonra bir değerlendirmede bulunmayacağız.

Benî Neccâr kadınlarından Uhud’da ismini zikrettiğimiz Ümmü Selîte de bu savaşta yer alan hanımlardan biridir.⁷⁰⁰ Ancak kaynaklar onun için de başka bir bilgi sunmamaktadır. Onun da Uhud Gazvesi’nde bulunarak kazandığı tecrübesinin bu savaşta bulunmasına katkı sunduğu söylenebilir. Yaşı ile alâkalı ulaşabildiğimiz bir bilginin mevcut olmaması hasebiyle bu konuda onun için de bir değerlendirme sunmayacağız.

Vâkıdî’nin Benî Kurayza listesinde yer verdiği diğer bir isim Ümmü’l-Alâ el-Ensâriyye’dır.⁷⁰¹ Ensar hanımlarından Resûl-i Ekrem’e bîat edenlerden biri olan Ümmü’l-Alâ, hakkında kaynaklarda pek az bilgiye tesâdüf edilmektedir. Müelliflerin

⁶⁹⁷ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 522; Makrîzî, *İmtâ’u’l-esmâ’*, C. 1, s. 253; Şâmî, *Sübülü’l-hüdâ*, C. 5, s. 16; Zürkânî, *Şerhu’l-Mevâhibi’l-ledünniyye*, C. 3, s. 89.

⁶⁹⁸ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 504.

⁶⁹⁹ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 522; Makrîzî, *İmtâ’u’l-esmâ’*, C. 1, s. 253; Şâmî, *Sübülü’l-hüdâ*, C. 5, s. 16; Zürkânî, *Şerhu’l-Mevâhibi’l-ledünniyye*, C. 3, s. 89.

⁷⁰⁰ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 522; Makrîzî, *İmtâ’u’l-esmâ’*, C. 1, s. 253; Şâmî, *Sübülü’l-hüdâ*, C. 5, s. 16; Zürkânî, *Şerhu’l-Mevâhibi’l-ledünniyye*, C. 3, s. 89.

⁷⁰¹ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 522; Makrîzî, *İmtâ’u’l-esmâ’*, C. 1, s. 253; Şâmî, *Sübülü’l-hüdâ*, C. 5, s. 16; Zürkânî, *Şerhu’l-Mevâhibi’l-ledünniyye*, C. 3, s. 89.

tespitine göre Medineli müslüman kadınlardan Ümmü'l-Alâ isminde üç farklı kişi bulunmaktadır.⁷⁰² Diğer iki hanımdan tefrik edilen haberlerde ismi zikredilmeyen Ümmü'l-Alâ'nın kendisinden hadis rivâyetinde bulunan Hârice b. Zeyd b. Sâbit'in vâlidesi olduğu ifade edilmektedir.⁷⁰³

Pek çok kaynakta yer alan rivâyete göre, müslümanların Medine'ye hicreti sonrası Hz. Peygamber tarafından Ensar ve Muhâcir arasında oluşturulan “biriyle kardeş olmak, birini kardeş edinmek”⁷⁰⁴ anlamına gelen Muâhât çerçevesinde Ümmü'l-Alâ'nın bulunduğu haneye muhâcirlerden Osman b. Maz'ûn misafir edilmiştir.⁷⁰⁵ Ümmü'l-Alâ tarafından aktarılan bir haberde, Osman'ın yanlarında misafîrlîği sırasında bazı rivâyetlerde kendisi (مَرَضَتْهُ)⁷⁰⁶ bazı rivâyetlerde hâne halkı tarafından (مَرَضْنَاهُ)⁷⁰⁷ yakalandığı bir hastalıktan iyileşmesi için kendisine hastabakıcılık hizmeti sunulmuş, ancak bu hastalık üzerine vefat etmiştir. Haberde Ümmü'l-Alâ ve ev halkının Osman b. Maz'ûn'un tedâvisi için çevreden aldığı bir yardımdan bahsedilmemektedir. Bu münâsebetle onun ve ev halkının sağlık alanında bir kısım tecrübelerle sâhip olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁰⁸

Ümmü'l-Alâ'nın daha önce müslüman kadınların katıldıkları savaşlarda bulunduğuna dâir bir bilgiye rastlayamadık. Tespitimize göre onun adı ilk defa Benî Kurayza Gazvesi'nde geçmektedir. Onun bu savaşa katılmasının sâhip olduğu bir kısım sağlık bilgisinden ötürü olduğunu söylememize engel teşkil edici bir bilgi mevcut

⁷⁰² İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 4, s. 1948; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, C. 7, s. 358.

⁷⁰³ Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Buhârî el-Kelâbâzî, *Ricâlü Şahîhi'l-Buhârî (el-Hidâye ve'l-irşâd fî ma'rifeti ehli's-sıka ve's-sedâd ellezîne ahrefce lehüm el-Buhârî fî Câmi'ih)*, thk. Abdullah el-Leysî, Beyrut, Dârü'l-ma'rife, 1407/1987, C. 2, s. 393; Bâcî, *et-Tadîl ve't-tecrîh*, C. 3, s. 1504; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 439.

⁷⁰⁴ Hüseyin Algül, “Muâhât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2005, C. 30, s. 308.

⁷⁰⁵ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, ss. 378-379; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 45, s. 451(Had. no: 27458); Buhârî, “Cenâ'iz”, 3(Had. no: 1243).

⁷⁰⁶ Buhârî, “Menâkıbü'l-enşâr”, 46(Had. no: 3929); İbn Mende, *Müstahrec min kütübi'n-nâs*, C. 1, s. 210.

⁷⁰⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 3, s. 369; İbn Râhüye, *el-Müsned*, C. 5, ss. 87-88(Had. no: 2193); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 45, s. 449(Had. no: 27457); Ebû Muhammed Abd b. Humeyd b. Nasr el-Kissî (el-Keşşî) Abd b. Humeyd, *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*, thk. Subhî el-Bedri, Mahmut Muhammed Halîl, 1. bs., Kahire, Mektebetü's-sünne, 1408/1988, s. 461(Had. no: 1593); Buhârî, “Şehâdât”, 30(Had. no: 2687); “Ta'bir”, 27(Had. no: 7018); Nesâî, “Ta'bir”, 7(Had. no: 7587); İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, C. 7, s. 358.

⁷⁰⁸ Öztürk, *Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, s. 156.

değildir. Medenî durumu hakkında evlât sâhibi bir anne olduğunu aktardığımız ensardan bu hanımın yaşı hakkında ulaşabildiğimiz bir haber bulunmamaktadır.

Benî Kurayza'da hazır bulunan kadınlardan biri de Sümeyrâ bint Kays'tır.⁷⁰⁹ Medineli Hazrec kabîlesinin Neccâroğullarının Benî Dînâr koluna mensup olan Sümeyrâ'nın tam adı Sümeyrâ bint Kays b. Mâlik b. Kâ'b b. Abdüleşhel b. Hârise b. Dînâr'dır.⁷¹⁰ Sümeyrâ önce Abduamr b. Mes'ûd b. Abdüleşhel b. Hârise ile evlenmiş ve ondan en-Nu'mân, ed-Dahhâk ve Kutbe'yi dünyaya getirmiştir. Daha sonra el-Hâris b. Sa'lebe b. Kâ'b ile olan evliliğinden Süleym'in⁷¹¹ olduğu nakledilmektedir.⁷¹²

Savaşlarda ilk olarak ismine Uhud'da tesâdüf edilen Sümeyrâ'nın Uhud'da bulunuşunu ayrı bir başlık altında sunacağımız haberine göre, onun savaşta kaybettiği yakınlarını Medine'ye taşıdığı anlaşılakta rivâyetlerde başka bir hizmetinden söz edilmemektedir. Bazı çağdaş araştırmacıların zühul eseri olarak ihtimal hem isim benzerliği hem de ikisinin de Benî Neccâr hanımlarından olması hasebiyle Benî Kurayza Muhâsarası'na katılan Sümeyrâ bint Kays yerine Ümmü'l-Münzir künyeli Selmâ bint Kays'ın ismini kaydettikleri görülmektedir.⁷¹³

Medenî durumu hakkında evliliklerinden çocuk sâhibi olduğu anlaşılan Sümeyrâ'nın Benî Kurayza kuşatmasına katıldığında eşinin hâlihazırdaki durumu hakkında bir bilgiye sâhip değiliz. Yaşı ile alâkalı da bir habere ulaşamadığımız bu hanımın sağlık alanında hizmet bilgisine dâir de bir kayıt zikredilmemektedir.

⁷⁰⁹ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, C. 2, s. 522; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 1, s. 253; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, C. 5, s. 16; Zürkânî, *Şerhu'l-Mevâhibi'l-ledünniyye*, C. 3, s. 89.

⁷¹⁰ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 407; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 189. Bazı muahhar tarihçilerin "Sümeyrâ" yerine "Semrâ" diye de kaydettikleri görülmektedir. Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-şahâbe*, C. 6, s. 3369; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 4, s. 1863; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, C. 7, s. 152; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 189.

⁷¹¹ İbn Sa'd'ın eserinde Sümeyrâ'nın tercüme-i hâl başlığı altında el-Hâris b. Sa'lebe'den olan çocuğu Süleym'in ismini tahkike dayalı bir hata sonucu "Selmâ" (سَلْمَا) şeklinde neşredildiği görülmektedir. Eserin Süleym'in hâl tercümesi bölümünde ise "Süleym" şeklinde verilmesi tashih-i mümkün kılmahtadır. Krş. İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 3, s. 483; C. 10, s. 408.

⁷¹² İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 408.

⁷¹³ Öztürk, eserinde Benî Kurayza'ya katılanın Selmâ olduğunu, Vâkîdî'nin onun ismini Sümeyrâ diye kaydettiğini ifade etmektedir. Ancak yaptığımız araştırmalar neticesinde Sümeyrâ'nın Benî Neccâr kabîlesinin Dînâr koluna, Selmâ'nın Benî Neccâr'ın Adî koluna mensup farklı iki hanım sahâbî oldukları anlaşılmaktadır. Öztürk, *Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, s. 159.

Vâkıdî'nin listesinde adına en son yer verilen hanım sahâbî Sa'd b. Muâz'ın annesi Ümmü Sa'd'dır.⁷¹⁴ Resûl-i Ekrem'e bîat eden Medineli kadınlardan biri olan Ümmü Sa'd'ın asıl adı Kebşe bint Râfi' dir.⁷¹⁵ Muâz b. en-Nu'mân b. İmruülkays b. Zeyd b. Abdüleşhel ile evlenen Kebşe, ondan Sa'd b. Muâz, Amr b. Muâz, İyâs, Evs, Akreb, Ümmü Hizâm adında çocukları olmuştur.⁷¹⁶ Kaynaklarda Kebşe'nin Kurayza kuşatmasında bulunma niyeti sarîh olarak belirtilmese de onun da muhtemel yaralanmalara karşı sağlıkçı bir hemşire olarak savaşa katıldığını düşünmekteyiz. Vâkıdî'nin verdiği bir rivâyette, Uhud Savaşı neticesi Resûlullah'ın bulunduğu yere gelen Ümmü Sa'd, yine muhtemelen onun yaralandığı haberi üzerine tedâvisine katkı sunmak amacıyla yanına çıkmış, ancak Hz. Peygamber'in tedâvisini kızı Fâtıma gerçekleştirmiştir. Rivâyetin devamında Ümmü Sa'd'ın Hz. Peygamber'in yanına geldiği sırada oğlu Sa'd b. Muâz, Resûlullah'ın yanında bulunmaktadır.⁷¹⁷

Ümmü Sa'd'ın yaşı hakkında müellifler sarîh bir bilgi vermemektedir. Kurayza Gazvesi akabinde Sa'd'ın vefat ettiğinde otuz yedi yaşında olduğu nakledilmektedir.⁷¹⁸ İlk oğlu Sa'd b. Muâz'a nispeten Ümmü Sa'd diye künyelenen Kebşe'nin bu bilgilerden hareketle savaş sırasında en az ellili yaşlarda olduğu çıkarımında bulunulabilir.

Hz. Peygamber'in savaflara çıkacağı zaman yanına eşlerinden çekilen kura sonucu bir veya iki kişi katıldığını daha önce zikrederek yeri geldikçe örneklerini sunmuştuk. Ancak araştırmalarımızda kaynaklarda Benî Kurayza Muhâsarası'nda Resûl-i Ekrem'in yanında hangi eşinin bulunduğuna dâir bir bilgiye rastlayamadık. Yukarda ele aldığımız altı hanım sahâbî dışında Resûlullah'ın âdeti üzerine eşlerinden en az birinin de bu savaşta kendisiyle birlikte yer aldığını düşünmekteyiz. Ancak bunu teyit edecek bilgiye tevâfuk edemedik.

Benî Kurayza Gazvesi'nde Hizmet Veren Hanım Sahâbîlerin Listesi:

- 1) Ümmü'z-Zübeyr Safiyye bint Abdilmuttalib b. Hâşim el-Kureşîyye el-Hâşimiyye (ö. 20/641)

⁷¹⁴ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 522; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 1, s. 253; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, C. 5, s. 16; Zürkânî, *Şerhu'l-Mevâhibi'l-ledünniyye*, C. 3, s. 89.

⁷¹⁵ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 346; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 4, s. 1904, 1938; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, C. 7, ss. 241, 326; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, C. 24, s. 239; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 294.

⁷¹⁶ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 346.

⁷¹⁷ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 1, ss. 315-316.

⁷¹⁸ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 3, s. 400; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, C. 3, s. 357; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, C. 1, s. 290.

- 2) Ümmü Umâre Nesîbe bint Kâ'b b. Amr el-Mâziniyye el-Hazreciyye (ö. 13/634 [?])
- 3) Ümmü Selît(Ümmü Kays) bint Ubeyd b. Ziyâd en-Neccâriyye el-Ensâriyye (ö. [?])
- 4) Ümmü'l-Alâ el-Ensâriyye (ö. [?])
- 5) Sümeyrâ bint Kays b. Mâlik b. Kâ'b b. Abdüleşhel b. Hârise b. Dînâr (ö. [?])
- 6) Ümmü Sa'd Kebşe bint Râfi' (ö. [?])

2.2.1.4 Hudeybiye Antlaşması (Bey'atürrıdvân) (6/628)

Hicrî 6. yılda gerçekleşen müslümanların Mekke'ye umre niyetiyle yolculuğu Mekkeli müşrikler tarafından engellenerek Hudeybiye denilen yerde müslümanlarla bir antlaşma gerçekleştirmişlerdi. Araştırmacılar bu yolculuğun savaştan ziyâde açıkça umre niyetiyle olduğunu bu sebepten silahsız yola çıkan müslümanların sayısının yaklaşık bin beşyüz civârında olduğunu belirtmektedir.⁷¹⁹ Mekke'ye erkek sahâbîlerin dışında onlarla berâber yola çıkan müslüman kadınların haberine geçmeden önce onların da bu yolculuğa dâhil olmasında umre niyetlerinin yanında sâhip oldukları sağlık tecrübelerinin de etkisi olduğu söylenebilir. Nitekim araştırmacı Öztürk, bu konuda yaptığı değerlendirmesine göre, "Daha önce de zikredildiği üzere bu yolculuğa bazı hanım sahâbîler de katılmışlardı. Onların bu yolculuğa katılmalarının sâdece bir umre niyeti olmadığı, yolda karşılaşılacak pek çok rahatsızlık için bir kısmının özellikle seçildiği anlaşılmaktadır."⁷²⁰ bunu açıkça belirtmektedir. Vâkîdî Hudeybiye'ye katılan kadınların Resûl-i Ekrem'in eşi Ümmü Seleme⁷²¹, Ümmü Umâre⁷²², Ümmü Menî⁷²³ ve Ümmü Âmir el-Eşheliyye⁷²⁴ olarak dört hanımın ismini zikretmektedir. Ancak bu hanımların

⁷¹⁹ Muhammed Hamîdullah, "Hudeybiye Antlaşması", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998, C. 18, ss. 297-299.

⁷²⁰ Öztürk, *Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, s. 163. Benzer değerlendirmesi için bkz. Öztürk, *Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, ss. 150-151.

⁷²¹ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 2, ss. 467, 574.

⁷²² Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 2, ss. 574, 603; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 10, s. 383; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 4, s. 1948; Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *Câmi'u'l-uşûl li-ehâdisi'r-Resûl*, thk. Abdülkâdir el-Arnaût v.d., 1. bs., Dimaşk, 1389-1392/1969-1972, C. 12, s. 957; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, C. 7, s. 360; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. 35, s. 372; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 294.

⁷²³ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 574.

⁷²⁴ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 574.

dışında kaynaklarda Ümmü'l-Münzir Selmâ bint Kays⁷²⁵, Rubeyyi' bint Muavviz⁷²⁶, Füreya bint Mâlik b. Sinân⁷²⁷, Ümmü Kürz el-Kâ'biyye⁷²⁸ ve Ümmü Hâşim(Hişâm) bint Hârise'nin⁷²⁹ de bir diğer adıyla Bey'atürrıdvân denilen bu antlaşmada bulduklarına dâir haberler mevcuttur. Çağdaş araştırmacılardan Mustafa Fayda "Âişe" maddesinde Hz. Peygamber'in hanımı Âişe'nin de Hudeybiye'ye katıldığını ifâde etmektedir.⁷³⁰

Hudeybiye'de Bulunan Hanım Sahâbîlerin Listesi;

- 1) Ümmü'l-mü'minîn Ümmü Seleme Hind bint Ebî Ümeyye el-Kureşîyye el-Mahzûmiyye (ö. 62/681)
- 2) Ümmü Umâre Nesîbe bint Kâ'b b. Amr el-Mâziniyye el-Hazreciyye (ö. 13/634 [?])
- 3) Ümmü Menî'(Ümmü Şübâs) Esmâ bint Amr b. Adî b. Kâ'b b. Selime (ö. [?])
- 4) Ümmü Âmir(Ümmü Seleme) Esmâ bint Yezîd b. Seken el-Ensâriyye (ö. 30/650 [?])
- 5) Ümmü'l-Münzir Selmâ bint Kays (ö. [?])
- 6) er-Rubeyyi' bint Muavviz b. Hâris (Afrâ') en-Neccâriyye el-Ensâriyye (ö. 70/689'dan sonra)
- 7) Füreya bint Mâlik b. Sinân (ö. [?])
- 8) Ümmü Kürz el-Kâ'biyye (ö. [?])

⁷²⁵ İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 4, s. 1862; İbnü'l-Esîr, *Câmi'u'l-uşûl*, C. 12, s. 483; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, C. 7, s. 150; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, C. 15, s. 191.

⁷²⁶ İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 4, s. 1837; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, C. 7, s. 108; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. 35, s. 174; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 132.

⁷²⁷ İmam Mâlik, *el-Muvaţta'*(el-A'zamî), C. 6, s. 125; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 4, s. 1903; İbnü'l-Esîr, *Câmi'u'l-uşûl*, C. 12, s. 777; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, C. 7, s. 229; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. 35, s. 266; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî Zehebî, *el-Kâşif fi ma'rifeti men lehû rivâye fi'l-Kütübi's-sitte*, thk. Muhammed Avvâme, Ahmed Muhammed Nemir Hatîb, Cidde, 1413/1992, C. 2, s. 515; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, C. 24, s. 11; İbn Kesîr, *et-Tekmil*, C. 4, s. 295; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut, Müessesetü'r-risâle, 1982/1996, C. 35, s. 266.

⁷²⁸ Humeydî, *el-Müsned*, C. 1, s. 340; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 45, s. 113(Had. no: 27139); Fâkihî, *Ah̄bâru Mekke*, C. 5, s. 71; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Câmi'u'l-mesânîd*, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb, 1. bs., Riyad, Mektebetü'r-rüşd, 1426/2005, C. 8, s. 416; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 459.

⁷²⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 45, s. 447; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 4, s. 1963; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, C. 7, s. 392; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 487.

⁷³⁰ Fayda'nın bu bilgiye ulaştığı kaynağı tespit edemedik. Başka araştırmacıların da bu bilgiyi sâdece ondan kaynak gösterdiklerine rastlanmaktadır. Bkz. Fayda, "Âişe", (*DİA*), C. 2, s. 201; Ömer Sabuncu, *Hz. Âişe'nin Hayatı, Şahsiyeti ve İslâm Tarihindeki Yeri*, (Doktora Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 2015, s. 65.

9) Ümmü Hâşim(Hişâm) bint Hârise (ö. [?])

10) Ümmü'l-mü'minîn Âişe bint Ebî Bekr es-Sıddîk el-Kureşîyye (ö. 58/678)

2.2.1.5 Hayber Gazvesi (7/628)

Hayber Arabistan coğrafyasının kuzeyinde Medine ile Suriye arasında Medine'ye yaklaşık 180 km civârında etrâfı volkanik arâzilerle çevrili bir vâhanın adıdır.⁷³¹ Kadim Arap coğrafyacıların haberine göre Hayber, Medine'ye sekiz berîd uzaklıkta; üç günlük yürüyüş mesâfesinde ve ismi orada mukîm bulunan yahudilerin lisanlarında (الحصن) “Kale, Hisar” anlamlarına gelen bir yerdir. Yahudilerin ikâmet ettikleri; Nâ'im, Kamûs, Şık, Netâh Ketîbe, Vatîh ve Sülâlim adında yedi kaleden müteşekkil bu yer, verimli tarım arâzileri ve geniş hurma bahçelerinden meydana gelmekteydi.⁷³² Husûsen Câhiliye devrinde, yedi kaleden teşekkül olan Hayber'in kalelerinin sağlamlığı ve su bentlerinin çokça bulunmasıyla da şöhret bulan bir yerdi.⁷³³

Müslümlarla gerçekleştirdikleri muâhedeye aykırı hareket etmeleri nedeniyle hicrî 4. yılda Medine'den sürülen Benî Nadîr yahudileri Suriye ve Irak topraklarından Medine'ye ulaşan ticaret yolu üzerinde bulunan Hayber'e yerleşerek burada da zamanla müslümanlar ve ticaret kervanları için müz'ic bir mekâna dönüşmesine sebep olmuşlardı. Burada verdikleri sıkıntıların yanında müslümanlar bağlamında ebediyyen rahata kavuşmak için Mekkeli müşriklerle birlikte Gatafân, Fezâre, Benî Süleym ve civar kabîleleri sundukları ekonomik vaatlerle müslümanların aleyhine toplayarak hicrî 5. yılda Hendek Gazvesi'nin gerçekleşmesine de sebebiyet vermişlerdi.⁷³⁴ Bu nedenlerle müslümanlar için sürekli rahatsız edici bir unsur haline gelen Hayber'in tehlikesinin izâle edilmesi kaçınılmaz hale gelmişti.

Avusturyalı seminist⁷³⁵ Grohmann Hz. Peygamber'in Hayber'e çıkışını, “Peygamber, muhtemel olarak, Hudeybiye Muâhedesini'nin bıraktığı fenâ tesiri izâle

⁷³¹ Adolf Grohmann, “Hayber”, *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1940-88, C. 5, s. 384; Hamîdullah, “Hayber”, (*DİA*), C. 17, s. 20.

⁷³² Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Mu'cem*, C. 2, s. 521; Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî, *Mu'cemü'l-büldân*, thk. Ferîd Abdülazîz el-Cündî, Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, t.y., C. 2, s. 468; Grohman, “Hayber”, (*İA*), C. 5, s. 385.

⁷³³ Kazım Çeçen, “Bent”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1992, C. 5, s. 463; Hamîdullah, “Hayber”, (*DİA*), C. 17, s. 20.

⁷³⁴ Hamîdullah, “Hayber”, (*DİA*), C. 17, s. 21.

⁷³⁵ Kelimenin kökeni itibâriyle Fransızca'dan gelen “Semitizm” kavramı sözlükte; “Yahudi taraftarlığı.” anlamına gelmektedir. Akalın, *Türkçe Sözlük*, s. 2064.

etmek ve mü'minlere, elden kaçırdıkları ganîmete karşılık zengin bir tâviz sağlamak üzere, o tarihte takriben 1600 kişi ile, Hayber üzerine yürümüştür.”⁷³⁶ şeklinde ifâde beyânında bulunmaktadır. Araştırmacının bu ifâdelerinden en azından ganîmet arzusuyla ve belki de daha başka gâyelere mâtuf savaşmak için gelinen Hudeybiye’den umduklarını bulamayan müslümanların hedeflerini Hayber’e çevirdiği yönünde düşünceye sâhip olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Hudeybiye öncesi Benî Kurayza Savaşı’nda hazır bulunan 3000 müslümanın yarısının silahsız bir vaziyette, ihramlarını giyip yanlarına umre niyetiyle kurban edecekleri develerini alarak Hudeybiye’ye vardığı kaynaklarda açıkça belirtilmesi müminlerin savaştan ziyâde barışçıl niyetlerle yola çıktıklarını söylememizi mümkün kılmaktadır.⁷³⁷ Resûlullah Hudeybiye’de Mekke’li müşriklerle gerçekleştirdiği müslümanların aleyhine gibi görünen anlaşma sayesinde güneyden düşmanlarına karşı Mekkeliler tarafından gelebilecek yardımların önünü keserek sonrasında gerçekleşmesi muhtemel müslümanlar için kalıcı bir tehdit unsuru haline gelen Hayber üzerine sefer öncesi önlemler almaktaydı. Hudeybiye’nin ardından yaklaşık bir aylık bir süre zarfından sonra hicrî 7. yılda Hz. Peygamber 1500 kişilik bir orduyla Hayber üzerine sefere çıktı. Bu sırada yanlarında bulunan bolca silahlarıyla buldukları kaleler içinde kendilerini savunmaya daha elverişli gören yahudilerin ise müstahkem kalelerinde 20.000 yâhut en az 10.000⁷³⁸ savaşçının bulunduğu nakledilmektedir.⁷³⁹ Hayberliler’in birbirinden bağımsız yedi kalede bulunmaları onlara savunma avantajı sağlamış olsa da üzerlerine gelen müslüman askerlere toplu şekilde karşı koyma ve strateji kurma açısından onları zâfiyete uğratmaktaydı. Bunun yanında Gatafânlılar’ın 4000 kişiden müteşekkil kuvvetlerini kendi topraklarına çekerek onları orada yalnız bırakması müslümanlar için ayrı bir avantaj sağlamıştı. Allah resûlünün Hayber kalelerini kuşatması ve müslümanların himâyesi altına girmesi yaklaşık bir buçuk ay kadar sürdüğü haber verilmektedir.⁷⁴⁰ İbn Şihâb ez-Zührî’den nakledilen habere göre Hayber’de bulunan kalelerin bazıları savaşarak bazıları ise sulhen müslümanların kontrolü altına

⁷³⁶ Grohmann, “Hayber”, (*İA*), C. 5, s. 385.

⁷³⁷ Hamîdullah, “Hudeybiye Antlaşması”, (*DİA*), C. 18, ss. 297-299.

⁷³⁸ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, C. 2, ss. 634, 640, 642.

⁷³⁹ Hamîdullah, “Hayber”, (*DİA*), C. 17, s. 21.

⁷⁴⁰ Grohmann, “Hayber”, (*İA*), C. 5, s. 385.

girmiştir.⁷⁴¹ Muâsır tarihçi Hamîdullah da evvelen müslümanların ele geçirdiği Nâ'im⁷⁴² kalesinin bugün tam yerinin tespiti mümkün olmamakla berâber Hayber'in içinde bulunan ele geçirmede müslümanlar için taassüriyet kesbeden Kamûs kalesini dâmâd-ı nebî Ali'nin fevkalâde gösterdiği gayretlerle alındıktan sonra geriye kalan kalelerin bir bir ve kimisinin teslim-i silâh ederek barış yoluyla alındığını bildirmektedir.⁷⁴³ Öteyandan endülüslü meşhur coğrafyacı Bekrî, Kamûs'un Hayber'in en büyük kalesi olduğunu kaydetmektedir.⁷⁴⁴

Vâkıdî savaşın ilk günleri en-Netâh'ın aşağı ve yukarı kısımlarında Yahudilerin kalelerden attıkları oklar sebebiyle savaşan müslüman askerlerden yaralanan elli kişinin kurulan karargâhta tedâvilerinin yapıldığı eğer yaralıda hareket varsa Resûlullah'ın karargâhına götürüldüğünü bildirmektedir.⁷⁴⁵ İbn Hişâm'da bu savaşta yirmi kadar sahâbînin hayatını kaybettiğini nakletmektedir.⁷⁴⁶ Bu bilgilerden hareketle müslümanlar için kuşatma boyunca birkaç yerde kurulan karargâhlarda ileride değineceğimiz üzere kadın sağlıkçıların yaralıların tedâvisiyle ilgilendiği söylenebilir. Bir diğer yandan askerî tarihçi Mahmûd Şî't'in, "Hayber'de havalar çok elverişsizdi. Çevredeki bataklıklar havanın rutubetli olmasına sebep oluyordu. İşte bu hava muhalefeti ve diğer olumsuz şartlar, müslümanların sağlığını ters yönde etkilemiştir. Hayber Gazvesi'nde mücahit hasta ve yaralıların bakımında kadınlar istihdam edilmiştir."⁷⁴⁷ ifâdelerinden hareketle hasta ve yaralanmaların fazlaca olduğu belki de kadın sahâbîlerin sundukları sağlık hizmetlerini yetiştirmede zaman zaman güçlük çektiği de düşünülebilir. Megâzî müellifi, Hayber'e Medine'den Resûlullah ile birlikte yola çıkan müslüman kadınların sayısının yirmi olduğunu belirtmekte ve verdiği toplu listede; Resûlullah'ın zevcesi Ümmü Seleme, Safiyye bint Abdülmuttalib, Ümmü Eymen, Ebû Râfi'nin eşi ve Resûlullah'ın mevlâsı Selmâ, Âsım b. Adî'nin eşi Ümmü Sehle, Ümmü Umâre Nesîbe bint Kâ'b, Ümmü Menî'(Ümmü Şübâs), Küaybe bint Sa'd el-Eslemiyye, Ümmü Mutâ' el-Eslemiyye, Ümmü Süleym bint Milhân, Ümmü'd-Dahhâk bint Mes'ûd el-Hârisiyye, Hind bint Amr

⁷⁴¹ İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, C. 1, s. 176; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. 6, s. 306.

⁷⁴² Nâ'im kalesinin müslümanların eline geçen ilk kale olduğuna dâir bkz. İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 278; Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh*, s. 82; Taberî, *et-Târîh*, C. 3, s. 9; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünûf*, C. 6, s. 502; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 2, s. 97.

⁷⁴³ Hamîdullah, "Hayber", (*DÎA*), C. 17, ss. 21-22.

⁷⁴⁴ Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Mu'cem*, C. 2, s. 522.

⁷⁴⁵ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 2, ss. 645-646.

⁷⁴⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, ss. 291-292.

⁷⁴⁷ Hattâb, *Komutan Peygamber*, s. 218.

b. Harâm, Ümmü'l-Alâ el-Ensâriyye, Ümmü Âmir el-Eşheliyye, Ümmü Atıyye el-Ensâriyye ve Ümmü Selît ile birlikte on altı isim zikrederek listeyi eksik bıraktığı görülmektedir.⁷⁴⁸ Mukaddem tarihçilerden İbn Hişâm ise bu savaşa müslüman hanımlardan bazılarının katıldığı bilgisini vermekte herhangi bir liste sunmamaktadır.⁷⁴⁹ Bu nedenle ilk olarak listedeki hanım sahâbîlerin haberlerini verdikten sonra geriye kalan eksik isimleri tespitlerimiz ışığında sunacağız.

İlk olarak kendisinden Hendek Harbi'nde bahsettiğimiz Ümmü Seleme tespitlerimize göre Hayber'e katılan Hz. Peygamber'in eşlerinden yalnızca kendisidir.⁷⁵⁰ Hayber öncesi katıldığı gazvelerde hem sağlık hem savaşın atmosferinde yaşadığı tecrübelerle Hayber'e çıkan Ümmü Seleme'nin ayrıca savaşa katılan diğer hanım sahâbîlere yol arkadaşlığı yapmasıyla da ayrı bir konumda olduğu görülmektedir. Nitekim savaşa katılmak için kendisine gelen Ümmü Sinân'a Allah resûlü dilerse kabîlesinden savaşa çıkmakta olan kadınlarla dilerse kendisiyle berâber savaşa iştirak edebileceğini beyân etmesi üzerine o da kendisiyle savaşa çıkmak istediğini dile getirmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber de ona zevcesi Ümmü Seleme ile birlikte olmasını söylemiştir.⁷⁵¹

Kaynaklar Ümmü Seleme'nin Hayber'de sağlık alanında sunduğu bir hizmete tavzîhen değinmemektedir. Ancak yukarıda Vâkıdî'den aktardığımız bilgiden hareketle müslümanlardan hasta ve yaralılarda husûsen hareket varsa Resûlullah'ın karargâhına taşındığını dile getirmiştik. Buradan hareketle Ümmü Seleme'nin savaşta kendisiyle berâber olan hanım sahâbîlerle burada hastabakıcılık vazîfesi icrâ ettiği düşünülebilir. Ümmü Seleme'nin bu gazveye eşiyle birlikte muhtemel doğum târihine göre otuzlu yaşlarının başında katıldığını söylemek de mümkündür.

İlk olarak Uhud, Hendek, Benî Kurayza gazvelerinde adını zikrettiğimiz Resûl-i Ekrem'in halası Safiyye bint Abdülmuttalib Hayber savaşına katılan kadın sahâbîler arasında yer almaktadır.⁷⁵² Önceki katıldığı savaşlardan çeşitli tecrübeler edinen Safiyye

⁷⁴⁸ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 685.

⁷⁴⁹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 290.

⁷⁵⁰ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 2, ss. 467, 685, 687, 709; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 2, s. 101; C. 10, s. 276; Taberî, *et-Târîh*, C. 11, s. 624; İbn Hibbân, *es-Sikât*, C. 2, s. 10; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, C. 23, s. 251 (Had. no: 509); İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 4, s. 1939; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîh*, C. 3, s. 293; Makrîzî, *İmtâ'*, C. 1, ss. 235, 321.

⁷⁵¹ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 2, ss. 686-687.

⁷⁵² Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 685; Makrîzî, *İmtâ'*, C. 1, s. 321.

için kaynaklar Hayber’de savaşa iştirak ettiği haberinden başka bu savaşta sunduğu hizmetler açısından bir bilgiye rastlanılamamaktadır. İbn Hişâm’ın İbn İshâk’tan naklettiği bir rivâyette Hayber’de yahudilerden Merhab adında bir savaşçı müslümanlara meydan okuyarak karşısına kendisiyle çarpışacak birini isteyerek ortaya çıkmıştı. Allah resûlünden izin alan Muhammed b. Mesleme Merhab’ın karşısına çıkararak onu öldürmüştü. Merhab’ın ölümü üzerine bu sefer kardeşi Yâsir atılmış ve abisinin teklifini yenileyerek o da karşısına birisinin çıkmasını istemiş onun için de Safiyye’nin oğlu Zübeyr b. Avvâm ortaya gelmişti. Oğlu, Yâsir’in düellosuna çıkan Safiyye, Resûlullah’a oğlunun Yâsir tarafından öldürüleceği endişesini dile getirmiş ancak neticede Zübeyr’de Merhab’ın kardeşi Yâsir’i mübâreze yaparak öldürmüştü.⁷⁵³ Bu bilgidен hareketle Safiyye’nin de Hz. Peygamber’in yakınında ihtimal Ümmü Seleme ile berâber aynı karargâhta hizmet verdiği düşünülebilir. Rivâyette Zübeyr’in mübâreze esnasında yaralandığına dâir bir bilgi mevcut değildir. Ancak haberde geçmeyen hafif yaralanmalar bile olsa orada hazır bulunan annesi tarafından tedâvisinin görüldüğünü söylemek mümkündür. Safiyye için de daha önce zikrettiğimiz bilgilerden hareketle Hayber’e dul bir anne olarak altmışlı yaşlarının başında katıldığı söylenebilir.

Hz. Peygamber’e yakınlığı bulunan adını Uhud’da zikrettiğimiz savaşlarda yaralıların tedâvisiyle ilgilenen Ümmü Eymen’in müelliflerin kaydettikleri haberlere göre o da Hayber’e katılan hanım sahâbiler arasında yer almaktadır.⁷⁵⁴ Müellifler onun savaşlarda yaralıları tedâvi noktasında yardımcı olduğunu sarâhaten zikretmekte ancak Hayber için husûsî bir hizmetinden bahsetmemektedir.⁷⁵⁵ Ümmü Eymen’in savaşlarda Peygamber’e yakın konumda olduğuna dâir rivâyetler göz önünde bulundurulduğunda Hayber’de onun da Ümmü Seleme ile birlikte hastabakıcılık faaliyetlerinde bulunduğu düşünülebilir. Doğum târihi bilinmeyen Ümmü Eymen’in Hz. Peygamber’in dadısı olmasından hareketle bu savaşta muhtemelen yetmişli yaşlarda bulunmuş olması gerekir.

⁷⁵³ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 283; Taberî, *et-Târîh*, C. 3, s. 11; Süheylî, *er-Ravzü’l-ünüf*, C. 6, s. 507; Kelâî, *el-İktifâ’ fi meğâzi*, C. 2, s. 191; İbn Kesîr, *es-Sîre*, C. 3, s. 359.

⁷⁵⁴ Vâkîdî, *el-Megâzi*, C. 2, s. 685; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, C. 10, s. 214; Nevevî, *Tehzîbü’l-esmâ’*, C. 2, s. 358; Makrîzî, *İmtâ’*, C. 1, s. 321.

⁷⁵⁵ İbnü’l-Cevzî, *et-Telkîh*, s. 229; *Sıfatü’s-Safve*, C. 2, s. 55; Sibt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtü’z-zamân*, C. 5, s. 430; İbn Bâtiş, *Kitâbü’l-Muğni*, C. 2, s. 73; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 361.

Adını ilk olarak Hayber⁷⁵⁶ Gazvesi'nde zikredeceğimiz Resûlullah'ın mevlâsı Selmâ, Hz. Peygamber'in diğer mevlâsı Ebû Râfi''in eşi olup ondan dünyaya getirdiği evlâdına nispeten Ümmü Râfi' diye künyelenmektedir. Hakkında pek fazla bilgiye rastlanmayan Selmâ'nın nesep yönünden bir haberine de tevâfuk edinilememektedir.⁷⁵⁷

Pek çok müellif tarafından rivâyetlerde Resûlullah'ın mevlâsı Selmâ ile Safiyye bint Abdülmuttalib'in mevlâsı Selmâ'nın aynı kişi olduğu ittihaz edilmekte⁷⁵⁸, ancak ikisini farklı birer kişi olarak ele alınarak ilkinin Ebû Râfi''in eşi ikincisinin annesi olduğuna dâir sunulan haber⁷⁵⁹ İbn Hacer tarafından tenkit edilmektedir.⁷⁶⁰

Hz. Peygamber'in âilesine pek çok hizmetlerinin yanı sıra ebe ve hemşire olarak da mevlâ-i meşhûre olan Selmâ, Allah resûlünün tüm evlâtlarına hem ebelik hem dâyelik, kızı Fâtıma'dan olan torunlarına ise ebelik yaptığı aktarılmaktadır.⁷⁶¹

Hayber Harbi'nde bulunduğu birçok kaynak tarafından teyit edilen Selmâ'nın bu savaşta kadınlar tarafından müslüman askerlere sunulan sağlık hizmetlerinin yanında yine Hayber ordusunda hâmile haliyle yer alıp ve savaşırken çocuklarını dünyaya getiren müelliflerin ismini kaydetmediği Abdullah b. Üneys'in eşi ve Ümmü Sehle'nin doğumlarıyla da ilgilendiği düşünülebilir. Nitekim bu düşüncemizi müelliflerin tavihen sunduğu bir rivâyetle teyit edemesekte aksini düşünmemizi sağlayacak bir durumda söz konusu değildir. İbn Sa'd'ın kaydettiği bir bilgide Resûl-i Ekrem'in hanımı Hadîce'nin

⁷⁵⁶ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 685; İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 214; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 4, s. 1862; İbn Asâkir, *Târîhu medîne*, C. 4, ss. 252, 307; Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Abdilmelik el-Kutâmî el-Fâsî İbnü'l-Kattân el-Mağribî, *Beyânü'l-vehm ve'l-ihâmi'l-vâkı'ayn fî kitâbi'l-Ahikâm*, Dirâse ve thk. Hüseyin Âyt Saîd, 1. bs., Riyad, Dâru Tayyibe li'n-neşr ve't-tevzî', 1417/1997, C. 4, s. 131; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, C. 7, s. 148; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, C. 6, s. 381; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ'*, C. 2, s. 347; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. 35, s. 197; Zehabî, *Tezhîbü Tehzîbi'l-Kemâl*, C. 11, s. 141; Makrîzî, *İmtâ'*, C. 1, s. 321; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. 12, s. 425.

⁷⁵⁷ Mehmet Eren, "Ümmü Râfi'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, C. 42, s. 327.

⁷⁵⁸ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 216; İbn Hibbân, *es-Sikât*, C. 3, s. 184; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, C. 24, s. 297; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-şahâbe*, C. 6, s. 3352; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 4, s. 1862; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, C. 7, s. 148; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ'*, C. 2, s. 347; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. 35, s. 196; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, C. 15, s. 190; Makrîzî, *İmtâ'*, C. 6, s. 342; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 187.

⁷⁵⁹ Ebû Abdillâh Alâüddîn Moğultay b. Kılıç b. Abdillâh el-Bekcerî el-Hikrî, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, thk. Ebû Abdurrahman Âdil b. Muhammed, Ebû Muhammed Üsâme b. İbrahim, 1. bs., Kahire, Fâruku'l-Hadîse, 1422/2001, C. 9, s. 52.

⁷⁶⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. 12, ss. 425-426.

⁷⁶¹ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 216; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 4, s. 1862; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, C. 7, s. 148; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ'*, C. 2, s. 347; Makrîzî, *İmtâ'*, C. 6, s. 342; Eren, "Ümmü Râfi'", *(DİA)*, C. 42, s. 327.

doğumu öncesinde onun için bir kısım hazırlıklarında bulunduğunu beyân edilen⁷⁶² Selmâ'nın, bu hazırlıklarının keyfiyetini bilemesek de onun doğum hemşireliği bakımından bir kısım tecrübeler sâhibi, mâhir bir hastabakıcı olduğu söylenebilir. Hz. Peygamber'den sonra vefat ettiği ifâde edilen Selmâ'nın adının Hayber öncesi ve sonrasında başka bir savaşta tesâdüf edilememesi onun özellikle doğumu yaklaştığı halde Hayber ordusunda hazır bulunan isimlerini zikrettiğimiz iki hanım sahâbînin doğum hemşireliğinin yanında yaralı askerlerin tedâvisini görmek için bu savaşta hazır bulunmuş olmalıdır. Ümmü Râfi''in hem Hz. Peygamber'e yakınlığından ötürü hem de kaynakların onun savaşa (قد شهدت سلمى حَيَّيْرَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ) Resûlullah ile birlikte katıldığına dâir rivâyetlerden hareketle onun da ümmü'l-mü'minîn Ümmü Seleme ile aynı karargâhta bulunduğunu söylemek mümkündür.

Doğum ve vefatıyla ilgili bir bilgi kaydedilmeyen Selmâ'nın bu gazveye evli bir kadın olarak katıldığı ifâde edilebilir.

İlk olarak Uhud Gazvesi'nde adını ve hakkında bir takım bilgileri sunduğumuz Ümmü Umâre'nin katıldığı savaşlardan biri de Hayber Harbi'dir.⁷⁶³ Kaynakların Uhud'da onun hakkında sarîh olarak sundukları bilgilerden hareketle bu savaşa katılmasında sâhip olduğu bir takım tıbbî meziyetlerin etkili olduğuna temas ettiğimiz bu Medineli hanım sahâbînin, Hayber'e aynı niyet ve gâyelerle yaralıların tedâvisi ve hastaların bakımı için katıldığı söylenebilir. Vâkıdî'nin Ümmü Umâre'den naklettiği bir haberde, Hayber'de es-Sa'b b. Muâz'ın kalesini ele geçiren müslümlar burada yere gömülü buldukları mücevherleri Resûlullah'a getirmişler, Allah resûlü de kendisiyle berâber bulunan kadınlara dağıtılmasını emretmiştir. Ümmü Umâre'nin verdiği bilginin devamında orada bulunan kadınların tâdat edildiği ve sayılarının yirmi çıktığını ifâde edilmektedir.⁷⁶⁴ Bu bilgidен hareketle Hayber'de onunda Hz. Peygamber'in yakınında eşi Ümmü Seleme ile bulunan hanım sahâbîler arasında yer aldığı anlaşılmaktadır.

Burada Ümmü Umâre'nin haberine ara vererek bir husûsa temas etmek istiyoruz. Hayber'e katılan müslüman kadınların geniş listesini veren Megâzî müellifi Vâkıdî, Resûlullah ile birlikte Medine'den yirmi hanımın yola çıktığını ifâde ettikten sonra

⁷⁶² İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 216.

⁷⁶³ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 2, ss. 661, 665, 685, 688; İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 385; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, C. 2, s. 63; *el-Muntazam fi Târîh*, C. 4, s. 189; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, C. 5, s. 197; Makrîzî, *İmtâ'*, C. 1, s. 321; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, ss. 441-442.

⁷⁶⁴ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 688.

sunduğu listede sâdece on altısının ismini zikretmektedir. Listenin haricinde yine eserinde münferit olarak verdiği isimler toplandığında sayının yirmiden fazla çıktığı görülmektedir. Bir diğer yandan Vâkıdî'nin eserinde isimleri geçmeyip fakat değişik kaynakların kaydettikleri sâir isimlerle birlikte bu sayının daha da arttığı görülmekte, neticede Hayber'e katılan müslüman kadınların sayısının yirmiden fazlaca olduğuna şâhit olunmaktadır. Ortaya çıkan bu tabloda birbirini nakzeder gibi duran rivâyetlerin araştırmalarımızdan edindiğimiz izlenimlerden hareketle şu şekilde açıklanabilir: Öncelikle Hayber'de müslüman hanımların sağlık hizmeti verdiği en az iki ayrı mekândan bahsetmek mümkündür. Nitekim Hayber için başta Vâkıdî'den sunduğumuz rivâyete göre savaşın başlarında tam yeri belirtilmeden müslümanlardan yaralananların önce bir karargâha taşınarak orada tedâvilerinin yapıldığı eğer yaralıda bir hareket olursa oradan Resûlullah'ın bulunduğu yerdeki karargâha taşındıklarını ifâde edilmişti. Buradan hareketle Hz. Peygamber'in karargâhında zevcesi Ümmü Seleme ile birlikte olan hanım sahâbîlerin hastabakıcılık hizmeti icrâ ettiği ve Ümmü Umâre'nin yukarıda naklettiği rivâyetten hareketle de bu hanımların sayısının yirmi olduğu söylenebilir. Muhtemelen yaralıların ilk götürüldüğü karargâh sıcak çatışmaların yaşandığı mevkiye yakın bir konumda bulunarak burada yaralıların ilk müdahaleleri gerçekleştiriliyor, müdahalesi yapılan yaralıda eğer hâlâ canlılık emaresi bulunuyorsa Ümmü Seleme'nin bulunduğu karargâha taşınarak orada tedâvisine devam ediliyordu. İlk karargâhta hizmet ettiğini düşündüğümüz hanımların bilgisini ileride bahsi gelecek Ümmü Sinân'ın haberleri bağlamında sunacağız. Bu sebepten tespitlerimiz ışığında savaşta Ümmü Seleme'nin bulunduğu diğer karargâhta hizmet veren hanımlara ayrıca değinmeye bölüm boyunca gayret göstereceğiz. Ancak bu iki karargâhta farzettiğimiz hanımların savaş boyunca hep aynı yerde bulduklarını veya burada sağlık hizmeti sunulan ayrı bir çadır yâhut karargâh gibi başka bir mekânın var olup olmadığını kullandığımız kaynaklar bağlamında ifâde etmek şimdilik mümkün gözükmemektedir.

Ümmü Umâre'nin kaynaklarda yaşı ile alâkalı sunulan bir bilgiye sâhip olamadığımız için sâdece bu savaşa iştirak eden evli kadın sahâbîlerden biri olduğu ifâde edilebilmektedir.

Vâkıdî'nin listede adını zikrettiği bir diğer hanım Ümmü Menî' dir.⁷⁶⁵ Onun Hayber'de bulunduğu dâir bilgi birçok kaynak tarafından teyit edilmektedir.⁷⁶⁶ İlk olarak adını Hudeybiye'ye katılan kadınlar arasında zikrettiğimiz Ümmü Menî'nin asıl adı Esmâ bint Amr b. Adî'dir. Medineli ilk müslüman hanımlardan biri olup neseben Hazrec'in Benî Selime kabîlesine bağlı olan Esmâ, kocası Hadîc b. Selâme ile birlikte doğumu yaklaştığı döneminde İkinci Akabe Bîatı'nda bulunmuş ve o gece oğlu Şübâs'ı doğurmuştur. Bîat gecesini doğan ilk oğlu Şübâs'a nispeten de Ümmü Şübâs⁷⁶⁷ diye künyelenmiştir.⁷⁶⁸ Vâkıdî'nin talebesi İbn Sa'd Ümmü Şübâs'ın Hayber'e Hz. Peygamber ile birlikte katıldığını ifade ettiği görülmektedir. Bu nedenle onun da Ümmü Seleme ile aynı karargâhta bulunduğu ve orada sağlık hizmeti sunan evli kadınlardan birinin de o olduğu söylenebilir.

Yine ilk olarak adı Uhud Gazvesi'nde gördüğü hizmetlerle anılan ensar hanımlarından Ümmü Süleym bint Milhân Resûlullah ile katıldığı savaşlardan biri de Hayber olarak kaydedilmektedir.⁷⁶⁹ Uhud ve sonrası geçen zaman diliminde kazandığı sağlık tecrübelerinin etkisiyle onun da Hayber'e yaralıların tedâvisi ve hastaların bakımı için çıkan kadınlardan biri olarak kabul edilebilir. Müellifler onun için de Hayber'de sunduğu sağlık hizmetine temas etmemektedirler. Ancak oğlu Enes kanalıyla nakledilen rivâyette Hz. Peygamber, Hayber kuşatmasında Yahudi Benî Nadîr kabîlesinin reisi Huyey b. Ahtab'ın esir olarak ele geçirilen kızı Safiyye ile savaş sonrası Medine'ye dönüş yolunda izdivaç gerçekleştirmişti. Safiyye'nin evlilik öncesi saçının taranması, koku sürünüp süslenmesi gibi bir takım hazırlıklarına yardım eden kadınlardan biri de orada hazır bulunan Ümmü Süleym olduğu bildirilmektedir.⁷⁷⁰

⁷⁶⁵ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, C. 2, s. 685.

⁷⁶⁶ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 380; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, C. 2, s. 607; Ebû Bekr Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Kaysî İbn Nâsirüddin, *Tavzîhu'l-Müştebih fi zabtı esmâ'i'r-ruvât ve ensâbihim ve elkâbihim ve künâhüm*, thk. Muhammed Naîm el-Araksûsî, Beyrut, Müessesetü'r-risâle, 1414/1993, C. 5, s. 277; Makrîzî, *İmtâ'*, C. 1, s. 321; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 482.

⁷⁶⁷ Bazı araştırmacılar Ümmü Menî'nin künyesini Ümmü Şübâs yerine okumaya elverişli olduğu için Ümmü Şübâs diye kaydettikleri görülmektedir. Ancak kullandığımız temel kaynaklarda künyesinin Şübâs diye hareketli verilmesinden hareketle tarafımızca Şübâs demeyi tercih ettik. Ümmü Şübâs için bkz. Öztürk, *Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, ss. 147-148.

⁷⁶⁸ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 10, ss. 379-380; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 4, s. 1784; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, C. 2, s. 607; C. 7, ss. 12, 389; İbn Nâsirüddin, *Tavzîhu'l-Müştebih*, C. 5, s. 277.

⁷⁶⁹ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, C. 2, s. 685; Makrîzî, *İmtâ'*, C. 1, s. 321.

⁷⁷⁰ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, C. 2, s. 707; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 289; İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 118; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 19, s. 51 (Had. no: 11992); Buhârî, "Şalât", 12 (Had. no: 371); Müslim, "Nikâh", 84 (Had. no: 1365).

Doğum târihi hakkında kesin bir bilgimiz bulunmayan Ümmü Süleym'in bu savaşta Ümmü Seleme ile birlikte aynı karagâhta hastabakıcılık yapan evli kadınlardan biri olarak zikredilebilir.

Uhud Gazvesi'nde müslüman askerlere çeşitli görevlerde hizmetler sunan Benî Neccâr hanımlarından Vâkîdî'nin Hayber listesinde adını zikrettiği Ümmü Selît, talebesi İbn Sa'd tarafından sunulan bu bilginin teyit edildiği görülmektedir.⁷⁷¹

Onun'da Hayber'e çıkışı diğer hanımlar gibi muhtemel yaralanma vakalarına karşı hemşirelik gâyesiyle olduğunu söylememize aksi bir durum söz konusu değildir. Neticede Neccârîoğullarına mensup olması bu harbe kabîlesinden diğer hanımlar gibi Hz. Peygamber ile birlikte katılarak Ümmü Seleme ile aynı karargâhta hastaların bakımıyla ilgilendiği düşüncesine sevk etmektedir. Doğumu hakkında bilgi sâhibi olmadığımız Ümmü Selît'in evli olarak savaşta hazır bulunan kadınlardan biri olduğu söylenebilir.

İlk olarak ismini Uhud'a katılan kadınlar arasında temas ettiğimiz Ümmü Atıyye'nin kendisi tarafından nakledilen rivâyete göre Hz. Peygamber ile birlikte yedi gazvede yer almış, çıktığı bu gazvelerde çeşitli hizmetlerin yanı sıra yaralıların tedâvisi, hastaların bakımı ile ilgilendiği ifâdelerini zikretmiştik. Birçok kaynak tarafından te'yîdi mümkün olan bu bilgilere Vâkîdî tasrih sadedinde onun Hayber'e katılan kadınlar arasında adını kaydetmektedir.⁷⁷² Muahhar tarihçilerden Halebî ise bu haberlere ek olarak Hz. Peygamber'in halası Safiyye, Ümmü Süleym, Ümmü Atıyye ve kadınlardan bazılarının Allah resûlüne gelerek savaşta müslüman askerlere yardımda bulunmak niyetiyle kendisiyle birlikte savaşa katılma talebinde bulduklarını, Resûl-i Ekrem'de bu taleplerini geri çevirmediğini nakletmektedir.⁷⁷³ Ayrıca İbn Sa'd'ın Ümmü Atıyye'nin Hayber'e Resûlullah ile birlikte çıktığını kaydettiği görülmektedir.⁷⁷⁴ Bu haberler bağlamında onun da Ümmü Seleme ile birlikte hareket eden hanım sahâbîlerden biri olduğu söylenebilir. Enes b. Mâlik kanalıyla nakledilen annesi Ümmü Süleym ile birlikte ensardan bazı kadınların Hz. Peygamber ile birlikte katıldıkları savaşlarda askerlere su taşıdığı ve yaralıları tedâvi ettiği yönündeki rivâyet bu düşüncemizi desteklemektedir.⁷⁷⁵

⁷⁷¹ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 685; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 10, s. 390. Diğer kaynaklar için bkz. İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, C. 2, s. 64; *el-Muntazam fî Târîh*, C. 4, s. 189; Makrîzî, *İmtâ'*, C. 1, s. 321.

⁷⁷² Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 685. Ayrıca naklen bkz. Makrîzî, *İmtâ'*, C. 1, s. 321.

⁷⁷³ Halebî, *es-Sîretü'l-Halebi*, C. 3, s. 82.

⁷⁷⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 10, s. 423.

⁷⁷⁵ Nesâî, "Siyer", 186(Had. no: 8831).

Târîh-i velâdeti hakkında bir bilgiye rastlayamadığımız Ümmü Atıyye'nin Uhud'da kâil olduğumuz düşüncemizden onun da savaşa katılan evli hanımlardan biri olduğu söylenebilir.

İlk olarak Hudeybiye'ye katılan hanım sahâbîler arasında sâdece ismine temas ettiğimiz Ümmü Âmir el-Eşheliyye'nin asıl adı Esmâ olmakla beraber Fûkeyhe olduğu yönünde de rivâyetler bulunmaktadır.⁷⁷⁶ Ancak İbn Sa'd'ın adını Esmâ bint Yezîd b. Seken b. Abdüleşhel olarak kaydettiği Evs'in Benî Abdüleşhel kabîlesine mensup olan Ümmü Âmir ile Benî Sevâd kabîlesine mensup olduğu açıkça zikredilen Fûkehye bint Yezîd b. Seken'in farklı iki kişi olduğu görülmektedir.⁷⁷⁷ Medineli müslüman olup Resûl-i Ekrem'e bîat eden kadınlardan biri olan Esmâ, ensarın meşhur sahâbîlerinden Muâz b. Cebel'in halasının kızı olduğu da nakledilmektedir.⁷⁷⁸ Bazı müelliflerce adından ziyâde Ümmü Âmir yâhut Ümmü Âmir el-Eşheliyye künyeleriyle haberi sunulan Esmâ'nın ayrıca künyesinin Ümmü Seleme şeklinde de takdir edildiği görülmektedir.⁷⁷⁹

Esmâ'nın sahâbî hanımlar arasında bilinirliğinin artmasını sağlayan hadislerden biri onların temsilcisi olarak ashâbıyla birlikte bulunduğu sırada Resûl-i Ekrem'e gelerek yaptığı mûciz konuşmasıdır. Resûlullah'a hitâben bir konuşmasında, “Anam babam sana feda olsun yâ Resûlallah! Ben sana kadınların elçisi olarak geldim. Allah seni bütün erkek ve kadınlara peygamber olarak göndermiştir. Biz sana ve senin rabbine îman ettik. Kadın olduğumuz için evlerinizde kapanıp kalmış, nefislerinizi tatmin etmiş ve çocuklarınızı karnımızda taşımışızdır. Siz erkekler ise cuma namazı kılmak, camiye ve cemaate çıkmak, hastaları ziyaret etmek, cenazelerde bulunmak, birden fazla hacca gitmek gibi hususlarda bize üstünlük sağlamış bulunuyorsunuz. Tüm bunların en mühimi Allah yolunda cihâd etmektir. Fakat siz hac veya umre için yâhut düşmanla harb etmek üzere evinizden çıktığınız vakit mallarınızı korur, iplik eğirip size elbiseler diker ve

⁷⁷⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 10, s. 301; İbn Asâkir, *Târîhu medîne*, C. 69, ss. 31, 33; İbnü'l-Cevzî, *Câmi'u'l-mesânid*, C. 8, s. 23; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, C. 7, s. 347; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, C. 6, s. 379; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 426.

⁷⁷⁷ Krş. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 10, s. 301; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 282.

⁷⁷⁸ İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 4, s. 1787; İbnü'l-Esîr, *Câmi'u'l-uşûl*, C. 12, s. 189; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, C. 2, s. 296.

⁷⁷⁹ İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 4, s. 1787; İbnü'l-Cevzî, *et-Telkîh*, s. 234; İbnü'l-Esîr, *Câmi'u'l-uşûl*, C. 12, s. 189; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, C. 6, s. 379; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. 35, s. 128; ; Zehebî, *Tezhîbü Tehzîbi'l-Kemâl*, C. 11, s. 113; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, thk. Ebü'l-Eşbâl Sagîr Ahmed Şâgîf el-Bâkistânî, Riyad, Dârü'l-âsime, 1421, s. 1344. Kaynaklar bağlamında künyesi hakkında başka değerlendirmeler için bkz. Öztürk, *Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, s. 124.

çocuklarımızı biz terbiye ederiz. Bu nedenle bizlerde sizin kazandığınız hayır ve sevaplarda size ortak olamaz mıyız?” demiş, bu sözleri takdirle karşılayan Hz. Peygamber sahâbîlere dönerek, “Sizler bir kadından, dînî bir mesele hakkında sorduğu bir soruda bundan daha güzel bir söz işittiniz mi?” dedikten sonra tekrar Esmâ’ya yönelerek, “Ey hanım, iyi anla ve seni buraya gönderen hanımlara da iyice anlat ki bir kadının kocasıyla güzel geçinip onun hoşnutluğunu kazanması sevap bakımından o saydığın üstünlüklerin tümüne denktir.” diye cevap vermişlerdir. Bu hâdiseden sonra Esmâ’nın “hatîbetü’n-nisâ” diye anıldığı kaydedilmektedir.⁷⁸⁰ Kaynaklarda bu konuşmanın ne zaman yapıldığına dâir bir bilgi sunulmasa da muhtemelen en geç Hayber öncesine tekâbül ettiği Esmâ’nın Hayber’de bulunması hasebiyle söylenilebilmektedir. Kuşkusuz üzerine birçok konuda söz söylenebilecek bu rivâyet bağlamında kadınlar için savaşın farz olmadığı ve zamanla dile getirdikleri taleplerle içtimâ-i hayattaki varlık sâhalarını dinin meşrû gördüğü zeminler çerçevesinde daha da genişlediği ifâde edilebilir. Bir diğer yandan Esmâ’nın Hz. Peygamber’e gelerek muktezâ-yı hale mutâbık efkâr-ı nisânın beyân-ı hâlini açıkça arz edebilmesi onun hatipliğinin yanı sıra müslüman kadınların İslâm toplumunda sözleri karşılık bulan etkin bireyler olduklarının temsîlî bir göstergesi olarak da kabul edilebilir.

Vâkıdî, Esmâ’yı Hayber’e katılan kadınlar arasında Ümmü Âmir el-Eşheliyye diye künyesiyle zikretmekte⁷⁸¹, başta İbn Sa’d olmak üzere bir kısım müellifler de onun bu savaşa Hz. Peygamber ile birlikte katıldığını tavnîhen kaydetmektedirler.⁷⁸² Bu bağlamda onun da Ümmü Seleme ile birlikte yaralıların tedâvisiyle ilgilenen hanımlardan biri olarak telakkî edilebilir.

İlk olarak adını ve hakkında bir takım haberleri Benî Kurayza Gazvesi’nde beyân ettiğimiz ensar hanımlarından Ümmü’l-Alâ’nın ayrıca ismine Vâkıdî’nin Hayber’e katılan kadınlar listesinde de tesâdüf edilmekte farklı kaynaklardan da bu bilgi teyit

⁷⁸⁰ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma’rifetü’s-şahâbe*, C. 6, s. 3259; İbn Asâkir, *Târîhu medîne*, C. 7, ss. 363-364; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe*, C. 7, ss. 17-18; Ali Osman Ateş, “Esmâ bint Yezîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995, C. 11, s. 423.

⁷⁸¹ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 685; Makrîzî, *İmtâ’*, C. 1, s. 321. İbn Hacer Vâkıdî’den sunduğu bu rivâyette muhtemelen müstensih hatası olarak (أم عامر) yerine (أم عمارة) şeklinde istinsah edildiği görülmektedir. İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 427.

⁷⁸² İbn Sa’d, *et-Tabakât*, C. 10, s. 302; İbn Asâkir, *Târîhu medîne*, C. 69, s. 38; İbn Manzûr, *Muhtaşaru Târîhi Dimaşk*, C. 5, s. 145.

edilmektedir.⁷⁸³ Çeşitli vesîlelerle müslümanlara hizmetten geri durmayan bu hanım sahâbînin geçirdiği bir hastalık sebebiyle Resûl-i Ekrem'in kendisini evinde ziyaret ettiği ve Ümmü'l-Alâ'nın bu hasta ziyaretinden ziyâdesiyle hoşnut kaldığı görülmektedir.⁷⁸⁴ İbn Sa'd'ın onun Hayber'e Resûlullah ile birlikte katıldığı ifâdesinden hareketle onun da Ümmü Seleme'nin yanında yer alan diğer ensar hanımlarıyla berâber yaralıların tedâvisi, hastaların bakımıyla ilgilendiği düşünülebilir. Yine Benî Kurayza'da hakkında ifâde ettiğimiz gibi yaşı hakkında bir mâlûmat elde edilemeyen Ümmü'l-Alâ'nın savaşa evli bir hanım olarak katıldığı söylenebilir.

Müellifler tarafından ismi kaydedilemeyen, ilk olarak Vâkıdî'nin Hayber listesinde kendisine Âsım b. Adî'nin eşi diye tevâfuk ettiğimiz hanım sahâbînin bu savaşa hâmileyken katıldığı ve Hayber'de dünyaya gelen ilk çocuğu olduğu anlaşılan Sehle bint Âsım adlı kızına nispeten kaynaklar tarafından Ümmü Sehle diye de zikredildiği görülmektedir.⁷⁸⁵ Eserlerinde bu rivâyetleri Vâkıdî'ye izâfeten kaydeden İbnü'l-Esîr ve İbn Hacer ayrıca İbnü'd-Debbâğ'ın da bu haberleri naklettiğini tasrîh ederek bilgileri teyit etmektedirler.⁷⁸⁶

Hadis müellifi Taberânî'nin Sehle bint Âsım kanalıyla eserinde yer verdiği bir rivâyette onun, “Resûlullah'ın Huneyn'i fethettiği gün” doğduğuna dâir bir kayda rastlanılmaktadır.⁷⁸⁷ Aslen Hayber'deki hâdiseye delâlet ettiği görülen bu rivâyetin yine müstensih hatası olarak Hayber yerine Huneyn diye istinsah edildiği görülen hatanın aynı senedle Ebû Nuaym el-İsfahânî'de de tekrar ettiği, İbn Hacer'de de (خبير) “Habîr” şeklinde yine tam doğrusunun kaydedilemediği görülmektedir.⁷⁸⁸

Sehle tarafından tasrîhen aktarılan bilgilerin devamında adını bizzat Resûlullah'ın kendisi koyarak ona Allah'ın işlerini kolay kılması için dua ettiğini ve orada onu

⁷⁸³ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 685; İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 425; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî Zehebî, *el-Muktenâ fî serdi'l-künâ*, thk. Muhammed Sâlih Abdülazîz el-Murâd, Medine, 1408/1987, C. 2, s. 170; Makrîzî, *İmtâ'*, C. 1, s. 321.

⁷⁸⁴ Ebû Dâvûd, “Cenâ'iz”, 3(Had. no: 3092); Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-şahâbe*, C. 6, s. 3536; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 4, s. 1948.

⁷⁸⁵ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 685; İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 2, s. 108; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, C. 7, s. 337; Makrîzî, *İmtâ'*, C. 1, s. 321; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 414.

⁷⁸⁶ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, C. 7, s. 337; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 414.

⁷⁸⁷ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, C. 24, s. 293(Had. no: 744).

⁷⁸⁸ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, C. 24, s. 293(Had. no: 744); Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-şahâbe*, C. 6, s. 3348; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 194; Öztürk, *Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, s. 136.

Abdurrahman b. Avf ile nikâhlandığını beyân etmektedir.⁷⁸⁹ Araştırmacılar bu nikâhı, “Bilindiği gibi ülkemizde beşik kertmesine benzer bir biçimde Araplar, çocuklarını küçükken nikâhlıyorlardı. Ancak ergenlik çağına giren adayların bu akdi feshetme imkânları bulunuyordu.”⁷⁹⁰ şeklinde yorumlayarak îzah ettikleri görülmektedir. İbn Sa’d’ın eserinde Abdurrahman b. Avf’ın hanımları arasında Sehle bint Âsım’ın ismine yer verilmesi bu nikâhın tamamına erdiğine delil teşkil etmektedir.⁷⁹¹

Ümmü Sehle’nin sâdece Vâkîdî’nin, “Resûlullah ile birlikte Medine’den yirmi kadın da yola çıkmıştı.”⁷⁹² diyerek adını listede zikretmesinden hareketle onun da Ümmü Seleme ile berâber olan kadınlar arasında olduğu yönünde düşünmemize sevk etmektedir. Hakkında pek az bilgi bulunan bu hanım sahâbînin de üstelik hâmile olmasına rağmen savaşa çıkması sâhip olduğu bir takım sağlık tecrübelerinin etkisiyle olduğunu düşünmekteyiz. Yaşı hakkında da bir bilgi bulunmayan Ümmü Sehle’nin savaşa iştirak eden evli hanımlardan biri olarak ifâde edilebilir.

İlk olarak Hendek Gazvesi’nde adı ve hakkında sunulan haberleri ariz ve amik olarak sunmaya çalıştığımız Küaybe bint Sa’d el-Eslemiyye, Vâkîdî’nin Hayber listesinde ismine tekrar tesâdüf edilmektedir.⁷⁹³ Farklı kaynaklar tarafından bu gazveye Resûlullah ile birlikte katıldığı yönünde teyit edici bilgilerle onun da Ümmü Seleme ile birlikte olan hanımlar arasında olduğunu söylememizi mümkün kılmaktadır.⁷⁹⁴

Burada bir hususa yeniden işâret etmek istiyoruz; Konunun başında araştırmalarımız sırasında kaynaklar bağlamında karşımıza çıkan bir takım problemlerden bahsetmiştik. Bu problemlerden biri, râvîlerin haberleri aynı savaşa katılan her hanım sahâbî için aynı açıklıkla sunmamalarıydı. Burada görüleceği üzere bu problemin bir benzeri olarak; çeşitli savaflara katılmış bir müslüman hanımın kimi zaman sâdece ismine değinildiği kimi zaman ise savaşa ortaya koyduğu hizmetlerle onu diğer hanımlar arasında meşhur olmasını sağlayacak kadar haberlerinin tafsîlâtıyla kaydedildiği görülmektedir. Nitekim Hendek Harbi’nde kolundan yaralanan ensarın ileri gelenlerinden

⁷⁸⁹ Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, C. 24, s. 293(Had. no: 744); Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma’rifetü’s-şahâbe*, C. 6, s. 3348; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 193.

⁷⁹⁰ Öztürk, *Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, s. 136.

⁷⁹¹ İbn Sa’d, *eş-Tabakât*, C. 3, s. 118. Ayrıca bkz. İbn Abdülber, *el-İstî’âb*, C. 2, s. 846; C. 4, s. 1866; Safedî, *el-Vâfi bi’l-vefeyât*, C. 16, s. 17.

⁷⁹² Vâkîdî, *el-Meğâzî*, C. 2, s. 685.

⁷⁹³ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, C. 2, s. 685; Makrîzî, *İmtâ’*, C. 1, s. 321.

⁷⁹⁴ İbn Sa’d, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 276; İbn Abdülber, *el-İstî’âb*, C. 4, s. 1907; İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-gâbe*, C. 7, s. 244.

Sa'd b. Muâz'ın Küaybe'nin çadırında tedâvi görmesi, muhtemelen râvîlerin Sa'd b. Muâz hakkında bilgiler sunarken ona da sürekli olarak temas etmeleri neticesi Küaybe'nin Hendek Gazvesi'nde şöhret bulmasına katkı sağlamış oldukları söylenebilir. Zîra hatırlanacağı üzere hemen Küaybe'nin yanında bulunan Benî Gıfâr'a ait çadırda da bazı sağlık hizmeti sunan hanımların isimlerinin açık olarak zikredilmemesi bizi bu düşünceye sevk eden âmillerden biri olarak ifâde edilebilir. Hendek Harbi'nde mahâretli bir hemşire olarak adından söz ettiğimiz Küaybe'nin bilhassa yaralanmaların yoğun yaşandığı Hayber'de de sâhip olduğu tıbbî meziyetlerini göstererek burada elinden gelen gayreti gösterdiği telakkî edilebilir. Sonuç olarak diğer bir adıyla hassaten Rûfeyde'nin ve diğer hanım sahâbîlerin, Hayber'de üstün sağlık hizmetleri sunduğu ancak râvîlerin müşâhede sınırlarına girmemesi yâhut onlar için bu hizmetlerin olağan dışı bir durum olarak değerlendirilip tafsîlâtıyla kaydetmeye ihtiyaç duymadıkları gibi nedenlerle bu konuda kaynaklarda yeterli bilgi bulunmadığını yeniden hatırlatmak istiyoruz.

Rûfeyde'nin velâdet târihi ve medenî hali hakkında kaynaklardan teyit edebileceğimiz bir bilgiye sâhip olamadığımız için bu konuda bir kanaat izhâr edemeyeceğiz.

Vâkıdî'nin listesinde ismi geçen bir diğer hanım sahâbî Küaybe ile aynı kabîleye mensup Ümmü Mutâ' el-Eslemiyye'dir.⁷⁹⁵ Hakkında pek az bilgi verilen Benî Eslem kabîlesine mensup olduğu anlaşılan bu hanımın, kabîlesinin Hz. Peygamber'in hicreti sırasında İslâm'a girdiği ve hatta bu sırada hicret kervanına yardımcı da oldukları⁷⁹⁶ göz önüne alındığında onun Medineli ilk kadın sahâbîler arasında yer alması muhtemeldir. Onun Hayber'e çıktığı bilgisini Resûlullah ile katıldığı yönünde değişik kaynaklar tarafından verilen rivâyetler⁷⁹⁷ doğrultusunda Ümmü Seleme ile bulunan kadınlar tarafında yer aldığını söylemek mümkün görünmektedir.

Hayber Gazvesi'nde hazır bulunan Ümmü Mutâ' şahit olduğu bir hâdiseyi şu şekilde anlatmaktadır: "Eslem'in içinde buldukları hali Resûlullah'a şikâyet ettiklerinde onları gördüm. Resûlullah insanlara nasihatte bulundu. İnsanlar ayağa kalktılar. Eslem kabîlesinin, es-Sa'b b. Muâz'ın kalesine ilk varan insanlar olduklarını

⁷⁹⁵ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, C. 2, s. 685; Makrîzî, *İmtâ'*, C. 1, s. 321.

⁷⁹⁶ Savaş, "Küaybe bint Sa'd", (*DİA*), C. 26, s. 519.

⁷⁹⁷ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 276; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 4, s. 1958; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, C. 7, s. 385; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 474.

gördüm. Orada beşyüz savaşçı vardı.”⁷⁹⁸ Bu rivâyete eserinde “Kadınların Erkeklerle Birlikte Savaşa Katılmaları” başlığı altında yer veren Serahsî şu yorumu kaydetmektedir: “Ümmü Mutâ’ın beyânından Resûlullah ile savaşa katıldığı ve Resûlullah tarafından kendisine mâni olunmadığı, yaşlı kadınlar için (للعجوز) kendilerine uygun işleri görmek üzere müslüman askerlere yardımda bulunmak için savaşa katılabileceklerini anlıyoruz.”⁷⁹⁹ Yaşı ile alâkalı kaynaklardan bir mâlûmat elde edemediğimiz Ümmü Mutâ’ın, Serahsî’nin yorumundan onun bu savaşa genç olmayan bir yaşta katıldığını telakkî ettiği çıkarılabilir. “Ümmü” diye anılarak açıkça anne olduğunun izhâr edilmesinden de evli olup evlât sâhibi bir anne olduğu anlaşılmaktadır.

Vâkıdî’nin Hayber listesinde yer alan bir diğer hanım sahâbî Ümmü’d-Dahhâk bint Mes’ûd el-Hârisiyye’dir.⁸⁰⁰ Evs’in Benî Hârise kabilesine mensup olan bu hanımın kendisiyle alâkalı aynı haberleri içeren bazı rivâyetlerde adının ed-Dahhâk bint Mes’ûd şeklinde kaydedildiği görülmektedir. Başta Ebû Nuaym el-İsfahânî olmak üzere bazı tabakat müellifleri, isminin bu şekilde verilmesinin İbn Mende kaynaklı olduğunu aktardıktan sonra ismini Ümmü’d-Dahhâk olarak tasdiklerini beyân edip sonra künyesiyle ayrıca zikretmektedirler.⁸⁰¹

İlk olarak İbn Sa’d ile birlikte müellifler tarafından onun Hayber’e Resûlullah ile birlikte katıldığı haber verilmekte, İbn Hacer ise bu haberi bizzat kendisi kanalıyla nakledilen rivâyetle sunmaktadır.⁸⁰² İbn Ebû Âsım’ın kaydettiği yine onun kanalıyla aktarılan bir başka rivâyette Hayber’e çıkmakta olan Huveyyesa ve Muheyyesa, kız kardeşleri Ümmü’d-Dahhâk’ın da kendileriyle berâber çıkarken görünce kendisinden yola çıkmaktaki muradının ne olduğunu sual etmişler, o da onlara; “Size savaşa su taşır, yaralılarınızın tedâvisi ile ilgilenirim.” diye cevap vermiştir. Rivâyetin devamında yanında başka bir hanımın da varlığından söz edilerek (ومعها امرأة أخرى) ikisine

⁷⁹⁸ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 659; Makrîzî, *İmtâ’*, C. 13, s. 327; Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *el-Meâlibü’l-âliye bi-zevâ’idi’l-mesânîdi’s-şemâniye*, thk. Sa’d b. Nâsır b. Abdul’azîz eş-Şuserî, Riyad, Dârü’l-âsime, 1419-1420/1998-2000, C. 17, s. 443; Şâmî, *Sübülü’l-hüdâ*, C. 5, s. 122.

⁷⁹⁹ Serahsî, *Siyerü’l-Kebîr*, C. 1, s. 130.

⁸⁰⁰ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 685.

⁸⁰¹ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma’rifetü’s-şahâbe*, C. 6, ss. 3388, 3523; İbn Mende, *Müstahrec min kütübi’n-nâs*, C. 2, ss. 522, 570; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe*, C. 7, ss. 177, 343; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, ss. 224, 422.

⁸⁰² İbn Sa’d, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 317; İbn Abdülber, *el-İstî’âb*, C. 4, s. 1944; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe*, C. 7, s. 343; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 422.

Resûlullah'ın bu savaştaki ganîmetten sehm(فضرب لهما رسول الله بسهم) verdiğini bildirmekte ancak onun kimliğine dâir bir bilgi izhâr edilmemiştir.⁸⁰³ İbn Şebbe'nin Târîhu'l-Medîneti'l-münevveresinde sunulan bilgiye göre Allah resûlü Hayber'e katılan iki hanım sahâbiye enfâl-i ganîmetten erkeklere verdiği pay gibi sehmden (مثل سهم رجل) verildiğini ve bu iki kişinin Ümmü'd-Dahhâk bint Mes'ûd ile Huzeyfe b. Yemân'ın kız kardeşi olduğunu tavnîhen bildirmektedir.⁸⁰⁴

Kadınların katıldıkları savaşlar neticesinde kendilerine ganîmetten sunulanların haberlerini ayrı bir başlık altında değerlendireceğiz. Ancak burada zikretme gereği duyduğumuz bu rivâyetler bağlamında Ümmü'd-Dahhâk'a ganîmetten erkeklere verilen hisselerden verilmesi ihtimal bilhassa savaşta göstermiş olduğu hastabakıcılık hizmetlerinin bir karşılığı olarak düşünülebilir. Kendi ifâdelerinden de açıkça savaşa katılma niyetini başka hizmetlerin yanı sıra yaralıların tedâvisini de zikretmesi onun bir kısım sağlık tecrübelerine sâhip biri olduğunu düşünmemize sevk etmektedir. Savaşa Resûlullah ile birlikte katıldığı sarâhaten bildirilen bu hanımın da Ümmü Seleme ile birlikte aynı karargâhta hizmet verenlerden biri olarak zikretmemize olanak sağlamaktadır.

Hakkında birkaç sınırlı bilgiyi hocası Vâkıdî'den nakleden İbn Sa'd, ardından onun hakkında Nesebü'l-Ensâr'da başka bilgiye tesâdüf edemediğini bildirmektedir.⁸⁰⁵ Bizim de değişik kaynaklardan yaşı hakkında bilgi sâhibi olamadığımız bu hanımın ed-Dahhâk'ın annesi olması hasebiyle sâdece savaşa katılan evli kadınlardan biri olarak ifâdesi mümkün olmaktadır.

İlk olarak ismine ve hakkında bir kısım bilgilere Uhud Gazvesi'nde yer verdiğimiz Hind bint Amr b. Harâm'ın Vâkıdî'nin Hayber'e katılan kadınlar listesinde adı Hind bint Amr b. Hizâm şeklinde geçmektedir.⁸⁰⁶ Tabakat müellifleri tarafından adının "Harâm" (حَرَام) şeklinde olduğu kat'î olan Hind'in, Hayber listesinde "Hizâm" (حِزَام) diye geçmesi açık bir takkik hatası olduğu görülmektedir. Nitekim Vâkıdî'nin aynı eserinde Uhud'da haberini verirken de "Harâm" diye kaydedildiği görülmektedir.⁸⁰⁷

⁸⁰³ İbn Ebû Âsım, *el-Âhâd ve'l-meşânî*, C. 6, s. 245(Had. no: 2477).

⁸⁰⁴ İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, C. 1, ss. 188-189.

⁸⁰⁵ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 317.

⁸⁰⁶ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, C. 2, s. 685.

⁸⁰⁷ Krş. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, C. 2, ss. 264, 685; İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 368; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetu's-şahâbe*, C. 6, s. 3461; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 4, s. 1923; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, C. 7, s. 282.

Yaralıların tedâvisi için Uhud'da bulunan Hind'in kazandığı tecrübelerle yeniden Hayber'de aynı niyetle bulunduğu söylenebilir. İbn Sa'd onun Hayber'e Resûlullah ile birlikte katıldığını kaydetmektedir.⁸⁰⁸ Bu bağlamda onun da Ümmü Seleme'nin yanında sağlık hizmetinde bulunduğu düşünülebilmektedir. Yaşı hakkında kaynaklarda bir bilgiye yer verilmeyen Hind'in Uhud'da oğluna nispeten yaklaşık otuzlu yaşlarda savaşa katılmış olabileceğini dile getirmiştik. Hayber'de de en az otuzlu yaşlarının içinde evli bir hanım olarak savaşa katıldığı ifade edilebilir.

Vâkıdî'nin adını listede zikretmeyip eserinde haberini ayrıca yer verdiği kadınlardan biri olan Benî Gıfâr kabîlesine mensup Ümeyye⁸⁰⁹ bint Kays b. Ebi's-Salt el-Gıfâriyye hicretten sonra müslüman olup Resûlullah'a bîat eden hanım sahâbîlerden biridir. Vâkıdî'nin bizzat kendisinden sunduğu rivâyette Gıfâr kabîlesinden bir grup hanımla birlikte Hayber Savaşı öncesi Hz. Peygamber'in yanına gelen Ümeyye, "Ey Allah'ın resûlü! Gideceğin şu seferde seninle birlikte katılmak istiyoruz. Yaralıları tedâvi eder, elimizden geldiği kadar müslümanlara yardım ederiz." diyerek talepte bulunmuş ve Resûlullah ise onlara izin vermiştir. Rivâyetin devamında ergenlik dönemine yeni adımlar attığı anlaşılan bu hanımın Hz. Peygamber'in devesinin terkesinde yolculuk yaparken kadınlara mahsus hallerin onda ilk defa zuhur etmesi neticesi ne yapacağını bilemediği ve durumu fark eden Hz. Peygamber'in ona bazı tavsiyelerde bulunduğu görülmektedir.⁸¹⁰ İbn İshâk tarafından nakledilen aynı içeriğe sâhip rivâyetlerde haberin Benî Gıfâr'dan bir kadına ait olduğu Ümeyye bint Ebi's-Salt'ın ise sâdece râvî konumunda olduğuna rastlanmaktadır.⁸¹¹ Anlaşılacağı üzere İbn İshâk'ın rivâyetlerini kullanan daha sonraki müelliflerin bir kısım karışıklıklardan kurtulamayarak haberin aslında bazı farklılıklara düştükleri söylenebilir.⁸¹² Nitekim eserinde rivâyeti nakleden

⁸⁰⁸ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 368.

⁸⁰⁹ Adıyla ilgili değerlendirme için bkz. Öztürk, *Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, s. 122.

⁸¹⁰ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 685; İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 277; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, C. 7, s. 29. Ayrıca savaşa katıldığına dâir bkz. Makrîzî, *İmtâ'*, C. 1, s. 321; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 34.

⁸¹¹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, ss. 290-291; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 45, ss. 108-109(Had. no: 27136); Ebû Davûd, *Ṭahâret*, 118(Hadis No; 313); Beyhakî, *es-Sünen*, C. 5, s. 61(Had. no: 4166); İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, C. 7, ss. 29, 423; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. 6, s. 312.

⁸¹² Öztürk, *Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, s. 123.

İbn Mende, hem Ümeyye'nin ismini "Âmine" şeklinde zikretmekte hem savaşın adını "Huneyn" olarak farklı verdiği görülmektedir.⁸¹³

Rivâyetlerden daha genç bir kız olduğu anlaşılan Ümeyye'nin açıkça kendi beyânıyla yaralıların tedâvisine gücü yettiğince yardımda bulunmak için bu savaşa katıldığı anlaşılmaktadır. Ancak onun ne kadar tecrübeli bir hemşire olduğuna dâir bir başka haber tevâfuk edilememektedir. Rivâyette yanında bulunan diğer kadınların onun anne ve yakınları olduğu telakkî edildiğinde onun da onların yanında tecrübe kazanmak için bulunduğunu düşünmek mümkündür.

Hayber'e katılan hanım sahâbilerden bir diğerini de Vâkıdî eserinde verdiği listenin dışında münferiden Abdullah b. Üneys'in eşi olarak zikretmektedir.⁸¹⁴ Kaynaklar tarafından adı hakkında bir bilgi sunulmayan bu hanımın Hayber'e katıldığı bizzat eşi tarafından şu şekilde bildirilmektedir: "Resûlullah ile birlikte Hayber'e çıktım, yanımda da hâmile eşim vardı. Yolda doğum yaptı. Durumu Resûlullah'a haber verdim. Resûlullah, "Onun için birkaç hurma⁸¹⁵ ıslat. İyice yumuşayınca onu biraz suda beklet; sonra ona içir." dedi."⁸¹⁶ Doğumunun ileri safhasında savaşa iştirak eden bu hanım sahâbînin geri hizmetlerinin yanı sıra özellikle sâhip olduğu bir kısım hemşirelik tecrübelerinin onun bu ordu içerisinde yer almasının nedenlerinden biri olarak düşünülebilir. Zîra daha önce de arz ettiğimiz gibi Resûl-i Ekrem'e gelen bazı kadın sahâbîler müslüman askerlerin yaralıların tedâvisi, hastaların bakımı için kendilerinin de savaşa katılmak istediklerini bildirmişler ve bu niyetleri üzerine kendilerine izin verilmişti. Bu haberlerin ve daha önce zikrettiğimiz kaynakların her hanım sahâbî için aynı derece de rivâyetleri açıkça nakletmediği göz önünde bulundurulduğunda Abdullah b. Üneys'in eşinin de bu gâyelerle savaşa çıktığını söylemek mümkündür. Eşi Abdullah tarafından harbe Resûlullah ile birlikte katıldığı anlaşılan bu hanımın yaşı hakkında bir

⁸¹³ Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Abdî el-İsfahânî İbn Mende, *Kitâb fihî ma'rifetü esâmî erdâfi'n-nebî*, thk. Yahyâ Muhtâr Gazzâvî, 1. bs., Beyrut, el-Medîne li't-Tevzî', 1410/1990, s. 80.

⁸¹⁴ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 685.

⁸¹⁵ Araştırmacı Aidin Salih eserinde hurma hakkında sunduğu bilgiler arasında; "Rahim kaslarını temizleyerek güçlendirdiği, esneklik kazandırdığı ve doğumu kolaylaştırdığı için hamile kadınlara hurma tavsiye edilir." şeklinde hurmanın hamile olan kadınlar üzerinde müspet tesirine değinmektedir. Aidin Salih, *Gerçek Tıp*, İstanbul, 2008, s. 85.

⁸¹⁶ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 685. Vâkıdî'den naklen bkz. Beyhakî, *Delâ'il*, C. 4, s. 243; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. 6, s. 314; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, C. 5, s. 144.

bilgiye tesâdüf edilememektedir. Bu bağlamda onun da muhtemel Ümmü Seleme ile birlikte olan evli hanımlardan biri olarak kaydedilebilir.

Vâkıdî'nin Hayber'e katıldığını listenin haricinde kaydettiği son isim Ümmü Sinân el-Eslemiyye'dir. Medine civârında bulunan Huzâa'nın Benî Eslem kabîlesine bağlı olduğu bildirilen Ümmü Sinân, hicretin akabinde müslüman olup Resûl-i Ekrem'e bîat eden sahâbîlerden biridir.⁸¹⁷ Kızı⁸¹⁸ Sübeyte bint Hanzele el-Eslemiyye'nin annesi Ümmü Sinân'dan naklettiğine göre Hz. Peygamber'in Hayber Savaşı hazırlıklarını yaptığı bir vakitte yanına gelen Ümmü Sinân; "Ey Allah'ın resûlü! Bu seferinde ben de seninle birlikte çıkmak istiyorum. Su tulumlarını diker, hastaları ve olursa-İnşallah olmaz- yaralıları tedâvi eder, ayrıca eşyalara gözcülük ederim." diyerek o da izin istemiş, Resûlullah'da ona; "Allah'ın bereketiyle sen de yola çık. Senin kavminden ve diğerlerinden bazı arkadaşlarında var. Onlar benimle konuştular ve ben onlara (katılmaları için) izin verdim. Eğer istersen kavminle, yok istemezsen bizimle birlikte çıkarsın." demişti. O da Alla resûlü ile katılmak istediğini bildirince, o vakit kendisine hanımı Ümmü Seleme ile birlikte olmasını söylemişti.⁸¹⁹ Sâdece Vâkıdî'nin eserinde tesâdüf edilen rivâyetin devamında Ümmü Sinân'ın savaşa yanında âilesinde bulunan bazı ilaçları da götürerek onlarla tedâvi hizmeti sunduğunu ve hastalara bu ilaçların iyi geldiğini kaydetmektedir.⁸²⁰ İlk olarak Hz. Peygamber'in rivâyette "Senin kavminden..." ifâdesiyle kastettiği kişilerin daha önce ifâde ettiğimiz Küaybe(Rüfeyde) ile Ümmü Mutâ' el-Eslemiyye olduğu, "Onlar benimle konuştular." ifâdesinden de onların da Ümmü Sinân gibi izin almak suretiyle harbe katıldıkları anlaşılmaktadır. Zîra hatırlanacağı üzere daha önce dile getirdiğimiz hususta Küaybe ve Ümmü Mutâ'nın Resûlullah'a gelerek savaşa katılmak için izin istediklerine dâir bir rivâyet bulunmamaktadır.

Rüfeyde'nin de Hendek haberlerinden mâhir bir hemşire olduğu hatırlanacak olursa Benî Seleme kabîlesinin hanımlarının ilaçların hazırlanması, yaralıların tedâvisi,

⁸¹⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 10, s. 276; Mustafa Sabri Küçükaşcı, "Ümmü Sinân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, C. 42, s. 330.

⁸¹⁸ Araştırmalarımız sırasında bu rivâyeti Yüksek Lisans tezinde yer veren bir araştırmacının ihtimal zühul eseri olarak; annesi Ümmü Sinân'dan naklettiği rivâyette râvî konumunda bulunan kızı Sübeyte bint Hanzele'nin annesinin yerine koyulduğu ve Hayber'e katılanın Sübeyte olarak nakledildiğine rastlanılmaktadır. Yıldırım, *Hz. Peygamber'in hanımlarından Ümmü Seleme'nin hayatı ve kişiliği*, s. 36.

⁸¹⁹ Vâkıdî, *el-Megâzi*, C. 2, ss. 686-687; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 10, s. 276; Taberî, *et-Târîh*, C. 11, s. 624; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 412.

⁸²⁰ Vâkıdî, *el-Megâzi*, C. 2, s. 687.

hastaların bakımı gibi tıbbî hizmetler açısından diğer hanımlara nazaran daha meziyetli oldukları görülmektedir.⁸²¹ Bir diğer yandan Ümmü Sinân'ın bu rivâyetinden Hayber'e Resûlullah ile birlikte katılan kadınların yanında yine kendilerine izin verilip savaşa kendi kabîlesinin askerleriyle dâhil olan kadınların mevcudiyetine bir işâret söz konusudur. Araştırmalarımız sırasında edindiğimiz tecrübelerimiz bağlamında bu diğer hanımların husûsiyle Ümmü Seleme'nin bulunduğu karargâhın haricinde varlığına daha önce değindiğimiz müslüman askerler için kurulan başka bir karargâh yâhut benzeri bir mekânda hizmet verenler olarak telakkî edilebilir. Zîra bu hanımların sayısının da azımsanmayacak derecede oldukları görülmektedir. Bu bilgilerden hareketle Ümmü Sinân'dan sonra Vâkıdî'de isimlerine tesâdüf edilemeyen ancak değişik kaynaklardan adları Hayber'e katıldıkları yönünde haberleri sunulan bu hanımların rivâyetlerine yer vereceğiz.

Kaynakların ayrıca kaydettiği haberde Hayber'in dönüş yolculuğunda Hz. Peygamber ile evlenen Safiyye bint Huyey'in hazırlanmasına yardımcı olan hanımlardan bir diğerinin Ümmü Sinân olduğunu nakledilmektedir. Onun da Ümmü Süleym gibi Safiyye'nin evlilik öncesi hazırlıklarına yardımcı olduğu anlaşılmaktadır.⁸²²

Hakkında sahâbîlerden Ebû Sinân'ın eşi olması haricinde bir bilgiye ulaşılamayan bu hanım sahâbînin de Ümmü Seleme ile aynı mekânda hizmet veren evli kadınlardan biri olarak zikredilebilir.

Vâkıdî'nin eserinde yer vermediği Safiyye bint Ömer b. el-Hattâb'ın ancak sonraki kaynaklar tarafında Hayber'e Resûlullah ile birlikte katıldığı zikredilmektedir.⁸²³ Heysemî rivâyeti Taberânî'den naklettiği eserinde Hayber yerine Safiyye'nin Huneyn'de Resûlullah ile birlikte bulunduğu şeklinde kaydının açık bir tahkik hatası olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸²⁴ Araştırmacı Kâsım Muhammed, Safiyye bint Ömer'in Hayber'de müslüman askerlere yemek hazırlayıp onlara su vermenin yanı sıra yaralı ve ilk yardıma muhtaç kimselere pansuman yaptığı ifâdesini kaynaklardan teyit edemediğimiz için bu haberlerin onun kendi ifâdelerinden öteye gitmemektedir.⁸²⁵ Ancak kaynakların çoğu

⁸²¹ Öztürk, *Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, s. 144.

⁸²² İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 10, ss. 117-118; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 412.

⁸²³ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, C. 24, s. 324 (Had. no: 732); Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-şahâbe*, C. 6, s. 3379; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, C. 7, s. 173; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 216.

⁸²⁴ Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, C. 9, s. 264.

⁸²⁵ Mahmûd el-Hâc Kâsım Muhammed, "el-Mümerrîda fi't-türâsi'l-Arabiyyi'l-İslâmî", Dubaî, *Âfâku's-Şekâfe ve't-Türâs*, S. 14, (1417/1996), s. 39; Öztürk, *Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, s. 97.

zaman detaylardan hâli bulunuşu sebebiyle bu kanaatin kabul edilebilir olduğu ve Safiyye'nin de Ümmü Seleme ile sağlık hizmeti verdiği eklenebilir.

Sâir kaynakların naklettiği bir rivâyete göre Hayber'e katılan kadınlardan biri de Ümmü Ziyâd el-Eşca'îyye ve isimleri zikredilmeyen beş hanım sahâbîdir. Hakkında sâdece torunu⁸²⁶ Haşrec b. Ziyâd b. Eşca'î kanalıyla aktarılan rivâyette Hayber'e izin almadan çıkan bu altı kadının haberi kendisine ulaşan Resûlullah, onları yanına çağırması ve kızgınlığı yüzünden de anlaşılacak bir halde onlara kimin izniyle ve kiminle berâber yola çıktıklarını sorarak istîzah beklemişti. Bunun üzerine grup adına konuşan Ümmü Ziyâd; atılan okları toplama gibi saydığı geri hizmetlerin yanı sıra ayrıca yanlarında yaralıların tedâvisi için bir takım ilaçların (ومعها دواء نداوي به الجرحى) bulunduğu ve gâyelerinin müslüman askerlere Allah yolunda hizmet olduğunu beyânla hal ve niyetlerini izhâr etmiştir. Rivâyetin devamında bu hanımlara Hz. Peygamber'in Hayber ganîmetlerinden bir şeyler verdiği yönündeki haberlerden hareketle savaşa iştirak ettikleri anlaşılmaktadır.⁸²⁷ Yanlarında bir takım ilaçlar getirdikleri görülen bu hanımlarında kuşkusuz savaşta hastabakıcı olarak etkin bir rol üstlendikleri düşünülebilir. Öte yandan Hayber hakkında geniş bir liste sunan Vâkıdî'nin eserinde bu hanımların haberlerinin yer almaması onları ihmal ettiği sonucundan⁸²⁸ daha ziyâde Vâkıdî'nin savaşa Hz. Peygamber ile berâber katılan kadınların isimlerini kaydettiği şekilde bir değerlendirme tarafımızca daha mâkul gözükmektedir. Kiminle berâber savaşa katıldıkları rivâyette zikredilmeyen bu hanımların muhtemelen eşleri veya çocuklarıyla mensup oldukları kabîlenin askerleriyle birlikte bu savaşa çıktıkları şimdiye kadar kaydettiğimiz rivâyetler bağlamında mümkün gözükmektedir. İsimleri kaydedilemeyen ve haklarında başka bir kayda rastlanılamayan Ümmü Ziyâd'ın yanında bulunan beş kadın sahâbînin de onunla aynı Eşca' kabîlesine mensup hanımlar olduğu ve Ümmü Seleme'nin bulunduğu karargâhtan ayrı kurulan bir mekânda hizmet verdikleri düşünülebilir.

⁸²⁶ Zehebî, *el-Kâşif*, C. 2, s. 525.

⁸²⁷ İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, C. 6, s. 537(Had. no: 33651); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 37, s. 21(Had. no: 22332); Ebû Dâvûd, "Cihâd", 150(Had. no: 2729); İbn Ebû Âsım, *el-Âhâd ve'l-meşânî*, C. 6, s. 81(Had. no: 3294); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, C. 25, s. 137(Had. no: 332); İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, C. 7, s. 323; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. 35, ss. 70, 361-362; Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed ez-Zeylaî, *Naşbü'r-râye li-tahrîci eĥâdîsi'l-Hidâye*, tsh. Muhammed Avvâme, 1. bs., Cidde-Beyrut, Dâru'l-kıble li's-sekâfeti'l-İslâmiyye-Müessesetü'r-reyyân, 1418/1997, C. 3, s. 421; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 396.

⁸²⁸ Değerlendirme için bkz. Öztürk, *Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, s. 154.

Daha önce Hayber'e katılan Ümmü'd-Dahhâk'ın haberlerini sunarken İbn Ebû Âsım tarafından nakledilen bir rivâyette Hz. Peygamber'in Ümmü'd-Dahhâk ve ismini kaydetmeden yanında bulunan başka bir hanıma ganîmetten "sehm" verdiğini, İbn Şebbe'nin Târîhu'l-Medîneti'l-münevveresinde bu ikinci hanımın Huzeyfe b. Yemân'ın kızkardeşi Fâtıma olduğuna işâret ettiğini ifâde etmiştik. Bu bilgilerden hareketle Fâtıma bint el-Yemân'ın da Hayber'e katıldığı kabul edilebilir. Ancak Fâtıma'nın Huzeyfe b. el-Yemân el-Absî'nin kardeşi olduğu, Medine'de müslüman olup Resûl-i Ekrem'e bîat eden kadınlar arasında yer aldığı ve kabîlesinin Benî Abdüleşhel'in halîfi olduğuna değinen tabakat müelliflerinin Hayber noktasında bir kayıtlarına rastlanılamamaktadır.⁸²⁹ Adının bazı rivâyetlerde Havle⁸³⁰ olarak geçtiği zikredilmekte, kimi müellifler de Havle'nin diğer ismi olduğunu belirtmektedirler.⁸³¹

İlk olarak Hendek Harbi'nde Mescid-i Nebevî'de Benî Gıfârlılara ait bulunan sağlık çadırında isimlerine işâret ettiğimiz Gıfâr kabîlesinin kadınlarından Leylâ ve Muâze'nin Hayber'e de katılan kadınların arasında yer aldıklarını düşünmekteyiz. Zîra ikisinin de rivâyetlerde Resûlullah ile bazı savaflara katıldıkları bildirilmekte ancak hangi savaflara katıldıklarına dâir bir mâlûmata yer verilmemektedir. Bu iki hanım sahâbînin Hayber'e katıldığı yönünde düşünmemize sevk eden âmil Hayber'e katıldığı kesin olan Ümeyye bint Kays b. Ebi's-Salt'ın berâberinde yine bu kabileden bir grup kadının da katıldığı haberi verilip onların da isimlerine yer verilmemesidir. Birbirinden bağımsız nakledilen bu rivâyetlerden hareketle izhâr ettiğimiz düşüncemizin muhtemel olduğu ancak aksini iddia edecek bir durumun da şimdilik söz konusu olmadığı söylenebilir.

Tespitlerimiz doğrultusunda kaynaklarda Hayber'e katıldığına dâir rivâyet bulunan son isim Ümmü Rimse bint Amr'dır. İbn Sa'd adının Ümmü Rümeyse bint Amr b. Hâşim b. el-Muttalib⁸³² şeklinde de ifâde edildiğini beyân ederken, Ümmü'l-Hakîm el-

⁸²⁹ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 307; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-şahâbe*, C. 6, ss. 3418-3419; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 4, s. 1902; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, C. 7, s. 227; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, ss. 278-279.

⁸³⁰ İbn Ebû Âsım, *el-Âhâd ve'l-meşânî*, C. 6, s. 63(Had. no: 3273); İbn Hibbân, *eş-Şikât*, C. 3, s. 117; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsaf*, C. 7, s. 151(Had. no: 7130); Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdilâh el-Cürcânî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdümevcûd, Ali Muhammed Mu'avviz, Beyrut, Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, 1418/1997, C. 8, s. 386; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 4, s. 1834; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, C. 7, s. 99.

⁸³¹ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-şahâbe*, C. 6, s. 3309; İbn Hacer, *Takribü't-Tehzîb*, s. 1368.

⁸³² İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 216.

Muttalib⁸³³ şeklinde de zikredilmektedir. Müslüman olup Resûl-i Ekrem'e bîat eden kadınlardan biri olan Ümmü Rimse'nin Benî el-Muttalib'in halîfi el-Ka'ka' b. el-Hakîm el-Ezdî'nin kızı olduğu da nakledilen bilgiler arasındadır.⁸³⁴ Tabakat müellifi İbn Abdülber onun Hayber'de bulunduğunu aktardıktan sonra hakkında başka bir bilgiye tesâdüf edemediğini aktarmaktadır.⁸³⁵ Sâir müelliflerin de İbn Abdülber'in bu haberine eserlerinde yer verdikleri ve haberin doğruluğu hakkında tereddüt veya şüpheye düştüklerine dâir bir beyânâtları bulunmadığı görülmektedir.⁸³⁶ Teferruâtını ileride vereceğimiz, Hz. Peygamber'in Hayber ganîmetlerinden ona da bir şeyler verdiği de kesindir.⁸³⁷ Bu bilgilerden hareketle Hayber'e katılan Ümmü Rimse'nin bir takım geri hizmetlerin yanında sağlık hizmetlerinde bulunan kadınlardan biri olması gündeme gelebilir.

Yine Hayber Savaşı münâsebetiyle zikri geçen Hamne bint Çahş hakkında kaynaklarda yer alan haberde Rasûlüllah'ın savaş sonrası ganîmetten kendisine otuz vesk yiyecek tahsis ettiği bildirilmiştir. Uhud'da yaralı ve hastalara gösterdiği sağlık hizmetleriyle askerlere su taşıma gibi geri planda bir kısım faâliyetlerin içinde olduğu açıkça görülen bu hanım sahâbînin Hayber'e kesin olarak katıldığı yönünde elimizde başka bir veri mevcut değildir. Üstelik Vâkîdî'nin eserinde müstensih hatası olarak kabul edebileceğimiz Hayber'de ganîmetten nasîpdar olarak Hamne yerine kız kardeşi Ümmü Habîbe'nin isminin kaydına rastlanılmaktadır.⁸³⁸ Ancak gerek talebesi İbn Sa'd gerek temel kaynaklarımızdan İbn Hişâm naklettiklerine göre Hamne'nin Hayber'den otuz vesk yiyecek aldığı kesinleşmektedir.⁸³⁹ Kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre Çahş'ın iki kızı olan Hamne ve Ümmü Habîbe'nin bazı müellifler tarafından aynı kişi zannedilerek birbirine karıştırıldığı anlaşılmaktadır.⁸⁴⁰ Nitekim Hamne'nin künyesinin Ümmü Habîbe

⁸³³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek 'ale's-Şahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, 2. bs., Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1422/2002, C. 4, s. 74.

⁸³⁴ İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 407.

⁸³⁵ İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 4, s. 1935.

⁸³⁶ Süheylî, *er-Ravzü'l-ünüf*, C. 6, s. 584; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, C. 7, s. 320; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 391.

⁸³⁷ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 694; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 299; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 10, s. 216; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünüf*, C. 6, s. 584; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, C. 7, s. 320; Makrîzî, *İmtâ'*, C. 9, s. 282; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 391.

⁸³⁸ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 695.

⁸³⁹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 300; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 10, s. 230. İbn Hişâm ayrıca Hamne'nin yanı sıra Ümmü Habîbe'nin de ganîmetten kendisine otuz vesk verildiğini kaydeder. İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 300.

⁸⁴⁰ Aykaç, "Hamne Bint Cahş", (*DİA*), C. 15, s. 497.

olduğu zehabına kapılanlar buradan hareketle Ümmü Habîbe'nin eşi olan Abdurrahman b. Avf'tan "Hamne'nin kocası" diye söz etmişlerdir.⁸⁴¹ Hatta kimi müelliflerin, eserin bir yerinde Zeyneb'in kardeşi, Mus'ab b. Umeyr'in zevcesi olarak Hamne'den söz ederken, aynı eserin başka bir yerinde onu Ümmü Habîbe olarak tekniye ettiği, bu karışıklıktan kurtulamadığı görülmektedir.⁸⁴² Kaynaklar bu konuda tetkik edildiğinde Hamne ve Ümmü Habîbe'nin ayrı ayrı da ele alan eserlerin varlığına da tesâdüf edilmektedir.⁸⁴³

Araştırmalarımız sırasında Kâsım Muhammed'in çalışmasında her ne kadar Hamne'nin Uhud'da ortaya koyduğu hizmetlere değindikten sonra Hayber'e katıldığına dâîr (وشاركت كذلك في غزوة خيبر) ifâdesine tesâdüf edilse de araştırmacının haberleri iktibas yaptığı Kehhâle'nin eserinde böyle bir ifâdenin mevcûdiyetine rastlanılamamaktadır.⁸⁴⁴ Anlaşılan araştırmacı Hayber ganîmetinden Hamne'ye bir şeyler verildiği kesin olan haberle Uhud'da bulunuşunu birlikte değerlendirerek, onun da Hayber'e katıldığı yönünde bir düşünceye sâhip olmuştur. Bir taraftan Vâkîdî'nin eksik bıraktığı listenin tamalanmasında bu haberin kıymet-i harbiyesi bulunmakla beraber fakat temkinli olmamızı gerektiren başka bir durum bulunmamaktadır. Zira Hz. Peygamber'in Hayber ganîmetlerinden savaşa katılmadıkları halde bazı yakınlarına da hisse ayırdığı bilinmektedir. Bu açıdan Hamne'nin Hayber'e katılıp-katılmaması yeni bulgulara ihtiyaç duymakta, ileride gerek Hamne gerek diğer benzer durumda olan hanım sahâbîler için yeni yapılacak çalışmalarla daha net bilgiler ortaya konulacaktır. Bu nedenle konu sonrası Hayber'e katılanlar listesinde ismine yer veremeyeceğimiz Hamne'nin durumuna dikkatleri çekmek için çalışmanın sonunda oluşturacağımız tabloda savaş isminin yanında parantez içinde (?) soru işaretiyle belirteceğiz. Yaşı hakkında da bilgi sunulmayan Hamne'nin bu savaşta yer aldığı kabul edilecek olursa evli bir kadın olarak muhtemelen kocası ile birlikte savaşa çıktığı düşünülebilir.

Tarihçi İbn Hişâm'ın kaydettiği bir habere göre birçok savaşa katılan Ümmü Umâre Nesîbe bint Kâ'b'ın kendisiyle birlikte savaşlara katılan bir kız kardeşinin (وشهدت)

⁸⁴¹ Krş. İbn Hibbân, *es-Sikât*, C. 3, s. 99; Ebü'l-Feth el-Ezdî, *Esmâü Men Yu'refu Bikünyetihi*, C. 1, s. 65; Ebü Nuaym el-İsfehâni, *Ma'rifetü's-sahâbe*, C. 6, s. 3293.

⁸⁴² Krş. Zehebî, *Tehzîbü Tehzîbi'l-Kemâl*, C. 11, s. 126, 161, 194.

⁸⁴³ Bkz. İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 2, s. 113; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 10, s. 229-230; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 4, s. 1807, 1813, 1928; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünüf*, C. 4, ss. 162-163; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, C. 7, ss. 71-72, 302; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, ss. 88-89.

⁸⁴⁴ Kehhâle, *A'lâmü'n-nisâ'*, C. 1, s. 296; Kâsım Muhammed, *el-Mümerrıda fi't-türâsi'l-Arabiyyi'l-İslâmî*, s. 38.

(مَعَهَا أُخْتُهَا) varlığına işâret etmekte ancak onun hakkında başka bir bilgi sunmamaktadır.⁸⁴⁵ Hangi savaşlara katıldığı rivâyette belli olmayan “Bint Kâ‘b” (بنت كعب) olarak ifâde edilebilecek olan bu hanımın kimliğinin tespiti noktasında başta tabakat ve ensâb eserlerinde bir bilgiye ulaşamadık. Hz. Peygamber döneminde savaşlara iştirak eden müslüman kadınların birçok geri hizmetin yanında özellikle sağlık alanında muhtemel yaralanmalara karşı orduya katıldıkları dikkate alındığında bu hanım sahâbînin de aynı niyetle savaşa katıldığı söylenebilir. İbn Hişâm’ın sunduğu bu bilgiyi kaynaklarda er-Ravzü’l-ünûf fî şerhi’s-Sîreti’n-nebeviyye li’bni Hişâm adıyla İbn Hişâm’ın eserine kapsamlı bir şerh kaleme alan Süheylî’nin kitabında yer almakla beraber İbn Kesîr’in te’lif ettiği eserlerinde de İbn İshâk’tan naklen rivâyete yer verdiği ancak onlarında farklı bir bilgiye temas etmedikleri görülmektedir.⁸⁴⁶ Bu açıdan onun da adını Hayber listesine ekleyip vardığına işâret ederek gelecek araştırmacıların dikkatine sunmak istiyoruz.

Hayber Savaşına katılan kadınların en başında Hz. Peygamber’in eşlerinden Ümmü Seleme’ye yer vererek bu savaşa kendisinden başka Resûlullah’ın eşlerinden katılan olmadığını ifâde etmiştik. Ancak araştırmalarımız sırasında eşlerinden Âişe’den nakledilen iki farklı rivâyet onun da bu savaşta bulunduğu ve bazı hâdiselere şahit olduğuna dâir bir izlenim verse de kaynaklardan Hayber’e katıldığına dâir teyit edici bir başka rivâyet sunulmamaktadır. Bunlardan ilki; Hayber’de müslümanların ilk ele geçirdiği ve içerisinde Merhâb’ın kardeşi Yâsir’in ikâmet ettiği en-Netâh’ta bulunan Dârü Benî Kımme kalesiyle ilgili olarak Âişe, Dârü Benî Kımme’nin fethinden önce Resûlullah’ın doyasıya arpa ekmeği ve hurma yemediğini rivâyet etmektedir.⁸⁴⁷ İkinci olarak ise yine Âişe’den, “Hayber fetholunduğu zaman artık şimdi hurmadan doyarız dedik.”⁸⁴⁸ ya da “Âişe Hayber fetholunduğu zaman şöyle dedi: Ya Resûlullah. Şimdi hurmadan doyarız.”⁸⁴⁹ haberleridir. Bu rivâyetler bağlamında onun da Hayber’de bulunduğunu izlenimi oluşsa da bunu kesin olarak söylemek mümkün değildir. Bu nedenle onun adını listede yer vermeyeceğiz.

⁸⁴⁵ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 2, s. 107.

⁸⁴⁶ Süheylî, *er-Ravzü’l-ünûf*, C. 4, s. 145; İbn Kesîr, *es-Sîre*, C. 2, s. 212; *el-Bidâye*, C. 4, s. 418.

⁸⁴⁷ Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Mu‘cem*, C. 2, s. 523; Hamîdullah, “Hayber”, (*DİA*), C. 17, s. 21.

⁸⁴⁸ Buhârî, “Meğâzî”, 39(Had. no: 4242); İbn Asâkir, *Târîhu medîne*, C. 43, s. 325; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. 6, s. 307; Makrîzî, *İmtâ‘*, C. 2, s. 295.

⁸⁴⁹ İbn Asâkir, *Târîhu medîne*, C. 34, s. 159.

Hakkında Hayber'e katıldığına dâir rivâyetlerde intibâ uyandıran bir diğ er hanım sahâbî Abdullah b. Mes'ûd'un hanımı Zeyneb bint Muâviye'dir. Müslüman olup Resûl-i Ekrem'e bîat eden hanımlardan biri olan Zeyneb'in Hayber'e katıldığı ve Hz. Peygamber'in kendisine ganîmetten bir şeyler verdiği bazı kaynaklar tarafından zikredilmekte⁸⁵⁰ ise de ancak onun hakkında bazı rivâyetlere eserlerinde yer veren husûsen tabakat müelliflerinin bu haberi kaydetmedikleri görülmektedir.⁸⁵¹ Çağdaş araştırmacıların bazısı da Zeyneb'in isminin Hayber için verilen listelerde adının geçmemesi dolayısıyla onun savaşa katıldığı yönünde haberin yanlış olduğuna dâir kanaat beyân etmişlerdir.⁸⁵² Hz. Peygamber'in özellikle Hayber Gazvesi sonrası savaşa katılmayan bazı müslüman kadınlara da ganîmetten bir şeyler vermesi dikkate alındığında, Resûlullah'ın bu savaş bağlamında ganîmetten ona da bir şeyler vermesi haberi onun da bu harbe iştirak ettiğine hasır etmenin yeterli bir delil oluşturmadığı ifâde edilebilmektedir. Şimdilik temas edip üzerinde fazlaca durmayacağımız bu konu ileri de ganîmet başlığı altında yeniden ele alınacağı için burada ilgili yere havâle etmekle yetineceğiz.

Yine çağdaş araştırmacılar dan çalışmamızda yer verdiğimiz isimlerin yanında Şifâ bint Abdullah⁸⁵³ ve Esmâ bint Ebû Bekir'in⁸⁵⁴ de savaşlarda hemşirelik yaptığı yönünde bir ifâdelerine rastlanmaktaysa da kaynaklardan bu bilgininde teyidi bizim açımızdan mümkün olmamıştır. Bu nedenle listede onlara da yer vermeyeceğiz. İhtimal haberi kendisinden tesâdüf ettiğimize araştırmacı haklarında bir kısım sağlık tecrübelerine rastladığı bu iki hanımın haberleri ile yaralıların tedâvisi için savaşlara katılan bazı hanımların haberlerini cemetmek suretiyle eserinde bilgiyi bu şekilde dile getirmiştir. Hz. Peygamber döneminde sağlık hizmetlerinde müslüman kadınların haberlerini araştırma konusu yapıp bu konuda eser sunan araştırmacılar dan Kâsım Muhammed, el-Mümerrıda fi't-türâsi'l-Arabiyyi'l-İslâmî adlı makalesinde yirmi iki, Levent Öztürk neşrettiği

⁸⁵⁰ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, C. 24, ss. 287-288(Had. no: 732); Serahsî, *el-Mebsût*, C. 14, s. 35; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, C. 6, s. 7; Ahmed Halil Cum'a, *Nisâ' min 'aşri'n-nübüvve*, 2. bs., Dımaşk-Beyrut, Dârü'l-İbn Kesîr, 1461/2000, s. 71.

⁸⁵¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 10, s. 274; İbn Abdülber, *el-İsti'âb*, C. 4, s. 1856; İbn Mende, *Müstahrec min kütübi'n-nâs*, C. 2, s. 509; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, C. 7, s. 136; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, ss. 163-164.

⁸⁵² Halit Özkan, "Zeyneb bint Muâviye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013, C. 44, s. 362.

⁸⁵³ Birekul, *Peygamber Günlerinde Kadın*, s. 76.

⁸⁵⁴ Birekul, *Peygamber Günlerinde Kadın*, s. 110; Birekul'den naklen: Akman, *Hz. Peygamber Döneminde Savaşlarda Kadın*, s. 260.

eserinde elliden fazla ismi ayrı ayrı özellikle sağlık alanında ele almakta ancak bu çalışmalarda da görüleceği üzere zikri geçen tüm kadınların savaşlarda bilfiil yer almadığı anlaşılmaktadır.⁸⁵⁵

Listelerimizde adından bahsedemediğimiz kaynakların ismini zikretmediği bir hanım sahâbînin de burada ayrıca haberine yer vermek istiyoruz. Buhârî'nin Hafsâ bint Sîrîn'den kaydettiği bir hadiste Basra'ya gelen bu kadın Halefoğulları kasrına girmiş, Hafsâ'da onun yanına gelmişti. Bu kadın, kız kardeşinin kocasının Hz. Peygamber ile birlikte on iki gazvede bulunduğunu, kız kardeşinin de bu savaşların altısında kocasıyla berâber bulunduğunu haber verdikten sonra kız kardeşinin, “Biz hastalara bakıyor ve yaralılara ilaç yapıyorduk.” dediğini nakletmektedir.⁸⁵⁶ Kastallânî, bu hadisin şerhinde kadının isminin tespit edilemediğine işâret etmektedir.⁸⁵⁷

Hayber'e Katılan Hanım Sahâbîlerin Listesi;

- 1) Ümmü'l-mü'minîn Ümmü Seleme Hind bint Ebî Ümeyye el-Kureşîyye el-Mahzûmiyye (ö. 62/681)
- 2) Ümmü'z-Zübeyr Safiyye bint Abdilmuttalib b. Hâşim el-Kureşîyye el-Hâşimiyye (ö. 20/641)
- 3) Ümmü Eymen Bereke bint Sa'lebe b. Amr el-Habeşîyye (ö. 24/645 [?])
- 4) Ümmü Râfi' Selmâ (ö. [?])
- 5) Ümmü Umâre Nesîbe bint Kâ'b b. Amr el-Mâziniyye el-Hazreciyye (ö. 13/634 [?])
- 6) Ümmü Menî'(Ümmü Şübâs) Esmâ bint Amr b. Adî b. Kâ'b b. Selime (ö. [?])
- 7) Ümmü Süleym Gumeysâ bint Milhân (Mâlik) b. Hâlid el-Ensâriyye el-Hazreciyye (ö. [?])
- 8) Ümmü Selît(Ümmü Kays) bint Ubeyd b. Ziyâd en-Neccâriyye el-Ensâriyye (ö. [?])
- 9) Ümmü Atıyye Nüseyye bint el-Hâris el-Ensâriyye (ö. 70/689-90 [?])
- 10) Ümmü Âmir (Ümmü Seleme) Esmâ bint Yezîd b. Seken el-Ensâriyye (ö. 30/650 [?])
- 11) Ümmü'l-Alâ el-Ensâriyye (ö. [?])
- 12) Ümmü Sehle(Âsım b. Adî'nin eşi) (ö. [?])
- 13) Küaybe(Rüfeyde) bint Sa'd (Saîd) b. Utbe el-Eslemiyye (ö. 7/628'den sonra)

⁸⁵⁵ Kâsım Muhammed, *el-Mümerrîda fî't-türâsi'l-Arabîyyi'l-İslâmî*, ss. 37-40; Öztürk, *Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, ss. 80-168.

⁸⁵⁶ Buhârî, “İdeyn”, 20(Had. no: 780).

⁸⁵⁷ Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, C. 2, s. 223.

- 14) Ümmü Mutâ‘ el-Eslemiyye (ö. [?])
- 15) Ümmü‘d-Dahhâk bint Mes‘ûd el-Hârisiyye (ö. [?])
- 16) Hind bint Amr b. Harâm b. Sa‘lebe el-Ensâriyye (ö. [?])
- 17) Ümeyye bint Kays b. Ebi’s-Salt el-Gıfâriyye (ö. [?])
- 18) Abdullah b. Üneys’in eşi (ö. [?])
- 19) Ümmü Sinân el-Eslemiyye (ö. [?])
- 20) Safiyye bint Ömer b. el-Hattâb el-Kuraşiyye el-Adeviyye (ö. [?])
- 21) Ümmü Ziyâd el-Eşca‘iyye (ö. [?])
- 22) Benî Gıfâr’dan bir kadın (ö. [?])
- 23) Benî Gıfâr’dan bir kadın (ö. [?])
- 24) Benî Gıfâr’dan bir kadın (ö. [?])
- 25) Benî Gıfâr’dan bir kadın (ö. [?])
- 26) Benî Gıfâr’dan bir kadın (ö. [?])
- 27) Fâtıma bint el-Yemân el-Absî (ö. [?])
- 28) Leyla el-Gıfâriyye (ö. [?])
- 29) Muâze el-Gıfâriyye (ö. [?])
- 30) Ümmü Rimse(Rümeysel) bint Amr b. Hâşim el-Muttalib b. Abdimenâf (ö. [?])
- 31) Bint Kâ‘b(Ümmü Umâre Nesîbe bint Kâ‘b’ın kız kardeşi) (ö. [?])

2.2.2 Su Çekme, Su Taşıma

Hz. Peygamber döneminde savaflara katılan hanım sahâbîlerin sunduğu geri hizmetlerden biri de harb sâhasına su taşıma hizmetidir. İlk olarak Uhud’a katılan müslüman kadınların bilhassa burada gösterdikleri yoğun gayretlerle bu ihtiyacı karşıladıkları pek çok rivâyetle nakledilmektedir. Burada yeniden ifâde edecek olursak; savaflara katılan kadınların sâdece bir alanda değil en az birkaç değişik konuda yararlılık gösterdiklerini söylemek mümkündür. Ancak bu bölümden îtibâren sözün tekrarına düşmemek adına sâdece haklarında açık rivâyetlerin bulunduğu hanımların haberlerine yer vererek konuları ele alacağız. Fakat elbette okuyucunun, savafla katıldığı bilinen diğer kadınların da bu vazîfelere bulunmuş olabileceği ihtimalini zihinlerine getirmelerinde bir mahsurun bulunmadığı ifâde edilebilir. Bu haberler kaynaklarda çoğu zaman icmâlî olarak yer almış olsa da hem parçadan bütünü görme hem fikir ve kanaat belirtebilmemiz açısından yine de önem arz etmektedir.

Rivâyetlere geçmeden önce çalışma sınırlarımızı aşmadan kısaca suyun önemi ve husûsî olarak savaş gibi ortamlarda ne derece de öneme sâhip olduğuna dikkat çekmek istiyoruz. Sağlık alanında yapılan çalışmalarda; insanın çok çeşitli temel işlemlerini yürütmesinde rol oynayan suyun vücudunda yaklaşık olarak yüzde altmış oranında bulunmaktadır. Günlük olarak nefes alıp-verme, terleme, büyük ve küçük def-i hacet gibi bir takım beşerî ihtiyaçlar silsilesiyle insan bedeni su kaybı yaşar ve bu kaybı yerine koyması gerekir. Yapılan bir deneyde, ortalama üç saatlik bir uyku ile elli üç saat boyunca gerçekleştirilen bir askerî tatbikatta genel olarak vücut sıvısı kaybını yansıtan ortalama 4,1 kg kaybettikleri ağırlığın yanında; ruh hali, uyanıklık, tepki süreleri, dikkat, hafıza ve muhakeme gibi bir dizi bilişsel fonksiyonlarının performansında azalma yaşandığı ortaya konmaktadır.⁸⁵⁸ Bu açıdan insanın sâhip olduğu bilişsel ve psikomotor becerilerin devamında hayâtî önemi bulunan suyun, özellikle savaş stratejilerinde de etken bir rol oynadığına müslüman kadınların yer almadığı Bedir gazvesi örnek verilebilir. Bedir’de ashâbını ilk olarak düşmana en uzak kuyuların çevresinde konuşlandıran Hz. Peygamber, sahâbeden yer konusunda görüş beyân etmelerini istemişti. O sırada Hazrec’in sancaktarlığını yapan Hubâb b. Münzir adlı sahâbî, önce burada mevzilenmelerinin ilâhî bir emrin neticesi olup olmadığını ve bu nedenle yer değişikliğinin bir mahsuru bulunup bulunmadığını sormuş, vahyin bildirmesine dayanan bir karar olmadığını öğrenince şu teklifte bulunmuştur: “Burası iyi yer değil ey Allah’ın resûlü! Bizi kavmin(düşmanın) suyuna en yakın yerine götür. Ben orayı ve oranın kuyularını biliyorum. Orada, tükenmeyen ve tatlı bir suyu olan Kuleyb(Kalîb) kuyusunu biliyorum. Orada bir havuz yaparız ve kaplarımızı oraya atarız; hem içer hem de savaşıyoruz. Ayrıca diğer kuyuları da kapatırız.” Hubâb’ın bu teklifini mâkul ve isâbetli bulan Resûl-i Ekrem ordusunun yerini değiştirerek düşmana en yakın konumda bulunacak olan kuyunun çevresine askerleri yeniden konuşlandırıp, diğer kuyuları düşman askerlerin faydalanmasını önleyici bir takım önlemler alarak müşriklerin suya ulaşmasına engel olacak bir sevkülçeyş belirlediler.⁸⁵⁹ Bu sayede hem müslüman askerlerin su ihtiyaçlarının karşılanması hem karşı tarafın sudan mahrum bırakılarak güç ve tákatten düşmesine zemin hazırlamış

⁸⁵⁸ <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3257694/> Erişim Tarihi (18.07.2020).

⁸⁵⁹ Vâkidî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 53; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 2, s. 263; İbn Hazm, *Cevâmi’u’s-sîre*, s. 112; Süheylî, *er-Ravzü’l-ünüf*, C. 5, s. 98; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 2, s. 17; Makrizî, *İmtâ’u’l-esmâ’*, C. 9, s. 243.

oldular. Uhud'da aynı imkân ve şartları bulamayan müslümanların su ihtiyaçlarını kadın sahâbîler karşılamışlardır.

Ayrıca İslâm'ın doğup, yayıldığı hicaz topraklarının yer üstü su kaynaklarının oldukça yetersiz oluşu kuyu sularının içme ve kullanma açısından büyük öneme hâiz olduğuna da işâret etmekte yarar vardır.⁸⁶⁰ Nitekim savaşlarda kadın sahâbîlerin suları tedarik ettikleri kaynaklar genellikle kuyulardır.

Hamîdullah'ın ifâdesiyle savaş alanlarında cesur bir hastabakıcı hemşire olarak görev alan Resûl-i Ekrem'in hanımı Âişe, Uhud'da müslüman askerlere su taşıyan hanımlardan biri olarak da kaydedilmektedir. Bu konuda Enes b. Mâlik kanalıyla nakledilen rivâyette, Enes Uhud günü bint Ebî Bekr Âişe ile annesi Ümmü Süleym'i askerlerin arasında elbiselerini çemrenmiş şekilde sırtlarında kırbalar ile yaralılara su veriyor, ardından boşalan kırbaları süratle geri doldurup gelerek ihtiyaç sâhiplerine verdiklerini rivâyet etmektedir.⁸⁶¹ Bir benzer rivâyeti ayrıca Kâ'b b. Mâlik'ten de kaydedilmektedir. O da Ümmü Süleym bint Milhân ile Âişe'yi sırtlarında kırbalarla su taşıdıklarını gördüğünü ifâde ettikten sonra Hamne bint Çahş ile Ümmü Eymen'in de yaralılara su verdiğini söylemektedir.⁸⁶² Yine Enes'ten sunulan başka bir rivâyette O, annesi Ümmü Süleym ile ensardan bazı kadınların Hz. Peygamber ile savaşa katılıp yaralıları tedâvinin yanında su dağıttıklarını zikretmektedir.⁸⁶³ Aynı rivâyetin râvî konumunda Ümmü Süleym'den nakli de mevcuttur.⁸⁶⁴ Hamne bint Çahş hakkında rivâyetlerden bir diğeri erkek kardeşi Ebû Ahmed b. Çahş'a âittir. O, Uhud Gazvesi'nde ablası Hamne'yi yaralıları tedâvi ederken ve askerlere su dağıtırken gördüğünü ifâde etmektedir.⁸⁶⁵ Damre b. Saîd de ninesi Ümmü Umâre'den bahsederken onun da Uhud'a

⁸⁶⁰ Hüseyin Kayapınar, "Kuyular", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2002, C. 26, ss. 510-511.

⁸⁶¹ Buhârî, "Cihâd", 65(Had. no: 2880); "Menâkıbü'l-enşâr", 18(Had. no: 3811); "Megâzî", 18(Had. no: 4064); Müslim, "Cihâd", 136(Had. no: 1811); Beyhakî, *es-Sünen*, C. 18, s. 103(Had. no: 17912); Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr Fütûh (Fettûh) b. Abdillâh el-Humeydî, *el-Cem' beyne's-Şahîhayn*, thk. Ali Hüseyin Bevvâb, Lübnan-Beyrut, Dâru İbn Hazm, 1423/2002, C. 2, ss. 592-593; İbnü'l-Cevzî, *Câmi'u'l-mesânîd*, C. 1, s. 186; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. 5, s. 389; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, C. 4, s. 220.

⁸⁶² Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, ss. 249-250; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 1, s. 153.

⁸⁶³ Müslim, "Cihâd", 135(Had. no: 1810); Tirmizî, "Siyer", 22(Had. no: 1575); Ebû Dâvûd, "Cihâd", 33(Had. no: 2531).

⁸⁶⁴ Ebü'l-Hasen Emîr Alâüddîn Alî b. Balabân b. Abdillâh el-Mısrî İbn Balabân, *el-İhsân fî takrîbi Şahîhi İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaût, 1. bs., Beyrut, Müessesetü'r-risâle, 1408-1412/1988-1991, C. 11, ss. 26-27(Had. no: 4723, 4724).

⁸⁶⁵ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, C. 24, s. 216(Had. no: 549); Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, C. 9, s. 262.

su vermek için katılanlardan biri olduğunu rivâyet etmiş⁸⁶⁶, Ümmü Sa‘d bint Sa‘d b. Rebî‘ teyzesi Ümmü Umâre‘den Uhud‘daki durumunu kendisine anlatmasını istediğinde onun şunları söylediğini: “Sabahın erken saatlerinde Uhud‘a çıktım. İnsanların ne yaptıklarına bakıyordum. Yanımda da içinde su bulunan bir kap(وَمَعِيَ سِقَاءٌ فِيهِ مَاءٌ) vardı.” nakletmektedir.⁸⁶⁷ Vâkîdî‘de Ümmü Eymen‘in Uhud‘da haberini sunarken ara cümle olarak onun gelişini yaralılara su vermek için(أُمُّ أَيْمَنَ- وَجَاءَتْ يَوْمَئِذٍ تَسْقِي الْجُرْحَى-) olduğunu tâlil etmektedir.⁸⁶⁸ Kızı Sübeyte bint Hanzala‘nın, bizzat kendisinden haber verdiğine göre, Hayber gazvesi öncesi Hz. Peygamber‘in yanına gelen annesi Ümmü Sinân el-Eslemiyeye savaşa katılabilmek için sebep gösterdiği hizmetlerden biri de su tulumlarını dikme⁸⁶⁹ ameliyesidir.⁸⁷⁰ Rubeyyi‘ bint Muavviz‘den nakledilen bir haberde, “Biz kadınlar Hz. Peygamber ile berâber gazvelerde bulunurduk. Askerlere su verir, onlara hizmet eder, yaralı ve ölüleri Medine‘ye naklederdik.”⁸⁷¹ ifâdeleriyle onun da bu vazîfeyi icrâ ettiği açıkça görülmektedir. Yine kendisinden Taberânî‘de yer alan kayıta ise Resûlullah ile buldukları savaşlarda çarpışmadıklarını; askerlere su verip, yaralıları tedâvi ettiklerini(فَلَا نُقَاتِلُ، وَلَكِنْ نَسْقِيهِمْ مِنَ الْمَاءِ، وَنُدَاوِي الْجُرْحَى) özellikle vurgulamaktadır.⁸⁷² Buraya kadar bu kaydettiğimiz rivâyetlerde dikkat edileceği üzere zikri geçen haberler ya savaşa katılan hanım sahâbîlerin bizzat kendileri tarafından ya da onlarla aynı savaşta yer almış evlâtları yâhut yakınları tarafından müşâhelere dayanmaktadır. Kimi rivâyetlerin ise bu hanımların savaşlarda yer alamamış evlât, torun, yeğen gibi yakınları tarafından nakledildiği görülmektedir. Bu tabloda hareketle rivâyetleri kaynaklarda yer bulan

⁸⁶⁶ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 269; İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, C. 10, s. 384.

⁸⁶⁷ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 268.

⁸⁶⁸ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 241.

⁸⁶⁹ Kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre kadınların savaşa katılmak için sarfettikleri “Su tulumlarını dikerim.” ifâdesinin “Su taşıırım.” anlamına da geldiği söylenebilir. Bkz. Mehmed Sofuoğlu(mütercim), *Sâhîh-i Buhârî ve Tercemesi*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1987-1989, C. 6, s. 2709.

⁸⁷⁰ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 687; İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, C. 10, s. 276; Taberî, *et-Târîh*, C. 11, s. 624; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 412; Abdullah b. Afîfî el-Bâcûrî, *el-Mer‘etü‘l-‘Arabîyyetü fî Câhîliyyetihâ ve İslâmihâ*, 2. bs., Medine, Mektebetü’s-sekâfe, 1350/1932, C. 2, s. 39; Kettânî, *et-Terâtîbü‘l-idâriyye*, C. 2, s. 75.

⁸⁷¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 44, s. 567(Had. no: 27017); Buhârî, “Cihâd”, 67(Had. no: 2882), 68(Had. no: 2883); Mühelleb, *el-Muhtasarü‘n-nasîh*, C. 2, s. 295; Ebü‘l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik b. Battâl el-Bekrî el-Kurtubî İbn Battâl, *Şerhu İbn Battâl ‘alâ Şahîhi‘l-Buhârî*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim, 2. bs., Riyad, Mektebetü‘r-rüşd 1423/2003, C. 5, s. 79; Humeydî, *el-Cem‘ beyne‘ş-Şahîhayn*, C. 4, s. 296; Nevevî, *Tehzîbü‘l-esmâ‘*, C. 2, s. 343; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Kirmânî, *el-Kevâkîbü‘d-derârî fî şerhi Şahîhi‘l-Buhârî*, 2. bs., Beyrut, Dâru İhyâi‘t-türâsi‘l-Arabî, 1401/1981, C. 12, s. 154; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 133.

⁸⁷² Taberânî, *el-Mu‘cemü‘l-kebîr*, C. 24, s. 276(Had. no: 701).

hanımların kendileri ve âile fertleri tarafından kaydedilmesiyle büyük ölçüde sağlandığı anlaşılmaktadır. Yukarıda kaydettiğimiz rivâyetlerin dışında Ümmü Süleym⁸⁷³, Hamne bint Çahş⁸⁷⁴, Ümmü Eymen⁸⁷⁵ ve Ümmü Umâre'nin⁸⁷⁶ savaşlarda susuzluğu giderme adına gayret sarfettiği sâir kaynaklarda da zikredilmektedir. Vâkîdî'de eserinde Uhud'a müslüman kadınlardan on dört kişinin katıldığını beyân ettikten sonra sahâbî hanımların (askerlere) sırtlarında yiyecek ve içecek taşıdığını, yaralılara su verdiklerini tavsîhen belirtmektedir.⁸⁷⁷

Kaynaklarda müslüman ordu içinde sâkîlik yapan bir diğer kişi Medineli hanımlardan Ümmü Selî'tir. Nakledilen habere göre bir gün Ömer b. el-Hattâb, Medineli hanımlar arasında bir takım kadın elbiseler dağıtmış ve onlardan bir elbise artakalmıştı. Orada hazır bulunan bazı kimseler geriye kalan o elbiseyi de yanında bulunan Resûlullah'ın kızına(Ömer'in zevcesi, Alî b. Ebî Tâlib'in kızı Ümmü Gülsüm'ü kast ederek) vermesini tavsiye etmişler, o da onlara Resûlullah'a bîat eden ensar hanımlarından Ümmü Selî'tin bu elbiseye daha lâıyk olduğu şu sözlerle ifâde etmiştir: “Çünkü Ümmü Selî't, Uhud günü bizim için su kırbalarını dikerdi(onları yüklenir taşırdı).”⁸⁷⁸ Bir başka rivâyette Karaza b. Kâ'b el-Ensâriyye'nin mevlâsı olduğu bildirilen Ümmü Ma'bed adında bir hanımın Zeyd b. Sâbit, Muâz b. Cebel, Zeyd b. Erkam gibi Hz.

⁸⁷³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 10, s. 395; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, C. 5, s. 240; Ziriklî, *el-A'lâm*, C. 3, s. 33.

⁸⁷⁴ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 249; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 10, s. 230; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-şahâbe*, C. 6, s. 3293; İbnü'l-Cevzî, *et-Telkîh*, s. 230; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, C. 7, s. 71; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, C. 5, s. 340; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 1, s. 153; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 88.

⁸⁷⁵ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, ss. 241, 250; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 10, s. 214; Belâzürî, *Ensâb*, C. 1, s. 320; İbn Asâkir, *Târîhu medîne*, C. 20, s. 308; İbnü'l-Cevzî, *et-Telkîh*, s. 229; *Sıfatü's-Safve*, C. 2, s. 55; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, C. 3, s. 266; C. 5, s. 430; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 1, ss. 149, 153; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 3, s. 64; C. 8, s. 361; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, C. 4, s. 201.

⁸⁷⁶ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 268; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 10, s. 383; Belâzürî, *Ensâb*, C. 1, s. 325; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, C. 5, s. 198; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 1, s. 162; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, C. 4, s. 202; Ziriklî, *el-A'lâm*, C. 8, s. 19.

⁸⁷⁷ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 249. Aynı haberler için bkz. Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 1, s. 153.

⁸⁷⁸ İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl*, C. 2, ss. 359-360, 558; Buhârî, “Cihâd”, 66(Had. no: 2881); “Megâzî”, 23(Had. no: 4071); Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ'*, C. 2, ss. 63-64; Ebû'l-Muzaffer Avnüddîn Yahyâ b. Muhammed b. Hübeire eş-Şeybânî İbn Hübeire, *ed-Dûrî el-İfşâh 'an me'âni's-şihâh*, thk. Fuâd Abdülmün'im Ahmed, Riyad, Dârü'l-vatan, 1417, C. 1, s. 185; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, C. 2, s. 64; Huzâî, *Tahrîcü'd-delâlâti's-sem'iyye*, s. 154; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, C. 4, s. 220.

Peygamber'in sahâbîlerinden bazı kimselere su verdiği nakledilmektedir.⁸⁷⁹ Ancak rivâyetten bu eylemin bir savaş münasebetiyle mi yoksa sosyal hayatın akışında yer bulan bir davranışın neticesi mi aktarıldığı anlaşılammaktadır.

Yine burada konumuzla bağlantılı bir kayda daha yer vermek istiyoruz. Uhud Harbi'nde Hz. Peygamber'in kızı Fâtıma, babasının tedâvisi ile ilgilenirken Resûlullah aşırı bir şekilde susması üzerine Alî b. Ebî Tâlib Mihrâs denilen bir kuyudan su almaya gitmiş ve kalkarıyla biraz su getirmişti. Suyu içmek için yaklaşan Hz. Peygamber suda hoşlanmadığı bir koku duyması üzerine "Bu tadı bozuk bir sudur." diyerek suyu içememiş sâdece ağzındaki kandan ötürü ağzını çalkalamış yâhut yüzündeki kanı yıkamıştı.⁸⁸⁰ Muhtemelen Hz. Peygamber'in suyu içemediğini gören Muhammed b. Mesleme, o an hanım sahâbîlerin yanında su bulamayınca bir su arkına⁸⁸¹ giderek tatlı(içilebilir) bir su (بِماءٍ عَذْبٍ) alıp Resûlullah'a getirmiş ve Hz. Peygamber o sudan içtikten sonra Muhammed b. Mesleme'ye hayır duasında bulunduğu kaydedilmektedir.⁸⁸² Bu haberler bağlamında müslüman kadınların yaralı ve susayan askerlere sağlamış oldukları suların özellikle gelişigüzel olmayıp içilebilir sular olduğu yukarıda zikredilen rivâyetin bir benzerinin onlar hakkında tesâdüf edilememesine binâen söylenebilir. Kuşkusuz gerek yaralıların temizlenmesinde olsun gerek askerlerin içmesi için sağlanan bu suların sağlık açısından da ayrıca önem arz ettiği, bu nedenle suların içilebilmesinin yanında sağlığı olumsuz etkileyecek illetlerden berî kaynakların tercih edilmesi söz konusudur. Bir başka konuyla da münasebeti bulunması açısından kısaca temas ettiğimiz sağlıklı su meselesinin devamını gelecek bahisle birlikte bağlantılı olarak misallerle ifâde edeceğiz.

Burada son olarak dile getirebileceğimiz bir diğer husus kadınların sağlamış oldukları su hizmetinin katıldıkları her savaşta aynı oranda ihtiyaç hâsil etmediği görülmektedir. Elbette bunun ilk sebebi olarak en başta bu savaşların her birinin farklı

⁸⁷⁹ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, C. 25, ss. 170-171(Had. no: 414, 419); Ebü Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-şahâbe*, C. 6, s. 3560; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, C. 7, s. 386; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, C. 5, s. 67; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, ss. 477-478.

⁸⁸⁰ İbn İshâk, *es-Sîre*, s. 331; Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 249; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 47; Tâberî, *Târîh*, C. 2, s. 519; İbn Hibbân, *es-Şikât*, C. 1, s. 230; Ebü Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî Ebü Nuaym el-İsfahânî, *Kitâbü Tıbbi'n-nebî*, thk. Mustafa Dönmez, 1. bs., Beyrut, Dâru İbn Hazm, 1467/2006, C. 2, s. 491; Beyhakî, *es-Sünen*, C. 2, s. 298(Had. no: 1283); Süheylî, *er-Ravzü'l-üniif*, C. 6, ss. 8-9.

⁸⁸¹ Vâkîdî bu su arkı hakkında "Bugünkü Teymîlerin evlerinin yanında bulunan" açıklaması mesâfeye dayalı tahminlere dayanak oluşturması açısından ehemmiyet arz etmektedir. Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 250.

⁸⁸² Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 250; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 1, s. 153.

mekân ve şartlarda gerçekleşmesi gösterilebilir. Rivâyetlerin ekserisinin Uhud harbi üzerinden aktarılmasından da anlaşılabilir üzere müslüman askerlerin en çok su ihtiyacının kadınlar tarafından karşılandığı savaş Uhud Savaşı olmuştur.

2.2.3 Yemek Hazırlama

Savaşlarda ordunun geri tarafında yer alan hanım sahâbîlerin müslüman askerler için icrâ ettikleri bir diğer hizmet onlara yemek hazırlama ve ikramda bulunma olarak ifâde edilebilir. Zira müslüman kadınların savaşa katılma gibi bir mecburiyetleri bulunmadığı, savaşa katılarak göstermiş oldukları bu vazîfelerin onlar için yerine getirmeleri gereken zorunlu bir işten ziyâde gönüllülük esasına dayalı fiiliyattan ibâret olduğu söylenebilir. Bu nedenle kadınlar için diğer işlerde olduğu gibi orduya yemek hazırlama ameliyesini ifâde ederken de vazîfe yerine hizmet kelimesinin kullanımının daha yerinde olduğunu düşünerek tercih etmekteyiz.

İlk olarak kadınların müslüman askerlerin yemeklerini yaptığına dâir Ümmü Atıyye'nin beyânı pek çok kaynak tarafından nakledilmektedir. O'ndan rivâyet edilene göre Resûlullah ile berâber yedi savaşta hazır bulunduğunu zikreden bu hanım sahâbî, katıldığı bu gazvelerde yerine getirdiği hizmetleri sayarken askerler için yemek yaptığını da açıkça belirtmektedir.⁸⁸³ Uhud'a katılan hanımlarından da cepheye müslüman askerler için sırtlarında yiyecek ve içecek taşıdıkları da tarih ve megâzî eserlerinde yer almaktadır.⁸⁸⁴ Hamîdullah'ın kaydettiği başka bir bilgiye göre Uhud Savaşı'nda Mekke ordusu Medine'nin kuzey-batısında karargâhını kurması hasebiyle Hz. Peygamber'in de Medine'nin kuzey kesimindeki mahallelere yönelerek şehir ile Uhud arasında Şeyheyn denilen konumda gecelemiş ve bu sırada kendisine akşam yemeğini hanımı Ümmü Seleme getirmiştir.⁸⁸⁵

Kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre hanımların savaşlarda gösterdikleri hizmetlerin nitelik ve niceliklerinin savaşların gerçekleştiği mekân, süre, sevkülçeyş gibi etkenlere bağlı olarak muktezâ-yı hâl üzere değişkenlik arz etmektedir. Bilhassa Hendek Gazvesi'nin süresi, savaş stratejisi ve gerçekleştiği konum ve müslümanların sınırlı

⁸⁸³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 10, s. 422; İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, C. 6, s. 537(Had. no: 33650); İbn Râhûye, *el-Müsne'd*, C. 5, ss. 211-212(Had. no: 2346-2347); Dârimî, *Cihâd*, 30(Had. no: 2466); Müslim, "Cihâd", 142(Had. no: 1812); İbn Mâce, "Cihâd", 37(Had. no: 2856); Nesâî, "Siyer", 186(Had. no: 8829); Ebû Avâne el-İsferâyînî, *el-Müsne'd*, C. 4, s. 333(Had. no: 6879).

⁸⁸⁴ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 259; Makrîzî, *İmtâ' u'l-esmâ'*, C. 1, s. 153.

⁸⁸⁵ Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, s. 199(md. 386).

imkânlar içinde özellikle açlığa bağlı sıkıntılar çekmesi adeta kadınların bu alanda kendilerini gösterecekleri bir ortama dönüşmüş ve onlarda imkânları ölçüsünde gayretler sarfetmişlerdir. Bu gayretlerin tüm ordunun ihtiyacını karşılamaktan ziyâde daha çok kendi yakınlarının yanında Resûlullah'a ikrâmen sundukları bir takım yiyeceklerin ihsân-ı ilâhî olarak mûcizevî şekilde artmak suretiyle diğer askerlerin de bu yemeklerden doyana kadar yedikleri nakledilmektedir.

Bu konuda ilk olarak hicretten sonra Resûlullah'a bîat eden Medineli hanımlardan Amre bint Revâha için aktarılan haber zikredilebilir. O, Hendek'te müslümanların şedid-i cû'-i hal üzere buldukları bir zamanda kocası Beşîr b. Sa'd ve kardeşi Abdullah b. Revâha'ya büyükçe bir tabak Acve hurmasını elbisesinin içine sararak kızıyla göndermişti. Hendeğe gelen Bint Beşîr'i babası ve dayısını ararken gören Hz. Peygamber yanına çağırarak yanında olanı sormuş, kız babası ve dayısı için annesinin yemek gönderdiğini söyleyince önce kızıdan yemeği getirmesini ve daha sonra yere bir sergi serilmesini istemişti. Hurmalar serilen serginin üzerine konulduktan sonra bir münâdî hendek ehline seslenerek herkesi yemeğe çağırmış, gelenler o yemekle karınlarını doyurmuşlardı.⁸⁸⁶ Hendek'te yaşanan bir diğer misal Câbir b. Abdullah'tan aktarılmaktadır. Diğer adıyla Ahzâb gazvesi öncesi müslümanlar hendeği kazarken Resûlullah'ın aşırı derecede aç olduğunu fark eden Câbir hemen hanımının yanına gelerek durumdan kendisini haberdar etmiş ve bir şeyler hazırlamasını istemişti. Eşi evde sâdece bir avuç arpa ve bir koyunlarından başka yiyecek bir şeylerinin olmadığını söylemesi üzerine Câbir, arpayı vakit kaybetmeden öğüterek ondan ekme yapmasını söylemiş, sonra koyunun bir kısmını kızartıp bir kısmını pişirerek hazır etmişlerdi. Hazırlık tamamlandıncâ Hz. Peygamber ve ashâbından bazılarını yemeğe davet etmek niyetiyle Allah resûlünün yanına varan Câbir kendisine yemek hazırladığını bildirmiş ve kendileriyle birlikte bazı sahâbîleri evine sofraya buyur etmişti. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem orada bulunan sahâbîlere de seslenerek onları da yemeğe çağırmış ve kendisiyle birlikte ashâb onar kişilik gruplar halinde Câbir'in hanesinde karınlarını

⁸⁸⁶ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, C. 1, s. 476; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 170; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Delâil*, C. 1, ss. 499-500; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünüf*, C. 6, ss. 265-266; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, C. 7, ss. 401-402; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. 6, s. 25; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 5, ss. 231-232; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, C. 9, ss. 473-474.

doymuşlardı.⁸⁸⁷ Yine bu savaş esnasında bir başka misal; Hz. Peygamber'in çadırına Ümmü Âmir el-Eşheliyye⁸⁸⁸ adında hanım sahâbî bir kabın içinde yağda kavrulmuş hurma göndermiş, çadırda bulunan Resûlullah'ın eşi Ümmü Seleme ihtiyacı kadar yedikten sonra Hz. Peygamber'in münâdîsi müslümanları akşam yemeği için çağırıp o kalan yemekten doyuncaya kadar yedikleri müellifler tarafından kaydedilmektedir.⁸⁸⁹ Bir diğer savaş hakkında haberlere geçmeden önce hendekte hazır bulunan müslümanların içinde bulunduğu şartları yansıtan bir habere daha yer vermek istiyoruz. Kaynaklardan hareketle Resûlullah'ın sırdaşı olarak nitelendirilen sahâbî Huzeyfe b. el-Yemân'ın bizzat kendisinin aktardığına göre "Hatırlıyorum; çok soğuk bir gecede, Hendek'te Resûlullah ile birlikteydik; Hem soğuk, hem açlık, hem de korku bizim aleyhimize birleşmişlerdi. Bunun üzerine Resûlullah, "Kim bizim için müşriklerin neler yaptığını öğrenip gelecek? Allah onu cennetteki arkadaşım yapsın." dedi. Huzeyfe dedi ki: "Resûlullah o kişiye, cenneti ve dönüşü vaat etmişti. Bizden hiç kimse kalkmadı. Sonra bunu üç kere tekrar etti. Yine açlık, soğuk ve korkudan ötürü kimse kalkmadı. Resûlullah kimsenin kalkmadığını görünce beni çağırdı ve "Ey Huzeyfe!" dedi. Huzeyfe: Benim ismimi ağzıma aldığımda, kendimde ayağa kalkacak bir tâkat bulamadım. Nihâyet ona gittim, fakat göğsümdeki yüreğimde bir titreme sesi vardı. Resûlullah, "Gecedен beri sesimi işitiyorsun ve kalkmıyorsun?" dedi. Ben, "Seni hak ile gönderene yemin olsun ki, bendeki açlık ve üşüme sebebiyle kalkamıyordum." dedim."⁸⁹⁰ Ashâb-ı Resûl'ün içinde bulunduğu bu sıkıntılar göz önüne alındığında kadınların imkânları nisbetinde göstermiş oldukları ikramların sağlamış olduğu faydalar daha iyi mülâhaza edilebilmektedir.

Müslüman askerlerin savaşlarda yemek ve suya dayalı ihtiyaçlarının en yoğun yaşandığı savaşlar zaman bakımından uzun sürenler olduğu söylenebilir. Yukarıda bahsi geçen Hendek Gazvesi bunun bir örneği olduğu gibi Hayber için de bazı haberlere sâhip

⁸⁸⁷ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 452; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 170; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 23, ss. 276-277(Had. no: 15028); Süheylî, *er-Ravzü'l-ünüf*, C. 6, s. 266; İbnü'l-Cevzî, *Câmi'u'l-mesânid*, C. 2, s. 100; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehbî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-(tabakâtü'l-)meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, 1. bs., Beyrut, Dârü'l-garbi'l-İslâmî, 2003, C. 1, s. 187; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. 6, s. 24; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 5, s. 156; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, C. 9, s. 479.

⁸⁸⁸ Bu haberi yapmış olduğu tezinde Vâkîdî'den iktibasla kullanan bir araştırmacının muhtemelen zühul eseri yemeği gönderen kişiyi Ümmü Âmir el-Eşheliyye yerine Ümmü Âbid şeklinde kaydettiği görülmektedir. Yıldırım, Hz. Peygamber'in hanımlarından Ümmü Seleme'nin hayatı ve kişiliği, s. 34.

⁸⁸⁹ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 477; İbn Asâkir, *Târîhu medîne*, C. 32, s. 223; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 5, s. 231; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, C. 4, s. 370.

⁸⁹⁰ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 2, ss. 488-489.

bulunmaktayız. Hayber’e katılan Medineli hanım sahâbî Ümmü Umâre’den, “Hayber’de, Benî Mâzin b. en-Neccâr’ın iki atını kestik. es-Sa‘b b. Muâz’ın kalesi fethedilmeden önce onları yiyorduk.”⁸⁹¹ Bir başka rivâyetinde ise, “es-Sa‘b b. Muâz kalesinde öyle yiyecekler bulduk ki, onların tüm Hayber’de olabileceklerini sanmıyordum. Müslümanlar orada kaldıkları bir ay veya daha fazla süre boyunca o kaleden yediler.”⁸⁹² Kaynakların sundukları bilgilerden bu kalenin ele geçirilmesinden önce geçen on gün kadar kuşatma süresinde müslümanların yanlarında yiyecek kalmadığı ve ciddi açlık yaşadıkları nakledilmektedir.⁸⁹³ Bu kalenin müslümanların himâyesine girmesiyle katıldığı savaşlarda askerlere yemek yaptığına dâir açık haberlerine sâhip olduğumuz Ümmü Atıyye’nin diğer hanım sahâbîlerle birlikte ele geçirilen malzemelerden savaşan müslüman askerlere yemekler hazırladıkları da rivâyetler bağlamında düşünülebilmektedir.

Buraya kadar kadınların savaşlarda su ve yemek noktasında sağlamış oldukları hizmetlerin bir yönüne dikkat çekmek istiyoruz. Kadim zamanlardan beri düzenli ordulardan müteşekkil devletlerin askerî birliklerinin içinde muhtemel yaralanma yâhut hastalanma vak‘alarına karşın orduda sağlıkçı askerî personeller bulundurulmaktaydı. Örneğin Roma ordusunda yaralanan veya hastalanan bir asker ile ordu içindeki sağlıkçı askerler tarafından ilgilenilir ve tedâvisi yapılırdı. Romalı hekim Vegentius da askerlerin gayrisihhî ve bulanık sudan içmelerine müsâade edilmemesi gerektiğini, çünkü iyi vasıflar taşımayan suları içmenin aynen zehir içmekten farksız olarak zararlara yol açabileceğini belirtmektedir. Zîra o devirlerde orduların verdikleri en fazla kayıpların askerler arasında meydana çıkan sârî illetler, gıda zehirlenmeleri ve maraz-ı müstevlî oluşturduğu görülmektedir. Bu açıdan hanım sahâbîlerin, askerlerin mukâvemetlerini dumûra uğramaması ve bedenî bir kısım rahatsızlıklar yaşamamaları için yemek ve su hizmeti bağlamında gösterdikleri gayretlerin büyük ehemmiyeti hâiz olduğu daha iyi anlaşılmaktadır.⁸⁹⁴ Yine bu konuda Hayber’de es-Sa‘b b. Muâz kalesi ve içindeki yiyeceklerin müslümanların eline geçmeden önce bazı sahâbîlerin buraya ilk geldiklerinde yeşil, fakat hastalıklı ve sağlıksız meyvelerden yedikleri bu nedenle de sıtmaya tutuldukları kaydedilmektedir. Bu durumdan haberdar edildiğinde Hz.

⁸⁹¹ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, C. 2, s. 661.

⁸⁹² Vâkîdî, *el-Meğâzî*, C. 2, s. 665.

⁸⁹³ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, C. 2, s. 659.

⁸⁹⁴ Öztürk, *Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, ss. 52, 178.

Peygamber, suyu tulumlarda soğutmalarını, iki ezan vakti(sabah ile yatsı ezanı) arasında üzerlerine dökmelerini ve Allah'ın adını anmalarını söylemiş onlarda bu tavsiyelere uymuşlardı.⁸⁹⁵ İslâm târihinde bir diğer örnek Tebük seferinden misal verilebilir. Cezîretülarap'ın kuzeybatısında Medine-Tebük yolu üzerinde bulunan ve Sâlih peygamber ile ilgisinden dolayı Medâinü Sâlih diye de isimlendirilen el-Hicr⁸⁹⁶ denilen yerde Hz. Peygamber sahâbilerine buranın kuyusundan su içmemelerini ve buradan su almamalarını emretmişti. Sahâbîler bu emr-i nebî öncesi o kuyunun suyundan alıp hamur yoğurduklarını ve su kaplarını doldurduklarını söyleyince onlara, hamurları develere vermelerini ve ondan asla yememelerini, suyu da dökmelerini emretmiş, onlarda bu îkazlara uymuşlardı.⁸⁹⁷ Bir diğer rivâyette yine burada Resûlullah, ashâbına Sâlih Peygamber'in dişi devesinin su içtiği kuyudan su alabileceklerini ifâde ettiği bildirilmektedir.⁸⁹⁸

Buraya kadar ele aldığımız bu rivâyetler bağlamında; kadın sahâbîlerin ordu içinde hem yaralıların tedâvisi hem savaşı ve yaralı askerlerin su ve yemek ihtiyaçlarının karşılanması noktasında göstermiş oldukları hizmetlerle Hz. Peygamber dönemindeki savaşlarda tıpkı askerî sıhhiye birliği gibi ceht ve gayret sarfettikleri rahatlıkla söylenebilir.

2.2.4 Harb ve Konaklama Meydanlarında Nezâret(Eşyaların Gözetimi)

Bu konuda aktarılan bilgilerden biri yine Ümmü Atıyye'den nakledilen rivâyette mevcuttur. O, savaşlarda göstermiş olduğu hizmetlerden biri olarak geride eşyaların gözetimiyle de ilgilendiğini beyân etmektedir.⁸⁹⁹ Muâsır araştırmacılar da tabîî bir sonuç olarak bu rivâyetten hareketle kadınların savaşlarda, cephede ve konaklama yerlerinde

⁸⁹⁵ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, C. 2, s. 646; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, C. 5, s. 121.

⁸⁹⁶ Ömer Faruk Harman, "Hicr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998, C. 17, s. 454.

⁸⁹⁷ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, C. 3, ss. 1006-1007; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 4, s. 161; Buhârî, "Enbiyâ", 17(Had. no: 3378); Taberî, *et-Târih*, C. 1, s. 231; C. 3, s. 105; İbn Hibbân, *es-Şikât*, C. 2, s. 93; Beyhakî, *Delâ'il*, C. 5, s. 240; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 2, s. 147; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. 7, ss. 163, 166.

⁸⁹⁸ Buhârî, "Enbiyâ", 17(Had. no: 3379); Müslim, "Zühd", 40(Had. no: 2981); Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *Şaḥîḥu İbn Hibbân bi-tertibî İbn Balabân*, thk. Şuayb el-Arnaût, Beyrut, Müessesetü'r-risâle, 1414/1993, C. 14, s. 82(Had. no: 6202); Beyhakî, *es-Sünen*, C. 2, s. 211(Had. no: 1130).

⁸⁹⁹ İbn Sa'd, *et-Ṭabaḳât*, C. 10, s. 422; İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, C. 6, s. 537(Had. no: 33650); İbn Râhûye, *el-Müsned*, C. 5, ss. 211-212(Had. no: 2346-2347); Dârimî, Cihâd, 30(Had. no: 2466); Müslim, "Cihâd", 142(Had. no: 1812); İbn Mâce, "Cihâd", 37(Had. no: 2856); Nesâî, "Siyer", 186(Had. no: 8829); Ebû Avâne el-İsferâyînî, *el-Müsned*, C. 4, s. 333(Had. no: 6879-6880).

eşyaların gözetilmesi ve korunmasını yaptıklarını ifade etmişlerdir.⁹⁰⁰ Kimi araştırmacının ise aynı rivâyeti kullandığı yerde bu hizmeti, (nezâret) yerine (hayvanlara su verdiği) şeklinde sunduğu görülmektedir.⁹⁰¹ Yine savaşa katılmak için Hz. Peygamber'den izin isteyen Ümmü Sinân'ın da ifâdelerinden bu hizmete gönüllü olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁰² Bizim bu konuda eklemek istediğimiz husus bu hizmetin tüm savaşları ve ordunun tamamını kapsayıcı bir nezâretten ziyâde daha sınırlı ve elden geldiğince görülen hizmetlerden biri olarak ifade edilmesi ortaya koyulan eylemin daha farklı boyutlarda gereğinden fazla anlam yüklenmesini önleme adına söylenmelidir. Zira bu konu ile alakalı erkeklerden de orduda vazîfelendirilen sahâbîlerden bahsetmek rivayetler bağlamında mümkündür. Bu nedenle mesele, kadın sahâbîlerin bu hizmetle seferlerde kimi zaman erkeklerin yükünü hafiflettiği yönünde ifade edilebilir. Uhud Gazvesi'nde Hz. Peygamber'in kızı Fâtıma'nın babasının tedâvisi ile meşgul olurken, eşi Ali'nin de Resûlullah'a su getirmeye gitmeden önce kılıcını hanımı Fâtıma'ya bırakarak onu tutmasını bir diğer ifadeyle kılıcına göz kulak olmasını istemesi misal verilebilir.⁹⁰³

2.2.5 Geri Hizmetler

Hanım sahâbîlerin göstermiş oldukları hizmetlerin genel bir ifâdesi olarak kullanılan "Geri Hizmetler" ifâdesi onların savaşlara çıkarken veya sonrasında kurmuş oldukları kendi beyânlarından hareketle tanımlanmıştır. Bu beyânlarda kimi zaman gösterilecek hizmetin adı açıkça zikredilmekteyken kimi zaman daha umûmî ifâdeler kullandıkları da görülmektedir. Bunlardan bazıları; "Hizmet ederiz." (وَنَحْدُمُهُمْ)⁹⁰⁴, "Elimizden geldiği kadar(gücümüz yettiğinde) hizmet ederiz." (وَتُعِينِ الْمُسْلِمِينَ بِمَا اسْتَطَعْنَا)⁹⁰⁵,

⁹⁰⁰ Akman, *Hz. Peygamber Döneminde Savaşlarda Kadın*, s. 263; Savaş, *İslâm'ın İlk Asrında Kadın*, s. 207.

⁹⁰¹ Öztürk, *Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, s. 127.

⁹⁰² Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 2, ss. 686-687; İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 276; Tâberî, *Târîh*, C. 11, s. 624.

⁹⁰³ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 249; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Kitâbü Tıbbî'n-nebî*, C. 2, s. 491; Beyhakî, *Delâ'il*, C. 3, s. 283; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 1, s. 153.

⁹⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 44, s. 567(Had. no: 27017); Buhârî, "Cihâd", 68(Had. no: 2883); "Tıb", 2(Had. no: 5679); Nesâî, "Siyer", 186(Had. no: 8830); İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 133.

⁹⁰⁵ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 685; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 290; İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 277; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 45, s. 108(Had. no: 27136); Beyhakî, *es-Sünen*, C. 5, s. 61(Had. no: 4166); Süheylî, *er-Ravzü'l-ünüf*, C. 6, s. 516; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, C. 7, ss. 29, 423; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. 6, s. 312; *es-Sîre*, C. 3, s. 387; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, C. 5, s. 144; Halebî, *es-Sîretü'l-Halebi*, C. 3, s. 82.

“Allah yolunda hizmet ederiz.” (وَتُعِينُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ)⁹⁰⁶ şeklinde tesâdüf edilmektedir. Anlaşılan savaflara çıkan müslüman kadınlar, yerden ok toplayıp askere vermekten (وَتُنَالُونَ السِّهَامَ)⁹⁰⁷, haber toplamaya⁹⁰⁸ kadar değişik alanlarda İslâm ordularına çeşitli yardımda bulunmuşlardır. Hatta bu yardımların savaş öncesi; çarpışmaya giden eşinin silahını hazır etmekten (تَعِدُ لَزَوْجِهَا سِلَاحَهُ)⁹⁰⁹, savaş sonrası; harbden dönen kocasının ya da babasının silahını (إِلَى أَهْلِ نَاوِلَ سَيْفَهُ ابْنَتَهُ) temizlemeye (اغْسِلِي عَنْ هَذَا دَمَهُ يَا بِنْتِي)⁹¹⁰ kadar yayıldığı bildirilmektedir. Bu haberden hareketle geri hizmetlerin yalnız savaş esnasında değil, ayrıca savaş öncesi ve sonrasını da kapsadığını söylemek mümkündür.

2.2.6 Askeri Teşvik ve Cesâretlendirme

Câhiliye dönemi ve ilk İslâm devri zamanlarında müşrik kadınlar için savaflarda icrâ ettikleri bazı görevlerden bahsedilmektedir. Bunlardan birisi; savaflarda şiirler ve şarkılar söyleyerek çarpışmalara katılan müşrik askerlerin moral ve motivasyonlarını canlı tutmak ve hatta arttırmak için gösterilen gayretlerdi ve bu onlar için bir görev telakkî edilmekteydi. Ancak İslâm ordusuna gelindiğinde müslüman kadınlar için ne böyle bir vazîfe ne de böyle bir hizmetten bahsetmek söz konusu değildir. Bunun nedenlerin arasında; Müslümanlar için savaşın amaç ve gâyesinin dînî inançları bağlamında şekillenmesi ve onların his dünyalarında heyecan uyandırıcı tebşirât ve ed'îye ifâdelerinin savaflarda beyân sâhibinin bizzat Resûlullah'ın olmasıdır. Ayrıca Hz. Peygamber'in vahyin ışığında ortaya koyduğu prensiplerin de etki ve neticesi olarak da hanım sahâbîlerden bu tür davranışların izhâr edilmediği söylenebilir. Ancak “Zarûretler kendi miktarınca takdîr olunur.” (Mecelle/22) kaidesince de kimi zaman müslümanların izzet

⁹⁰⁶ İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, C. 6, s. 537(Had. no: 33651); C. 7, s. 395(Had. no: 36886); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 37, s. 21(Had. no: 22332); C. 45, s. 42(Had. no: 27092); Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 150(Had. no: 2729); İbn Ebû Âsım, *el-Âhâd ve'l-meşânî*, C. 6, s. 81(Had. no: 3294); Nesâî, “Siyer”, 185(Had. no: 8828); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, C. 25, s. 137(Had. no: 332); Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-şahâbe*, C. 6, s. 3501.

⁹⁰⁷ İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, C. 6, s. 537(Had. no: 33651); C. 7, s. 395(Had. no: 36886); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 37, s. 21(Had. no: 22332); C. 45, s. 42(Had. no: 27092); Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 150(Had. no: 2729); İbn Ebû Âsım, *el-Âhâd ve'l-meşânî*, C. 6, s. 81(Had. no: 3294); Nesâî, “Siyer”, 185(Had. no: 8828); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, C. 25, s. 137(Had. no: 332); Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-şahâbe*, C. 6, s. 3501.

⁹⁰⁸ Vâkidî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 265; Fayda, “Âişe”, (DİA), C. 2, s. 201.

⁹⁰⁹ Hâşimî, *Nisâü'l-Ensâr*, s. 14.

⁹¹⁰ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 63-64; Taberî, *et-Târîh*, C. 2, s. 533; İbn Hibbân, *eş-Şikât*, C. 1, s. 235; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünüf*, C. 6, s. 25; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîh*, C. 1, s. 172; İbn Kesir, *el-Bidâye*, C. 5, s. 449; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, C. 4, s. 229.

ve itibarı için ellerinden ve dillerinden geleni göstermekten çekinmemişlerdir. Uhud Savaşı'nda o zaman müşrik saflarında bulunan Hind bint Utbe'nin Hz. Peygamber'in amcası ve Abdülmuttalib'in oğlu Hamza'nın ölümü sonrası harb meydanında Bedir'de kaybettiği yakınlarının intikâmını aldığına dâir nefret içerikli sözlerine müslümanlar safında yer alan Hind bint Üsâse b. Abbâd b. Muttalib, “*Bedir'de belaya uğradın, Bedir'den sonra da zillete düşeceksin.*”⁹¹¹ sözleriyle başlayan bir şiirle irticâlen karşılık vermesi bu konuda misal olarak zikredilebilir. Hind bint Üsâse'nin, Utbe kızı Hind'in sözlerine karşılık kaydedilen bu şiirin onun şâirlik yanının da bulunduğu göstermesinin yanı sıra, amcakızı olması hasebiyle Hamza'nın şeref ve haysiyetine söylenmiş sözlere karşılık vermeyi o an kendisi için bir görev addetmesinin neticesi olarak da ifâde edilebilir. Şiirde geçen “*Hamza benim aslanımdır ve Ali doğanım.*” sözleri bunun açıkça göstergesidir.

2.2.7 Savaştan Kaçan Askeri Kınama

Bir önceki başlık altında sunulduğu gibi Câhiliye devri kadınının savaşlarda üstlendiği görevlerden biri de müşrik askerlerin savaşın şiddetlendiği yâhut kızıştığı bir anda geriye kaçmalarını engellemek, hatta onların ölesiye çarpışmalarını ve savaştan geri durmamalarını sağlamaktı. Bu konuda kullandıkları en büyük silahları dilleri olan bu kadınlar eğer bir asker kaçmaya yeltenirse hemen küçük düşürücü ifâdelerle onu kınar ve genellikle yeniden dönmesini sağlarlardı. Ancak daha önce de kaydettiğimiz gibi İslâm ordusunda kadınlar tarafından böyle bir görevden bahsetmek mümkün değildir. Ancak her ne kadar bu onlar için bir görev telakkî edilmese de müslümanların belli bir süreliğine dağınkılığa düştüğü iki savaşta bazı hanım sahâbîlerin ileri gelenleri tarafından Hz. Peygamber'i savunmasız bırakıp geriye dönenleri söz ve davranışlarıyla itap ettikleri görülmektedir.

Uhud Harbi'nde okçular tepesi olarak isimlendirilen yerdeki müslüman okçuların Allah resûlünün emrine muhalif hareket ederek savaşın erken vaktinde yerlerini terk etmeleri sonucu yaşanan hâdisede müslümanlar iki ateş arasında kalarak ağır kayıplar vermesine ve müslümanların dağınkılığa düşmesine neden olmuştu. Kaynakların buradan

⁹¹¹ İbn İshâk, *es-Sîre*, s. 333; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 54; İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, C. 1, s. 358; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünîf*, C. 6, s. 16; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser*, C. 2, ss. 28-29; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. 5, ss. 419-420; İbn Hadîde, *el-Misbâhu'l-Mudî fi Kitâbi'n-Nebî*, C. 1, s. 120; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, C. 4, ss. 218-219.

sonrasında zikrettiğine göre bazı sahâbîlerin Medine'ye doğru yol alırken karşılımları çıkan Ümmü Eymen onların yüzlerine toprak fırlatarak, “Kirmanımı al da bununla ip eğir; kılıcını bana ver!” diyerek onları muâheze ettiği bildirilmektedir.⁹¹² Yine Uhud'da bazı müslüman askerleri Resûlullah'ı korumasız bıraktıkları için kınayan hanımlardan diğeri Hz. Peygamber'in halası Safiyye'dir. Müelliflerin kaydettiğine göre eline aldığı mızrakla insanların yüzüne dokundurarak “*أَنْهَزْكُمْ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ!*” sözleriyle onların hezimete düşmeleri ve Resûlullah'ı terk etmelerinden dolayı kınamaktaydı.⁹¹³

Müslümanların bozgun yaşadığı bir diğeri savaş Huneyn'de de savaşa katılan müslüman hanımlar tarafından kaçan askerlerin kınandığına şahit olmaktayız. Bu hanımlardan biri olan ve pek çok savaşa katılan Ümmü Umâre'nin kılıcını kınından çıkararak, “Bu ne biçim şey! Siz nasıl kaçarsınız?”⁹¹⁴ diye seslendiği, orada hazır bulunan Ümmü Süleym'in ise, “Ey Allah'ın resûlü! Müslüman olduktan sonra kaçıp seni yüz üstü bir durumda bırakan bu adamları gördün mü? Allah sana imkân verirse onları affetme! Bu müşrikleri öldürdüğün gibi onları da öldür!”⁹¹⁵ diyerek kaçanları ağır bir eleştiriye tuttuğu kaydedilmektedir. Yine bu savaştan kaçan yeni müslümanlardan Benî Süleym ve Mekkelileri kastederek onları kınayanlardan biri de ensar hanımlarından Ümmü'l-Hâris, “Ey Allah'ın resûlü! Kim devemi geçerse (buradan kaçıp giderse) onu öldüreceğim. Vallahi, bu insanların bugünkü gibi bize yaptıklarını hiç görmedim.” dediği nakledilmektedir.⁹¹⁶

Cepheden kaçan askerleri kınayan, katıldıkları savaşlarda gösterdikleri cesâret ve kararlı duruşlarıyla berâber Hz. Peygamber'e çeşitli vesîlelerle; hala, dadı, teyze gibi yakınlıkları münasebetiyle korumacı bir yaklaşım sergileyen bu hanımların onu savaş meydanında yalnız ve korumasız bırakıp terk edenlere karşı takındıkları bu tavırların her millette rastlanabilecek tabii bir durum olarak kabul edilebilir.

⁹¹² Vâkîdî, *el-Meğâzî*, C. 1, ss. 277-278; Belâzürî, *Ensâb*, C. 1, s. 326; Beyhakî, *Delâ'il*, C. 3, ss. 310-311; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 1, s. 164; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, C. 4, s. 196.

⁹¹³ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 41; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, C. 5, s. 371; Ziriklî, *el-A'lâm*, C. 3, s. 206.

⁹¹⁴ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, C. 3, s. 903; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 2, s. 15; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, C. 5, s. 331.

⁹¹⁵ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, C. 3, ss. 903-904; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, C. 4, s. 113; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 2, s. 15; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, C. 5, s. 330.

⁹¹⁶ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, C. 3, s. 904.

2.2.8 İstişâre

Husûsî ve umûmî pek çok konuda sürekli ashâbı ile istişâre halinde olan Hz. Peygamber'in askerî konularda da her dâim ümmetinin lehine olabilecek kararların alınmasında ihtiyacı olsun veya olmasın hep ortak akla mürâcaat ederek istişârenin önemini müminlere fiilen göstermiştir. Kimi zaman istişâre neticesi ortaya sürülen genel fikirlerin onun görüşleriyle tam bir uyum arz etmese bile alınan kararların uygulanmasında muhâlif hiçbir tavır ve davranış sergilemeden ilk uygulayıcısı yine o olmuştur. Nitekim Uhud harbi öncesi onun Medine'de kalarak savunma savaşı yapılması düşüncesine istişâreden özellikle Bedir'e katılmamış genç sahâbîlerin Bedir'de olduğu gibi düşmanla yüz yüze çarpışma fikri ağır basınca o da bu karara uymuş ve savaş Uhud'da gerçekleşmişti.⁹¹⁷ İslâm toplumunun yeni var oluş mücâdelesinde bulunduğu diğer savaşlarda bu konuda örneklik teşkil etmektedir.⁹¹⁸

Hayatında istişâreye ehemmiyet veren Resûl-i Ekrem'in zaman zaman hanımlarının fikirlerine de başvurduğu görülmektedir. Bu konuda vereceğimiz örneğin bir sefer münâsebetiyle karşımıza çıkması savaşlarda su taşıma, yaralıları tedâvi etme gibi bir takım hizmetlerin yanında Hz. Peygamber'in onların çeşitli konularda fikirlerine başvurabilmek için yanında onlardan bazılarını seferlere berâberinde götürdüğü düşünülebilir.

Bu konuda, Buhârî'de uzunca bahsi geçen hadiste Hudeybiye Antlaşması'nda Mekkelilere fazlaca tâviz verildiğini düşünen sahâbîler Mekke'ye girememenin inkisârı içerisindeyken, Resûlullah buldukları yerde kurbanlarını kesmeleri ve tıraş olmaları emrini üç kere tekrarladığı halde Peygamber'in emrine icâbet etmekte ağır davranmışlardı. Şartlarını ağır buldukları bu sulhun bir vahiy ile ibtâl edilmesi böylece kendileri için umre ibadetinin müyesser olmasını ümit ediyorlardı. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, çadırına, Ümmü Seleme'nin yanına giderek üzüntüsünü dile getirmiş, Ümmü Seleme'de ona dışarı çıkıp kimseye bir şey söylemeden kurbanını kesmesini, berberine kendisini tıraş ettirmesini, ashâbının mutlaka bu davranışını tâkip edeceğini söylemişti. Nitekim gerçekten de Ümmü Seleme'nin dediği gibi oldu. Ashâb Hz. Peygamber'in

⁹¹⁷ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, C. 1, ss. 209-214; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, ss. 26-27.

⁹¹⁸ Talip Türkan, "Şûra", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010, C. 39, s. 231; Ağırman, *Hz. Peygamber'in Savaş Stratejisi*, s. 147.

uygulamasına kayıtsız kalmadılar ve hemen kurbanlarını kesip, tıraşlarını oldular.⁹¹⁹ Ümmü Seleme'nin müstesnâ zekâ ve fazîletiyle problemlere sunduğu çözümler bu hâdiseden açıkça görülmekte ve Resûlullah ile pek çok savaşta yer almasının nedenlerinden biri olarak misal teşkil etmektedir. Cüveynî, "hayatımın meyvesi" diye nitelendirdiği Nihâyetü'l-maṭlab adlı eserinde Ümmü Seleme'nin Hudeybiye'de gösterdiği dirâyet ve fetâneti İslâm târihinde hiçbir kadının göstermediğini ifâde etmektedir.⁹²⁰

Câhiliye döneminde bazı komutanların yanlarında kadınları(bunlardan bazıları kızları) yanlarında sefere götürerek savaşta onlardan danışmanlık hizmeti gibi faydalandıklarını zikretmiştik. Hz. Peygamber'in eşlerini savaşa yanında götürmesinin muhtemel sebeplerinden biri de onların kimi zaman görüşlerine mürâcaat etmek istemesidir. Nitekim Hudeybiye'de açık bir şekilde aktarılan Hz. Peygamber'in, eşi Ümmü Seleme ile istişâre etmesi buna delil teşkil etmektedir. Bir diğer açıdan savaşa katılan diğer hanım sahâbîlerin seferlerde Resûlullah ile kuracakları irtibatta aracı olmaları, ihtiyaç hâsıl olan yerlerde sorunlarına veya sorularına rahatlıkla cevap bulabilmeleri açısından da istişâreye katkı sunacakları söylenebilir.

2.2.9 Bizzat Savaşma

Hz. Peygamber döneminde müslüman askerlere cephenin gerisinde çeşitli hizmet ve yardımlarda bulunmak niyetiyle gazvelere katılan hanım sahâbîlerden bazılarının katıldıkları bu seferlerde çarpışmanın seyrinin müslümanların aleyhine döndüğü ve hatta Resûlullah'ın yanında az kişi ile müşrikler arasında kaldığı zamanlarda cür'et-yab birer nefer gibi Allah resûlünü müdâfaa etmek için düşman askerlerle bilfiil çarpışmalara giriştikleri ve hatta bu nedenle yaralandıkları nakledilmektedir. Bu konuda ilk kaydedilen rivâyetler, kadın sahâbîlerin katıldıkları ilk savaş olan Uhud'da okçular tepesindeki müslüman askerlerin görev yerlerini terk etmesi ve İslâm ordusunun arkasında fırsat bekleyen müşriklerin süvâri müfrezesinin bu boşluğu değerlendirerek arkadan saldırması

⁹¹⁹ Buhârî, "Şurût", 15(Had. no: 2731-2732). Sâir kaynaklar için bkz. Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 613; İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, C. 7, s. 383(Had. no: 36840); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 31, s. 220(Had. no: 18910); İbn Ebû Âsım, *el-Âhâd ve'l-meşânî*, C. 1, s. 395(Had. no: 551); İbn Hibbân, *es-Sikât*, C. 1, ss. 302-303; İbn Mende, *Müstahrec min kütübi'n-nâs*, C. 1, ss. 403-404; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, C. 3, s. 378; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 1, s. 297.

⁹²⁰ İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî, *Nihâyetü'l-maṭlab fî dirâyeti'l-mezheb*, thk. Abdülazîm Mahmûd ed-Dîb, 1. bs., Riyad, Dârü'l-minhâc, 1428/2007, C. 4, s. 307; Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, C. 4, s. 451.

neticesi ile iki düşman askerleri arasında kalıp İslâm ordusunun dağınkılığa düştüğü zamanda irticâlen yaşandığı görülmektedir.

Medine’de müslüman olup Akabe’de Resûlullah’a teslimiyetini ifâde edip sonrasında Uhud, Hudeybiye, Hayber, Umretü’l-kazâ, Huneyn ve Yemâme seferlerine katıldığı ifâde edilen Ümmü Umâre’nin başta Uhud olmak üzere katıldığı savaşların bazısında cesurca çarpışmalara dâhil olduğu aktarılmaktadır.⁹²¹ Onun bu Uhud’da Mekke ordusunun askerlerine karşı göstermiş olduğu mücâdeleleri Ümmü Sa’d bint Sa’d b. Rebî‘ (yeğeni), Damre b. Saîd(torunu), Umâre b. Gaziyye(evlâdı) ve Abdullah b. Zeyd(evlâdı) kanalıyla bizzat kendisinden aktarılmaktadır. Başta Vâkıdî tarafından rivâyetlerine yer verilen, Uhud’a kocası ve iki oğluyla katılan asıl adıyla Nesîbe, müslümanların savaşın üstünlüğünü elinde bulundurduğu zaman dilimi olan gündüzün erken vakitlerinde savaş meydanına gelerek askerlere su dağıtma işini icrâ etmekteydi. Savaşın ilerleyen safhalarında durumun müslümanların aleyhine dönmesiyle berâber hemen Resûlullah’ın yanına gelerek eşi ve çocuklarıyla berâber çarpışmaya katılmış, eline aldığı kılıç ve oklarla onu savunmaya gayret göstermişti. En çok Resûlullah’ın müşrik askerlerin hedefi haline gelmekten korumaya gayret gösteren Nesîbe bunu şu sözlerle ifâde etmektedir: “İnsanlar Resûlullah’ın etrâfından çekildiklerinde İbn Kamîe geldi ve “Muhammed’i bana gösterin; eğer o kurtulursa yaşamak bana haram olsun!” diye bağırdı. Mus’ab b. Umeyr ve yanındaki bazı insanlar ona karşı koydular. Ben de onlardan biriydim.”⁹²² Diğer bir rivâyette ise: “Hatırlıyorum; insanlar Resûlullah’ın etrâfından çekilmişlerdi. Etrâfında ondan daha az sayıda kişi kalmıştı. Ben, iki oğlum ve kocam onu önünde savunuyorduk. İnsanlar ise hezimete uğramış bir şekilde yanından geçiyorlardı. Resûlullah benim kalkansız olduğumu gördü ve o sırada geri dönen ve üzerinde kalkan olan bir adama, “Ey kalkan sâhibi! Kalkanını savaştacak olan birisine ver.” dedi. Adam kalkanını attı; ben de aldım. O kalkanla Resûlullah’ı korumaya çalışıyordum. Asıl bize zarar veren süvarilerdi. Eğer onlar da bizim gibi yaya olsalardı, Allah’ın izniyle biz de onlara zarar verebilirdik. Bir adam, at üzerinde geldi ve bana bir darbe vurdu. Kalkanla kendimi korudum; kılıcı

⁹²¹ İbn Sa’d, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 383; İbnü’l-Cevzî, *Sıfatü’s-Safve*, C. 2, s. 63; *el-Muntazam fi Târîh*, C. 4, s. 189; Sibt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtü’z-zamân*, C. 5, s. 197; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, C. 2, s. 278.

⁹²² Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 1, ss. 268-269; İbn Hişâm, *es-Sire*, C. 3, s. 45; İbn Sa’d, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 384; Süheylî, *er-Ravzü’l-ünüf*, C. 5, s. 444; Kelâî, *el-İktifâ’ fi megâzî*, C. 2, s. 75; Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî en-Nüveyrî, *Nihâyetü’l-ereb fi fününi’l-edeb*, thk. Müfid Kumeyha, 1. bs., Beyrut, Dârü’l-kütübi’l-ilmiyye, 1424/2004, C. 17, ss. 69-70; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü’l-eser*, C. 2, s. 22; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. 5, s. 409.

bana bir şey yapmadı ve geri çekildi. Bu kez ben atının arka ayaklarındaki kirişlere vurdum; adam sırt üstü yere düştü. Bunun üzerine Resûlullah, “Ümmü Umâre’nin oğlu! Annene yardım et... Annene yardım et...” diye seslendi.” Ümmü Umâre: Adamı öldürünceye kadar oğlum bana yardım etti.”⁹²³ Kocası ve iki oğluyla savaşan Nesîbe’nin o gün on iki kılıç yâhut mızrak yarası aldığı bildirilmektedir.⁹²⁴ Torunu Damre b. Saîd, Uhud’da şiddetli çarpışmalara katıldığını aktardığı ninesi Ümmü Umâre’nin vefatında vücudundaki yaraları saydığını ve on üç yarasının bulunduğunu kaydeder.⁹²⁵ Vücudunun en büyük yarası olan ve Resûlullah’ı savunurken İbn Kamîe’den aldığı darbeyi Nesîbe: “İbn Kamîe bana bu darbeyi vurdu; ben de ona çok sayıda vurdum; fakat Allah’ın düşmanının üzerinde iki zırh vardı.” sözleriyle anlatmaktadır. Kaynaklar bu yaranın hemen kapanmadığı, tedâvisinin bir yıl sürdüğü bu sebeple bazı seferlere katılmak istese de katılmadığı nakledilmektedir.⁹²⁶ Rivâyette boynundan aldığı anlaşılan bu ağır yaranın muhtemelen İbn Kamîe tarafından almış olduğu darbe sonucu oluştuğu düşünülebilmektedir.

Uhud’da annesi Ümmü Umâre ile müşriklere karşı çarpışan Abdullah b. Zeyd’in verdiği haberlerde ise, o gün çarpışma esnasında kendisine sırık gibi bir adamın vurmasıyla sol yanından ciddi yaralanan Abdullah’ın orada ilk müdâhelesini annesi Nesîbe yapmış ve yarasını sardıktan sonra oğluna; ayağa kalkıp yeniden düşmana karşı koymasını öğütlemiş, bu duruma şahit olan Hz. Peygamber, “Senin yaptığını kim yapabilir ey Ümmü Umâre?” diyerek göstermiş oldukları fedâkârlıklarını kemâl-i takdîr ile ifâde etmiştir. Sonrasında oğluna vuran kişinin yeniden geldiğini gören Resûlullah, “Bu senin oğluna vurandır.” diyerek işâret etmiş, o da ilk önce atının ayaklarına vurarak adamın yere düşürmüş ve sonra oğluyla berâber üzerine çıkararak adamı haklamışlardır.⁹²⁷

⁹²³ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 270; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, C. 10, ss. 384-385; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, C. 2, s. 279.

⁹²⁴ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 268; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, C. 10, ss. 383, 387; İbn Abdülber, *el-İstî’âb*, C. 4, ss. 1948-1949; Sıbt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtü’z-zamân*, C. 5, s. 198; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, C. 2, s. 278, 281; Makrîzî, *İmtâ’u’l-esmâ’*, C. 1, s. 162.

⁹²⁵ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 269; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, C. 10, s. 384; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, C. 2, ss. 278-279.

⁹²⁶ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, ss. 269-270; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, C. 10, s. 384.

⁹²⁷ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, ss. 270-271; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, C. 10, s. 385; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, C. 2, s. 280.

Yoğun çarpışmalar içinde mücâdele veren Nesîbe'nin aldığı yaralardan dolayı oğlu Abdullah'ın da savaş mahallinde annesinin yaralarını sardığı bildirilmektedir.⁹²⁸

Ümmü Umâre'nin Uhud'da âilece korkusuzca karşı cephenin askerlerine karşı ortaya koydukları tutum ve davranışlar sahâbenin ileri gelenleri tarafından da her zaman takdirle karşılanmış, ona karşı her vesîle ile hürmetlerini çeşitli ikramlarla göstermeye çalışmışlardır. Nitekim Hz. Ömer, hilâfeti döneminde gelen elbiselerden dağıttığı bir gün içlerinde geniş ve güzel bir elbise de bulunmaktaydı ve yanındaki bazı kimseler halîfeye o elbiseyi daha yeni evlenmiş olan oğlu Abdullah b. Ömer'in eşi Safiyye bint Ebû Ubeyd'e yakıştırıp ona gönderebileceğini söylemişlerdi. Fakat Hz. Ömer, "Bunu ondan daha lâyük olan birine göndereceğim; Ümmü Umâre bint Kâ'b'a... Uhud günü Resûlullah'tan şöyle derken işittim: "(Uhud günü) Sağıma ve soluma ne kadar baktıysam Ümmü Umâre'nin beni korumak için savaştığını görüyordum." diyerek elbiseyi Nesîbe'ye göndereceğini bildirmişti.⁹²⁹

Tespitlerimize göre Uhud'da Nesîbe bint Kâ'b dışında bizzat çarpışmaya katılan başka bir hanım sahâbî bulunmamaktadır. Hz. Peygamber'in halası Safiyye'nin bir savaşta buldukları kaleye girmek isteyen bir yahudiyi öldürdüğüne dâir haberin hem Uhud'da hem Hendek'te olduğuna dâir iki farklı rivâyet bulunmaktadır. Hâdisenin bizim için Hendek'te gerçekleştiğinin daha mâkul görüldüğünü söylemekle berâber bu konuyu ileride tekrar ele alacağımız için şimdilik oraya işâret etmekle yetineceğiz.

İslâm Peygamberi isimli eserinin Uhud Savaşı'nı konu alan bölümünde Hamîdullah'ın, "Bu kargaşa içerisinde, bir düşman askeri Resûlullah'ı vurup öldürdüğünü ilan etti. Bu haber karşısında müslümanlar bozguna uğrayıp çeşitli yönlere doğru kaçışmaya başladılar. Gerçekte Muhammed yaralanmış ve hatta düşman tarafından gizlice açılıp üzeri kamufle edilen çukurlardan birine düşmüştü. Ancak aralarında birkaç kadının da bulunduğu çok az sayıdaki sahâbe, savaşı terk etmeyip, peygamberlerini savunmaya devam ettiler."⁹³⁰ sözleriyle savunmaya katıldığı kesin olan Ümmü Umâre dışında başka kadınların da çarpışmalara katıldığını ifâde etmektedir. Ancak araştırmacının bu konuda somut başka haberlere veya eserinde olayın kaynaklarına temas etmemesi muhtemelen onda Uhud'da bulunan diğer hanımların da Ümmü Umâre gibi

⁹²⁸ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, C. 1, ss. 272-273.

⁹²⁹ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, C. 1, s. 271; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 10, s. 386; Belâzürî, *Ensâb*, C. 1, ss. 325-326; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, C. 4, s. 202.

⁹³⁰ Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, s. 200(md. 387).

çarpışmalara katıldığına dâir oluşan izlenimlerin yansımından ibâret olduğu düşünülebilir. Daha önce ifâde ettiğimiz gibi Safiyye'nin bir yahudiyi öldürdüğüne dâir Uhud Savaşı bağlamında rivâyetler bulunmaktadır ancak bu haberlerin de Uhud meydanından ziyâde Medine'de gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bu açıdan Hamîdullah'ın bu ifâdesinin tashihe muhtaç olduğunu düşünmekteyiz. Nitekim müellifin bir başka eserinde, “İman sahibi, cesur küçük bir muhafız birliği, Hz. Muhammed'i sonuna kadar korudu ve bunların çoğu bu asil görev uğrunda hayatlarını feda etti. Ümmü Umâre adındaki bir kadın gönüllü de bu koruma görevine katılmış ve onun bu hareketi, Hz. Muhammed'in takdir ve övgülerini kazanmıştır.”⁹³¹ ifâdelerinde daha seçici ve temkinli hareket ettiği görülmektedir. Bunu da düşüncemizi ayrıca destekleyen bir delil olarak sunmak mümkündür.

Müslümanların belli bir süre bozgun yaşayıp dağınıklığa düştüğü Huneyn Gazvesi'nde de hazır bulunan⁹³² Ümmü Umâre burada da yaşadıklarını kendisi şu şekilde anlatmaktadır: “Huneyn günü olduğunda ve insanlar hezimete uğrayıp her tarafa çekilmiş iken ben ve dört kadın oradaydık. Benim elimde keskin bir kılıç vardı. Ümmü Süleym'in yanında bir hançer vardı ve beline bağlamıştı. -Ümmü Süleym o gün Abdullah b. Ebû Talha'ya hâmileydi.- Bir de Ümmü Selî ve Ümmü'l-Hâris yanımdaydılar.” Sonrasında müslümanların hezimete düşüp geri çekildiklerini gören kendisi de ensardan bir hanım olan Nesîbe, kılıcını çekerek ensara, “Siz nasıl kaçarsınız?” diye seslendikten sonra sözlerine şu şekilde devam eder: “Ben, boz bir devenin üzerinde olan bir Hevâzinli'ye bakıyorum; Yanında bir sancak vardı ve devesini müslümanların ardından sürüyordu. Ona engel olmak için saldırıp devesinin arka ayaklarındaki kirişlerine bir darbe vurdum. Devesi, oldukça yüksekti. Deve hemen arkasının üzerine düştü; ben de başına üşüştüm. Hareketsiz bırakana kadar durmadan adama vurdum. Sonra ona ait kılıcı aldım. Devesinin hırıltısı duyuluyordu. Deve bir karnı üzerine, bir sırtı üzerine dönüyordu. Resûlullah, elinde yalın kılıç olduğu halde ayakta duruyordu. Kılıcın kınını atmış ve “Ey Bakara Sûresi'nin ashâbı!” diye çağrıda bulunuyordu.”⁹³³ Huneyn'de iki oğlu Habîb ve Abdullah b. Zeyd ile bulunan Ümmü Umâre, savaşın müslümanları lehine dönmesi ile berâber savaşın neticesinde İslâm ordusunun pek çok esir ve ganîmet elde ettiğini de

⁹³¹ Hamîdullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 70(md. 105).

⁹³² Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 2, ss. 735, 737.

⁹³³ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 3, ss. 902-903; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 2, s. 15; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, C. 5, ss. 330-331.

bildirmektedir.⁹³⁴ Hz. Peygamber'in vefatından sonra da hayatta olan Ümmü Umâre, Yemâme Savaşı'nda da hazır bulunarak yine bir bakıma Resûlullah'ın müdâfaası için verilen çok çetin çarpışmaların içerisine daldığı ve burada da ağır yaralar aldığı yeğeni Ümmü Sa'd kanalıyla kendisinden aktarılmaktadır. Yeğeni, teyzesinden savaşlarda verdiği mücâdeleleri dinlerken bir ara, "Ya elin... Eline ne doldu?" diye elinin durumunu sormuş o da şu şekilde cevaplamıştır: "(Elim)Yemâme gününde yaralanmıştı. Bedevî Araplar müslümanları mağlûp etmeye başlayınca Ensar, "Bizi kurtarın!" diye bağırdılar. Ensar kurtarıldı. Ben de onlarla birlikteydim. Nihâyet ölüm bahçesine (إلى حديقَةِ الْمَوْتِ)⁹³⁵ ulaştık. Orada bir saat çarpıştık; hatta Ebû Dücâne bahçenin kapısında öldürüldü. Ben bahçeye girdim. Allah'ın düşmanı Müseylime'yi arıyordum. Onlardan bir adam karşıma çıktı, elime vurdu ve kesti. Vallâhi ben, Habîs'i(Müseylime'yi) öldürülmüş olarak bulana kadar elimin kesilmiş olmasının farkında bile değildim ve ondan duraksamadım. Oğlum Abdullah b. Zeyd el-Mâzinî de kılıcını onun elbisesiyle siliyordu. Ben oğluma, "Onu öldürdün mü?"⁹³⁶ dedim. Oğlum, "Evet!" dedi. Bunun üzerine Allah'a şükür secdesine kapandım."⁹³⁷ İbn Sa'd, Nesîbe'nin bu savaşta eli hâriç on bir yara aldığı bildirmektedir.⁹³⁸ Resûlullah'tan sonra bir süre daha yaşadığı anlaşılan Ümmü Umâre'nin Ziriklî vefat târihini yaklaşık hicrî 13(634) olarak vermektedir.⁹³⁹ Muhtemelen araştırmacı Hz. Ömer'in Ümmü Umâre'ye elbise gönderdiği haberini esas alıp ve daha sonraki bir zamanda gerçekleştiği belirten bir rivâyetin bulunmamasından hareketle

⁹³⁴ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, C. 3, s. 903.

⁹³⁵ Müseylime'nin Yemâme Savaşı'nda muhâcir ve ensardan ikibin beşyüz civârında müslüman askerlerin güçlü dirinişleri ile karşılaşınca güvendiği adamları ile berâber etrâfi yüksek duvarlarla çevrili Hadîkatü'r-Rahmân adı verilen bahçesine sığınmış ve burada öldürülmüştü. Bu bahçede yaşanan yoğun çarpışmalarda pek çok insanın da ölmesi üzerine burası sonrasında "Hadîkatü'l-mevt" diye anılmaya başlanmıştır. Bkz. Ahmet Önkal, "Müseylimetülkezzâb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, C. 32, s. 90.

⁹³⁶ Müseylime'yi kimin öldürdüğüne dâir kaynaklarda farklı rivâyetler bulunmaktadır. Umûmiyetle Vahşî b. Harb'in, mızrağı ile onu yere düşürdüğü ve Ebû Dücâne'nin kılıcıyla öldürdüğü yahut Ebû Dücâne'nin Müseylime'nin katlinde Abdullah b. Zeyd b. Âsım ile birlikte bulunduğu şeklinde bilgiler sunulmaktadır. Krş. Asri Çubukcu, "Ebû Dücâne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1994, C. 10, s. 122; Önkal, "Müseylimetülkezzâb", *(DİA)*, C. 32, s. 90.

⁹³⁷ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, C. 1, s. 269; Ebû Muhammed Takıyyüddîn Abdülganî b. Abdilvâhid b. Alî el-Makdisî el-Cemmâîlî, *Min menâkıbi'n-nisâ eş-şahâbiyyât*, thk. İbrahim Sâlih, 1. bs., y.y., Dârü'l-beşâir, 1994, s. 57.

⁹³⁸ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 387. Diğer kaynaklar için bkz. Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, C. 5, s. 199; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, C. 35, s. 372; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, C. 2, s. 281.

⁹³⁹ Ziriklî, *el-A'lâm*, C. 8, s. 19.

vefatının İslâm'ın ikinci halîfesi Ömer'in halîfeliğinin (634-644) ilk zamanlarına tesâdüf ettiği çıkarımında bulunmuş olmalıdır. Zîra hem muahhar kaynaklar tarafından sunulan haberlerde hem çağdaş araştırmacıların ortaya koyduğu çalışmalarda farklı bir bilgiye rastlanılamamaktadır.⁹⁴⁰

Huneyn Gazvesi'nde hazır bulunan kadınlardan biri de Ümmü Selî'tir.⁹⁴¹ Ümmü Umâre gibi Benî Neccâr hanımlarından biri olan ve öncesinde Uhud, Benî Kurayza ve Hayber savaşlarına da iştirak etmiş olan bu hanım sahâbînin Huneyn'de nasıl bir mücâdele ortaya koyduğu kaynaklarda sarîh olarak kaydedilmemektedir. Fakat Ümmü Umâre kanalıyla sunulan bir rivâyetten onun da Huneyn'de müslüman askerlerin dağıldığı esnada Resûlullah'ı korumak için onun etrâfında çarpışmaya katılan kimselerden biri olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁴² Hakkında pek az ve çoğunlukla detaylardan hâlî bilgiye rastlanılan Ümmü Selî'tin nerede ve ne zaman vefat ettiğine dâir bir habere tesâdüf edemedik.

İlk olarak ismine Huneyn Gazvesi'nde (8/630) rastladığımız, bu savaşta hazır bulunup Hevâzinlilerin önceden kurdukları pusuya girdikleri dar vadide ok yağmuru ile mâruz kalıp dağılan İslâm ordusunda Resûlullah'ı muhâfız bir asker gibi korumaya gayret gösteren bir diğer hanım sahâbî Ümmü'l-Hâris'tir. Hakkında sunulan sınırlı bilgiler içerisinde müslüman olup Resûlullah'a bîat eden ve Hazrec'in Benî Dînâr b. en-Neccâr kabîlesine mensup olan Ümmü'l-Hâris'in tam adını İbn Sa'd, Ümmü'l-Hâris bint el-Hâris b. Sa'lebe b. Ka'b b. Abdüleşhel b. Hârise b. Dînâr b. en-Neccâr şeklinde kaydetmektedir. Yine tabakat müellifinin verdiği diğer bilgilerde ilk olarak Amr b. Gaziyye ile evliliğinden el-Hâris ve Abdurrahman'ı, daha sonra el-Hâris b. Hazme ile olan izdivâcından Süheyme'yi dünyaya getiren Ümmü'l-Hâris'in ilk oğlu Hâris'e nispeten künyelendiği anlaşılmaktadır.⁹⁴³ Huneyn'e kocası Ebü'l-Hâris ile katılan Ümmü'l-Hâris, müslümanların yaşadığı ilk hezimet ve dağılma esnasında kocasının da içlerinde bulunduğu ve geriye döndüğünü görünce ona, "Ey Hâris! Resûlullah'ı bırakmış gelip devenin yularından mı tutmuşsun?" diyerek itap etmiş, daha sonra Resûlullah'ın yanına

⁹⁴⁰ Ziriklî'nin verdiği târihin sonraki araştırmacılara da kaynaklık teşkil ettiği görülmektedir. Bkz. Özkan, "Ümmü Umâre", (*DİA*), C. 42, s. 332.

⁹⁴¹ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 390; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târih*, C. 4, s. 189; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, C. 5, s. 207.

⁹⁴² Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 3, s. 902; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, C. 5, s. 330.

⁹⁴³ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 408.

gelerek en başta geriye dönen Benî Süleym ve Mekkeliler'i kasten; "Ey Allah'ın resûlü! Mekkeliler'in ve Benî Süleym'in bize yenilgiyi yaşattığı böyle bir günde kimin devemden geriye geçtiğini görürsem vallâhi onu öldürürüm!" dediği nakledilmektedir.⁹⁴⁴ O gün çatışmalarda yer alan Ümmü Umâre'nin kendisinden aktarılan rivâyette de Ümmü'l-Hâris'in hakkında detaylardan muhayyeb bir şekilde sadece Resûlullah'ı korumaya çalışan dört kadından biri olarak adına rastlanılmaktadır.⁹⁴⁵ Tabakat müelliflerinden İbn Abdülber, İbnü'l-Esîr ve İbn Hacer onun Huneyn'e katıldığını, Umâre b. Gazîyye'nin onun torunu olduğunu bildirmekte, İbn Abdülber müslümanların bozgun yaşayıp dağınkılığa uğradığı o gün onun bundan berî olduğunu (لم تهزم يومئذ فيمن انهزم) özellikle belirttiği görülmektedir.⁹⁴⁶ Muâsır araştırmacılarından Kehhâle ise onun haberlerine yer verdiği eserinde; ustaca ata binen, şecâat sâhibi ev hanımlarından biri olduğu yönünde tavsîfatta bulunmaktadır.⁹⁴⁷

Huneyn günü Hz. Peygamber'in yanında kalan yüz kadar sahâbîden biri olarak zikredilen⁹⁴⁸ Ümmü'l-Hâris hakkında başka bir bilgiye sâhip olamadığımız için ne zaman ve nerede vefat ettiğine dâir bir değerlendirmede bulunmamız mümkün olmamaktadır. Onun da bu savaşa esâsen geri hizmetlerde bulunma bağlamında katıldığı ancak müslümanların düştüğü zor durumda korkusuzca çarpışmaktan geri durmadığı düşünülebilir.

Huneyn'de cesâret ve kararlılıkla Hz. Peygamber'i savunan dört kadından bir diğeri yine Neccâroğulları kabîlesine mensup Ümmü Süleym'dir. Oğlu Enes kanalıyla aktarılan ve pek çok müellifin eserinde yer verdiği rivâyetlerde Huneyn'e o sırada karnında Abdullah b. Ebû Talha'ya gebe olduğu halde bu savaşa katılan Ümmü Süleym'in yanında eşi Ebû Talha bulunmaktaydı. Kocası Ümmü Süleym'in beline bağladığı kuşağının içinde bir hançer olduğunu farkedince Resûlullah'ın yanında ona hançerle ne yapacağını sormuş, o da müşriklerden birinin kendisine yaklaşması halinde elindeki hançerle karnını deşeceğini bildirmişti. Ebû Talha, "Ya Resûlallah! Ümmü Süleym'in sözlerini işittin mi?" diyerek onun bu sözlerinden duyduğu tedirginliği ifâde

⁹⁴⁴ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 3, s. 904.

⁹⁴⁵ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 3, s. 902; Şâmî, *Sübü'lü'l-hüdâ*, C. 5, s. 330.

⁹⁴⁶ İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 4, s. 1928; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, C. 7, s. 300; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 372.

⁹⁴⁷ Kehhâle, *A'lâmü'n-nisâ'*, C. 1, s. 229.

⁹⁴⁸ Gülgün Uyar, "Ümmü'l-Hâris", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, C. 42, s. 332.

etmiş, Ümmü Süleym, “Ya Resûlullah! Müslüman olduktan sonra kaçıp seni perişan bir durumda bırakan bu adamları gördün mü? Allah sana fırsat verirse onları affetme! Bu müşrikleri öldürdüğün gibi onları da öldür!” demişti. O’nun bu sözleri üzerine ise Hz. Peygamber, “Ey Ümmü Süleym! Allah bana kâfidir. Allah’ın affi daha geniştir.” diyerek hem Ümmü Süleym’in heyecanını yatıştırmış hem de İslâm’a henüz yeni girip kendisiyle katıldıkları ilk savaşta onu gereği kadar koruyamayan ashâbını cezalandırmaktan öte af ve müsâmaha yolunu tercih etmiştir.⁹⁴⁹ Öncesinde Uhud ve Hayber gibi müslümanlar için iki mühim addedilebilecek savaşta yer alan Ümmü Süleym’in Huneyn’de üstelik hâmile olmasına rağmen hazır bulunması öncelikle sâhip olduğu bilgi ve tecrübelerin geri hizmetlerden bilhassa yaralıları tedâvi noktasında onun da savaşa katılmasına katkı sağladığı düşünülebilir.⁹⁵⁰ Bir diğer yandan bu savaşa yanında husûsî olarak bir hançer edinerek çıkmış olması ve sözlerinden de bunu bilinçli olarak yaptığı anlaşılması muhtemelen beş yıl kadar önce Uhud’da yaşanan benzer hâdiseye karşılık Huneyn’e çıkarken tedbîren böyle bir tavır takınmış olmalıdır. Zîra Uhud’da Ümmü Süleym’in çarpışmalara katıldığına dâir bir habere rastlanılmamaktadır. Bunun nedeni olarak onun gazveye savaşma niyetiyle çıkmadığı ve bu yönde bir hazırlığının olmamasıyla açıklanabilir. Bu sebeple onun orada yaşanan durum üzere böyle bir yola tevessül ederek Huneyn’e muhtemel durumlara karşı kendi tedbirini alarak katıldığını söylemek mantikî izâha ters düşmemektedir. Yoksa buradan kadınların sefere savaşma niyetiyle çıktıkları ve bu sebeple silahlandıkları yönünde bir yorumda bulunmak isâbetsiz bir yaklaşım olacağını söylemek mümkündür.

Burada dikkati çekmek istediğimiz bir diğer husus Huneyn’de Resûl-i Ekrem’in savunmasında bulunan dört hanımın da Medine’nin Hazrec kabîlesinin Benî Neccâr koluna mensup olmalarıdır. Nitekim Hz. Peygamber soy yakınlığı bulunan ve bazılarıyla teyze-yeğen ilişkisine önceden temas ettiğimiz bu kabîlenin hanım sahâbîlerin bir kez daha Hüseyin Algül’ün; “Bu sülâlenin Medine döneminde Hz. Peygamber’e yakınlığı,

⁹⁴⁹ Tayâlisî, *el-Müsned*, C. 3, s. 553(Had. no: 2192); Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 3, ss. 902, 903-904; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 4, ss. 89-90; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, C. 10, s. 395; İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, C. 7, s. 416(Had. no: 36987), s. 419(Had. no: 36999); İbn Râhûye, *el-Müsned*, C. 5, ss. 58-59(Had. no: 2164); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 19, s. 162(Had. no: 12108); C. 20, s. 338(Had. no: 13042); C. 21, s. 397(Had. no: 13975), s. 440(Had. no: 14049); Müslim, “Cihâd”, 134(Had. no: 1809); Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 145(Had. no: 2718); Ebû Ya’lâ el-Mevsilî, *el-Müsned*, C. 6, s. 226(Had. no: 3510); Taberî, *et-Târîh*, C. 3, ss. 76-77; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. 7, s. 18; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 410.

⁹⁵⁰ Öztürk, *Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, s. 146.

ilgisinin derinliği, yöneltilen görev ve sorumlulukların gereğini yerine getirmedeki can pahasına gösterdikleri titizliği, samimi hizmet arzusunu ve İslâm dinine fedakârâne yardımlarını düşünmek..” ifâdeleriyle sâbıku’l-beyânı hatırlandığında onların eşlerine rağmen Resûlullah’ı korumadaki azim ve kararlılıkları daha iyi anlaşılmasına imkân sağlamaktadır. Ayrıca gösterdikleri bu hareketle bilâ-pervâ çarpışmalara dâhil olacak kadar cesur ve gözüpek birer kadın oldukları da bedâheten ortaya koymuş olmaktadır.

Başta Ahmed b. Hanbel ve Müslim’in Enes b. Mâlik kanalıyla sundukları bir rivâyette, adı zikredilmeyen bir sefer dönüşü Medine’ye yaklaştıkları sırada karnında doğacak çocuğu ile berâber savaşa iştirak eden Ümmü Süleym’in doğum sancısı tutmuş ve eşi Ebû Talha’da onun yanında kalmıştı. Savaşlara Resûlullah ile birlikte çıkıp onunla berâber dönmeyi kendine teberrüken addeyleyen Ebû Talha bu nedenle Hz. Peygamber’den geri kalmamak için orada ellerini açarak Allah’a niyâz da bulunmuş ve eşinin sancıları dinmesi üzerine yola devam ederek Medine’ye girmişlerdi.⁹⁵¹ Medine’ye vardıklarında tekrar sancılanan Ümmü Süleym bu sefer oğlu Abdullah’ı doğurmuş ve sonra ilk eşinden olan oğlu Enes ile birlikte Allah resûlüne tahnîk⁹⁵² yapması ve ismini koyması için göndermişti. Hz. Peygamber Enes’in bebeği getirmesinden onun Ümmü Süleym’in yeni doğan çocuğu olduğunu anlamış ve ağzına alıp iyice çiğneyerek yumuşattığı hurmayı bebeğin damağına sürmüş, yüzünü okşayıp adını Abdullah olarak koymuştu.⁹⁵³

⁹⁵¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 20, ss. 328-329(Had. no: 13026); Müslim, “Fezâ’ ilü’ş-şahâbe”, 107(Had. no: 2144); Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, C. 25, s. 117(Had. no: 288); Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *el-Câmi’u’ş-şu’abi’l-îmân*, thk. Muhtâr Ahmed en-Nedvî, Abdül-Alî Abdülhamîd Hâmid, 1. bs., Riyad, Mektebetü’r-rüşd, 1423/2003, C. 12, s. 206; Makrîzî, *İmtâ’u’l-esmâ’*, C. 12, s. 24. Olayı sâdece Müslim’den iktibasla çalışmasında yer veren Öztürk, olayın bazı detaylarını farklı aktararak; Hz. Peygamberle birlikte Medine’ye girmeyi temessük addedenin Ümmü Süleym olduğu ve doğum sancısı üzerine Resûlullah’a başvurduğunu ve onun duası sonrası sancısının azalmasıyla birlikte Medine’ye girdiklerini aktarmaktadır. Ancak yukarıda naklettiğimiz rivâyette de görüleceği üzere burada araştırmacının hâdiseyi aktarırken karışıklığa düştüğu söylenilebilir. Öztürk, *Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, s. 146.

⁹⁵² Sözlükte “damak” anlamındaki hanek kökünden türeyen tahnîk terim olarak “Ağızda yumuşatılan hurmanın veya bal gibi tatlı bir maddenin yeni doğmuş ve henüz süt emmeye başlamamış bebeğin damağına sürülmesi” demektir. Zekeriya Güler, “Tahnîk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010, C. 39, s. 416.

⁹⁵³ İbn Sa’d, *eş-Tabakât*, C. 7, s. 78; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 19, ss. 85-86(Had. no: 12028); C. 20, ss. 328-329(Had. no: 13026); Buhârî, “Zekât”, 69(Had. no: 1502); “Libâs”, 22(Had. no: 5824); Müslim, “Âdâb”, 22-23(Had. no: 2144); “Fezâ’ ilü’ş-şahâbe”, 107(Had. no: 2144); Tahâvî, *Şerhu müşkili’l-âsâr*, C. 3, ss. 63-64; C. 15, ss. 15-16; Zehebi, *Tezhibü Tehzibi’l-Kemâl*, C. 11, s. 208; Makrîzî, *İmtâ’*, C. 12, s. 24.

Ümmü Süleym'in doğumu gibi vefatı hakkında da kesin bir bilgiye tesadüf edilememekle berâber Ziriklî onun yaklaşık hicrî 30(650) da öldüğünü ifade etmektedir.⁹⁵⁴ Buradan hareketle vefatının Hz. Osman'ın hilâfeti dönemine (644-656) rastladığını söylemek mümkündür.⁹⁵⁵

Huneyn Gazvesi'nde yer aldığı bildirilen bir diğer hanım sahâbî Ümmü Harâm bint Milhân'dır.⁹⁵⁶ Hamîdullah, kardeşi Ümmü Süleym ile birlikte müslümanlar erkeklerin düşmanlara karşı koyup geri püskürtmede yetersiz kaldıkları Uhud ve Huneyn savaşlarında silahlara sarılarak ikisinin de çarpışmalara katıldıklarını ifade etmektedir.⁹⁵⁷ Ancak Hamîdullah'ın sunduğu bu bilgiyi temel kaynakların yanında muâsır sâir⁹⁵⁸ araştırmacılar tarafından da tarafımızca teyit etmek mümkün olamamıştır.⁹⁵⁹ Yine bu başlık altında Ümmü Umâre'nin haberlerine yer verirken Hamîdullah'ın yine benzer konuda bir değerlendirmesinin tashihe muhtaç olduğunu zikretmiştik. Araştırmacının verdiği bu bilginin hem tarafımızca teyit edilememesi hem öncesinde yazarın benzer bir değerlendirmesinde de yeniden gözden geçirilerek düzeltilmesi gerektiğini düşünmemizden hareketle bu bilgiye şimdilik ihtiyâten yaklaşarak sâdece işâret etmekle yetinip gelecek araştırmalara havâle ediyoruz. Çalışmamızı yürüttüğümüz esnada yapmış olduğumuz araştırmamızda Ümmü Harâm hakkında henüz kapsamlı bir tez çalışmasının da bulunmadığına şahit olduk.⁹⁶⁰ Bu nedenle ileride Ümmü Harâm'ın hakkında yapılacak çalışmalarla bu konunun tekrar gündeme gelerek daha yeni bilgiler ışığında tahlillerin ortaya konması gerektiğini de ayrıca düşünmekteyiz.

Hz. Osman'ın halîfeliği zamanında Kıbrıs'a düzenlenen deniz seferine kocası Ubâde b. Sâmit ile birlikte katılan Ümmü Harâm'ın umûmiyetle Kıbrıs sahillerine

⁹⁵⁴ Ziriklî, *el-A'lâm*, C. 3, s. 33.

⁹⁵⁵ M. Yaşar Kandemir, "Ümmü Süleym", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, C. 42, s. 331.

⁹⁵⁶ Kandemir, "Ümmü Harâm", *(DİA)*, C. 42, s. 322.

⁹⁵⁷ Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, s. 835(md. 1707).

⁹⁵⁸ Kehhâle, *A'lâmü'n-nisâ'*, C. 1, s. 253; Ziriklî, *el-A'lâm*, C. 2, s. 172; Halîl Cum'a, *Nisâ' min 'aşri'n-nübüvve*, ss. 41-49.

⁹⁵⁹ Öztürk, kaynaklardan yapmış olduğu araştırmalar neticesi onun ilk katıldığı askerî birliğin Kıbrıs'a düzenlenen sefer münâsebetiyle gerçekleştiğine kâil olduğunu beyân etmektedir. Öztürk, *Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, s. 132.

⁹⁶⁰ Araştırmalarımız esnasında Ümmü Harâm hakkında sâdece Uludağ Üniversitesi'nde "Hala Sultan "Ümmü Haram binti Milhan" ve Kıbrıs Seferi ile ilgili Rivayeti" adlı devam etmekte olan bir yüksek lisans çalışmasının bulunduğuna tesadüf ettik. Bkz. <http://ktp.isam.org.tr/?url=makaleilh/findrecords.php> Erişim Tarihi (03.08.2020).

yanaşan gemiden indiği sırada (جَيْنَ حَرَجَتْ مِنَ الْبَحْرِ / السَّيِّئَةِ)⁹⁶¹ yahut bu seferden dönerken (فَلَمَّا رَجَعَتْ)⁹⁶² üzerine bindiği binekten düşerek boynunun kırılması sonucu vefat etmiştir. Bir başka rivâyette ise bineğin üzerinden düşüp ölmesi olayı Kıbrıs seferi dönüşünde Şam sahillerinde indiği sırada (فَنَزَلُوا السَّامَ)⁹⁶³ yaşanmıştır. Bugün Kıbrıs'ın Rum kesiminde Larnaka'da medfun⁹⁶⁴ bulunan Ümmü Harâm'ın kabri kaynaklarda “Saliha bir kadının kabri”⁹⁶⁵ olarak da nitelendirilmektedir.

Huneyn'e katıldığı yönünde bilgi sunulan başka bir kadın sahâbî ise Ümmü Eymen'dir. İbn Sa'd'ın sunduğu bir kayıta Huneyn'de müslüman askerlere seslenen Ümmü Eymen'e Hz. Peygamber'in dilinin sertliği nedeniyle müdâhele ederek sahâbîlere bir şey söylememesi yönünde bir uyarıda bulunduğu aktarılmakta ancak diğer hanımlar gibi savaşa dâhil olup olmadığı konusunda bir bilgiye yer verilmemektedir.⁹⁶⁶ Huneyn'e katılan oğlu Eymen'nin Hz. Peygamber'in yakın savunmasında bulunduğu ve bu uğurda öldürüldüğü pek çok kaynak tarafından nakledilmektedirken annesi hakkında farklı bir mâlûmata rastlanılamamaktadır.⁹⁶⁷ Diğer oğlu Üsâme ve eşi Zeyd b. Hârîse'nin de bu savaşta yer alıp Zeyd'in burada vefat ettiği göz önünde bulundurulduğunda onun da onlarla berâber harbe çıktığını söylemek mümkün gözükmemektedir.⁹⁶⁸ Bu açıdan açık bir habere rastlayamasak da onun da Resûlullah'ın yakınlarında oğlu Eymen ile birlikte yer aldığı ve hatta belki de onun da diğer hanımlar gibi elinden gelen gayreti gösterdiği düşünülebilir.

⁹⁶¹ Zübeyrî, *Nesebi Kureyş*, s. 124; Buhârî, “Cihâd”, 3(Had. no: 2788); “İsti'zân”, 41(Had. no: 6272-6273); “Ta'bîr”, 12(Had. no: 7002); Müslim, “İmâre”, 160(Had. no: 1912); Tirmizî, “Fezâ'ilü'l-cihâd”, 15(Had. no: 1645); Nesâî, “Cihâd”, 40(Had. no: 3171); Ebû Avâne el-İsferâyînî, *el-Müsned*, C. 4, s. 494(Had. no: 7459); İbn Asâkir, *Târîhu medîne*, C. 70, s. 212.

⁹⁶² Buhârî, “Cihâd”, 75(Had. no: 2894-2895); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, C. 25, s. 131(Had. no: 319).

⁹⁶³ Buhârî, “Cihâd”, 8(Had. no: 2799); İbn Mâce, “Cihâd”, 10(Had. no: 2776).

⁹⁶⁴ M. Baha Tanman, “Hala Sultan Tekkesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1997, C. 15, s. 225.

⁹⁶⁵ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-şahâbe*, C. 6, s. 3480.

⁹⁶⁶ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 214. Bu rivâyete az olmakla birlikte birkaç kaynaktan da tesâdüf edilmektedir. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, C. 2, s. 33; *Tezhibü Tehzîbi'l-Kemâl*, C. 11, s. 192; el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, C. 10, ss. 388-389; Asâmî, *Semtu'n-Nücüm*, C. 1, s. 291.

⁹⁶⁷ Begavî, *Mu'cemü's-şahâbe*, C. 1, s. 98; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-şahâbe*, C. 1, s. 318; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 1, s. 128; İbn Asâkir, *Târîhu medîne*, C. 4, s. 257.

⁹⁶⁸ Erul, “Ümmü Eymen”, *(DİA)*, C. 42, s. 317.

Öncesinde Uhud ve Hayber⁹⁶⁹ savaşlarında da yer alan Ümmü Eymen'in İbnü's-Seken İbn Şihâb ez-Zührî'den rivâyetle Resûlullah'ın vefatından beş ay sonra (11/632)⁹⁷⁰, İbn Mende, Hz. Ömer'in ölümünden yirmi gün sonra (23/645)⁹⁷¹, Vâkıdî ise Hz. Osman'ın halîfeliğinin ilk günlerinde (24/645)⁹⁷² hayâtının sona erdiğini nakletmektedir.

Daha önce adını Hayber Gazvesi münâsebiyle dile getirdiğimiz, Hz. Peygamber'in Mekke üzerine düzenlediği sefere de katıldığı beyân edilen⁹⁷³ Ümmü Âmir el-Eşheliyye'den Ziriklî, eserinde casâret ve atılganlık vasıflarına sâhip bir hanım olarak bahsetmektedir.⁹⁷⁴ Araştırmacının, asıl adıyla Esmâ'yı bu şekilde tavsif etmesinde şüphesiz onun Yermük'te cesûrâne sergilemiş olduğu tavırdan kaynaklandığı düşünülebilmektedir. Kaynakların sunduğuna göre Yermük Savaşı'na katılan Esmâ, harbin kızıştığı ve müslüman askerlerin aleyhinde cereyân ettiğini görünce eline aldığı çadır direği ile yedi⁹⁷⁵ yâhut dokuz⁹⁷⁶ düşman Bizans askerini orada öldürmüştür. Akabinde uzun bir müddet daha yaşayan ve Dimaşk'a yerleşen Esmâ'nın diğer kaynakların hâricinde sadece Ziriklî vefat yılı ile alâkalı hicrî 30 (650) bilgisini kaydetmektedir.⁹⁷⁷ Bazı müelliflerin verdiği bilgiye göre Ümmü Âmir, Bâbü's-sagîr Kabristanı'nda medfun bulunmaktadır.⁹⁷⁸

Çalışmamızın sınırları gereği Hz. Peygamber döneminden sonra meydana gelen seferler, savaşlar ve hadiseler mümkün olduğu kadar girmemeye gayret göstermekteyiz. Ancak burada hem Resûlullah'tan sonraki dönemde kadınların katıldıkları savaşlardan ve

⁹⁶⁹ Araştırmacılardan Rıza Savaş, Vâkıdî'den iktibas yaparak Ümmü Eymen'in Uhud yerine Hayber Savaşı'nda yaralandığı ve onun intikâmını Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın aldığını rivâyet etmektedir. Muhtemelen zühul eseri olarak tahmin ettiğimiz bu yanlışlığın sonraki araştırmacıların da ondan kaynak göstererek hatâyâ ortak oldukları ve olayı Hayber olarak zikrettikleri görülmektedir. Savaş, *İslâm'ın İlk Asrında Kadın*, s. 208; Akman, *Hz. Peygamber Döneminde Savaşlarda Kadın*, s. 265.

⁹⁷⁰ Müslim, "Cihâd", 70(Had. no: 1771); İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, C. 7, s. 291; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, ss. 361-362.

⁹⁷¹ İbn Mende, *Müstaḥrec min kütübi'n-nâs*, C. 2, s. 556; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 362.

⁹⁷² İbn Sa'd, *eṭ-Ṭabaḳât*, C. 10, s. 215; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 361.

⁹⁷³ Ateş, "Esmâ bint Yezîd", (*DİA*), C. 11, s. 423.

⁹⁷⁴ Ziriklî, *el-A'lâm*, C. 1, s. 306.

⁹⁷⁵ Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, C. 2, s. 331(Had. no: 2787); İbn Ebû Âsım, *el-Âḥâd ve'l-meşânî*, C. 6, s. 128(Had. no: 3349).

⁹⁷⁶ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, C. 24, s. 157(Had. no: 403); Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-şahâbe*, C. 6, s. 3258; İbn Asâkir, *Târîhu medîne*, C. 69, ss. 32, 33, 34; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, C. 7, s. 16; İbn Manzûr, *Muḥtaşaru Târîhi Dimaşk*, C. 5, s. 145; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, C. 2, s. 297; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, C. 9, s. 34; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. 12, s. 128.

⁹⁷⁷ Ziriklî, *el-A'lâm*, C. 1, s. 306.

⁹⁷⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, C. 2, s. 297, *Tezhibü Tehzîbi'l-Kemâl*, C. 11, s. 113; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. 12, s. 128.

günlük yaşamdan bir kesit sunmak hem de gelecekte bu alanda yapılacak çalışmalara dikkatleri çekmek ve bir diğer yandan sahâbî hanımların cesâretlerine misal teşkil etmesi hasebiyle Esmâ bint Ebû Bekir'e de yer vermek istiyoruz. İslâm'ın ilk müslümanlarından ve birinci halife Hz. Ebû Bekir'in kızı, Hz. Peygamber'in zevcesi Âişe'nin kız kardeşi ve ilk îman edenlerden Zübeyr b. el-Avvâm'ın eşi olan Esmâ'nın cesâretine ilk olarak babası ile Resûlullah'ın hicreti sonrası evlerine gelip kendisinden onları sorgulayan müşriklere karşı ortaya koyduğu tavır yeniden zikredilebilir. Zîra peşine taktığı insanlarla Hz. Ebû Bekir'in evine gelen Ebû Cehil, Esmâ'dan babasının nerde olduğunu sormuş ancak istediği cevabı alamayınca da yüzüne bir tokat indirmiştir. Darbenin şiddetiyle kulağından küpeleri yere düşen Esmâ, yine tavrını değiştirmemiş ve yerlerini söylememiştir. Daha sonra da o sıralar yirmi yedi yaşlarında olan Esmâ, müşriklerin her tarafta Resûl-i Ekrem ile babasını aradığı bir ortamda onlara Sevr mağrasında kaldıkları süre boyunca geceleri yemek götürmesi de ayrıca dâhil edilebilir.⁹⁷⁹

Kaynakların kaydettiğine göre Saîd b. el-Âs zamanında Medine'de hırsızların çoğalması üzerine bir hançer edinen Esmâ, yatarken de onu başının altına koyup uyumaktaydı.⁹⁸⁰ Bazı müellifler onun eşi Zübeyr ile berâber Yermük Savaşı'na katıldığını bildirmektedir.⁹⁸¹ Yermük Harbi'ne katılan müslüman kadınlar ile alâkalı asıl kaynağından tesâdüf edemediğimiz, bu nedenle Diyanet İslâm Ansiklopedisi'nden iktibas yapacağımız değerlendirmede hanım sahâbîlerin katıldıkları kimi savaşlarda çarpışmalara dâhil olduğu ve hatta bu konuda erkeklerle yarışacak derecede cehd ve gayretlerini son kertede ortaya koyduklarını bir kez daha dile getirilmesi olarak telakkî edilebilecek şu ifâdelere rastlanılmaktadır: “Bu savaşta İslâm ordusu içinde kadınların da bulunduğu ve ordunun arka tarafında bir tepe üzerinde mevzilenmiş olan bu kadınların kılıç kullanmak suretiyle savaşa iştirak ettikleri, hatta bu hususta erkeklerle yarıştıkları bilinmektedir.”⁹⁸²

Bu başlık altında Hz. Peygamber döneminde fiilen savaştığına dâir haberlerine yer vereceğimiz son isim Safiyye bint Abdülmuttalib'dir. Onun haberlerini gerçekleştirdiği

⁹⁷⁹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 2, ss. 127-129; Taberî, *et-Târîh*, C. 2, ss. 379-380; İbn Asâkir, *Târîhu medîne*, C. 69, s. 12; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 1, s. 696.

⁹⁸⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 10, s. 241; Taberî, *et-Târîh*, C. 11, s. 619; Hâkim, *el-Müstedrek*, C. 4, s. 72 (Had. no: 6917); İbn Asâkir, *Târîhu medîne*, C. 69, s. 20; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, C. 2, s. 293.

⁹⁸¹ İbn Asâkir, *Târîhu medîne*, C. 69, s. 4; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, C. 9, s. 54; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, C. 2, s. 288; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 6, s. 204.

⁹⁸² Yardım, “Esmâ bint Ebû Bekir es-Sıddîk”, (*DİA*), C. 11, s. 403.

târihî zaman bakımından süregelen sıralamanın hâricinde tutarak burada müstakil olarak zikretmemizin sebebi ele alacağımız rivâyetlerin kaynaklar tarafından tespitinde yaşanan karışıklıkların genel konunun akışını bozarak okuyucunun zihninde oluşturabileceği istifhama sebebiyet vermemek içindir. Zîra hakkında tesâdüf edilen çalışmalarda bu konunun bazı araştırmacılar tarafından net bir şekilde ortaya koyulmadığı görülmektedir.⁹⁸³

Kaynakların Uhud⁹⁸⁴ yâhut Hendek⁹⁸⁵ Gazvesi bağlamında kaydettiği rivâyetlere göre bir savaş esnasında Hassân b. Sâbit savaşa dâhil olmayan kadın ve çocuklarla berâber Fâri‘ (فَارِع) isimli kalesinde muhtemel saldırılara karşı korunma amacıyla bulunurken, bir yahudi buldukları kalenin etrâfında dolanmaya ve kaleye girmeye çalışmış, durumu fark eden Hz. Peygamber’in halası Safiyye önce Hassân’dan adamı haklamasını istemiş, ancak o bunu yapamayacağını bildirince kaleden inerek yahudiyi bizzat kendisi öldürmüştür.

Müellifler sunduğu bu haberleri incelediğimizde ilk olarak kaleye girmeye çalışan kimsenin bir yahudi olduğunu (أُنَاسٌ مِنَ الْيَهُودِ / نَاسٌ مِنَ الْيَهُودِ / نَفَرٌ مِنَ الْيَهُودِ / رَجُلٌ مِنْ يَهُودٍ)

⁹⁸³ DİA’da bulunan "Safiyye bint Abdülmuttalib" maddesinde “Uhud (veya Hendek) Gazvesi devam ederken” ifâdesiyle muhtemelen konunun etraflıca ele alınmadığı bu nedenle müellifin kesin bir yargıda bulunmaktan imtinâ ettiğini düşünmekteyiz. Esâsen rivâyetler âzamî derecede incelendiğinde araştırmacının bir kanaate varmasına zemin teşkil edecek kadar haberlerin kapalılık arz etmediği görülmektedir. Erken dönem İslâm târihinde kadınlar hakkında çalışmaları bulunan araştırmacılardan Rıza Savaş’ın eserinde ise, “Hz. Peygamber’in halası Safiyye bint Abdülmuttalib, kılıcıyla Uhud Savaşı esnasında Fâri‘ (فَارِع) konağına girip kadınlara zara vermek isteyen Yahudilerden birinin boynunu vurunca diğerleri kaçır. Bu cesur kadın, Uhud yenilgisinden sonra oraya gider ve erkekleri kınar.” şeklinde haberi tek varyanttan ele alarak Hendek’ten hiç bahsetmeden ve rivâyet hakkında ele aldığı bir bilgiye de tesâdüf edilemeden doğrudan aktarmakla yetindiği görülmektedir. Uraler, “Safiyye bint Abdülmuttalib”, (DİA), C. 35, s. 475; Savaş, *İslâm’ın İlk Asrında Kadın*, ss. 207-208.

⁹⁸⁴ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 288; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, C. 10, s. 41; Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr el-Basrî, *el-Bahrü’z-zehhâr: el-Müsnevi’l-Bezzâr*, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullâh, Âdil b. Sa’d, Sabrî Abdülhâlik eş-Şâfi‘î, 1. bs., Medine, Mektebetü’l-ulûm ve’l-hikem, 1409-1430/1988-2009, C. 3, ss. 191-192(Had. no: 978); Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-evsat*, C. 4, s. 116(Had. no: 3754); *el-Mu‘cemü’l-kebir*, C. 24, ss. 321-322(Had. no: 809); İbn Mende, *Ma‘rifetü’s-şahâbe*, s. 934; İbn Asâkir, *Târîhu medîne*, C. 12, s. 430.

⁹⁸⁵ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, ss. 178-179; Taberî, *et-Târîh*, C. 2, s. 577; Hâkim, *el-Müstedrek*, C. 4, ss. 56-57(Had. no: 6867); Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *el-Hilâfiyyât beyne’s-Şâfi‘î ve Ebi Hanîfe*, thk. Mahmûd b. Abdulfettah Ebû Şezâ en-Nehhâl, 1. bs., Kahire, er-Ravzatü li’n-neşr ve’t-tevzî‘, 1436/2005, C. 5, s. 232(Had. no: 3816); İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe*, C. 2, ss. 8-9; C. 7, s. 172; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehbî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî Zehebî, *el-Mühezzeb fi’lhtişâri’s-Süneni’l-kebir*, thk. Yâsir b. İbrahim Ebû Temâm, 1. bs., Riyad, Dârü’l-vatan, 1422/2001, C. 5, s. 2476; Safedî, *el-Vâfi bi’l-vefeyât*, C. 11, s. 271; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 214.

gibi değişik ifâdelerle ittifakla belirtmektedirler. İbn İshâk kanalıyla sunulan ve ilk olarak İbn Hişâm'ın eserinde ve Hendek Gazvesi bağlamında rastlanılan rivâyette Safiyye'den aktarılan şu ifâdeler: “Benû Kurayza harb açmıştı. Resûlullah ile aralarında olan ilişkileri kesmiştiler. Bizimle onların arasında bizi koruyacak ve müdâfaa edecek bir kimse yoktu. Resûlullah ve müslümanlar ise düşmanların karşısında idiler.”⁹⁸⁶ olayın gerçekleştiği savaşı tespit etmemizde kıymet arz etmektedir. Zîra hatırlanacağı üzere hicretin akabinde Medine’de ilk İslâm devletinin temellerini atarken Hz. Peygamber, burada bulunan yahudi kabîleleriyle Medine Sözleşmesi denilen saldırmazlık antlaşması yapmış ancak onlar sırayla bu uzlaşmaya aykırı davranarak aradaki konsensüsü ihlâl etmişlerdi. İlk olarak hicrî 2. yılda Benî Kaynukâ‘ ile başlayan bu ihlâl zinciri hicrî 4. yılda Benî Nadîr ile devam etmiş ve geriye Medine’de son halka olarak yahudilerden Benî Kurayza kabîlesi kalmıştı. Medine’den çıkarıldıktan sonra Hayber’e yerleşen Benî Nadîr kabîlesi müslümanların gâilesinden kurtulmak için Hendek Savaşı öncesi Mekke ve yandaş kabîlelerden müteşekkil orduyla birlikte hareket etmiş ve Benî Kurayza’yı da bu ittifaka dâhil etmek istemişti. Başta Benî Nadîr’in tekliflerine sıcak bakmayan Kurayzalılar uzun ısrarlar neticesinde iknâ edilerek müslümanlarla olan antlaşmasından vazgeçirilmiş ve onlarda karşı tarafta yerlerini almışlar.⁹⁸⁷ Görüleceği üzere Benî Kurayza’nın müslümanların zor gününde onları yüzüstü bırakarak ve üstüne üstün onlar için bir tehdit unsuru haline gelmesi Hendek Savaşı’na tevâfuk etmektedir. Bu açıdan haberde geçen yahudinin Safiyye’nin bulunduğu kaleye girmeye çalışması Kurayzalılar’la olan antlaşmanın bozulması akabine denk geldiğini söylemek kuvvetle muhtemeldir.

Olayın Hendek Gazvesi’ne rastladığını bir başka delil olarak Vâkıdî’nin rivâyetlerini bağlamında ileri sürmek mümkündür. Hâdise’yi ilk olarak Uhud⁹⁸⁸ bağlamında kaydeden müellif, eserinin ileri bölümlerinde Hendek⁹⁸⁹ başlığı altında aynı vak‘ayı farklı bir senedle de yer vermiş ve bu rivâyetinde sunduğu bilgide geçen: “Bu, Uhud’la ilgili anlatılanlardan daha sağlamdır.” ifâdesini sunduktan sonra yahudilerin başlarında Gazzâl b. Samuel olduğu halde on kişilik bir grup halinde Benî Kurayza’dan

⁹⁸⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 179; Taberî, *et-Târîh*, C. 2, s. 577; Beyhakî, *Delâ’il*, C. 3, s. 422; Süheyli, *er-Ravzü’l-ünüf*, C. 6, s. 276; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe*, C. 7, s. 172; Sıbt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtü’z-zamân*, C. 3, s. 344; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, C. 1, s. 192; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. 6, s. 49.

⁹⁸⁷ Avcı, “Kurayza (Benî Kurayza)”, (*DİA*), C. 26, ss. 431-432.

⁹⁸⁸ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, C. 1, s. 288.

⁹⁸⁹ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, C. 2, s. 462.

çıka geldiklerini tasrîhen bildirmektedir. Ayrıca muhakkikler tarafından dipnotlandırıldığını düşündüğümüz rivâyeti kaydeden muahhar eserlerde alt bilgi olarak doğru olanın olayın Hendek'te gerçekleştiği bilgisi (الصواب يوم الخندق) olduğunu belirttikleri görülmektedir.⁹⁹⁰ Öte yandan Uhud Gazvesi'nin gerçekleştiği zemin ve şartlar da göz önünde bulundurulduğunda hâdisenin Uhud zamanı gerçekleşme ihtimalinden uzak olduğu söylenebilmektedir. Bazı müellifler Safiyye'nin bir müşriği⁹⁹¹ yahut yahudiyi⁹⁹² öldüren ilk müslüman kadın olduğunu ifâde etmişlerdir.

Muâsır araştırmacılardan Halîl Cum'a, Hendek'te aktarılan bu olayın sebebini; Benî Kurayza'dan aşırı taraftar bazı kimselerin Medine yakınlarındaki evlere gelerek halkın yüreğine tedhiş ve korku tohumları ekmek, cephede savaşan müslüman askerler arasında da telaş ve kaos oluşturmak amacıyla gerçekleştirdiğini ifâde etmiş,⁹⁹³ Hamîdullah ise: “Yahudilerin bir kısmı, Müslümanları şehrin dışında savaşa tutuşmuş bulunca, evlerini yağmalamayı, kadın ve çocuklarına tecavüz etmeyi planladılar. Bunlardan birisi, bu kalenin dış duvarına tırmanınca, Safiyye bir kılıç darbesiyle onu öldürdü ve başını aşağıdaki Yahudilerin ayaklarına attı. Onlar da dehşet içinde kalıp kaçıştılar.”⁹⁹⁴ şeklinde meseleyi îzah etmiştir.

Hicrî 20(641)'de Medine'de vefat eden Safiyye, Bakî' Mezarlığı'nda Mugîre b. Şu'be'nin evinin avlusunda abdest alma yerine denk gelen yere cenaze namazı halîfe Hz. Ömer tarafından kaldırıldıktan sonra defnedilmiştir.⁹⁹⁵

Kadınların savaşa çıkmaları ve erkeklerle berâber çarpışmalara katılmalarını bap başlığı olarak (بَابُ غَزْوِ النِّسَاءِ وَقِتَالِهِنَّ مَعَ الرِّجَالِ) şeklinde verip, bu başlık altında Hz. Âişe ile Ümmü Süleym'in Uhud'da yaralılara su dağıttığı rivâyetini sunan Buhârî'yi şerh eden Aynî, bu bap başlığı hakkına şu şekilde bir îzâhâtına rastlanılmaktadır: “Buhârî kadınları gazveye çıkmaları ve mukâteleye katılmaları üzerine bap yaptı. Oysa ki hadiste kadınların vuruşmalara katıldıkları yoktur. Öyleyse Buhârî ya kadınların gâzilere yardım etmelerini

⁹⁹⁰ İbn Asâkir, *Târîhu medîne*, C. 12, s. 429.

⁹⁹¹ Beyhakî, *el-Hilâfiyyât*, C. 5, s. 233(Had. no: 3817); *es-Sünen*, C. 13, s. 152(Had. no: 12902); İbn Asâkir, *Târîhu medîne*, C. 12, s. 431; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, C. 7, s. 172; Zehebî, *el-Mühezzeb*, C. 5, s. 2476; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. 10, s. 109; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 214.

⁹⁹² Beyhakî, *el-Hilâfiyyât*, C. 5, s. 232.

⁹⁹³ Halîl Cum'a, *Nisâ' min 'aşri'n-nübüvve*, s. 418.

⁹⁹⁴ Hamîdullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 87(md. 141).

⁹⁹⁵ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 42; İbn Hibbân, *eş-Şikât*, C. 3, s. 197; İbn Asâkir, *Târîhu medîne*, C. 3, s. 121; İbn Manzûr, *Muhtaşaru Târîhi Dimaşk*, C. 2, s. 25; Zirikî, *el-A'lâm*, C. 3, s. 206; Halîl Cum'a, *Nisâ' min 'aşri'n-nübüvve*, s. 422.

gazve kabul etmiştir veyâhut kadınlar yaralıları tedâvi ve su verme işinde sâbit olurken muhakkak kendilerini müdâfaa ediyorlardı diye düşünmüş olmalıdır. Zîra gâlip olan görüş budur. İşte bunun için Buhârî, kadınlara cenk etmeyi izâfe etmiştir denildi. Ben, iki yaklaşımda münasiptir dedim. Birinci yaklaşımı Ebû Dâvûd'un naklettiği hadis teyit eder.⁹⁹⁶ İkinci yaklaşımı ise Müslim'in rivâyet ettiği şu Enes hadisi teyit eder: “Ümmü Süleym Huneyn bozgunu sırasında yanında taşıdığı hançerini göstererek: ‘Ben bu hançeri bugün için edinmişimdir. Müşriklerden birisi yanıma yaklaşırsa, bununla onun karnını deşerim.’” demiştir.⁹⁹⁷ Bir diğer Buhârî şârihi Kastallânî aynı bab hakkında konumuzla alâkalı; müslüman kadınların savaflara iştirak etmelerinin askerlerin sadece geri hizmetlerine tevâfuk etmediği, onların, iktizâ ettiğinde doğrudan savaş sâhasına mücâhidlerin safları arasında da hizmet etmek suretiyle cihâda katıldıklarının başlık altında sunulan hadisle sâbit olduğunu bildirmektedir. Ayrıca müslüman kadınların harbe bilfiil katılmalarının sadece Hz. Peygamber dönemine tekâbül etmediği ve Hz. Ömer'in halîfeliği zamanında meşhur olan Yermük Harbi'nde sayıca üstün Rum askerlerinin bir baskın netîcesi İslâm ordugâhının içine kadar ulaştığı sırada cengâver müslüman kadınların kılıçlarını çekerek erler gibi düşmanla çarpıştıklarını eklemektedir.⁹⁹⁸

2.3 SAVAŞ SONRASINDA

2.3.1 Ölü ve Yaralıların Taşınması

Savaflara katılan müslüman kadınların göstermiş oldukları çaba ve gayretlerin biri de çarpışmalarda yaralanan veya ölen yakınlarını cepheden Medine'ye taşımak olmuştur. Uhud Savaşı'nda ismine yer verdiğimiz, Medineli hanım sahâbî Rubeyyi' bint Muavviz'in savaflara katılarak çeşitli alanlarda askerlere hizmetlerde bulduklarını ifade ettiği rivâyetinde ayrıca yaralı ve ölülerini Medine'ye götürdüklerini de açıkça beyân etmektedir.⁹⁹⁹ Eserinde bu habere yer veren ve bab başlıklarını rivâyetlerin muhtevâsına göre belirlemeye gayret gösteren Buhârî, bu haberin başlığını (بَاب رَدِّ النِّسَاءِ)

⁹⁹⁶ Müellifin kastettiği hadis Haşrec b. Ziyâd tarafından nakledilen Ümmü Ziyâd'ın Hayber Savaşı'na katılması münâsebetiyle kaydedilen rivâyettir. Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 150(Had. no: 2729).

⁹⁹⁷ Aynî, *‘Umdetü'l-kârî*, C. 14, ss. 165-166.

⁹⁹⁸ Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, C. 5, ss. 83-84.

⁹⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 44, ss. 567-568(Had. no: 27017); Buhârî, “Cihâd”, 67, 68(Had. no: 2882, 2883); Mervezî, *es-Sünne*, s. 48(Had. no: 151); Nesâî, “Siyer”, 186(Had. no: 8830); İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Târih*, C. 5, s. 137; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, C. 7, s. 108.

(الْجَرْحَى وَالْقَتْلَى) “Kadınların Yaralı ve Ölülere Geri Götürmeleri Babı” şeklinde koymuştur.¹⁰⁰⁰

Kaynaklarda bu hizmet ile alâkalı tespit ettiğimiz rivâyetlere geçmeden önce haberde zikri geçen kimseler hakkında bazı bilgilere yer vermek istiyoruz. Zîra müelliflerin kaydettiği bu haberlerde muhtemelen hâdiselerin benzerlik arz etmesi, olayı nakleden bazı râvîlerin farklı kişiler bağlamında haberi zikretmesi gibi nedenlerle bir kısım karışıklıklara düştükleri ve sonrasında eserlerinde bu bilgilere yer veren çağdaş araştırmacıların da tahlil etmeden bu hâdiseleri aldığı kaynaktan doğrudan sundukları görülmektedir. Bu açıdan bizim ortaya koyacağımız farklı eser ve râvîler bağlamında hâdiselerin okuyucunun zihninde oluşabilecek istifhamları azaltma ve konunun daha rahat anlaşılması adına şahıslar hakkında imkânlar ölçüsünde ulaştığımız bilgilere öncesinde yer vereceğiz.

Bu konuda ilk olarak ismine yer vereceğimiz hanım Sümeyrâ'nın tam adı Sümeyrâ bint Kays b. Mâlik b. Ka'b b. Abdüleşhel b. Hârise b. Dînâr'dır. Resûl-i Ekrem'e biat eden bu hanım, Medineli Hazrec kabîlesinden Neccâroğullarının Benî Dînâr koluna mensuptur.¹⁰⁰¹ İlk olarak Abdüamr b. Mes'ûd b. Abdüleşhel b. Hârise ile olan evliliğinden en-Nu'mân, ed-Dahhâk ve Kutbe'yi dünyaya getiren Sümeyrâ, daha sonra el-Hâris b. Sa'lebe b. Kâ'b'dan Süleym adında bir erkek evlâd doğurmuştur.¹⁰⁰²

Haberin konusu olan bir diğer kişi Resûlullah'a biat eden Medineli hanımlardan biri olan Hind'dir. Tam adı Hind bint Amr b. Sa'lebe b. Harâm b. Ka'b b. Ganm b. Ka'b b. Selime'dir.¹⁰⁰³ Hazrec'in Benî Selime kabîlesine mensup olan Hind, Amr b. el-Cemûh ile evlenmiştir.¹⁰⁰⁴ Bu evlilikten Muâz, Muavviz ve Hallâd adında üç erkek çocukları olmuştur.¹⁰⁰⁵ Her ne kadar ele alacağımız haberde ilk olarak Vâkîdî'nin eserinde “Amr b. el-Cemûh'un Resûlullah ile birlikte aslanlar gibi savaştan dört oğlu vardı.”¹⁰⁰⁶ şeklinde

¹⁰⁰⁰ Buhârî, “Cihâd”, 68(Had. no: 2883).

¹⁰⁰¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 10, s. 407; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 189.

¹⁰⁰² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 10, s. 408; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 2, ss. 646-647; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, C. 7, s. 543.

¹⁰⁰³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 10, s. 368; Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmûd M. et-Tanâhî, Abdülfettâh M. el-Hulv, 1. bs., Kahire, Dâru İhyâi'l-kütübî'l-Arabî, Faysal Âsâ el-Bâbî el-Halebî, 1383/1964, C. 10, s. 118.

¹⁰⁰⁴ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, ss. 264, 265; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 10, s. 368; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 4, s. 1923; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 1, s. 161.

¹⁰⁰⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 3, ss. 524, 525; Ebû Amr Halîfe b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî el-Basrî Halîfe b. Hayyât, *Kitâbü't-Tabakât*, thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî, 1. bs., Bağdat, 1387/1967, s. 104.

¹⁰⁰⁶ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 264. Ayrıca bkz. İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 53.

geçen bilginin sonraki muâsır araştırmacılar tarafından “Amr b. Cemûh ile evlenen Hind’in bu evlilikten dört oğlu olmuştur.”¹⁰⁰⁷ beyânına dönüştüğü görülse de kaynaklarda Hind’in dördüncü bir evlâdına rastlanılamamaktadır. Abdullah b. Amr b. Harâm’ın kızkardeşi¹⁰⁰⁸ olan Hind’in en çok hadis nakleden sahâbîlerden biri olan Câbir b. Abdullah’ın da halası¹⁰⁰⁹ olduğu, onun hakkında sunulan bilgiler arasında yer almaktadır.

Konu bağlamında ismine tesâdüf edilen bir diğer isim ise yine Medineli hanımlardan Enîse (Üneyse) bint Aneme’dir.¹⁰¹⁰ Tam ismi Enîse (Üneyse) bint Aneme b. Adî b. Sinân b. Nâbi b. Amr b. Sevâd b. Ganm b. Ka‘b b. Selime şeklinde kaydedilen, Hazrec kabîlesinin Benî Selime koluna mensup olan bu hanım sahâbî Abdullah b. Amr b. Harâm ile izdivaç etmiş ve bu evlilikten Câbir b. Abdullah’ı dünyaya getirmiştir.¹⁰¹¹ Sa‘lebe b. Aneme’nin¹⁰¹² anne-baba bir kızkardeşi olan Enîse’nin kaynaklarda bir diğer erkek kardeşi olarak ise Amr b. Aneme’nin¹⁰¹³ kendisiyle bağlantılı olarak sadece adı zikredilmektedir.

Buraya kadar zikri geçen üç hanım sahâbînin bilgileri tablo halinde şu şekildedir:

Birinci Hanım Sahâbî	
Tam adı	Sümeyrâ bint Kays b. Mâlik b. Ka‘b b. Abdüleşhel b. Hârise b. Dînâr

¹⁰⁰⁷ Kırbıyık, “Hind Bint Amr”, (DİA), C. 18, s. 64.

¹⁰⁰⁸ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 265; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma‘rifetü’ş-şahâbe*, C. 6, s. 3461; İbn Abdülber, *el-İstî‘âb*, C. 3, s. 954; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe*, C. 7, s. 282; Safedî, *el-Vâfi bi’l-vefeyât*, C. 27, s. 230.

¹⁰⁰⁹ İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 404; İbn Abdülber, *el-İstî‘âb*, C. 4, s. 1923; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe*, C. 7, s. 282; Safedî, *a.g.e.*, C. 27, s. 230.

¹⁰¹⁰ Kaynaklarda Enîse’nin adını İbn Sa‘d (بنت عنمة) “bint Aneme” şeklinde sunarken, bazı müelliflerin (بنت عنمة) “bint Ganeme” ve (بنت عكبة) “bint Akabe” şeklinde farklı olarak kaydettikleri de görülmektedir. Muahhar müelliflerden Mizzî’nin eserinde bu konuyu gündeme getirdiği ancak onun da kesin bir sonuca varamadığı göz önünde bulundurulduğunda kat’î bir yargıya varılamayan bu durumda bize tercih etme durumu kalmıştır. Biz de çalışmamızda hem İbn Sa‘d’ın kaydettiği şekil olması hem de araştırmacılarından Kandemir’in Diyanet İslâm Ansiklopedisinde de aynı şekilde kullanması hasebiyle “bint Aneme” şeklinde kullanımının daha mâkul olduğunu düşündük. Krş. İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, C. 10, s. 380; Halife b. Hayyât, *et-Târîh*, s. 102; İbn Asâkir, *Târîhu medîne*, C. 11, ss. 212, 213; Ebû Hafs Tâcüddîn Ömer b. Alî b. Sâlim b. Sadaka el-Lahmî el-İskenderânî el-Fâkihânî, *Riyâzü’l-efhâm fi şerhi ‘Umdeti’l-ahkâm*, nşr. Nûreddin Tâlib, 1. bs., Küveyt, Dârü’n-nevâdir, 1431/2010, C. 1, s. 460; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, C. 4, s. 448; Moğultay b. Kılıç, *el-İkmâl*, C. 3, s. 131; Aynî, *‘Umdetü’l-kârî*, C. 17, s. 32; M. Yaşar Kandemir, “Câbir b. Abdullah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1992, C. 6, s. 530.

¹⁰¹¹ İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, C. 10, s. 380; Sibt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtü’z-zamân*, C. 9, s. 228; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 40.

¹⁰¹² İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, C. 10, s. 380; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 40.

¹⁰¹³ İbn Hazm, *Cevâmi’u’s-sîre*, s. 83; İbn Abdülber, *el-İstî‘âb*, C. 3, s. 1195; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe*, C. 4, s. 246; Kastallânî, *İrşâdü’s-sârî*, C. 4, s. 227; C. 5, s. 124.

Kabilesi	Medine / Hazrec / Benî Neccâr / Benî Dînâr
İlk eşi	Abdüamr b. Mes'ud b. Abdüleşhel b. Hârise
İlk eşinden çocukları	en-Nu'mân, ed-Dahhâk, Kutbe
İkinci eşi	el-Hâris b. Sa'lebe b. Ka'b
İkinci eşinden çocuğu	Süleym
İkinci Hanım Sahâbî	
Tam adı	Hind bint Amr b. Harâm b. Sa'lebe b. Harâm b. Ka'b b. Ganm b. Ka'b b. Selime
Kabilesi	Medine / Hazrec / Benî Selime
Eşi	Amr b. el-Cemûh
Çocukları	Muâz, Muavviz, Hallâd
Kardeşi	Abdullah b. Amr b. Harâm
Yeğeni(Halası)	Câbir b. Abdullah
Üçüncü Hanım Sahâbî	
Tam adı	Enîse (Üneyse) bint Aneme b. Adî b. Sinân b. Nâbi b. Amr b. Sevâd b. Ganm b. Ka'b b. Selime
Kabilesi	Medine / Hazrec / Benî Selime
Eşi	Abdullah b. Amr b. Harâm
Çocuğu	Câbir b. Abdullah
Kardeşleri	Sa'lebe b. Aneme, Amr b. Aneme

Yukarıda adından ilk olarak söz ettiğimiz Sümeyrâ bint Kays'ın haberine Vâkıdî ve İbn İshak kanalıyla hâdisenin bazı yönlerini farklılık arz edici şekilde benzer nakillerle ulaşmak mümkündür. Vâkıdî'nin kaydettiğine göre Benî Dînâr kadınlarından Sümeyrâ'nın Uhud'da Resûlullah'ın yanında savaşan iki oğlu en-Nu'mân b. Abdüamr ve Süleym b. el-Hâris'in vefat haberi kendisine ulaşınca önce Resûl-i Ekrem'in durumunu sormuş ve onu görmek istemişti. Hz. Peygamber'in hayatta ve iyi olduğuna bizzat şahit olduktan sonra, "Sen iyi olduktan sonra her türlü musîbet hafif gelir ey Allah'ın resûlü!"

demış ve sonrasında iki oğlunun cenâzelerini Medine'ye götürmek için bir devenin üstüne bindirmişti. Medine'ye doğru yola çıkan Sümeyrâ, yolda Resûlullah'ın eşi Hz. Âişe ile karşılaşmış¹⁰¹⁴ ve o da kendisine, Uhud'u kastederek "Arkanda ne var?" diye sormuştu. Sümeyrâ, "Allah'a hamdolsun; Resûlullah iyidir, ölmemiştir. Allah müminlerden şehitler almıştır." diye cevap verip şu ayeti okumuştur: "Allah inkârcıları, hiçbir şey elde edmeden, kin ve öfkeleri ile geri çevirdi, Allah müminlere savaş için yetip arttı. Allah güçlüdür, üstündür."¹⁰¹⁵ Daha sonra Hz. Âişe Sümeyrâ'ya, berâberindeki devenin üzerindeki kimler olduğunu sormuş o da cevâben, iki oğlu olduğunu bildirmiştir.¹⁰¹⁶ Birçok müellif tarafından kaydedilen İbn İshâk'ın rivâyeti ise şu şekildedir: "Resûlullah Benî Dînâr'dan bir kadına rastladı ki onun kocası, kardeşi ve babası Resûlullah ile birlikte Uhud'da musîbete mâruz kalmışlardı. Onların ölüm haberi ona haber verildiği zaman o kadın şöyle dedi: "Resûlullah'a ne oldu?" Dediler ki: "Ey falanın annesi o iyidir ve Allah'a hamd olsun o, senin arzu ettiğin gibidir." Bunun üzerine kadın: "Onu bana gösterinde onu bir göreyim." Hz. Peygamber ona gösterildiği zaman ise: "Senden sonra her musîbet küçük(hafif) kalır." dedi."¹⁰¹⁷ İbn İshâk'ın (بِأَمْرٍ أَوْ مِنْ بَنِي دِينَارٍ) "Benî Dînârlı bir kadın" şeklinde isim vermeden sunduğu bu haberi Sümeyrâ'ya hamlettiğimizde rivâyette geçen bazı bilgilerin eksiklik ve ârızılık kesbettiği söylenebilir. Nitekim İbn İshâk'ın haberinde geçen Sümeyrâ'nın kocası(her ikisi de), kardeşi ve babasının adına Uhud'da vefat eden müslümanlar arasında tesâdüf edilemezken, Vâkıdî'nin sunduğu rivâyette

¹⁰¹⁴ Burada Hz. Âişe'nin Uhud Savaşı'na sonradan katıldığına dâir bir intibâ oluşturabilecek bu bilginin daha önceki bölümlerde çeşitli hizmetlerde bulunmak için Uhud'a katıldığını ifade ettiğimiz haberlerle tenâkuz oluşturduğu akla gelebilir. Ancak Hz. Âişe'nin gerek su getirmek için gerek yaralıları Medine'ye taşıyıp geri gelirken yolda Sümeyrâ ile karşılaştığı düşünüldüğünde ortada ihtilaf arz eden bir durum kalmadığı söylenebilir. Nitekim müslüman askerlere yardımda bulunmak için savaşa katılan Hamne bint Çahş'ın da Uhud'a geldiğinde kimlerin vefat ettiğini sorduğu benzer bir hâdise nakledilmektedir. Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 291; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 62; İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 229; Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 1, s. 291; Öztürk, *Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, ss. 85, 102.

¹⁰¹⁵ *el-Ahzâb* 33/25.

¹⁰¹⁶ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 292.

¹⁰¹⁷ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 63; Taberî, *et-Târîh*, C. 2, s. 533; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünüf*, C. 6, s. 25; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser*, C. 2, s. 36; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. 5, s. 449; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, C. 4, s. 228.

geçen Sümeyrâ'nın oğulları en-Nu'mân¹⁰¹⁸ ve Süleym'in¹⁰¹⁹ adlarına müellifler tarafından Uhud'da öldürülen müslümanlar bilgisi arasında rastlanılmaktadır. Ayrıca İbn İshâk'ın haberinin devamında ölümlerini Medine'ye taşıma olayına da temas etmediği ve vak'ayı eksik bıraktığını müşâhede edilmektedir.

Hâdisenin Hind bint Amr bağlamında aktarımına gelince kaynakların olayın öncesine de yer verdikleri görülmektedir. Habere göre Amr b. el-Cemûh'un çocukları babalarının total bir adam olması dolayısıyla "Sen total bir adamsın ve mâzurlusun." diyerek onun Uhud Gazvesi'ne çıkmasına engel olmak istemişlerdi. Ancak bunun üzerine Allah Resûlü'ne gelen Amr, çocuklarının kendisini savaşa çıkmaktan men etmek için hapsetmek istediklerini, ne var ki bu total haliyle harbe katılarak kendisine isâbet edecek muhtemel bir şehâdetin onun cenneti kazanmasına vesîle olmasını iştiyakla ümit ettiğini bildirmişti. Binâenaleyh Hz. Peygamber de kendisinin özrü sebebiyle mâzurlu bulunduğunu ve cihâdın ona farz olmadığını hatırlatması üzerine yine de Amr talebinde ısrarcı olmuştu. Bu sefer onun çocuklarına dönen Resûlullah "Onu engelleyemezsiniz. Belki de Allah ona şehâdet nasib eder." demiş ve böylece çocukları ile berâber Uhud'a katılan Amr, girdiği çarpışmada öldürülerek umduğuna nâil olmuştur.¹⁰²⁰ Asıl konumuza gelecek olursak Uhud'da eşi Amr b. el-Cemûh, kardeşi Abdullah b. Amr b. Harâm ve oğlu Hallâd b. Amr'ı kaybeden Hind, onları bir devenin üstüne bindirip Medine'ye doğru yola koyulmuştu. O sırada Medine'den Uhud'a doğru gelmekte olan Hz. Âişe yolda Hind'e rastlayınca ona "Yanında bir haber var mıdır? Arkanda ne var?" şeklinde bir soru sormuş, o da Resûlullah'ın hayatta olduğunu ve o sağ olduktan sonra her musibetin küçük kalacağı bağlamında bir beyânda bulunmuştu. Bu sefer Hz. Âişe, devenin üzerinde taşıdığı kimselerin kimler olduğunu sormuş, Hind'de "Kardeşim, oğlum Hallâd ve kocam Amr b. el-Cemûh..." diye cevap vermişti. Hz. Peygamber'in eşi, onları nereye götürdüğünü sorması üzerine ise "Medine'ye götürüyorum, onları oraya defnedeceğim." diye soruya yanıt vermişti. Olayın devamında devesinde bir gariplik sezen Hind, devesine

¹⁰¹⁸ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 307; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 88; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 3, s. 481; İbn Hibbân, *es-Şikât*, C. 3, s. 410; İbn Hazm, *Cemheretü ensâbi'l-'Arab*, s. 350; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 4, ss. 1500-1501; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, C. 5, s. 316.

¹⁰¹⁹ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 307; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 88; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 3, s. 483; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, C. 2, s. 543.

¹⁰²⁰ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 264; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 53; Ebû Nuaym el-İsfehânî, *Ma'rifetü's-şahâbe*, C. 4, s. 1985; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünüf*, C. 6, ss. 14-15; İbn Seyyidünnâs, *Uyünü'l-eser*, C. 2, ss. 27-28; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. 5, s. 418; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, C. 4, ss. 213-214.

“Dur!” diye seslenmiş, zîra Medine tarafına yönlendirdiğinde çöken deve Uhud’a çevrildiğinde koşmaya başlamıştı. Bu nedenle tekrar Uhud’a Allah resûlünün yanına gelen Hind, durumu kendisine arz etmiş, Hz. Peygamber’de Amr’ın Uhud’a çıkmadan önce bir şey söyleyip söylemediğini sormuştu. Hind, Amr b. el-Cemûh’un Uhud’a çıkmadan önce kibleye yönelerek “Ya Rabbi! Beni âileme mahcup olarak geri çevirme ve bana şehâdeti nasib eyle.” diye dua ettiğini söylemiş, Allah resûlü de devenin bu nedenle Medine’ye gitmediğini, onun bu konuda memur olduğunu bildirmişti.¹⁰²¹

Olayın Enîse bint Aneme ile bağlantılı olarak aktarımına gelindiğinde ise hâdis, oğlu Câbir b. Abdullah kanalıyla aktarılmaktadır. Câbir’in naklettiğine göre, “Babam ve dayım Uhud savaşında öldürülmüşlerdi. Annem onların her ikisini de alıp bir deveye yükledi. Bu şekilde Medine’ye doğru yola çıktığında, Allah resûlünün bir münâdîsi şöyle seslendi: “Ölülerinizi öldükleri yere gömün.” O da geri dönüp onları savaş alanında öldükleri yere defnetti.”¹⁰²²

Kaynakları teferruatlı bir şekilde incelediğimizde Câbir’in bu rivâyetinin bazı yönlerden kusurlu olduğunu ve tashih edilmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Buna göre Uhud’da vefat edenler olarak babasının yanında dayısına işâret eden Câbir’in dayıları tespitlerimize göre Sa’lebe b. Aneme ve Amr b. Aneme’dir. Müellifler Sa’lebe’nin Hendek Gazvesi’nde bulunduğunu¹⁰²³ ve hatta burada öldürüldüğünü¹⁰²⁴ bildirmektedir. Diğer dayısı Amr b. Aneme’nin ise Tebuk Gazvesi bağlamına İslâm Tarihi’nde

¹⁰²¹ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, ss. 265-266; Makrîzî, *İmtâ ‘u’l-esmâ’*, C. 1, ss. 161-162; C. 8, s. 356; C. 13, s. 177; Şâmî, *Sübülü’l-hüdâ*, C. 4, s. 214.

¹⁰²² İbn Sa’d, *et-Tabakât*, C. 3, s. 521; Beyhakî, *es-Sünen*, C. 7, s. 447(Had. no: 7151); Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, C. 3, s. 106; Ebü’l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî İbn Asâkir, *el-Mu’cemü’l-müştemil ‘alâ zikri esmâ’i şüyühi’l-e’immeti’n-nübel*, thk. Vefâ Takıyyüddin, 1. bs., Dımaşk, Dârü’l-beşâir, 1421/2000, C. 2, s. 1103(Had. no: 1432); İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîh*, C. 3, s. 171; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, C. 1, s. 325; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 40.

¹⁰²³ Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, C. 2, ss. 89-90(Had. no: 1403); İbn Zebrü’r-Reb’î, *Târîhi mevlidi’l-‘ulemâ’*, C. 1, s. 78; Hâkim en-Nîsâbüri, *el-Müstedrek*, C. 3, s. 256(Had. no: 5020); Ebü Nuaym el-İsfehânî, *Ma’rifetü’s-şahâbe*, C. 1, s. 493.

¹⁰²⁴ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, C. 2, s. 66; İbn Abdülber, *el-İstî‘âb*, C. 1, s. 207; Ebü Nasr Alî b. Hibetillâh b. Alî el-İclî İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl fî ref’i’l-irtiyâb ‘ani’l-mü’telif ve’l-muhtelif mine’l-esmâ’ ve’l-künâ ve’l-ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Mu’allimî el-Yemânî, Nâyif Abbas, Haydarâbâd, Meclisü Dâireti’l-Me’ârif el-Osmâniyye, 1383/1963, C. 1, s. 160; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe*, C. 1, s. 474.

“bekkâin”¹⁰²⁵ diye anılan yedi sahâbînin arasında yer aldığı zikredilmektedir.¹⁰²⁶ Bu açıdan Câbir’in dayılarından hiç birinin Uhud’da öldürülmediği ortaya çıkmaktadır. Câbir’in annesi ile alâkalı naklettiği rivâyetle çelişen bir diğer haber yine kendisi tarafından aktarılmaktadır. Bu kayda göre “Uhud savaşı sonrası halam, babamı âile mezarlığımız durumunda olan bir yere defnetmek üzere getirmişti. Derken Resûlullah şöyle ilân ettirdi: ‘Ölüleri öldürüldükleri yere geri getiriniz.’”¹⁰²⁷ Câbir’in annesi ve halası ile ilişkili olarak naklettiği haberleri eserinde yer veren İbn Hacer, olayın bu iki hanım açısından da gerçekleşmesinin mümkün olduğunu söylemekte, kesin bir sonuç belirtmemektedir.¹⁰²⁸ Ancak yukarıda ortaya koyduğumuz deliller göz önünde bulundurulduğunda Uhud’da bulunanın Câbir’in halası Hind olduğunu kabul etmenin daha mâkul olduğu söylemek mümkündür.

Savaşta vefat eden müslüman askerlerin Medine’ye taşınması husûsunda şimdiye kadar sunduğumuz rivâyetlerde görüleceği üzere haberlerde bazı hatâ ve noksanlıklar bulunmakta ve muahhar müelliflerin de bu konuda pek bir açıklamada bulunmadıkları

¹⁰²⁵ “Kadın erkek bütün müslümanların katılabilmek veya gidenlere yardımcı olabilmek için her türlü imkânlarını seferber ettikleri, münafıkların ise katılmamak için bahaneler uydurdukları; yolun uzak, mevsimin sıcak oluşu sebebiyle Hz. Peygamber’in yalnız güçlü bir bineği olanların iştirak edebileceğini söylediği “Gazvetü’l-usre” (çetin gazve) adıyla meşhur Tebük Gazvesi’ne çıkacak orduyla gitmek için can atan, ancak fakir olduklarından dolayı binek bulamayan yedi sahâbî, sefer öncesi Hz. Peygamber’e giderek durumlarını arzettiler. Hz. Peygamber ise kendilerine binek temin edemediğini söyledi. Buna son derece üzülen ve oradan ağlayarak ayrılan, daha sonra müslümanlar arasında “bekkâin” diye anılan bu sahâbîler hakkında şu âyet nâzil oldu: “Kendilerine binek temin etmen için sana geldiklerinde, ‘size binek bulamıyorum’ dediğin zaman, Allah yolunda harcayacak bir şeye sahip olamadıkları için üzüntüden göz yaş dökerek geri dönenlere de sorumluluk yoktur” (et-Tevbe 9/92).” Bkz. İsmail Lütfi Çakan, “Bekkâin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1992, C. 5, s. 363.

¹⁰²⁶ İbn Habîb, *el-Muḥabber*, s. 281; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, s. 600; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe*, C. 4, s. 246.

¹⁰²⁷ Dârimî, *es-Sünen*, C. 1, s. 190; Tirmizî, “Cihâd”, 63(Had. no: 1717); Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes’ûd b. Muhammed el-Ferrâ’ el-Begavî, *Meşâbiḥu’s-sünne*, thk. Yûsuf Abdurrahman el-Mar’aşlî, Muhammed Selim İbrâhim, Cemal Hamdi ez-Zehebî, 1. bs., Beyrut, Dâru’l-ma’rife, 1407/1987, C. 1, s. 557(Had. no: 1210); İbnü’l-Esîr, *Câmi’u’l-uşûl*, C. 11, s. 138; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, C. 1, s. 138; Şâmî, *Sübûlü’l-hüdâ*, C. 4, s. 226. Tirmizî bu hadisin hasen sahih olduğunu ve râvîsi Nübeyh’in sika(güvenilir) bir kişi olduğunu belirtmektedir. Ayrıca bkz. Tirmizî, “Cihâd”, 63(Had. no: 1717); Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *Cem’u’l-cevâmi’ el-ma’rûf bi’l-Câmi’i’l-kebir*, thk. Muhtâr İbrahim el-Hâic, Abdülhamîd Muhammed Nedâ, Hasan İsâ Abdü’z-Zâhir, 2. bs., Kahire, el-Ezherü’ş-Şerîf, 1426/2005, C. 5, s. 158.

¹⁰²⁸ İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 40.

görülmektedir. Haberlerin siyâk ve sibakına dikkat etmeden eserlerinde yer veren çağdaş araştırmacılarında bu hatâları tekrar ettiklerine tesâdüf edilmektedir.¹⁰²⁹

Kaynakların bildirdiğine göre Amr b. el-Cemûh ile Abdullah b. Amr b. Harâm yeteri kadar bulunamadığı için aynı kefene sarılıp ikisini de bir kabre berâber defnedilmiştir.¹⁰³⁰ Hz. Peygamber, “Mezarları kazın, derinleştirip genişletin ve en fazla Kur’ân bilene öncelik verin.” diyerek Abdullah b. Amr ile Amr b. el-Cemûh’un dışında Hârîce b. Zeyd ile Sa’d b. er-Rebî’ ve en-Nu’mân b. Mâlik ile de Abde b. el-Hashâs’ın aynı kabirlere gömüldüğü nakledilmektedir.¹⁰³¹ Müelliflerin ayrıca sunduğu enteresan bir bilgide ise aynı kabre koyulan Abdullah b. Amr ile Amr b. el-Cemûh’un kabirlerinin selin aktığı derenin ağzına denk gelmesi ve zamanla akan bir sel münâsebetiyle mezarın üzerindeki toprak kayarak cenazelerin açığa çıkması onların yerini değiştirmeyi zorunlu kılmıştı. Hemen ikisi için de başka mezarlar kazan müslümanlar onların bedenlerinin hâlâ bozulmadan sanki yeni defnedilmiş gibi taptaze olduklarını görünce hayrete düşmüşlerdi. Zîra aradan tam kırk altı sene geçmişti.¹⁰³² Bu durumu daha teferruatıyla birlikte nakleden Câbir, kabir açıldığında babası Abdullah’ın yüzünde bir yara olduğu ve elinin bu yaranın üzerinde kaldığını, elini kaldırdıklarında yaradan kan akmaya başladığını ve ne vakit elini elini geri yerine koyduklarında kanamanın durduğunu bildirerek ardından, “Babamı kabrinde sanki uyuyormuş gibi gördüm. Durumunda az veya çok herhangi bir değişiklik olmamıştı.” sözleriyle şâhit olduğu manzarayı ifâde etmektedir.¹⁰³³

¹⁰²⁹ Araştırmacıardan Hamîdullah, “Çok farklı nitelikte bir yiğitlik örneğine de Dinar kabîlesinden Medîneli bir Müslüman kadın olan, Amr’ın kızı Hind’de rastlıyoruz: Savaştan sonra Müslümanlar Medine’ye dönerken, kendisine kocası, babası ve oğlunun şehit düştüğü haber verildiğinde...” şeklinde bu konuda eserinde kullandığı nakilde haberi tashihe ihtiyaç hissetmeden rivâyeti olduğu gibi kaydettiği ve yukarıda zikrettiğimiz hatâlı bilgileri tekrar ettiğine tevâfuk edilmektedir. Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, ss. 200-201(md. 390).

¹⁰³⁰ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, ss. 62, 89; Buhârî, “Cenâ’iz”, 75(Had. no: 1347); İbn Abdülber, *el-İstî’âb*, C. 4, s. 1923; İbnü’l-Cevzî, *et-Telkîh*, s. 103; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe*, C. 4, s. 196; Safedî, *el-Vâfi bi’l-vefeyât*, C. 27, s. 230. İmam Mâlik zarûret halinde iki-üç kişinin aynı kabre defnedilmesinde bir mahsurun olmadığı, ancak gömülecek kimselerden en yaşlısının kible tarafına konulması gerektiğini bildirmiştir. İmam Mâlik, *el-Muvaţta’*, C. 2, s. 471.

¹⁰³¹ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 267; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, C. 2, s. 41.

¹⁰³² İmam Mâlik, “Cihâd”, 49; İbn Şebbe, *Târîhu’l-Medîne*, C. 1, ss. 127-128; İbnü’l-Esîr, *Câmi’u’l-uşul*, C. 11, s. 138; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe*, C. 3, s. 344; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, C. 1, s. 255; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 4, s. 163.

¹⁰³³ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, ss. 266-267; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, C. 3, ss. 521-522; Beyhakî, *Delâ’il*, C. 3, s. 293. Câbir’in, babasının kabrini altı ay sonra değiştirdiğine dâir de rivâyet bulunmaktadır. Bkz. Buhârî, “Cenâ’iz”, 77(Had. no: 1351-1352).

Sonuç olarak yine Câbir b. Abdullah kanalıyla aktarılan, “Biz Uhud (Savaşı) günü ölüleri gömmek için (düşükleri yerden alıp Medine’ye) taşımıştık. Bunun üzerine Peygamber’in bir münâdîsi gelip, “Resûlullah size ölüleri öldükleri yere gömmenizi emrediyor.” dedi. Bizde o ölüleri eski yerlerine iâde ettik.”¹⁰³⁴ rivâyeti müslümanların Uhud’da ölülerini Medine’ye taşıdığına delil teşkil etmektedir. İbn Sa’d da Uhud’da insanların ekserisi kendi ölülerini Medine’ye taşıyıp şehrin çeşitli yerlerine defnettikten sonra Resûlullah’ın habercisinin “Öldürülenleri öldürüldükleri yere geri getirin.” emrini bildirdiğini, ancak münâdînin seslendiğinde henüz defnedilmemiş sadece Şemmâs b. Osman el-Mahzûmî’nin kaldığını ve onun geri getirildiğini aktarmaktadır.¹⁰³⁵

Rubeyyi’ bint Muavviz tarafından beyân edilen ve Sümeyrâ bint Kays ve Hind bint Amr ile örneklerine tevâfuk edilen savaşta ölen müslümanları Medine’ye taşıma hizmeti araştırmalarımıza göre sadece Uhud Harbi’nde tevâfuk edilmektedir. Nitekim rivâyetlerden anlaşıldığına göre durumdan sonradan haberdar olan Resûlullah’ın savaşta öldürülen kimselerin öldükleri yere defnedilmesi gerektiğini bildirmiştir. Müslüman kadınların Allah resûlünün men edeceği bir davranışı neden yapmış olabileceği sorusuna, aslında ölülerin haricinde müslüman kadınların bu hizmeti yaralılar bağlamında sunduğunu bu nedenle ilk başta menfî bir durum oluşmadığını, savaşın ilerleyen zamanlarında ise ölümlerin artmasıyla bazı hanım sahâbîlerin onları bunu yapmaktan mâni edecek bir söz veya eylemin bulunmaması nedeniyle de yakınlarını yaralılar gibi Medine’ye defnetmek için taşıdıklarını düşünmek mümkündür. Zîra Uhud’un müslüman kadınların katıldıkları ilk savaş olması ve Hz. Peygamber’in tadrîcî olarak genellikle vukû bulan bir olay üzerine sahâbeye tebliğde bulunması göz önünde bulundurulduğunda meselenin daha anlaşılabilir hatta tabii bir hâdise olduğu telakkî edilebilmektedir.

2.3.2 Esirlerin ve Savaşta Ele Geçirilen Malların Saklanması

Kaynaklarda müslüman kadınların savaşlar bağlamında sunduğu hizmetlerden birisi de muhârebe neticesi ele geçirilen bilhassa kadın ve çocuk esirlerin muhâfaza altında tutulmalarına gösterdikleri katkılardır. Ancak burada asıl konumuzla alâkalı tespit

¹⁰³⁴ Süfyân es-Sevrî, *Min Hadîsi l-İmâm Süfyân b. Sa’id eş-Şevrî*, s. 132(Had. no: 214); Abdürrezzâk es-San’ânî, *el-Muşannef*, C. 3, s. 548(Had. no: 6658); C. 5, s. 278(Had. no: 9604); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 22, s. 77(Had. no: 14169); İbn Mâce, “Cenâ’iz”, 28(Had. no: 1516); Ebû Dâvûd, “Cenâ’iz”, 42(Had. no: 3165).

¹⁰³⁵ İbn Sa’d, *eş-Tabakât*, C. 2, s. 41.

ettiğimiz rivâyetlere geçmeden evvel lâakal esir kelimesinin iştikâkî yapısına, günümüzde mahpus edilen kimselerin konulduğu hapishânenin Hz. Peygamber dönemi ve sonrası seyrine ve gelişimine ve son olarak İslâm hukûkuna göre esirlere uygulanacak muâmele tarzına temas etmek istiyoruz. Zîra burada yer vereceğimiz bilgiler hem birinci bölümde ayrı bir başlık altında kaydettiğimiz Câhiliye devrinde Araplar'ın esir düşen kimselere karşı göstermiş oldukları tavrın İslâm'la uğradığı inkılâbı farketme de hem de değişimin kadınlar açısından müspet tesirini görme açısından ehemmiyet arz ettiğini ve bu sayede okuyucuya mukâyese imkânı sunacağını düşünmekteyiz.

Arapça'da “savaş tutsağı” mukâbilinde ifâde edilen (أسير) “esîr” kelimesi, “bağ, ip, zincir, kelepçe vb. şeylerle sıkıca bağlamak” anlamındaki esr(isâre) kökünden müştak bir sıfattır. Sözlükte yakalanıp esir edildikten sonra bağlandıkları için esir diye isimlendirilen bu kimseler, bununla bağlantılı olarak derdest edilip alıkoyulduktan sonra bağlanmasalar dahi yine aynı şekilde ifâde edilmektedir. Me'sûr(esir edilmiş) sözcüğünün müterâdifi olan esir'in çoğulu esrâ, userâu, usârâ, esârâ şeklinde kaydedilmektedir. Ayrıca kelimenin etimolojik yapısına bağlı olarak (مَسْجُون) “tutuklu, mahpus, mahkûm, hükümlü” anlamında da kullanıldığı görülmektedir. Lugatta sebâyâ'nın müfredi olan (سَبِي) “seby” kelimesi ise kökü bakımından “aşkıyla esir almak, gönlü çelmek, esâretle kendilerine sâhip olmak” gibi mefhûmlara gelmesi hasebiyle bilhassa kadınlara mahsus olarak ifâde edilmektedir. Genellikle muhârebelerde ordunun asıl gücünü temsil eden yetişkin erkekler için yakalanıp, tutsak edildikleri takdirde kullanılan esir kelimesi kimi zaman kadın ve çocuklar için de sarfedilse de seby kelimesi erkekler için hiçbir vakit kullanılmamaktadır.¹⁰³⁶

Hapishâne'nin Hz. Peygamber ve sonraki zamanlarda mâhiyetine geldiğimizde Şifâü'l-Galîl eserinin müellifi Hafâcî şu bilgileri kaydetmektedir: “Resûlullah, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman devirlerinde (husûsî olarak yapılmış) hapishâne yoktu. Hz. Ali dönemine gelindiğinde o hapishâne ihdas etti. İslâm'da hapishâneyi ilk ihdas eden o olup “Nâfi” diye isimlendirmiştir. Bu hapishâne sağlam olmadığından insanlar ondan kaçıp gidiyorlardı. Bu sebeple başka bir hapishâne inşâ ettirdi ve onu da “Muhayyes” diye

¹⁰³⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “esr” md., C. 4, s. 19; “sby” md., C. 14, ss. 367-368; Fîrûzâbâdi, *el-Kâmûsü'l-muhîṭ*, “sby” md., s. 1293; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, “esr” md., C. 10, s. 50; Özel, “Esir”, (*DİA*), C. 11, s. 382; Özel, *İslâm Devletler Hukukunda Savaş Esirleri*, s. 63. Seby kelimesinin kadın ve çocuk esirler için “bir şeyi zorla bir şehirden diğerine götürmek” anlamına geldiğinden dolayı da kullanıldığı zikredilmektedir. Mehmet Birsin, “İslam Devletler Hukukunda Savaş Esirlerine Uygulanan Yaptırımların Analizi”, Çorum, *H.Ü.İ.F.D.*, C. XI, S. XXI, (2012), s. 166.

adlandırdı. Burada bunu zikretmemin nedeni, bu isimlerin ilk asırdan sonra ortaya çıkmış olmalarıdır.”¹⁰³⁷ Muâsır araştırmacıların da tespitlerine göre Resûl-i Ekrem ve Hz. Ebû Bekir zamanında muayyen bir tarzda esirler için tahsis edilmiş hapis-hânelerden bahsetmek mümkün değildir. Bu dönemde tutsak edilen kimseler kimi zaman mescitte kimi zaman kuyularda¹⁰³⁸ kimi zaman ise evlerde muvakkaten mahpus edilmiştir.¹⁰³⁹ Hz. Ömer zamanına gelindiğinde ise halife, ahâlinin nüfusunda görülen artış nedeniyle Mekke’de bir ev satın alarak hapis-hâne olarak tahsis etmiştir.¹⁰⁴⁰

İslâm’da müslümanlara karşı savaşlarda bilfiil savaşa katılan erkeklerin çarpışma sırasında öldürülmesinde bir sakıncanın bulunmadığı hususunda görüş birliği içinde bulunan müçtehidler, savaş sonrası erkeklerin durumu hakkında ihtilâf etse de savaşa katılmayan kadın ve çocukların öldürülmeyeceğinde müttefiktirler.¹⁰⁴¹ Savaşlara dâhil olmayan diğer siviller hakkında da hemfikir olamayan müslüman hukukçular bu konuda da farklı hükümler ortaya koymuşlardır. Buna göre İmam Mâlik, mallarından yaşayabilecekleri kadar ellerinde bırakılmak suretiyle kör, deli ve kilise ehli kimselerin öldürülmeyeceğini ve fânî ihtiyarların da bu hükme tâbi olacağını beyân etmiş, Ebû Hanîfe ile tâkipçileri de bu görüşü benimsemiştir. Ancak kendi ismiyle anılan fıkıh mezhebinin imamı Süfyân es-Sevrî ise, zikredilenlerden yalnızca ihtiyarların öldürülmeyeceğini bildirmiştir.¹⁰⁴² Evzâî bu zümrelere ilâveten çiftçilerin de öldürülmeyeceği yönünde görüş beyân ederken, İmam Şâfî bunların hepsinin öldürülebileceğini söylemektedir.¹⁰⁴³

Asıl konumuza gelecek olursak kaynaklarda savaşlar sonrası esir edilen kadın ve çocukların geçici tutsak olarak tutuldukları yer olarak genellikle Medineli hanım sahâbî

¹⁰³⁷ Hafâcî, *Şifâ’ü’l-galîl*, ss. 125-126; Kettânî, *et-Terâtîbü’l-idâriyye*, C. 1, s. 247.

¹⁰³⁸ Esirlerin tutsak olarak tutulduğu kuyuların mâhiyetine eserinde yer veren Kettânî, buraların yerin altında yapılan tünel(dehliz), tahıl ambarı ve zindan gibi yerler olduğunu ve hassaten geçmiş milletlerin hükümdarlarınca yaptırılanların umûmiyetle yüzlerce kişiyi içine alacak genişlikte bulunduğunu, bu yerlerin kuyu diye tesmiye edilmelerinin ise yerin altında bulunmaları, kapı ve girişlerinin dar olması gibi şekille ilgili benzerliklerden kaynaklandığını ifâde etmektedir. İlâveten bu yerlere duyulan ihtiyaç mesâbesinde fazlaca bulduklarını da eklemektedir. Kettânî, *et-Terâtîbü’l-idâriyye*, C. 1, s. 248.

¹⁰³⁹ Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, s. 778(md. 1568); Birsin, *Savaş Esirlerine Uygulanan Yaptırımların Analizi*, s. 186.

¹⁰⁴⁰ Ebû’l-Kâsım Ali b. Muhammed es-Simnânî, *Ravzatü’l-kuğât ve tarîku’n-necât*, nşr. Selâhaddin en-Nâhî, 2. bs., Beyrut-Ummân, Müessesetü’r-risâle-Dârü’l-Furkân, 1404/1984, C. 1, s. 128; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Ṭuruku’l-hükmiyye fi’s-siyâseti’s-şer’iyye*, thk. Nâyif b. Ahmed el-Hamad, 1. bs., Cidde, Dâru âlemi’l-fevâid, 1428, C. 1, s. 270.

¹⁰⁴¹ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid*, C. 2, s. 336.

¹⁰⁴² İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid*, C. 2, s. 336.

¹⁰⁴³ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid*, C. 2, s. 337.

Remle bint el-Hâris'in evine işâret edilmektedir. Tespitlerimize göre Remle'nin adı ilk olarak Benî Kurayza'nın (5/627) Allah resûlünün hükmüne râzı olarak kaleden çıkıp teslim olmaları sonrası tesâdüf edilmektedir. İlgili haberi sunan İbn İshâk, Resûlullah'ın onları Medine'de Benî Neccâr kabîlesinden Bintü'l-Hâris adında bir kadının evinde hapsettirdiğini bildirmiş¹⁰⁴⁴, Kurayza esirleri hakkında daha fazlaca mâlûmata yer veren Vâkîdî, esirlerin(erkek) Üsâme b. Zeyd'in evine, çocuk ve kadın esirlerin el-Hâris'in kızının(Remle bint el-Hâris) evine götürüldüğünü, Resûlullah'ın silahların, ev eşyalarının, diğer eşyaların ve elbiselerin de Bintü'l-Hâris'in evine götürülmesini emrettiğini kaydetmektedir.¹⁰⁴⁵ Rivâyetlerden anlaşıldığı üzere Remle bint Hâris'in evi ilerleyen zamanlarda esirler konusunda daha da aktif olarak kullanılmış, nitekim Hz. Peygamber hicrî 9. yılda Uyeyne b. Hısn el-Fezârî'yi Benî Temîm üzerine göndermiş, seriyyenin neticesi Uyeyne on bir kadın ve otuz çocukla dönmüştü. Allah resûlü ise onların Remle'nin evinde tutulmasını emretmişti.¹⁰⁴⁶ Yine aynı yılda Ali b. Ebû Tâlib'in gerçekleştirdiği el-Füls Seriiyesi sonrasında Medine'ye getirilen esirler arasında bulunan Adî b. Hâtim'in kız kardeşi Seffâne bint Hâtim et-Tâî de Remle bint Hâris'in evinde misafir edilmişti.¹⁰⁴⁷ Yine aynı konun bir başka rivâyetine göre ise Resûlullah'ın Tay kabîlesi üzerine gönderdiği Hz. Ali kumandasında müslüman birlik Hâtim et-Tâî'in kızı Seffâne ile birlikte ele geçirdiği kadınları Medine'ye getirdiğinde Allah resûlü onların (فِي حَظِيرَةِ بَيْابِ الْمَسْجِدِ) “mescidin kapısının önünde etrafı çevrilmiş yere” konulmalarını emretmiştir.¹⁰⁴⁸ Seffâne bağlamında aktardığımız iki haberden anlaşılacağı üzere Remle bint el-Hâris'in evi ile mescidin kapısının önünde etrafı çevrilmiş diye kastedilen yerin aynı yer olması kuvvetle muhtemeldir. Zîra konumuzla ilgili yerlerini kaydettiğimiz rivâyetlerde Hz. Peygamber'in ara ara Seffâne'yi ziyaret ettiği görülmektedir. Öte yandan bu ihtimali güçlendiren bir diğer haber ise Hz. Ömer kanalıyla şu şekilde aktarılmaktadır: “Resûlullah'ın huzuruna (Hevâzin kabîlesinden) bir takım esirler gelmişti. Bunların arasında (çocuğunu kaybetmiş emzikli) bir kadın vardı ki çocuğunu aramakta idi. Kadın,

¹⁰⁴⁴ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 190; Taberî, *et-Târîh*, C. 2, s. 588; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünüf*, C. 6, s. 290; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, C. 2, s. 71; İbn Seyyidünnâs, *Uyünü'l-eser*, C. 2, s. 109; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. 6, s. 91.

¹⁰⁴⁵ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 2, ss. 512-513, 518; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, C. 5, ss. 11-12.

¹⁰⁴⁶ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 3, s. 975; İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 2, s. 147; İbn Asâkir, *Târîhu medîne*, C. 40, s. 361; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, C. 4, s. 142; İbn Seyyidünnâs, *Uyünü'l-eser*, C. 2, s. 273.

¹⁰⁴⁷ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 3, s. 988; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 2, s. 46; İbn Asâkir, *Târîhu medîne*, C. 69, s. 198.

¹⁰⁴⁸ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 4, s. 221; İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 1, s. 278; Taberî, *et-Târîh*, C. 3, s. 113; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-şahâbe*, C. 6, s. 3362.

esirler arasında çocuğunu bulunca hemen alıp onu sînesine bastı ve (derin bir şefkatle) çocuğunu emzirmeye başladı. (Bu yüksek şefkatli manzarayı görünce) Hz. Peygamber bize: ‘Şu kadının, kendi çocuğunu ateşe atacağını düşünür müsünüz?’ dedi. Biz de: ‘Hayır, atmamaya muktedir oldukça atmaz!’ dedik. Bunun üzerine Resûlullah: ‘İşte Yüce Allah kullarına bu kadının çocuğuna şefkatinden daha merhametlidir.’ buyurdu.”¹⁰⁴⁹ Hz. Ömer’den nakledilen bu hadisten Resûlullah’ın ashâbıyla birlikte sohbet ederken kadın ve çocuk esirlerin bir takım hallerine muttali olacak kadar onlara yakın bir yerde buldukları anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber’in sahâbîlerle birlikte sohbetini genellikle mescitte gerçekleştirdiği göz önünde bulundurulduğunda mescidin hemen dışında etrafı çevrili olan yerin Remle bint el-Hâris’in evi olmasını desteklemektedir.¹⁰⁵⁰ Ayrıca esirlerin kaçma, kaçırılma ve başlarına gelebilecek muhtemel tehlikelere karşı da sürekli gözetim altında bulunması gereğince mescide yakın bir yerde olmaları pek tabii bir durum olarak söylenebilir. Seffâne’nin Medine’de esir edilmesi bağlamında zikri geçen Remle’nin evi ve mescidin önünde çevrili yerin bazı araştırmacıların rivâyetlerin birinde Hâtim’in kızı diğesinde Adî b. Hâtim’in kızkardeşi olarak aktarılmasından mütevellit bu iki yeri birbirinden ayrı iki mekân olarak telakkî ettikleri görülmektedir.¹⁰⁵¹ Ancak sunduğumuz bilgiler doğrultusunda bu iki yerin de aynı mekâna işaret ettiğini ve araştırmacının burada zühul eseri bir yargıya vardığını söylemek mümkündür.

Hz. Peygamber’den sonra müslümanları idâre eden Hz. Ebû Bekir döneminde de esirler için Remle’nin evi onların hapsedilmesinde kullanılan bir mekân olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁰⁵²

Kaynaklarda zamanı bildirilmeyen bir diğere göre Hz. Âişe’nin hücrelerinde bulunan bir esirin fırsatını bulduğu bir sırada kaçtığı ve peşine düşenler tarafından

¹⁰⁴⁹ Buhârî, “Edeb”, 18(Had. no: 5999); Müslim, “Tevbe”, 22(Had. no: 2754); Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-evsaf*, C. 3, s. 232(Had. no: 3011); Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ’*, C. 3, s. 228.

¹⁰⁵⁰ Hz. Peygamber’in hicretin akabinde Medine’ye geldiklerinde devesi Kasvâ’nın Benî Mâlik b. en-Neccâr kabîlesinin evlerinin önünde bulunan, o gün hurma kurutmak için kullandıkları boş yere çökmesi neticesi orayı Resûlullah sâhiplerinden bedeli karşılığı satın almış ve buraya Mescid-i Nebevî inşâ edilmişti. İleride hakkında bilgiler sunacağımız Remle’nin de bu kabîleye mensup bir birey olarak bu arsaya bakan evlerden birinin sâhibi olduğu göz önünde bulundurulduğunda yukarıda zikrettiğimiz kanaatimizi güçlendirdiği söylenebilir. Mescid-i Nebevî için bkz. Mustafa Sabri Küçükaşçı, Nebi Bozkurt, “Mescid-i Nebevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2004, C. 29, s. 281.

¹⁰⁵¹ Birsin, *Savaş Esirlerine Uygulanan Yaptırımların Analizi*, s. 186.

¹⁰⁵² Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî el-Eslemî el-Medenî Vâkıdî, *Kitâbü’r-Ridde ve nebze min fütûhi’l-İrâk ve zikrû’l-Hâriş bin Müşennâ*, thk. Yahyâ el-Cebûrî, 1. bs., Beyrut, Dârü’l-garbi’l-İslâmî, Beyrut, 1410/1990, s. 200; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, C. 9, ss. 100-101.

yakalandığı aktarılmaktadır.¹⁰⁵³ Remle'nin evinin esirler için kullanılmadan önce tutukluluk halleri için mescidin de kullanıldığı görülmektedir. Nitekim Hz. Peygamber hicrî 7. yılda Necd cihetine gönderdiği süvâri müfrezesinin Benî Hanîfe kabîlesinin iki emîrinden biri olan Sümâme b. Üsâl'ı yakalayıp getirdiklerinde o Resûlullah'ın emriyle (بِسَارِيَّةٍ مِنْ سَوَارِي الْمَسْجِدِ) “mescidin direklerinden birine” bağlanmak suretiyle hapsedilmiştir.¹⁰⁵⁴ Bu bilgiler ışığında Hz. Âişe'nin hücresinin kullanılmasının, Remle'nin evinin esirler için tahsis edilmesinden öncesine tesâdüf ettiği düşünülebilir.

Kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre bint Hâris'in evi sadece esirler için de kullanılmamış gün geçtikçe kullanım alanı genişleyerek çeşitli alanlarda hizmet veren bir hâneye de dönüşmüştür. Müslümanların Mekke'yi fethinin ardından Hevâzin ve Sakîf kabîlelerine karşı elde ettikleri başarılar neticesi hicrî 8. yıldan (630) itibaren Arap yarımadasındaki kabîleler Medine'ye heyet yâhut elçi göndermeye başlamıştı. Allah resûlünü tanımak ve İslâm'ı öğrenmek için gelen bu kimseler Remle bint el-Hâris'in evinde ağırlandı. İbn Sa'd'ın araştırmalarımızda kullandığımız baskısından yapmış olduğumuz tespitlere göre Medine'ye gelen heyetlerden Muhârib¹⁰⁵⁵, Kilâb¹⁰⁵⁶, Tağlib¹⁰⁵⁷, Hanîfe¹⁰⁵⁸, Havlân¹⁰⁵⁹, Uzre¹⁰⁶⁰, Gassân¹⁰⁶¹, Mezhic'ten gelen Rehâviler¹⁰⁶² ve en-Neha'¹⁰⁶³ heyetleri Remle bint el-Hâris'in evinde ağırlandı. Ancak İbn Sa'd'dan kaydedemsek de diğer heyetlerden Selâmân¹⁰⁶⁴, Sa'lebe¹⁰⁶⁵, Abdülkays¹⁰⁶⁶ ve Benî Fezâre¹⁰⁶⁷ kabîlelerinin heyetleri de Remle'nin evinde konuk edilmiştir. Kelâi,

¹⁰⁵³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 40, s. 303(Had. no: 24259); Beyhakî, *es-Sünen*, C. 18, s. 296(Had. no: 18198); Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 2, s. 252; Abdüllatîf Âmir, *Ahkâmü'l-esrâ ve's-sebâyâ fi'l-hurûbi'l-İslâmiyye*, nşr. Dârü'l-kütübi'l-İslâmiyye, 1. bs., Kahire-Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye-Dârü'l-kütübi'l-benânî, 1406/1986, s. 162.

¹⁰⁵⁴ Leys b. Sa'd, *el-Cüz'*, ss. 31-34; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 15, ss. 517-518(Had. no: 9833); Buhârî, “Şalât”, 76(Had. no: 462); “Huşûmât”, 8(Had. no: 2423); “Meğâzî”, 71(Had. no: 4372); Müslim, “Cihâd”, 59(Had. no: 1764); Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 122(Had. no: 2679).

¹⁰⁵⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 1, s. 258. Ayrıca bkz. Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, C. 18, s. 30.

¹⁰⁵⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 1, s. 259; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, C. 18, s. 31.

¹⁰⁵⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 1, s. 273; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, C. 18, s. 48.

¹⁰⁵⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 1, s. 273; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, C. 18, s. 48.

¹⁰⁵⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 1, s. 280; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, C. 18, s. 54.

¹⁰⁶⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 1, s. 286; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, C. 18, s. 59.

¹⁰⁶¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 1, s. 292; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, C. 18, s. 63.

¹⁰⁶² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 1, s. 297; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, C. 18, s. 69.

¹⁰⁶³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 1, s. 298; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, C. 18, s. 70.

¹⁰⁶⁴ Krş. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 1, ss. 286-287; Kelâi, *el-İktifâ' fi meğâzî*, C. 2, s. 361; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 14, s. 305.

¹⁰⁶⁵ Krş. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 1, s. 258; Kelâi, *el-İktifâ' fi meğâzî*, C. 2, s. 334; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser*, C. 2, s. 331.

¹⁰⁶⁶ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, C. 18, s. 45.

¹⁰⁶⁷ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd*, C. 3, s. 570; Beyhakî, *Delâ'il*, C. 6, s. 143.

Vâkıdî'den rivâyetle, gelen heyetlerden Benî Sa'lebe'nin haberini zikrederken Remle'nin evinde misafir edildikleri süre zarfında onlara ikramlarda bulunulduğundan bahsetmektedir.¹⁰⁶⁸ Ayrıca Yemen'de Muâz b. Cebel'e biat ettikten sonra hicrî 11. yılda (632) Medine'ye gelen ve son heyetlerden biri olan Neha'luların başlarında Zûrâre b. Amr ile beraber ikiyüz kişilik heyetin Remle'nin evinde konuk edildikten sonra Resûlullah'ın yanına çıkması Remle'nin evinin genişliğine işâret etmektedir.¹⁰⁶⁹ Yine Medine'de ikâmet eden, İslâm'ın aleyhine takındığı menfî tavrıyla bilinen ve anne tarafından yahudi asıllı olan Ka'b b. Eşref'in öldürülmesi hâdisesi, yahudi ve onlarla işbirliği yapan müşrik Arapları endişeye sevketmiş, olayın hemen ardından Hz. Peygamber'in yanına gelmişlerdi. Allah resûlü içinde buldukları durumu sona erdirmek için onları aralarında bir sözleşme yapmaya davet etti. Bunun üzerine, Remle'nin evinde bir hurma ağacının altında kendileri ile Resûl-i Ekrem arasında sözleşme gerçekleştirildi.¹⁰⁷⁰

Kaynaklarda Remle'nin tam ismi Remle bint el-Hâris b. Sa'lebe b. el-Hâris b. Zeyd b. Sa'lebe b. Ganm b. Mâlik en-Neccâr'dır.¹⁰⁷¹ Bazı eserlerde adı Remle bint el-Hades şeklinde kaydedildiği görülse de muahhar müellifler bunun kelimeyi yanlış okuma gibi sebeplerden kaynaklı muhakkik hatasından ileri geldiğini bildirmişlerdir.¹⁰⁷² Annesi Kebşe bint Sâbit, babası el-Hâris b. Sa'lebe'dir.¹⁰⁷³ Resûl-i Ekrem'e biat eden Benî Neccâr kabilesinin Mâlik koluna mensup hanımlardan biri olan Remle'nin künyesi Ümmü Sâbit'tir.¹⁰⁷⁴ Muâz b. el-Hâris¹⁰⁷⁵ ile evliliğinden Sâre'yi¹⁰⁷⁶ dünyaya getirmiştir.

Yukarıda zikri geçen bilgilerden Remle'nin genişçe bir eve sâhip olduğu anlaşılmakta, kimi müelliflerinde bu hususa eserlerinde dikkat çektikleri görülmektedir.¹⁰⁷⁷ Muâsır araştırmacılarının bazıları elçilerin, heyetlerin ağırlandığı Remle'nin evininden bahsederken muhtemelen bahçeli ve genişçe olması hasebiyle

¹⁰⁶⁸ Kelâî, *el-İktifâ' fî meğâzî*, C. 2, s. 334.

¹⁰⁶⁹ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 6, s. 276; İbn Asâkir, *Târîhu medîne*, C. 46, ss. 12-13.

¹⁰⁷⁰ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 192; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 12, s. 185.

¹⁰⁷¹ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 3, s. 456; C. 10, s. 415; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, C. 7, s. 69.

¹⁰⁷² İbn Hacer el-Askalânî, *Hedyü's-sâri*, ss. 308-309; Kastallânî, *İrşâdü's-sâri*, C. 6, s. 435.

¹⁰⁷³ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 417; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 140. Remle'nin annesi Kebşe bint Sâbit, meşhur müslüman şâir Hassân b. Sâbit'in baba bir kızkardeşi'dir. İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 418; İbn Habîb, *el-Muḥabber*, s. 430.

¹⁰⁷⁴ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 3, s. 456; C. 10, s. 415; İbnü'l-Cevzî, *Telkîh*, C. 1, s. 240; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, C. 6, s. 127; C. 7, s. 69.

¹⁰⁷⁵ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 3, s. 456; C. 10, s. 415; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünüf*, C. 6, s. 333; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, C. 7, s. 69; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 140.

¹⁰⁷⁶ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 3, s. 456; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, C. 6, s. 127.

¹⁰⁷⁷ Kettânî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye*, C. 1, s. 345-346; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, C. 5, s. 329.

“Remle’nin evi” yerine “Remle’nin konağı” şeklinde ifâde etmeyi tercih ettikleri görülmektedir.¹⁰⁷⁸

Burada değinmemiz gereken bir diğer husus esirlerin tutukluluk hallerini geçirdiği mekânların varlığına Medine’de kurulan ilk İslâm devletinin başlarında rastlanılamaması, o zamanlar cereyân eden savaşlar sonucu onların ganîmetten sayılarak askerler arasında dağıtılması uygulamasından ileri geldiği düşünülebilir. Ne var ki ilerleyen zamanlarda artık bu durumun değişmeye ve esirler için özel alanlar ihtiyaç hissedilmeye başlanmasıyla birlikte tutsaklar için husûsî alanlar tesis edilmeye başlanmış ve konunun başında sunduğumuz gibi Hz. Peygamber sonrası gitgide buralara duyulan gerekliliğin artması neticesi yeni yerlerin satın alınması hatta inşâ edilmesi zarûret kesbeder hale dönüşmüştür. Konu bağlamında ele aldığımız rivâyetlerden edinilen izlenime göre kadın esirlerin Câhiliye döneminde esir düşen kadınlara nazaran hareket alanlarını fazlaca kısıtlı tutulmayarak daha müreffeh ve daha müsâmahakâr şekilde tutsak edildikleri görülmektedir. Şüphesiz müslümanların esirlere göstermiş oldukları bu insânî ve iyi muâmelenin kaynağı İslâm’ın ve Hz. Peygamber’in emir ve tavsiyeleridir. İslâm’da esir düşen kimselerin bir diğer ifâdesiyle kölelerin durumuna eserinde yer veren Hamîdullah, bu durumu şu sözlerle teyit etmektedir: “Bu kölelik müessesesi esas itibariyle –ki tek başıma da olsam benim görüşüm budur- insanlığa hizmet amacı güden, âcizlerin barındırılıp hallerinin düzeltildiği bir ‘ıslah evi’ gibi bir şeydir.”¹⁰⁷⁹ Hamîdullah’ın bu sözünü eserinde iktibasla aktaran Birsin, “Sahabe evlerinde büyüyen köle çocuklar arasından şöhret bulan ilim adamları göz önünde bulundurulduğunda, uygulamanın, çocuklar açısından ‘koruyucu aile’ işlevi gördüğü dahi söylenebilir.”¹⁰⁸⁰ diyerek konuya katkı sunmaktadır. Netice olarak müslümanların esirlere ılıman bir tarzda ve menfî tesirden uzak göstermiş oldukları tutum ve davranışlar sayesinde kadın esirler(seby)den bazılarının müslümanların yanında kalmayı tercih ettikleri hatta İslâm’ı seçtikleri görülmektedir.¹⁰⁸¹

¹⁰⁷⁸ Mehmet Ali Kapar, “Hanîfe (Benî Hanîfe)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1997, C. 16, s. 42; Mustafa Sabri Küçükbaşcı, “Sa’lebe (Benî Sa’lebe)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009, C. 36, s. 27.

¹⁰⁷⁹ Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, s. 574(md. 1120).

¹⁰⁸⁰ Birsin, *Savaş Esirlerine Uygulanan Yaptırımların Analizi*, s. 187.

¹⁰⁸¹ Savaş, *İslâm’ın İlk Asrında Kadın*, s. 215.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
SAVAŞ'IN KADINA ETKİSİ

1. GANÎMET

Lugatta “çalışmaksızın elde edilen şey, emeksiz kazanç” olarak târif edilen ganîmet kelimesinin çoğulu ganâim’dir.¹⁰⁸² İslâm hukûkunda, “savaştan düşmanı yenerek onlardan zorla alınan mallar” şeklinde ifâde edilmektedir.¹⁰⁸³ Harpte mağlûb edilen düşmanlardan zaptedilen bu malların, silâhlar, binek hayvanlar gibi emvâl-i menkûle bağlamında zikredilmesinin yanı sıra “müslümanların savaş yoluyla gayrimüslimlerden ele geçirdikleri esirler ve her türlü mal” şeklinde gayrimenkul malları da kapsayan ve kısmî farklılıklar arzeden tanımları da bulunmaktadır.¹⁰⁸⁴ Ayrıca fıkıh eserlerinde düşmandan elde edilen ve maddî değer ifâde eden mallar için ganîmet kelimesinin müteşâbihi olarak nefel ve fey kavramları da kullanılmaktadır. Savaş yapılmadan kazanılan mallar fey(الفیء) olarak isimlendirilmekteyken, savaşarak elde edilen mallar ganîmet olarak zikredilmektedir.¹⁰⁸⁵ Üçüncü kavram olan nefel ise hem ganîmet anlamında hem de ganîmetin belli bir kısmını ifâde sadedinde kullanılmaktadır.¹⁰⁸⁶

İslâm öncesi dönemde savaşlarda görülen harb sonrası elde edilen ganîmet mallarının askerler arasında dağıtılma âdeti Resûl-i Ekrem’in uygulaması ve vahyin getirdiği hükümlerle yeniden şekillenerek başka bir forma evrilmek suretiyle müslümanlar arasında da devam etmiştir. İlk olarak Câhiliye savaşları akabinde “komutan payı” olarak da ifâde edebileceğimiz serasker için ayrılan ¼’lük hisse oranı Hz. Peygamber tarafından değiştirilerek miktar azaltılmış ve yeni oran 1/5 şeklinde uygulanmıştır.¹⁰⁸⁷ Gelen ilâhî vahiyle de desteklenen bu uygulama İslâm’ın ganîmetin

¹⁰⁸² Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 319.

¹⁰⁸³ Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, C. 4, s. 126; Abdülazîz Muhammed es-Selmân, *el-Es’ile ve’l-ecvibetü’l-fıkhiyye*, y.y., 1412/1992, C. 3, s. 152; Kollektif, *el-Mevsû’atü’l-fıkhiyye*, Küveyt, Vizâretü’l-evkâf ve’s-şüûni’l-İslâmiyye, 1404/1983-1427/2006, C. 31, s. 302; Üsâme b. Saîd b. el-Kahtânî v.d., *Mevsûatü’l-ictimâ’i fî fıkhi’l-İslâmî*, 1. bs., Riyad, Dârü’l-Hedyi’n-nebevî, 1433-1437/2012-2016, C. 6, s. 164.

¹⁰⁸⁴ Th. W. Juynboll, “Ganimet”, *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1940-88, C. 4, s. 716; Mehmet Erkal, “Ganimet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1996, C. 13, s. 351.

¹⁰⁸⁵ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “ğnm” md., C. 12, s. 446.

¹⁰⁸⁶ Heyet, *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, C. 2, s. 661.

¹⁰⁸⁷ Ensâb müellifi Belâzürî, Hz. Peygamber’in ganîmetin beşe bölünerek dağıtılmasının ilk olarak Abdullah b. Çahş el-Esedî Seriyyesi’nde gerçekleştiği ve bu bağlamda gelen ayetlerin (el-Enfâl 8/41) daha sonra nâzil olduğunu belirtmektedir. Ayrıca devamında “denilir” şeklinde kaydettiği diğer bir görüşe göre ise bu ganîmetlerin Bedir Savaşı sonrası ele geçirilen ganîmetlerle birlikte pay edilinceye kadar bekletildiğinin söylendiğini kaydetmektedir. Son devir Arap tarihçilerinden Cocî Zeydân ise eserinde, ganîmet mallarının İslâm’ın ilk zamanlarında belli bir kurala bağlı olmaksızın pay edildiği, Resûlullah’ın bu malları arzuladığı gibi dağıttığını zikretmekte ve daha sonra gelen malların beşe bölünmesi hakkındaki ayetin nüzûlü ile İslâm’da ilk kez 1/5 şeklinde ayrılan ganîmetin aynı yıl vukû bulan Benî Kaynuka Savaşı’nda gerçekleştiğine işaret etmektedir. Belâzürî, *Ensâb*, C. 1, s. 372;

paylaştırılması hakkında tâdil ettiği ilk hususlardan biri olmuştur.¹⁰⁸⁸ Eserinde bu konuyu dile getiren Muhammed Hamîdullah, “Komutanın alacağı ile ilgili, İslâm öncesi Arap geleneğini iptal ettiği gibi, düşmandan alınan ganimetin yakılmasıyla ilgili Tevrat hükmünü de (Tesniye, XIII, 16, vb.) kaldırdı; komutanda bundan böyle sıradan bir askerle aynı payı alacaktı ve komutanın yerini merkezi hükümet aldı. Dahası, merkezi hükümetin payını azalttı ve bunu, dörtte birden beşte bire indirdi; geri kalan (beşte dört) sefere katılanlara kalıyordu.”¹⁰⁸⁹ şeklinde meseleye kendi ifâdeleriyle açıklık getirmiştir.

İslâm’ın ganîmet hususunda hakkı teslim adına ortaya koyduğu yeniliklerden bir diğeri savaşa katılarak askerlere çeşitli vazîfelere hizmet eden ve yardımda bulunan kadınların da ganîmetten faydalananlar arasına dâhil edilmesidir. Ne var ki İslâm öncesi savaşlarda yararlılık gösteren Câhiliye kadınları için aynı durum söz konusu olmamakta, savaşa katılmış olsalar bile ganîmetin dağıtılmasına gelindiğinde bundan mahrum bırakıldıkları, hatta bu konunun onlarla hiç alâkası yokmuş gibi kabul edilerek isimlerinin mevzûbahis bile edilmediği görülmektedir. Bu uygulamayı değiştirerek âdilâne bir tavır sergileyen Hz. Peygamber’in, müslüman ordu içinde erkeklerle birlikte askerî seferlere katılan kadınlara savaş sonrası elde edilen ganîmetten onlara da bir şeyler vermek suretiyle gösterdikleri cehd ve gayretin karşılığını vermiş, kendilerine de bu konuda ayrıca hak tanımıştır. Bu îtibarla ayrıca bu mâlûmatın İslâm’ın kadın konusundaki bakış açısının ortaya konmasında ehemmiyetli bir misal teşkil ettiğini belirtmek mümkündür.¹⁰⁹⁰

Konumuzun aslî omurgasını temsil eden hanım sahâbîlerin iştirak ettikleri savaşlar sonrası aldıkları ganîmetlerin haberine geçmeden evvel bir hususa yeniden dikkat çekmek istiyoruz. Konumuzun araştırılması safhasında elde ettiğimiz tecrübeler göre kaynakların her mevzûda yeterince açık bilgiler sunmadığı ve noksanlıkların bulunduğunu dile getirmiştik. Ganîmet bağlamında da kaynakların ortaya koyduğu haberlerin yekûnuna yakınının Hayber Savaşı münâsebetiyle kaydedildiği; Uhud, Benî

Zeydân, *Târîhu't-temeddün*, C. 1, ss. 228-229. Müslümanların elde ettikleri ilk ganîmetin Abdullah b. Çahş’ın komutasında gerçekleşen bu askerî seferde kazanıldığı hakkında ayrıca bkz. İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 2, s. 247; Taberî, *et-Târîh*, C. 2, s. 414; Makdisî, *el-Bed’ ve’t-târîh*, C. 4, s. 183; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma’rifetü’s-şahâbe*, C. 3, s. 1607.

¹⁰⁸⁸ “Allah’a ve ayırım günü yani iki topluluğun karşılaştığı gün kulumuza indirdiğimize iman etmişseniz biliniz ki ganimet olarak ele geçirdiğiniz her şeyin beşte biri Allah’a, peygambere, yakınlarla, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. Allah her şeye kadirdir.” (el-Enfâl 8/41).

¹⁰⁸⁹ Hamîdullah, *Hz. Peygamber’in Savaşları*, s. 285(md. 286).

¹⁰⁹⁰ Acar, *Cahiliye’de ve Risalet Döneminde “Savaş” Olgusu*, s. 288.

Kurayza, Huneyn gibi müslüman kadınların katıldığı ve çokça ganîmetin ele geçirildiği diğer savaşların bu açıdan aynı açıklıkla ele alınarak kayıtlara geçip günümüze kadar intikal etmediği görülmektedir. Bu nedenle her ne kadar gazvelere katıldığı kesin olan hanım sahâbîlerin hepsi için katıldıkları o savaşlarda nasıl bir kazanç elde ettiğine dâir elimizde bir veri şimdilik bulunmasa da, hem Resûlullah'ın kadınlara ganîmetten bir şeyler verdiğinin kat'î oluşu hem de müelliflerin Hayber Savaşı'nda dahi harbe katılan tüm hanımların paylarına düşenleri belirtmemesi burada yer veremeyeceğimiz o hanımların ganîmetten bir şeyler almadıkları şeklinde yorumlamanın mâkul ve mümkün olamayacağına beyânıdır. Zîra bu gibi eksikliklerin râvîlerin her türlü mâlûmata ulaşmak ve onu nakletmekten âciz oluşu, müelliflerin ise eserlerini meydana getirirken seçici davranması gibi bir takım sebeplerle bu noksanlıkların yaşandığına hasredilebilmektedir.

Müslüman kadınların katıldıkları ilk savaş olmasa da ganîmet konusunda kaynaklarda rivâyetleri ilk olarak Benî Kurayza Gazvesi bağlamında zikredilmektedir. Vâkıdî'nin kaydettiğine göre Kurayzalılar ile cereyân eden savaşta yararlılık gösteren Safiyye bint Abdülmuttalib, Ümmü Umâre, Ümmü Selît, Ümmü'l-Alâ, Sümeyrâ bint Kays ve Sa'd b. Muâz'ın annesi Ümmü Sa'd'a Resûlullah ganîmetten bir şeyler vermiştir.¹⁰⁹¹ Müellifin detaylardan hâlî bir şekilde verdiği bu habere göre ismi geçen hanımlara erkeklere verilen paydan ziyâde gösterdikleri gayretlerin karşılığında bir miktar bir şeyler verildiği nakledilmektedir.¹⁰⁹²

Konumuzun birçok haberinin kaydedildiği Hayber Gazvesi'ne gelindiğinde, Megâzî müellifi Vâkıdî, ilk haberi Ümeyye bint Kays b. Ebi's-Salt tarafından rivâyet etmektedir. Küçük yaşta bu savaşta yer alan Ümeyye, Hayber'in müslümanların eline geçmesi üzerine Allah resûlünün ganîmetten kendilerine de bir şeyler verdiğini (رَضَخْنَا) ancak hisse ayırmadığını (وَلَمْ يُسْهِمُوا) ifade ettikten sonra; "Resûlullah, boğazımda gördüğün bu gerdanlığı (الْقِلَادَةَ) ganîmetten aldı, bana verdi ve kendi elleriyle boğazıma taktı." sözleriyle kendisine düşen eşyanın mâhiyeti hakkında da bilgi vermektedir. Haberin devamında müellifin kaydettiğine göre Hz. Peygamber tarafından ihsan edilen bu

¹⁰⁹¹ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 522. Ayrıca bkz. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, C. 5, s. 16; Zürkânî, *Şerhu'l-Mevâhibi'l-ledünniyye*, C. 3, s. 89. Metinde geçen ibare (وَأَخَذَى النِّسَاءَ يَوْمَئِذٍ اللَّاتِي خَصَرْنَ الْقِتَالَ) şeklindedir.

¹⁰⁹² Kadınlara pay verilmediği hakkında (وَأَخَذَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نِسَاءَ شِهْدَنَ بَنِي قُرَيْظَةَ وَلَمْ يُسْهِمُوا لَهُنَّ).

hediyeyi hayatı boyunca boynunda taşıyan Ümeyye, öldükten sonra da kendisiyle beraber gömülmesini vasiyet etmiştir.¹⁰⁹³

Vâkıdî'nin bu konuda ikinci olarak rivâyetine yer verdiği kadın Abdullah b. Üneys'in eşi olarak kayıtlara geçen hanım sahâbîdir. Haberi nakleden Abdullah b. Üneys, "Biz Hayber'i fethedince Resûlullah kadınlara bazı şeyler verdi, lâkin onlara hisse ayırmadı." diyerek o da Ümeyye bint Ebi's-Salt'ın beyânı gibi benzer şekilde durumu ifâde etmiş ve ganîmetten eşine ve Hayber'de doğan çocuğuna Hz. Peygamber'in bazı şeyler verdiğini bildirerek bu konuda tafsîlâta yer vermemiştir.¹⁰⁹⁴

Megâzî müellifinin üçüncü sırada yer verdiği müslüman hanım Ümmü'l-Alâ el-Ensâriyye'dir. Onun da bizzat kendisinden nakledildiğine göre, Resûl-i Ekrem'in Hayber'de kadınlara dağıttıklarından kendisine üç tane yâkut veya elmas(ثَلَاثُ خَزْرَاتٍ)¹⁰⁹⁵ düştüğü ve arkadaşlarının da aynı miktarda aldığı haber verilmektedir. Ayrıca o gün kendisine getirilen altın küpeleri Resûlullah'ın, "Bunlar kardeşim Sa'd b. Zürâre'nin kızlarının olsun." diyerek onlara götürdüğünü zikreden Ümmü'l-Alâ, daha sonra o küpeleri onların üzerindeyken şahit olduğunu ve bu küpelerin Hz. Peygamber'in humusundan verildiğini beyân etmektedir.¹⁰⁹⁶ Ümmü'l-Alâ'nın hem arkadaşlarının da kendisi gibi benzer şeyler aldığını hem de savaşa katılmadığı halde diğer kadınlarında ganîmet bağlamında kendilerine bir şeyler verildiğini zikretmesi açısından sunduğu bilgiler kıymet arz etmektedir. Bu iki hususu ileri de başka rivâyetler münâsebetiyle yeniden ele alacağımız için şimdilik ehemmiyetini ifâde etmekle yetineceğiz.

Eserin bir sonraki sırasında yine haberi kendisinden zikredilen hanım sahâbî Ümmü Sinan el-Eslemiyye'dir. O da önce kendilerine yani kadınlara ganîmetten bir şeyler verildiğinden (رَضَخْنَا) bahsettikten sonra payına düşenleri bir bir ibrâz ederek bu

¹⁰⁹³ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 686; İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 277. Vâkıdî haberi Ümeyye'nin kendisinden (عَنْ أُمِّيَّةَ بِنْتِ قَيْسٍ ...) kaydedeken, İbn İshâk ismini bildiği halde (قَدْ سَمَاهَا لِي) haberin senesinde rivâyeti (عَنْ أُمِّ رَأُو مِنْ بَنِي غِفَارٍ) şeklinde nakletmektedir. İbn İshâk'tan naklen İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 291; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 45, s. 108(Had. no: 27136); Ebû Davûd, *Ṭahâret*, 118(Had. no: 313).

¹⁰⁹⁴ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 686. Diğer kaynaklar için bkz. Beyhakî, *Delâ'il*, C. 4, s. 243; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. 6, s. 314; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, C. 5, s. 144. Rivâyetlerde zikredildiği üzere Abdullah b. Üneys'in burada dünyaya gelen çocuğunun erkek yahut kız olması hususunda kayıtlara bir bilgi geçmemiştir. Kaynaklarda bu çocuğun ismi ve cinsiyetinin meçhul olması ve bizim ganîmet bağlamında oluşturacağımız listenin kadınlara mahsus olması hasebiyle yine Hayber'de tevellüt eden Sehle bint Âsım gibi onun da adına ganîmetten pay alanlar arasında yer vermeyeceğiz.

¹⁰⁹⁵ Kâmus sâhibi Mütercim Âsım Efendi "harz" kelimesini, "Mutlak cevhere denir. La'l ve yâkût ve elmâs gibi." şeklinde izâh etmiştir. Mütercim Âsım Efendi, *Kâmus Tercümesi*, "hrz" md., C. 3, s. 2474.

¹⁰⁹⁶ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 686.

konuda en geniş listeyi vermiştir. Sunduğu bilgilere göre; ona bir adet yâkut veya elmas (خَزْرًا), gümüşten ziynet eşyaları (أَوْضَاخًا مِنْ فِضَّةٍ)¹⁰⁹⁷, bir adet Fedek katîfesi (قَطِيفَةٌ فَدَكِيَّةٌ), Yemen işi bir hırka (بُرْدًا يَمَانِيًّا), katîfeden dokuma elbiseler (حَمَائِلَ)¹⁰⁹⁸ ve bir adet bakır tencere (قَدْرًا مِنْ صُنْفُرٍ)¹⁰⁹⁹ düşmüştür.¹¹⁰⁰ Ayrıca savaşta yanında getirdiği ilaçlarla yaralıların tedavi hususunda daha orada etkisinin hissedildiği, ehemmiyetli yararlılıklar gösterdiği anlaşılan Ümmü Sinân'a Medine'ye dönüş yolunda yanında bulunan Ümmü Seleme, üzerinde bulunduğu deveyi (عَلَى بَعِيرٍ)¹¹⁰¹ Resûlullah'ın ona verdiğini bildirmiş, o da bu deveyi götürüp yedi dinara satmıştır.¹¹⁰² Katıldığı bu seferle bir hayli yümün ve berekete nâil olduğunu her vesile ile dile getiren Ümmü Sinân, neşesine gark olan bu anısını da tahdis-i nimet kabilinden anlatıları arasında devamlı yâd etmiştir.¹¹⁰³

Hayber münâsebetiyle zikri geçen diğer bir hanım sahâbî; gebe haliyle bu yolculuğa katılıp, sefer esnasında yeni doğan kızı Sehle bint Âsım'ı kucağına alan Ümmü Sehle'dir. Bu defa haberi senedine yer vermeden meçhul bir şekilde nakleden Vâkîdî, Resûl-i Ekrem'in Hayber'de kadınlara pay ayırdığını (قَالُوا: فَأَسْهَمَ لِلنِّسَاءِ) ve burada dünyaya gelen Sehle'ye de bir pay (وَأَسْهَمَ لِسَهْلَةَ) verdiğini rivâyet etmektedir.¹¹⁰⁴ İbn Sa'd, hocasının eksik bıraktığı kısmı tamamlama mâhiyetinde Hz. Peygamber'in Ümmü Sehle ve kızı Sehle için birer pay ayırdığını zikrederek aynı minvalde haberi o da kaydetmektedir.¹¹⁰⁵ Ancak İbn Sa'd'ın Abdullah b. Mübârek ve İbn Lehîa kanalıyla sunduğu bu rivâyette, kaynaklardan kimliği tespit edilemeyen ve doğan kızına istinâden Ümmü Sehle diye ifâde ettiğimiz hanımı râvîler muhtemel bir karışıklık sonucu Sehle bint Âsım telakkî ederek

¹⁰⁹⁷ Müfredî "vedah" (وضح) şeklinde kaydedilen evdâh kelimesi kadınlara mahsus bir tür zînet ismidir ki sâfî gümüşten düzülür. Mütercim Âsım Efendi, *Kāmus Tercümesi*, "vdh" md., C. 2, s. 1260.

¹⁰⁹⁸ "Bu daî kadifeye denir,..." Mütercim Âsım Efendi, *Kāmus Tercümesi*, "hml" md., C. 5, s. 4469.

¹⁰⁹⁹ "والصُّفْرُ، بالضم: من النُّحَاسِ." Fîrûzâbâdî, *el-Kāmusü'l-muḥîṭ*, "sfr" md., s. 425. "النُّحَاسُ" (en-Nuhâs) Ma'deniyattân bakıra denir." Mütercim Âsım Efendi, *Kāmus Tercümesi*, "nhş" md., C. 3, s. 2474.

¹¹⁰⁰ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, C. 2, s. 687.

¹¹⁰¹ البعير kelimesi sözlükte, yük taşımaya uygun beş yaşına girmiş erkek deve olarak zikredilir. Mütercim Âsım Efendi, *Kāmus Tercümesi*, "ba'r" md., C. 2, s. 1766.

¹¹⁰² Vâkîdî, *el-Meğâzî*, C. 2, s. 687.

¹¹⁰³ Öztürk, *Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, s. 97.

¹¹⁰⁴ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, C. 2, s. 687.

¹¹⁰⁵ İbn Sa'd, *eṭ-Ṭabaḳât*, C. 10, s. 108.

bilgileri aktarmış¹¹⁰⁶, sonraki müellifler¹¹⁰⁷ ve çağdaş araştırmacılar¹¹⁰⁸ da tetebbu etmeden bu yanılığın devam ettirmişlerdir.¹¹⁰⁹

Sâir bir hanımın haberine geçmeden evvel yine nâ-mâlûm sîga ile Vâkîdî, “Deniliyor ki, kadınlara ve çocuklara bazı şeyler verdi, fakat onları cihâd ehli gibi değerlendirmede.”¹¹¹⁰ şeklinde az önce yer verdiği rivâyete denk düşmeyen başka bir mâlûmata yer vermektedir. Ne var ki Resûlullah’ın ganîmet bağlamında ileride de geleceği üzere hanımlara verdiklerinin tekdüzelik göstermediği, aynı savaşta dahi olsalar hepsine aynı oran ve nitelikte bir şeyler ihsan edilmediği anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber’in bu tarz yaklaşımının savaşta öteki hanımlara karşı daha fedâkârâne gayretler göstererek sıkıntılara göğüs germeleri yâhut sâhip oldukları bir takım tıbbî mahâretlerle ortaya koydukları çabanın bir karşılığı olarak diğerlerine nazaran arada büyük bir fark olmaksızın kendilerine pay verildiği düşünülebilir.

Megâzî sâhibinin ganîmet konusunda dile getirdiği son isim Ümmü Umâre’dir. Doğrudan Ümmü Umâre’den aktardığı bilgilere göre, Hayber’in müslümanların eline geçmesi akabinde es-Sa‘b b. Muâz’ın kalesinde gömülü halde bulunan bir hazîne bulunup çıkarılarak Allah resûlüne getirilmiş, o da definenin gazâyâ katılan kadınlara dağıtılmasını emretmiştir. O sırada kendisi ile birlikte bulunan yirmi kadın arasında paylaştırılan ganîmetten Ümmü Umâre, bir tane kırmızı renkte yâkut veya elmas (خَزْرًا حُمْرًا), bir adet katîfe (قَطِيفَةً), yemen işi bir hırka (بُرْدًا يَمَانِيًّا) ve iki dinar aldığını, diğer arkadaşlarının da benzer şeylere sâhip olduğunu haber vermiştir.¹¹¹¹

Daha önce işaret ettiğimiz gibi burada Ümmü’l-Alâ’nın sunduğu bilgilerle Ümmü Umâre’nin zikrettiklerini istidlâlen tahlil etmek mümkündür. Nitekim ganîmetten aldıklarını ifâde ettikten sonra diğer arkadaşlarına da benzer şekilde bir şeyler verildiğini (وَكَذَلِكَ أَصَابَ صَوَاحِبِي/وَكَذَلِكَ أُعْطِيَ صَوَاحِبِي) beyân eden bu iki sahâbînin aldıkları göz önünde bulundurulduğunda sözlerinin birbirini teyit edici mâhiyette olduğu görülmektedir. Yine

¹¹⁰⁶ “قَسَمَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - عَامَ خَيْبَرَ لِسَهْلَةَ بِنْتِ عَاصِمِ بْنِ عَدِيٍّ وَلَا بِنْتِ لَهَا وَلِدَتْ.”

¹¹⁰⁷ Begavî, *Mu‘cemü’s-şahâbe*, C. 1, s. 401; Ebü’l-Hüseyn Abdülbâkî b. Kâni‘ b. Merzûk el-Ümevî el-Bağdâdî İbn Kâni‘, *Mu‘cemü’s-şahâbe*, nşr. Salâh b. Sâlim el-Musarrâfî, Medine, Mektebetü’l-gurabâi’l-eseriyye, 1418/1997, C. 1, s. 130; Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-kebîr*, C. 2, s. 82(Had. no: 1369); Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma‘rifetü’s-şahâbe*, C. 1, s. 478.

¹¹⁰⁸ Savaş, *İslâm’ın İlk Asrında Kadın*, s. 211.

¹¹⁰⁹ Hadiseye eserinde yer veren Heysemî, râvîlerden İbn Lehîa’da zayıflık bulunduğunu, bu nedenle bu hadisin hasen derecesinde olduğunu ileri sürerken, İbn Hacer senedin kuvvetli olduğunu belirtmektedir. Krş. Heysemî, *Mecma‘u’z-zevâ‘id*, C. 6, s. 7; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 1, s. 501; Müttakî el-Hindî, *Kenzü’l-Ummâl*, C. 4, s. 531.

¹¹¹⁰ “وَيُقَالُ: رَضَخَ لِلنِّسَاءِ وَالصَّبِيَّانِ وَلَمْ يُجْعَلْهُمُ كَاهِلَ الْجِهَادِ.” Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 687.

¹¹¹¹ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 688.

her ikisinin de özellikle belirttiği gibi kadınlara verilenlerin kemiyetten ziyâde keyfiyet bakımından aralarında ilişki bulunmasıdır. Bu nedenle kaynaklardan Hayber Gazvesi'ne katıldığı halde kendilerine savaşta ele geçirilen mallardan ne verildiği hakkında bilgi sâhibi olamadığımız müslüman kadınların da sözü edilen hazineden ödüllendirildiği ancak bunun kayıtlardan tespit etmenin mümkün olunamamasıdır. Ancak Vâkıdî'nin sâir olarak kaydettiği bir başka rivâyetinde, yine Hayber'de en-Netât kalesinde Kinâne b. Ebü'l-Hukayk adlı bir yahudinin kalenin ele geçirilmesinden korkarak içinde ziynetleri bulunan deve derisinden yapılmış bir tulumu kimsenin bulmasını istemediği harabe bir yere gömüp sakladığını bildirmektedir. Kalenin fethedilmesinden sonra Sa'lebe isminde başka bir yahudiden gömünün yerini öğrenen Resûlullah, Zübeyr b. Avvâm ile birkaç sahâbiyi târif edilen yere göndermiş, getirilen tulum açıldığında içinden; altın bilezikler, altın bileklikler, altın halhallar, altın küpeler, altın yüzükler, mücevherattan ve zümrüitten setler ve ayrıca altınla kaplı bir halka çıkmıştır.¹¹¹² Her ne kadar bu hazînedeki kadınlara bir şeyler verilip-verilmediği hakkında bir mâlûmata tesâdüf edemesek de es-Sa'b'ın kalesinde ele geçirilen defîne ile benzerlik kurarak kadınlara verilen diğer kıymetli malların niteliği hakkında fikir vermesi açısından müellifin ortaya koyduğu bu haberin birlikte değerlendirilmesi ve nazar-ı dikkate alınması iktizâ etmektedir.

Kaynaklarda Hayber'de ganîmetten pay alanlardan biri olarak zikredilen başka bir hanım sahâbî de Ümmü'd-Dahhâk bint Mes'ûd'dur. Vâkıdî'nin çalışmamıza kaynaklık eden eserinden tespiti mümkün olmayan bu bilgiyi yine Vâkıdî'den naklen ilk olarak İbn Abdülber rivâyet etmektedir. İstî'âb adlı eserinde yazar, Resûlullah'ın Ümmü'd-Dahhâk'a erkek hissesi (فَأَسْهَمَ لَهَا سَهْمَ رَجُلٍ) verdiğini kaydetmektedir.¹¹¹³ Muahhar tabakat müelliflerinden İbnü'l-Esîr ve İbn Hacer de bu kayda eserlerinde yer vererek bu mâlumata gerçekleştirmektedirler.¹¹¹⁴ Ümmü'd-Dahhâk'ın Hayber'e çıkışını eserinde daha detaylı şekilde aktaran İbn Ebû Âsım, isim zikretmeden Hz. Peygamber'in Ümmü'd-Dahhâk ile birlikte yola çıkan diğer arkadaşına da hisse verdiğini (بِسَهْمٍ) ifade etmekte, bu bilgiyi tasrih eden İbn Şebbe o arkadaşının Huzeyfe b. Yemân'ın kız kardeşi olduğunu

¹¹¹² Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 2, ss. 672-673.

¹¹¹³ İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 4, s. 1944.

¹¹¹⁴ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, C. 7, s. 343; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 422.

belirttikten sonra ikisinin de erkek hissesi gibi (مِثْلَ سَهْمِ رَجُلٍ) paya sâhip olduklarını nakletmektedir.¹¹¹⁵

Burada haberlere devam etmeden önce iki kelimenin ve bir hususun üzerinde durmak istiyoruz. Şimdiye kadar ve bundan sonra da çokça karşımıza çıkan kelimelerin ilki olan “sehm” çoğulu (sihâm, eshem), sözlükte pay, nasip, hisse ve hak gibi anlamlara gelmektedir.¹¹¹⁶ Kaynaklarda bu kavram genellikle savaşın asıl unsuru olarak görülen erkeklere ganîmetten verilen malları ifâde ederken kullanılmaktadır. Husûsen kadınlarla ilgili olarak fazlaca tevâfuk ettiğimiz “razh” (رَضَحَ) sözcüğü ise, “Harbde hizmetleri görülen kadınlara, çocuklara, kölelere ve zimmîlere ganimet mallarından verilen bir miktar maldır ki, mükatillerin sehimlerinden noksan olur. Bu miktarı tayin, veliyyü'l-emre aittir.”¹¹¹⁷ şeklinde târif edilmektedir. Öte yandan lugatta az bir şey vermek ve az bir miktarda verilen şey anlamına da geldiğini aktaran Ömer Nasuhi Bilmen, kendileri mukâtele ve mücâhede eden birer savaşçı sayılmadıkları halde savaşta bir takım hizmetleri ifâ ettiklerinden ötürü enfâl-i ganîmetten razh adıyla birer miktar mala sâhip olduklarını ve bu kimselere “ehl-i razh” denildiğini ayrıca belirtmektedir.¹¹¹⁸ Ayrıca tercüme faâliyetlerinin yoğun yaşandığı günümüzde bazı mütercimlerin razh kelimesini “gönül alıcı bir ödül” şeklinde Arapça'dan Türkçe'ye çevirdikleri görülmektedir.¹¹¹⁹

Diğer bir hususa gelindiğinde, muâsır yazarlardan Mahmûd Şît Hattâb, gönüllü olarak savaşa katılıp bir takım yararlılıklar gösteren kadınlara Hz. Peygamber'in erkeklerin payı kadar ganîmetten pay verdiğini dile getirirken, Hamîdullah bunun aksine harpte ortaya koydukları mühim işlere binâen kadınlara bir hediye verilse dahi yetişkin

¹¹¹⁵ İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, C. 1, ss. 188-189; İbn Ebû Âsım, *el-Âhâd ve'l-meşânî*, C. 6, s. 245 (Had. no: 2477). Ayrıca bkz. İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 422; Öztürk, *Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, ss. 158, 162-163.

¹¹¹⁶ Kadir Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul, Mektep Yayınları, 2013, s. 600.

¹¹¹⁷ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istulâhât-ı Fikhiyye Kâmûsu*, 2. bs., İstanbul, Ravza Yayınları, 2018, C. 3, s. 349.

¹¹¹⁸ Bilmen, *Istulâhât-ı Fikhiyye Kâmûsu*, C. 3, s. 349. Çağdaş araştırmacılardan Rıza Savaş konu ile ilgili olarak eserinde, “Savaşa katılan kadınlar, erkeklere göre çok az olduğu için, aldıkları ganîmetin azlığını ifâde için kullanılan kelime (رَضَحَ. رَضَحَ) daha sonraki raviler tarafından yanlış anlaşılacak kadınlara pay vermediği şeklinde nakledilmiş olabilir.” sözleriyle zannını ifâde etmektedir. Görülen o ki araştırmacı, rivâyetlerde ganîmetten kadınlara verilen miktarın azlığını onların savaşta erkeklere nazaran sayıca az olmasında hasreden bir çıkarımda bulunmaktadır. Ancak konu bağlamında araştırmalarımızda edindiğimiz tecrübelerimize göre bu kanının yeniden ele alınması gerektiğini, bu haliyle isâbetli bir yaklaşımı yansıtmadığını ifâde etmek mümkündür. Bkz. Savaş, *İslâm'ın İlk Asrında Kadın*, s. 209.

¹¹¹⁹ Kitabın konumuzla ilgili bölümünün tercümesi Şerafettin Kalay tarafından yapılmıştır. Bkz. Mustafa Cevat Akşit(ed.), *Mebûsât*, terc. Hacı Mehmet Günay v.d., İstanbul, Gümüşev Yayınları, 2008, C. 10, s. 32, 81.

müslüman askerlerle aynı payı alamayacaklarını söylemektedir.¹¹²⁰ Kaynaklarda bu iki müellifinde zikrettiği doğrultuda rivâyetler bulunmaktadır. Bu nedenle burada sadece bu hususa temas etmekle yetinip tespit ettiğimiz diğer kalan haberleri de sunduktan sonra konuya fıkıh eserleri üzerinden yeniden daha kapsamlı bir şekilde ele alıp açıklık getirmeye çalışacağız.

Hayber'e beş arkadaşı ile birlikte katılıp savaşın neticesinde hisse sâhibi olan hanımlardan biri Ümmü Ziyâd el-Eşca'iyye'dir. Kendisinin aktardığı habere göre, harbe çıkışları esnasında Resûlullah onları yanına çağırmış, o da murâfıklarıyla beraber Hz. Peygamber'in yanına gelerek çıkışlarının yaralıların tedâvisi niyetiyle olduğu ve yanlarında bulunan ilaçların buna delil teşkil ettiğini izâh etmiş bu sâyede kendilerine izin verilmiştir. Muhtemelen savaşta gösterdikleri üstün gayretlerini takdir eden Allah resûlü de ona ve ismi zikredilmeyen diğer beş arkadaşına ganîmetten erkek hissesi gibi (أسهم لنا) (كسهم الرجال) pay verdiği Ümmü Ziyâd tarafından haber verilmiştir. Rivâyetin devamında Ümmü Ziyâd, verilen hissenin mâhiyetini irdeleyen torunu Haşrec'e cevâben kendilerine ihsan edilen bu hissenin hurma olduğunu bildirmiştir.¹¹²¹

Hayber'de ganîmetten hisse alan kadınlardan biri de Küaybe(Rüfeyde) bint Sa'd el-Eslemiyye'dir. Her ne kadar günümüzde Vâkîdî'nin elimizde bulunan Kitâbü'l-Megâzî isimli eserinden bu bilgiye tevâfuk edemesek de, ilk olarak İbn Abdülber bu haberi Vâkîdî'den nakletmekte, Resûlullah'ın bu hanıma erkek hissesi (سهم رجل) verdiğini kaydetmektedir.¹¹²²

Kaynaklarda Hayber Savaşı'na katılan ve kendisine hisse verilen bir diğer isim yine Eslemoğulları kabîlesinin bir ferdi olan Ümmü Mutâ' el-Eslemiyye'dir. Hz. Peygamber'in erkek hissesi (فَأَسْهَمَ لَهَا سَهْمَ رَجُلٍ) verdiği bu hanımın haberini tespitlerimize göre yine ilk olarak İbn Abdülber sunmakta diğer müellifler de bu nakli teyit etmektedir.¹¹²³ Vâkîdî ve talebesi İbn Sa'd'ın Ümmü Mut'a'nın Hayber'e çıkışının rivâyetleri kullandığımız eserlerinin bu günkü nüshalarında mevcutken, onun ganîmetten

¹¹²⁰ Hattâb, *Komutan Peygamber*, s. 218; Hamîdullah, *İslâm'da Devlet İdâresi*, s. 312(md. 516).

¹¹²¹ İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, C. 6, s. 537(Had. no: 33651); C. 7, s. 395(Had. no: 36886); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 37, s. 21(Had. no: 22332); C. 45, s. 42(Had. no: 27092); Ebû Dâvûd, "Cihâd", 150(Had. no: 2729); İbn Ebû Âsım, *el-Âhâd ve'l-meşânî*, C. 6, s. 81(Had. no: 3294); Nesâî, *Siyer*, 185(Had. no: 8828); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, C. 25, s. 137(Had. no: 332); Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-şahâbe*, C. 6, s. 3501.

¹¹²² İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 4, s. 1907. Yine Vâkîdî'den naklen İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, C. 7, s. 244; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 297; Zürcânî, *Şerhu'l-Mevâhibi'l-ledünniyye*, C. 3, s. 81.

¹¹²³ İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 4, s. 1958; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, C. 7, s. 385; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 474; Kehhâle, *A'lâmü'n-nisâ'*, C. 5, ss. 58-59.

pay alması hakkında bize intikal eden bir kayıtlarına rastlanılmamaktadır.¹¹²⁴ Bu noksanlıkların hem çeşitli vesilelerle belirttiğimiz gibi kaynaklardan rivâyetlerin tespiti noktasında karşılaştığımız problemlere birer misal teşkil etmesi, hem de İbn Abdülber'in eserinin bu gibi eksikliklerin ikmal ve itmam edilmesinde oynadığı rolü göstermesi açısından delil ve kıymet arz etmektedir.

Hayber ganîmetinden nasipdar olan kadınlar:

	Kadının İsmi	Verilen Ganîmet	Savaş
1	Safiyye bint Abdülmuttalib	Ganîmetten bir şeyler	Benî Kurayza
2	Ümmü Umâre	Ganîmetten bir şeyler	
3	Ümmü Selît	Ganîmetten bir şeyler	
4	Ümmü'l-Alâ	Ganîmetten bir şeyler	
5	Sümeyrâ bint Kays	Ganîmetten bir şeyler	
6	Ümmü Sa'd b. Muâz	Ganîmetten bir şeyler	
7	Ümeyye bint Kays b. Ebi's-Salt el-Gıfâriyye	Bir Gerdanlık	Hayber
8	Abdullah b. Üneys'in eşi	Ganîmetten bir şeyler	
9	Ümmü'l-Alâ el-Ensâriyye	Üç tane yâkut veya elmas	
10	Ümmü'l-Alâ el-Ensâriyye'nin arkadaşları	Ümmü'l-Alâ'nın aldıklarının benzeri	
11	Ümmü Sinân el-Eslemiyye	Bir tane yâkut veya elmas, gümüştan ziynet eşyaları, Bir adet Fedek katîfesi, Yemen işi bir hırka, Katîfeden dokuma elbiseler, Bir adet bakır tencere, Yedi dinara sattığı bir deve	
12	Ümmü Sehle	Bir pay/hisse	
13	Sehle bint Âsım	Bir pay/hisse	

¹¹²⁴ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 685; İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 276.

14	Ümmü Umâre	Bir tane kırmızı renkte yâkut veya elmas, Bir adet katife, Yemen işi bir hırka, İki dinar	Hayber
15	Ümmü Umâre'nin arkadaşları	Ümmü Umâre'nin aldıklarının benzeri	
16	Ümmü'd-Dahhâk bint Mes'ûd el-Hârisiyye	Erkek hissesi	
17	Fâtıma bint el-Yemân	Erkek hissesi	
18	Ümmü Ziyâd el-Eşca'iyye	Erkek payı gibi(hurma)	
19	Beş Kadın(Ümmü Ziyâd'ın arkadaşları)	Erkek payı gibi(hurma)	
20	Küaybe(Rüfeyde) bint Sa'd el-Eslemiyye	Erkek hissesi	
21	Ümmü Mutâ' el-Eslemiyye	Erkek hissesi	

Daha önce de dile getirdiğimiz üzere Hz. Peygamber ganîmetten sadece harbe katılan kadınlara bir şeyler vermemiş, savaş dışı Mekkeli ve Medinelî müslüman kadınların bazılarında da ganîmetten azık olarak bir şeyler tahsis etmiştir. Bu konuda kaynaklar hassaten Hayber'in el-Ketîbe bölgesinde elde edilen yiyecek cinsinden ganîmetten birçok hanım sahâbîye ihsanda bulunulduğundan bahsetmektedir. Çalışmamız esnasında tespit ettiğimiz yanılığardan birisi de Resûl-i Ekrem'in tatbik ettiği bu uygulamayı göz ardı eden kimi araştırmacıların Resûlullah'ın vermiş olduğu bu erzak haberlerini onların da savaşa dâhil olmalarından ileri gelerek bu ikramlara nâil olduklarına yormaları ve haberleri bu şekilde sunmalarındır. Nitekim araştırmacılarından Kâsım Muhammed eserinde, Buhayne bint el-Hâris isimli sahâbînin Hayber'e katıldığını(وشاركت في غزوة خيبر) belirtmektedir.¹¹²⁵ Kaynaklarda Buhayne'ye Hz. Peygamber'in Hayber'de 30 vesk azık tahsis ettiği açık olarak bildirilmektedir.¹¹²⁶ Muhtemelen araştırmacı Buhayne'nin Hayber ganîmetleri bağlamında ismine tesâdüf ederek onun da Hayber'e katıldığı şeklinde bir kanaate ulaşmış ve haberi ona göre ifâde

¹¹²⁵ Kâsım Muhammed, *el-Müemerrıda fı't-türâşi'l-Arabiyyi'l-İslâmî*, s. 38;

¹¹²⁶ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 694; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 299; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 4, s. 1793; İbn Mende, *Müstahrec min kütübi'n-nâs*, C. 1, s. 416; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, C. 7, s. 34.

etmiştir.¹¹²⁷ Zîra araştırmacının sunduğu bu haberin karşılığında vermiş olduğu bir kaynak bilgisi bulunmamaktadır. Evvelden yaralıları tedâvi bahsinde Zeyneb bint Muâviye ile ilgili kaydettiğimiz haberler de bu konuda verilebilecek başka bir örnek olarak hatırlatmak mümkündür.

Vâkıdî, Resûlullah'ın humusundan(kendisine düşen hisseden) erzak ve infak olarak bahsettiklerinin el-Ketîbe arâzilerinin getirilerinden karşıladığı ve bunların 4000 vesk hurma, 1500 sâ' arpa ve 500 sa' hurma çekirdeğinden ibâret olduğunu nakletmektedir.¹¹²⁸ Ayrıca müellif Allah Resûlü'nün el-Ketîbe'den¹¹²⁹ eşlerine 80 vesk hurma ile 20 vesk arpa, âilesinden özellikle Abdülmuttalib oğullarından olan yakınlarına da çeşitli tahsîsatta bulunduğunu kaydetmektedir.¹¹³⁰

Kaynaklardan tespit ettiğimiz farklı rivâyetleri de gözeterek bilgilerin doğrudan tablo şeklinde sunumu şu şekildedir:

	Kadının İsmi	Verilen Miktar
1	Ümmü Rimse bint Amr b. Hâşim b. Abdülmuttalib ¹¹³¹	40 vesk hurma 5 vesk arpa
2	Fâtıma bint Muhammed ¹¹³²	Hz. Ali ile birlikte 85'i arpa olmak üzere 300 vesk yük. Ayrıca sadece Fâtıma için 200 vesk yük.

¹¹²⁷ Öztürk, *Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, s. 162.

¹¹²⁸ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 693. Vesk (وسق), altmış sâ'(صاع) yani 62.400 dirhem miktarıdır. Aynı zamanda bu miktarı karşılayan kile de bu şekilde isimlendirilir. Bir deve, bir katır yâhut bir merkeb yüküne de vesk denilir. Irak ekolüne göre bu böyledir. Dirhem ise, (3,2,7,3625) 3 gram 2 desigram 7.3625 miligramdır. Bu açıdan 1 vesk yaklaşık 205 kg yapmaktadır. Bkz. Bilmen, *İstulâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, C. 4, ss. 125-126.

¹¹²⁹ Resûl-i Ekrem döneminde el-Ketîbe'de 40.000 hurma ağacının mevcûdiyetinden bahsedilmektedir. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. 6, s. 306.

¹¹³⁰ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 2, ss. 693-695; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 9, s. 282. Bu bilgiye eserinde oluşturduğu tablosunda yer veren Savaş, muhtemelen zühul eseri Hz. Peygamber'in hanımlarına verdiği 20 vesk arpayı 40 olarak kaydetmiştir. Savaş, *İslâm'ın İlk Asrında Kadın*, s. 219.

¹¹³¹ Vâkıdî Ümmü Rimse için miktar belirtmeden arpa verildiğini kaydederken, İbn İshâk kanalıyla İbn Hişâm kendisine 40 vesk tahsîsât yapıldığını, İbn Sa'd ise 40 vesk hurma 5 vesk arpa verildiğini kaydeder. İbn Hacer, İbn Sa'd'ın bu iki rivâyetini bir araya getirerek farklı bir sonuca gittiğini bildirir. Krş. Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 694; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 299; İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 216; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, C. 7, s. 320; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 9, s. 282; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 391.

¹¹³² Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 694; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 300; İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 28; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 9, s. 282.

3	Hind bint Üsâse b. Abbâd b. Abdülmuttalib ¹¹³³	30 vesk yük
4	Safiyye bint Abdülmuttalib ¹¹³⁴	40 vesk yük
5	Buhayne bint el-Hâris b. Abdülmuttalib ¹¹³⁵	30 vesk yük
6	Dubâa bint ez-Zübeyr b. Abdülmuttalib ¹¹³⁶	40 vesk yük
7	Hadîce bint el-Husayn b. el-Hâris b. Abdülmuttalib ve kız kardeşi Hind için ¹¹³⁷	100 vesk yük
8	Ümmü'l-Hakem bint ez-Zübeyr b. Abdülmuttalib ¹¹³⁸	30 vesk yük
9	Ümmü Hânî bint Ebî Tâlib ¹¹³⁹	40 vesk yük
10	Cümâne bint Ebî Tâlib ¹¹⁴⁰	30 vesk yük
11	Ümmü Tâlib bint Ebî Tâlib ¹¹⁴¹	30 vesk yük
12	Ümmü Habîbe bint Çahş ¹¹⁴²	30 vesk yük
13	Sevde bint Zem'a ¹¹⁴³	80 vesk hurma 20 vesk arpa yâhut buğday
14	Âişe bint Ebî Bekr ¹¹⁴⁴	80 vesk hurma 20 vesk arpa yâhut buğday
15	Ümmü Habîbe bint Ebî Süfyân ¹¹⁴⁵	80 vesk hurma 20 vesk arpa

¹¹³³ Vâkidî, *el-Megâzi*, C. 2, s. 694; İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 217; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 9, s. 282.

¹¹³⁴ Vâkidî, *el-Megâzi*, C. 2, s. 694; İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 41; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 9, s. 282.

¹¹³⁵ Vâkidî, *el-Megâzi*, C. 2, s. 694; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 299; İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 217; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 9, s. 282.

¹¹³⁶ Vâkidî, *el-Megâzi*, C. 2, s. 694; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 300; İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 46; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 9, s. 282.

¹¹³⁷ Vâkidî, *el-Megâzi*, C. 2, s. 694; İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 216; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 9, s. 282.

¹¹³⁸ Vâkidî, *el-Megâzi*, C. 2, s. 694; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 299; İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 47; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 9, s. 282.

¹¹³⁹ Vâkidî, *el-Megâzi*, C. 2, s. 694; İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 10, ss. 47-48; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 9, s. 282.

¹¹⁴⁰ Vâkidî, *el-Megâzi*, C. 2, s. 694; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 300; İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 48; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 9, s. 282.

¹¹⁴¹ Vâkidî, *el-Megâzi*, C. 2, s. 694; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 300; İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 10, s. 48; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 9, s. 282.

¹¹⁴² Vâkidî, *el-Megâzi*, C. 2, s. 694; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 300; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 9, s. 282.

¹¹⁴³ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 2, s. 56; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, C. 7, s. 333.

¹¹⁴⁴ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 2, s. 69; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, C. 2, s. 512.

¹¹⁴⁵ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, C. 2, s. 98; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, C. 7, s. 66.

16	Ümmü Seleme ¹¹⁴⁶	80 vesk hurma 20 vesk arpa yâhut buğday
17	Zeyneb bint Çahş ¹¹⁴⁷	80 vesk hurma 20 vesk buğday veya arpa
18	Cüveyriye bint el-Hâris ¹¹⁴⁸	80 vesk hurma 20 vesk arpa yâhut buğday
19	Safiyye bint Huyey ¹¹⁴⁹	80 vesk hurma 20 vesk arpa yâhut buğday
20	Meymûne bint el-Hâris ¹¹⁵⁰	80 vesk hurma 20 vesk arpa yâhut buğday
21	Hafsâ bint Ömer b. Hattâb ¹¹⁵¹	80 vesk hurma 20 vesk arpa yâhut buğday
22	Zeyneb bint Muâviye ¹¹⁵²	50 vesk hurma 20 vesk arpa

Son olarak kadınların ganîmetten alacakları hususunda İslâm hukuk eserlerini incelediğimizde husûsen iki hüküm üzerinde durulduğu görülmektedir. Pek çok müçtehidin bedîhî rivâyetler üzerinden istidlâlen belirttiği en yaygın olan görüşe göre, savaşa katılıp yaralıların tedâvisi gibi kısmî bir takım yararlılıklar gösteren kadınlara ganîmetten hisseden ziyâde (ليس لها سهم) gönüllerini hoş edecek az bir miktar bir şeyler (يرضخ لها) verileceği ve bu tayinin miktarının da komutanın takdirine bağlı olduğu bildirilmiştir.¹¹⁵³ Fakîhlerin bu doğrultuda görüş beyânında bulunmalarının dayanağı olarak İbn Abbâs'a mektup yazarak ondan beş meseleyi sual eden Hâricî reîsi Necde b.

¹¹⁴⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 2, s. 93.

¹¹⁴⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 2, s. 104.

¹¹⁴⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 2, s. 116; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü 'z-zamân*, C. 7, s. 163.

¹¹⁴⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 2, s. 123; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü 'z-zamân*, C. 7, s. 182.

¹¹⁵⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 2, s. 135; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü 'z-zamân*, C. 7, s. 281.

¹¹⁵¹ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü 'z-zamân*, C. 7, s. 80.

¹¹⁵² Taberânî, *el-Mu'cemü 'l-kebir*, C. 24, ss. 287-288 (Had. no: 732); Heysemî, *Mecma' u'z-zevâ'id*, C. 6, s. 7; İbn Hacer, *el-Meâlibü 'l-âliye*, C. 16, s. 618; Halîl Cum'a, *Nisâ' min 'aşri'n-nübüvve*, s. 71.

¹¹⁵³ Ebû Yûsuf, *Kitâbü 'l-Harâc*, s. 198; Şâfiî, *el-Üm*, C. 7, s. 342; İbnü'l-Münzir en-Nisâbü'rî, *el-Evsaf*, C. 11, s. 185; Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî Cessâs, *Muhtaşaru İhtilâfi 'l-ulemâ'*, nşr. Abdullah Nezir Ahmed, 1. bs., Beyrut, Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1416/1995, C. 3, s. 431; Mâverdî, *el-Hâvi 'l-kebir*, C. 14, s. 163; Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş-Şîrâzî, *et-Tenbîh fi fûrû' i'l-fikhi 'ş-Şâfi'î*, haz. Merkezü'l-Hademât ve'l-ebhâsi's-sekâfiyye, 1. bs., Beyrut, Âlemü'l-kütüb, 1403/1983, s. 235; Kâsânî, *Bedâ' i'*, C. 7, s. 126; Mergînânî, *el-Hidâye*, C. 4, s. 265; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, C. 9, s. 253; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, C. 4, s. 130-131; Karâfî, *eż-Zahîre (fi 'l-fikih)*, C. 3, s. 429; Haddâd, *el-Cevhere*, C. 2, ss. 593-594.

Âmir hadisi sunulmaktadır. Hulâsaten hadiste, Hz. Peygamber’in savaşa giden kadınlara ganîmetten muayyen bir hisse ayırıp-ayırmadığını soran Necde’ye İbn Abbâs cevâben, Resûlullah’ın kadınlara savaşta yaralıları tedâvi etmelerinden ötürü kendilerine bir şeyler verdiğini ancak onlara hisse ayırmadığını rivâyet etmiştir.¹¹⁵⁴

Fıkıh eserlerinde zikri geçen ikinci görüşün sâhibi Evzâî’nin istihraç ettiğine hüküm ise harbe dâhil olan kadınlara ganîmetten hisse verilmesi yönündedir.¹¹⁵⁵ Onun bu konuda mesned kabul ettiği haberin Resûlullah’ın kadınlara da hisse verdiği şeklinde Ümmü Ziyâd el-Eşca’iyye kanalıyla nakledilen rivâyet olduğu görülmektedir.¹¹⁵⁶

Birinci görüş etrafında toplanan selef-i müçtehidîn meseleyi yalnız kadınlarla ilgili olarak tasrih etmedikleri, onların yanı sıra harbe katılan köle, çocuk ve zımmî kimselerle aralarında bulunan benzerlikler dikkate verilerek kadınların bu sınıflarla aynı kategoride ele alındıkları görülmektedir. Hanefî İslâm hukukçuların bu meseledeki yaklaşımlarını eserinde dile getiren Mergînânî; köle ile kadına, çocuk ile zımmîye Resûl-i Ekrem’in ganîmet mallarından bir hisse ayırmadığını, bunun cihâdın (müslümanlar için) bir ibâdet olmasından ileri geldiği ve zımmî kimselerin ibâdet ehlinden olmaması, kadın ve çocukların da cihâd etmekten âciz bulunmalarından ötürü sebep göstermiş, ne var ki harbe katılan köle savaştığı, kadında yaralıların tedâvisi gibi sağlık hizmetlerinde bulunduğu takdirde kendilerine razh namıyla bir şeyler verileceğini zikretmiştir.¹¹⁵⁷ Bu kabilden beyânda bulunan Serahsî, kölelerin efendilerine tabi olması gibi kadınlarında eşlerine bağlı olduklarını, bunun yanında kadınların bünyelerinin savaşmaya pek de elverişli olmadığını nazar-ı dikkate vererek mevzûya îzâhatte bulunmuştur.¹¹⁵⁸ Diğer hanefî fakîhlerinden Mevsilî ise, meseleyi başka bir noktainazardan ele alarak konunun kâide-i esâsiyesini; “Zarûret hâli dışında, savaşa katılması lâzım gelmeyenlere ganîmetten hisse verilmez. Çünkü bu kimseler ganîmet ehli olarak addedilmemektedir. Savaşması icâp edenlere ise, ganîmetten hisse verilir. Çünkü bunlar ganîmet ehli kimseler

¹¹⁵⁴ Şâfiî, *el-Müsned*, s. 319; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 5, s. 24 (Had. no: 2811); Müslim, “Cihâd”, 137 (Had. no: 1812); Ebû Davûd, “Cihâd”, 150 (Had. no: 2728). Metinde geçen ibâre; هَلْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَغْزُو بِالنِّسَاءِ، وَقَدْ كَانَ يَغْزُو بِهِنَّ فَيُدَاوِينَ الْمَرْضَى، وَيُخَذِّينَ مِنَ الْغَنِيمَةِ، وَأَمَّا السَّهْمُ فَلَمْ يَصْرِبْ لَهُنَّ بِسَهْمٍ،

¹¹⁵⁵ İbnü’l-Münzir en-Nisâbüri, *el-İşrâf*, C. 4, s. 113; Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdi el-Hacri el-Mısri et-Tahâvî, *Muhtaşaru İhtilâfi’l-‘ulemâ’*, nşr. Abdullah Nezîr Ahmed, C. I-V, 1. bs., Beyrut, Dârü’l-beşâiri’l-İslâmiyye, 1416/1995, C. 3, ss. 431-432.

¹¹⁵⁶ İbn Kudâme, *el-Muğni*, C. 9, s. 253; Aynî, *el-Binâye*, C. 7, s. 168.

¹¹⁵⁷ Mergînânî, *el-Hidâye*, C. 4, ss. 265-266. Ayrıca bkz. Haddâd, *el-Cevhere*, C. 2, ss. 593-594.

¹¹⁵⁸ Serahsî, *el-Mebûsât*, C. 10, s. 17.

olarak sayılmaktadır. Biz eğer tümüne hisse verecek olursak, hepsini birbirine denk tutmuş oluruz ki, bu câiz olmaz.”¹¹⁵⁹ diyerek belirtmiş, kadınların tabiatı itibâriyle savaştan âciz oluşuna ayrıca temas etmiştir.¹¹⁶⁰

Evvâî’den kaydedilen diğer görüşün ise, mesnedinde bulunan bir kısım ifâdelerin anlam bakımından duruma esas delil teşkil etmediği, bu nedenle onun yaklaşımının başka türlü de değerlendirilebileceği ileri sürülmüştür.¹¹⁶¹

Sonuç olarak; müslüman kadın için savaşın, yerine getirilmesi gereken aslî vazîfelerden biri olmayıp daha çok zarûret halinde katıldığı gerekçesiyle, İslâm ordusuna bilhassa tıbbî açıdan sundukları geri hizmetlerin karşılığında kendilerine ganîmetten gönül alıcı bir ihsanda bulunulabileceğini söylemek mümkündür.

2. EMÂN VERME

Arapça’da “güvence, emniyet, temînat, masûniyet”¹¹⁶² mânâsındaki (emn) kökünden müştak bir isim olan emân,¹¹⁶³ İslâmî literatürde “Tarihte Müslüman ülkesine girmek ve müslüman ordusuna teslim olmak isteyen bir yabancıya verilen can, mal ve namusu koruma güvencesi”¹¹⁶⁴ şeklinde genel ve câmi biçimde tanımlanmıştır. İstılâh-ı fihriyyede ise; korkusuz, âsûde ve endişeden berî olmayı ifâde etmenin yanında, ayrıca harpte düşmana verilen söz veya yapılan işaretle onun emniyete mazhar olması sadedinde kullanılmıştır.¹¹⁶⁵ Emân dileyen kimseye müste’min, emân verilene müste’men, emân

¹¹⁵⁹ Burada konumuzun sınırlarını aşmadan ifâde edecek olursak; ganîmetin askerler arasında dağıtılmasında piyâde ile süvârinin de eşit olmadığı, süvârinin teçhîzât-ı seferiyye bakımından yayadan daha fazla karşılaması gereken gereksinimlerinin bulunması hasebiyle fakihlerin çoğunluğu süvâriye üç, yayaya bir hisse verileceğini bildirmişleridir. Erkal, “Ganimet”, *DİA*, C. 13, s. 353.

¹¹⁶⁰ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, C. 4, s. 130-131.

¹¹⁶¹ Beyhakî, *es-Sünen*, C. 13, s. 234; Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî İbn Kudâme, *Delilleriyle Hanbeli Fıkhi el-Muğni Muhtasari*, haz. Hamed b. Abdülaziz el-Hammâd, İstanbul, Karınca & Polen Yayınları, 2015, C. 2, ss. 363-364.

¹¹⁶² Theodorus Willem Juynboll, “Emân”, *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1940-88, C. 4, s. 140. Ayrıca bkz. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 246.

¹¹⁶³ Halil b. Ahmed, *Kitâbü’l-‘Ayn*, “emn” md., C. 8, s. 389; Sâhib b. Abbâd, *el-Muhtâf fi’l-luğa*, “emn” md., C. 10, s. 413; Cevherî, *Tâcü’l-luğa*, “emn” md., C. 5, s. 2071; İbn Fâris, *Mu‘cemü mekâyisi’l-luğa*, “emn” md., C. 1, s. 133; İbn Sîde, *el-Muhtem*, “emn” md., C. 10, ss. 492-493; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “emn” md., C. 13, s. 21; Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs*, “esr” md., C. 34, s. 184.

¹¹⁶⁴ Serinsu, *Dinî Terimler Sözlüğü*, ss. 71-72.

¹¹⁶⁵ Bilmen, *İstılâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*, C. 3, ss. 335-336.

veren kişiye de müemmin denilir. Emân Kur'ân-ı Kerîm'de aynı anlama gelen civâr¹¹⁶⁶ sözcüğü ile ifâde edilirken, hadislerde ahd ve zimmet kelimeleriyle de zikredilmiştir.¹¹⁶⁷

Yalnız Hz. Peygamber dönemine mahsus olmayan bu uygulama merkezî yönetim anlayışından yoksun, kabîlevî gruplar halinde hayatlarını sürdüren Câhiliye Arap toplumunda da örneğine sıkça rastlanan teâmüllerden biridir. Asabiyetin yanında kabîlenin egemenlik ve mesûliyetinin ileri geldiği bu zamanlarda meydana gelen çarpışmalar sonrası belli bir kişi veya zümrelere sığınılarak can ve mal güvencesi elde edilir, bu sayede hem lüzumsuz yere kan dökülmesinin önüne geçilir hem de sulhun tesis edilmesi kolaylaşmış olurdu. Öte yandan emân, topluluklar arası ticârî ve içtimâî hayatın artması ve güvenle devam etmesi noktasında da hâiz-i kıymete sâhipti.¹¹⁶⁸

Câhiliye döneminde canı ve malı hususunda endişeye düşen bir kimse kendisini himâyeye edecek bir kabîle yâhut o güçte temsilci bir şahıs arar ve onun vereceği güvenceye sığınır. Emânı kabul eden taraf, üstlendikleri bu sorumluluğun olası tüm menfî durum ve şartlarını da göze almış olurdu. Bu da bir yönüyle kabîlenin dışa yönük güç gösterisinin ifâdesiydi. Nitekim Araplar, müste'mine verdikleri sözü yerine getirip onu korumada gerektiğinde canlarını hiçe sayarak bu uğurda kendilerini fedâ etmekten geri durmazlardı ki, Câhiliye'de civâr sebebiyle meydana gelen savaşlar bunun açık göstergesidir. Ayrıca verilen emân noktasında olası bir ihmal ve zâfiyet asla affedilmez, bu akdedilen söze karşı ihânet addedilmekle birlikte müemminin şahsı, âilesi ve kabîlesi için uğrayacakları hacâlete, kınanmaya ve tahkire zemin teşkil ederdi. Her ne kadar nihâyetinde böyle bir vaziyete düşme ihtimâli bulunmuş olsa da, öte yandan emânını kaybeden kimseye emân vermek şan, şeref ve îtibara büyük önem atfeden Câhiliye insanı için övünç kaynağı olarak görülmekte, müste'minin talebine müspet cevap vermemek âcizlik, korkaklık göstergesi olarak utanç vesîlesi sayılmaktadır. Âdeta îtibar, güç ve kuvvetin simgelerinden biri haline gelen emân, bu nedenle kişinin kendisine hücum eden

¹¹⁶⁶ (وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجْرُهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ اتَّبَعَهُ مَأْمَنَةً ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْلَمُونَ.) “*Ve eğer müşriklerden biri senden korunma isterse, Allah'ın sözünü duymasına fırsat vermek için onu koruma altına al; sonra onu kendi güvenlik bölgesine ulaştır. Bu uygulama, onların bilmeyen bir topluluk olmalarından dolayıdır.*” (et-Tevbe, 9/6). Hamîdullah bu ayeti hukukçuların; “Eman, öldürmek ve esir etmek gayesiyle onlara (yani savaşçılara) saldırmaktan, Allah rızası için (kişinin) kendisine tutmasıdır.” şeklinde tanımladıklarını bildirmektedir. Hamîdullah, *İslâm'da Devlet İdâresi*, s. 262(md. 424).

¹¹⁶⁷ Nebi Bozkurt, “Eman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995, C. 11, s. 75. Ayrıca bkz. Wensick, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, “emn”, “ahd”, “zimme”, “cevr” md. leri.

¹¹⁶⁸ Bozkurt, “Eman”, *(DİA)*, C. 11, s. 75.

düşmanından bile isteyip karşılık bulabileceği işlevde bir keyfiyete sâhip Câhiliye örfünün ileri gelen âdetlerinden biri olagelmıştır.¹¹⁶⁹

İslâmî dönemde emân uygulaması mâhiyeti bakımından bir takım değişikliklere uğrayarak varlığını devam ettirmiştir. Hz. Peygamber'in, "Müslümanların emânı birdir; en alt seviyede bulunan bir müslüman dahi emân verebilir."¹¹⁷⁰ beyânı ile Câhiliye'de şan ve şeref için belli bir topluluğa hasrolan bu davranışı tebdil etmiş ve kadın, erkek, hür, köle ayırmaksızın her müslümanın îfâ edebileceği bir muktezâ-yı hâle terakkî ettirmiştir. Dolayısıyla emân; dil, cinsiyet, soy, mevki farketmeksizin İslâm'a girmekle aynı haklara sâhip olan tüm müslümanların ortak paydada bulunduğu, ümmet olma bilincinin vurgulanıp, kuvvetlendirildiği ve bu hususa mesned teşkil eden bir kazanım hâline inkılâp edilmiştir.¹¹⁷¹ Hadis'in devamında Resûlullah, "Her kim bir müslümanın verdiği ahdi bozarsa, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti onun üzerine olsun."¹¹⁷² buyurarak konunun hassâsiyetle tatbik edilmesi gerektiğini bir kez daha vurgulamıştır.

Emân akdinin uygulanmasında sûret-i kat'iyede yazılı olması şartı aranmamakta, verilen bir söz veya yapılan bir hareket gibi emân veren ferdin müste'mine yolladığı yâhut şahsen verdiği bir eşyâ da akde delâlet edebilmekteydi. Bu eşyâ müemmin tarafından gönderilen giydiği bir elbise olabileceği gibi taktığı bir yüzük¹¹⁷³ de olabilmekteydi.¹¹⁷⁴ Nitekim müslümanların Mekke'yi fethettiği gün canından endişe edenlerden biri olan Safvân b. Ümeyye, Mekke'yi terketmiş, Hz. Peygamber de kendisini İslâm'a davet ettiğini ulaştırması için onun amcasının oğlu Vehb b. Ümeyye'yi beraberinde ona emân

¹¹⁶⁹ Geniş bilgi için bkz. Ahmet Önkâl, "Civâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1993, C. 8, ss. 34-35; Nebi Bozkurt, "Himaye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998, C. 18, s. 56; Büşra Boztepe Kaya, "İslâm Öncesi Arap Toplumunda Emân Uygulamaları", *Genç Akademisyenler İlahiyat Araştırmaları*, ed. Sami Erdem, İstanbul, İFAV Yayınları, 2009, ss. 731-736.

¹¹⁷⁰ Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef*, C. 9, s. 263(Had. no: 17153); İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, C. 6, s. 510(Had. no: 33396); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 2, s. 52(Had. no: 615); Buhârî, "Cizye", 10(Had. no: 3172); "Ferâ'iz", 21(Had. no: 6755); "İ'tisâm", 5(Had. no: 7300); Müslim, "Hac", 467(Had. no: 370), 470(Had. no: ...); "İtk", 20(Had. no: 1370); Ebû Dâvûd, "Menâsik", 96(Had. no: 2034).

¹¹⁷¹ Hamîdullah, *İslâm'da Devlet İdâresi*, s. 263(md. 428); Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Hz. Peygamber'den Selçuklular'a Emân Geleneği", *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi*, Ankara, S. 18, 2013, s. 94.

¹¹⁷² Hadisin metni, "وَقَالَ: ذِمَّةُ الْمُسْلِمِينَ وَاحِدَةٌ، فَمَنْ أَحْفَرَ مُسْلِمًا فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ".

¹¹⁷³ Ebû Müslimnâme adlı eserde tesâdüf edilen "eman yüzüğü" (امان يوزكن) ifâdesinden hareketle bu âdetin ileriki zamanlara da taşındığının bir göstergesi olarak zikredilebilir. Kollektif, *Tarama Sözlüğü*, C. 3, s. 1458.

¹¹⁷⁴ Bozkurt, "Eman", *(DİA)*, C. 11, ss. 75-76.

verdiğinin bir nişânesi olarak bir hırkasıyla(بِرِدَائِهِ) ardından göndermiştir.¹¹⁷⁵ Bazı kaynaklar gönderilenin sarık(عَمَامَتِهِ) olduğunu nakletmişlerdir.¹¹⁷⁶

Kaynaklarda Câhiliye kadını noktasında üç hanımın emânından bahsedilmektedir. Bunlardan ilki, Humâ'a bint Avf b. Muhalleme eş-Şeybânî'nin Mervân b. Zenbâ' el-Absî'ye tanıdığı himâyedir ki, ilk kaynaklar olayı başlık sadedinde aktarırken sonraki müelliflerden Zemahşerî haberin tafsîlâtına yer vermektedir.¹¹⁷⁷ İkinci olarak, Benî Mâlik b. Dubey'a kabîlesinin Kays b. Sa'lebe kolundan Fûkeyhe bint Katâde b. Meşnû'nun es-Süleyk b. es-Seleke es-Sâdi'ye vermiş olduğu emândır. Rivâyette, yayan olarak savaşımlardan biri olup "er-Ri'bâl" diye bilinen es-Süleyk, Bekr b. Vâil kabîlesi üzerine baskına çıkarak onları gaflette oldukları bir vakitte yakalamak istemiş ancak buna muvaffak olamamıştı. O sıralar yabancı birinin izlerini farkedene Bekrililer, "Bu suya gelen tanımadığımız bir adamın ayak izleridir." dedikten sonra pusuya yatıp onun yeniden suya gelmesini beklemeye koyuldular. Öğlenleyin suya gelip suyu içtiği esnada birden etrafının sarıldığını farkedene es-Süleyk, içtiği sudan karnının şişmesi nedeniyle kaçamadı ve kendini hemen Fûkeyhe'nin çadırına atıp ondan himâyeye talebinde bulundu. Fûkeyhe önce onu bir elbisesinin altına soktu ve sonra toplanıp gelenlere karşı korumaya çalıştı. Ancak gelenlerin ısrarcı ve sert tutumlarıyla karşılaşan Fûkeyhe, kardeşlerini ve oğullarını da yardıma çağırarak bu sayede es-Süleyk'in emniyetini sağladılar.¹¹⁷⁸ Üçüncü olarak ise, Ümmü Cemîl ed-Devsîyye'nin Dırâr b. Hattâb'a göstermiş olduğu emân zikredilir. Yine habere göre, Hâlid b. Velîd'in birâderi Hişâm b. Velîd Devs kabîlesinden Ebû Üzeyhir'in ölümüne sebep olması üzerine durumdan haberdâr olan kabîle sâkinleri dökülen kanın intikâmını almak için buldukları muhite gelen, Dırâr b. Hattâb'ı olan-bitenden haberi olmamasına rağmen karşılık olarak öldürmek istemişlerdi. Ancak durumu farkedene Dırâr, Ümmü Cemîl isimli bir kadının evine girerek ona sığındı ki, onu öldürmeye gelenlerden birinin kılıcıyla yaptığı hamle kapıya isâbet etmişti. Olay üzerine

¹¹⁷⁵ İmam Mâlik, "Nikâh", 44; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef*, C. 7, s. 169(Had. no: 12646); Beyhakî, *es-Sünen*, C. 14, s. 333(Had. no: 14180).

¹¹⁷⁶ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, C. 17, s. 621(Had. no: 120); Huzâî, *Tahricü'd-delâli's-sem'iyye*, s. 207; Kettânî, *et-Terâtübü'l-idâriyye*, C. 1, s. 181.

¹¹⁷⁷ Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî el-Basrî, *Kitâbü'd-Dibâc*, nşr. Abdullah b. Süleyman el-Cerbû', Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin, Kahire, Mektebetü'l-Hâncî, 1411/1991, ss. 71-72; İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 433; Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Müstakşâ fi'l-emşâl (el-Müstakşâ fi emşâli'l-'Arab)*, nşr. Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, Beyrut, 1987, C. 1, s. 437.

¹¹⁷⁸ Ma'mer b. el-Müsennâ, *Kitâbü'd-Dibâc*, ss. 72-73; İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 433; Zemahşerî, *el-Müstakşâ fi'l-emşâl*, C. 1, s. 438.

hemen yakınlarını yardıma çağıran Ümmü Cemîl bu sayede Dırâr'ın hayatının kurtulmasına vesîle olmuştur. Yaşanan bu hâdiseye binâen “Ümmü Cemîl'den bile vefalı” şeklinde meşhur olan hanım, himâyesinde bulunduğu Dırâr b. Hattâb'ın halife Hz. Ömer'in (Ömer b. Hattâb) zamanında onun kardeşi olduğunu zannederek Medine'ye gelmiş ve durumu kendisine hikâye etmişti. Ümmü Cemîl'i dinleyen halife, “O benim kardeşim değildir. Biz yalnızca din kardeşiyiz. O gâzîdir. Ona nasıl iyilikte bulunduğunu biliyoruz.” diyerek ona kendisine bir miktar yardımda bulunmuştur.¹¹⁷⁹

Müslüman kadınların emânda bulunduğu rivâyetlere gelindiğinde Selmâ bin Kays (Ümmü'l-Münzir), Zeyneb bint Muhammed, Ümmü Seleme, Ümmü Hakîm ve Ümmü Hânî bint Ebî Tâlib'in ismine tevâfuk edilmektedir.

Hicrî 5. yılda gerçekleşen Benî Kurayza Gazvesi sonrası müslümanların elinde tutsak olarak hapsedilen Rifâ'a b. Samuel, önceden tanışıklığı ve yakınlığı bulunan Selmâ bint Kays'a haber göndererek ondan kendisine yardımcı olmasını istemişti. Resûlullah'ın teyzelerinden biri olan Selmâ da yanına gelip Hz. Peygamber'den Rifâ'a'nın namaz kılıp deve eti yediğini söyleyerek onun kendisi için bağışlanmasını talep etmişti. Selmâ'nın bu dileğine olumlu yaklaşan Allah resûlü, Rifâ'a'yı onun nâmına affetmiş ve “Namaz kılıyorsa faydası kendisindedir. Eğer dininde sebat gösteriyorsa onun için şerdir.” diyerek serbest bırakılmasını emretmiştir.¹¹⁸⁰

Hicretin 6. yılının Cemâziyelevvel ayında el-Gâbe'den dönen Hz. Peygamber, Kureyş'e âit bir ticâret kervanının Şam'dan dönmekte olduğu haberini alınca Zeyd b. Hârise'yi 170 kişilik bir süvârî birliğinin başında kervan için gönderdi. Kervanda Resûlullah'ın büyük kızı Zeyneb'den ayırdığı müşrik kocası Ebü'l-Âs'da vardı. Mekke'de güvenilir bir tâcir olarak kabul edilen Ebü'l-Âs, beraberinde Süfyân b. Ümeyye'ye âit çok miktarda gümüş ve Kureyşli müşriklerin kıymetli malları bulunuyordu. Âs denilen yerde komutasındaki müfreze ile kervanı kuşatan Zeyd b. Hârise, mallara el koyup, kervanda bulunan kimseleri tutsak etti ve Medine'ye getirdi. Resûl-i

¹¹⁷⁹ Ma'mer b. el-Müsennâ, *Kitâbü'd-Dibâc*, s. 73; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 2, ss. 63-64; Ebü Abdillâh Muhammed b. Sellâm b. Ubeydillâh b. Sâlim el-Cumahî, *Tabakâtü fuhûli's-şu'arâ*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir, Cidde, Dârü'l-medeni, t.y., C. 1, ss. 251-252; İbn Habîb, *el-Muhabber*, ss. 434-435; Belâzürî, *Ensâb*, C. 1, s. 136; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünüf*, C. 4, s. 13; Zemahşerî, *el-Müstakşâ fi'l-emşâl*, C. 1, s. 437; M. Yaşar Kandemir, “Dırâr b. Hattâb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1994, C. 9, s. 276.

¹¹⁸⁰ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 2, ss. 514-515; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 193; Taberî, *et-Târîh*, C. 2, s. 591; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünüf*, C. 6, s. 294; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser*, C. 2, s. 111; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. 6, s. 95.

Ekrem elde edilen ganîmeti seriyyeye katılan askerler arasında dağıtılmasını emretti. İ̇s'te müslümanlara yanındaki malları kaptırıp onlara esir düşmekten kurtulan Ebü'l-Âs, geceleyin Medine'ye geldi ve zevcesi Zeyneb'den kendisine emân vermesini istedi.¹¹⁸¹ Kaynaklarda başka bir rivâyete göre ise Ebü'l-Âs Medine'ye esirlerle birlikte getirilmiştir.¹¹⁸²

Kocasını himâyesine alan Zeyneb, sabah namazı vakti Resûlullah'ın kaldığı hücrenin kapısının önünden¹¹⁸³ veya kadınların namaz kıldığı bölümden¹¹⁸⁴ yüksek bir sesle, “Ben Ebü'l-Âs'ı himâyem altına aldım.” demiş, Hz. Peygamber, “Ey insanlar! Siz de benim duyduğumu duydunuz mu?” diye karşılık vermişti. İnsanların kendisini tasdik etmesi üzerine Resûl-i Ekrem, “Nefsim kudret elinde olana yemin ederim ki, sizin işittiğinizi bende işittiğim âna kadar bir şey bilmiyordum. Müminler kendileri dışındakilere karşı tek el hükmündedirler ve yakınlarını himâye ederler. Biz de Zeyneb'in himâye ettiğini himâye ettik.” diyerek ardından kızına, eşinin hâlen müslüman olmaması hasebiyle yaklaşmaması gerektiği husunda hatırlatmada bulunarak, emânının geçerli olduğunu bildirmişti. Daha sonra Zeyneb, babasından Ebü'l-Âs'a emâneten tevdi edilen malların geri teslim edilmesini talep etmiş. O'da durumu sefer katılanlar askerlere ifâde ederek, ganîmetten elde ettiklerinin onların hakları olduğunu ancak geri vermeleri karşılığında bundan memnun kalacağını bildirmiş, bunun üzerine sahâbîler de malların tamamını geri getirip iâde etmişti. Mekke'ye dönüp malları sâhiplerine eksiksiz teslim eden Ebü'l-Âs, sonrasında orada müslüman olduğunu beyân etmiştir.¹¹⁸⁵

Hz. Peygamber'in en azılı düşmanlarından biri olan halası Âtike'nin oğlu Abdullah b. Ebû Ümeyye ile Resûlullah'ı ve müslümanları hicveden amcasının oğlu Ebû Süfyân b. el-Hâris Mekke fethi öncesi İslâm'a girmek üzere Medine'ye doğru birlikte hareket etmişler, yolda Nîkul'ukâb denilen mevkide Allah resûlüne denk gelmişlerdi. Kendisine biat etmek için izin istediklerinde, Resûl-i Ekrem onları yanına kabul

¹¹⁸¹ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 553; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 2, s. 83; Belâzürî, *Ensâb*, C. 1, s. 377.

¹¹⁸² İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 2, s. 298; Taberî, *et-Târîh*, C. 2, s. 470; C. 11, s. 499; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 4, s. 1702; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, C. 6, ss. 182-183.

¹¹⁸³ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 553; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 10, s. 33; Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed b. Hammâd el-Verrâk ed-Dülâbî, *ez-Zürriyyetü't-tâhire*, nşr. Sa'd el-Mübârek el-Hasan, 1. bs., Kuveyt, Dârü's-Selefiyye, 1407/1986, s. 47; İbn Asâkir, *Târîhu medîne*, C. 67, s. 16.

¹¹⁸⁴ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 2, s. 299; Belâzürî, *Ensâb*, C. 1, s. 399; Taberî, *et-Târîh*, C. 2, s. 471; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 2, s. 28.

¹¹⁸⁵ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 2, ss. 553-554; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 2, s. 299; Taberî, *et-Târîh*, C. 11, s. 500; İbn Asâkir, *Târîhu medîne*, C. 67, s. 16; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîh*, C. 3, s. 125; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, C. 1, s. 240; Nebi Bozkurt, “İs Seriyyesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2000, C. 22, s. 465.

etmemiştir. Bunun üzerine araya giren Ümmü Seleme, Ebû Süfyân'ın hem halasının oğlu hem sütkardeşi olduğunu, diğerinin de amcasının çocuğu bir akrabası olarak ikisinin de müslüman olarak geldiği söylemiş ve onları bağışlaması için aracı olmuştu. Ancak ikisinin de risâlet döneminde yakınları olmasına rağmen kendisine gösterdikleri aşırı olumsuz söz ve davranışlardan onlara kırgınlığı bulunan Resûlullah, daha önceden sarfettikleri inanmayacakları beyânlarını¹¹⁸⁶ hatırlatarak onlara ihtiyacı olmadığını bildirmişti. Ümmü Seleme, yaptıklarının bir hata olduğunu, bu hataya onlar gibi Kureyş'ten pek çok kişinin düştüğünü ancak bu hatanın çok üstünde cürüm işleyenlerin bile affedildiğini, nitekim ehlinden yakın kimseler olarak onların bağışlanması noktasında kendisinin herkesten daha ileri olduğunu ifade etti. Ehli şiiir ve iyi bir hatip olan Ebû Süfyân, merhametini celbedecek şekilde yaptıklarından duyduğu nedâmeti kemâl-i selâset ve cezâletle Hz. Peygamber'e dile getirmiş, Ümmü Seleme'nin aracı olması ve Ebû Süfyân'ın inşâd ettiği şiiirin müspet tesiriyle affedilmelerine vesîle olmuştu.¹¹⁸⁷ Müslüman olduktan sonra İslâm için mücâdele eden bu iki sahâbî, Abdullah b. Ümeyye Tâif kuşatmasında, Ebû Süfyân b. el-Hâris'de h. 20'de Medine'de vefat etmiştir.¹¹⁸⁸

Katı İslâm muhâlifleri bir babanın evlâdı olarak yetişen İkrime b. Ebû Cehil, o da Kureyş'in ileri gelenlerinden gördüğü şekilde hayatını devam ettirmiş ve bi'set'in ilk yirmi yılını (610-620) düşman gördüğü Hz. Muhammed ve ona tâbi olanların aleyhine icrâatlarla sürdürmüştü. Mücâdelesini müslümanların Mekke'ye hâkim olmaya geldikleri zamanda sergileyen İkrime, gücünün yetmediği ve müslümanların eline düşme ihtimali doğması üzerine hemen Mekke'den ayrılarak Yemen'e kaçmıştı. Zîra Mekke'nin fethi ile müşrikler için umûmî af îlân edilmesine rağmen müslümanlara göstermiş olduğu eziyet vâri aşırı tutumların yanında Hâlid b. Velîd'in emri altında Mekke'ye girmekte olan birliğe karşı mukâtele etmesi onun bu aftan mahrum kalmasına sebep olmuştu. Kocasını İkrime'nin firar etmesinin ardından teslîm-i rıza ile inkıyâden İslâm'a giren Ümmü

¹¹⁸⁶ Bu konuda işaret edilen âyet; “*Veya altından bir evin olmalı; ya da göğe çıkmalısın. Bize okuyacağımız bir kitap indirmediğin sürece oraya çıktığına da asla inanmayacağız...*” (el-İsrâ, 17/93).

¹¹⁸⁷ Vâkidî, *el-Megâzi*, C. 2, ss. 810-811; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 4, s. 41; Belâzürî, *Ensâb*, C. 1, s. 361; Taberî, *et-Târih*, C. 3, s. 50; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-Şahâbe*, C. 5, s. 2586; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 4, ss. 1674-1675; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, C. 3, s. 176; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. 6, ss. 531-532..

¹¹⁸⁸ Haklarında geniş bilgi için bkz. Akif Köten, “Abdullah b. Ebû Ümeyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1988, C. 1, s. 97; M. Yaşar Kandemir, “Ebû Süfyân el-Hâşimî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1994, C. 10, s. 232.

Hakîm bint el-Hâris, Hz. Peygamber'den eşi için de bağışlanma ve emân talebinde bulunmuştu. Resûlullah'ın bu isteğini kabul ettiğini bildirmesi üzere hemen kocasının peşinden giden Ümmü Hakîm, ona yetişti ve durumu kendine anlattı. Binâenaleyh dönmeye iknâ olan İkrime b. Ebû Cehil eşi ile Mekke'ye dönerek müslüman olduğunu ikrar etti.¹¹⁸⁹ İkrime'nin dönüşüne pek sevinen Allah resûlü, “Süvâri muhâcir, hoş geldin.” sözleriyle kendisini taltif ederek kucakladı.¹¹⁹⁰ O zamana kadar Resûlullah'a birçok kötülük yapmasına rağmen bunların hiçbiri yaşanmamış gibi îmâsında dahi bulunmadan kendisine gösterdiği samîmî ve sıcak karşılamadan ziyâdesiyle mesrur olan İkrime, “Ya Resûlullah! Allah yemin ederim ki, insanları Allah yolundan çevirmek için sarf ettiğim malın iki mislini Allah yolunda harcayacağım. Allah yolundan çevirmek için yaptığım savaşların iki mislini Allah yolunda yapacağım.”¹¹⁹¹ dedi. Ahdettiği bu söz üzere geri kalan ömrünü ihyâ eden İkrime, katıldığı Yermük Savaşı'nda şehâdete yürüdüğünde vücudunda yetmişden fazla ok ve kılıç yarası bulunduğu nakledilir.¹¹⁹²

Yine Mekke fethi sonrası tevâfuk edilen başka bir haberde fetih günü Ümmü Hânî bint Ebî Tâlib'in yanına gelen kocası cihetinden müşrik iki yakını¹¹⁹³ kendisinden himâye talebinde bulunmuş, o da bu isteklerini kabul etmişti. Nitekim bu iki şahısta İkrime b. Ebû Cehil gibi Mekke'ye girmekte olan Hâlid b. Velîd komutasındaki birliğe saldıranlar arasında bulunarak genel aftan faydalanma yolunu kaçırmışlardı. Ümmü Hânî'nin verdiği emândan habersiz bir şekilde buldukları yere gelen Hz. Ali, bu iki zâtı öldürmek üzere kılıcını sıyrırsa da, hemen ikisinin üzerine bir elbisesini atarak (وَأَلْفَيْتَ عَلَيْهِمَا تَوْبًا) onları himâyesine aldığını bildiren Ümmü Hânî onlara zarar gelmesine mâni olmuş ve hayatlarını kurtarmıştı. Daha sonra kız kardeşinin kararlı tavrıyla karşılaşan Hz. Ali bu davranışından vazgeçip oradan ayrılmıştı. Emân verdiği kişileri kendi evine yerleştirip

¹¹⁸⁹ İmam Mâlik, “Nikâh”, 44; Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 2, ss. 850-851; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef*, C. 7, ss. 168-169(Had. no: 12645); İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 4, ss. 52, 61; Belâzürî, *Ensâb*, C. 1, s. 357; Taberî, *et-Târîh*, C. 11, s. 501; İbn Asâkir, *Târîhu medîne*, C. 41, ss. 61-64.

¹¹⁹⁰ İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, C. 2, s. 499; İbn Ebû Hayseme, *et-Târîhu'l-kebir*, C. 2, s. 26; Tirmizî, “İsti'zân”, 34(Had. no: 2735); Taberî, *et-Târîh*, C. 11, s. 561.

¹¹⁹¹ İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, C. 7, s. 8(Had. no: 33839); İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, C. 2, s. 498; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, C. 17, ss. 373-374(Had. no: 1022); İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 3, s. 1085.

¹¹⁹² İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, C. 4, s. 227(Had. no: 19523); C. 7, s. 8(Had. no: 33839); İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, C. 3, s. 1085. Ayrıca bkz. Abdullah Aydınlı, “İkrime b. Ebû Cehil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2000, C. 22, ss. 42-43.

¹¹⁹³ Vâkîdî, Ümmü Hânî'nin fetih günü emân verdiği kişilerin kocasının kardeşlerinden ikisi; Abdullah b. Rebî' el-Mahzumî ile Hâris b. Hişâm olduğunu zikrederken, İbn İshâk kanalıyla İbn Hişâm; Abdullah yerine Züheyr b. Ebî Ümeyye'nin ismini kaydetmektedir. Krş. Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 2, s. 829; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 4, s. 53.

kapıyı üzerlerine kitledikten sonra doğruca Resûlullah'ın yolunu tutan Ümmü Hânî, Bathâ'da kurulan çadırına varmış, orada kızı Fâtıma'yı bulunca durumu önce kendisine aktarmıştı. Fâtıma tarafından, "Müşrikleri mi koruyorsun?" diye sert bir eleştiriye maruz kaldıktan sonra bir de çadıra gelen Resûl-i Ekrem'e hadiseyi anlatmış, Ümmü Hânî'yi dinledikten sonra Hz. Peygamber, "Senin emân verdiğine biz de emân veririz. Senin koruduğunu biz de koruruz." sözleriyle emânın geçerli olduğunu tasdik etmiştir.¹¹⁹⁴ Bazı kaynaklarda Ümmü Hânî'nin geldiğinde çadırda Fâtıma'nın yıkanmakta olan Allah resûlü'ne perdedarlık yaparak onu setr eder halde bulunduğu ve Ümmü Hânî'nin muhâtabının Resûlullah olduğu şeklinde olay nakledilmektedir.¹¹⁹⁵

Buhârî şerhi et-Tecrîdü's-şarîh adlı eserde Ümmü Hânî'nin verdiği emân, "Bundan mü'min bir kadının da kafire verdiği emânın müslimince makbul olduğu müstebân(âşikar) olur. Bir müslimin zimmeti, bütün müslimînin zimmeti demektir. Tafsilatı kütüb-i fıkhiyyeye âiddir."¹¹⁹⁶ şeklinde açıklanmıştır. Bab başlıklarını konunun içeriğine uygun gelecek şekilde belirlemeye gayret gösteren Buhârî, bu hadisin babını "بابُ أَمَانِ النِّسَاءِ وَجَوَارِهِنَّ"¹¹⁹⁷ olarak belirlemiş, eserin Türkçe'ye kazandırılmasını sağlayan mütercim bu babı "Kadınların Emân Vermeleri ve Bir Kimseyi Korumaya Alıp Onu Tehlikeden Kurtarmaları(Yâni Siyâsî Sığınma Hakkı Tanımları) Babı"¹¹⁹⁸ şeklinde tercüme etmiştir. Öte yandan Müslim'in es-Şaḥîh isimli eserinin de çevirisinin sâhibi olan aynı müellif, burada Ümmü Hânî haberinin altında sunduğu dipnotta, "Bundan mümin bir kadının kâfire verdiği emânın müslümanlarca makbûl olduğu meydana çıkar. Bir müslimin zimmeti, bütün müslümanların zimmeti demektir. İşte bu vâkıa da İslâm kadının siyâsî hakka sâhib olduğunun şâhidlerinden biridir."¹¹⁹⁹ diyerek Buhârî'nin bab başlığında ortaya koyduğu çevirinin açıklaması mâhiyetinde hâsıl olan kanaatini dile getirmiştir.

¹¹⁹⁴ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 2, ss. 829-830; Nesâî, "Siyer", 77(Had. no: 8631); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, C. 24, s. 416(Had. no: 1013); Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 1, ss. 388-389.

¹¹⁹⁵ İmam Mâlik, "Kaşri's-şalât", 28; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef*, C. 3, ss. 76-77(Had. no: 4861); İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 4, s. 53; Buhârî, "Şalât", 4(Had. no: 357); "Cizye", 9(Had. no: 3171); "Edeb", 94(Had. no: 6158); Müslim, "Şalâtü'l-müsâfirîn", 82(Had. no: ...).

¹¹⁹⁶ Ebü'l-Abbâs Zeynüddîn (Şihâbüddîn) Ahmed b. Ahmed b. Abdillatif eş-Şercî ez-Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, terc. ve şerh Babanzâde Ahmed Naim, Kâmil Miras, 4. bs., Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976, C. 1, s. 284.

¹¹⁹⁷ Buhârî, "Cizye", 9(Had. no: 3171).

¹¹⁹⁸ Sofuoğlu, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, C. 6, s. 2960.

¹¹⁹⁹ Mehmed Sofuoğlu(mütercim), *Sahîh-i Muslim ve Tercemesi*, İstanbul, İrfan Yayınevi, 1988, C. 2, s. 362.

Fıkıh eserlerinde müslüman kadınların emân vermeleri noktasında İslâm hukukçuların icmâi bulunmakla beraber emânlarının câiz olduğu bildirilmektedir.¹²⁰⁰ Sevrî, Evzâî, İmam Şâfiî, İshâk ve diğer pek çok ilim ehlinin görüşüne göre; bülûğa erişen, akıl bâliğ ve seçme ehliyetine mâlik ister hür, ister köle olsun erkek ve kadın her bir müslümanın emân geçerlidir ve bu konuda bir ayırım bulunmamaktadır.¹²⁰¹ Hanefî fakîhi Serahsî, dârü'l-islâm vatandaşı olan bir kadının, dârü'l-harb halkından birisine himâye vermesine Resûlullah'ın kızı Zeyneb'in eşi Ebü'l-Âs'a, Ümmü Hânî'nin de müşrik yakınlarına verdiği haberlerin delil teşkil ettiğini kaydetmektedir.¹²⁰² Yine bir kadın veya bir erkeğin külliye bir şehir insana yâhut topluluğa veyâhut gayrimüslim bir kimseye güvence verebilecekleri hanefî hukukçular tarafından dile getirilmektedir.¹²⁰³ Ayrıca emân talebinde bulunan kimsede casusluk, sabotaj, kışkırtıcılık vb. zarar vermeye yönelik bir kastın bulunmaması şartı ileri sürülmüştür.¹²⁰⁴

Kabile ve asabiyet merkezli yönetim anlayışına sâhip toplumların yerini, devlet egemenliğinde merkezî otoritelerin hâkim olduğu bir sisteme bıraktığı yaşadığımız çağda, “Günümüzde, gayri müslim bir ülkeye, o ülkenin temsilcisi olan elçinin vizesini taşıyan pasaportla girilip, vizede belirtilen süre içinde güvenle orada kalınabileceği ve gerektiğinde ticaret yapılabilirdiği için emânın yerine ‘vizeli pasaport’un bu işlevi gördüğü söylenebilir.”¹²⁰⁵ şeklinde emânın tanımını yapmak mümkündür.

3. YAKINI ÖLEN KADININ DURUMU

3.1 ÖLÜ ARKASINDAN AĞLAMA, AĞIT YAKMA

Sözlükte ağıt, “Ölen bir kimsenin gençliğini, güzelliğini, iyiliklerini, değerlerini, arkada bıraktıklarının acılarını, büyük felaketlerin acılı etkilerini dile getiren söz veya okunan ezgi, yazılan yazı...”¹²⁰⁶ şeklinde tanımlanmaktadır. İnsanlık tarihi boyunca hemen hemen benzer

¹²⁰⁰ Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. el-Münzir en-Nisâbûrî, *el-İcmâ'*, thk. Ebû Hammâd Sagîr Ahmed b. Muhammed Hanîf, 2. bs., Ac mân-Re'sül-Hayme, Mektebetü'l-Furkân-Mektebetü's-sekâfiyye, 1420/1999, s. 83; *el-İknâ'*, nşr. Abdullah b. Abdülazîz el-Cibrîn, 1. bs., Riyad, 1408/1988, C. 2, s. 494; *el-İşrâf*, C. 4, ss. 136-137; Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, C. 3, s. 41; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, C. 13, s. 145; İbn Kudâme, *el-Muğni*, C. 9, ss. 241-242; Kollektif, *el-Mevsû'atü'l-fikhiyye*, C. 37, s. 175.

¹²⁰¹ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *el-İknâ'*, nşr. Hıdır Muhammed Hıdır, 1. bs., İran, Dârü İhsân li'n-neşr ve't-tevzî', 1420/2000, s. 177; İbn Kudâme, *el-Muğni*, C. 9, s. 241.

¹²⁰² Serahsî, *el-Mebsût*, C. 10, s. 69.

¹²⁰³ Kudûrî, *el-Muhtaşar*, s. 233; Merğînânî, *el-Hidâye*, C. 4, s. 234; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, C. 4, s. 122.

¹²⁰⁴ Vehbe ez-Zühaylî, “Eman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995, C. 11, s. 79.

¹²⁰⁵ Mebsût adlı eserin çevirisinde dipnot olarak verilen bu tanım, Şerafettin Kalay tarafından tercüme edilen bölüme tesâdüf etmektedir. Akşit(ed.), *Mebsût*, C. 10, s. 47.

¹²⁰⁶ Akalın, *Türkçe Sözlük*, ss. 43-44.

tarzda tüm toplumlarda varlığına tesâdüf edilen bu eylem,¹²⁰⁷ dillerin etimolojik yapılarına münhasıran gelişim göstererek bu fiili icrâ eden kimselerin değişik isimlerle anılmasına vesîle olmuştur. Umûmen ve husûsen belli bir miktar para karşılığı ölen bir kimsenin ardından meziyetlerini sayarak ağıt yakan kimse Türkçe’de “ağıtçı”(أغيتجى) diye isimlendirilirken, Farsça’da “mûşger”(موشگر), Arapça’da “nâyiha” veya “nevvâhe” şeklinde ifâde edilmektedir.¹²⁰⁸ Zamanla ölen kimsenin ardından gerçekleştirilmesi gereken ve folklorik bir yapıya bürünen bu merâsimler, Câhiliye dönemi Arap toplumunda yaygınca varlığına rastlanılmakla beraber niyâhet-nevha, nedb-nüdbe, resâ-mersiye, mâtem, bükâ ve na’y gibi farklı isimlerle de zikredilmektedir.¹²⁰⁹

Konumuzun önemli kavramlarından biri olan mâtem kelimesi ise lugatta, “üzüntü veya neşeye yol açan bir hâdise sebebiyle bir araya gelmiş erkek veya kadınlar topluluğu”¹²¹⁰ şeklinde tâbir edilirken, Cevherî’nin târifine göre, “Araplar’da hayır ve şer gibi durumlarda kadınların bir araya gelerek toplanması”¹²¹¹ diye tanımlanmaktadır. Benzer tanım yapan Fîrûzâbâdî ise bu toplanmanın kadınlara yâhut genç kızlara ilişkin olduğunu belirtmektedir.¹²¹² Bazı kaynaklar günümüzde kadınlara mahsus telakkî edilen bu davranışın eskiden kimi yerlerde erkeklerinde ifâ ettiğine dâir bir takım haberlerin varlığına işaret etmekle beraber bunun şimdilik kulaktan dolma haberlerden ibâret kîlûkâlden öteye gitmediğini kaydetmektedir.¹²¹³

Câhiliye devri Arap sosyal hayatının önemli dinamiklerinden biri telakkî edilen mâtemler, toplumun büyük kıymet verdiği ve âdeta kutsallık atfettiği merâsimlerin başında gelmekteydi. Bu dönemde kocasını kaybeden kadınların üzüntü ve kederlerinin dışı dönük bir yansıması olarak; yaka paça yırtma, başına toz toprak saçma, çamura

¹²⁰⁷ Geniş bilgi için bkz. E. Jacob, “Mourning”, *The Interpreter’s Dictionary of the Bible (IDB)*, New York-Nashville, 1962, C. 3, ss. 452-454; D. Howard Smith, J. Robson, “Mourning”, *A Dictionary of Comparative Religion (DCR)*, London, 1970, s. 453; Kollektif, “Ağıt”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (TDEA)*, İstanbul, Dergah Yayınları, 1977, C. 1, ss. 46-47; Süleyman Uludağ, “Ağıt”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1988, C. 1, ss. 470-472.

¹²⁰⁸ Kollektif, *Tarama Sözlüğü*, C. 1, s. 43; Devellioglu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, ss. 950, 973.

¹²⁰⁹ Uludağ, “Ağıt”, (DİA), C. 1, s. 471.

¹²¹⁰ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-‘Ayn*, “etm” md., C. 8, s. 141; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, “etm” md., C. 9, s. 516; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “etm” md., C. 12, s. 3. Kimi leksikografi müellifleri üzüntü ve kederin ifâdesi olan nevh ve niyâhanın mâteme hasredilmesinin galat-ı meşhur olarak karşılaşıldığını ve bunun isâbetli bir yaklaşım olmadığını belirtmiş olsa da, bazıları bu durumun zamanla hüzne mahsus hâle geldiğini kaydetmektedir. Kürâunneml, *el-Müntehab*, C. 1, s. 646; İbnü’l-Enbârî, *ez-Zâhir fî me’ânî kelimâti’n-nâs*, C. 1, s. 262.

¹²¹¹ İbn Manzûr, *a.g.e.*, “etm” md., C. 12, s. 3. Üzüntü ve sevinç gibi durumlarda kadınlara mahsus olması bakımından ayrıca bk. Kürâunneml, *el-Münecced*, s. 324; Mutarrizî, *el-Muğrib fî tertibi’l-Mu’rib*, “etm” md., C. 1, s. 18.

¹²¹² Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muḥîṭ*, “etm” md., s. 1074; Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs*, “etm” md., C. 31, s. 182; Mütercim Âsım Efendi, *Kâmus Tercümesi*, “etm” md., C. 5, s. 4842.

¹²¹³ Kollektif, “Ağıt”, (TDEA), C. 1, s. 47.

sürünme, elbiseyi tersten giyme, bilhassa yüzüne ve yanaklarına vurarak dövünme gibi bir takım davranışlar sergilemekteydi. Öte yandan ölen kimsenin âilesi ve yakınları tâziye süresince veya bu hal geçene kadar mâtem elbisesi (ملابس الحزن) denilen bir elbise giymekteydi. Bu hüzün zamanında giyilen elbiseler siyah yâhut beyaz renkte olmaktadır ki, bugün bile bu iki renk hüzün/üzüntü zamanını temsil etmekte; beyaz renk Şam ve Hicaz'da alâmet olarak kullanılırken, siyah renk Irak'ta hüzün ve kederin ifâdesi olarak tercih edilmektedir. Kimi zaman bir yıla kadar varabilen mâtem süresince yasını tutan Câhiliye kadınları bu zaman diliminde tamamen süslenmek ve koku sürünmekten de uzak bir hayat sürerek acısını yaşamaktaydı.¹²¹⁴

İslâm öncesi dönem hakkında da kıymetli bilgiler ihtivâ eden ve konumuza kaynaklık teşkil eden hadis eserlerinde Câhiliye'de kocasını kaybeden kadının durumu hakkında bazı haberlere yer verilmektedir. Burada nakledilen bilgilere göre, Câhiliye devrinde kocasını kaybeden kadın, evinin en küçük ve hakir bir odasına(karanlık bir köşesine) girer ve en kötü elbiselerini giyerek kocasının ölümü üzerinden bir sene geçinceye kadar hiçbir koku ve benzeri bir şey sürünmeden, yıkanmadan ve tırnaklarını kesmeden orada kalırdı. Yoğun ve meşakkatli geçen bu süre sonrası kadının yanına merkep yâhut koyun veya kuş nev'inden bir hayvan getirilir ve kadın (büyülenmiş gibi) o hayvanı kendi vücuduna sürterdi. Kadının bu şekilde vücuduna sürte sürte ezdiği hayvan artık yaşayamaz ölürdü. Sonra kadın o çirkin hapis odasından çıkardı. Bu defa kadının eline bir deve tersi verilir, o da bunu fırlatır atardı. Bu merâsimin ardından kadın temizlenir, yıkanır ve dilediği gibi süslenerek ortaya çıkar, kendisine evlenme teklifinde bulunacak görücülerine görünür ve kendini onlara arz ederdi.¹²¹⁵

Herhangi bir nedenden dahi olsa yakınlarını kaybetmenin acısını oldukça şiddetli ve yoğun eylemlerle gösteren bu dönemin kadınları, bu kaybın özellikle giriştikleri bir çarpışma veya savaş münâsebetiyle olması durumunda gösterdikleri reaksiyon ve çöşku daha da artmakta duygular daha üst perdeden ortaya konulmaktaydı. Artık yitirdiklerinin ardından sadece ağıt yakmakla yetinmeyip, ayrıca intikâm ateşini harlayan, gündemi

¹²¹⁴ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, C. 5, ss. 172-174; Mustafa Çağrıncı, "Matem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2003, C. 28, s. 128.

¹²¹⁵ İmam Mâlik, "Talâk", 103; Buhârî, "Talâk", 46(Had. no: 5337); Müslim, "Talâk", 58(Had. no: 1489); Ebû Dâvûd, "Talâk", 43(Had. no: 2299); Nesâî, "Talâk", 63(Had. no: 5697); Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, C. 5, s. 173. Kadının iddetinin nihâyetinde deve tersi atması, geçirdiği bu bir yıllık uzun ve kesif üzüntülü iddet zamanlarının bir deve tersi kadar kıymet arz etmediğinin bir göstergesi olarak addedildiği kaydedilmektedir. Sofuoğlu, *Sahîh-i Muslim ve Tercemesi*, C. 4, s. 453.

sürekli taze tutup sevdiklerinin öçlerinin alınmasını teşvik eden bu kadınlar, geçen bu süre zarfında kendilerini bir takım dünyevî zevklerden mahrum bırakacaklarına dâir de yeminler ederek mâtemlerin etkin bireyleri konumunda varlıklarını göstermekteydi. Bedir Savaşı'nda oğullarını, babalarını, kardeşlerini ve hâsılı kocalarını kaybeden Mekkeli müşrik kadınlar, bir taraftan sevdiklerinin ağıtlarını yakıp mâtemlerini tutarken diğer bir taraftan içlerine düşen acılarının intikâmının alınmasını şiddetle talep etmekteydi.¹²¹⁶ Nitekim Mekke'nin ileri gelen kadınlarından Hind bint Utbe'ye Kureyşli bazı kadınlar gelerek Bedir'de yitirdiği babası, kardeşi, amcası ve yakınları hesabına niçin ağlamadığını sormaları üzerine, “Boğazına dert düşesice! Ben ağlayayım da Muhammed, onun ashâbı ve Hazrec'in kadınları bunu duysun ve sevinsinler öyle mi? Hayır vallâhi! Muhammed ve ashâbından intikâm alıncaya kadar, Muhammed ile karşılaşınca kadar başıma yağ sürmek haram olsun. Vallâhi, eğer hüznün kalbimden çıkacağını bilseydim ağlardım; fakat dostların katillerinden gözlerimle intikâm aldığımı görmeden hüznün kalbimden gitmeyecektir.” diyerek onlara çıkışmış ve içinde yaşamış olduğu duyguları açık bir şekilde dile getirmiştir. Uhud'da intikâmını alana kadar geçen süre zarfında yeminine sadık kalan Hind, başına asla yağ sürmediği ve kocası Ebû Süfyân'ın döşegine yaklaşmadığı bildirilmiştir.¹²¹⁷

Toplumsal yapı ve sürülen hayat tarzı nedeniyle her an gerçekleşmesi muhtemel saldırı ve savaşların kaçınılmaz hale geldiği İslâm öncesi Arap coğrafyasında, kimi zaman ağıt sevdiklerini kaybeden kadın için altından kalması zor bir keyfiyete bürünebilmekte ve onu âdeta ârafta bırakabilmekteydi. Nitekim Câhiliye'nin önemli savaşlarından biri sayılan ve Bekr kabîlesinden Cessâs b. Mürre'nin Tağlib kabîlesinden Küleyb b. Rebîa'yı öldürmesiyle başlayan Besûs Savaşı'nda Celîle'nin yaşadıkları bu duruma misal teşkil etmektedir. Abisi Cessâs'ın, kocası Küleyb'i öldürmesi sonucu başlayan husumet döneminde Küleyb'in mâteminde bir araya gelen Tağlibli kadınlar, Celîle'nin maktûlün kardeşi olması nedeniyle onu aralarında görmek istememişler ve onu kardeşine meyletmekle itham etmişlerdi. Gözyaşlarıyla oradan çaresizce ayrılmak zorunda kalan Celîle, hislerinin tercümanı olarak terennüm ettiği şu şiirle kocasının mâtemine veda etmişti:

¹²¹⁶ Heykel, *Hayâtü Muhammed*, s. 298.

¹²¹⁷ Vâkîdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 124; Belâzürî, *Ensâb*(Zekkâr, Zirikli), C. 1, s. 172; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, C. 14, s. 336.

“Ey milletin kızı! İstersen beni kınamada gerçeği sorup öğreninceye kadar acele etme.

Sen kınamayı gerektiren şeyi öğrenince beni kına ve terket.

Eğer bir kimsenin kız kardeşi ona şefkatinden dolayı kınanırsa sen de kına. Cessâs 'ın yaptığı iş bana çok ağır geldi. Vay başıma gelenlere.

Olana da olacaklara da üzülüyorum. Ey maktul! Senin ölümünle evim temelden yıkılmış oldu.

Senin yaptığın evi ölümün yıktı.

Baba ocağındaki ilk evimi de yıkmaya yöneldi.

Öcünü alan rahatlar. Benim öcümün alınmasında ise kaybedilmişin kaybedilmesi vardır.”¹²¹⁸

Câhiliye dönemi ağıtlarında okunan mersiye tarzı şiirler yalnız kişinin ölümü ardından okunmaz bilakis kişi daha hayattayken kendisi için inşâd edilecek kasideleri bilmek ve duymak isterdi ki bu durum pek çok kez yaşanmaktaydı. Hayatları boyunca kendisinin ve dolayısıyla kabîlesinin şan, şeref ve itibarı için yoğun çaba sarfeden, bu hususta her türlü fırsatı değerlendirmeye çalışan Araplar, ölümlerinin dahi övünç vesîlesi kılma gayreti içinde olmuşlar ve bunu devrin en etkin silahı şiirle ortaya koymuşlardır.¹²¹⁹ Câhiliye'nin ünlü şairlerinden Tarafe'nin muallakasında bu anlayış:

“Ey (kardeşim) Mabed'in kızı; ben, ölecek olursam arkamdan, sayıp dökeceğin vasıflarımla benim ölümümü herkese duyur ve yakarı yırt..

Beni; benim kadar himmet ve gayreti yüksek olmıyan ve her işe yetişemiyen ve vakaları başaramıyan kimseyle bir tutma..

Beni; büyük işler karşısında ağır davranan; kötülük olunca koşan ve herkesin ellerinin tersiyle itilip kakılan kimse yerinde sayma..

Eğer ben; erkekler arasında zaif ve kuvvetsiz olsaydım, bana adamları olan veya olmıyanın düşmanlığı bir zarar verirdi.

Lâkin benim asalet ve şecaatim ve savaşlardaki ayak diremem bana karşı olanların bütün cesaretini kırmış (gözlerini yıldırılmış) tır...”¹²²⁰ dizeleriyle dile getirilmiştir.

¹²¹⁸ Yıldız, *Doğuştan Günümüze İslâm Tarihi*, C. 1, ss. 166-167.

¹²¹⁹ Apak, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, s. 164.

¹²²⁰ Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakâti's-seb's*. 66; Yaltkaya, *Yedi Askı*, ss. 48-49.

Yine bu dönemde vefatının yaklaştığını hisseden Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib, kızlarını yanına çağırarak, "Ağlayın bakalım, neler söyleyeceksiniz, duyayım." diyerek talepte bulunmuş ve kızları da sırayla babalarının ardından yakacakları ağıtların şiirlerini bir bir onun huzurunda terennüm etmiştir.¹²²¹ Safiyye bint Abdülmuttalib:

*"Gece uykusuz kaldım inleyen bir sestem,
Toprağın ortasına düşen adamdan gelen,
O zaman gözyaşlarım çoştı aktı,
Yanaklarıma doğru, incinin düşüşü gibi,
Cömert adam, yükseklikler sahibi Şeybe için.
Aşireti içinde kendisine itaat edilen ve övülen zat için.
Yüksek hilm sahibi olan; eşraftan olanlar,
Cömertler, kuvvetliler, önder kişiler içinde."*¹²²²

ifâdeleriyle arz ederken, diğer bir kızı Ümmü Hâkim bint Abdülmuttalib ise:

*"Ey benim gözüm! Gözyaşlarını dökmekte cömert ol, yeni doğan bebek gibi ağla!
Ağla, fazilet ve cömertlik sahibi kimseye.
Ey gözüm! Yazıklar olsun sana! Bana yardım et,
İri taneli gözyaşlarından bir gözyaşıyla.
Ağla, binek hayvanlarına binenlerin en hayırlısına,
Hayırlı babana, akan tatlı su gibi cömert insana,
İyilikler ve yükseklikler sahibi Şeybe 'ye
Cömert tabiatlı, bağışları sebebiyle övgüye değer olan zata,
Akrabaya ihsanı ve sılası çok olana,
Kıtlık yıllarında bereketli yağmur gibi yardıma koşana.
O halde ağla! Hüzünlenmekle hayal kırıklığına uğrama!
Ağlayan kadınlar ağlamaya devam ettikçe sen de ağla!"*¹²²³

¹²²¹ İbn İshâk, *es-Sîre*, s. 67; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 1, s. 195; Beyhakî, *Delâ'il*, C. 1, s. 186; İbn Asâkir, *Târîhu medîne*, C. 3, s. 120; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünüf*, C. 2, s. 189.

¹²²² İbn İshâk, *es-Sîre*, s. 67; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 1, s. 195; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünüf*, C. 2, s. 189.

¹²²³ İbn İshâk, *es-Sîre*, ss. 67-68; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 1, ss. 197-198; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünüf*, C. 2, ss. 190-191.

sözleriyle dönemin ruhu ve karakteristik özelliklerini içinde barındıran ve yansıtan bir formda şiirlerini babalarına seslendirmişlerdir.¹²²⁴

Düşmana yöneltildiğinde öldürücü bir zehir, dost için söylendiğinde âdetâ âb-ı hayat gibi tesir icrâ eden ve duyguların en etkin ifâde biçimi olan Câhiliye şiirinde mersiyeler, hasımların kâbiliyetlerini dumura uğratmada etkin bir silah işlevi gören hiciv kadar eski zamanlara tesâdüf etmektedir. Yitip gidenlerin ardından dökülen gözyaşlarına nağmelerle eşlik eden bu şiirlerin çoğu zaman ve en önde temsilcileri de kadınlar olmuş ve günümüze kadar birçok örneği nakledilegelmiştir.¹²²⁵

Câhiliye döneminde ayrıca ölenin yakınlarının haricinde belli bir miktar para karşılığı üstünü başını yırtıp saçını başını yolarak tanımasa bile ezberlediği meziyet vâri bir takım sözlerle maktûlün ardından ağıtlar yakan, bu işi meslek haline getirmiş, kendilerine nâiha-nâihât denilen ve hayatlarını bu yolla sağlayan kadınlar da bulunmaktadır. Teşkilatlı bir şekilde hareket eden bu kadınlar ağıt sırasında önce bir kısmı ölünün iyilik ve güzelliklerini sayarak övgüye başlar onların yoruldukları yerde hemen diğerleri ağıdı devam ettirmekteydi ki, tarihte pek çok kültür ve toplumda benzerlik arz eden yanlarıyla ağıt yakan kadınların varlığına rastlanmaktadır.¹²²⁶

Genellikle var olduğu toplumun sosyolojik olgularının tezâhürü olan ağıtçılık, itikâdî ve amelî temel prensipler noktasında İslâm'ın aykırı gördüğü birçok unsuru bünyesinde barındırması nedeniyle yasaklanmış hatta lanetlenmiştir.¹²²⁷ Değişik konularda olduğu gibi tebdil ve tehvil keyfiyetini elinde bulunduran hükm-i şâri' Hz. Peygamber, atadan görme ve nesilden nesile devam edegelen ağıtçılık hakkında da mümin kadınları uyarılmış, böyle bir eyleme tevessül etmeyeceklerine dâir kendilerinden

¹²²⁴ Abdülmuttalib'in diğer kızları Berre, Âtike, Ervâ ve Ümeyme'nin de babaları için okudukları şiirlere kaynaklarda yer verilmektedir. Bkz. İbn İshâk, *es-Sîre*, ss. 67-68; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 1, ss. 196-198; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünüf*, C. 2, ss. 190-192.

¹²²⁵ Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi*, s. 136.

¹²²⁶ Uludağ, "Ağıt", (*DİA*), C. 1, ss. 470-471; Muhammed Hamîdullah, "Asr-ı Saadet Öncesi Medine'de Sosyo-Ekonomik Hayat", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, ed. Vecdi Akyüz, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2007, C. 1, ss. 107-108. Araştırmalarımız sırasında günümüzde halen Gana'da kadınların cenaze merâsimlerinde ağıtçılık yaptığına dâir haberlere tevâfuk edilmektedir. Kocalarını kaybettikten sonra bir araya gelen bazı Ganalı kadınlar, ölen yakınlarının ardından onlara nasıl ağlanacağı ve neler söyleneceği konusunda bir fikri bulunmayan insanlara yardım ettiklerini ve bunun karşılığında para kazandıklarını söylemektedir. Röportajda kendilerini cenaze işçisi olarak tanımlayan Ami Dokli isimli hanım, insanların talepleri doğrultusunda bu işi yürüttüklerini, kazandıkları paranın cenazenin büyük veya küçük olmasına göre değişiklik arz ettiğini ve icrâ ettikleri bu işin gayet normal bir eylem olduğunu ifade etmektedir. Bkz. <https://www.trthaber.com/videolar/ganali-kadinlar-cenazelerde-aglayarak-para-kazaniyor-40757.html> Erişim Tarihi (11.09.2018).

¹²²⁷ Uludağ, "Ağıt", (*DİA*), C. 1, s. 471.

söz almıştır. Medine dönemi müslüman olup Resûl-i Ekrem'e biat edenlerden biri olan Ümmü Atıyye, Resûlullah'ın müslüman kadınlardan İslâm üzerine bey'at aldığı hususlardan birinin de ölen kimsenin ardından feryâd ve çığlık kopararak ağlamamak olduğunu bildirmiş ve o zaman bu ahde vefâ gösteren beş hanım sahâbînin ismini zikretmiştir.¹²²⁸ Yine kendisinde nakledildiğine göre bu bey'at sırasında elini geri çeken Ümmü Atıyye, Câhiliye zamanında bir kadının kendisi için niyâhada bulunması hasebiyle ona olan borcunu ödemek istediğini söylemiş, Resûlullah'da "Filânın ailesine müstesnâ olsun." diyerek ona tek sefere mahsus izin vermiştir.¹²²⁹ Buhârî'nin kaydına göre ise Hz. Peygamber bu talep karşısında sessiz kalmış, Ümmü Atıyye'de o kadına gidip geldikten sonra bey'atını gerçekleştirmiştir.¹²³⁰ Bu konuda benzer diğer bir rivâyet de Ümmü Seleme tarafından zikredilmektedir ki, o da Resûlullah'ın ölümler üzerine saç baş yolarak, bağırıp çağırarak ağlamamak üzerine bey'atta bulunmasını istediğinde, "Ey Allah'ın Resûlü! Falanoğulları amcamın vefatı üzerine ağıtlarıyla yardıma koşarak bize yardım ettiler. Benim de onlara karşılık vermem gerekir." demiş, ancak Hz. Peygamber onun bu talebine müspet cevap vermemiştir. Ne var ki ısrarla isteğini yenilemesi üzerine aldığı izinle edâ etmesi gereken hakkı îfâ eden Ümmü Seleme, o saatten sonra bir daha asla sesli bir şekilde ağlamadığını haber vermiştir.¹²³¹

Câhiliye bakıyyesi bazı davranışların kimi müslümanlar tarafından kat'î surette terk edilemediğinin farkında olan Allah resûlü, "Ümmetimden Câhiliye âdetlerinden kalma kolay kolay terk edemedikleri dört huy vardır: Babalarının yaptıkları ile öğünmek, neseplerde kötüleme yapmak, yıldızları vesîle edinerek yağmur talebinde bulunmak ve ölünün arkasından meziyetlerini sayarak feryâd-figan ederek ağlamak." şeklinde bu dört hasleti saydıktan sonra, "Ölünün arkasından feryâd ve figanla ağlayan kadın, ölümünden önce tövbe etmezse kıyamet gününde üzerinde katranlı bir elbise ve uyuzlu bir gömlek olduğu halde (kabrinden) kaldırılır."¹²³² bazı rivâyetlerde ise, "... üzerinde katrandan bir

¹²²⁸ Buhârî, "Cenâ'iz", 45(Had. no: 1306); "Tefsîr", 60(Had. no: 4892); "Ahkâm", 49(Had. no: 7215); Müslim, "Cenâ'iz", 31(Had. no: 936); 32(Had. no: ...); Ebû Dâvûd, "Cenâ'iz", 29(Had. no: 3127).

¹²²⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 45, ss. 280-281(Had. no: 27298); Müslim, "Cenâ'iz", 33(Had. no: ...); İbn Ebû Âsım, *el-Âhâd ve'l-meşânî*, C. 6, s. 114(Had. no: 3333); Nesâî, "Tefsîr", 60(Had. no: 11523).

¹²³⁰ Buhârî, "Ahkâm", 49(Had. no: 7215); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, C. 25, ss. 58-59(Had. no: 133); Beyhakî, *es-Sünen*, C. 7, s. 464(Had. no: 7186); Humeydî, *el-Cem' beyne's-Şaḥihayn*, C. 4, s. 300.

¹²³¹ Tirmizî, "Tefsîr", 60(Had. no: 3307); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, C. 24, ss. 181-182(Had. no: 458); İbn Asâkir, *Târîhu medîne*, C. 69, s. 37; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, C. 7, ss. 331-332.

¹²³² İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, C. 3, ss. 60-61(Had. no: 12103); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 37, s. 544(Had. no: 22912); Müslim, "Cenâ'iz", 29(Had. no: 934); İbn Mâce, "Cenâ'iz", 51(Had. no: 1581); Tirmizî, "Cenâ'iz", 23(Had. no: 1001).

gömlek ve onun üstünde de ona giydirilmiş ateşten bir gömlek bulunduğu halde kıyamet günü diriltilir.”¹²³³ ifâdeleriyle ağıtçılık yapan kadınların âkîbetleri konusunda sert uyarılarda bulunmuştur.

Abdullah b. Mes‘ûd kanalıyla nakledilen hadiste, “(Ölüler için) avuç içi ile yanaklarını döven, yakalarını yırtan ve Câhiliye çağrısı ile feryâd figan eden kimse bizden değildir.”¹²³⁴ buyuran Hz. Peygamber, ayrıca vefat eden bir kimsenin ardından bağırıp çağırarak yüksek sesle ağıt yakılmasının o kimsenin azap görmesine sebebiyet vereceğini haber vermiştir.¹²³⁵ Binâenaleyh Hz. Ömer’in de, Câhiliye âdeti üzere ağlayan bir kimse gördüğünde sopa ile dövmek, taş atmak veya toprak saçmak gibi o kişiye bir takım cezalar uyguladığı nakledilmiştir.¹²³⁶

3.2 METÂNET VE SABIR GÖSTERME

İslâm’a girdikten sonra Câhiliye âdetleri ile aralarında mâkûsen mütenasip bir ivme kaydeden müslümanlar, bu durumu ölümlerin arkasından gösterdikleri söz ve davranışlarına da aksettirerek o zamana kadar ki Arap toplumunda varlığına rastlanılamayan ciddî metânet ve sabır örneği ortaya koymuşlardır ki bu duruma misal teşkil eden birçok haber Uhud Savaşı bağlamında kaydedilmektedir.

Uhud Gazvesi’nde yaralıların tedâvisi ile ilgilenip, müslüman askerlere su taşıyan hanımlardan Hamne bint Çahş, savaş sonrası Hz. Peygamber ile karşılaşmış ve yakınlarının durumunu sormuştu. Resûlullah’ın metin olmasını istemesinden haberlerin sevindirici olmadığını tahmin eden Hamne, “Kim Ya Resûlallah?” diye sormuş, Allah resûlü de dayısı Hamza olduğunu söylemişti. İlk haberi metânet ile karşılayan Hamne, “إنا لله و إنا إليه راجعون” ayeti okuyup bu şehâdetinin dayısının avf ve mağfiretine vesîle olması için dua etmişti. Bu sefer kendisine kardeşi Abdullah b. Çahş’ın elîm haberi verilen Hamne, yine metînâne tavrını koruyarak kardeşi için de aynı şekilde istircâ ve istiğfar da bulunmuştu. Bu iki haberden sonra kocası Mus‘ab b. Umeyr’in de vefat ettiği öğrenen Hamne, son derece müteessir olup, “Âh savaş âh!” diye habere vâveylâ etmiş,

¹²³³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 37, ss. 538-539(Had. no: 22904); İbn Mâce, “Cenâ’iz”, 51(Had. no: 1582); Hâkim, *el-Müstedrek*, C. 1, s. 539(Had. no: 1413).

¹²³⁴ Abdürrezzâk es-San‘ânî, *el-Muşannef*, C. 3, s. 558(Had. no: 6683); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 7, s. 184(Had. no: 4111); Buhârî, “Cenâ’iz”, 35(Had. no: 1294); İbn Mâce, “Cenâ’iz”, 52(Had. no: 1584); Tirmizî, “Cenâ’iz”, 22(Had. no: 999).

¹²³⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 30, s. 71(Had. no: 18140); Tirmizî, “Cenâ’iz”, 23(Had. no: 1000); Tahâvî, *Şerhu müşkili’l-âşâr*, C. 1, s. 368.

¹²³⁶ Buhârî, “Cenâ’iz”, 44(Had. no: 1304).

Hız. Peygamber’de oradakilere, “Kocanın, hanımının yanındaki yeri başkadır.” sözleriyle yaşadığı acının zorluğuna işaret etmiştir.¹²³⁷ Sonrasında Resûlullah Hamne’ye kocası için neden öyle söylediğini sormuş, o da çocuklarının yetim kalmasına duyduğu üzüntü ve kederden o sözleri sarf ettiğini bildirmiştir.¹²³⁸

Kardeşi Hz. Hamza’nın öldürüldüğünü duyunca savaş yerine gelen Safiyye bint Abdülmuttalib’in önünü alması için oğlu Zübeyr’i görevlendiren Hz. Peygamber Safiyye’nin Hamza’yı görmesini istememişti. Zîra Hind bint Utbe, Bedir’de kaybettiği babası, amcası ve kardeşinin intikâmı nâmına Vahşî’ye öldürttüğü Hz. Hamza’ya ayrıca müslle yaparak vücudunu paramparça hale getirmişti. Fakat Safiyye kardeşinin durumundan haberdar olduğu, ne olursa olsun Allah için yapılanlara sabredeceğini bildirmesi ile Resûlullah kendisine izin vermişti. Kardeşinin yanı başına gelen Safiyye gördüğü manzara karşısında vakûr duruşundan tâviz vermemiş ve kardeşi için istircâ ve istiğfarda bulunmuştur.¹²³⁹ Berkemal şiiirlerinin yanında hissî ve rikkat-fezâ yoğunluğu fazla mersiyeleleri kaydedilen Safiyye’nin babası Abdülmuttalib’e söylediği mersiyelelerin yanı sıra kardeşi Hz. Hamza’nın şehâdeti dolayısıyla da terennüm ettiği mısralar da nakledilmiştir.¹²⁴⁰

Daha önce rivâyetlerini Uhud münâsebetiyle tahlil ve değerlendirme süzgecinden geçirdiğimiz Sümeyrâ bint Kays ile Hind bint Amr b. Harâm’ın da sevdiklerini kaybetmenin acısını meşîyyet-i ilâhiyeye mutâbık metin tavrılarla karşılama konumuna misâl teşkil etmektedir. Vâkıdî’nin el-Megâzî’inde aktarılan rivâyete göre Uhud Savaşı’nda kendisine iki oğlunun şehid haberi verilmesi üzerine önce Allah resûlünün durumunu soran Sümeyrâ bint Kays, Resûlullah’ın hayatta olduğunu öğrenince, “O iyi olduktan sonra her türlü musîbet hafif gelir.” demiştir.¹²⁴¹ Aktarılan bu rivâyet diğere kaynaklarda isim verilmeden Benî Dînâr’dan bir kadın şeklinde aktarılmış ve bu hanım sahâbînin bu savaşta kocasını, kardeşini ve iki oğlunu kaybettiği

¹²³⁷ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 291; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 62; Taberî, *et-Târîh*, C. 2, s. 532; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. 5, s. 448; Makrîzî, *İmtâ’*, C. 1, s. 169; Şâmî, *Sübülü’l-hüdâ*, C. 4, s. 227.

¹²³⁸ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 292; Makrîzî, *İmtâ’*, C. 1, s. 169; Şâmî, *Sübülü’l-hüdâ*, C. 4, s. 227.

¹²³⁹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 60; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, C. 10, s. 41; Taberî, *et-Târîh*, C. 2, s. 529; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe*, C. 7, ss. 171-172; İbn Hacer, *el-İşâbe*, C. 8, s. 215.

¹²⁴⁰ İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 121; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. 5, s. 489; Asâmî, *Semtu’n-Nücûm*, C. 2, s. 160. Ayrıca Safiyye’nin Hz. Peygamber’in vefatının ardından söylediği mersiyelelerde kaynaklarda günümüzde kadar nakledilegelmiştir. Bkz. İbn Sa’d, *et-Tabakât*, C. 2, ss. 284-286; Nüveyrî, *Nihâyetü’l-ereb*, C. 18, ss. 265-266.

¹²⁴¹ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 292.

zikredilmiştir.¹²⁴² Yine Vâkıdî'nin eserinde tesâdüf edilen Hind bint Amr'ın haberinde, Uhud'da eşi Amr b. Cemûh, oğlu Hallâd ve kardeşi Abdullah b. Amr'ın cansız bedenlerini bir deveye yükleyip Medine'nin yolunu tutan Hind, yolda Hz. Âişe ile karşılaşmıştı. Yanında bir haberin olup olmadığını ve arkasında taşıdığıının mâhiyetini soran Âişe'ye "Resûlullah sağ-salimdir. O sağ olduktan sonra her musîbet küçüktür. Allah müminlerden şehit almıştır." dedikten sonra devedekilerin kardeşi, oğlu ve kocası olduğunu bildirmişti.¹²⁴³ Yakınlarının defininde bulunan Hz. Peygamber Hind'e hepsinin cennette olduğunu haber vermesi üzerine o da onlarla berâber olabilmek için Allah'a dua etmesini Resûl-i Ekrem'den niyâz etmiştir.¹²⁴⁴

Savaş sonrası Medine'ye dönüş yolunda oğlu Sa'd b. Muâz yanında bulunduğu esnada Hz. Peygamber ile birlikte karşıdan geldiklerini gören Ümmü Sa'd b. Muâz, hemen yanlarına doğru yönelmiş, Sa'd b. Muâz'da gelenin annesi olduğunu önceden Resûlullah'a bildirmişti. İyiye yanlarına yaklaşan bu hanıma Allah resûlü, "Hoş geldin, safa geldin." diyerek istikbalde bulunması üzerine Ümmü Sa'd, "Seni sağ-salim görünce musîbetim ve kederim hafifledi." demişti. Önce kaybettiği oğlu Amr b. Muâz nedeniyle kendisine başsağlığı dileyen Resûlullah, daha sonra bir takım tebşîratta bulunarak bu savaşta sevdiğini kaybeden tüm müslümanların ölümlerinin cennette olduğunu haber vermiştir. Aldığı müjdeler karşısında pek sevinen Ümmü Sa'd, "Biz buna razıyız Ey Allah'ın resûlü! Bu müjdeden sonra onlara kim ağlar ki?" sözleriyle o an yaşadığı memnuniyeti izhar etmiştir.¹²⁴⁵

Kaynaklarda bu konuda Kurayza Gazvesi bağlamında nakledilen başka bir haberde Câhiliye döneminde ortaya koyulan yaka paça yırtma, kendine zarar verme gibi davranışların müslüman kadınlar tarafından terk edildiği, yerine sâkinliğin ve sükûnetin hâkim olduğu, müeddeb davranışlar sergilendiği görülmektedir. Haberde aktarıldığına göre, oğlu Hallâd'ın Benî Kurayza'da öldürüldüğü haberini alan annesi Ümmü Hallâd yüzü örtülü (مُتَّوِّبَةً) bir şekilde Resûlullah'a doğru yola çıkmıştı. Onun bu halini görenler durumunu yadırgayıp, "Hallâd öldürüldü, senin ise yüzün hala örtülü." diyerek şaşkınlıklarını dile getirmişler, o da cevâben oğlu Hallâd sebebiyle başına gelen musîbete

¹²⁴² İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. 3, s. 63; Taberî, *et-Târîh*, C. 2, s. 533; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünüf*, C. 6, s. 25; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser*, C. 2, s. 36; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. 5, s. 449; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, C. 4, s. 228.

¹²⁴³ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 265; Makrîzî, *İmtâ'*, C. 1, s. 161; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, C. 4, s. 214.

¹²⁴⁴ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 1, s. 266; Makrîzî, *İmtâ'*, C. 1, s. 162; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, C. 4, s. 214.

¹²⁴⁵ Vâkıdî, *el-Megâzî*, C. 1, ss. 315-316; Makrîzî, *İmtâ'*, C. 1, s. 175; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, C. 4, s. 229.

sabredeceği ayrıca bu durumun edep ve hayâsına zarar verebilecek bir davranışa sebep teşkil etmeyeceğini ifâde etmiştir. Hallâd'ın durumundan haberdar edilen Hz. Peygamber yanına gelen Ümmü Hallâd'a, "Onun için iki şehid sevabı vardır." dedikten sonra sebebinin onun ehli kitab kimseler tarafından öldürülmesinden ileri geldiğini söylemiştir.¹²⁴⁶

¹²⁴⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C. 4, s. 492; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 8(Had. no: 2488); Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsilî, *el-Mefârid 'an Resûlillâh şallellâhu 'aleyhi ve sellem*, thk. Abdullah b. Yûsuf el-Cüdey', 1. bs., Dâhiye, Mektebetü dârü'l-Aksâ, 1405/1985, s. 101; *el-Müsned*, C. 3, ss. 164-165(Had. no: 1591); Beyhakî, *es-Sünen*, C. 18, s. 577(Had. no: 18631); İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, C. 2, s. 180.

SONUÇ

İslâm öncesi Arap toplumunun içinde bulunduğu asabiyet merkezli kabîlevî zümreler halinde yaşam tarzı, onların diğer milletlere karşı tek bir güç haline gelmelerine engel teşkil etmenin ötesinde çoğu zaman kısıtlı imkânların zorlu şartları altında karşı karşıya gelmelerine neden olmuştur. Bu da bedenî güce dayalı bireylerin ön plana çıkmasına ve erkeğe nispeten güç, kuvvet ve tâkat bakımından zayıf ve çelimsiz kalan kadının geri plana itilmesine ve horlanmasına zemin hazırlayıcı bir etken haline gelmiştir. Kabîlenin savaştan yüzünü temsil eden erkekler bu sayede kadınlara karşı hep bir adım önde kabul edilmiş ve statü bakımından üstün görülmüştür. Kişilerin toplumda kimlik ve güç inşâsını tesis etmesi bakımından önemli bir hale gelen Câhiliye dönemi savaşlarında bu dönemin müşrik kadınlarının da doğrudan veya dolaylı yollarla çeşitli durumlarda savaşa dâhil oldukları görülmektedir. Savaştan askerleri; şiir, şarkı ve konuşmalarla teşvik ve cesâretlendirme, düşman askerlerin ölümlerine müsle yapma, savaştan kaçan askeri kınama, yaralıları tedâvi etme, danışmanlık hizmeti verme, sûikast tertip etme, ölenlerinin intikâmının alınmasını sağlama tespit ettiğimiz hizmetler olarak sıralanabilir.

Bi'setin başlangıcıyla birlikte yeni bir hüviyet kazanımı elde eden ve müşrik kadınlara nazaran toplumda daha saygın ve şeref sâhibi bir hayat sürdürmeye imkân bulan müslüman kadınların da savaşa katıldığı bilinmektedir. Her ne kadar Hz. Peygamber'in bu konudaki yaklaşımı başta farklılık arz etse de sonrasında kadınlar tarafından gelen çokça talepler ve ricâlar ile genel ahval ve ihtiyaca binâen kendilerine geri planda kalmak suretiyle destek sağlamalarına müsâade edilmiştir. Gerek savaş öncesinde gerek savaş esnasında ve sonrasında varlığına rastlanılan bu hanım sahâbîlerin başta yaralıların tedâvisi ve hastaların bakımı ile ilgili hemşirelik yapma, cephedeki askere su taşıma, yemek yapma, harb ve konaklama yerlerinde eşyâlara bakma, ölü ve yaralıları Medine'ye taşıma gibi geri hizmetlerde yardımlarda bulunmakla beraber zaman zaman istihbârat sağlama, savaş bilgisi saklama, orduya mâlî destekte bulunma, savaşı terk eden askeri kınama, müşrik kadınların sözlü saldırılarına şiirle karşılık verme, kritik kararlarda müşâvere heyetinde bulunma ve aslî vazîfesi olmamasına rağmen müslüman askerlerin dağımlık yaşadıkları hengâmede bizzat düşman askerle vuruşmaya girişme gibi harplerin meşakkatli ve tehlikeli anlarında İslâm ordusuna katkı sağlamışlardır.

Câhiliye döneminde fâikiyet bağlamında savaşların şahıslar üzerinde süregelen müspet yaklaşım tarzının daha sonra müslüman kadınlar arasında da devam ettiği, onların

savaşlara katılma noktasında taleplerinden anlaşılmaktadır. Ancak taleplerinde sarf ettikleri ifadelerle bakıldığında Câhiliye’de savaşların salt olarak övünç, îtibar, şan ve şeref kazanmak için vesîle olarak görülmesine karşılık, müslüman kadınlar için bu taleplerin; Allah ve Hz. Peygamber yolunda ibâdet neşvesi içerisinde dünya sonrası hayat odaklı bir programa bağlı olarak arzu ve temennilerini dile getirmeden ibâret olduğu söylenebilir. Nitekim Bedir harbine katılmak için Resûlullah’a başvuran Ümmü Varaka isimli hanım sahâbînin savaş sonrası şehit olma arzusunu açıkça belirtmesi, Hz. Âişe’nin amellerin en fazîletlisi olarak cihâdın olduğunu bildiğini ve bu hususta kadınların savaşa katılımı hakkında sual etmesi, Ümmü Harâm’ın deniz seferi müjdesi üzerine Hz. Peygamber’den kendisinin de o sefere dâhil olması için dua talebinde bulunması duruma misal olarak zikredilebilir.

Müslüman kadınlar katıldıkları savaşlar münâsebetiyle; ganîmetten bir şeyler alma, Resûlullah’ın iltifat ve duâsına nâil olma, Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn devrinde özel hediyelerle takdir olunma gibi çeşitli taltif ve ikramlara mazhar olmasına karşılık müşrik kadınların katılmış oldukları savaşların onlar üzerinde ekstradan bir teveccühe ve ihsana vesîle olmadığı görülmektedir ki, bu da esâsen aynı toplum ve kültürün paydaşlığında neş’et eden kadınların Hz. Peygamber’in önderliğinde İslâm’la ulaştığı aslî değerler manzûmesinin bir yansıması olarak kabul edilebilir.

Tespitlerimize göre müslümanlara askerî olarak çeşitli konularda yardımda bulunan kadınların sayısı altmışı geçmektedir. Tabloda Medineli hanımların sayısı kırka kadar çıkarken Mekkeli müslüman kadınların sayısı on üç gibi daha aşağı bir rakamda kalmakta, yedi hanımın kabîlesine de ulaşamamaktadır. Medineli hanımların sayısal olarak daha ileri olması onların Mekkeli hanımlara nispeten Evs ve Hazreç bağlamında daha yoğun ve uzun soluklu savaşların yaşandığı bir toplumda edindikleri tecrübelerin etkisi, hayatlarını idâme ettirdikleri şehrin farklı etnik ve kültürel değerlere sâhip bireylerden müteşekkil bir yapıda bulunması, yine bu mekânın ticârî ve zirâî fonksiyonları bakımından daha geniş olanaklara hâiz olması, onların sosyal hayatta Mekkelilere nazaran daha aktif ve girişken bir kişiliğe sâhip olmalarını sağlamıştır. Müşrik kadınlara bakıldığında ise tabloda yer alan yirmi dokuz ismin ekseriyetinin toplumun ileri gelen kimselerin yakınlarından müteşekkil, Câhiliye’nin hür kadınlarından ibârettir. Her ne kadar bu dönemin toplumunda değer ve kıymet atfedilmeyen câriyelerin de savaşlara katıldığı görülmekteyse de ancak yerine getirdikleri hizmetlerden çıkarımda

bulunulabileceği gibi bu durum onları normal bir birey seviyesine yükseltmekten ziyâde eğlence aracı olarak yanlarında taşıdıkları bir eşyâ mesâbesinden öteye geçmemektedir.

Kaynaklarda savaşlarda yaralıların tedâvi edildiği çadırla müsemmâ kılınması, günümüzün ilk yardım çantası olarak nitelendirilebilecek özel çantalara sâhip olması, bazı ilaçların hazırlanması ve yanlarında bulunması gibi hususlardan ötürü Eslem, Gıfâr ve Neccâr kabîlesine bağlı hanımların tıbbî yardım noktasında daha fazla bilgi ve birikime mâlik oldukları fark edilmektedir. Ancak burada belirtmemiz gereken önemli bir husus bu hizmetlerin ordunun tamamını kapsayıcı şekilde telakkî etmekten ziyâde evvelen bağlı oldukları kabîlenin yakınlarının ihtiyaçlarını karşılamaya mâtuf hizmetlere şâmil olması, duruma göre diğer savaşçılara da yardımda bulunmalarındır. Zîra gerek müslüman kadınların gerek müşrik kadınların rivâyetlerde açık bir şekilde savaşa eşleri veya başka yakınlarıyla çıkmalarının bu duruma mesned teşkil ettiği söylenebilir.

Bunun yanında dikkatimizi çeken bir diğer husus; Medineli kadınlar içerisinde özellikle Neccâr oğulları kabîlesine mensup olanların üstün çaba ve gayretler sarf etmesidir ki, Ümmü Umâre bunun en müşahhas örneğidir. Ayrıca Bedir’de müşriklerin mübâreze çağrısına ilk olarak Afrâ bint Ubeyd’in üç oğlunun atılması ve herkesin göze alamayacağı cesâreti göstererek bizzat çarpışmalara dâhil olanların yine bu kabîlenin ve Hz. Peygamber’in diğer yakınlarından olması, gerek asabiyet cihetinden kendilerini sorumlu hissetmeleri gerekse Resûlullah’a olan muhabbetlerinin bir ifâdesi olarak öne çıktıkları ileri sürülebilmekle birlikte hatta diğer hanımlara da bu noktada önderlik ettikleri görülmektedir.

Çalışmamızda kadınların savaşlar münâsebetiyle kaydedilen haberlerini incelediğimizde temel kaynak problemleri ile karşılaşmaktadır. Siyer, megâzî, tabakat, ensâb ve genel tarih alanında günümüze intikâl etmeyen veya kısmen ulaşan eserlerin meydana getirdiği boşluklar bizleri birçok konuda elde edilen veriler ışığında bağlantılar kurmaya ve hayal gücümüzü zorlamaya gerekli kılmıştır. Çağdaş araştırmacıların bu noktada sunduğu katkıların tespitlerini ve kayıtlarını gerçekleştirmekle beraber araştırmalarımız sırasında kazandığımız tecrübelerimizle gerek bu haberlerin teyidi ve tashihi gerek noksanlıkların izâlesi adına bulduğumuz veriler ve kanaatlerimizle parçaları tamamlamaya çalıştık.

Son olarak kadınlar hakkında yapılan çalışmaların ziyâdeleşmesine rağmen bu alanda hâlâ yeteri kadar çalışmanın yapılamadığını düşünmekteyiz. Zîra araştırmalarımız

sırasında tesâdüf ettiğimiz “Hala Sultan” diye meşhur olan ve kadın sahâbîlerin en çok tanınanlarından Ümmü Harâm hakkında tespitlerimize göre henüz yapılmış bir tez çalışmasının bulunmaması, kadınlar hakkında yapılan çalışmaların daha çok rivâyete dayalı aktarımlardan ibâret, analiz ve tetkik süzgeci ile birlikte rivâyetlerin kaynak müzâkeresi yapılarak ele alınmaması, nicelik olarak bilimsel çalışmalara katkı sunarken nitelik bakımından yetersiz kalmasına ve hataların oluşumunun yanı sıra bunların devamına kapı aralamaktadır. Bu açıdan bu alanda yapılacak çalışmaların muâsır araştırmacıların ortaya koyduğu kanaat, veri ve yaklaşımlar göz önünde bulundurularak zengin kaynak taramasına ihtiyaç duyduğu, elde edilen verilerin dikkatli bir şekilde irdelenerek muhakkak teyit etme imkânının araştırması gerektiği, bunun mümkün olmadığı zamanlarda duruma işâret edilerek gelecek araştırmacıların müteyakkızâne ve temkinli bir şekilde haberlere teennî ile yaklaşmasına olanak sağlanması iktizâ etmektedir.

Zikri geçen hususları nazar-ı dikkate alarak ortaya koyduğumuz çalışmanın gerek zamansal gerek içerik olarak genişletilmesi mümkündür. Bu da gelecek araştırmacıların gayretleriyle sınırlı bir süre ve çerçeve içerisinde yürüttüğümüz çalışmamızın teyit ve tashih edilmesinin ötesinde bu alanların ikmâl ve itmâm kılınmasına medâr olması için ileride yapılacak çalışmalara havâle ediyoruz.

BİBLİYOGRAFYA

- ABD b. HUMEYD, Ebû Muhammed Abd b. Humeyd b. Nasr el-Kissî (el-Keşşî), *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*, thk. Subhî el-Bedri, Mahmut Muhammed Halîl, C. I, 1. bs., Kahire: Mektebetü's-sünne, 1408/1988.
- ABDÜRREZZÂK es-SAN'ÂNÎ, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî, *el-Musannef*, nşr. Habîburrahman el-A'zamî, C. I-XI, Beyrut: el-Meclisü'l-ilmî, 1970/1983.
- ACAR, Cafer, *Cahiliye'de ve Risalet Döneminde "Savaş" Olgusu*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- AĞIRMAN, Mustafa, *Hz. Peygamber'in Savaş Stratejisi*, (Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992.
- AHMED b. HANBEL, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût v.d., C. I-L, 1. bs., Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1417/2001.
- AKALIN, Şükrü Halûk v.d., *Türkçe Sözlük*, 11. bs. (tıpkıbasım), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019.
- AKMAN, Zekeriya, "Hz. Peygamber Döneminde Savaşlarda Kadın", Elazığ: *F.Ü.İ.F.D.*, C. XVII, S. 2, (2012), ss. 255-267.
- AKŞİT, Mustafa Cevat (ed.), *Mebisût*, terc. Hacı Mehmet Günay v.d., C. I-XXX, İstanbul: Gümüşev Yayınları, 2008.
- AKTAN, Hamza, "İstîlâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2001, C. 23, ss. 361-362.
- ALGÜL, Hüseyin, "Gazve", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1996, C. 13, ss. 488-489.
- _____, "Hala Sultan'ın Hayatı ve Şahsiyeti ve Kıbrıs Türkler Üzerindeki Etkisi", *Osmanlı Döneminde Kıbrıs*, İstanbul: 2016, ss. 442-451.
- _____, "Mistah b. Üsâse", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2005, C. 30, s. 188.

- _____, “Muâhât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2005, C. 30, ss. 308-309.
- ALÎ b. CA‘D, Ebü‘l-Hasen Alî b. el-Ca‘d el-Cevherî, *Müsnedü İbni‘l-Ca‘d*, thk. Âmir Ahmed Haydar, C. I, 2. bs., Beyrut: Dârü‘l-kütübi‘l-ilmîyye, 1417/1996.
- ALÎ, Cevâd, *el-Mufaşşal fî târîhi‘l-‘Arab kıble‘l-İslâm*, C. I-X, 2. bs., Beyrut: 1413/1993.
- ALTINTAŞ, Ramazan, “Cahiliye Arap Toplumunda Kadın”, *Diyanet İlmi Dergi*, Ankara: C. 37, S. 1, 2001, ss. 61-85.
- ÂLÛSÎ, Ebü‘l-Meâlî Cemâlüddîn Mahmûd Şükrî b. Abdillâh b. Mahmûd, *Bulûğu‘l-ereb fî ma‘rifeti aĥvâli‘l-‘Arab*, thk. Muhammed Behce El Esrî, C. I-III, Bağdat: 1314.
- ÂMİR, Abdüllatîf, *Aĥkâmü‘l-esrâ ve‘s-sebâyâ fî‘l-hurûbi‘l-İslâmîyye*, nşr. Dârü‘l-kütübi‘l-İslâmîyye, C. I, 1. bs., Kahire-Beyrut: Dârü‘l-kütübi‘l-Mısriyye-Dârü‘l-kütübi‘l-benânî, 1406/1986.
- APAK, Âdem, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.
- ASÂMÎ, Abdülmelik b. Hüseyin b. Abdülmelik, *Semtu‘n-Nücûm el-‘Avâlî fî Enbâi‘l-Evâil ve‘t-Tevâlî*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavvid, C. I-IV, 1. bs., Beyrut: Dârü‘l-kütübi‘l-ilmîyye, 1419/1998.
- ASKERÎ, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî, *Cemheretü‘l-emşâl*, nşr. Muhammed Ebu‘l-Fadl İbrâhim, Abdülmecid Kutamış, C. I-II, 2. bs., Beyrut: Dârü‘l-fikr, 1408/1988.
- _____, *el-Evâ‘il*, thk. Muhammed es-Seyyid el-Vekîl, C. I, 1. bs., Tanta: Dârü‘l-Beşîr, 1403/1987.
- ATAR, Fahrettin, “Tedbir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011, C. 40, ss. 528-539.
- ATEŞ, Ahmet, “Sâr”, *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1940-88, C. 10, ss. 199-200.
- ATEŞ, Ali Osman, “Esmâ bint Yezîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995, C. 11, s. 423.

- AVCI, Casim, “Kurayza (Benî Kurayza)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2002, C. 26, ss. 431-432.
- AY, Abdurrahman, *Hz. Peygamber'in hanımı Ümmü Seleme*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.
- AYDIN, Mehmet Âkif, “Kadın”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2001, C. 24, ss. 86-94.
- AYDIN, Mehmet Âkif, HAMİDULLAH, Muhammed “Köle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2002, C. 26, ss. 237-246.
- AYDINLI, Abdullah, “Ebû Zer el-Gıfârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1994, C. 10, ss. 266-269.
- _____, “İkrime b. Ebû Cehil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2000, C. 22, ss. 42-43.
- AYKAÇ, Mehmet, “Hamne Bint Cahş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1997, C. 15, s. 497.
- AYNÎ, Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed, *'Umdetü'l-kârî fi şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, C. I-XXV, Kahire: Dârü'l-fıkr, t.y.
- _____, *el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye*, nşr. Eymen Sâlih Şa'bân, C. I-XIII, 1. bs., Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1420/2000.
- AZÎMÂBÂDÎ, Ebü't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî, *Avnü'l-mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, C. I-XIII, 2. bs., Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1388/1968.
- AZİMLİ, Mehmet, “Süleym(Benî Süleym)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010, C. 38, ss. 55-56.
- AZİZOVA, Elnure, *Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler*, (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

- BÂCÛRÎ, Abdullah b. Afifi, *el-Mer'etü'l-'Arabîyyetü fî Câhiliyyetihâ ve İslâmihâ*, C. I-III, 2. bs., Medine: Mektebetü's-sekâfe, 1350/1932.
- BAĞDÂDÎ, Abdülkâdir b. Ömer b. Bâyezîd, *Hizânetü'l-edeb ve lübbü lübâbi lisâni'l-'Arab*, nşr. Abdüsselâm M. Hârûn, C. I-XIII, 4. bs., Kahire: 1418/1997.
- BAKIRCI, Naci, "Mevlana Müzesindeki Sancaklar", *Mevlâna Ocağı*, Ed. Mehmet Bayyigit, Konya: 2007.
- BAKTIR, Mustafa, "İslam'da Kadının Çalışma Şartları", *Sosyal Hayatta Kadın*, haz. İsmail Kurt, Seyit Ali Tüz, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005, ss. 121-148.
- BARDAKOĞLU, Ali, "Cahiliyye Döneminde Kadın", *Sosyal Hayatta Kadın*, haz. İsmail Kurt, Seyit Ali Tüz, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005, ss. 13-20.
- BEGAVÎ, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ', *el-Envâr fî şemâ'ili'n-nebiyyi'l-muhtâr*, thk. İbrâhim Yakubî, C. I-II, 1. bs., Dımaşk: Dârü'l-mektebî, 1416/1995.
- _____, *Meşâbihu's-sünne*, thk. Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşlî, Muhammed Selim İbrâhim, Cemal Hamdi ez-Zehebî, C. I-IV, 1. bs., Beyrut: Dârü'l-ma'rife, 1407-1987.
- BEGAVÎ, Ebü'l-Kâsım Abdullâh b. Muhammed b. Abdilazîz b. el-Merzübân, *Mu'cemü's-şahâbe*, thk. Muhammedü'l-Emîn b. Muhammed el-Cengî, C. I-V, Kuveyt: Mektebetü dâri'l-beyân, 1421/2000.
- BELÂZÜRÎ, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd, *Ensâbü'l-Eşrâf*, thk. Muhammed Hamîdullah, C. I, Mısır: Dârü'l-ma'ârif, 1959.
- _____, *Ensâbü'l-Eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr, Riyâd Ziriklî, C. I-XIII, 1. bs., Beyrut: Dârü'l-fikr, 1417/1996.
- BEŞOĞUL, İnci, *Çocuk Bakım ve Terbiyesi*, 4. bs., İstanbul: Çelik Yayınevi, 1984.
- BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî, *Delâ'ilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâli şâhibi's-şerî'a*, nşr. Abdülmü'tî Kal'acî, C. I-VII, 1. bs., Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1408/1988.
- _____, *el-Câmi'u's-şu'abi'l-îmân*, thk. Muhtâr Ahmed en-Nedvî, Abdü'l-Alî Abdülhamîd Hâmid, C. I-XIV, 1. bs., Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1423/2003.
- _____, *el-Hilâfiyyât beyne's-Şâfi'î ve Ebî Hanîfe*, thk. Mahmûd b. Abdulfettah Ebû Şezâ en-Nehhâl, C. I-VIII, 1. bs., Kahire: er-Ravzatü li'n-neşr ve't-tevzî', 1436/2005.

- _____, *es-Sünenü'l-kebîr*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, C. I-XXIV, 1. bs., Kahire: Merkezü'l-hicr li'l-buhûs ve'd-dirâseti el-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, 1432/2011.
- BEZZÂR, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr el-Basrî, *el-Bahrü'z-zehhâr: el-Müsnedi'l-Bezzâr*, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullâh, Âdil b. Sa'd, Sabrî Abdilhâlik eş-Şâfi'î, C. I-XX, 1. bs., Medine: Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, 1409-1430/1988-2009.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istulâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*, C. I-VIII, 2. bs., İstanbul: Ravza Yayınları, 2018.
- BİREKUL, Mehmet, *Peygamber Günlerinde Kadın*, 1. bs., Konya: Yediveren Kitap, 2004.
- BİRSİN, Mehmet, "İslam Devletler Hukukunda Savaş Esirlerine Uygulanan Yaptırımların Analizi", Çorum: *H.Ü.İ.F.D.*, C. XI, S. XXI, (2012), ss. 163-194.
- BOZKURT, Nebi, "Eman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995, C. 11, ss. 75-77.
- _____, "Himaye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998, C. 18, s. 56;
- _____, "İs Seriyyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2000, C. 22, s. 465.
- BOZKURT, Nebi, KÜÇÜKAŞCI, Mustafa Sabri, "Mekke", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2003, C. 28, ss. 557-558.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi, *el-Edebü'l-müfred*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, C. I, Beyrut: Dârü'l-beşâirü'l-İslâmiyye, 1409/1989.
- _____, *Şahîh-i Buḥârî*, nşr. Abdülmelik Mücâhid, C. I, Riyad: Dârü's-selâm li'n-neşr, 1417.
- BÜRRÎ, Muhammed b. Ebû Bekr b. Abdullah b. Mûsâ el-Ensârî et-Tilmisânî el-Mârûf, *el-Cevhere fî nesebi'n-nebî ve aşhâbihi'l-aşere*, nşr. Muhammed et-Tevencî, C. I-II, Riyad: Dârü'r-rufâî, 1403/1983.

- CANAN, İbrahim, “Enes B. Mâlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995, C. 11, ss. 234-235.
- CEMMÂÎLÎ, Ebû Muhammed Takıyyüddîn Abdülganî b. Abdilvâhid b. Alî el-Makdisî, *Min menâkıbi'n-nisâ eş-şahâbiyyât*, thk. İbrahim Sâlih, C. I, 1. bs., y.y., Dârü'l-beşâir, 1994.
- CESSÂS, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, *Muhtaşaru İhtilâfi'l- 'ulemâ'*, nşr. Abdullah Nezîr Ahmed, C. I-V, 1. bs., Beyrut: Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1416/1995.
- _____, *Şerhu Muhtaşari't-Tahâvî*, nşr. Sâ'id Bekdâş v.d., C. I-VIII, Beyrut: Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye-Dârü's-Serrâc, 1431/2010.
- CEVHERÎ, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd, *eş-Sıhâh(Tâcü'l-luğa ve şihâhu'l- 'Arabiyye)*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr, C. I-VI, 2. bs., Beyrut: Dârü'l-ilmî'l-melâyîn, 1399/1979.
- CUM'Â, Ahmed Halîl, *Nisâ' min 'aşri'n-nübüvve*, C. I, 2. bs., Dımaşk-Beyrut: Dârü'l-İbn Kesîr, 1461/2000.
- CUMAHÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sellâm b. Ubeydillâh b. Sâlim, *Tabakâtü fuhûli's-su'arâ'*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir, C. I-II, Cidde: Dârü'l-medenî, t.y.
- CÜVEYNÎ, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf, *Nihâyetü'l-matlab fî dirâyeti'l-mezheb*, thk. Abdülazîm Mahmûd ed-Dîb, C. I-XX, 1. bs., Riyad: Dârü'l-minhâc, 1428/2007.
- ÇAĞATAY, Neş'et, *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1957.
- ÇAĞIL Necdet, “İslam Öncesi Mekke Toplumunda Kadın”, *Kur'ân'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'ân Öncesi Mekke Toplumu(Sempozyum)*, Ed. Mevlüt Güngör, İstanbul: İ.B.B. Kültür Müdürlüğü, (1-3 Temmuz) 2011, ss. 199-224.
- ÇAĞRICI, Mustafa, “Matem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2003, C. 28, s. 128.
- _____, “Sır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009, C. 37, s. 115.

- ÇAKAN, İsmail Lütü, “Bekkâin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1992, C. 5, ss. 363-364.
- ÇEÇEN, Kazım, “Bent”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1992, C. 5, s. 463.
- ÇUBUKCU, Asri, “Buâs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1992, C. 6, s. 340.
- _____, “Ebü Dücâne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1994, C. 10, s. 122.
- DABBÎ, el-Abbâs b. Bekkâr, *Ahbâru’l-vâfidât mine’n-nisâ ‘alâ Mu’âviye b. Ebî Süfyân*, thk. Sekîne eş-Şihâbî, 1. bs., Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 1403/1983.
- DÂRİMÎ, Ebü Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl, *es-Sünen*, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî, C. I-IV, Riyad: Dârü’l-muğnî li’n-neşr ve’t-tevzi’, 1421/2000.
- DAVUDOĞLU, Ahmed, *Bülüğ’ül-Meram Tercümesi ve Şerhi: Selâmet Yollar*, C. I-IV, İstanbul: Sönmez Yayınları, t.y.
- DAYHAN, Ahmet Tahir, “Ümmü Varaka”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, C. 42, s. 332-333.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Yayına haz. Aydın Sami Güneyçal, 32. bs., Ankara: Aydın Kitapevi Yayınları, 2016.
- DÛLÂBÎ, Ebü Bişr Muhammed b. Ahmed b. Hammâd el-Verrâk, *ez-Zürriyyetü’t-tâhire*, nşr. Sa’d el-Mübârek el-Hasan, C. I, 1. bs., Kuveyt: Dârü’s-Selefiyye, 1407/1986.
- DURMUŞ, İsmail, “Transkripsiyon”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, C. 41, ss. 306-308.
- EBÛ DÂVÛD, Ebü Dâvûd Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût v.d., C. I-VII, Beyrut: Dârü’r-risâle el-âlemiye, 1430/2009.
- _____, *el-Merâsîl*, thk. Şuayb el-Arnaût, 1. bs., Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 1408/1988.

- EBÛ HAYYÂN et-TEVHÎDÎ, Ebû Hayyân Alî b. Muhammed b. Abbâs et-Tevhîdî, *el-Beşâ'ir ve'z-zehâ'ir*, thk. Vedâd el-Kâdî, C. I-X, 1. bs., Beyrut: Dâru sâdir, 1408/1988.
- EBÛ NUAYM el-ÎSFAHÂNÎ, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'*, thk. Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl, C. I-XI, Beyrut-Kahire: Dârü'l-fikr-Mektebetü'l-Hancî, 1416/1996.
- _____, *Kitâbü Tıbbi'n-nebî*, thk. Mustafa Dönmez, C. I-II, 1. bs., Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1467/2006.
- _____, *Ma'rifetü's-şahâbe*, thk. Âdil b. Yusuf el-Azâzî, C. I-VI, Riyad: Dârü'l-vatan, 1419/1998.
- _____, *Delâilü'n-Nübüvve*, nşr. Muhammed Revvâs, Abdülber Abbâs, C. I-II, Beyrut: Dârü'n-nefâis, 1406/1986.
- EBÛ UBEYD el-BEKRÎ, Abdullâh b. Abdilazîz b. Muhammed b. Eyyûb b. Amr el-Bekrî el-Endelüsî, *Mu'cemü me'sta'cem min esmâ'i'l-bilâd ve'l-mevâzi' (mevâkı')*, thk. Mustafa es-Sakkâ, C. I-IV, Beyrut: Âlemü'l-kütüb, t.y.
- EBÛ UBEYD, Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî, *Kitâbü'l-Emvâl*, thk. Ebû Seyyid b. Ebu Receb Ebû Enes, C. I-II, 1. bs., Kahire-Riyad: Dârü'l-Hedyî'n-nebevî-Dârü'l-fadîle, 1428/2007.
- EBÛ YA'LÂ el-MEVSİLÎ, Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî, *el-Müsned*, nşr. Hüseyin Selîm Esed, C. I-VI, 2. bs., Dımaşk-Beyrut: Dârü'l-Memûn li't-türâs, 1410/1990.
- _____, *el-Mefârîd'an Resûlillâh şallellâhu aleyhi ve sellem*, thk. Abdullah b. Yûsuf el-Cüdey', C. I, 1. bs., Dâhiye: Mektebetü dârü'l-Aksâ, 1405/1985.
- EBÛ YÛSUF, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî, *Kitâbü'l-Ĥarâc*, nşr. Dârü'l-ma'rife li't-tibâ'a ve'n-neşr ve't-tevzî', C. I, Beyrut: 1399/1979.
- _____, *Kitâbü'l-Âsâr*, thk. Ebu'l-Vefâ, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, t.y.
- EBÛ'l-FETH el-EZDÎ, Ebü'l-Feth Muhammed b. Hüseyin b. Ahmed el-Ezdî el-Mevsilî, *Esmâü Men Yu'refu Bikünyetihî Min Aşşabi Rasûlillâhi Şallallahü Aleyhi ve Sellem*, thk. Ebû Abdirrahman İkbâl, C. I, Bombay: Dârü's-Selefiyye, 1410/1989.
- EBÛ'Ş-ŞEYH, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân, *Ahlâku'n-nebî ve âdâbüh*, nşr. Sâlih b. Muhammed, C. I-IV, Riyad: Dârü'l-müslim, 1418/1998.

- EFENDİOĞLU, Mehmet, “Zübeyr b. Avvâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013, C. 44, ss. 522-524.
- EMİN, Ahmed, *Fecrü'l-İslâm: İslâm'ın Doğuşu*, çev. Ahmed Serdaroğlu, Ankara: Kılıç Kitabevi, 1976.
- EREN, Mehmet, “Ümmü Râfi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, C. 42, s. 327.
- ERGİN, Ali Şakir, “Hansâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1997, C. 16, s. 46-47.
- ERKAL, Mehmet, “Ganimet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1996, C. 13, s. 351.
- ERKOCAASLAN, Recep, *Hz. Âişe'nin Hayatı, Şahsiyeti ve Hz. Peygamber Sonrası İslâm Tarihindeki Rolü*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- ERUL, Bünyamin, “Ümmü Eymen”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, C. 42, s. 317.
- FAHREDDİN er-RÂZÎ, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtihu'l-ğayb*, C. I-XXXII, 1. bs., Beyrut: Dârü'l-fikr, 1401/1981.
- FÂKİHÂNÎ, Ebû Hafs Tâcüddîn Ömer b. Alî b. Sâlim b. Sadaka el-Lahmî el-İskenderânî, *Riyâzü'l-efhâm fî şerhi 'Umdeti'l-ahkâm*, nşr. Nûreddin Tâlib, C. I-V, 1. bs., Küveyt: Dârü'n-nevâdir, 1431/2010.
- FÂKİHÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Abbâs, *Ahbâru Mekke fî kadîmi'd-dehr ve hadîsîh*, nşr. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş, C. I-VI, 2. bs., Beyrut: Dârü'l-hadar, 1414/1994.
- FAYDA, Mustafa, “Âişe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1989, C. 2, ss. 201-205.

- _____, “İfk Hadisesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2000, C. 21, ss. 507-509.
- FENCURÎ, Ahmed Şevki, *İslâm'da İlk Hemşire Hanım Sahabî Rûfeyde*, terc. Taceddin Uzun, Konya: Tekin Kitabevi, 1992.
- FETTENÎ, Cemâlüddîn Muhammed Tâhir b. Alî, *Mecma'u bihâri'l-envâr fi garâ'ibi't-tenzîl ve lefâ'ifi'l-aḥbâr*, nşr. Matbaatü meclisi dâireti'l-ma'ârif el-Osmaniyye, C. I-V, Haydarâbâd-Dekken: 1387/1967.
- FÎRÛZÂBÂDÎ, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'küb b. Muhammed, *el-Kâmûsü'l-muḥîṭ*, nşr. Mektebü Tahkîki't-Türâs fi Müesseseti'r-Risâle, C. I, 8. bs., Beyrut-Lübnan: Müessesetü'r-risâle li't-tibâ'a ve'n-neşr ve't-tevzî', 1426/2005.
- GROHMANN, Adolf, “Hayber”, *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1940-88, C. 5, ss. 384-386.
- GÜLER, Zekeriya, “Tahnîk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010, C. 39, s. 416.
- _____, “Ümmü Atıyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, C. 42, s. 314.
- GÜNALTAY, Mehmet Şemseddin, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, sad. M. Mahfuz Söylemez, Mustafa Hizmetli, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- _____, “İslâmdan Önce Araplar Arasında Kadının Durumu, Âile ve Türü Nikâh Şekilleri”, *Marife*, haz. Cem Zorlu, Konya: C. I, S. 3, 2001, ss. 189-199.
- GÜNEŞ, Kadir, *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Mektep Yayınları, 2013.
- HADDÂD, Radiyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Muhammed el-Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire*, nşr. İlyâs Kaplân, C. I-II, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1427/2006.
- HAFÂCÎ, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer, *Şifâ'ü'l-galîl fî kelâmi'l-'Arab mine'd-daḥîl*, Kahire: el-Matbaatü'l-Vehbiyye, 1282.
- HÂKİM en-NÎSÂBÛRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed, *el-Müstedrek 'ale's-Şaḥîḥayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, C. I-V, 2. bs., Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1422/2002.
- HALEBÎ, Ebü'l-Ferec Nûrüddîn Alî b. Burhâniddîn İbrâhîm b. Ahmed, *es-Sîretü'l-Halebiyye: İnsânü'l-'uyûn fî sîreti'l-emîni'l-me'mûn*, C. I-III, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1427.

- HALÎFE b. HAYYÂT, Ebû Amr Halife b. Hayyât b. Halife eş-Şeybanî el-Basrî, *et-Târîh*, thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî, C. I, Riyad: Dâru Tayyibe, 1405/1985.
- _____, *Kitâbü't-Tabakât*, thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî, C. I, 1. bs., Bağdat: 1387/1967.
- HALÎL b. AHMED, Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî (el-Fürhûdî), *Kitâbü'l-'Ayn*, nşr. Mehdî Mahzûmî, İbrâhim es-Sâmerrâî, C. I-VIII, y.y.: Dârü ve Mektebetü'l-hilâl, t.s.
- HÂMÎD, Muhammed, *Şuveru min hayâti 'ş-şahâbiyyât*, y.y., Dârü'l-ulûm li'n-neşr ve't-tevzî', t.y.
- HAMÎDULLAH, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan, İstanbul: Beyan Yayınları, 2014.
- _____, *İslâm'da Devlet İdâresi*, çev. Hamdi Aktaş, İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.
- _____, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, çev. Nazire Erinç Yurter, İstanbul: Beyan Yayınları, 2017.
- _____, "Asr-ı Saadet Öncesi Medine'de Sosyo-Ekonomik Hayat", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, ed. Vecdi Akyüz, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007, C. 1, ss. 107-108.
- _____, "Hayber", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998, C. 17, ss. 21-22.
- _____, "Hendek Gazvesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998, C. 17, ss. 194-195.
- _____, "Hudeybiye Antlaşması", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998, C. 18, ss. 297-299.
- _____, "Zeyneb bint Cahş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013, C. 44, ss. 357-358.
- HARMAN, Ömer Faruk, "Hicr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998, C. 17, s. 454.

- HASKEFÎ, Alâüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, thk. Abdülmün'im Halîl İbrâhîm, Beyrut: Dârü'l- kütübi'l-ilmîyye, 1423/2002.
- HATALMIŞ, Ali, *Erken dönem İslam Tarihinde Kölelik ve Cariyelik*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- HATÎB el-BAĞDÂDÎ, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *el-Müttefik ve'l-müfterik*, thk. Muhammed Sâdık Aydın, C. I-III, 1. bs., Dımaşk: Dârü'l-Kâdirî, 1417/1997.
- _____, *Târîhu Medîneti's-selâm(Târîhu Bağdâd)*, nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, C. I-VII, Beyrut: Dârü'l-garbi'l-İslâmî, 1422/2001.
- HATİPOĞLU, Haydar(terc. ve şerh), *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*, C. I-X, İstanbul: Kahraman Yayınları, 2012.
- HATTÂB, Mahmud Şît, *Komutan Peygamber*, çev. Ahmed Ağırakça, İstanbul: Bir Yayıncılık, 1988.
- HATTÂBÎ, Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-Hattâbî el-Büstî, *Me'âlimü's-Sünen*, nşr. Muhammed Râgıb et-Tabbâh, C. I-IV, Halep: 1351/1932.
- HEYET, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, C. I-V, 4. bs., Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- HEYKEL, Muhammed Hüseyin, *Hayâtü Muhammed*, 14. bs., Kahire: Dârü'l-meârif, 1977.
- HEYSEMÎ, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, nşr. Hüsâmeddin el-Kudsî, C. I-X, Beyrut: Dârü'l-kitâbi'l-Arabî, t.y.
- HİTTİ, Philip K., *Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ, C. I-IV, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1989.
- HİZMETLİ, Sabri, *İslâm Tarihi-İlk Dönem-*, 9. bs., Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- <http://ktp.isam.org.tr/?url=makaleilh/findrecords.php> Erişim Tarihi (03.08.2020).
- http://www.madde14.org/index.php?title=Harp_Zaman%C4%B1nda_Sivillerin_Korunmas%C4%B1na_%C4%B0li%C5%9Fkin_1949_Cenevre_S%C3%B6zleşmesi Erişim Tarihi (28.04.2020).
- <https://sorularlailamiyet.com/kaynak/musle> Erişim Tarihi (28.04.2020).
- <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3257694/> Erişim Tarihi (18.07.2020).

<https://www.trthaber.com/videolar/ganali-kadinlar-cenazelerde-aglayarak-para-kazaniyor-40757.html> Erişim Tarihi (11.09.2018).

HUMEYDÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr Fütûh (Fettûh) b. Abdillâh, *el-Cem' beyne's-Şaḥîḥayn*, thk. Ali Hüseyin Bevvâb, C. I-IV, Lübnan-Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1423/2002.

HUMEYDÎ, Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr b. İsâ el-Kureşî, *el-Müsned*, thk. Hüseyin Selîm Esed, C. I-II, 1. bs., Dimaşk: Dârü's-sakâ li't-tibâ'a ve'n-neşr ve't-tevzî', 1996.

HUZÂÎ, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Ahmed el-Huzâî et-Tilimsânî, *Taḥricü'd-delâlâti's-sem'iyye 'alâ mâ kâne fi 'ahdi Resûlillâh mine'l-hiref ve's-şanâ'i' ve'l-amâlâti's-şer'iyye*, nşr. İhsan Abbas, C. I, 1. bs., Beyrut: Dârü'l-garbi'l-İslâmî, 1405/1985.

İBN ABDÜLBER, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-aşḥâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, C. I-IV, Beyrut: Dârü'l-cîl, 1412/1992.

_____, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvaṭṭa' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*, thk. Saîd Ahmed Arâb v.d., C. I-XXVI, Tıtvân: Vizâretü'l-evkâf ve's-şüûni'l-İslâmiyye, 1387-1412/1967-1992.

İBN ABDÜRABBÎH, *el-İkḍü'l-ferîd*, thk. Müfid Muhammed Kumeyyha, Abdülmecid et-Terhînî, C. I-IX, 1. bs., Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1404/1983.

İBN ADÎ, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdilâh el-Cürcânî, *el-Kâmil fi du'afâ'i'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Mu'avviz, C. I-IX, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1418/1997.

İBN ASÂKİR, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dimaşkî, *Târîḫu medîneti Dimaşk*, thk. Muhibbuddîn Ebî Saîd Ömer b. Ğarâme el-Amravî, C. I-LXX, Beyrut: Dârü'l-fikr, 1415/1995.

_____, *el-Mu'cemü'l-müştemil 'alâ zikri esmâ'i şüyûḫi'l-e'immeti'n-nübel*, thk. Vefâ Takıyyüddin, C. I-III, 1. bs., Dimaşk: Dârü'l-beşâir, 1421/2000.

İBN BALABÂN, Ebü'l-Hasen Emîr Alâüddîn Alî b. Balabân b. Abdillâh el-Mısrî, *el-İhsân fi takrîbi Şaḥîḫi İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaût, C. I-XVIII, 1. bs., Beyrut: Müessesetü'r-risâle, (C. I-VII) 1408/1988, (C. VIII-XVIII) 1412/1991.

- İBN BÂTİŞ, Ebü'l-Mecd İmâdüddin, *Kitâbü'l-Muğnî fi'l-inbâ' 'an ğarîbi'l-Mühezzeb ve'l-esmâ'*, thk. Mustafa Abdülhafız Sâlim, C. I-III, Mekke: el-Mektebetü't-ticâriyye, 1411/1991.
- İBN BATTÂL, Ebü'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik b. Battâl el-Bekrî el-Kurtubî, *Şerhu İbn Battâl 'alâ Şahîhi'l-Buĥârî*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim, C. I-XI, 2. bs., Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1423/2003.
- İBN EBÛ ÂSİM, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî, *el-Âĥâd ve'l-meşânî*, thk. Bâsim Faysal Ahmed Cevâbire, C. I-VI, Riyad: Dârü'r-râye, 1411/1991.
- İBN EBÛ HAYSEME, Ebû Bekr Ahmed b. Ebî Hayseme Züheyr b. Harb en-Nesâî, *Aĥbârü'l-Mekkiyyîn min Kitâbü't-Târîĥu'l-kebîr li İbni Ebî Hayseme*, thk. Salâh b. Fethî Hilâl, C. I-IV, 1. bs., Kâhire: el-Fârûku'l-hadîse, 1424/2004.
- İBN EBÛ ŞEYBE, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfi, *el-Muşannef*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, 1. bs., Beyrut: Dârü't-tâc, 1409/1989.
- İBN EBÛ TÂHİR, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ebî Tâhir Tayfûr el-Mervezî el-Horasânî, *Belâġâtü'n-nisâ'*, thk. Ahmed el-Elfî, C. I, Kahire: Matbaatü medresetü vâlideti Abbas el-evvel, 1326/1908.
- İBN FÂRİS, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî, *Mu'cemü meġâyisi'l-luġa*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, C. I-VI, y.y.: Dârü'l-fikr, 1399/1979.
- İBN HABÎB, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî, el-*Muĥabber*, nşr. Ilse Lichtenstädter, C. I, Haydarâbâd-Dekken: 1361/1942.
- İBN HACER EL-ASKALÂNÎ, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed, *Tehzîbü't-Tehzîb*, nşr. Dârü'l-kitâbi'l-İslâmî, 1. bs., Kahire: 1414/1993.
- _____, *el-İşâbe fi'temyîzi's-şahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavviz, Âdil Ahmed Abdülmevcûd, C. I-VIII, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1415/1995.
- _____, *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, C. I-XXXV, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1982/1996.
- _____, *Fethu'l-bârî bi-şerĥi Şahîhi'l-Buĥârî*, thk. Muhibbüddin el-Hatîb, Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Kusay Muhibbüddin el-Hatîb, C. I-XIII, Kahire, el-Mektebetü's-Selefiyye, t.y.

- _____, *Hedyü 's-sârî muḳaddimetü Fethi 'l-bârî*, nşr. Muhibbüddin el-Hatîb, Kusay Muhibbüddin el-Hatîb, C. I, Kahire: el-Mektebetü's-Selefiyye, t.y.
- _____, *el-Meṭâlibü 'l- 'âliye bi-zevâ 'idi 'l-mesânîdi 'ş-şemâniye*, thk. Sa'd b. Nâsır b. Abdul'azîz eş-Şuserî, C. I-XIX, Riyad: Dârü'l-âsime, (C. I-XI)1419/1998, (XII-XIX)1420/2000.
- _____, *Taḳrîbü 't-Tehzîb*, thk. Ebü'l-Eşbâl Sagîr Ahmed Şâgîf el-Bâkistânî, C. I, Riyad: Dârü'l-âsime, 1421.
- _____, *İthâfî 'l-mehere bi 'l-fevâ 'idi 'l-mübtékire min eṭrâfi 'l- 'aşere*, thk. Züheyr b. Nâsır en-Nâsır v.d., C. I-IX, 1. bs., Medine: 1415/1994.
- İBN HADÎDE, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Hadîde el-Ensârî, *el-Mişbâhu 'l-muḏî fî küttâbi 'n-nebiyyi 'l-ümmî ve Rüsulihî ilâ Mülûki 'l-Arz min 'Arabî ve 'Acemî*, nşr. Muhammed Azîmü'd-Dîn, C. I-II, 2. bs., Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1405/1985.
- İBN HALDUN, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed, *Muḳaddime*, thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş, C. I-II, Dımaşk: Dâru Ya'reb, 1425/2004.
- İBN HAMDÛN, Ebü'l-Meâlî Bahâüddîn Kâfi 'l-küfât Muhammed b. el-Hasen b. Muhammed b. Alî, *et-Tezkiretü 'l-Hamdüniyye*, thk. İhsan Abbas, Bekir Abbas, C. I-X, 1.bs., Beyrut: Dâru sâdır, 1996.
- İBN HAZM, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *Cevâmî 'u 's-sîre ve ḥamsü resâ 'ile uḥrâ*, thk. İhsân Abbâs, Nâsırüddin el-Esed, C. I, Mısır: Dârü'l-me'ârif, t.y.
- İBN HAZM, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *Cemheretü ensâbi 'l- 'Arab*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, C. I-II, Kahire: Dârü'l-me'ârif, 1982.
- İBN HİBBÂN, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *eş-Şiḳât*, nşr. Muhammed Abdürreşîd, C. I-IX, 1. bs., Haydarâbâd: 1393/1973.
- _____, *es-Sîretü 'n-nebeviyye ve aḥbârü 'l-ḥulefâ'*, tsh. Hâfız Seyyid Azîz Bey v.d., C. I, 1. bs., Beyrut: Müessesetü'l-kütübi's-sekâfiyye, 1417/1997.
- _____, *Şahîhu İbn Hibbân bi-terṭîbi İbn Balabân*, thk. Şuayb el-Arnaût, C. I-XVIII, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1414/1993.

- İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî, *es-Sîretü'n-nebeviyye li'bni Hişâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, C. I-IV, Beyrut: Dârü'l-kitâbi'l-Arabî, 1410/1990.
- İBN HUDEYDE, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Abdurrahman b. Hasan el-Ensârî (ö. 783/1381), *el-Mişbâhu'l-muğî fi küttâbi'n-nebiyyi'l-ümmî ve Rûsulihî ilâ Mülûki'l-Arz min 'Arabî ve 'Acemî*, thk. Muhammed Azîmü'd-Dîn, C. I-II, 2. bs., Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1405/1985.
- İBN HÜBEYRE, Ebü'l-Muzaffer Avnüddîn Yahyâ b. Muhammed b. Hübeyre eş-Şeybânî *ed-Dûrî el-İfşâh 'an me'âni's-şihâh*, thk. Fuâd Abdülmün'im Ahmed, C. I-VIII, Riyad: Dârü'l-vatan, 1417.
- İBN İSHAK, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî, *Kitâbü's-Sîre ve'l-Megâzi(Sîretü İbn İshâk)*, thk. Süheyl Zekkâr, C. I, Dımaşk: Dârü'l-fıkr, 1398/1978.
- İBN KÂNİ', Ebü'l-Hüseyn Abdülbâkî b. Kâni' b. Merzûk el-Ümevî el-Bağdâdî, *Mu'cemü's-şahâbe*, nşr. Salâh b. Sâlim el-Musarrâfî, C. I-III, Medine: Mektebetü'l-gurabâi'l-eseriyye, 1418/1997.
- İBN KAYYİM EL-CEVZİYYE, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî el-Hanbelî, *Zâdü'l-me'âd fi hedyi hayri'l-ibâd*, nşr. Şuayb Arnaût, Abdülkâdir Arnaût, C. I-V, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1418/1998.
- _____, *et-Turuku'l-hükmiyye fi's-siyâseti's-şer'iyye*, thk. Nâyif b. Ahmed el-Hamad, C. I-II, 1. bs., Cidde: Dâru âlemi'l-fevâid, 1428.
- İBN KESİR, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfîî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa Abdu'l-Vâhid, C. I-IV, Beyrut: Dârü'l-ma'rife, 1395/1976.
- _____, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, C. I-XXI, Cize: Dârü'l-hicr li't-tibâ'a ve'n-neşr, 1417/1997.
- _____, *et-Tekmil fi ma'rifeti's-şikât ve'z-zu'afâ' ve'l-mecâhil*, thk. Şadî b. Muhammed b. Sâlim Âl-i Nu'mân, C. I-IV, Yemen: Merkezü'n-Nu'mân li'l-buhûs ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye ve Tahkîki't-tirâs ve't-terceme, 1432/2011.
- İBN KUDÂME, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî, *el-Muğni*, nşr. Tâhâ ez-Zeynî, Mahmûd

- Abdülvehhâb Fâйд, Abdülkâdir Ahmed Atâ, C. I-IX, Kahire: Mektebetü'l-Kâhire, 1388-1390/1968-1970.
- İBN KUDÂME, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî, *Delilleriyle Hanbeli Fıkhı el-Muğni Muhtasari*, haz. Hamed b. Abdülaziz el-Hammâd, C. I-IV, İstanbul: Karınca & Polen Yayınları, 2015.
- İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *el-Ma'ârif*, nşr. Servet Ukkâşe, 4. bs., Kahire: 1992.
- İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût v.d., C. I-V, Beyrut: Dârü'r-risâle el-âlemiyye, 1430/2009.
- İBN MÂKÛLÂ, Ebû Nasr Alî b. Hibetillâh b. Alî el-İclî, *el-İkmâl fî ref'i'l-irtiyâb 'ani'l-mü'telif ve'l-muhtelif mine'l-esmâ' ve'l-künâ ve'l-ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Mu'allimî el-Yemânî, Nâyif Abbas, C. I-VIII, Haydarâbâd: Meclisü dâireti'l-me'ârif el-Osmâniyye, 1383/1963.
- İBN MANZÛR, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü'l-'Arab*, C. I-XVIII, Kum-İran: Neşru Edebi'l-havze, 1405.
- _____, *Muhtaşaru Târîhi Dimaşk*, nşr. Rûhiyye en-Nehhâs v.d., C. I-XXXI, 1. bs., Dimaşk: Dârü'l-fikr, 1404-1409/1984-1989.
- İBN MENCÛYE, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Yezdî el-İsfahânî, *Ricâlü Şahîhi Müslim*, thk. Abdullah el-Leysî, C. I-II, Beyrut: Dârü'l-ma'rife, 1407.
- İBN MENDE, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-şahâbe*, nşr. Âmir Hasan Sabrî, C. I, 1. bs., y.y.: Câmi'atü'l-İmâretü'l-Arabiyyetü'l-müttehida, 1426/2005.
- İBN MENDE, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Abdî el-İsfahânî, *Kitâb fihî ma'rifetü esâmî erdâfi'n-nebî*, thk. Yahyâ Muhtâr Gazzâvî, C. I, 1. bs., Beyrut: el-Medîne li't-tevzî', 1410/1990.
- İBN MENDE, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Muhammed b. İshâk el-Abdî el-İsfahânî, *Müstahrec min kütübi'n-nâs li't-tezkire ve'l-müstetraf min ahvâli'n-nâs li'l-ma'rife*, thk. Âmir Hasan Sabrî, C. I-III, Bahreyn: Vizâretü'l-adli ve's-şu'ûni'l-İslâmiyye, t.y.

- İBN NÂSİRÜDDİN, Ebû Bekr Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Kaysî, *Tavzîhu'l-Müştebih fi zabtı esmâ'i'r-ruvât ve ensâbihim ve elkâbihim ve künâhüm*, thk. Muhammed Naîm el-Araksûsî, C. I-X, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1414/1993.
- İBN RÂHÛYE, Ebû Ya'küb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî, *Müsnedü İshâk b. Râhûye*, thk. Abdülgafûr Abdülhak Hüseyin el-Belûşî, C. I-V, 1. bs., el-Medinetü'l-Münevvere: Mektebetü'l-îmân, 1412/1991.
- İBN RÜŞD, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-mukteşid*, nşr. Muhammed Subhî Hasan Hallâk, C. I-IV, 1. bs., Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, 1415/1994.
- İBN SA'D, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer, C. I-X, Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1421/2001.
- İBN SEYYİDÜNNÂS, Ebü'l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî, *Uyûnü'l-eser fi funûni'l-megâzi ve's-şemâil ve's-siyer*, nşr. Muhammed el-Îd el-Hatrâvî, Muhyiddîn Mestû, C. I-II, Medine/Beyrut: t.y.
- İBN SÎDE, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl ed-Darîr el-Mürsî, *el-Muḥkem ve'l-muḥîṭü'l-a'zam*, thk. Abdülhamîd Hindâvî, C. I-XI, 1. bs., Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1421/2000.
- İBN ŞEBBE, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî, *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere*, thk. Fehîm Muhammed Şeltût, C. I-IV, Cidde: 1399/1979.
- İBN ŞİHÂB EZ-ZÜHRÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Müslim b. Ubeydillâh, *el-Megâzi'n-nebeviyye*, thk. Süheyl Zekkâr, C. I, Dımaşk: Dârü'l-fikr, 1401/1981.
- İBN ZEBRÛ'R-REB'Î, Ebû Süleyman Muhammed b. Abdullah b. Ahmed, *Târîhi mevlidi'l-'ulemâ' ve vefeyâtihim*, thk. Abdullah Ahmed Süleyman el-Humed, C. I-II, Riyad: Dârü'l-âsıme, 1410/1989.
- İBN ZENCÛYE, Ebû Ahmed Humeyd b. Mahled b. Kuteybe el-Horasânî, *Kitâbü'l-Emvâl*, thk. Şâkir Zîb Feyyâz, C. I-III, 1. bs., Riyad: 1406/1986.
- İBNÜ'L-CELLÂB, Ebü'l-Kâsım Ubeydullâh b. Hüseyin b. Hasen b. el-Cellâb el-Basrî, *et-Tefrî' fi Fıkhî'l-imâm Mâlik b. Enes*, thk. Seyyid Kesrevî Hasan, C. I-II, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1428/2007.

- İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *el-İlelü'l-mütenâhiye fi'l-eĥâdîsi (aĥbâri)'l-vâhiye*, thk. Halîl el-Meys, C. I-II, 1. bs., Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1403/1983.
- _____, *Sıfatü's-Safve*, nşr. Mahmûd Fâhûrî, Muhammed Revvâs Kal'acî, C. I-IV, 3. bs., Beyrut: Dârü'l-me'ârif, 1405/1985.
- _____, *el-Muntazam fi Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ, Mustafa Abdülkadir Atâ, C. I-XIX, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1415/1995.
- _____, *Telkîhu fuhûmi ehli'l-eşer fi'uyûni't-târîh ve's-siyer*, nşr. Şirketü Dârü'l-Erkam b. ebi'l-Erkam, C. I, 1. bs., Beyrut: 1418/1997.
- _____, *Zâdü'l-mesîr fi'ilmî't-tefsîr*, C. I, 1. bs., Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî-Dâru İbn Hazm 1423/2002.
- _____, *Câmi'u'l-mesânîd*, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb, C. I-VIII, 1. bs., Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1426/2005.
- İBNÜ'L-ENBÂRÎ, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed, *ez-Zâhir fi me'ânî kelimâti'n-nâs*, nşr. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, C. I-II, 2. bs, Bağdad: Dârü's-şuûni's-sekâfeti'l-âmme, 1987.
- İBNÜ'L-ESÎR, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, C. I-XI, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-Arabî, 2012.
- _____, *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-şahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavviz, Âdil Ahmed Abdülmevcûd, C. I-VIII, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1417/1996.
- İBNÜ'L-ESÎR, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *Câmi'u'l-uşûl li-eĥâdîsi'r-Resûl*, thk. Abdülkâdir el-Arnaût v.d., C. I-XII, 1. bs., Dımaşk: 1389-1392/1969-1972.
- İBNÜ'L-KATTÂN EL-MAĞRİBÎ, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Abdilmelik el-Kutâmî el-Fâsî, *Beyânü'l-vehm ve'l-ihâmi'l-vâkı'ayn fi kitâbi'l-Aĥkâm*, Dirâse ve thk. Hüseyin Âyt Saîd, C. I-VI, 1. bs., Riyad: Dâru Tayyibe li'n-neşr ve't-tevzî', 1417/1997.
- İBNÜ'L-MEHÂMİLÎ, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Mehâmilî ed-Dabbî, *el-Lübâb fi'l-fikhi's-Şâfi'î*, nşr. Abdülkerîm b. Suneytân el-Amrî, 1. bs., Medine: 1416.

- İBNÜ'L-MÜLAKKÎN, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısrî, *et-Tavzîh li-şerhi'l-Câmi'i ş-şahîh*, thk. Dârü'l-felâh ekibi, C. I-XXXVI, 1. bs., Katar: Vizâretü'l-evkâf ve'ş-şüûni'l-İslâmiyye, 1429/2008.
- İBNÜ'L-MÜNZİR en-NÎSÂBÛRÎ, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm, *el-Evsaf fi's-sünen ve'l-icmâ' ve'l-ihtilâf*, nşr. Ebû Hammâd Sagîr Ahmed b. Muhammed Hanîf, C. I-V, XI, 1. bs., Riyad: Dârü't-tayyibe, 1405-1420/1985-1993.
- _____, *el-İknâ'*, nşr. Abdullah b. Abdülazîz el-Cibrîn, C. I-II, 1. bs., Riyad: 1408/1988.
- _____, *el-İcmâ'*, thk. Ebû Hammâd Sagîr Ahmed b. Muhammed Hanîf, C. I, 2. bs., Acman-Re'sül-Hayme: Mektebetü'l-Furkân-Mektebetü's-sekâfiyye, 1420/1999.
- _____, *el-İşrâf 'alâ mezâhibi'l-'ulemâ'*, nşr. Ebû Hammâd Sagîr Ahmed b. Muhammed Hanîf, C. I-X, 1. bs., Riyad: Dârü'l-Medîne li't-tibâ'a ve'n-neşr, 1425/2004.
- İBNÜ'L-VERDÎ, Ebû Hafs Zeynüddîn Ömer b. el-Muzaffer b. Ömer el-Bekrî el-Kureşî el-Maarrî, *Târîhu İbni'l-Verdî*, nşr. Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, C. I-II, 1. bs., Lübnan-Beyrut: 1417/1996.
- JACOB, E., "Mourning", *The Interpreter's Dictionary of the Bible (IDB)*, New York-Nashville: 1962, C. 3, ss. 452-454.
- JUYNBOLL, Th. W., "Ganimet", *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1940-88, C. 4, s. 716.
- KAHRAMAN, Kemal, "The ENCYCLOPAEDIA of ISLAM", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995, C. 11, ss. 181-184.
- KAHTÂNÎ, Üsâme b. Saîd v.d., *Mevsûatü'l-ictimâ'i fi fıkhî'l-İslâmî*, C. I-XI, 1. bs., Riyad: Dârü'l-Hedyi'n-nebevî, 1433-1437/2012-2016.
- KANDEHLEVÎ, Muhammed Yûsuf, *Hadislerle (Hz. Peygamber ve Eshabının Yaşadığı Müslümanlık*, terc. Ahmet M. Büyükcınar, A. Ömer Tekin, Yaşar Erol, C. I-V, İstanbul: Kalem Yayınevi, 1980.
- KANDEMİR, M. Yaşar, "Câbir b. Abdullah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1992, C. 6, ss. 530-532.

- _____, “Ebû Süfyân el-Hâşimî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1994, C. 10, s. 232.
- _____, “Fâtıma”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995, C. 12, ss. 219-223.
- _____, “Ubâde b. Sâmit”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, C. 42, ss. 13-14.
- _____, “Ümmü Harâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, C. 42, s. 322.
- _____, “Ümmü Seleme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, C. 42, ss. 328-329.
- _____, “Ümmü Süleym”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, C. 42, ss. 330-331.
- KAPAR, Mehmet Ali, “Ehâbîş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1994, C. 10, ss. 496-497.
- _____, “GİFÂR (Benî Gıfâr)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1996, C. 14, s. 49.
- _____, “HANÎFE (Benî Hanîfe)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1997, C. 16, s. 42.
- KARÂFÎ, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrrahmân el-Mısrî, *ez-Zahîre (fi'l-fıkħ)*, nşr. Saîd A'râb, Muhammed Bû Hubze, Muhammed Haccî, C. I-XIV, 1. bs., Beyrut: Dârü'l-garbi'l-İslâmî, 1994.
- KARAGÖZ, Kenan, *Hız. Muhammed Döneminde Öldürülenler*, (Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

- KARAMAN, Hayrettin, *Anahatlarıyla İslâm Hukuku*, 13.bs., İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008.
- KÂSÂNÎ, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed, *Bedâ'i 'u's-şanâ'i fi tertîbi's-şerâ'i*, nşr. Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, C. I-VII, 2. bs., Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, (C. I, II, IV, VI) 1406/1986, (C. III, V, VII) 1394/1974.
- KÂSİM MUHAMMED, Mahmûd el-Hâc, "el-Müemriða fi't-türâşi'l-Arabiyyi'l-İslâmî", Dubaî: *Âfâku's-Sekâfe ve't-Türâs*, S. XIV, (1417/1996), ss. 34-44.
- KASTALLÂNÎ, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî, *İrşâdü's-sârî li-şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, C. I-X, Mısır-Bulak: el-Matbaatü'l-kübrâ el-emîriyye, 1323.
- KAYA, Büşra Boztepe, "İslâm Öncesi Arap Toplumunda Emân Uygulamaları", *Genç Akademisyenler İlahiyat Araştırmaları*, ed. Sami Erdem, İstanbul: İFAV Yayınları, 2009, ss. 731-736.
- KAYAPINAR, Hüseyin, "Kuyular", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2002, C. 26, ss. 510-511.
- KAZANCI, Ahmet Lütfi, "Abdüddâr (Benî Abdüddâr)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1988, C. 1, s. 177.
- KEHHÂLE, Ömer Rızâ, *A'lâmü'n-nisâ' fi 'âlemeyi'l-'Arab ve'l-İslâm*, C. I-V, Dımaşk: Müessesetü'r-risâle, 1379/1959.
- KELÂBÂZÎ, Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed b. el-Hüseyin el-Buhârî, *Ricâlü Şahîhi'l-Buhârî (el-Hidâye ve'l-irşâd fi ma'rifeti ehli's-sıka ve's-sedâd ellezîne ahrece lehüm el-Buhârî fi Câmi'ih)*, thk. Abdullah el-Leysî, C. I-II, Beyrut: Dârü'l-ma'rife, 1407/1987.
- KELÂÎ, Ebü'r-Rebî' Süleymân b. Musâ b. Sâlim, *el-İktifâ' fi (bimâ teğammenehû min) meğâzi*, thk. Muhammed Kemâleddin İzzeddin Ali, C. I-IV, 1. bs., Beyrut: Âlemi'l-kütüb, 1417/1997.
- KETTÂNÎ, Muhammed Abdülhay b. Abdilkebîr b. Muhammed el-Hasenî el-İdrîsî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye(Nizâmü'l-ḥükûmeti'n-nebeviyye)*, nşr. Abdullah el-Hâlidî, C. I-II, Beyrut: Şeriketü Dârü'l-Erkam b. ebi'l-Erkam, t.y.

- KIRBIYIK, Kasım, “Hind Bint Amr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998, C. 18, s. 64.
- KİRMÂNÎ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî, *el-Kevâkibü'd-derârî fi şerhi Şahîhi'l-Buĥârî*, C. I-XXV, 2. bs., Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 1401/1981.
- KOLLEKTİF(terc. ve şerh), *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, haz. Nimet Ceylan, Hatice Kakı, C. I-XVII, İstanbul: Şamil Yayınevi, 2011.
- KOLLEKTİF, “Aġıt”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (TDEA)*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1977, C. 1, ss. 46-47.
- KOLLEKTİF, *el-Mevsû'atü'l-fıkhiyye*, C. I- XLV, Küveyt, Vizâretü'l-evkâf ve'ş-şüûni'l-İslâmiyye, 1404/1983-1427/2006.
- KOLLEKTİF, *Tarama Sözlüğü*, C. I-VIII, 2. bs., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988.
- KOLLEKTİF, *Yedi Askı: Arap Edebiyatının Harikaları*, çev. Nurettin Ceviz, Kenan Demirayak, Nevzat H. Yanık, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010.
- KÖTEN, Akif, “Abdullah b. Ebû Ümeyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1988, C. 1, s. 97.
- KRENKOW, Fritz, “Şair”, *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1940-88, C. 11, s. 291.
- KUDÛRÎ, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed, *el-Muĥtaşar*, nşr. Kâmil Muhammed Muhammed Uveyza, C. I, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiiyye, 1418/1997.
- KUREŞÎ, Ebû Zeyd, *Cemheretü eş'âri'l-'Arab fi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, C. I, Mısır: el-Matbaatü Nehzâtü, t.y.
- KÜÇÜKAŞCI, Mustafa Sabri, “SA'LEBE (Benî Sa'lebe)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009, C. 36, s. 27.
- _____, “Ümmü Sinân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, C. 42, s. 330.

- _____, “Vahşî b. Harb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, C. 42, s. 450.
- _____, BOZKURT, Nebi, “Mescid-i Nebevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2004, C. 29, s. 281.
- _____, “Hz. Peygamber’den Selçuklular’a Emân Geleneği”, *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi*, Ankara: S. 18, 2013, ss. 92-96.
- KÜRÂUNNEML, Ebü’l-Hasen Alî b. el-Hasen b. el-Hüseyn el-Hünâî el-Ezdî, *el-Münecced (fi’l-luğa)*, thk. Ahmed Muhtâr Ömer, Dâhî Abdülbâkî, C. I, 2. bs., Kahire: Âlemü’l-kütüb, 1988.
- _____, *el-Muntehab (min ğarîbi kelâmi’l-‘Arab)*, thk. Muhammed b. Ahmed el-Ömerî, C. I-II, 1. bs., Mekke: Câmiatü Ümmilkurâ, 1409/1989.
- LÂŞÎN, Mûsâ Şâhîn, *Fethu’l-Mün’im Şerhu Şahîh-i Müslim*, C. I-X, 1. bs., Kahire: Dârü’ş-Şurûk, 1423/2002.
- LEBÎD b. REBÎA, Ebû Akîl Lebîd b. Rebîa b. Mâlik b. Ca’fer el-Âmirî el-Ca’ferî, *Dîvânu Lebîd b. Rabîa’*, ‘İtenâ bihî: Hamdu Tammâs, 1. bs., Beyrut: Dârü’l-ma’rife, 1425/2004.
- LEYS b. SA’D, Ebü’l-Hâris el-Leys b. Sa’d b. Abdîrrahmân el-Fehmî, *Cüz’ fihî meclis min fevâ’idi’l-Leys b. Sa’d*, nşr. Muhammed b. Rızk b. Tarhûnî, C. I, 1. bs., Riyad: Dâru âlemi’l-kütüb li’n-neşr ve’t-tevzî’, 1407/1987.
- MA’MER b. MÜSENNÂ, Ebû Ubeyde Ma’mer b. el-Müsennâ et-Teymî el-Basrî, *Kitâbü’l-Dîbâc*, nşr. Abdullah b. Süleyman el-Cerbû’, Abdurrahman b. Süleyman el-Useymîn, C. I, Kahire: Mektebetü’l-Hâncî, 1411/1991.
- MAKDÎSÎ, Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tâhir (el-Mutahhar), *Kitâbü’l-Bed’ ve’t-târîh*, C. I-VI, Port Said: el-Mektebetü’s-sekâfeti’d-dîniyye, t.y.
- MAKRÎZÎ, Ebû Muhammed (Ebü’l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed el-Makrîzî, *İmtâ’u’l-esmâ’ bimâ li’r-resûl mine’l-ebnâ’i (enbâ’i) ve’l-ahvâl ve’l-ħafede ve’l-metâ’*, nşr. Muhammed Abdühamîd en-Nemîsî, C. I-XV, Beyrut: Dârü’l-kütübî’l-ilmîyye, 1420/1999.
- MÂLİK b. ENES, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *el-Muvaţta’*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, C. I-II, y.y.: Dâru İhyâi’t-türâsi’l-Arabî, 1406/1985.

- _____, *el-Muvaṭṭa'*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, C. I-VIII, 1. bs., Abu Dabî: Müessesetü Zâyid b. Sultân, 1465/2004.
- MÂVERDÎ, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *el-Hâvi'l-kebîr*, nşr. Ali Muhammed Muavvaz, Âdil Ahmed Abdülmevcûd, C. I-XVIII, 1. bs., Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1414/1994.
- _____, *el-İknâ'*, nşr. Hıdır Muhammed Hıdır, C. I, 1. bs., İran: Dârü İhsân li'n-neşr ve't-tevzî', 1420/2000.
- _____, *en-Nüket ve'l-Uyûn: Tefsîru'l-Mâverdi*, nşr. Seyyîd b. Abdülmaksûd b. Abdürrahîm, C. I-VI, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, t.y.
- MERGİNÂNÎ, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*, nşr. Fehîm Eşref Nûr, C. I-VIII, Pakistan: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, 1417.
- MERVEZÎ, Ebü Abdillâh Muhammed b. Nasr b. Yahyâ, *es-Sünne*, nşr. Sâlim b. Ahmed es-Selefi, 1. bs., Beyrut: Müessesetü'l-kütübi's-sekâfe, 1408/1988.
- MERZÜBÂNÎ, Ebü Ubeydillâh Muhammed b. İmrân b. Mûsâ b. Saîd el-Merzûbânî, *Eş'ârü'n-nisâ'*, thk. Sâmi Mekkî el-Ânî, Hilâl Nâcî, Beyrut: Dâru âlemi'l-kütüb, 1415/1995.
- MES'ÛDÎ, Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Mes'ûdî el-Hüzelî, *et-Tenbîh ve'l-işrâf*, nşr. Abdullah es-Sâvî, C. I, Kahire: el-Mektebetü't-târîhiyye, 1357/1938.
- MEVSİLÎ, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, nşr. Mahmûd Ebü Dakîka, C. I-V, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, t.y.
- MİZZÎ, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdîrrahmân b. Yûsuf, *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*, nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, C. I-XXXV, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1402-1413/1982-1992.
- MOĞULTAY B. KILIÇ, Ebü Abdillâh Alâüddîn Moğultay b. Kılıç b. Abdillâh el-Bekcerî el-Hikrî, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, thk. Ebü Abdurrahman Âdil b. Muhammed, Ebü Muhammed Üsâme b. İbrahim, C. I-XII, 1. bs., Kahire: Fârûku'l-hadîse, 1422/2001.
- MUHİBBÜDDİN et-TABERÎ, Ebü'l-Abbâs (Ebü Ca'fer) Muhibbüddîn Ahmed b. Abdillâh b. Muhammed et-Taberî el-Mekkî, *er-Riyâzü'n-nadîre fi fezâ'il (menâkıb)i'l-aşere*, C. I-IV, 1. bs., Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1405/1984.

- MUHTAR, Cemal, “Antere”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1991, C. 3, s. 237.
- MUTARRİZÎ, Ebü'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyyid b. Alî, *el-Muğrib fi tertîbi'l-Mu'rib*, thk. Mahmûd Fâhûrî, Abdülhamîd Muhtâr C. I-II, 1. bs., Haleb: Mektebetü Üsâme b. Zeyd, 1399/1979.
- MÜBERRED, Ebü'l-Abbâs Muhammed B. Yezîd B. Abdilekber B. Umeyr, *el-Kâmil fi'l-edeb (fi'l-luğa ve'l-edeb ve'n-naħv ve't-taşrîf)*, nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, C. I-IV, 3. bs., Kahire: Dârü'l-fikri'l-Arabî, 1417/1997.
- MÜHELLEB, el-Mühelleb b. Ebî Sufre et-Temimi el-Mâlikî el-Endelûsî, *el-Muhtaşaru'n-naşîh fi tehzîbi'l-kitâbi'l-Câmi's-Şahîh*, thk. Ahmed b. Fâris es-Sellûm, C. I-IV, Riyad: Dârü't-tevhîd-Dâru Ehli's-sünne, 1430/2009.
- MÜSLİM b. HACCÂC, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Şahîh-i Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî, C. I-V, Beyrut: Dâru ihyâi kütübi'l-Arabî, 1412/1991.
- MÜTERCİM ÂSİM EFENDÎ, *Kâmus Tercümesi (el-Okÿânüsü'l-basît fi tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhît)*, C. I-VI, 1. bs., İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- MÜTTAKÎ EL-HİNDÎ, Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân, *Kenzü'l-Ummâl*, nşr. Bekrî Hayyânî, Saffet es-Sekkâ, C. I-XVIII, 5. bs., Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1405/1985.
- NEDVÎ, Seyyid Süleyman, *Sîretü's-seyyide 'Â'îşe ümmi'l-mü'minîn*, thk. Muhammed Rahmetullah Hâfız en-Nedvî, Dimaşk-Beyrut: Dârü'l-kalem, 1424/2003.
- NESÂÎ, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî, *Kitâbü's-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Hasan Abdülmün'im Şelebî, C. I-XII, 1. bs., Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1421/2001.
- NEVEVÎ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *el-Minhâc fi şerhi Şahîhi Müslim b. Haccâc*, C. I-XVIII, y.y.: Müessesetü Kurtuba, 1414-1412/1991-1994.
- _____, *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-luğât*, nşr. İdâretü't-tibâati'l-münîriyye, C. I-IV, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, t.y.
- NUMÂNÎ, Mevlânâ Şibli, *Son Peygamber Hz. Muhammed*, çev. Yusuf Karaca, İstanbul: İz Yayıncılık, 2014.

- NÜVEYRÎ, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî, *Nihâyetü'l-ereb fî fûnûni'l-edeb*, thk. Müfid Kumeÿha, C. XXXIII, 1. bs., Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1424/2004.
- ÖĞMÜŞ, Harun, *Câhiliyye Döneminde Araplar*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2013.
- ÖNKAL, Ahmet, “Civâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1993, C. 8, ss. 34-35.
- _____, “Hazrec (Benî Hazrec)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998, C. 17, ss. 143-144.
- _____, “Müseylimetülkezzâb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, C. 32, ss. 90-91.
- ÖZDEMİR, Halime, *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Câhiliye Çağı İnsanı*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- ÖZDEMİR, Serdar, “Seriyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009, C. 36, ss. 565-566.
- ÖZEL, Ahmet, “Cihad”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1993, C. 7, ss. 527-531.
- _____, “Esir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995, C. 11, ss. 382-389.
- _____, *İslâm Devletler Hukukunda Savaş Esirleri*, 2. bs., Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014.
- ÖZKAN, Halit, “Ümmü Umâre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, C. 42, s. 332.
- _____, “Zeyneb bint Muâviye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013, C. 44, ss. 361-362.

- ÖZTÜRK, Levent, *Hz. Peygamber Döneminde Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, İstanbul: Ayışığıkitapları, 2001.
- _____, *İslâm Tıp Tarihi Üzerine İncelemeler*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.
- _____, *İslâm Dünyasında Hastaneler*, İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.
- SABUNCU, Ömer, *Hz. Âişe'nin Hayatı, Şahsiyeti ve İslâm Tarihindeki Yeri*, (Doktora Tezi), Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa: 2015.
- SAFEDÎ, Ebü's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed Arnâvût, Türkî Mustafâ, C. I-XXIX, 1.bs., Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1420/2000.
- SÂHİB b. ABBÂD, Ebü'l-Kâsım İsmâîl b. Abbâd b. el-Abbâs et-Tâlekânî, *el-Muhtâf fi'l-luğa*, thk. Muhammed Hasan Âl-i Yâsîn, C. I-XI, 1. bs., Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1414/1994.
- SAHNÛN, Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb et-Tenûhî, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, nşr. Vizâretü'l-evkâf es-Suûdiyye, C. I-XVI, Riyad: Matbaatü's-saâde, 1324.
- SAÎD b. MANSÛR, Ebû Osmân Saîd b. Mansûr b. Şu'be el-Horasânî, *Kitâbü's-Sünen*, thk. Habîbürrahman el-A'zamî, C. I-II, 1. bs., Bombay: Dâru's-Selefiyye, 1403/1982.
- SALÎH, Aidin, *Gerçek Tıp*, İstanbul: 2008.
- SARI, Yasemin, *Hendek Savaşı*, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- SARIÇAM, İbrahim, "Müzeyne(Benî Müzeyne)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, C. 32, ss. 250-251.
- _____, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 10. bs., Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- SAVAŞ, Rıza, "Hz. Aişe'nin Evlenme Yaşı İle İlgili Farklı Bir Yaklaşım", İzmir: *D.E.Ü.İ.F.D.*, S. IX, (1995), ss. 139-144.
- _____, "Küaybe bint Sa'd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2002, C. 26, s. 519.
- _____, *İslâm'ın İlk Asrında Kadın*, 1. bs., İstanbul: Siyer Yayınları, 2017.

- SELİGSOHN, Max, “A’işe”, *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1940-88, C. I, ss. 229-230.
- SELMÂN, Abdülazîz Muhammed, *el-Es’ile ve’l-ecvibetü’l-fikhiyye*, C. I-VII, y.y.: 1412/1992.
- SERAHSÎ, Ebû Bekr Şemsü’l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed, *el-Mebsûf*, C. I-XXX, Beyrut: Dârü’l-ma’rife, 1409/1989.
- _____, *Şerhu’s-Siyeri’l-kebîr*, thk. Ebû Abdullah Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfî, C. I-V, 1.bs., Beyrut: Dârü’l-kütübi’l-ilmîyye, 1417/1997.
- SERİNSU, Ahmet Nedim, *Dinî Terimler Sözlüğü*, Ankara: MEB Yayınları, 2009.
- SİBT İBNÜ’l-CEVZÎ, Ebü’l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avnî el-Bağdâdî, *Mir’atü’z-zamân fi târihi’l-a’yân*, nşr. Muhammed Berkâtî v.d., C. I-XXIII, Beyrut: er-Risâletü’l-âlemiyye, 1434/2013.
- SİMNÂNÎ, Ebü’l-Kâsım Ali b. Muhammed, *Ravzatü’l-kuğât ve tarîku’n-necât*, nşr. Selâhaddin en-Nâhî, C. I-IV, 2. bs., Beyrut-Umman: Müessesetü’r-risâle-Dârü’l-Furkân, 1404/1984.
- SMİTH, D. Howard, ROBSON, J., “Mourning”, *A Dictionary of Comparative Religion(DCR)*, London: 1970, s. 453.
- SOFUOĞLU, Mehmed(mütercim), *Sâhih-i Buhârî ve Tercemesi*, C. I-XVII, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1987-1989.
- _____, *Sâhih-i Muslim ve Tercemesi*, C. I-VIII, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1988.
- SÜBKÎ, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Ali b. Abdilkâfî, *Tabakâtü’s-Şâfi’iyyeti’l-kübrâ*, thk. Mahmûd M. et-Tanâhî, Abdülfettâh M. el-Hulv, C. I-X, 1. bs., Kahire: Dâru ihyâi’l-kütübi’l-Arabî-Faysal Âsâ el-Bâbî el-Halebî, 1383/1964.
- SÜFYÂN es-SEVRÎ, Ebû Abdillâh Süfyân b. Saîd b. Mesrûk es-Sevrî el-Kûfi, *Min Hadîsi’l-İmâm Süfyân b. Sa’id es-Şevrî: Rivâyetü’s-Serî b. Yahyâ’an şüyühîh’ani’s-Şevrî ve rivâyetü Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî’ani’s-Şevrî*, thk. Âmir Hasan Sabrî, C. I, 1. bs., Beyrut: Dârü’l-beşâiri’l-İslâmiyye, 1425/2004.
- SÜHEYLÎ, Ebü’l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has’amî, *er-Ravzü’l-ünüf fi şerhi’s-Sîreti’n-nebeviyye li’bni Hişâm*, thk. Abdurrahman el-Vekîl, C.I-VII, Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1410/1990.
- SÜYÛTÎ, Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfî, *Cem’u’l-cevâmi’ el-ma’rûf bi’l-Câmi’i’l-kebîr*, thk. Muhtâr

- İbrahim el-Hâic, Abdülhamîd Muhammed Nedâ, Hasan Âsâ Abdü'z-Zâhir, C. I-XXV, 2. bs., Kahire: el-Ezherü's-şerîf, 1426/2005.
- ŞÂFÎÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs, *el-Ûm*, nşr. Muhammed Zührî en-Neccâr, C. I-VIII, 2. bs., Beyrut: Dârü'l-ma'rife, 1393/1973.
- _____, *el-Müsned*, C. I, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1400.
- ŞÂMÎ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf es-Sâlihî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-'ibâd*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Meûz, C. I-IV, Beyrut: 1414/1993.
- ŞARKÂVÎ, Abdurrahman, *Muhammedün Raşûlü'l-Hurriyye*, 1. bs., Beyrut: Dârü's-Şurûk, 1410/1990.
- ŞÎRÂZÎ, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf, *et-Tenbîh fî fîrû'i'l-fikhi's-Şâfi'î*, haz. Merkezü'l-Hademât ve'l-ebhâsi's-sekâfiyye, 1. bs., Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1403/1983.
- TABERÂNÎ, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi, C. I-XXV, Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, t.y.
- _____, *el-Mu'cemü'l-evsaf*, thk. Tarık b. İvadillah b. Muhammed, Abdu'l-Muhsin b. İbrahim el-Hüseynî, C. I-X, Kahire, Dârü'l-harameyn, 1415/1995.
- TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Târîhu't-Taberî: Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm, C. I-XI, Kahire: Dârü'l-ma'ârif, 1387/1967.
- _____, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdülmühsin et-Türkî, C. I-XXVI, Kahire: Dârü'l-hicr, 1422/2001.
- TAHÂVÎ, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî, *Şerhu müşkili'l-âşâr*, thk. Şuayb el-Arnaût, C. I-XVI, 1.bs., Beyrut, Müessesetü'r-risâle, 1415/1994.
- _____, *Muhtaşaru İhtilâfi'l-'ulemâ'*, nşr. Abdullah Nezîr Ahmed, C. I-V, 1. bs., Beyrut: Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1416/1995.
- TANMAN, M. Baha, "Hala Sultan Tekkesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1997, C. 15, s. 225.

- TAYÂLİSÎ, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd, *el-Müsned*, thk. Muhammed Abdülmuhsin et-Türkî, C. I-IV, y.y.: Dârü'l-hicr, 1419-1420/1999.
- TEMMÂM er-RÂZÎ, Ebü'l-Kâsım Temmâm b. Muhammed b. Abdillâh el-Becelî er-Râzî, *el-Fevâ'id*, thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefi, C. I-II, 1. bs., Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1412/1992.
- TERZİOĞLU, Arslan, "Bîmâristan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1992, C. 6, s. 163.
- TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd), *el-Câmi'u'l-kebîr*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, C. I-VI, 1. bs., Beyrut: Dârü'l-garbi'l-İslâmî, 1996.
- TOĞUŞLU, Serap, *Hiz. Peygamberin Hanımlarından Zeyneb Binti Cahş'ın Hayatı Kişiliği İslam Tarihindeki Yeri Ve Önemi*, (Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- TOKSARI, Ali, "Hz. Peygamber Döneminde Kadın", *Sosyal Hayatta Kadın*, haz. İsmail Kurt, Seyit Ali Tüz, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005, ss. 67-80.
- TÜRCAN, Talip, "Şûra", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010, C. 39, ss. 233-235.
- UKAYLÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ, *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr*, nşr. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî, C. I-IV, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1404/1984.
- ULUDAĞ, Süleyman, "Ağıt", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1988, C. 1, ss. 470-472.
- UMERÎ, Ekrem Ziya, *Medine Toplumunu*, çev. Nureddin Yıldız, İstanbul: Risale Yayınları, 2007.
- URALER, Aynur, "Safıyye bint Abdülmuttalib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2008, C. 35, ss. 475-476.
- UYAR, Gülgün, "Ümmü'l-Hâris", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, C. 42, s. 332.

- VÂKIDÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî el-Eslemî el-Medenî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, nşr. Marsden Jones, C. I-III, Londra: 1966.
- _____, *Kitâbü'r-Ridde ve nebze min fütûhi'l- 'Irâk ve zikrû'l-Hâriş bin Müsennâ*, thk. Yahyâ el-Cebûrî, C. I, 1. bs., Beyrut, Dârü'l-garbi'l-İslâmî, Beyrut: 1410/1990.
- WAFÎ, Ali Abdu'l-Wahid, "İslamiyete Göre Kölelik", Ankara: *A.Ü.İ.F.D.*, çev. Kemal Işık, C. IX, Türk Tarih Kurumu Basımevi, (1962), ss. 207-212.
- WENSINCK, Arent Jan v.d., *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-ḥadîsi'n-nebevî(Concordance)*, C. I-VII, Leiden: Mektebetü Brill, 1936-69; C. VIII, *el-Fehâris*, haz. W. Raven, J. J. Witkam, Leiden: 1988.
- YÂKÛT el-HAMEVÎ, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî, *Mu'cemü'l-büldân*, thk. Ferîd Abdülazîz el-Cündî, C. I-VII, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, t.y.
- YALTKAYA, Şerafettin, *Yedi Askı*, İstanbul: Maarif Matbaası, 1943.
- YAMAN, Ahmet, "Savaş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009, C. 36, ss. 189-194.
- YARDIM, Ali, "Esmâ bint Ebû Bekir es-Sıddîk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995, C. 11, s. 402.
- YEMÛT, Beşîr, *Şâ'irâtü'l- 'Arab fi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm*, 1. bs., Beyrut: el-Mektebetü'l-ehliyye, 1353/1934.
- YILDIRIM, Suzan, *Hz. Peygamber'in hanımlarından Ümmü Seleme'nin hayatı ve kişiliği*, (Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- YILDIZ, Hakkı Dursun(Redaktör), *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C. I-XIV, İstanbul: Çağ Yayınları, 1992.
- ZEBÎDÎ, Ebü'l-Abbâs Zeynüddîn (Şihâbüddîn) Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîf eş-Şercî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, terc. ve şerh Babanzâde Ahmed Naim, Kâmil Miras, C. I-XIII, 4. bs., Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976.

- ZEBÎDÎ, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, nşr. Ahmed Ferrâc v.d., C. I-XL, Kuveyt: Matbaatü hükûmeti'l-Kuveyt, 1965-2002.
- ZEHEBÎ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, *Mîzânü'l-i'tidâl fî nağdi'r-ricâl*, nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî, Beyrut: Dârü'l-ma'rife, 1382/1963.
- _____, *el-Muğtenâ fî serdi'l-künâ*, thk. Muhammed Sâlih Abdülazîz el-Murâd, C. I-II, Medine: 1408/1987.
- _____, *Tecrîdü esmâ'i ş-şahâbe*, nşr. Dârü'l-ma'rife, C. I-II, Beyrut: t.y.
- _____, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, nşr. Şuayb el-Arnaût v.d., C. I-XXV, 11. bs., Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1417/1996.
- _____, *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehû rivâye fî'l-Kütübi's-sitte*, thk. Muhammed Avvâme, Ahmed Muhammed Nemir Hafîb, C. I-II, Cidde: 1413/1992.
- _____, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-(tabakâtü'l-)meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, C. I-XVII, 1. bs., Beyrut: Dârü'l-garbi'l-İslâmî, 2003.
- _____, *el-Mühezzeb fî'htişâri's-Süneni'l-kebir*, thk. Yâsir b. İbrahim Ebû Temâm, C. I-X, 1. bs., Riyad: Dârü'l-vatan, 1422/2001.
- _____, *Tezhîbü Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, thk. Guneym Abbas Guneym, Mecdî Seyyid Emîn, C. I-XI, 1. bs., Kahire: 1425/2004.
- ZEMAŞERÎ, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Müstakşâ fî'l-emşâl (el-Müstakşâ fî emşâli'l-'Arab)*, nşr. Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, C. I-II, Beyrut: 1987.
- ZEVZENÎ, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ahmed, *Şerhu'l-Mu'allaqâti's-seb'*, thk. Heyet, C. I, Beyrut: Dârü'l-âlemîyye, 1413/1992.
- ZEYDÂN, Corcî, *Târîhu't-temeddüni'l-İslâmî*, C. I-V, Kahire: Müessetü Hindâvî li't-ta'lîm ve's-sekâfe, 2013.
- ZEYLAÎ, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed, *Naşbü'r-râye li-tahrîci ehadîsi'l-Hidâye*, tsh. Muhammed Avvâme, C. I-V, 1. bs., Cidde-Beyrut: Dârü'l-kible li's-sekâfeti'l-İslâmîyye-Müessesetü'r-reyyân, 1418/1997.
- ZİRİKLÎ, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dımaşkî, *el-A'lâm*, C. I-VIII, 15. bs., Beyrut: Dârü'l-ilm li'l-Melâyîn, 2002.

- ZÜBEYRÎ, Ebû Abdillâh Mus‘ab b. Abdillâh b. Mus‘ab, *Kitâbü Nesebi Kureyş*, nşr. E. Lévi-Provençal, C. I, Kahire: Dârü’l-me‘ârif, 1982.
- ZÜHAYLÎ, Vehbe, “Eman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995, C. 11, ss. 79-81.
- _____, *el-Fıkhü’l-İslâmî ve edilletüh*, C. I-VIII, Dımaşk: Dârü’l-fikr, 1405/1985.
- ZÜRKÂNÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkî b. Yûsuf, *Şerhu’l-‘Allame ez-Zerkânî ale’l- Mevâhibi’l-ledünniyye*, nşr. Muhammed Abdülazîz el-Hâlidî, C. I-XII, 1. bs., Beyrut, Dârü’l-kütübi’l-ilmîyye 1417/1996.

TABLOLAR

Ek 1: Müslümanlar bağlamında kadınların tablosu;

SAYI	İSMİ	KABİLESİ	ADI GEÇEN SAVAŞ	YERİNE GETİRDİĞİ HİZMETLER
1	Abdullah b. Atîk'in sütannesi	?/ Yahudi	Abdullah b. Atîk seriyyesi	İstihbarat
2	Abdullah b. Üneys'in Eşi	?	Hayber	Hastabakıcılık
3	Afrâ bint Ubeyd	el-Hazreciyye, Benî Neccâr Mâlik kolu/ MEDİNELİ	Uhud	Savaşçı oğul yetiştirme
4	Âişe bint Ebî Bekr es-Sıddîk	el-Kureşîyye, et-Teymiyye kolu/ MEKKELİ	Uhud, Benî Mustalîk, Hendek, Hudeybiye	Savaş bilgisi saklama, Hastabakıcılık, Su taşıma
5	Amre bint Hazm(Sa'd b. Rebî'in eşi)	el-Hazreciyye, Benî Neccâr Mâlik kolu/ MEDİNELİ	Mekke Fethi	Savaş bilgisi saklama
6	Benî Gıfâr'dan Bir Kadın	Benî Gıfâr/ MEDİNELİ	Hayber	Hastabakıcılık, Geri hizmetler
7	Benî Gıfâr'dan Bir Kadın	Benî Gıfâr/ MEDİNELİ	Hayber	Hastabakıcılık, Geri hizmetler
8	Benî Gıfâr'dan Bir Kadın	Benî Gıfâr/ MEDİNELİ	Hayber	Hastabakıcılık, Geri hizmetler
9	Benî Gıfâr'dan Bir Kadın	Benî Gıfâr/ MEDİNELİ	Hayber	Hastabakıcılık, Geri hizmetler
10	Benî Gıfâr'dan Bir Kadın	Benî Gıfâr/ MEDİNELİ	Hayber	Hastabakıcılık, Geri hizmetler
11	Benî Nadîr'den bir kadın	?	Benî Nadîr	İstihbarat
12	Bint Ka'b	el-Hazreciyye, Benî Neccâr Mâzin kolu/ MEDİNELİ	İsmi zikredilmeyen bir savaş	Hastabakıcılık

SAYI	İSMİ	KABİLESİ	ADI GEÇEN SAVAŞ	YERİNE GETİRDİĞİ HİZMETLER
13	Buhayne bint el-Hâris	?	Hayber	—
14	Câbir b. Abdullâh'ın eşi	?	Hendek	Yemek hazırlama
15	er-Rubeyyi' bint Muavviz b. Hâris (Afrâ')	el-Hazreciyye, Benî Neccâr Mâlik kolu/ MEDİNELİ	Uhud, Hudeybiye	Hastabakıcılık, Su taşıma, Yaralı ve Ölülerini Medine'ye taşıma
16	Esmâ bint Ebî Bekr es-Sıddîk	el-Kureşîyye, et-Teymiyye kolu/ MEKKELİ	Hicret öncesi	Savaş bilgisi saklama
17	Esmâ bint Yezîd b. Seken el-Ensâriyye	el-Evsiyye, Benî Abdüleşhel kolu/ MEDİNE	Hayber, Hendek, Hudeybiye	Hastabakıcılık, Yemek hazırlama, Bizzat savaşıma
18	Fâtıma bint el-Yemân	?	Hayber	Hastabakıcılık
19	Fâtıma bint Muhammed ez-Zehrâ	el-Kureşîyye, Hâşîmiyye kolu/ MEKKELİ	Uhud	Hastabakıcılık
20	Fürey'a bint Mâlik b. Sinân	el-Hazreciyye/ MEDİNELİ	Bey'atürrıdvân	—
21	Halîme	Benî Müzeyne/ MEDİNE yakını	Cemûm Seriyyesi	İstihbarat
22	Hamne bint Cahş b. Riâb el-Esediyye	el-Kureşîyye, el-Esediyye(Benî Esed) kolu/ MEKKELİ	Uhud, Hayber(?)	Hastabakıcılık, Su taşıma
23	Hansâ bint Amr b. Şerîd	Benî Süleym	—	Savaşçı oğul yetiştirme
24	Hînd bint Amr b. Harâm b. Sa'lebe el-Ensâriyye	el-Hazreciyye, (Benî Selime) kolu/ MEDİNELİ	Uhud, Hayber	Hastabakıcılık, Ölülerini Medine'ye taşıma
25	Hînd bint Üsâse b. Abbâd	el-Kureşîyye, Benî Abdümenâf kolu/ MEKKELİ	Uhud	Hastabakıcılık, Düşman kadınlara savaşta şiiirle karşılık verme

SAYI	İSMİ	KABİLESİ	ADI GEÇEN SAVAŞ	YERİNE GETİRDİĞİ HİZMETLER
26	(Rüfeyde) Küaybe bint Sa'd (Sa'id) b. Utbe el-Eslemiyye	el-Eslemiyye/ MEDİNELİ	Hendek, Hayber	Hastabakıcılık
27	Leylâ el-Gıfâriyye	GIFÂR (Benî Gıfâr)/ MEDİNELİ	Hendek, Hayber	Hastabakıcılık
28	Leylâ(Ebû Zer el-Gıfâriyye'nin hanımı)	?	Gâbe Gazvesi	İstihbarat
29	Meymûne (Berre) bint el-Hâris b. Hazn el-Hilâliyye	Benî Hilâl/ ?	Mekke Fethi	—
30	Muâze el-Gıfâriyye	GIFÂR (Benî Gıfâr)/ MEDİNELİ	Hendek, Hayber	Hastabakıcılık
31	Rukayka bint Ebû Sayfi b. Hâşim	el-Kureşiyye, Hâşimiyye kolu/ MEKKELİ	Hicret öncesi	İstihbarat
32	Safıyye bint Ömer b. El-Hattâb el-Kureşî el-Adevî	el-Kureşiyye, Adiyy kolu/ MEKKELİ	Hayber	Hastabakıcılık
33	Sümeyrâ bint Kays b. Mâlik b. Ka'b	el-Evsiyye, Benî Abdüleşhel Benî Dînâr kolu/ MEDİNELİ	Uhud, Benî Kurayza	Hastabakıcılık, Ölüleri Medine'ye taşıma
34	Ümeyye bint Kays b. Ebi's-Salt el-Gıfâriyye	GIFÂR (Benî Gıfâr)/ MEDİNELİ	Hayber	Hastabakıcılık
35	Ümmü Atıyye Nüseybe bint el-Hâris el-Ensâriyye	?/ MEDİNE	Uhud, Hayber	Hastabakıcılık, Yemek hazırlama, Nezâret(Geride kalan eşyaların gözetimi)
36	Ümmü Eymen Bereke bint Sa'lebe b. Amr el-Habeşiyye	Habeş asıllı köle	Uhud, Hayber, Huneyn	Hastabakıcılık, Su taşıma, Savaşta kaçan askeri kınama

SAYI	İSMİ	KABİLESİ	ADI GEÇEN SAVAŞ	YERİNE GETİRDİĞİ HİZMETLER
37	Ümmü Habîbe Remle bint Ebî Süfyân Sahr b. Harb el-Ümeviyye	el-Kureşiyye, Benî Ümeyye kolu/ MEKKELİ	—	Savaş bilgisi saklama
38	Ümmü Harâm bint Mîlhân (Mâlik) b. Hâlid el-Ensâriyye	el-Hazreciyye, Benî Neccâr Adî kolu/ MEDİNELİ	Uhud, Huneyn	Hastabakıcılık, Çarpışmalara katılma
39	Ümmü Hâşim(Hişâm) bint Hârise b. El-Ensâriyye	?/ MEDİNELİ	Bey'atürrıdvân	—
40	Ümmü Kebşe el-Kudâ'ıyye el-'Uzriyye	el-Kudâ'ıyye, el-'Uzriyye kolu/ MEDİNELİ	İzin verilmiyor	Hastabakıcılık, Su taşıma
41	Ümmü Kücce el-Ensâriyye	?/ MEDİNELİ	Uhud	Hastabakıcılık, Su taşıma
42	Ümmü Kürz el-Huzâ'ıyye el-Ka'biyye	el-Huzâ'ıyye/ MEDİNELİ	Bey'atürrıdvân	—
43	Ümmü Ma'bed	?	?	Su verme
44	Ümmü Menî' Esmâ bint Amr b. Adî b. Kâ'b b. Selime	el-Hazreciyye, Benî Selime kolu/ MEDİNELİ	Hudeybiye, Hayber	Hastabakıcılık
45	Ümmü Mutâ' el-Eslemiyye	Benî Huzâa dan Eslemiyye kolu/ MEDİNELİ	Hayber	Hastabakıcılık
46	Ümmü Râfi' Selmâ	?/Hâşimoğullarının mevlâsı/ MEKKELİ	Hayber	Hastabakıcılık
47	Ümmü Rimse(Rümeysel) bint Amr b. Hâşim b. El-Muttalib	el-Kureşiyye, Benî Abdümenâf kolu/ MEKKELİ	Hayber	Hastabakıcılık

SAYI	İSMİ	KABİLESİ	ADI GEÇEN SAVAŞ	YERİNE GETİRDİĞİ HİZMETLER
48	Ümmü Sa'd Kebşe bint Râfi' el-Ensâriyye	el-Hazreciyye/ MEDİNELİ	Benî Kurayza	Savaşçı oğul yetiştirme, Hastabakıcılık
49	Ümmü Sâbit Remle bint el-Hâris el-Ensâriyye	el-Hazreciyye, Benî Neccâr Mâlik kolu/ MEDİNELİ	Benî Kurayza, Uyeyne b. Hısn el-Fezârî Seriyyesi, el-Fûls Seriyyesi	Esirler ve Savaşta ele geçirilen malların muhâfazası, Elçilerin evinde ağırlanması
50	Ümmü Sehle(Âsım b. Âdî'nin eşi)	?/ MEDİNELİ	Hayber	Hastabakıcılık
51	Ümmü Seleme Hind bint Ebî Ümeyye Süheyl (Huzeyfe) b. Mugîre el-Kureşiyye	el-Kureşiyye, Benî Mahzûm kolu/ MEKKELİ	Benî Mustalîk, Hendek, Hayber, Hudeybiye, Mekke Fethi, Huneyn, Tâif, Tebük	Hastabakıcılık, İstişâre
52	Ümmü Selît	el-Hazreciyye, Benî Neccâr Mâzin kolu/ MEDİNELİ	Uhud, Benî Kurayza, Hayber	Hastabakıcılık, Su taşıma, Çarpışmalara katılma
53	Ümmü Sinân el-Eslemiyye	Benî Huzâa dan Eslemiyye kolu/ MEDİNELİ	Hayber	Hastabakıcılık, Su taşıma, Nezâret(Geride kalan eşyaların gözetimi), Geri hizmetler
54	Ümmü Süleym Gumeysâ bint Milhân (Mâlik) b. Hâlid el-Ensâriyye	el-Hazreciyye, Benî Neccâr Adî kolu/ MEDİNELİ	Uhud, Hayber, Huneyn	Hastabakıcılık, Su taşıma, Savaştan kaçan askeri kınama, Çarpışmalara katılma
55	Ümmü Umâre Nesîbe bint Kâ'b b. Amr el-Mâziniyye	el-Hazreciyye, Benî Neccâr Mâzin kolu/ MEDİNELİ	Uhud, Benî Kurayza, Hudeybiye, Hayber, Umretü'l-kazâ, Huneyn, Yemâme	Hastabakıcılık, Su taşıma, Savaştan kaçan askeri kınama, Bizzat savaşıma

SAYI	İSMİ	KABİLESİ	ADI GEÇEN SAVAŞ	YERİNE GETİRDİĞİ HİZMETLER
56	Ümmü Varaka bint Abdullah b. El-Hâris b. Uveymir b. Nevfel el-Ensâriyye	?/ MEDİNELİ	İzin verilmiyor	Hastabakıcılık
57	Ümmü Ziyâd el-Eşca'ıyye	Benî Gıfâr dan el-Eşca' kolu/ MEDİNELİ	Hayber	Hastabakıcılık, Geri hizmetler
58	Ümmü'd-Dahhâk bint Mes'ûd el-Hârisiyye	el-Hârisiyye/ MEDİNELİ	Hayber	Hastabakıcılık
59	Ümmü'l-'Alâ el-Ensâriyye(binti'l-Hâris b. Sâbit b. Hârise)	?/ MEDİNELİ	Benî Kurayza, Hudeybiye, Hayber	Hastabakıcılık
60	Ümmü'l-Hâris	Benî Hazrec/ MEDİNELİ	Huneyn	Hastabakıcılık, Savaştan kaçan askeri kınama, Çarpışmalara katılma
61	Ümmü'l-Münzir Selmâ bint Kays	el-Hazreciyye, Benî Neccâr Adî kolu/ MEDİNELİ	Bey'atürrıdvân	Hastabakıcılık
62	Ümmü'z-Zübeyr Safiyye bint Abdilmuttalib b. Hâşim	el-Kureşiyye, Hâşimiyye kolu/ MEKKELİ	Uhud, Hendek, Benî Kurayza, Hayber	Savaşçı oğul yetiştirme, Hastabakıcılık, geri hizmetler, Bizzat savaşıma
63	Ümmü'n-Nu'mân Amre bint Revâha	el-Hazreciyye, Benî Hâris kolu/ MEDİNELİ	Hendek	Yemek hazırlama
64	Zeyneb bint Cahş b. Riâb el-Esediyye	el-Kureşiyye, Benî Esed kolu/ MEKKELİ	Hendek, Tâif	—

Ek 2: Müşrikler bağlamında kadınların tablosu;

SAYI	İSMİ	ADI GEÇEN SAVAŞ	YERİNE GETİRDİĞİ HİZMETLER
1	Hind bint Utbe b. Rebîa b. Abdişems b. Abdimenâf b. Kusayy el-Kureşîyye	Uhud	Şiirle teşvik ve cesâretlendirme, Müsle, İntikâm
2	Ümeyme bint Sa'd b. Vehb b. Eşyem b. Kinâne	Uhud	Geri hizmetler
3	Berze(Berîre) bint Mes'ud es-Sakafî	Uhud	Geri hizmetler
4	el-Begûm bint el-Mu'azzil b. Kinâne	Uhud	Şiirle teşvik ve cesâretlendirme, Müsle, İntikâm
5	Sülâfe bint Sa'd b. Şüheyd el-Ensâriyye(el-Evsiyye)	Uhud	Geri hizmetler
6	Ümmü Cüheym(Ümmü Hakîm) bint el-Hâris b. Hişâm b. Mugîre	Uhud	Geri hizmetler
7	Fâtıma bint el-Velîd b. el-Mugîre	Uhud	Geri hizmetler
8	Hind(Rayta) bint Münebbih b. el-Haccâc es-Sehmî	Uhud	Geri hizmetler
9	Hunâs bint Mâlik b. el-Mudarrib	Uhud	Geri hizmetler
10	Remle bint Târik b. Alkame	Uhud	Şiirle teşvik ve cesâretlendirme
11	Ümmü Hakîm bint Târik	Uhud	Şiirle teşvik ve cesâretlendirme
12	Kuteyle bint Amr b. Hilâl	Uhud	Geri hizmetler
13	ed-Duğunniyye	Uhud	Geri hizmetler
14	Amre bint el-Hâris b. Alkame	Uhud	Sancağı yerden kaldırma
15	Ümmü Hâkim bint el-Hâris	?	Geri hizmetler
16	Sahr'ın kızkardeşi şâire Hansâ	?	Geri hizmetler

SAYI	İSMİ	ADI GEÇEN SAVAŞ	YERİNE GETİRDİĞİ HİZMETLER
17	Lakît b. Zûrâre'nin kızı Dahtenûs	Şi'bu Cebele Savaşı	Danışmanlık
18	Şeybânîler'den el-Kârîn'in kızı	Zûkar Savaşı	Şiirle teşvik ve cesâretlendirme
19	İcl kabîlesinden bir kadının	Zûkar Savaşı	Şiirle teşvik ve cesâretlendirme
20	Benî Şeybân'dan bir kadının	Kadda Harbi(Tehâluk Savaşı)	Şiirle teşvik ve cesâretlendirme
21	Sâre(Amr b. Hâşim b. Abdülmuttalib'in câriyesi)	Uhud	Şarkılar söyleme
22	Azze(el-Esved b. el- Muttalib'in câriyesi)	Uhud	Şarkılar söyleme
23	Ümeyye b. Halef'in câriyesi	Uhud	Şarkılar söyleme
24	Ümmü Rebîa b. Mükdem	Kedîd Vak'ası	Yaralıları tedavi, Şiirle teşvik ve cesâretlendirme
25	Hüzeyle	?	Konuşmalar
26	Hind bint Hâris(Gassâni melîkinin kızı)	Mercu Halime Savaşı	Teşvik ve cesâretlendirme
27	Nübâte	Benî Kurayza Savaşı	Sûikast
28	Zeyneb bint Hâris	Hayber Gazvesi sonrası	Sûikast
29	Sülâfe bint Sa'd b. eş- Şüheyd	Uhud sonrası	İntikâm

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Ömer Faruk	Yalçinkaya
Doğum Yeri ve Yılı	Eminönü	1993
Bildiği Yabancı Diller	Arapça	İngilizce
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı	Kurum Adı
Lise		
Lisans		
Yüksek Lisans		
Doktora		
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayrılma Yılı	Çalışılan Kurumun Adı
1.		
2.		
3.		
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar		
Katıldığı Proje ve Toplantılar		
Yayınlar:		
Diğer:		
İletişim (e-posta):		
Tarih	17.02.2021	
İmza		
Adı Soyadı	Ömer Faruk Yalçinkaya	